مەتەڵۆکەی هووەیدا

عەبباسی میلانی

وەرگێڕانی: عەبدوڵڵا حەسەنزادە

کوردستان ٢٠١٠

ناوی کتێب: مەتەڵۆکەی هووەیدا

نووسینی: عەبباسی میلانی

وەرگێڕانی: عەبدوڵڵا حەسەنزادە

چاپ: یەکەم ٢٠١٠

دیزاین بەرگ و ناوەڕۆک: ئاگری باڵەکی

چاپخانە:

ژمارەی سپاردن:

کورتە پێشەکییەک

خوێنەرە بەڕێزەکان!

کتێبی بەر دەستتان وەرگێڕاوی کتێبی "معمای هویدا" نووسینی نووسەرو لێکۆڵەری دوورەوڵاتی ئێرانی دوکتۆر "عباس میلانی"یە کە باس لە بەشێکی گرنگی ڕووداوەکانی دوامانگەکانی تەمەنی سیستمی پادشایەتیی بنەماڵەی پەهلەوی لە ئێران‌و مانگەکانی سەرەتای هاتنەسەرکاری کۆماری ئیسلامی لەم وڵاتەدا دەکا. هەر وەک نووسەر لە پێشەکیی چاپی فارسیی کتێبەکەدا دەڵێ ئەم کتێبە لە سەرەتادا بە زمانی ئینگلیسی نووسراوەو دوایە دەگەڵ ئەوەی دۆستانی پێشنیاریان پێ کردوە بیکەنە فارسی ، بە سێ هۆ بەباشی زانیوە هەر بۆخۆی ئەرکی وەرگێڕانی بۆ سەر زمانی فارسییش وەئەستۆ بگرێ. سێ هۆیەکە ئەمانە بوون:

١-بەشی زۆری ئەو بەڵگەنامە فارسی‌یانەی کەلکی لێ‌وەرگرتوون وەدەست‌هێنانیان بۆ وەرگێڕەکان ئاسان نەبووەو لەوحاڵەدا ناچار دەبوون لە ئینگلیسییەوە بیانکەنەوە فارسی کە ئەوکارە تاڕادەیەک زیانی بە ڕەسەنایەتیی بەڵگەنامەکان دەگەیاند.

٢-لە ماوەی نێوان بڵاوبوونەوەی چاپی ئینگلیسیی کتێبەکەو ئامادە بوونی وەرگێڕاوە فارسییەکەدا هێندێ بەڵگەی تازەی دەست کەوتوون،کە لێی زیادکردوون،و جگە لەوەش هێندێ لە خاوەن نەزەران ڕیزە تێ‌بینییەکیان لەسەر دەقە ئینگلیسییەکە داوەتێ کە لە چاپی فارسسیدا لەبەر چاوی گرتوون.

٣-لە چاپی ئینگلیسیدا هێندێ ڕوونکردنەوەی هێناون کە بۆ خوێنەری ئێرانی‌و بەگشتی فارسی‌زمانان‌و فارسی‌زانان بەپێوست نەزانراون،و هەربۆیە لە وەرگێڕاوە فارسییەکەدا لای‌بردوون. ئەمەشیان زیاتر هەقی نووسەر خۆی بووە نەک هی وەرگێڕێکی دیکە.

مەتەڵۆکەی هویدا

دەگەڵ هەموو ئەو تێبینییانەی نووسەر کتێبەکە لە لایەن کەسانی دیکەوە کراوەتە فارسی، بەڵام لەبەر ئەوهۆیانەی سەرەوە چاپی کوردی لە ڕووی وەرگێڕراوی نووسەر واتە دوکتۆر میلانییەوە کراوەتە کوردی.

ئەوەی منی هێنایە سەر بڕیاری وەرگێڕانی ئەم کتێبە بۆ سەرزمانی کوردی پێش هەموو شتێک ئەوە بوو کە نووسەری بەڕێز بە شێوەیەکی زانستیو بە بەڵگەوە فەسڵێکی گرنگ لە ڕووداوەکانی ئەو قۆناغەی مێژووی ئێرانی نووسیوەتەوەو بە تایبەتی نموونەیەکی ڕوونی لە بێ ئەخلاقیو بێ پرەنسیپیی هەردوو ڕێژیمی پادشایەتیو کۆماری ئیسلامی بەدەستەوە داوە.

هاندەری دیکە بۆ ئەوکارە بێلایەنیو واقیعیبوونی نووسەری بەڕێز لــە گێڕانــەوەی ڕووداوەکانو تۆمارکردنی ڕاستییەکاندایە، بەجۆرێک کە لەماوەی خوێندنەوەو وەرگێڕانو چەند جار پێداچوونەوەی ئەم کتێبەدا نەمتوانی حوکم بدەم کە بەڕاستی دوکتۆر عەبباسی میلانی دژبەری ئەمیر عەبباسی هووەیدا سەرۆکـوەزیری پێشووتری ڕێژیمی پەهلەوی بووە یان دۆستو لایەنگری. هەرچەند ئەوە ئاشکرایە کە ناوبراو لە ڕیزی دژبەرانی بنەماڵەی پەهلەویدا بووە.

داوەریی کۆتایی لەسەر بایەخو گرنگیی ئەوکارەی نووسەرو رادەی سەرکەوتوویی وەرگێڕ لە گوازتنەوەی نێوەرۆکەکە بۆ نێو زمانی کوردیدا بۆ ئێوە خوێنەرانی وردبین بەجێ دێڵم. بەڵام لە کۆتاییدا ئەوەندە زیاد دەکەم کە چوونکە سەرچاوەکان هەموویان بە فارسی یان بە زمانە بێگانەکان بوون، بە باش یان بە پێویستم نەزانی بیانکەمە کوردیو لە ئاکامدا بۆ ئەوەی خۆم لە هەڵەو پەڵەش پاراستبێ هەر لە ڕووی چاپی فارسییەوە سەرچاوەکانم کۆپی کردو کردمنە تەواوکەری وەرگێڕاوە کوردییەکە. بە ئاواتی پەسندکردنو ڕەزامەندیی ئێوە خوێنەرانی ئەم بابەتە.

کۆتایی مانگی مەی(ئایار)ی ۲۰۱۰ وەرگێڕ

فەسڵی یەکەم

پردی مەراق

لەسەر پردی مەراق کۆشکێک لە لایەکە و بەندیخانەیەک لەلایەکی دیکە

بایرۆن

بە درێژایی تەمەنی، کتێب جێ حەوانەوەو پەناگەی بوو؛ جێیەک کە بەدوور لە گرفتارییەکانی ژیانی رۆژانە ڕووی تێ دەکرد. لەڕۆژگاری ئازادیدا مێژوو نەخشەیەک بوو کە بۆ تێپەڕین لە ئاوە پڕمەترسییەکانی ئەو شتەی ناوی نابوو دنیای "بێزانسی"ی١ سیاسەت کەلکی لێ وەردەگرت. بەڵام لە بەندیخانە، بەتایبەتی لەو ڕۆژەوە کە ببووە بەندیی شۆرشی ئیسلامی،ڕابردوو ببووە چرای ڕێگای دوارۆژی.

هەشتی خاکەلێوەی١٣٥٨(١٩٧٩)بوو. نیزیکەی شەش مانگ لە سەردەمی بەندیخانەی هووەیدا تێ پەڕیبوو. حەڤدەی خەزەڵوەری١٣٥٧(١٩٧٨)، شا بەو هیوایە کە تەماعی

وەبەر شەپۆلی ڕووڵەهەستانی شۆرش نابێ، فەرمانی گرتنی هووەیدای دەرکرد. بەڵام ئەم شەپۆلە تەماعی وەبەر نەدەنرا. زۆری پێ نەچوو کە لەبەفرانباری١٣٥٧(١٩٧٨)دا شاو بنەماڵەی پاشایەتی لە ئێران هەڵاتن¬و هیوایەکی واقیعبینانەش بۆ گەڕانەوە لەگۆڕێدا نەبوو. لەکاتێکدا بەشێکی زۆر لە سامانی خۆیان و بۆ وێنە سەگەکەشیان بە فڕۆکە دەگەڵ خۆیان برد، هووەیدایان کە ماوەی سێزدە ساڵ سەرۆک وەزیری جێی متمانەی شا بوو،لەئێران بەجێ هێشت.

بەیانیی ڕۆژی٢٢ی ڕێبەندان سەرەنجام شەپۆلی شۆرش گەیشتە لێواری سەرکەوتن. لە بێ¬سەرەوبەرەیی هەوەڵین ساتەکانی شۆرشدا،هوویدا لە بەندیخانەی شادا بەتەنیا مایەوە. بەندییەوانەکانی تێکڕا ئەندامی ڕیکخراوی بێزراوی ساواک بوون و لەترسی گیانی خۆیان هەڵاتن. بەڵام هووەیدا ڕای نەکرد. بەڵکوو لەجیاتی لەخۆگرتنی مەترسییەکانی ڕاکردن،بڕیاری دا خۆ بداتە دەستی سەرکەوتووانی شۆرش. کاتێک کەف¬وکوڵ دامرکا،دەرکەوت کە هووەیدا بۆ نەگبەتی،بەرزترین کاربەدەستی ڕێژیمی پێشوویە کە کەوتۆتە دەستی شۆرشگێڕە ئیسلامییەکان. پێنج سەرۆک وەزیری دیکە - عەلیی ئەمینی،جەعفەری شەریف ئیمامی،جەمشیدی ئامووزگار،غولام ڕەزای ئەزهاری و شاپووری بەختیار. هەموویان لە سەروبەندی سەرکەوتنی شۆرشدا لە ئێران هەڵاتبوون.

هووەیدا زۆربەی ڕۆژەکانی بەندیخانەی بەخوێندنەوە دەگوزەراند،بەڵام لەوڕۆژە ساردە پاییزییەی وتووێژدا تەنیا نوسخەیەکی زێڕکفتی قوڕئان لە پەنا دۆشەکی قاوشەکەی بەرچاو دەکەوت.٢ قوڕئانی بۆ ڕێنوێنیی مەعنەوی و ڕەفتاری ڕووحی نەدەویست،بەڵکوو بۆ ئامادەکردنی بەرگریی خۆی لە دادگادا کاری پێی بوو. پێی وابوو لەدادگایەکی ئاشکراو دیارە بەپێی ڕێ و شوێنە ئیسلامییەکان دادگایی دەکرێ.٣

لەبەندیخانە هێندێ جار ڕۆمانی پۆلیسیی دەخوێندەوە. لە سەردەمی لاوەتییەوە خوێنەرێکی بەردەوام¬و تامەزرۆی ئەوجۆرە نووسراوانە بوو. زۆرتر ئۆگری ئەو بەرهەمانە بوو کە بە شێوازی داشێل هامێت و ڕیمۆند چاندلێر نووسرابوون و لەفەڕانسە لەژێر کۆمەڵە نووسراوێک بەناوی"سێری نوارSerie Noir"دا چاپ دەکران.٤ هەرلەوکاتەدا هێندێ کتێبی دەربارەی شۆرشی فەڕانسەو چین لە دوکتۆر فریشتەی ئینشای پوورزای داوا کردبوون. ئێستا ئیـــدی ئەو "تێڕۆرە شۆرشگێڕانـــە" ترسناکەی لەو کتێبانـــەدا خوێندبوونیەوە،تێڕۆرێک کە هەمیشە لەسەر هەق و قین لەزگ و بێ بەزەیی

بوو،تەنیا چەمکێکی ڕووتی مێژوویی نەبوو. لەوساتە چارەنووس سازەوە کە خۆی دابووە دەستی بەرپرسانی شۆرشی ئیسلامی،ئەو ڕقەو دیارە ئەمجارە لە بەرگێکی ئیسلامیدا ژیانی ڕۆژانەی وی پێک دێناو سێبەرێکی بەترس¬ولەرزی خستبووە سەر.

لەڕۆژانی خۆشی ڕابردوودا هووەیدا هەمیشە گوڵێکی ئۆرکیدەی لە یەخەی چاکەتەکەی دەدا."فرانچیسکۆ ئیسمالتۆ"ی ئیتالیایی جلەکانی بۆ دەدروو. ئەو هەر لەوکاتەدا خەیاتی شاش بوو. بەڵام دیارە هووەیدا دەی زانی کە شا"دوچاری نەخۆشیی خۆبەزلزانینە"٥. ئەو دەی¬زانی کە شا دەگەڵ سەرۆک وەزیرێک هەڵ¬ناکا کە پێ لەبەرەی خۆی زیاتر ڕاکێشێ. بۆیە لەبارەی ئاشکراکردنی ناوی خەیاتەکەیەوە بەپارێزەوە ڕەفتاری دەکردو ناوی نەدەبرد.٦ لەبەرامبەردا بۆ هەڵبژاردنی کراواتە ڕەنگاوڕەنگەکانی بەتەواوی پارێزی وەلا دەناو زۆرجار ڕەنگی هەرکامێکیان دەگەڵ ڕەنگی ئەو ئۆرکیدەیە کە ئەوڕۆژە لە بەرۆکی چاکەتەکەی دەدا،یەکی دەگرتەوە.

بەڵام ئەو ڕۆژەی مانگی خاکەلێوە خەبەرێک لە نازو نیعمەتەکانی ڕابردوو نەبوو. سەری بەرەو ڕووتانەوە دەچوو،کڵاوێکی گەڕگەڕیی ڕەنگ تاریکی لەسەر بوو،و لسپێک لە قژە سپی و ئاڵۆزەکەی لەملاوئەولای کڵاوەکەی سەری وەدەر نابوو. کراسێکی بە گنج ولۆنجی ڕەنگ تاریکی دەبەردا بوو،و شەڵوارێکی هەر لەو جسن وڕەنگەی دەپێدا بوو،و کاتێک دادەنیشت،ئێسکی گوێزینگی لاقی بەتەواوی دەردەکەوت. وەکازەکەی لە تەنیشت دۆشەگەکەی بوو. کەلک¬وەرگرتن لە وەکازی دەگەڕایەوە ساڵی١٣٤٣(١٨٦٤). ئەوساڵە لە ڕووداوێکی ترومبیلدا ئێسکی ئەژنۆو لەگەنی ئازاری پێ گەیشتبوو٧، بەڵام دوای چاکبوونەوەش وەکازەکەی دانەنا. لە جیهانی زۆرجار بەگومان و ڕەشبینیی سیاسیی ئێراندا٨ هێندێک کەس دەیانگوت کەلک¬وەرگرتنی هووەیدا لە وەکاز هەر بۆ خۆڕانانەو پێویستیی پێی نیە،٩ بەڵام پزیشکان باوەڕیان وابوو کە هووەیدا پاش ئەو ڕووداوە هەمیشە دەترسێ خۆی بەپێوە ڕانەگرێ و هەربۆیە وەکاز بەکار دێنێ.

ڕەخنەگرانی دەیانگوت هووەیدا هەمیشە لە پلەوپایەی خۆی لە مێژوودا نیگەران بووە. دەی¬زانی کە لە مێژووی هاوچەرخی ئێراندا،هەرکام لە سەرۆک وەزیرە بەناوبانگەکان بە نیشانەیەک ناسراونەوە. یەکێک کڵاوی سیلەندەری لەسەر ناوە،ئەوی دیکە بە چاویلکە باریکەکەی ناسراوەتەوە، سێیەمین پەتوو و پیژامەکەی کردبووە نیشانەی سەرۆک¬وەزیرییەکەی. وەکازو گوڵی ئۆرکیدەو پیپیش نیشانەی تایبەتیی هووەیدا

بوون.١٠ بەڵام لە بەندیخانەی كۆماری ئیسلامیدا هیچكام لەو نیشانانە جێگایەكیان نەبوو. ئەو كە لاوازو دڵ¬شكاو بوو،پێوستیی بە وەكاز نەبوو تا بەهۆیەوە هەمیشە بەژنی خۆی بە بەرزی و جاروبار بە سەركێشییش ڕابگرێ.

هووەیدا دوو حەوتووی كۆتایی ڕەشەمەو سەرەتای خاكەلێوەی لە بەندیخانەی قەسرێ بردبووە سەر. پێش ئەودەم چەند ڕۆژێک لە مەدرەسەی "رفاه" ڕاگیرابوو. پاش سەركەوتنی شۆرش ئەو مەدرەسەیە بۆ ماوەیەک جێی مانەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی بوو،و هەر لەبەر ئەوەش ببووە ناوەندی شۆرش. ئەو مەدرەسەیە لە نێوەڕاستی دەیەی ٤٠دا دامەزرابوو،وەک پێگەیەک بۆ ئامۆژگارییە مەزهەبییەكان و قەڵایەک بەرامبەر بە فێركردن وبارهێنانی نوێ كەلكی لێ¬وەردەگیرا.عەلی ئەكبەری هاشمیی ڕەفسەنجانی و[ئایەتوڵڵا] عەلیی خامەنەیی لە دامەزرێنەرانی ئەو مەدرەسەیە بوون و كاری ئەم دامودەزگایە ڕاست لە ساڵی١٣٤٧ (١٩٦٨)دا،واتە سێ ساڵ دوای ئەو ڕۆژە كە شا بۆ یەكەم جار هووەیدای كردە سەرۆک وەزیر دەستی پێ¬كرد.١١

مەدرەسەكە دراوسێی دوو خانووبەرەی گرنگی دیكە بوو كە هەركامەی بایەخێكی تایبەتیی مێژوویی و سیمبولیكیان هەبوو. دەكرێ بڵێین ئەو دراوسێیەتییە هێماو جەفەنگێكی مێژووییشی تێدا بوو. لەلایەک مەجلیسی شووڕاو لەلای دیكە مزگەوتی سوپاسالار. یەكیان نوێنگەی شۆرشی مەشرووتە بوو و ڕەوتی عورفی و قانوونی لە مەیدانی سیاسەتدا دەسكەوتی ئەم شۆرشە بوو. ساڵی١٣٤٤(١٩٦٥) دۆستی نیزیكی هووەیدا حەسەنعەلیی مەنسوور،ڕاست ڕووبەڕووی دەرگای ئەم مزگەوتە كەوتە بەر گوللەی چەكدارە موسوڵمانەكان و كوژرا. مەنسوور لەوكاتەدا سەرۆک-وەزیری ئێران بوو و بەمردنی وی سەردەمی سەرۆک وەزیریی هووەیدا دەستی پێ-كرد. ئەو دەمانچەیەی بۆ كوشتنی مەنسوور بەكار برا لەلایەن هاشمیی ڕەفسەنجانییەوە ئامادە كرابوو.١٢

لەولایەوە ،مزگەوتی سوپاسالار هەبوو،كە بە یەكێک لە گرنگترین شوێنە مەزهەبییەكانی تاران دەژمێردرا. پەنجا ساڵێک دەبوو كە گرنگترین ڕێوڕەسمەكانی تازیەو مەجلیسی پرسەی گەورە بەرپرسانی سیاسی¬و نیزامی و هێندێ جار زانستی و ئەدەبیی وڵات لەو مزگەوتەدا بەڕێوە دەچوون. مزگەوتەكە بەشێک لە مەوقووفەكانی سوپاسالار،خاڵی دایكی هووەیدا واتە ئەفسەرولملووک بوو. هەر بۆیە،ئەفسەرولملووک وەک یەكێک لە

سەرپەرستانی ئەو مەوقووفەیە مانگانە دەوری سەد تمەنی لە داهاتی مزگەوت وەردەگرت.١٣

بە ڕووخانی ڕێژیمی پەهلەوی،خانووبەرەی مەجلیسیش چۆڵ¬وهۆڵ دەهاتە بەرچاو. دیارە بە پێچەوانەی قانوونی بنەڕەتیی ئێران لە دوو دەیەی کۆتایی دەسەڵاتی شادا، مەجلیس ببووە داردەستێکی بێدەسەڵاتی فەرمانەکانی پاشایەتی. بەجۆرێکی دیکە بڵێین،جەوهەرو نێوەرۆکی مەجلیس،لە توێکڵێکی بەتاڵ بەولاوە شتێکی لێ نەمابۆوە. لەسەروبەندی شۆرشدا،ناوەندی قورسایی سیاسیی وڵات گوازرایەوە مەدرەسەی"رفاه". بیست ساڵێک بوو کە ئەم مەدرەسەیە،ئارام¬و بێدەنگ،لەسایەی دراوسێ بەشان وشکۆیەکانیدا خەریکی چالاکی بوو و قوتابییە بژاردەکانی بەدەرس و ئامۆژگاریی مەزهەبی پەروەردە دەکرد. لە یەکەم ساتەکانی سەرکەوتنی شۆرشدا،خەڵک ڕێبەرە پایەبەزەکانی ڕێژیمی پێشوویان،لە کەلێن و قوژبنەکانی شاردا دەگرت و وەک دیارییەک دەیان دانە دەستی ڕێبەرانی تازە. لە دوورەدیمەنی گوشادی مێژوویيدا،ئەم لاپەڕەیە نەخش ونیگارەکانی دووهەزارو پێنسەد ساڵەی سەر دیوارەکانی تەختی جەمشیدی وەبیر دێنایەوە. لەوێدا ڕەعیەتەکان هەرکامەی دیاری¬و سەوقاتێک پێشکێشی پادشاکان دەکەن. بەهەرحاڵ،بوونی ئەو بەندییانە لە مەدرەسەی"رفاه"و لە تەنیشت ئایەتوڵڵا خومەینی، دراوسێیەتییەکی سەیری لەنێوان تێشکاوو سەرکەوتوودا دروست کردبوو.

ئایەتوڵڵا خومەینی لە ژوورێکی تەنیشت حەوشەی مەدرەسەکە دەژیا. بەندییەکانیشیان لە بەشێکی دیکەی مەدرەسە،ڕاست ڕووبەڕووی شوێنی ژیانی ئایەتوڵڵادا زیندانی دەکرد. لەحەوتووە پڕکەف¬وکوڵەکانی سەرەتای شۆرشدا،حەوشەی مەدرەسە هەمیشە پڕ لەئاپۆرای خەڵک بوو. دەستەدەستە دەهاتنە ژووری حەوشە؛ بەدەنگی بەرزو بەڕەوانی هێندێ دروشمیان لە پەسنی ڕێژیمی تازەو زەممی ڕێژیمی پێشوودا دەدان،و پاش وەستانێکی کورت،جێیەکەیان دەدا بەتاقمی دوای خۆیان. دیارە نابێ گومانمان هەبێ کە ئەو شانۆ هەمیشەییەو ئەودروشمە پڕهەڕەشەو قیناوییانە هەموو ئەندامی بەندییەکانیان وەلەرزە خستوە.

هەر لەوساتە پڕئاڵۆزی¬و ترسهێنانەی سەرەتای شۆرشدا،هووەیدا چاوی بە دوو کەسایەتیی گرنگی ڕێژیمی تازە کەوت. چەند ساتێک پێش ئەو دیدارە، ئایەتوڵڵا خومەینی ئەحمەدی کوڕی¬و یەکێک لە ڕاوێژکارەکانی، ئەبولحەسەنی بەنیسەدری بانگ کردبوو،

پێی گوتبوون: "بیستوومە خەڵک هێندێک لەو بەندییانەیان دارکاری کردوە. "ئەمجار داوای لێ کردبوون لەجیاتی وی، سەردانی بەندییەکان بکەن¬و لەزمان ویەوە بڵێن "ئیسلام ئەو جۆرە وەحشیگەرییانە بە ڕەوا نازانێ. لەمەودوا بە دادپەروەرییەوە ڕەفتارتان دەگەڵ دەکرێ. دڵنیا بن بەپێی ڕێ¬وشوێنی ئیسلام دادگایی دەکرێن." ١٤

دوو نوێنەری هەڵبژاردەی ئایەتوڵڵا خومەینی،لەپێشدا چوونە ژوورێک کە تا ماوەیەک پێشتر پۆلی دەرس خوێندن بوو و دوای شۆرش کرابووە بەندیخانەی هێندێک لە فەرماندەرانی سوپای شاهەنشاهی. هێندێک لە بەندییەکان حەمیەتێکیان وە بەڵێنەکانی بەنیسەدرو سەیدئەحمەدی خومەینی نەدا. تەنانەت جۆرێکیش سەرکێشی لە ڕەفتاریاندا بەر چاو دەکەوت. هێندێکی دیکەیان کەوتنە گریان و پاڕانەوە. سالاری جافیش یەکێک لە بەندییەکانی ئەو ژوورە بوو. ئەو بەهاوکاری دەگەڵ ساواک بەناوبانگ بوو. تەنانەت دەیانگوت کورسیی نوێنەرایەتیی پارلەمانیشی هەر لەڕێگای ئەو هاوکارییەوە،بەتایبەتی لەناوچەی کوردستاندا،بەدەست هێناوە. بەڵام ئەمجارە بەڕاوێژێکی پڕسووکایەتییەوە لەوەڵامی نوێنەرانی ڕێبەری شۆرشدا گوتی: " زۆر لەمێژ بوو نۆرە ڕاووڕووتی ئێمە بوو ئێستا نۆرەی چەپ¬وگووپی ئەمانەیە".١٥

پاش وتووێژێکی کورت لەگەڵ ئەم بەندییانە،بەنیسەدرو سەیدئەحمەدی خومەینی چوونە ژوورێک لەوسەری داڵانەکە. ئەمیر عەبباسی هووەیدا تەنیا بەندیی ئەم ژوورە بوو،ئەو بێگومان گرنگترین بەندیی ڕێژیمی تازە بوو،و ژوورە تاقەکەسییەکەشی نیشانەیەکی ئەم پلەوپایە نەخوازراوە بوو. تەختێکی سەربازی لە سووچێکی ژوورەکە،و مێزێکی چووکەڵەی کانزایی بەڕەنگی شینەوە لە سووچێکی دیکە دەبینران. لەسەر مێزەکە ئاڵای سێ ڕەنگی ئێران بەرچاو دەکەوت،بەڵام نیشانەی"شیرو خورشید"یان کە نوێنگەی مەزنیی ئێرانی پێش ئیسلام،و لەنێوەڕاستی سەدەی سێزدەی هەتاوییشەوە نوێنگەی پادشایەتیی ئێران بوو،لە نێوەڕاستی ئاڵاکە هەڵ گرتبوو.١٦ تەنیا پەنجەرە کە بە دیوی حەوشەیدا دەکرایەوە،داخرابوو،و شووشەکانیشی بە کۆنە ڕۆژنامە ئەویش بە شێوەیەکی ناڕێک وپێک داپۆشرابوون.١٧

کاتێک بەنیسەدرو ئەحمەدی خومەینی وەژوور کەوتن،هووەیدا خەریکی خوێندنەوە بوو. بەباوەڕی بەنیسەدر،حاڵەتێکی زۆر سەنگین و لەسەرەخۆی هەبوو.١٨ تەنانەت بێخەمیش دەهاتە بەرچاو. هووەیدا هەمیشە مرۆڤێکی زۆر بەئەدەب¬و سەنگین بوو،و

ئەمجارەش،هەروەک عادەتی بوو، زۆر بەڕێزەوە دەگەڵ ئەو دوو میوانە بەرەوڕوو بوو. هەردووکیانی لەو وەختەوە دەناسی کە بۆخۆی لە دەسەڵاتدا بوو و ئەو دووانە کەسانێکی دوورەپەرێز لە بزووتنەوەی ئۆپۆزیسیۆندا بوون. ساڵی١٣٤٤ (١٩٦٥)،ماوەیەک دوای دەست پێکردنی سەرۆک وەزیرییەکەی،یارمەتیی ئەحمەدی خومەینیی لاوی دابوو تا پاسپۆرتێک وەربگرێ¬و پێی بچێتە لای باوکی دوورخراوەی. پێوەندیی دەگەڵ بەنیسەدر لەوەش کۆنتر بوو و دەگەڕایەوە ساڵی ١٣٣٨(١٩٥٩). لەو ڕۆژانەدا هووەیدا لە شیرکەتی نەوت کاری دەکردو بەنیسەدر یەکێک لە ڕێبەرانی بزووتنەوەی خوێندکاریی دژی شا بوو.١٩

یەکێک لە نهێنییەکانی مانەوەی هووەیدا،ئامادەیی بۆ یارمەتیی خەڵکی دیکە بوو. چاکەی بەسەر زۆر کەسەوە هەبوو و زۆر لەوانە خۆیان بە قەرزداری وی دەزانی.٢٠ هێندێک لە ئەندامانی بنەماڵەی پاشایەتییش لەنێو ئەم قەرزدارانەدا بوون. تەنانەت هێندێ لە موخالیفانیش پێشتر بەشێکیان لە سفرەی پیاوەتیی هووەیدا پێ بڕابوو. داخوا پیاوەتییەکانی دوێنێ دەیان توانی ئەمڕۆ گیانی ڕزگار بکەن؟ داخوا ئەو ڕاستییە کە بە قسەی برایەکەی "ساڵێ نیزیکەی ١١میلیون دۆلاری "لە بوودجەی نهێنیی دەوڵەت تەنیا دابووە بەشێک لە موخالیفان،ئەمڕۆ دەبووە دەستەبەری بەسلامەت دەرچوونی؟٢١

بەنیسەدر کە زۆریش پیاوی پێهەڵگوتنی خەڵکی دیکە نیە زۆر بە چاکە باسی هووەیداو کەسایەتیی وی لە یەکەم دیداریاندا دەکا. دەڵێ پێم وایە پیاوێکی شەریف بوو؛ نیازی چاکەی هەبوو؛ ڕەخنەشی باش وەردەگرت. بەپێی عادەت لە ڕەخنەگرتن لەوو لە ڕێژیمی شادا بێ پەروا هەموو قسەکانی خۆم دەکردن. بە زەردەخەنەوە گوێی بۆ قسەکانم ڕادەگرت. وردەوردە خۆشم دەویست. مەسەلەی بنەڕەتیی ئەوە بوو کە دینی نەبوو.لەگەڵ ئەوەشدا،وەختێکی بۆ درێژەدانی خوێندن دەچوومە دەرێ، تەنیا کاربەدەستی ڕێژیمی پەهلەوی کە بۆ ماڵئاوایی چوومە لای. هەر ئەو بوو٢٢

تۆزێک کەمتر لە بیست ساڵ دواتر،ئێستا دیدارێکی تازە،بەڵام ئەمجار لە بەندیخانە،پێک هاتبوو. قسەکانیان لەپێشدا بە پلارو گاڵتە لەبارەی کتێبێکەوە دەستی پێ¬کرد کە هووەیدا،لەکاتی وەژوورکەوتنی بەنیسەدردا،بە دەستیەوە بوو. بەرهەمێک بوو بەناوی ڕووح،دیاردەیەکی نەناسراو،لەنووسینی "ژان شاڕوون". ڕۆمانێک لەجۆرێکی نوێ لەبارەی هەژاریی مەعنەویی مرۆڤی نوێخوازەوە. هەر لەوکاتەدا، کتێبەکە مزگێنیی دەدا کە

هەزارەی نوێ مەعنەوییەتێکی نوێ بەدیاری دێنێ. بەنیسەدر بە گاڵتەیەکی تاڵەوە پرسی: "داخوا بۆ خوێندنەوەی ئەو جۆرە کتێبانە درەنگ نەبووە؟ "هووەیدا لە وەڵامدا گوتی: "هیچ کاتێک بۆخوێندنەوەی هیچ شتێک درەنگ نیە. "ئەمجارقسەکانیان جیددیتر بوون و ئەو دووانە بەڵێنە ئارامبەخشەکانی خومەینی¬یان دووپاتە کردەوە.٢٣

بۆ زۆرکەس لە بەندییەکان،ئەو وشە ئارامبەخشانە،زۆر زووتێپەڕو ناپایەدار دەرچوون. لەماوەی کەمتر لە حەوتوویەکدا،بیست و پێنج کەس لە بەندییەکان،کە زۆرتریشیان لە فەرماندەرەکانی سوپا بوون،لە بنەبانی مەدرەسەی"رفاه" درانە دەستی تاقمی ئیعدام. دەوری یەکەمی ئیعدامەکان تەنیا چەند سەعات دوای دیداری ئەحمەدی خومەینی و بەنیسەدر دەگەڵ بەندییەکان ڕووی داو لەودا چوار فەرماندەری سوپا ـ نیعمەتوڵڵای نەسیری،ڕەزای ناجی،مەهدیی ڕەحیمی و مەنووچێهری خوسرەوداد ـ گیانیان دانا. دادگای هەرکام لەوانە چەند دەقیقە زیاتری نەخایاندو هەر چوار کەسیان بە "مفسد في الارض" ناسین. شەوی ئەم دەورەی ئیعدامەکان،سەردێری گەورەو وێنەی خوێناوی لە لەشە گوللەبارانکراوەکان، بە ڕوومایەکی بەتاڵ لە ژیانەوە لاپەڕەی یەکەمی ڕۆژنامەی "کەیهان" یان پڕ کرد. ڕۆژی دواتر بیست و یەک کەسی دیکە بوونە خۆراکی تاقمەکانی ئیعدام و شەپۆلێکی نوێ لە وێنەی ڕاتڵەکێن،دەم وچاوی نێو ئەڵقەی مەرگ و لەشی خواروخێچ،بەشی زۆری لاپەڕەکانی ڕۆژنامەکانیان داگرت.٢٤ کاتێک لە ڕوانگەی ئەمڕۆوە سەیری ئەو وێنە دزێوە مەرگ لێدراوانە دەکەین،وەختێک دەبینین چاپی ئەوانە لە ڕۆژنامەکانداتا چ رادەیەک ئەوڕۆژانە برەوی پەیدا کردبوو،ئەودەم پێم وایە تێ دەگەین کە بوونیان لەڕاستیدا نوێنگەیەکی ڕوون و خەفەت بزوێنی ئەو شەپۆلە بوو کە " ڕقی شۆرشگێڕانە" وەڕێی خستبوو. ئەوڕۆژانە،بەداخەوە کەم¬و زۆر هەموو هێزە مەزهەبی و نامەزهەبییەکانی کۆمەڵ و تەنانەت زۆر لەکەسایەتی و ڕێکخراوە "میانەرو"ەکانیش ئەو ئیعدامانەیان بە نیشانەی دادپەروەریی بەهەق و بەبڕشتی شۆرشگێڕانە داناو پێیان هەڵڵا گوت. دیارە زۆری پێ نەچوو کە بۆخۆشیان بوونە قوربانیی شەپۆلی تازەی ئەو ڕق و قینە.

لەو دادگایانەدا نە"هیأت منصفه"یەک هەبوو،نەپارێزەرێک. مافی داوای پێداچوونەوەش لەگۆڕێدا نەبوو. دەیانگوت دادگای شۆرش هەڵە ناکا. ئەوانەی بە "مفسد في الأرض" یان دەناسین بێ ڕاوەستان دەیان¬دانە دەستی تاقمی مەرگ. کاتێک چاپەمەنیی ڕۆژئاوا

ڕەخنەی لە کاری ئەو دادگایانەو شەپۆلی ئیعدامەکان گرت،ئایەتوڵڵا خومەینی وەڵامێکی دایەوە کە لە یەک کاتدا هەم سەرکێشانە بوو،هەم نیشانی دەدا کە ئەوەی کەم¬وزۆر لە هەموو وڵاتانی جیهاندا وەک قۆناخە باوەکانی پێڕاگەیشتنی قانوونیی تاوانەکان دەناسرێ،لەلای وی گوێی پێ نادرێ. دەیگوت سەرکەوتنی شۆرشەکەمان بۆخۆی گەورەترین بەڵگەی تاوانی ئەو بەندییانەیە. دەیگوت تەنیا هەنگاوی پێوست بۆ دادگا ناسینی تۆمەتبارەکانە. دەیگوت گوناحێکی گەورەیە ئەگەر ڕێگا بدەین ئەمانە تەنانەت لەحزەیەکیش درێژە بە ژیانی پڕگوناحی خۆیان بدەن.٢٥

بەنیسەدر کە ئەودەم لە بڵاوکراوە جۆراوجۆرەکاندا،لەبارەی"دادپەروەریی ئیسلامییەوە" زۆری دەنووسی،هەواڵی ئیعدامەکانی یەکەمجار لە ڕادیۆ بیست. هووەیداش لەورۆژانەدا لە مەدرەسەی "رفاه" بوو و بێگومان گوێی لە دەنگی ترسناکی تاقمەکانی ئیعدام دەبوو.٢٦ بەنیسەدر دەڵێ هەر بە بیستنی خەبەری ئیعدامەکان،بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی مورشیدو موڕادی خۆی گەڕاوەتەوە مەدرەسەی "رفاه". لە چەند ساڵ پێشترەوە پێوەندییەکی پڕخۆشەویستیی دەگەڵ ئایەتوڵڵا خومەینی هەبوو و ئەمە یەکەمین بەرەوڕووبوونەوەی توندیان بوو. بەنیسەدر،کە پاش بیست ساڵ ئێستاش تامی تاڵی ناڕەحەتی لەڕاوێژی قسەکردنیدا مابوو، دەیگوت: "باوەڕم نەدەکرد پیرەپیاو بەو ئاسانییە پێچەوانەی ڕاستیم پێ بڵێ".٢٧ لەماوەی کەمتر لەساڵێک دوای دەست پێکردنی ئیعدامەکاندا پێوەندیی ئەم دووانە زیاتریش تێک چوو. سەرەنجام ڕێبەری حەفتاساڵەی شۆرش بەنیسەدری لاوی لە پۆستەکەی خۆی وەک یەکەمین سەرکۆماری هەڵبژێراوی خەڵکی ئێران،دەرکرد. بەنیسەدر لەترسی گیانی خۆی لەئێران ڕای کرد*.

هووەیدا کوڕی پیاوێکی.بەدەسەڵات بوو کە"باوک"ی بەدژی هەستا."باوک"ی هووەیدا شا بوو. هووەیدا چەندین جار شای بە "باوکی تاجدار" بانگ کردبوو.لە ئەفسانەی ئەدیپی ڕۆژئاوادا کوڕ سەرەنجام باوکی خۆی دەکوژێ.ڕەنگە باب کوشتن،نوێنگەی مێژوویی نرخێک بێ کە کۆمەڵەکان بۆ سەرکەوتن دەبێ بیدەن.بەرامبەر بەوە لە داستانی نەمری گرنگترین ئەفسانەی ئێرانیدا،ئەمە باوک،واتە ڕۆستەمە کە زۆرابی کوڕی دەکوژێ. زۆر لە ڕەخنەگرە ئەدەبی و فەرهەنگییەکان،داستانی ڕۆستەم و زۆرابیان بە کلیلی ڕەمزی مێژووی ئێران زانیوە.دەڵێن ئەم داستانە نوێنگەیەکە لە سەرکەوتنی باوک سالاری،لە باڵادەستیی ڕێژیمێک کە لەودا باوکان،بۆ سەقامگیرکردنی دەسەڵاتی خۆیان کوڕەکانیان

لەنێو دەبەن٢٨ دیک دیویس لە باسێکی بەنرخ لەسەر شانامەدا نیشانی داوە کە کوڕکوشتن یەکێک لە هەوێنە دووپات بووەوەکانی ئەم شاکارەی ئەدەبی فارسییە.٢٩ بەم جۆرە شا کە پێیان دەگوت "باوکی تاجدار"ی میللەت حازر بوو هووەیدا[ی کوڕی] بکاتە قوربانی.

بەڵام لەو یەکەمین ڕۆژەی ئیعدامەکان لە مەدرەسەی "رفاه"دا، بەنیسەدر چووە ڕووبەڕووی باوکی شۆڕش و لە چەندو چۆنی ئیعدامەکان و چۆنیەتیی کاری دادگای ئەو چوار فەرماندە کوژراوەی پرسی. بە وتەی بەنیسەدر، وەڵامی ئایەتوڵڵا خومەینی سەرسوڕهێن بوو. گوتی ئیعدامەکان پێویستن، چوونکە تاقمە دەستەچەپییەکان لە شاردا هێندێ بەیاننامەیان بڵاو کردوونەوەو ئیددیعایان کردوە کە ڕێککەوتنێکی نهێنی لەنێوان دەوڵەتی ئیسلامی¬و دەوڵەتی ئەمریکادا هەیە کە نیشان دەدا دەوڵەتی ئەمریکا لە بەرامبەر بەڕەسمی ناسینی ڕێژیمی نوێدا داوای کردوە کە دەوڵەتی ئیسلامی ئەمنیەت و سڵامەتیی سەدکەس لە سەرانی ڕێژیمی پەهلەوی دەستەبەر بکا.٣٠ بەڕێکەوت لەو بەڵگەنامانەدا کە ئەم دواییانە لەلایەن دەوڵەتی ئەمریکاوە بڵاو کراونەوە، هێندێ نیشانەی ناڕاستەوخۆ لە بوونی جۆرە ڕێککەوتننامەیەکی لەوچەشنە دەکرێ وەبینین. لە یەکێک لەو بەڵگەنامانەدا هاتوە کە "لە٢٧ی ژانویەی١٩٧٩دا خومەینی پەیامێکی نهێنیی بۆ دەوڵەتی ئەمریکا ناردو پێشنیاری کرد کە بۆ پێشگیری لەکارەسات، ئەمریکا داوا لە سوپای ئێران¬و بەختیار بکا واز لە دەست¬تێوەردانی کاروباری سیاسیی ئێران بێنن. خومەینی نەک هەر دەست¬تێوەردانی ئەم دووانەی بە ناڕەوا دانابوو، بەڵکە هەردووکیانیشی لەسەر داخستنی فڕۆکەخانە کە لەئاکامدا گەڕانەوەی خومەینی بۆ ئێران سەری نەگرتبوو، سەرکۆنە کردبوو. خومەینی پەیامی خۆی بەوە تەواو کردبوو کە پێی باشترە ڕێگاچارەیەکی ئاشتیخوازانە بۆ مەسەلەکە بدۆزێتەوە.* هەرچۆنێک بێ، بەقسەی ئایەتوڵڵا، ئیعدامەکان بۆ بەدرۆخستنەوەی ئەو دەنگۆیانە پێویست بوون. جگە لەوە ئایەتوڵڵا خۆمەینی گوتبووی کە شەوی پێشتر، وەختێک تیمسار نەسیری یان لە تەلەڤیزیۆن نیشان دابوو، ئەو بە جووڵاندنی دەست پەیامی نهێنیی بۆ بەکرێگیراوانی ساواک ناردبوو و دەستووری دەست پێکردنی تێکۆشانی تێرۆریستی بە دژی ڕێژیمی تازەی دەرکردبوو.٣

کەمێک دوای ئەم وتووێژە،لە ئاکامی پاڵەپەستۆی نێونەتەوەیی و هەروەها هەوڵ و تەقەلای مەهدیی بازرگان، سەرۆک وەزیری دەوڵەتی کاتیدا کاری دادگاکانی شۆڕش

ڕاوەستا. دەوڵەت مزگێنیی دا کە لەمەودوا، چالاکییەکانی دادگا لەسەر بناخەی هێندێ ڕێنوێنیی تازە بەڕێوە دەچن.٣٢ بەم جۆرە دادگای هووەیداش وەدوا کەوت. وا دەهاتە بەرچاو کە بەختی هەستاوەتەوەو گیانی هەرنەبێ بۆ ماوەیەک،ڕزگاری بووە.

کاتێک دوای چەند ڕۆژ ئەویان لە مەدرەسەی ریفاهەوە گواستەوە بۆ زیندانی قەسر، بنەماڵەکەی ئەو ئاڵوگۆڕەیان بە خێر وەرگرت.٣٣ تەنانەت دڵیان خۆش بوو کە ڕەنگە ئەو گیانی سلامەت لەو تەنگانەیە بەرێتە دەر.

هێندێ ڕیشەی سەیری مێژوویی هووەیدایان بە زیندانە تازەکەیەوە گرێ دەداو ئەو هەرنەبێ لە هێندێ لایەنی ئەو زیندانە ئاگادار بوو. ناوی زیندانی قەسر،بە پێچەوانەی ڕواڵەت بە کافکا قەرزدار نەبوو. هۆی ئەو ناولێنرانەی ڕاستییەکی مێژوویی هەیە. شاکانی قاجار لە سەدەی سێزدەدا ئەویان وەک سەیرانگایەکی هاوینی دروست کردبوو. قاجارییەکان ماوەی ١٢٨ ساڵ فەرمانڕەوای ئێران بوون و سەرەنجام لە خەرمانانی١٣٠٤(١٩٢٥)دا، ئەفسەرێکی لێوەشاوە لە ڕیزی قازاخەکاندا کە ناوی رەزاخان بوو، دامودەزگای بنەماڵەکەیانی تێکەوە پێچا. ڕەزاخان پاش ماوەیەک خۆی وەک پادشا ڕاگەیاندو بنەماڵەی پەهلەویی دامەزراند. وەک لە کتێبی بەنرخی سیرووسی غەنی دەردەکەوێ،لەم کارەدا ئینگلیسییەکان زۆر بە بێ مەیلییەوە،بوونە هاوپەیمان و یاریدەری.

لە سەرەتای پادشایەتیی ڕەزاشادا، قەسر بوو بەزیندان. زۆری پێ نەچوو کە بە دروست¬کردنی هێندێ خانووبەرەی تازە، قەسر بوو بە نوێنگەیەکی باش بۆ بیناسازییەکی ناڕێک و نالەبار. سەردەرانە جوانەکان و گێچکارییە زێرکفت-کراوەکانیان لە ئاکامی چەندین ساڵ گوێ¬پێنەداندا لە ڕەنگ وڕوو کەوتبوون. ڕێڕەوە لەمێژینەکانی، خشتی سوورەوەکراوی ڕەنگاوڕەنگیان تێ¬گیرابوو. حەوزێکی زۆر جوانی وەک دەنکە گەوهەر،لە نێوەڕاستی باغەکەدا جێی گرتبوو،و ئەمانە هەموو داستانی ڕۆژانی پڕعەیش و نۆشی ڕابردوویان دەگێڕایەوە. لە بەرامبەردا، بەشە تازەکانی بەتەواوی لە جوانی بێ بەش بوون و تەنیا بۆ جێکردنەوەی شەپۆلی تازەی تاوانباران و دژبەرانی ڕێژیمی ڕەزاشا دروست کرابوون. ئەم دوو ڕووە جیاوازەی خانووبەرەکانی کۆشک دژایەتی و ناتەباییەکی بەرچاویان دەگەڵ یەکتر هەبوو. جگە لەوە،هێندێک لە بەندییەوانەکانی ئەمڕۆی هووەیدا تا دوێنێ بۆخۆیان زیندانیی قەسر بوون.

مەتەڵۆکەی هویدا

ئێوارەی ڕۆژێکی ساردی سەرەتای خاکەلێوەی١٣٥٨(١٩٧٩) بوو. حەوتوویەک لە نەورۆز ڕابردبوو. لە نەکاو دەرگای ژووری تاکەکەسیی هووەیدا لە زیندانی قەسر کرایەوە. شەش کەس لە شیپانەی دەرگادا ڕاوەستابوون. دوو کەسیان ڕۆژنامەنووسانی فەڕانسەیی بوون؛ یەکیان ناوی ژان لوو ڕێڤێریە* بوو و ئەوی دیکەیان کریستیەن ئۆکڕان **. کاری دووربین و فیلم گرتنیش لە ئەستۆی فەڕانسەییەکی دیکە بوو بە ناوی ژان کلۆدلۆیا.*** ژنێکی گەنجی ئێرانییش بە ناوی لادەنی بڕوومەند دیلمانجی گرووپەکە بوو. جگە لەوان سەرۆکی بەندیخانەو دادئەستێنی شۆرشیش دەگەڵ گرووپەکە بوون. ئۆکڕان هەوڵی دابوو نەهێڵێ ئەو دوو کارمەندە دەوڵەتییە بەشداری وتووێژەکە بن.گوتبووی بەشداریی وان بەپێچەوانەی دەقی پەیماننامەی ژێنێڤە. بەڵام قسەکانی ئۆکڕان ئەو دوو کارمەندەی قانیع نەکرد. هەر لەوکاتەدا ئەنجامدانی ئەو وتووێژە بۆ ئۆکڕان حوکمی گەورەترین سەرکەوتنی پیشەی ڕۆژنامەنووسییەکەی هەبوو،و پێی خۆش نەبوو وردەکاریی دەست¬وپێ¬گری قانوونی پێشی ئەو سەرکەوتنەی لێ بگرێ.٣٤

لەڕاستیدا،هەوڵی ئەوو هاوکارەکانی بۆ ئەنجامدانی ئەو وتوێژە نیزیک سێ حەوتوو پێشتر دەستی پێ کردبوو. هاتبوونە تاران بۆ ئەوەی فیلمێکی دیکۆمێنتاری لەبارەی شۆڕشەوە ساز بکەن. بەقسەی ئۆکڕان دەیانەویست فیلمێک ساز بکەن کە لەودا نیشانەیەک لە "بیروبۆچوونی قالب کراوو داوەریی پێش¬وەختی ڕۆژئاوا" نەیەتە بەرچاو.٣٥ قەرار وابوو فیلمەکە لەسەر بناخەی وتووێژ دەگەڵ هووەیدا ئامادە بکەن. بەڵام هەموو هەوڵەکانیان لەو ڕێگایەدا بێ ئاکام مانەوە.٣٦ پیاوانی دەسەڵات یەکجێ پێیان وابوو ئەنجامی وتووێژێکی وا نامومکینە. گۆیا تەنیا کەسێک کە بەڵێنی هاوکاریی دابوو بەنیسەدر بووە.٣٧

بە پشت ئەستووریی بەڵێنەکەی وی،ڕۆژنامەنووسانی فەڕانسەیی چوونە زیندانی قەسر. بەسەرکەوتنەوە لە یەکەم پشکنینی بەدەنی کە لە نیزیک دەرگای چوونەژووری بەندیخانە لێیان کرا، تێپەڕ بوون. تازە لە حەوشەی بەندیخانە وەژوور کەوتبوون کە لەنەکاو چەند نیگابانی کلاشینکۆف بەدەست، بەڕاوێژێکی پڕ لە هەڕەشەوە گەیشتنە سەریان؛ گوتیان هەقی وتووێژیان نیەو لە دەوروبەری بەندیخانە دەریان کردن. لەو ڕۆژانەدا تاران شارێکی شۆرش¬لێدراو بوو و وەک هەموو شارە شۆرشگێڕەکانی

دیکە،دەسەڵاتێکی ناوەندیی تێدا نەبوو و هەرکەس تیرباریکی پێ-بایە دەی توانی سەرپێچی لە فەرمانی بەرزترین کاربەدەستانی سیاسیی وڵاتیش بکا.

تەنانەت ڕۆژی هەشتی خاکەلێوەش،واتە دووەمین جار کە هەواڵنووسە فەڕانسەییەکان سەردانی زیندانیان کرد،هەروەک جاران لەپێشدا دەگەڵ دژایەتی و بەرگریی هێندێک لە نیگابانەکان بەرەوڕوو بوون. ئەم دەستەیە دژی هەرچەشنە وتوویژێک دەگەڵ هووەیدا بوون. ئەم جارە لەسەر پێ¬داگرتنی هەواڵنووسەکان، سەرەنجام پێوەندی بە دەفتەری کاری بەنیسەدرەوە کراو دوای باس و وتوویژێکی دوورو درێژ،و پاش پشکنینی سەرلەنوێ،تاقمە فەڕانسەییەکە، دەگەڵ دادئەستێن و سەرۆکی زیندان چوونە ژوورەکەی هووەیدا.

سەرۆکی بەندیخانە حاجی مەهدیی عێڕاقی بوو. لەسەر ئەوەی دەستی لە تێرۆری مەنسوور لە ساڵی ١٣٤٤(١٩٦٥)دا هەبوو،چاردە ساڵ لە زینداندا ببوو. زۆرجار وەبیر ڕۆژنامە نووسانی دێنایەوە کە ئەویش ڕۆژێک زیندانیی سیاسی بووە. دادئەستێنی ئەو وەختی دادگای شۆرش کە دەگەڵ گرووپەکە چووە ژووری، ناوی حاجی ئاغا هادی هادەوی بوو. وادیار بوو نەخۆشییەکی ترسناکی پێستی دەم وچاوی پەڵەپەڵە کردبوو.٣٨ و لەبەر چاوی دژبەرانی قەڵافەتێکی سامناکی پێ بەخشیبوو. پاش چوونەدەر لە زیندان هەواڵنووسە فەڕانسەییەکان دەیانگوت هادەوی وەک فووکیە تانوێل دەچێ کە یەکێک لە بەسامترین دادئەستێنەکانی دادگا توندوخوێناوییەکانی شۆڕشی فەڕانسە بوو.٣٩

هووەیدا کە لە بەندیخانەش پیاوێکی بەئەدەب بوو، بەزمانەکانی فەڕانسەیی و فارسی سڵاوو چاک¬وخۆشیی دەگەڵ یەک یەکی ئەندامانی تاقمە شەش کەسییەکە کرد. ئۆکڕان وەک دەسپێک گوتی: " ئێمە هەواڵنووسانی فەڕانسەییین. ڕێگامان پێ دراوە وتوویژتان دەگەڵ بکەین. لە فەڕانسە زۆر کەس نیگەرانی وەزعی ئێوەن. "
زەردەخەنەیەکی تاڵ کەوتە سەر لێوی هووەیداو گوتی: "فەڕانسە...کەوایە لە فەڕانسە هێشتا منیان لەبیر ماوە."٤٠

زۆری نەخایاند کە هەموویان لەسەر عەرزی ژوورە چووکەڵە لاکێشییەکەی هووەیدا،لە بەندی نەخۆشخانەی زیندانی قەسر،جێگیر بوون. بەڵام پێش دەست پێکردنی وتوویژەکە،باسی شێوەی کارەکە کرا. دادئەستێن و بەندییەوان حەزیان نەدەکرد

زیندانییەکەو ڕۆژنامەنووسەکان ڕاستەوخۆو بە زمانی فەڕانسەیی وتوویژ بکەن. ئەوان لەجێدا متمانەیان بە ڕۆژنامەنووسانی بێگانە نەبوو. چاپەمەنیی ڕۆژئاوایان بە بەشێک لە دەوڵەتانی ڕۆژئاواو نۆکەری پلانە شەیتانی و ترسناکەکانی ئەو دەوڵەتانە دەزانی. نیگەران بوون کە نەکا لە وتوویژێک بە زمانی فەڕانسەییدا،هێندێ پەیامی نهێنی لەنێوان هووەیداو لایەنگرە ڕۆژئاواییەکانیدا ئاڵوگۆڕ بکرێن. هیچ کامێکیان وشەیەک فەڕانسەیی یان نەدەزانی و ئەمەش نیگەرانییەکەیانی زیاتر دەکرد. جگە لەوە ئەوان هەر لەسەرەتاوە دژی وتووێژەکە بوون. پێیان وابوو ئەو ماستە بێ موو نیە،ئەگینا بۆچی هیچ ڕۆژنامەنووسێکی بێگانە ڕۆژگاری پێشوو کاتێک ئەوان زیندانی بوون،ئۆگرییەکیان بە دیداری وان نیشان نەداوە.٤١

دیارە گیروگرفتەکە هەر ئەوە نەبوو کە دادئەستێن و بەندییەوان زمانی فەڕانسەیی-یان نەدەزانی. ئەو دوو هەواڵنووسەش کە لە ساتەوەختێکی مێژوویی زۆر گرنگدا لەلایەن تەلەڤیزیۆنی فەڕانسەوە نێردرابوونە ئێران،هیچ کامێکیان وشەیەکی فارسی¬یان نەدەزانی.٤٢ دەکرێ نەریتی ناردنی ئەوجۆرە ڕۆژنامەنووسانە بۆ وڵاتانی دنیای سێهەمیش بە نیشانەی جۆرێک لووتبەرزیی ئیستیعماری بزانین. بۆ قەرەبووی زمان نەزانینی هەواڵنووسان و لابردنی بەدگومانیی کاربەدەستانی کۆماری ئیسلامی، بڕیار درا وتووێژەکە بە زمانی فارسی بکرێ. هەر لەوکاتەدا دوو ڕۆژنامەنووسەکەش هەقیان هەبوو پرسیارەکانیان بە زمانی فەڕانسەیی بێننە گۆڕێ. لە شریتی ڤیدیۆیی ئەم وتووێژەدا، دەکرێ هەمیشە گوێت لە سرتەسرتی دایمی و زیاتریش ناڕوونی وەرگێڕەکە بێ. هەر ئەو دەنگە ناڕوونەش حاڵەتێکی پڕنهێنی و تەنانەت ترس-بزوێنی بە شریتەکە بەخشیوە*.

بەڵام وادەو بەڵێنەکان هیچیان جێبەجێ نەبوون. لادەنی بڕوومەند وەرگێڕێکی پیشەیی نەبوو. شەش مانگ پێشتر ژان لوو ڕێڤیریەی ناسیبوو و ڕۆژی هەشتی خاکەلێوە کاتێک هەواڵنووسە فەڕانسییەکان نەیان توانی وەرگێڕێکی پیشەیی بۆ وتوویژ دەگەڵ هووەیدا پەیدا بکەن،داوای یارمەتی¬یان لە لادەن کرد. کەچی گرنگیی وتووێژەکە، سێبەری تیربارەکان،لافاوی ئەو بەندییانەی لە حەوشەدا دەخولانەوە،هەوڵی بەشێک لەوان بۆ ئەوەی ڕێگای چوونەئاودەستیان پێ بدرێ و سەرەنجام بۆنی قورسی ئارەق کە لە هەوادا شەپۆلی دەدا، دەستیان وێک داو دڵەخورپەی وەرگێڕەکەیان زیاتر کرد.٤٣ هێشتا

ڕستەی یەکەمی وتووێژەکەی وەرنەگێڕابوو کە هووەیدا ڕەخنەی لە شێوەکارەکەی گرت و گوتی: "ئەمە مەسەلەیەکی گرنگە. وەرگێڕانەکە دەبێ زۆر ورد بێ." ٤٤ ئەمجار ڕای گەیاند کە تەنیا بە مەرجێک ئامادەیە درێژە بە وتووێژ بدا کە بۆخۆی بتوانێ بە فەڕانسەیی قسە بکا.

داخوا بەئومێد بوو کە لەو ڕێگایەوە ئورووپاییەکان بخاتە ژێر کاریگەریی ڕەوانی و جوانیی فەڕانسەییەکەی و هاودڵیی وان بەدەست بێنی؟ ئایا دەیەویست بە کەلک-وەرگرتن لە وردەکاریی زمـــان پەیامێک بۆ دۆستانی لە دەرەوەی وڵات بنێرێ؟ یان بەڕاست نیگەرانی وردنەبوونی وەرگێڕانی ئەو ژنە گەنجە بوو؟ بە پێی قاعیدە ئیدی هیچ کاتێک وەڵامی ئەم پرسیارانە نازانین. بەڵام گومان لە شتێکدا نیـە: بە دیتنی هەواڵنووسانی بێگانە،تیشکێکی هیوا لە چاوەکانیدا دەرکەوت. ٤٥ ڕەنگە لەدڵی خۆیدا گوتبێتی کە هەمیشە هەقی بووە،کە پێی وا بووە دۆستە بەنفووزەکانی لە ئەمریکاو ئورووپا بەتەنیای ناهێڵنەوە و چارەنووسی وی نادەنە دەستی ڕزگاریدەرێکی تازە لە ئێران.

بەڵام بەرلەوەی دووربینی هەواڵنووسان وەکار کەوێ،ئەو تیشکە هیوایە یەکسەر لەنێو چووبوو. وا دیار بوو دووبارە خەم¬و ناهومێدی ڕوویان تێ کردوە. ڕاوێژی یەکەمین پرسیاری ئۆکران و لەوێبوونی کاربەدەستانی کۆماری ئیسلامی کە یەکێکیان لەوانە بوو کە تەقەیان لە دۆستی هووەیدا،حەسەنعەلیی مەنسوور کردبوو،گیانی ئەویان پتر خەمبار دەکرد. لە یەکەمین وێنەی دووربین لە ڕوخساری هووەیدادا تەنانەت پێش ئەوەی قسەیەک بکا،وەزع وحاڵ و ڕوانینی، هەموو باسیان لە پەرێشانی و نیگەرانیی وی دەکرد.

لە شریتی وتووێژەکەدا، دەبینین کە ئەو لەسەر دۆشەگەکەی لەنێوان دیوارو هەواڵنووسان و کاربەدەستانی ڕێژیمی تازەدا، لە قوژبنێک چەماوەتەوە. سەری بردۆتەوە نێو شانەکانی¬ودەستەکانیی لەسەر ئەژنۆیانی داناون و قامکی هەردوو دەستانی تێک ئاڵقاندوون. تەنانەت بەگەنجییش،لە چاوە دەقووڵ¬کەوتووەکانیدا حاڵەتێکی خەمۆکی و تێکەلاوێک لەگاڵتەو تەسلیم بوون بەدی دەکرا. لەو کەسانە بوو کە شکڵ و شێوەی دەموچاویان چەندو چۆنیی باری دەروونییان نیشان دەدا. بەڵام لەوڕۆژە ساردە بەهارییەدا،ئێسکی دەموچاوی، نێوچاوانی، برۆ پرپشتەکانی و چاوە مژگرتووەکانی هەموویان تووشی پیری¬یەکی پێش¬وەخت ببوون. هەم شەڵوارە گنج هەڵاتووەکەی و

هەم چاکەتێکی کوڵکن کە دەبەریدا بوو تەنگ دەهاتنە بەر چاو. ئەگەر جاران کۆت وشەڵوارە جوان¬دووراوەکەی،قەڵەوییەکەییان کە ئاکامی گرفتاریی بەردەوامی ژیانی بوو، دەشاردەوە، ئێستا، جلکە تەنگ و پڕگنج ولۆنجەکانی ئەو قەڵەوییەیان زەقتر نیشان دەدا.

هووەیدا کە هەمیشەلایەنی ئەدەبی دەپاراست، ئەمجارە، بە درێژایی وتوویژ دەگەڵ ئۆکڕان نەک هەر بە بێ موبالاتی کڵاوە "کێپی"یەکەی لەسەر بوو، بەڵکوو هەردوو لاقیشی بە بێ¬حورمەتی و سەرکێشی ڕاکێشابوو. دەموچاوی کە جاران وەک دەموچاوی پۆکەربازێکی بەتوانا دەچوو،ئەم جارە حاڵەتی پەرێشان¬و یاخیی نێچیرێکی بەتەڵەوەبووی هەبوو. زۆرجار لەوەڵامی پرسیارەکانی ئۆکڕاندا،بە نیشانەی نارەزایی و سەرسوڕمان سەری ڕادەوەشاند. دەتگوت هەر چەند دەقیقە دوای هاتنی ئۆکڕان بۆ زیندان،هووەیدا زانیبوەتی کە ئەو ڕۆژنامەنووسە فەڕانسەییە بە مەبەستی کۆمەک بەو نەهاتۆتە سەردانی.

باری بەدەنیی هووەیداو بزووتنی دەموچاوی، هەموو دواتر بوونە بابەتی باس و جاڕو جەنجاڵ. تەنانەت وەزعی دەستەکانیشی مەتەڵۆکە بوو. لە شرِیتی وتوویژەکەدا دەبینین کە ئەو هەشت قامکی دەستەکانی تێک ئاڵقاندوون و دوو قامکە گەورەشی لە حەوادا دەسووڕێنێ. وا باوە کە ئەم حاڵەتە بە نیشانەی پەرێشانی دەزانن. بەڵام گۆیا لە زمانی شێوە نهێنیی ماسۆنیدا،ئەم جۆرە جووڵاندنەی قامکە گەورە، نیشانەی حاڵەتی تەنگاوی و جۆرێک یارمەتی خواستنە.٤٦ گومان لەوەدا نیە کە هووەیدا ئەندامی گرووپێکی ماسۆنی بوو و لە ئێرانیش ماسۆنییەکان بە تابووری پێنجەمی ئیستیعماری ئینگلستان دەزانن. پێوەندیی هووەیدا بەو گرووپەوە،وەک لەمەودوا دەبینین،بووە بابەتی هەراوهۆریایەکی زۆر. ڕەنگە هەرگیز بۆمان ساغ نەبێتەوە کە داخوا هووەیدا بەڕاستی بە بزاوتنی قامکەکانی، ویستوویەتی داوای یارمەتی لە برا ماسۆنییەکانی خۆی بکا یان نا. بەڵام نابێ گومانمان لەوەدا هەبێ کە هووەیدا لە ماوەی وتوویژەکەدا لە هەموو دەرفەتێک کەلکی وەرگرت بۆئەوەی دڵ¬ئێشی و بێزاریی خۆی لەو هەواڵنووسە فەڕانسەییە کە هاتبووە ژوورەکەی ئاشکرا بکا.

هەر کە دووربین کاری فیلم¬گرتنی دەست پێ کرد، ئۆکڕان ڕەوتی وتوویژەکەی خستە پاوانی خۆیەوە. زۆر هێرشی توندی کردنە سەر ڕێژیمی پێشوو،و تەنانەت نەی¬هێشت

هەواڵنووسەکەی دیکە یەک پرسیاریش بکا. لەتەواوی شریتەکەدا نیشانەیەک لەو هاوکارە چارەڕەشە نابینرێ. ئۆکڕان وتووێژەکەی بەم پرسیارە دەست پێ¬کرد کە "داخوا پێت وا نیە، دەبێ چارەنووسی تۆ بە نموونەیەک لە ڕێژیمی پێشوو بزانرێ؟ " هووەیدا بە مۆڕەیەکی قیناوییەوە سەری ڕاوەشاندو ماوەیەک بێدەنگ بوو. ئەو چاوەڕوان بوو لە وەڵامی پرسیارێکی گونجاوتردا،باسی بارودۆخی خۆی لە زینداندا بکا. تاوێکی دیکە بێدەنگییەکەی درێژە داو گوتی: " چما وەزعی من نابینی؟ ئەمە چ پرسیارێکە؟" دیارە ڕاوێژی پرسیاری ئۆکڕان زیاتر وەک هی لێکۆڵەرێک دەچوو تا ڕۆژنامەنووسێک. ئەم ڕاوێژە نەک هەر ئەورۆژە هووەیدای هەژاند، بەڵکوو سێ حەوتوو دواتر،کاتێک سەرەنجام شریتی وتووێژەکە لە فەڕانسە نیشان درا،هەرایەکی لێ ساز بوو.

لەماوەی سێزدە ساڵ سەرۆک وەزیریی خۆیدا، هووەیدا پێوەندییەکی بە گرێ¬وگۆڵی دەگەڵ ڕاگەیەنە گشتییەکانی ڕۆژئاوا دامەزراندبوو. هەرچەند شا زۆرجار بەڕواڵەت و بە قسە هێرشی دەکردە سەر ڕۆژئاوا، بەڵام ئەوو ڕێژیمەکەی بەرامبەر بە هەر هێماو قسەیەکی چاپەمەنیی ڕۆژئاوا زۆر سەیر لەسەر هەست بوون.٤٧ هووەیدا جۆرێک کۆسمۆپۆلیتی(جهان وطنی)ی تێدا هەبوو؛ چەند زمانی جۆراوجۆری دەزانین؛ بە بوونی بیروباوەڕی لیبڕاڵی بەناوبانگ بوو و تیژهۆشی و رەفتاری نەرمی ناوی دەرکردبوو. جگە لەوانە،کەیفی بە کەین¬و بەینی زیرەکانە دەگەڵ هەواڵنووسان دەهات. زۆرجار ناچار بوو دیفاع لە کارنامەی ڕێژیم لە بواری مافی مرۆڤدا بکا،هەرچەند کارێکی هێندە خۆش نەبوو، بەڵام ئەو لەوبوارەدا "ڕازینەرەوەی ویترین"ی ڕێژیم بوو.٤٨ ئەرکەکەی زۆر بە ئیشتیاوە بەجێ دەگەیاند. زۆرجار بە کۆمەگی هێندێک حوکمی گشتی و بێ نێوەرۆک لەبارەی نەبوونی دێموکڕاسیی ڕاستەقینە لە ڕۆژئاوادا وەڵامی ئەو پرسیارانەی دەدایەوە کە لە پێوەندی دەگەڵ ئازادیی بەیان و زەبروزەنگ لە ئێراندا لێی دەکران. زۆروەخت ئەو قسە یەکجار سواوەی شای دووپاتە دەکردەوە کە ڕێژیمی سیاسیی ئێران سروشتێکی تایبەتیی هەیە. شا چەندین جار گوتبووی پێوانە ناسراوەکانی مافی مرۆڤ بەرامبەر بە نەریتی لەمێژینەی ئەوین و ئەمەگناسیی خەڵکی ئێران دەرهەق بە ڕێژیمی پادشایەتی کاڵ دەبنەوە. هووەیداش بە چاولێکەریی شا،زۆرجار بەپێچەوانەی ئەوەی بەنهێنی دەیگوت و دەی¬زانی،بەئاشکرا حاشای لە نەبوونی مافی مرۆڤ لە ئێراندا دەکرد. بەڵام لەو ڕۆژە ساردە بەهارییەدا کارەکان جۆرێکی دیکە بوون. ئەم جارە ئەو بۆخۆی بەڕاستی بووە قوربانیی پێشێلکرانی مافی مرۆڤ لەلایەن ڕێژیمی ئیسلامییەوە. بەهەق دەی توانی

باسی مافی پێشێلکراوی خۆی بکا. بەڵام،وا دیار بوو ئۆکڕان بڕیاری داوە ئەو دەرفەتە بە هووەیدا نەدا. لەجیاتی پرسیارکردن،سەودای هێرش بۆسەر گەندەڵیی ڕێژیمی پێشووی لەسەردا بوو. زیاتر پێی خۆش بوو حاڵەتەکانی پێشێلکردنی مافی مرۆڤ بژمێرێ و لایەنەکانی ملهوڕیی شای لێکەوتوو باس بکا .

کەمێک دڵڕەشی و جۆرێک توندوتیژی،هەردووکیان بەشێکی جیایی¬هەڵنەگر لە نێوەرۆکی کاری رۆژنامەنووسێک (و ژیاننامەنووسێک)ن. بەڵام ئەوڕۆژە ئۆکڕان بەئاشکرا سنوورێکی پیرۆزی خەوشدار کردبوو. ڕەخنەگرەکانی دەیانگوت ئەو لەجیاتی گێڕانەوەی هەواڵ بۆخۆی بۆتە سەرچاوەو بابەتی هەواڵ؛ دەیانگوت ئەو بۆتە ئامرازی پاساودانی تێرۆری شۆرشگێڕانە؛ فیگارۆی پاریس تەنانەت ئەوی بە هاودەستی دەگەڵ پیاوکوژەکانیش تۆمەتبار کرد.٤٩

هووەیدا بەرامبەر بە هێرشەکانی ئۆکڕان هێندێ جار بێدەنگییەکی مانداری هەڵ دەبژاردو جاری واش بوو بە ڕاوەشاندنی دەست¬وسەر دڵگرانیی خۆی نیشان دەدا. دەیگوت وەک سەرۆک وەزیر،دەسەڵاتێکی ڕاستەقینەی زۆری نەبووەو بۆیە بەشێکی کەم لەباری هەڵەکانی ڕێژیمی ڕابردوو لەسەر شانی وییە. ئۆکڕان پرسی داخوا لە سەردەمی سەرۆک¬وەزیریی خۆیدا ئاگایەکی لە چالاکییەکانی ساواک هەبووەو ئاگاداری بوونی ئەشکەنجە لە زیندانەکان و ژمارەی بەندییەکان بووە. هووەیدا وەڵامی دایەوە کە ساواک بە تەواوی بەدەر لە دەسەڵاتی وی بووە. ئۆکڕان نەچووە ژێر بارو پرسی: "مەبەستت ئەوەیە کە سەرۆک¬وەزیر بەرپرسی پۆلیسی ئەمنیەتی نەبوو؟" هووەیدا دووبارە چەند لەحزەیەک بێدەنگ بوو. سەرەنجام گوتی: "ئەتۆ ئاگات لە وەزعی ڕاستەقینەی سیاسەت لە ئێراندا نیە." ئەمجار بە ڕاوێژێکی توندترەوە لێی زیاد کرد: "هێندێ بووار،تایبەت بە شا بوون و ئەمن نەخشێکم تێیاندا نەبوو. ساواکیش یەکێک لەو بووارانە بوو."٥٠

لە درێژەی وتووێژەکەدا،ئۆکڕان چەندین جار هەوڵی دا هووەیدا هان بدا کە ڕەخنە لە شا بگرێ. بەڵام هووەیدا هەرچەند باش دەی¬زانی کاربەدەستانی تازە زۆریان ئەو ڕەخنەگرتنە پێ خۆش دەبێ، هەرگیز ملی نەدا. ئۆکڕان پرسی: "پێت وایە شا بۆچی دەستووری گرتنی تۆی دا؟" هووەیدا بەساردی و بێ موبالاتی گوتی: "لەخۆی بپرسە".

ئۆکڕان دەسبەردار نەبوو: " ئەتۆ پێت وایە یەکێک لە قوربانییانی ڕیژیمی پێشووی؟" پاش ڕاوەستانێکی درێژو دوای ئەوەی ماوەیەک ڕووی لە کامێڕاکە وەرگێڕاو دە دیواری بەندیخانەوە ڕاما،زیندانی وەدەنگ هات وگوتی: "ئەمن لەبارەی خۆمەوە بە هیچ جۆر وا بیر ناکەمەوە. ئەمن تەنیا زیندانی نیم. ئەم بەندە پڕە لە هاوکارانی پێشووی من".

ئۆکڕان جارێکی دیکە هێرشی هێنا: "بەڵام چما کەسێک جگە لە شا دەستووری گرتنی تۆی داوە؟" تەنیا لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا بوو کە هووەیدا قسەیەکی وای کرد بۆنی ڕەخنە لە ڕێژیمی پێشووی لێ بێ. گوتی: "ڕەنگە ویستبێتیان وەک قوربانی کەلک لە من وەربگرن".

وا دیار بوو هەر پرسیارێکی تازە کە دڵشکاوی و نائومێدیی هووەیدای پێ زیاد دەبوو،گیانێکی تازەی بەبەر ئۆکڕاندا دەکرد. پرسی داخوا لە ڕێژیمێکدا کە ئەو خزمەتی کردوە،هەواڵنووسان دەستیان بە زیندانییانی سیاسی ڕادەگەیشت؟ دەیەویست بزانێ داخوا ئەو ڕۆژگارە،لە قاوشەکانی بەندیخانەدا تەلەڤیزیۆن هەبووە؟ هووەیدا لە وەڵامدا گوتی کە خاچی سوورو لێبووردنی نێونەتەوەیی بە هەوڵی وی سەری بەندیخانەکانی ئێرانیان داوە. گوتی هەر ئەویش ڕەزامەندیی شای بۆ وەدیهاتنی ئەم کارە بەدەست هێناوە.٥١ بەڵام ئۆکڕان لەنەکاو هاتە نێو قسەی هووەیداو پێش ئەوەی زیندانییەکە بتوانێ وەڵامی بەپارێزی خۆی تەواو بکا، پرسیارێکی تازەی هێنایە گۆڕێ. سەرەنجام هووەیدا بەجارێک جاڕز بوو. وا دیار بوو لەپڕڕا تێ¬گەیشتوە کە هەموو ئەو ململانەو تەون¬وبەستانەی ڕێی ئەم وتووێژەیان خۆش کردوە،تەواوی ئەو هێزانەی بەدژی وی ڕیز بوون،و سەرەنجام بێ پەروایی ئەو ڕۆژنامەنووسە فەڕانسەییە کە دەڵێی دەگەڵ دوژمنانی وی بۆتە هاودەست و هاوپەیمان،هەموویان یەکسەر لە دەسەڵاتی وی بەدەرن. دووبارە تاوێک بێدەنگ بوو، ئەمجار بە ڕاوێژێکی پڕ لە تووڕەیی و پەرێشانییەوە گوتی: "پێم وایە قوربانی باشتر وایە بێدەنگی هەڵ بژێرێ".

***

فەسڵی دووەم

بەڕزەخی بەیڕووت

وشتر گرانترین بار هەڵ دەگرێ

گورگ بە بێدەنگی دەمرێ

بایرۆن

ئەمیر عەبباسی هووەیدا لەتاران لە دایک بوو. ئەگەرچی تاران لەو ڕۆژگارەدا خۆی بە شار دەزانی و لە ساڵی ١١٦٥ (١٧٨٦)یشەوە ببووە پێتەختی ئێران،بەڵام لەڕاستیدا گوندێگی هەڵمساو زیاتر نەبوو. ئەمیر عەبباس زستانی ساڵی١٢٩٨(١٩١٩)،[١] "پێش تاوهەڵاتی ڕۆژێکی ساردی زستانی کە بەفر هەموو جێەکی گرتبوو"هاتە سەر دنیا. بنەماڵەکەی لە سەرێکەوە دەچوونەوە سەر خانەدانێکی لێکەوتوو،و لەسەرێکی دیکەوە لە چینێکی مامناوەندیی تاڕادەیەک دەستڕۆیشتوو بوون. ڕۆژی لەدایکبوونی ئەمیر عەبباس، "بەفر هەموو جێیەکی گرتبوو."[٢] دیارە بۆ هیچکام لەو بابەتانە،بەڵگەیەکی ڕەسمی و باوەڕپێکراومان لەدەستدا نیە. ئەوەی دەیزانین قەرزداری ئەوڕاستییەین کە دایە

گەورەی هووەیدا ساڵ و فەسڵ ـ و نۆ ڕۆژ ـ ی لەدایکبوونی وی "لەسەر بەرگی قورئان لاپەڕەی سپیی پێش سووڕەی ألفاتحة" نوسیبوو. لە ئێرانی ئەو سەردەمەدا، هێشتا کەس ناسنامەی نەبوو. تەنیا بەڵگەی لەدایکبوونی هەرکەس هەر ئەو چەند دێڕە بوون کە بە هەوڵی بنەماڵەی ساوایەکە لەسەر بەرگی قورئانێک دەنووسران. جگە لەوە، ئەو ڕۆژگارە کەم کەسیش ناوی بنەماڵە (شۆرەت)ی هەبوو. خەڵکیان زۆرتر هەر بەناوی خۆیان دەناسی. جاری واش بوو لەقەبێکی دەگەڵ دەکەوت. لەقەبی خانەدان، پیشە، لەقەبی بەخشراو یان کڕراو،شوێنی لەدایکبوون،و هێندێ جار تەنانەت باری کەمئەندامیی کەسێک وەک لەقەب بەکار دەبرا.[حەمە کەت،سەعەشەل،عەبە کوێر...] شەش ساڵ دوای لەدایکبوونی هووەیدا،قانوونی سەبتی ئەحواڵ لە ئێران پەسند کرا[٣٠] باوکی هووەیدا، کە ئەودەم بە عەینولمولک بەناوبانگ بوو،ناوی "هووەیدا"ی بۆ بنەماڵەکەی هەڵ بژارد. هەرنەبێ لەبارێکەوە ناوێکی بێ نێوەرۆک بوو. بەجۆرێکی دیکە بڵێین هەرچەند کەسایەتی و بیرو بۆچوونی وی ـ وهەروەها دواتر هی کوڕەکەی ،ئەمیرعەبباس ـ بە پێچەڵپووچ و پڕ نهێنی دەناسرا، بەڵام بەهەرحاڵ ئەو ناوێکی هەڵ بژارد کە دەرخەری ئاشکرایی و بێ پێچوپەنایی بوو.

لەدایکبوونی هووەیدا دەگەڵ ساڵێکی قەیرانیی مێژووی ئێران هاوکات بوو. شۆرشی مەشرووتە بانگەوازی نوێخوازیی دەکرد. بەڵام دوای ماوەیەک سەری کێشایە شەڕی نێوخۆو بێسەرەوبەرەیی کۆمەڵایەتی. دەوڵەتی ناوەندی زۆر لاواز بوو و هێزە ناوەندنەویستەکان کە وا دیارە بوونیان هەمیشە بەشێک لە نێوەرۆکی مێژووی ئێران بووەو دوای شۆرشی ١٩١٧ی ڕووسیەش بە پشتیوانی و هاندانی دەوڵەتی شووڕەوی پشت قایم بوون،تەواوەتیی خاکی ئێرانیان دەمەترسی خستبوو.

تەنانەت وا دەهاتە بەرچاو کە سروشتیش دەگەڵ ئێران‌و پێتەختەکەی ناڕێکە. سی ساڵ بوو کە نەخۆشیی کۆلێڕا بەرببووە گیانی دانیشتووانی تاران. جارێک ساڵی کۆلێڕاو ڕشانەوە بوو و جارێک نەخۆشییەکی خەتەرناک کە پێیان دەگوت ئانفلۆنزای ئیسپانیایی گاڵەی دەکرد.لە ساڵەکانی دوای شەڕی یەکەمی جیهانیدا ئەو نەخۆشییە لە جیهاندا بڵاو بۆوە کە نیزیکەی بیست میلیۆن ئینسانی کوشت. لە تارانیش سی هەزار کەس بوونە قوربانیی ئەونەخۆشییە کوشەندەو سەمەرەیە.

دەوڵەتی ئیستیعمارگەری ئینگلیستان کە لەسەدەکانی نۆزدەیەم و بیستەمدا هەمیشە بەڵای گیانی مێژووی ئێران بوو، شۆڕشی ئۆکتۆبری کردە بیانوو و بڕیاری دا دەسەڵاتی خۆی بەسەر ئێراندا پتەوتر بکا. بۆ جێبەجێکردنی ئەو سیاسەتە پیاوەکانی ئینگلیس بەرتیلیان دا بە سێ کەس لە بەنفووزترین سیاسەتمەدارانی ئێران و هانیان دان بۆ ئیمزاکردنی ڕێککەوتننامەی پڕشوورەیی ١٩١٩.* بەپێی ئەو ڕێککەوتننامەیە ئێران بەکردەوە دەبووە یەکێک لەکۆلۆنییەکانی ئینگلیس. تەنیا لەئاکامی خەباتی بەشێکی بەربڵاو لە هێزە نیشتمانییەکانی ئێراندا بوو،کە هەوڵەکانی ئینگلیس سەریان نەگرت و ڕێککەوتننامەکە هەڵوەشایەوە.

ساڵی١٢٩٨(١٩١٩) ئەحمەد شای قاجار هەروا لەسەر تەختی پادشایەتی پاڵی دابۆوە. ئەو بوو بە دوا پادشای بنەماڵەی قاجار لە ئێراندا. وا دیار بوو هەر لەسەرەتاوە بە نابەدڵی پلەی پادشایەتیی وەرگرتبوو. ڕەنگە زەنازەنای کازینۆکانی ئورووپاو جوانییەکانی هۆتێل مۆنترۆی سویسی پێ لە حکوومەت بەسەر وڵاتێکی پەرێشان و لەبەریەک ترازاو باشتر بووبێ. پاش داستانی ڕێککەوتننامەی ١٩١٩،بیرۆکەی دامەزراندنی ڕێژیمی کۆماری لە ئێران لەنەکاو برەوی پەیدا کرد. ڕەزاخان کە ئەودەم وەزیری شەڕ بوو و پاش ماوەیەک بوو بە سەرۆک‌وەزیرێکی بەتواناو خۆشەویست، کاندیدای سەرەکیی پۆستی سەرکۆماری بوو.*

هەر لەوساڵەدا(١٢٩٨)، ڕەزاخان بوو بە خاوەنی کوڕێک کە ناوی نرا موحەممەد ڕەزا. چارەنووسی هووەیدا سەرەنجام دەگەڵ کەسایەتی و چارەنووسی ئەو کوڕەی ڕەزاخان لێک گرێ درا.

---

* یەکێک لەو سێ بەرتیلخۆرە باپیری هاوسەری دواتری ئەمیر عەبباسی هووەیدا بوو.

* ڕەزاخان ماوەیەک بەرلەوەی زنجیرەی قاجار بڕووخێنێ و خۆی وەک شا ڕابگەیەنێ،کەوتە فکری دامەزراندنی ڕێژیمی کۆماری لە ئێراندا. سەیر ئەوە بوو ئەودەم،ئاخوندەکان لەهەمووان زیاتر دژی ئەو بیرۆکەیە بوون. لەنامەیەکدا کە ساڵی١٣٠٢ (١٩٢٣)و بەخەتی ڕەزاخان نووسراوە، بەئاشکرا ئۆگری بە ڕێژیمی کۆماری هەست پێ دەکرێ. لەوێدا داوا لە فەرماندە سوپاییەکانی ژێرحوکمی خۆی دەکا تا بۆیان دەکرێ پارلمان بخەنە ژێر پاڵەپەستۆو داوای لێ بکەن ئێران بکاتە کۆماری. هەرلەوکاتەدا لە نامەکە دەردەکەوێ کە خۆی بە کاندیدای سەرەکی بۆ وەرگرتنی پۆستی سەرکۆماری دەزانێ. بڕوانە پهلوی ها،ویرایش وگردآوری فرهاد رستمی،تهران ١٣٧٨ ص٤-١٠٣.

ساڵی١٢٩٨ حەشیمەتی تاران دەوروبەری دووسەد هەزار کەس بوو. شار دوازدە دەروازەی هەبوون. هێندێکیان زۆر جوان و زێڕکفت و هێندێکی دیکە سادەو ساکار بوون. باپیری هووەیدا خانووێکی لە نیزیک یەکێک لەو دەروازانە هەبوو.[٤] لەو ڕۆژانەدا، تاران خەندەکیشی هەبوو و ئەو شیرینکارییە بەرهەمی یەکێک لە سەفەرە پڕخەرجەکانی ناسرەددین شا بۆ ئورووپا بوو. لەوێ "سوڵتانی ساحەب قڕان" سەری شارێکی دا کە سەدەکانی نێوەڕاست دروست کرابوو و بەپێی دابوشوێنی ئەوکات، دیوارو خەندەکی هەبوو.[٥] "قیبلەی عالەم" ئەو دیمەنەی پێ جوان بوو و هەرکە گەڕایەوە وڵات فەرمانی دا دیوارو خەندەکێکی وەک ئەوەی دیتبووی بەدەوری پێتەختی ئێراندا بۆ دروست بکەن.[٦] بەڵام تاران شارێکی بێ ئاوە. پشتی دە چیا بەرزەکان و ڕووی دە دەشتێکی پان و بەرینی وشک و دێمەکارە. ئاکامەکە ئەوە بوو کە خەندەک هیچ کاتێک ئاوی دەخۆیدا نەدی. کاتێک هووەیدا هاتە سەر دنیا،خەندەکی شاهانە ببوو بە شوێنی بەنگ‌کێش و چەرسکێش و لات‌ولۆتی‌و گەجەرگوجەران.[٧]

ساڵی١٣٠٥(١٩٢٦) ڤیتا ساکڤیل وێست *هاتە تاران. ئەو یەکێک لە ئەندامانی گرووپی بەناوبانگی بلووم بووری** بوو و کەین و بەینێکیشی دەگەڵ ڤێرجینا ڤۆڵف هەبوو. کە گەیشتە تاران سەری لە دەروازەکانی شار سوڕما. تێگەیشت کە هاتنەنێوشار پێوستیی بە ئیزنی دەروازەوانان هەیە. بیرەوەریی سەفەری خۆی بۆ ئێرانی لە کتێبێکی زۆر جواندا نووسی. لەوێدا شوێنەواری ڕۆمانتیسم و ڕوانینی تایبەتیی وی بۆ ڕۆژهەڵات زۆر دیارە. بەئیشق‌و سۆزێکی سەرسوڕهێنەوە لە ئێران و سروشتەکەی دەدوێ. بەڵام کە دێتە سەر تاران هیچ پێهەڵگوتنێکی نیە. دەڵێ: "تاران، بازاڕەکەی لێدەرچێ هیچ جۆرە جوانییەکی نیە. شارێکی پیسە بە شەقامگەلێکی پیس‌و پڕزبڵ وزاڵ و سەگە بەرەڵڵاو فایتوونگەلێکی کۆن بە ئەسپی مردەلۆخەوە، چەند خانووبەرەی بەڕواڵەت ڕازاوەو کۆمەڵێکی زۆر خانووی نیوە وێران.[٨]

هەمووشەوێ دەگەڵ خۆرئاوابوون شەقامەکانی تاران دەکەونە پاوانی لات ولووت و بەرەڵڵاکانی شار. خەڵکیش لەترسی ئەو لات‌ولووتانەو هەر وەها لەترسی ڕاووڕووتی فەرمانبەرانی دەوڵەت دەماڵەکانیان دەخزێن و پێ دە شەقامەکان نانێن.

---

*Vita Sackville-west

**Bloo Mb Burry

ساڵی١٢٩٨ (١٩١٩) تاران زانکۆیەکی نەبوو. ماڵی هونەر(دارالفنون) کە لەسەردەمی سەرۆک وەزیریی ئەمیر کەبیردا دامەزرابوو،و خوێندنگەی بەرزی زانستە سیاسییەکان (مدرسه عالی علوم سیاسی)،کە لە دەروازەی سەدەی تازەی زایینیدا دامەزرابوو، تەنیا ناوەندی فێرکردنی بەرزی پێتەخت بوون.[٩] ماڵی هونەر لەڕاستیدا جۆرێک پۆلی تێکنیک بوو کە لەوێدا سەرەتاکانی پزیشکی،ئەندازیاری،زانستە بناخەییەکان و زمانە بێگانەکان دەخوێندران.خوێندنگەی بەرزی زانستە سیاسییەکانیش بناخەی یەکەمین کۆلێژی ماف و زانستە سیاسییەکانی وڵات بوو. زۆر لە مەلاکانی ئەو ڕۆژگارە دژی دامەزرانی ئەو دوو بنیاتە عورفییە بوون. دەیان‌زانی دامەزرانی ئەوجۆرە ناوەندانە،دەسەڵاتی پاوانخوازانەی مەلاکان لەبواری فێرکردن و دادوەریدا دەخاتە مەترسییەوە.

ساڵی١٢٩٨ ئەو پێتەخت‌نشینانە کە تاقەجارێکیش سواری ترومبێل ببوون، بە قامکی دەست دەژمێردران. ئامرازی سەرەکیی هاتوچووی خەڵک ئەسپ،گوێدرێژ،ئێسترو فایتوون بوون. ڕاست لەو ساڵەدا پۆلیسی شاری تاران بەیاننامەیەکی دەرکرد کە لەودا بۆ یەکەمین جار،بڕیار درابوو کە لەوە بەدوا تەنیا ئەو کەسانە دەتوانن لەنێو شاردا ترومبێل لێخوڕن کە پێشتر بەڵگەنامەیەکیان لە پۆلیس وەرگرتبێ. لەو بەیاننامەیەدا هەروەها هێندێک ڕێوشوێنیش دەربارەی مافی پێشکەوتنی پیادەکان، فایتوونەکان،ئێسترەکان وترومبێلەکان دیاری کرابوون.[١٠] قەتار (ترێن)یش لەو ڕۆژگارەدا شتێکی دەگمەن بوو. هێڵێکی کورتی نێوان تاران و شاعەبدولعەزیم (شاری ڕەی) کە ئەویش یەکێک لە دیارییەکانی سەفەری ناسرەددین شا بۆ فەڕەنگ بوو،بەتەنیا خەتی ڕێگای ئاسن لە وڵاتدا دەژمێردرا.

خەڵکی تاران حەزیان لە قەتار نەدەکرد . پێیان دەگوت ماشێنی دووکەڵدار (ماشین دودی) و ئەگەرچی لە چۆنیەتیی هاتوچوویەکەی سەریان سوڕمابوو،بەڵام جاروباریش زۆر بەتوندی دەگەڵی دەبزووتنەوە. کاتێک بەڕێکەوت ڕێبوارێک کەوتە بەر چەرخی یەکێک لەو قەتارانە، دەوڵەت ناچار بوو هەموو قەتارەکان پەک بخا. تەنانەت پێش ئەم ڕووداوەش سندەگڵبارانی ئەو قەتارانە کە هاتوچوویان دەکرد یەکێک لە سەرگەرمییە سەرەکییەکانی منداڵانی شاری تاران بوو. ٢٢ساڵی خایاند تا سەرەنجام ڕێگائاسنی سەرانسەریی ئێران دامەزراو ئاوەکانی خەلیجی فارس دەگەڵ کەنارەکانی دەریای خەزەر پێکەوە گرێ دران.

لەو ڕۆژانەدا تەنانەت دووچەرخەش بە سەیروسەمەرەی ڕۆژگار دەژمێردرا. گۆیا یەک دووساڵ پێش لەدایکبوونی هووەیدا ڕۆژێک دوو منداڵە ئینگلیسی، لە مەیدانێکی شاری تاراندا دووچەرخە لیٚدەخوڕن. لەنەکاو ئاپۆرایەکی زۆری خەڵک بۆ دیتنی ئەو دیمەنە سەرسوڕهێنە کۆ دەبنەوە.[11]هێندێک لە بەساڵداچووان دەیانگوت کوڕانی سواری دووچەرخە یەکێک لە نیشانەکانی ئاخرزەمانن. دەیانگوت مزگێنیی دەرکەوتنی ئیمامی زەمانیان پێیە. هەر لەو سالاٚنەدا بوو کە هووەیدا لەباغی ماڵی نەنکی لەنیزیک یەکێک لە دەروازەکانی شار فێری سواربوونی سیٚ چەرخە دەبوو. دەیگوت: "سیٚ چەرخەش تازە لە تاران پەیدا ببوو.[12]

ئەمیر عەبباس کوڕە گەورەی ماڵیٚ بوو. دایک و بابی دەوری ساڵێک پێش لەدایکبوونی ببوونە هاوسەر. بڕیاری ئەو زەماوەندە بنەماڵەی بووک و زاوا دابوویان.
دایکی،ئەفسەرولملووک لە منداڵانی خانەدانی قاجار بوو. لە میراتی بنەماڵە تەنیا ناوەکەی پیٚ بڕابوو. ماقووڵزادەیەکی دەست تەنگ، شازادەیەکی هەژار، یەک لە دەیان هەزار تۆووتۆرەمەی قاجار.

ئەفسەرولملووک نەوەی عیززەتوددەولە، تەنیا زڕخوشکی ناسرەددین شا بوو. کاتێک عیززەتوددەولە سێزدەساڵە بوو، بەفەرمانی ناسرەددین شا مێردی بە ئەمیرکەبیر کرد. ئەمیرِ ئەوکاتە پەنجا ساڵە بوو و بە فەرمانی شا، خێزانی خۆی تەلاٚق داو زەماوەندی دەگەڵ بووکە تازەپێگەیشتووەکەی کرد. [13]دیارە نە سەرۆک وەزیری نوێخوازو تاڕادەیەک بەدەسەلاٚت و نە عیززەتوددەولەی سێزدە ساڵە، نەیان وێرا سەرپێچی لە فەرمانی شای ملهوڕ بکەن.

ماوەیەکی زۆر لەو مەرحەمەتە شایانەیە نەگوزەرابوو کە ئەمیرکەبیر بەفەرمانی شا کوژرا. جگە لە ئەمیرکەبیر،عیززەتوددەولە چوار مێردی دیکەی کردن. دایکی هووەیدا لە سێیەمین مێردی بوو. ئەمجارەیان مێردەکەی ناوی یەحیاخانی موشیروددەولە بوو کە ماوەیەک بوو بە سەرۆکـوەزیری ئێران. عیززەتوددەولە پێی وابوو مێردی سێیەمیشی هەر بەفەرمانی شا کوژراوە. تەنیا جیاوازیی دەگەڵ داستانی ئەمیرکەبیر جۆری کوشتنەکە بوو. میرزا تەقی خان ڕەگی ملیان هەڵبڕی،یەحیاخان "قاوەی قەجەر"یان دەخوارد دا کە یەکێک لەو ئامرازانەی کوشتن بوو، کە بنەماڵەی "شەریف"ی قاجار حەزیان پیٚدەکرد.[14]

باوکی ئەفسەرولملووک لە بنەماڵەیەک بوو کە بە ڕووناکبیر بەناوبانگ بوون. باپیری، ناسروسسەلتەنە،لە پیاوانی دەربار بوو و لەبەر ئەوەی بیروباوەڕی عورفیی[بەرامبەری شەرعی] هەبوو، پێیان دەگوت "کوفری". باوکی، سولەیمان خانی ئەدیبوسسەلتەنە،پیاوێک بوو خۆش‌فکرو لە لایەنگرانی سەرسەختی نوێخوازی و زۆریش لایەنگری فەڕانسە بوو. ئەویش وەک بەشی زۆری ئێرانییانی ڕووناکبیری ئەو نەوەیە، پێی وا بوو شۆرشی فەڕانسە نوێنگەی پێشکەوتن و تیشکی هیوای ڕزگاریی مرۆڤایەتییە. دیارە ئۆگریی سولەیمان خان بە فەڕانسە زیاتر لە هاوتەمەنەکانیشی بوو و کەم‌وزۆر وەک ئەفسانە دەچوو. لەلایەک مکوڕ بوو کە هەر سێ کچەکەی بخوێنن و پێی دادەگرت کە هەر کامەیان لێدانی ئامرازێکی مۆسیقاش فێر بن. ئەفسەرولملووک گیتاری لێ دەداو خوشکەکەی،مەلەکە سەبا،پیانۆ. جگە لەوە، سولەیمان خان داوای لە منداڵەکانی دەکرد هەموو شەوێ پێش خەوتن، بە دەنگی بەرز سروودی نیشتمانیی فەڕانسە (واتە مارسیز) بخوێنن.[١٥]

دیارە بە پێچەوانەی ڕووناکبیربوونی بنەماڵەی باوکیی ئەفسەرولملووک،کاتێک وەختی بەشوودانی کچان هات،نەریت بەسەر نوێخوازیدا زاڵ بوو و هەر سێ کچەکە ڕێوشوێنی دایەگەورەی خۆیان، عیززتوددەولەیان ڕەچاو کرد. ئەفسەرولملووک پازدە ساڵە بوو کە بنەماڵەکەی ناچاری کرد مێرد بە پیاوێکی چل ساڵە بکا. بەپێی دابونەریتی ئەو سەردەمە، ئەویش پێش شەوی زەماوەند، تەنیا یەک جار چاوی بە هاوسەری دوارۆژی خۆی کەوتبوو. هیچ کاتێکیش گومانی لە ڕاست ودروستیی بڕیارەکەی خۆی نەکرد. هەر لەوکاتەدا هێندێ نیشانە هەن کە ئەو دوای زەماوەند نەک‌هەر ڕێزێکی زۆری بۆ مێردەکەی دادەنا، بەڵکوو دەگێڕنەوە کە خۆشیشی دەویست. دیارە هیچ وەخت ناتوانین پەی بە هەستی ڕاستەقینەی وی بەرامبەر بە مێردەکەی بەرین. بۆ ژنانی سەردەمی وی، باس‌و وتووێژ لەبارەی مەسەلەی ژن و مێردایەتییەوە جلْف و ناشیرن دەهاتە بەرچاو. هەرچەند ئەفسەرولملووک وەختێک مێردەکەی مرد تەنیا سی‌وشەش ساڵ تەمەنی بوو و ئەگەرچی بۆخۆی هەشتا ساڵ ژیا، بەڵام هەرگیز مێردی نەکردەوە. جگە لەوەش، ئەوەندەی ئێمە بزانین، هیچ وەخت بەچاکە نەبێ باسی مێردەکەی نەدەکرد.[١٦]

عەینولمولک پیاوێکی توندەتەبیات بوو. هەست و سۆزی خۆی بەئاسانی دەرنەدەبڕی. هەر لەوکاتەدا پیاوێکی خۆخۆرەوەو لەخۆبایی بوو. هێندێ جاریش تووشی خەمۆکی

دەهات. ڕەفتارو ئەخلاقی کارمەندێکی بەدئەخلاقی ئەڵمانیی هەبوو. زۆروکەم لە تەواوی ئەو وێنانەدا کە لەپاشی بەجێ ماون، ڕوانینە توندو سەختگیرانەکەی لەپشت چاویلکە کانزاییە باریکەکەیەوە دەبینین. شێوەی کەسێکی زۆر جیددیی هەبوو کە دەتگوت لەحزەیەک گاڵتەو بێ موبالاتیی پێ قبووڵ ناکرێ. ئەمیر عەبباس ئەوی بە پیاوێک دەزانی کە هەم کەمدوێ بوو، هەم بەکەمی هەست و سۆزی خۆی نیشان دەدا. بەڵام بەباوەڕی کوڕەکەی دیکەی،فەرەیدوون، عەینولمولک نوێنگەی تەواوی کەسایەتیی باوک سالارییە کە لە ئەفسانە ئێرانییەکاندا نەخشێکی گەورەی بەئەستۆوەیە. بە وتەی فەرەیدوون، هەروەخت عەینولمولک لەماڵ بایە،ترس ولەرزیش لە حەوادا شەپۆلی دەدا. ڕەفتاری وەک ئاغایەکی سەختگیر وا بوو.

لەوەختی ژنهێناندا عەینولمولک ڕووناکبیرێکی بێ کەم وکەسری بوو. فەرهەنگی میزۆپۆتامیای، کە بەیرووت نموونەو نوێنگەیەکی بوو، باش دەناسی. وەک زۆر لە سیاسەتمەدارانی بەنفووزی سەدەی بیستەمی ئێران، ئەویش لە مەدرەسەی ئەمریکاییەکانی بەیرووت پێگەیشتبوو. هەر لەوێ زمانەکانی عەرەبی،ئینگلیسی و فەرانسەیی فێر ببوو. تێکەڵاوێکی سەیر لە بەرهەمە جۆراوجۆرەکان - لە نووسینەکانی خەلیل جوبرانەوە بگرە تا ڕۆمانەکانی میشێل زواگۆ-ی وەرگێڕابوونە سەر فارسی.

ئەگەرچی عەینولمولک بۆخۆی لە چینی مامناوەندی بوو، بەڵام بەهۆی تێگەیشتن و بەهۆشیی خۆی توانی ڕێی خۆی بخاتە بنەماڵە ماقووڵەکانی ئێران. دوای ئەوەی لە بەیرووت خوێندنی تەواو کرد،چووە پاریس. لەوێ چاوی بە جەعفەر قوڵی سەردار ئەسعەد کەوت کە یەکێک لە ڕووما ناسراوەکانی شۆرشی مەشرووتە بوو. پاش ماوەیەک بوو بە مامۆستای منداڵەکانی ئەسعەد. ئەویش ئۆگریی بە عەینولمولکەوە پەیدا کردو هەر بە نیشانەی ئەو ئۆگرییەش داوای لە ئەحمەد شا کرد لەقەبی عەینولمولک بدا بەو مامۆستا گەنجە. سەردار ئەسعەد پیاوێکی ئەدیب بوو. هەر بە ڕاسپاردەی ویش بوو کە عەینولمولک هێندێک لە ڕۆمانە درێژو پڕخوێنەرەکانی پانسن دو تارێلی* کە کەسایەتیی ئەفسووناویی ڕۆکامبوول قارەمانە سەرەکییەکەیان بوو،کردنە فارسی.[17] ئەم وەرگێڕانانە بەقەدەر ئەسڵە فەڕانسەییەکەیان لایەنگر و خوێنەریان هەبوو.

---

*Poson Du (Terrail

بەڕواڵەت سەفەری عەینولمولک بۆ پاریس ئاکامی ناکۆکییەک بوو کە دەگەڵ میرزا ڕەزای بابی بۆی پێک هاتبوو. میرزا ڕەزا لە هاودەستانی عەبباس ئەفەندی بوو. لەوکاتەوە کە ڕۆژی سێی جۆزەردانی ١٢٢٣ (١٨٤٤) موحەممەد عەلی باب خۆی بە "مەهدیی مونتەزەر" ناو برد، پەیڕەوەکانی لە ئێراندا زۆربەی وەخت لەژێر ڕاونان وئازاردا بوون.[١٨] لەئاکامدا ئەم ئایینە نوێیە و کەسایەتیی پەیڕەوەکانی، بوونە هەزار لۆنەیەکی پڕ ڕەمزو نهێنی.[١٩] هەڵوێستی هەمیشە توندی ئاخوندە شیعەکان بەدژی ئەو ئایینە نوێیە، پێداگرتنیان لەسەر ئەوە کە باب و مەزهەبەکەی شتێک نین جگە لە ئامرازێکی دەستی ئیستیعماری ئینگلیس و پیلانەکانی زایۆنیزم، هەموو دستیان دایە دەستی یەک و بەهاییەکانی کردە قەومی سەرگەردانی سیاسەتی هاوچەرخی ئێران. بێجگە لەمە بەهایی بوون بوو بە تۆمەتێکی سیاسی کە هەم سابیت کردنی و هەم حاشالێکردنی هەردووکیان زۆر دژوار بوون و هەر بۆیەش جاروبار وەک چەکێکی سیاسی لەدژی ئەم یان ئەو کەسایەتیی سیاسی بەکار دەبرا.

گومانی تێدا نیە کە باپیری هووەیدا (لەباوکەوە)، میرزا ڕەزا، بەهایی بوو. هێندێ نیشانە وا دەردەخەن کە عەینولمولکیش،هەرنەبێ بەگەنجی،لە پەیڕەوانی عەبباس ئەفەندی بووە. یادداشتێکی کورتی ئەفەندی بۆ پەیڕەوەکانی کە وێنەیەکی هەر لەم کتێبەدا دەست دەکەوێ،بەڵگەیەکی جێی باوەڕ و متمانەیە لەسەر چەندو چۆنی پێوەندیی عەینولمولک بە بەهاییزمەوە.[٢٠] لەم یادداشتەدا ئەفەندی کە ئەودەم دوور خرابۆوەو لە ئاکرا دەژیا،داوا لە دۆستەکانی لە تاران دەکا کارێک بۆ عەینولمولک پەیدا بکەن. دەنووسێ: "لەبارەی جەنابی میرزا حەبیبوڵڵاوە،ئەمە لە تۆرەمەی بەڕێز ئاغا ڕەزایە. هەرجۆرێک بێ، دەگەڵ یارانی دیکە هیممەت بکەن کە بەڵکوو خوا بکا بەر پرسایەتییەک بۆ وی ئەگەر لە ویلایەتەکانی دیکە یان لە دەرەوەی وڵاتیش بووە،ئامادە بکرێ. ئەم بابەتە لەلای من زۆر گرنگە لەبەر خۆشەویستیم بۆ ئاغا ڕەزا."*

---

*کاتێـک جـەنابی فوئـادی میسـاقی بیسـتی کـە کتێبـێکم لـەبارەی ژیـانی هووەیـداوە بەدەسـتەوەیە، پێوەنـدیی پێـوەگرتم و لـەڕووی لوتفـەوە وێنەیـەکی لـەو نامەیـە دامـێ. هەرلەوکاتـەدا بـەڵێنی دا کـە دوایـە سـەرچاوەی بەڵگەکەشـم،کە دەیگـوت یـەکێک لـەگرنگترین کتێبـەکانی بەهاییزمـە،بـداتێ. بەداخـەوە ماوەیـەک پـاش نـاردنی ئـەم نامەیـە بـە نەخۆشـیی شـێرپەنجە مـرد. چوونکـە سـەرچاوەی نامەکـەم دەسـت نەکـەوت، دەقـی دەستخەتەکەم داناوە.

ئەمیر عەبباسی هووەیدا دووساڵە بوو کە باوکی کرا بە سەرکونسوولی ئێران لە دیمەشق. ئەمڕۆ مەودای نێوان تاران و دیمەشق بە فڕۆکە بە دوو سەعات دەتوانین بیبڕین. بەڵام ساڵی ١٣٠٠ (١٩٢١) عەینولمولک و بنەماڵەکەی ئەو مەودایەیان بە سێ مانگ بڕی. بە وتەی هووەیدا، داستانی ئەو سەفەرە "زۆر وەک داستانەکانی هەزارویەک شەو دەچوو."[٢١]

بنەماڵەی هووەیدا بە کەلوپەلی نێو ماڵەوە، بە عارەبانەیەک لە تارانەوە چوونە کەنارەکانی خەلیجی فارس. لەوێوە بە کەشتی پێشان خۆیان گەیاندە بۆمبەیی و پاشان چوونە یەکێک لە بەندەرەکانی دەریای سپیی نێوەڕاست. بەڕێکەوت سەریان لە قاهیرە وەدەر نا. دوای مانەوەیەکی کورت لەو شارە،و پاش پەڕینەوە لە کاناڵی سوویێز، ترومبێلێکیان بەکرێ گرت کە بیان باتە دیمەشق.[٢٢] بیابان لەو ڕۆژگارەدا جادەو نیشانەی هاتوچووی لێ نەبوو. تی.ئەی.لۆڕێنس. ناسراو بە لۆڕێنسی عەڕەبستانیش کە هەر لەوڕۆژانەدا بەو بیابانەدا سەفەری دەکرد،ئەوێی ناو نابوو "دەریایەکی نەناسراو لە ڕەمڵ". شۆفێرە عەرەب زمانەکەی بنەماڵەی هووەیدا،جارجار لەنێو ڕەمڵەکە ڕادەوەستا،لە ترومبێلەکە دەهاتە خوار،گوێی بە ڕەمڵی بیابانەوە دەناو بە کۆمەگی ئەو دەنگانە کە گوێی لێ دەبوون، ڕێی خۆی لەو دەشتە پان و بەرین و سامناکەدا دەدیتەوە.[٢٣]

لەکاتی ئەو سەفەرەدا هووەیدا دووساڵە بوو. وردەکاریی سەفەرەکە لە مێشکیدا لە بیرەوەرییەکی لێڵوتاریک بەولاوە نەبوو. بۆیە ناچار پشتی بە بیرەوەرییەکانی دایکی دەبەست. ئەو دەنووسێ: "دیمەنەکانی ژیانی یەکەمین ساڵەکانی منداڵیم لەبیر نین. هێندێ جار ئەو دیمەنانە دەگەڵ داستانەکانی دایکم لەبارەی سەردەمی منداڵیمەوە تێکەڵ دەبن و ئەمن ناتوانم بەچاکی لێکیان جوێ بکەمەوەو بیرەوەرییەکانی خۆمیان لێ دەرکێشم."[٢٤] ئەو بیرەوەریتێکەڵبوونەی هووەیداو دایکی دەتوانین بە نوێنگەی پێوەندیی هاوسۆزی، یان بەستراوەیی قووڵی هووەیدا بە دایکی بزانین. هەر لەوکاتەدا دیمەنی ئەو بەستراوەییە دەتوانین لە وێنەیەکدا ببینین کە لەتەمەنی دوازدە ساڵیی هووەیدادا گیراوە. لە وێنەکەدا هووەیداو فەرەیدوونی برای لەتەنیشت دایکیان دەبینین.لەحاڵێکدا فەرەیدوون تەواو جیاو سەربەخۆ لە دایکی ڕاوەستاوە،ئەمیر عەبباس دەڵێی پاڵی بەدایکیەوە داوە؛و تەنانەت دەتوانین بڵێین خۆی پێ هەڵواسیوە.

قووڵیی ئەو پێوەندییە، عاتیفییە لەلایەک ئاکامی ڕەفتاری ساردو بێ موبالاتی عەینولمولک،و لەلایەکی دیکە بەرهەمی نەخوازراوی دیاردەی کۆچبەری بوو. ئەو ڕاستییەش کە دایکی گەنج و بەڕاپەڕو کوڕەکەی تەنیا نۆزدە ساڵ جیاوازیی تەمەنیان هەبوو، ئەوپێوەندییەی پتەو ترو تۆکمەتر دەکرد. جگە لەوە لەوبەشەی یادی ڕۆژانی لاوەتیدا کە باسی ژیانی هووەیدا لە بەیرووت و دیمەشقە،ئەو زمانێکی زۆر سەرسوڕهێن بەکار دەبا؛ جارێک ڕاوێژێکی خەماویی هەیەو وەختێکیش وەک ڕاپۆرتی پزیشکی، وردو ساردو دوور لە پێوەندیی عاتیفییە. دەردی دڵی لە "نەبوونی پێوەندیی عاتیفی" هەبوو،باسی سروشتی زووتێپەڕو ناسەقامگیری عێلاتییانەی ژیانی دیپلۆماتێکی دەکرد،یادی دەردو ژانی دەورانی سەردەمی منداڵیی دەکردەوە کە وادیار بوو هەمیشە ماڵ بەکۆڵە. دەیگوت: "کەسێک هەمیشە بارگەوبنەی لەم وڵاتەوە بردبێتە ئەو وڵات،و قوژبنە خاکێکی بۆ وێستان و حەسانەوە شک نەبردبێ،و شتێک یان چەند شتی نەبووبن کە ببنە بەشێک لە بیرەوەرییەکانی، ئەو کەسە بەڕاستی خۆی بە هەتیو دەزانێ." پێی لەوە دەنا کە "لە تەواوی ژیانی دەرەوەمدا هەمیشە ئەو خەفەتەم لەدڵدا بووە کە تەنانەت مێزێک، کورسییەک،یان شتێکی دیکەم بەدەستەوە نەبووە کە هی خۆم بێ."[25] دەیگوت لە دیمەشق هەرجارێک ئەو یان فەرەیدوونی برای دەیانەویست: "لەسەر کورسییەک خۆمان بەملاو لادا دەین، یان لەسەر مێزێک کە پێمان خۆش بوو دانیشین،دەنگی دایک و بابم ئێستاش لە گوێمدا دەزرینگێتەوە کە دەیانگوت لەسەرەخۆ، لەسەرەخۆ. ئەم مێزە، یان ئەو کورسییە هی ئێمە نیە،هی دەوڵەتە."[26]

لەڕاستیدا تاڵایی ئەزموونی کۆچبەری لە سەردەمی منداڵیدا،و حاڵەتی ماڵ بەکۆڵی شوێنەوارێکی بەردەوام و گرنگی لەسەر هووەیدا داناوە. بەڵێنی بەخۆی دا کە ئیدی هەرگیز نیشتمانەکەی بەجێ نەهێڵێ. دەیگوت: "ئەوانەی بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە دەرەوە نەژیاون، ڕەنگە باش تێنەگەن کە ئەمن بەڕاستی حەز ناکەم بۆ ماوەیەکی کورتیش، وڵاتەکەم بەجێ بێڵم."[27] وەختێکی دیکە کەم وزۆر هەر ئەم قسانەی بە براکەی گوتبوون. پێی داگرتبوو کە "ئیدی ئامادە نیم دووبارە لەئاوارەییدا بژیم." [28] گرنگیو بایەخی ئەم قسانە لە سەروبەندی شۆرشی ئیسلامیی ئێراندا دووچەندان بۆوە. لەو کاتەدا هووەیدا چەندین جار دەرفەتی پەیدا کرد کە لەئێران ڕابکاو هەرگیز کەلکی لەو دەرفەتانە وەرنەگرت.

ساڵەکانی سەرەتای قوتابخانە لە مەدرەسەی فەڕانسەییەکان لە دیمەشق بۆ هووەیدا زۆر ناخۆش گوزەران. دەیگوت،لەو سەردەمەدا "ئەمن دۆستم زۆر نەبوون،و لەڕاستیدا تەنیا بووم."[٢٩] توندلێگرتنی بابی و ئەوڕاستییە کە زۆرتر لە سەفەر بوو و ئاگای لە ژیانی کوڕەکەی نەبوو، تەنیایی و دژوارییی ئەو ساڵانەی زیاتر دەکرد. بابی بە مرۆڤێکی "ڕەق" ناو دەبا. دەڵێ: "دەگەڵ ئەوەی زۆری ئێمە خۆش دەویست، هەمیشە ئەو خۆشەویستییەی لەدڵی خۆیدا ڕادەگرت و چەند مانگی دەویست تا جارێک خۆشەویستیی وی ئەگەر بە ڕواڵەتیش بووە ببینین."[٣٠] لەجێیەکی دیکەدا ،لێی زیاد دەکاو دەڵێ: "بابم حەزی لە دڵڕەقی دەکردو نەیدەویست خۆشەویستیی خۆی نیشان بدا."[٣١]

لەوساڵانەدا،عەرەبستانی سعوودی کە لۆڕێنس دەستی لە دروستکردنیدا هەبوو،لە ئاگری شەڕی عەشیرەتی و ئیدئۆلۆژیدا دەسووتا. لەوێ جۆرێکی تازە لە سیاسەتی تێکەڵ بە توندوتیژی سەری هەڵدابوو. هێندێ کەس ڕێشەی ئەو توندوتیژییە دەبەنەوە سەر "ڕەفتاری بیابانی". وەهابییەکان برەوپێدەری سەرەکیی ئەو گیانە توندوتیژە بوون؛ ڕیوایەتێکی تازەو زۆر بنئاژۆیانەیان لە ئیسلام بڵاو دەکردەوە.[٣٣] دەوڵەتی ئێران زۆری هەوڵ دەدا خۆی لە تێهەڵچوونی ڕاستەوخۆ دەگەڵ حاکمە تازەکانی عەرەبستان بپارێزێ. هەربۆیە چەندجار عەینولمولکی بۆ ئەنجامی کاروباری دیپلۆماتی ناردە ئەو وڵاتە.

بەم جۆرە عەینولمولک زۆرتر لەسەفەردا بوو. ئەگەر لەماڵێش بوو، تەواوی وەختەکەی بەکاروباری ئیدارییەوە دەگوزەراو دەرفەتێکی بۆ ڕاگەیشتن بە کاروباری بنەماڵە بەدەستەوە نەبوو. هەربۆیە، مشووری خوێندن و پێگەیاندنی منداڵەکان یەکسەر لەئەستۆی ئەفسەرولملووک بوو. هووەیدا بە دەردی دڵەوە لەبارەی بابیدا دەیگوت: ئەو "لە وەزعی خوێندنی ئێمەی نەدەپرسی...ماوەیەکی زۆر هاودەمی بابم نەبووم...لەوساڵانەی تەمەندا کە منداڵان هەست دەکەن دەبێ پتر دەگەڵ باوکیان بن و لێی نیزیکترن،ئێمە باوکمانمان تەنیا هاوینان دەدیتو بڕایەوە."[٣٣]

عەینولمولک پیاوێکی زۆر بەسام بوو. هەروەخت ئەو لەماڵ بایە، فەزا جیددیترو شادی و دڵخۆشی کەمتر دەبوو. تەنانەت ڕەفتاری خزمەتکارەکانیش دەگۆڕا. ئەوان دەگەڵ دایکی هووەیدا بێ شەرم و شکۆو تەنانەت سەرکێش بوون، بەڵام هەرکە سەروسیمای عەینولمولک دەردەکەوت،گوێلەمست و خزمەتکار دەبوون . ئەو سەرکێشی و بێ-نەزمیی قبووڵ نەدەکرد.

باس لە بیروباوەڕی مەزهەبیی کۆن و نوێی بابیش لەبنەماڵەدا قەدەغە بوو. وا دیار بوو پاش مردنیشی ئەو قەدەغەو قۆرغە هەر درێژەی هەبوو، چوونکە ڕەنگدانەوەی لەوبەشانەی بیرەوەریی هووەیداشدا کە بڵاو بوونەوە بەرچاو ناکەوێ. لەوێدا بە هیچ جۆر باسێک لە چەندو چۆنی دین وئیمانی بابی نیە. بە وتەی فەرەیدوون،لە وتوێژەکانی بنەماڵەدا،هەرگیز باسێک لە بەهاییزم نەدەکرا. دەڵێ: "چاردەساڵە بووم کە بۆ یەکەمجار وشەی "بەهایی"م بیست. ماناکەیم لەدۆستێک پرسی."[٣٤]

هەر لەوکاتەدا ڕێوڕەسمی مەزهەبی جێیەکی لە ژیانی ڕۆژانەی هووەیداکاندا نەبوو. لەڕاستیدا ،یەکێک لە سروشتە بەرچاوەکانی بیرەوەریی هووەیدا،و هەروەها بیرەوەریی براکەشی،ئەوەیە کە لە هیچ کامیاندا شتێک بەناوی خۆنواندن بە دینداریيەوە نابینرێ.[٣٥]

***

ئەو دیمەشقەی بنەماڵەی هووەیدای چوونێ شارێک بوو دارماڵ لە ئاڵۆزییەکانی دوای شەڕو پیلانە ئیستیعمارییەکان. لە نیزیکەی چوارسەد ساڵ لەوە پێشەوە دیمەشقیش و هەموو ناوچەکانی سووریە، لوبنان،ئیسڕائیل و فەلەستینی ئەمڕۆش هەموو لەژێر نیری پادشاکانی عوسمانیدا بوون. بەڵام بە شکانی تورکیە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا، ئیمپەڕاتۆریی عوسمانییش هەڵ وەشاو ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بوو بە مەیدانی ململانەی سیاسیی هێزە گەورەکان. دیمەشقیش لەو قاعیدەیە بەدەر نەبوو. کۆمەڵەی نەتەوەکان، کە بەڕێکەوت ڕاست لە ساڵی لەدایکبوونی هووەیدادا دامەزرابوو،سووریەو لوبنانی خستنە ژێر سەرپەرستیی فەڕانسەوە. ئاکامەکە ئەوە بوو کە کاتێک بنەماڵەی هووەیدا گەیشتنە دیمەشق،لەلایەک هێزە نیشتمانییەکانی سووریە بەدژی فەڕانسە دەشەڕدا بوون و لەلایەکی دیکە،هێندێ شەڕ لە نێوان کەمایەتییە مەزهەبی و نەتەوەییەکانی سووریە، بەتایبەتی درووزییەکانوعەلەوییەکاندا لەئارادا بوون. عەینولمولک بۆخۆی زۆرتر لە سەفەر،و دوور لە دیمەشقی شەڕلێدراو بوو. هووەیداو دایکی،ئەفسەرولملووک و هەروەها نەنکی، بەپێی توانا خۆیان لە شەقامە پڕ مەترسییەکانی شار دەپاراست. تەنیا پەناگەی وان چواردیواری ماڵەکەیان بوو.

ئەمیر عەبباس چوارساڵە بوو کە فەرەیدوونی برای لەدایک بوو. ئەگەر تەماشای ڕەفتاری سیاسی و ئیدئۆلۆژیی ئەو دوو برایە بکەین دەبینین کە هەردووکیان نموونەی

بەرچاوی لێکۆڵینەوەیەکی بەردرێژن کە ئەو ساڵانەی دوایی لەبارەی کاریگەریی پێش وپاشکەوتنی لەدایکبوونی منداڵانی بنەماڵەیەک لەسەر کرداری سیاسیوکۆمەڵایەتیی هەر کامێکیان ئەنجام دراوە. گرنگترین لێکۆڵینەوە لەوبارەیەوە لەلایەن فرانک سالۆوەی* ئەنجام دراوە. بەباوەڕی وی یەکەم منداڵبوون یان پاشەبەرەبوون، پتر لەهەر شتێکی دیکە ـ لە هەڵوێستی چینایەتییەوە بگرە تا ڕادەی خوێندەواری ـ ڕەفتاری سیاسیی مرۆڤەکان دیاری دەکا.[٣٦] بە شێوەیەکی کۆنکرێت،بەپێی لێکدانەوەکانی وی، یەکەم منداڵەکان،وەک ئەمیر عەبباس "پتر دەگەڵ دایک و بابی خۆیان،و هەروەها دەگەڵ دەسەڵاتی فەرمانڕەوا هەست بە وەک یەکی دەکەن...بەرزەفرو ڕێک و پێکن و دەسکەوتەکانی ژیانیان بەلاوە گرنگە." بە بەراورد دەگەڵ برا چووکە، ئەوان زیاتر حەز "لە هاودەنگی دەکەن،نەریتخوازن و بەئاسانی دەکەونە حاڵەتی بەرگرییەوە." فەرەیدوونیش،بەپێی پێشبینییەکانی سالۆوەی، بوو بە بیرمەندێکی ئازاو بنیاتنەرو لە برایەکەی زیاتر ئامادەی ڕووبەڕووبوونەوە دەگەڵ دەسەڵات بوو.

ئەمیر عەبباس پێنج ساڵە بوو کە عەینولمولکی بابی بانگ کرایەوە تاران. لەماوەی ئەو ساڵانەدا کە بنەماڵەی هووەیدا لە ئێران دوور بوون،وڵات گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هاتبوو. ڕەزاخان ببوو بە شا. دەوڵەتە بەدەسەڵاتەکەی نەک هەر پێتەخت، بگرە سەرانسەری وڵاتی هێنابووە ژێر دەسەڵاتی خۆی. ڕەزاشا سەودای نوێکردنەوەی کۆمەڵی لەسەردا بوو. باکیشی لەوە نەبوو ئەو ئاڵوگۆڕە لە سەرەوەڕاو بەزۆر داسەپێنێ.[٣٧] دەتگوت هەوڵەکانی لەسەر تێکەڵێک لەبەرنامەکانی بیسمارک لە ئەڵمان،میجی لە ژاپۆن و ئەتاتورک لە تورکیە دامەزراون.

بنەماڵەی هووەیدا بۆئەوەی بگەڕێنەوە ئێران ڕێگای دووورودرێژی سێ ساڵ پێشیان نەگرتە بەر. لەجیاتی ئەوە دوو ترومبێلی فۆردیان، کە هەردووکیان تازە هاتبوونە دیمەشق و خەڵک زۆر ئۆگریان بوون، بەکرێ گرت و ڕاستەڕێ گەڕانەوە ئێران.

هووەیدا لەباسی تارانی سەردەمی منداڵیی خۆیدا سەرنجێکی تایبەتی دەداتە دوو ڕووداو. یەکیان سەفەر بۆ سەر گڵکۆی حەزرەتی عەبدولعەزیمە. دەیگوت دەگەڵ دایکی چوو بۆ زیارەت و سواری ماشێنی دووکەڵدار بوو.[٣٨] ڕوون نیە باسی ئەو ڕووداوە

*Frank Sulloway

چەندە بەڕێکەوتەو چەندەی لێکدانەوەی سیاسییش تێدا هەبووە. بەجۆرێکی دیکە بڵێین داخوا وەبیرهێنانەوەی سەرلەنوێی بیروباوەڕی مەزهەبیی دایکی بەرپەرچدانەوەی کەسانێک بوو کە ئەودەم هووەیدایان بە بەهایی بوون تۆمەتبار دەکرد؟ ڕووداوی دیکە جۆرێک داستانی ونبوونی خۆیەتی. دەیگوت زیاتر لە سێ سەعات لە شەقامەکانی شاردا سەرگەردان بووە. باسی خەیاڵاتی خۆی دەکردو ئەوە کە ڕێگاو ناوونیشانی ماڵی نەنکی لێ گۆڕابوو. کاتێک سەرەنجام بە کۆمەگی پاسەوانێک چۆوە ماڵێ، ئەومنداڵە چووکەڵە کە هووەیدا بوو،لەدڵی خۆیدا پەیمانی دا: "لەوە بەدوا بڕیارم دا قسەی گەورەکان لەگوێ بگرم و ئیدی سەربەخۆ لە ماڵێ دەرنەکەوم."[39]

عەینولمولک هەشت مانگ لە تاران مایەوەو دووبارە کرایەوە سەرکونسوولی دیمەشق. ئەمجارە مەڵبەندی کارەکەی، هەموو سەرزەمینی فەلەستین و دەفتەری کونسوولیی ئێران لە بەیرووتیشی دەگرتەوە. تائەودەم کونسوولی ئێران لە بەیڕووت بازرگانێکی یۆنانی بوو. دەیانگوت کابرایەکی ئارەقخۆرو ئەهلی ڕابواردن بووە،رەفتاری وی زۆری بەکەسایەتییەکی یەکێک لە رۆمانەکانی گڕاهام گرین دەچوواند. بۆ سەفەری دیمەشق ئەمجارە بنەماڵەی هووەیدا لە جیاتی عارەبانە،لۆرییەکیان بە کرێ گرت. کەلوپەلی نێوماڵ نیوەی ڕووبەری لۆرییەکەی گرت و نیوەکەی دیکەشیان بە کۆمەگی قاڵیچەیەکو دۆشەگێکو پەردەکوللەیەک کردە شوێنی حەوانەوەی ئەفسەرولملووک و دوو کوڕەکەی و پەرستارێک. عەینولمولکیش لە پێشی لۆرییەکە، لەتەنیشت شۆفێرەوە سوار بوو.[40]

پاش چوار مانگ لەدیمەشق دەرکەوت کە کاری دەفتەری بەیڕووت زۆر قورسەو لەدوورەوە بەڕێوە ناچێ. بەناچار ساڵی١٣٠٧(١٩٢٨) وەختێک ئەمیر عەبباس هەشت نۆساڵە بوو، بنەماڵەکەیان سەرلەنوێ باریان کردو ئەمجارە لە خانوویەکی دوونهۆمدا،لە گەڕەکی موسوڵمان نشینی بەیڕووت نیشتەجێ بوون. نهۆمی یەکەم هی دەفتەری کونسوولخانە بوو و نهۆمی دووەمیش بوو بە شوێنی ژیانی بنەماڵە. ئەمیرعەبباسیش لە مەدرەسەی فەڕانسەیی لە بەیڕووت ناونووسیی کرد؛ بەڕێوەبردنی مەدرەسەکە لە ئەستۆی ڕێکخراوێک بوو کە بەشێوەیەکی نارەسمی سەر بە دەوڵەتی فەڕانسە بوو و بەخۆی دەگوت"میسیۆنی لائیک"،. هەر ئەو میسیۆنە لە تارانیش مەدرەسەیەکی وەڕێ خستبوو کە دواتر فەڕەحی دیبا [شاژنی دواتری ئێران] لەوێ دەستی بە خوێندن کرد.

ئەمیر عەبباس یازدە ساڵی گرنگ و چارەنووس‌سازی ژیانی خۆی لەم مەدرەسەیە لە بەیرووت تێپەڕ کرد. هەروەک لە ناوی میسیۆن دەردەکەوێ، بەرنامە دەرسییەکانی مەدرەسەی فەڕانسەییەکان سەرانسەر عورفی بوون. لەوەش زیاتر قوتابییەکانی نوقمی فەرهەنگ و زمانی فەڕانسەیی دەکرد. بەڵام عەینولمولک لەسەر ئەوە مکوڕ بوو کە منداڵەکانی عەڕەبییش بزانن و هەر بۆیە مامۆستایەکی تایبەتیی بۆ گرتن. جگە لەوە، فارسی، زمانی قسەکردنی ماڵی هووەیدا بوو. ئەفسەرولملووک ئۆگرییەکی تایبەتیی بە وردبوونەوەی منداڵەکانی لە زمان و فەرهەنگی فارسی هەبوو. بۆ هەر تاکە بەیتێکی شێعری فارسی کە کوڕەکانی لەبەریان کردبا، خەڵاتێکی دەدانێ. گۆڤارە فارسییەکان و مووسیقاو خواردنی ئێرانییش بەشێکی هەمیشەیی لە ژیانی بنەماڵەیی هووەیدا بوون.[٤١]

هووەیدا بۆخۆی قبووڵی بوو کە لە قوتابخانە هەمیشە قوتابییەکی مامناوەندی بووە. لە هیچ پۆلێک ڕەت نەبۆوە؛ هەرلەوکاتەدا لە هیچکامێکیشیاندا هەڵکەوتوو نەبوو. ئۆگریی بە دوو دەرسی ئینشاو مێژووەوە هەبوو. مامۆستاکانی زۆرجار لە کارنامەی ساڵانەیدا وەک گلەیی دەیان نووسی کە ئەو تەنیا لەو دەرسانەدا خۆی ماندوو دەکا کە بۆخۆی پێی خۆشن.

لە قوتابخانە جاروبار تەمبێ‌کردنیش لەکاردا بوو. هووەیدا پێی وا بوو،زۆرتر مامۆستا عەڕەبەکان،و نەک فەڕانسەییەکان ئەو جۆرە تەمبێیەیان بەکار دێنا. دەتوانین هێندێ نیشانەی فەڕانسەخوایی لە گێڕانەوەی ئەم ڕووداوەدا ببینین. دەیگوت: "مەدرەسەی فەڕانسەییەکانی بەیرووت بەپێی سیستمی دروستی فەڕانسە بەڕێوە دەچوو و مامۆستا فەڕانسەییەکان دۆستانە دەگەڵ قوتابییەکان دەجووڵانەوە، بەڵام بەداخەوە مامۆستا عەڕەبەکان جۆرە توندوتیژییەکی تایبەتی‌یان لەخۆیان نیشان دەدا." [٤٢] ئەو باسی ڕۆژێک دەنووسێ کە بانگ کراوەتە دەفتەری یەکێک لە چاوەدێرە عەڕەبەکانی مەدرەسە. دەیگوت چاوەدێر بە خەتکێش لە بەری دەستی ڕاکێشاوەو هەرلەوکاتەدا حوکمی کردوە کە هووەیدا لاقێکی هەڵێنێ و ڕوو بەدیوار بەپێوە ڕاوەستێ.*

---

* لە گێڕانەوەی ئەم ڕووداوە لەزمان هووەیدادا،نیشانەیەکی زۆر لەتاڵی نابینین. لەڕاستیدا خاڵی سەرنجڕاکێشی داستانەکە دەبێ لە ئاماژەی وی بە"سیستمی دروستی فەڕانسە" دا ببینین. بەپێچەوانەی ئیددیعای وی لە دەیەی سیی چەرخی بیستەمدا،واتە ڕاست ئەو کاتە کە ئەویان بانگ کردۆتە دەفتەری چاوەدێری عەڕەب،تەمبێ‌کردن لە قوتابخانەکانی فەڕانسەدا زۆر باو بوو.

ساڵی١٣١٠(١٩٣١) عەینولمولک دوای سێ ساڵ خزمەت لە بەیرووت کرا بە وەزیرموختاری ئێران لە عەرەبستانی سعوودی و هەتا ساڵی١٣١٤(١٩٣٥) لەو پۆستەدا مایەوە. بەڵام لەنەکاو لەوساڵەدا ناچاریان کرد خانەنشین بێ. هێشتا نەگەیبووە تەمەنی خانەنشینی و بۆیە نابێ گومان هەبێ کە ئەو داوایە زۆرییەکی تێدا هەبووە. بە وتەی ئەمیرعەبباس،داوای بابی ئاکامی چاکسازییەک بوو کە ئەودەم لە وەزارەتی دەرەوە لەئارادا بوو. دەیگوت ئامانجی سەرەکیی ئەو چاکسازییە هەڵکێشانی لاوانی کادری دیپلۆماتی بوو.[٤٣] بەڵام فەرەیدوونی هووەیدا بۆچوونێکی دیکەی هەیە. ئەو دەڵێ لابردنی بابی ئاکامی ڕاستەوخۆی وەفاداریی وی بە سەردار ئەسعەد بوو. دەڵێ وەختێک سەردار ئەسعەد کەوتە بەر تووڕەیی ڕەزاشاو خرایە زیندان،عەینولمولک هەرچەند دۆستەکانی پێشیان گوت،بەحورمەتی دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ سەردار لە بەندیخانە سەری داو هەر ئەو ئازایەتییەش بۆ لادانی بەس بوو.[٤٤]

ڕەخنەگرانی هووەیدا خانەنشینبوونی بابی بەجۆرێکی دیکە لێک دەدەنەوە. دەڵێن عەرەبستانی سعوودی ناڕەزایەتیی لە چالاکیی پڕوپاگەندەی عەینولمولک بۆ ئایینی بەهایی دەربڕیوەو لادانەکەی ئاکامی ئەو ناڕەزایەتییە بووە. خانەنشینبوونەکە بەهەر هۆیەک بووبێ شوێنەوارێکی ڕووحیی توندی لەسەر عەینولمولک هەبوو. بێجگە لەوە،چەند ساڵێک بوو لەباری لەش ساغییشەوە هێندێ گیروگرفتی بۆ پەیدا ببوو. سەرباری ئەو نەخۆشییە،ئەوکاتەی لە عەرەبستان بوو ڕۆژێک لە وشتر بەربۆوەو چارەسەرەکەی پێویستیی بە چەند جار نەشتەرگەری هەبوو. ئەم هۆیانە هەموو دەستیان وەدەستی یەک داو عەینولمولکیان، لەدوا ڕۆژەکانی ژیانیدا زۆر دڵشکاو کرد. ئەو ڕۆژی بیست وپێنجی ڕەشەمەی ١٣١٤(١٩٣٦) کۆچی دوایی کرد. لەوکاتەدا ئەمیرعەبباس شازدەحەڤدە ساڵە بوو.

مەرگی باوک لەنەکاو باری دارایی بنەماڵەی گۆڕی. ناچار بوون لەو خانووە سێ ژوورییە کە لە گەڕەکی موسوڵماننشینی بەیرووت بە کرێیان گرتبوو بگوازنەوە ئاپارتمانێکی دوو ژووریی چووکەڵە هەر لەو گەڕەکە.[٤٥] جگە لەوە ناچار بوون ئەو سێ خزمەتکارەش کە لە ماڵێ کاریان بۆ دەکردن ئیزن بدەن. سەرچاوەی سەرەکیی داهاتی بنەماڵە هەر مووچەی خانەنشینیی عەینولمولک بوو. زۆر لە دۆستانی بابیان لە سەرەمەرگی ویدا هێندێ بەڵێنیی یارمەتیی ماڵی و بوورسی خوێندنیان پێ دان. بەڵام بەکردەوە هیچ

کامێکیان هەنگاوێکیان بۆ کۆمەگ بە بنەماڵەی هووەیدا هەڵنەهێنایەوە.[٤٦]
ئەفسەرولملووک بە لێزانیی تەواوەوە هەموو کاروباری بەڕێوەبردنی بنەماڵەی لە هەلومەرجی قەیرانیی تازەدا وەئەستۆ گرت. جاروبار شتێکی لە حیسابی پاشەکەوتی خۆی ڕادەکێشا، بەڵام هەمیشە ئامانجی ئەوە بوو کە دوو کوڕەکەی لە شوێنەواری باری دارایی تازەیان بپاریزێ. سەرباری هەوڵ و تەقەلای دایک، ئەوئاڵوگۆڕەی بەسەر باری دارایی بنەماڵەدا هات، شوێنەوارێکی قووڵی لەسەر ورەی ئەمیر عەبباس دانا. بەوئاکامە گەیشت کە،لەژیاندا"پیاو دەبێ هەمیشە ئامادەی ڕووبەڕووبوونەوە دەگەڵ هەر پێشهاتێک و قبووڵ کردنی تەنگانەو ناخۆشییەکان بێ و ژیان بە سادەیی بگرێ و هیچ کاتێک نەبێتە کۆیلە یان شێت و شەیدای ژیان."[٤٧]

مەرگی بابی وەزعی مەدرەسەی ئەمیر عەبباسی نەگۆڕی. بەرەبەرە ببووە یەکێک لە قوتابییە خۆشەویستەکانی مەدرەسە. دۆستەکانی دەیانگوت زۆر ئۆگریی ڕووناکبیرانەی هەن و زۆر بەئەدەب و ئەخلاقە. هێندێ جاریش چالاکیی سینفیی خوێندکاریی دەکرد،چەند ساڵێک کۆمۆنیستێکی بەڕابردووی فەڕانسەیی بە ناوی گڕان ژۆن* بووە بەڕێوەبەری مەدرەسەکە. بوونی ئەو بەڕێوەبەرە ئۆگری بە مەسەلە کۆمەڵایەتییەکان و داخوازەکانی بزووتنەوەی چەپی لە قوتابییەکاندا بەهێزتر کرد. هەر ئەویش بووە هۆی ئەوە کە شەڕی نێوخۆی ئیسپانیا،کە لەوڕۆژانەدا نوقڵی مەجلیسی کۆڕوکۆمەڵە چەپییەکانی جیهان بوو، ببێتە یەکێک لە مەسەلە گەرمەکانی قوتابخانە. جگە لەوە، یەکێک لە هاوپۆلەکانی هووەیداش لە برەوپێدانی ئەو باسانەدا زۆر کاریگەر بوو. ئەو ئەندامی ڕێکخراوی لاوانی حیزبی کۆمۆنیستی فەڕانسە و سەر بەبنەماڵەیەکی ماقووڵ و بەناوبانگ بەناوی داندوورێن **بوو. هێندێک لە ئەندامانی ئەو بنەماڵەیە دواتر بە تاوانی سیاسی ناوبانگێکی خراپیان دەرکرد. [٤٨]

ئەمیر عەبباس و فەرەیدوون تەنیا ئێرانییانی ئەو مەدرەسەیە نەبوون. ئەوسەردەمە بەیرووت یەکێک لە ناوەندە سەرەکییەکانی چالاکیی چەپییە ئاوارە ئێرانییەکان بوو. هووەیدا دەگەڵ هێندێ لەو ئاوارانە بوو بە دۆست. ئەگەرچی لەو سەردەمەدا هووەیدا بەرهەمەکانی مارکسی دەخوێندنەوە،و هەرچەند بەشێک لەو هاوڕێیەتییانە بوونە هۆی

*Grand Jouan

**D, Andurains

ئەوەی تا مابوو لەلای هێندێ کەس بە "ڕووناکبیری کافەنشینی چەپ"[49] ناوبانگ دەربکا، بەڵام هووەیدا مارکسیزم،یان تەنانەت سۆسیال‌دێموکڕاسییشی وەک جیهانبینی یان کۆمەڵێک بیروڕای دۆگم قبووڵ نەکرد. هاندەری سەرەکیی بۆ خوێندنەوەی نووسینەکانی مارکس، نەک ئۆگری بە دۆگم‌بیرکردنەوە، بەڵکوو تینوێتیی هەمیشەیی بۆ زانینی بیروبۆچوونی جۆراوجۆرو تامەزرۆیی بێ سنووری بۆ کتێب بوو.

ساڵەکانی دواتر، بێجگە لەو ناوبانگەی وەک "ڕووناکبیری کافەنشینی چەپ" تەنیا شت کە لەو خوێندنەوە مارکسیستییە لە مێشک و زمانیدا مابوو،زرینگانەوەیەکی زۆر سووکی بیروبۆچوونی سۆسیالیستی بوو.

هەر ئەو تامەزرۆییە بێ سنوورە ئەوی ناردە سینەماکانی بەیرووت*. لەوکاتەوە ئۆگرییەکی تایبەتیی بە سینەما پەیدا کردو ئەو ئۆگرییە تا کۆتایی تەمەنی بەردەوام بوو. جگە لەوە،زۆر لەو کتێبانەی مامۆستاکان پەسندیان دەکردن،بەتایبەتی بەرهەمی نووسەرە فەڕانسەییەکانی زۆر بە ئیشتیاوە دەخوێندنەوە. خوانە زەمینییەکانی ئاندرەژید،کە وەرگێراوە فارسییەکەی دواتر بە قەڵەمی دوکتۆر حوسێنی هونەرمەندی و جەلالی ئالی ئەحمەد لە ئێران بڵاو بۆوە،لە کتێبە خۆشەویستەکانی ئەو سەردەمەی بوو . لەو کتێبەدا بوو کە ژید بە زمانێکی زۆر یاخییانە ڕێزی لە بوونی مرۆڤ دەگرت ،چێژخوازی (لذت طلبی)ی پەسند دەکردو بێ پەروا ڕای دەگەیاند کە "ئیدی باوەڕم بە گوناح نیە." لەسەردەمی لاوەتیدا ئەم کتێبە هاودەمی هەمیشەیی هووەیدا بوو.٥٠ کاتێک دواتر لە بەیرووتەوە بە مەبەستی چوون بۆ ئورووپا، سواری کەشتی بوو،تەنیا کتێب کە دەگەڵ خۆی برد کتێبی "خوانە زەمینییەکان" بوو.[50]

نیچە، ئەرنێست ڕەنان و دی. ئێچ. لارێنس هێندێ نووسەری دیکە بوون کە مامۆستا فەڕانسەییەکان ئامۆژگاریی قوتابییانیان دەکرد بەرهەمەکانیان بخوێننەوە. زۆربەی شەوان، هووەیداو دۆستەکانی لە ئاپارتمانی بنەماڵەی وی کۆ دەبوونەوەو بە لێبڕاوی و

* فەرەیدوونی هووەیدا دیسامبری ١٩٩٧ لە وتوێژێکدا باسی کرد کە لە بەیرووت فیلم یەکێک لە کارە جێ ئۆگرییەکانی ئەوو براکەی بووە .فەرەیدوون دواتر بوو بە یەکێک لە جێ متمانەترین ڕەخنەگرانی سینەماو یەکێک بوو لە دامەزرێنەران و هاوکارانی گۆڤاری بەناوبانگی کایە دو سینەما Cahiers dU Cinema.

تین‌وتاوی تایبەت بە باسەکانی سەردەمی لاوەتی، ئەو کتێبانەی خوێندبوویاننەوە، دەیان خستنە بەر باس و لەژیانی خۆیاندا بۆ ماناو ئاکامەکانیان دەگەڕان. جاری واش بوو باسی مەسەلە سیاسییەکانی ڕۆژیان دەکرد. دەیانەویست ئێران لە هەژاری ونەزانی بێننە دەر. نوێخواز بوون و ئارەزووی ڕۆژێکیان دەکرد کە ئێرانیش ببێتە کۆمەڵێکی نوێ و پێشکەوتنخواز. باسی ئەگەری دامەزرانی دەوڵەتێکی یەهوودی لەسەر خاکی فەلەستینیش لەو سەردەمەدا زۆر باو بوو. هووەیدا یەکێک لەو کەمایەتییە چووکەڵە بوو کە لایەنگری پێکهاتنی دەوڵەتێکی لەوچەشنە بوون. دەیگوت ئەمە تەنیا بەرپەرچدانەوەیە بۆ دژایەتیی مێژوویی دەگەڵ سامییەکان.[٥١]

ئاندرە مالڕۆ یەکی دیکە لە باسە گەرمەکانی قوتابییانی مەدرەسەی فەڕانسەییەکانی بەیرووت بوو. لەو سەردەمەدا، مالڕۆ بە یەکێک لە بەناوبانگترین ڕووناکبیرانی فەڕانسە دەژمێردرا. چەندوچۆنی ژیانی لە هیندوچین زۆری باس لەسەر بوو. لەو کێشەو باسانەدا کە ڕۆژانە لە مەدرەسەو ئێواران لەماڵی هووەیدا لە ئارادا بوون،ئەو ئۆگرییەکی تایبەتیی بە باڕۆن کلاپیک،[٥٢]یەکێک لە کەسایەتییە سەرەکییەکانی کتێبی چارەنووسی مرۆڤ نیشان دەدا.*

"چارەنووسی مرۆڤ"ی مالڕۆ یەکەم قۆناخەکانی شۆرشی چین لە ڕوانگەی ئێگزیستانسیالیستییەوە هەڵ دەسەنگێنی. باڕۆن کلاپیکیش یەکێک لە ئاڵۆزترین و

---

* نووسینی ژیاننامە وەک هەوڵدان بۆ پەیداکردنی پڕۆژەو بابەتێک دەچێ کە زۆرجار،بێ ئاگادارییی ئەو کەسەی ژیاننامەکەی لەسەر دەنووسرێ،لە پشتەوەی بوونی وی خۆی دەنوێنێ. پێشمەرجی ئەو گێڕانەوەیە قبووڵکردنی ئەو گریمانەیەیە کە هەر ڕووداوێکی ژیان، هەرچەندیش کەم بایەخ دیار بێ،بایەخ و مانای خۆی هەیە. کاتێک لە وتووێژە سەرسەرەکییەکانی مەدرەسەدا،هووەیدا ئۆگریی خۆی بە ئاندرە ژید یان باڕۆن کلاپیک دەردەبڕی،بۆخۆی نەی دەزانی کە پەنجا ساڵ دواتر، هەرئەو ئۆگری دەربڕینە سادەیە،لە دەستی ژیاننامەنووسەکەیدا، دەبێتە سێمبولی سروشت و چارەنووسی وی. لەڕاستیدا یەکێک لە مەترسییەکانی ژیاننامەنووسین،وەک شێوەیەکی ئەدەبی، ڕاست لەمەدا شاردراوەتەوە. هەر لێرەدایە کە دەکرێ تووشی ئەو فکرە بین کە هیچ ڕووداوێک و هیچ وتەیەک بە شتێکی ڕێکەوت نەزانین و هەموو شتێک بە مانادار بزانین. لەڕاستیدا ژیاننامەنووسین بەشێک لەو مەقوولەیەیە کە نیچە پێی دەڵی " نەخۆشیی تیئۆری"،واتە هەوڵی بێ ئاکامی مرۆڤەکان بۆ کەمکردنەوەی ڕەوتی بەربڵاوو زۆر ئاڵۆزی بوونی مرۆڤ تا ڕادەی هێندێ نموونەو دروستکراوی ئاشنای مێشکی خۆمان. هەرچەند ئەم هەوڵانە وەک کارەکانی دۆنکیشۆت دەچن، بەڵام بۆ تێگەیشتنی ـ هەرنەبێ ـ بەشێک لە ئاڵۆزییەکانی ئەو بووارە بێگانەیە کە "مرۆڤی دیکە"یە، لەولێکدانەوەو لێکەمکردنەوەیە زیاتر چارەیەکمان نیە.

پڕناتەباییترین کەسایەتییەکانی داستانە. بنەچەکەی دەچێتەوە سەر نەجیب زادەیەکی لێکەوتوو. نەک هەر جیهان، بەڵکوو خۆشی لە ڕوانگەیەکەوە لە یەک کاتدا بە تاڵ و گاڵتە دەزانی و هەڵ دەسەنگاند. دەی زانی ڕۆژێک "دەبێتە نجوومگەری دەربار" و "لە ساتێکدا دەمرێ کە دەیەوێ مانگ لەنێو باتڵاغێک دەرکێشێ."[٥٣] سەخاوەتەکەی ئەندازەی نەبوو. دوا سەد دۆڵاری گیرفانی،وەک بەخشیش دا بە خزمەتچیی ڕێستوورانێک. دەگەڵ ژنان بەڕێزەوە ڕەفتاری دەکرد. هەر لەوکاتەدا نەی دەتوانی پێوەندییەکی بەردەوامیان دەگەڵ دامەزرێنێ.

کردەوەکانی نەک لەسەر بناخەی ڕێوشوێنە ئەخلاقییەکان ،بەڵکە لەخۆوە(غەریزی) بوون. لەگەرمەی ئەو ململانەیەی لە شانگهای لە ئارادا بوو. تەوەری سەرەکیی چارەنووسی مرۆڤیش هەر ئەو ململانەیەیە. هاودڵیی وی زیاتر دەگەڵ شۆرشگێڕە کۆمۆنیستەکاندا بوو.هەر لەوکاتەدا دەگەڵ کاربەدەستانی پۆلیس،دەگەڵ یاخییە چەکدارەکان و دەگەڵ باڵیۆزخانەی جۆراوجۆر کە لایەنگری کوشتاری کۆمۆنیستەکان بە دەستی چان کایچیک بوون،پێوەندیی هەبوو. دەڵاڵی شتوومەکی دێرینە بوو. تەنانەت هێندێک کەس پێیان وا بوو قاچاغی تریاکیش دەکا. بەڵام بە باوەڕی ژیسۆر* کە بۆخۆی ئاقڵترین کەسایەتیی ڕۆمانەکەیە،باڕۆن لە دنیای خەیاڵیی تایبەت بە خۆیدا دەژیا؛ دنیایەکی پڕ لە خەون و درۆ؛ لە یەک قسەدا، "ئەو بەدەست نەخۆشیی خەیاڵپەروەرییەوە گرفتار بوو...خەیاڵپەروەری بۆ وی ڕێگایەک بوو بۆ نکوولی لەژیان."[٥٤]

دەتوانین هەرلەوکاتەدا بڵێین کلاپیک نەبوونبینە (نیست انگار، لاوجودی). لەلای وی "هیچ شتێک بەڕاستی نیە. هەموو شتێک تەنیا خەونێکە."[٥٥] لەلایەک هەوای خۆشگوزەرانیی لەسەردایەو لە لایەکی دیکە، حەزو توانای وەسەریەک نانی سامانی نیە. حەزی بە خۆشگوزەرانی زیاتر لایەنی ئیپیکووریی هەیەو پێوەندییەکی بە ئایینی مڵکداریی ڕۆژگاری تازەوە نیە. هێندێ ڕەگی بەگومانیی نەبوون بینیی تێدا هەن و هەربۆیەش "حەز بە مەرگ...سەودای خۆوێران کردن" لەودا زۆرن.[٥٦] کاتێکی شازادەی بەئەسڵ لەهیستانی و جێی گومان، وشیاری کردەوە کە ئەگەر تا سبەینێ شانگهای بەجێ نەهێڵێ مردن چاوەڕێیەتی، ئەو هەموو دراوی نەغدو بەشی زۆری وەختی خۆی لە کازینۆیەکدا خەرجی قومار کرد.

*Gissor

بە وتەی ژیسۆر، کلاپیک پیاوێکە کە "دڵێکی زێڕین، بەڵام بەتاڵی هەیە...بەپێچەوانەی خەڵکی دیکە،پوختەی کەسایەتیی کلاپیک نە ئۆگرییە، نە تەنیایی، هەموو گیانی وی هەست وسۆزەو هیچی دی." ئەو لە دەگمەن کەسانێکە کە "ناوکی هەناوی یان نیە."[٥٧]
سەرەنجامیش، هەژارو دەست تەنگ،بەجلوبەرگی دەریاوانییەوە، لە چین ڕای کرد،ئەوەش لەحاڵێکدا بوو کە هێندێک لە دۆستانی لە "هاڵێکی گەورەدا کە پێشتر هی قوتابخانەیەک بوو" چاوەڕێ بوون "بیان بەنە حەوشەیەک و لەوێڕا بە تاقمی ئیعدامیان بسپێرن."[٥٨]

بێگومان لە نێوەرۆکی هەر مرۆڤێکدا دەتوانین هێندێک ناتەبایی بەدی بکەین. بەڵام کلاپیک، وەک هووەیدا لەومرۆڤە دەگمەنانە بوو کە کەسایەتییەکەیان ئەو ناتەباییە دیاری دەکا. هەم سواڵکەر بوو، هەم ئەبلەخەرج. ماقووڵزادەیەکی هەژار. بەچاوی ڕەشبینییەوە سەیری دنیای دەکردو لە یەک کاتدا،زۆریش خۆشگوزەران بوو. مالرۆ گوتەنی "کلاپیک لە دو کەسایەتیی جیاواز دروست ببوو. یەکیان ئارەزووی ژیانی هەبوو، ئەوی دیکەیان خولیای مردن."[٥٩]

لەبارەی هووەیداشەوە،دەڵێی هەم لەسەردەمی لاوەتی و هەم لە دەورانی ژیانی یەکسەر سیاسیی ویدا، دەگەڵ دوو کەسایەتیی زۆر جیاواز ڕووبەڕووین. لە بەیڕووت هەر لەوکاتەدا کە ئۆگری کلاپیک و نەبوون بینییەکەی بوو، لایەنگری سەن ژووسێتیش بوو،واتە هەر ئەوکەسەی بە "بەدئەخلاقی و خۆپەرستی و خۆبەزلزانی" ناوبانگی هەبوو،و یەکێک لە سیما ترسناکەکانی شۆرشی فەڕانسە بوو.[٦٠] هەر ئەویش بوو کە دژی پێکهێنانی دادگایەک بۆ موحاکەمەکردنی شا بوو. چوونکە دەیگوت "دامەزراندنی ئەودادگایە بۆخۆی گریمانەی بێگوناحبوونی شای تێدایە." ئەو بوو کە دەیگوت "بۆ سەقامگیربوونی نیزامی کۆماری، کوشتنی شا پێویستە."[٦١]

جگە لەوە،هووەیدا لە وتووێژ دەگەڵ هێندێک لە دۆستە ئێرانییەکانیدا،پشتیوانیی لە ترۆتسکییش دەکرد.[٦٢] لەو کاتەدا تازە دادگا پڕشوورەییەکانی مۆسکۆ دامەزرابوون. زۆر دلە دۆستە کۆمۆنیستەکانی هووەیدا،و لەڕاستیدا کەم و زۆر هەموو کۆمۆنیستە ئێرانییەکان، لایەنی ستالینیان گرتبوو. بەلای وانەوە ترۆتسکی نوێنگەی شەیتان بوو.

کلاپیک و ڕەشبینییە سەمەرەکەی،سەن ژووسێت و باوەڕی پتەوی بەتوانای شیفابەخشی توندوتیژی، ئاندرەژیدو هەوەسە جیسمانییەکانی،و تەنانەت ترۆتسکی و بیری شۆرشە هەمیشەییەکەی هەموو لە خاڵێکدا هاوبەشن. هەموویان ڕۆمانتیکن. تەنانەت ئەڵقەی دۆستانی نیزیکی هووەیدا لە مەدرەسەش ناوێکیان بۆخۆیان هەڵ بژاردبوو کە ئاوازی رۆمانتیزمی مێژوویی شەپۆلی تێدا دەدا. ئەوان خۆیان بە بژاردە ڕووناکبیرییەکانی قوتابخانە دەزانی و ناوی "تەمپلەرەکان" *یان هەڵ بژاردبوو.[٦٣] هەڵبژاردنەکەیان زۆر سەیر بوو چوونکە تەمپلەرەکانی سەدەی دوازدەهەم، شەرکەرانێکی بەناوبانگ بوون کە لە شەڕی خاچپەرستەکاندا بەدژی موسوڵمانان شەڕیان دەکرد. بە بۆچوونی هێندێک لە لێکۆڵەران دەبێ هەر ئەو تەمپلەرانە بە یەکەم شانەی ماسۆنییەکان بزانین. بەشێکی دیکە پێیان وایە دەبێ ئەوانە بە هەوێنێکی گرنگی "مێشکی ئەدەبیی دەورانی ڕۆمانتیک دانێین."[٦٤] دیارە تەمپلەرەکانی بەیرووت تەنیا لە ئاڵۆزبڵۆزییەکانی سەردەمی لاوەتیدا هاودین و هاوپەیمان بوون.

لە دنیای هاوڕێیەتیدا هووەیدا هەمیشە بەوەفا بوو. زۆر لەوکەسانەی لە بەیرووت چاوی پێیان کەوت تامردن بەدۆست و هاوڕێی مانەوە. باکیشی لەوە نەبوو کە ئەو دۆستایەتییانە هێندێ جار بە زیانی خۆی تەواو بن. جگە لەوە بەشێک لە قوتابییە عەڕەبەکانی مەدرەسە دواتر چوونە ڕیزی بژاردە سیاسییەکانی جیهانی عەڕەبەوە. بە وتەی هووەیدا: "لە کابینەیەکی لوبناندا لە دوازدە وەزیر،حەوتیان لە هاوقوتابییەکانی من بوون."[٦٥]

لەنێو دۆستانی ئەڵقەی "تەمپلەر"دا، هووەیدا ئۆگرییەکی تایبەتیی بە کچێکی جوان و گەنج بەناوی ڕێنە دۆمان * هەبوو. هەردووکیان لە نواندنی شانۆنامەیەکی ڕاسیندا بەناویLes Plaideurs بەشدار بوون. ڕێنە نەخشی "کۆنتس پیمپۆش"**ی لە ئەستۆ بوو،و نەخشی سەرەکی،واتە "داندەن"***یش هووەیدا یاریی دەکرد. ئەو قازییەکی پڕکارە کە "پێچ و مۆرەکانی لەئاکامی کاری زۆردا نەختێک شل ببوونەوە".[٦٦] لە یەکێک لە

---

*Templars

*Rene Domont

**Countess of Pimposh

***Danden

شەوانی پێشاندانی ئەو شانۆیەدا بوو کە هووەیدا قسەخۆشی و تیژهۆشی و حازرجوابیی کەدواتر بوو بە بەشێک لە کەسایەتیی سیاسیی وی،لەخۆی نیشان دا. کاتێک بینەران بە دەنگی بەرز بە قسەیەکی داندەن پێکەنین، هووەیدا کە جلوبەرگی جوان وڕازاوەی قازیی دەبەردا بوو، چەکوچی سەرۆکایەتیی لەمێزەکەی خۆی داو ڕای گەیاند کە "ئەگەر ئامادەبووان بێدەنگی نەپارێزن، جگە لە دەرکردنیان چارەیەکمان نیە."[٦٧]

مامۆساتای شانۆ کە باوەڕێکی پتەوی بە پیرۆزیی دەقە کۆنەکان هەبوو،ئەو گۆڕینە کتوپڕەی لە دەقی شانۆنامەی ڕاسیندا پێ خەراپ بوو. بەڵام بینەرەکان بە پێکەنینی بەرزو سەرلەنوێی خۆیان نیشانیان دا کە ئەو شیرنکارییەی هووەیدایان پێ خۆش بووە.[٦٨]

هووەیدا تا مابوو نامەگۆڕینەوەی دەگەڵ ڕێنە بەردەوام بوو. جارجار یادی شانۆنامەی ڕاسینی دەکردەوەو تەنانەت جاری وابوو بە ڕێنەی دەگوت کۆنتس.[٦٩] پێوەندیی ئەم دووانە لەبارێکەوە زۆر جوان بوو. دەتوانین لەودا نیشانەی ئەوینێک ببینین کە هەرگیز ئاشکرا نەکراو دەرفەتی وەدیهاتنی دەست نەکەوت. کاتێک هاوینی ساڵی١٣٧٧(١٩٩٨) لە بڕوکسێل چوومە سەردانی ڕێنە،چاکەت و داوێنێکی جوانی ئاسمانیی دەبەردا بوون. سەروچاوی زۆر بەسەلیقەوە ڕازاندبۆوە. زۆر بەتامەزرۆیی، داستانی دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ "ئەمیر"ی شی دەکردەوە. هەموو سەنگینیی خانمێکی بۆرژوای بەفەرهەنگی ئورووپایی لەودا بەرچاو دەکەوت. لە ڕوخساریدا هێشتا جوانی و نازەنینیی زەمانی گەنجی دەگەڵ نیشانەکانی پیری لە ململانەدا بوون. دیار بوو کە بە جحێڵی لەوانە بووە هەموو کەس گیرۆدەی بێ.

قسەکانمان جارێک بە فەڕانسەو جارێک بە ئینگلیسی بوون. زۆرتر وابوو بە ئینگلیسی دەستی پێ دەکردو ئەمجار هەژانی گێرانەوەکە وەکەیفی دەخست ولەنەکاو بێ ئەوەی بە خۆی بزانێ قسەکانی بەزمانی زگماکیی خۆی، فەڕانسەیی درێژە دەدا.

دەیگوت یەکەم جار وەختێک چاوی بە هووەیدا کەوت ،کە هەردووکیان سەرگەرمی مانگرتنێکی قوتابییان بوون. بەڕێوەبەری قوتابخانە یەکێک لەقوتابییە عێڕاقییەکانی دەرکردبوو و هووەیداو هاوخەباتەکانیشی خوازیاری گەڕانەوەی بوون. سەرەنجام بەرپرسانی مەدرەسە تەسلیمی ویستی قوتابییەکان بوون. ڕێنە دەیگوت: "ئەمیر زۆر میهرەبان و بەگوزەشت و زانا بوو" دەیگوت ڕەفتاری "سەنگین و ڕەسمی" بوو. دە ساڵی

پێ چوو تا سەرەنجام هووەیدا لە نامەیەکدا کە لە لەندەنەوە بۆی نارد،بۆ یەکەمجار لە جیاتی "ئێوە" ،"تۆ"ی بۆ بەکار هێنا. هەر لەو نامەیەدا هێندێ نیشانەی ئەو خۆشەویستییە شاراوەیەشیان دەتوانین ببینین. [٧٠] دیارە بە وتەی ڕێنە: "بۆ من و ئەمیر،هاوڕێیەتی لە عیشق گرنگتر بوو. عیشق زوو دەڕواو هەرگیز تەمەنێک نابا. هاوڕێیەتی تا مردن دەمێنێ."[٧١]

دەیگوت وتووێژەکانیان زۆرتر لەبارەی مەسەلە ئەدەبییەکانەوە بوون. بەخەفەتەوە وەبیری دێنایەوە کە "ئەمیر بەئاسانی دەی توانی لەبەرڕا قسەکانی موولێر، بوودلێر یان ئاپوولینێر بگێڕێتەوە." باسی لە سەلیقەی هەمیشەیی هووەیدا لە جلوبەرگ پۆشێندا دەکرد. کراسی سپی و کڕاواتی سوور و شاڵواری شینی باس دەکرد کە یۆنیفۆڕمی مەدرەسە بوون. باوەڕی وا بوو "کاتێک ئەو بەرگەشی دەبەر دەکرد،هەر شۆخ و شەنگییەکی تایبەتیی هەبوو" پاشان،لەنەکاو، وەک بڵێی بەڕێکەوت، چەند وشەی شێعرێکی وەبیر هاتنەوە کە هووەیدا پێش ئەوەی لە بەیرووت بڕوا لەسەر بەرگی دەفتەرەکەی ویی نووسیبوون. دەیگوت شێعرێکی ئاڵفرێد دو ڤینی* بوو. بەڵێنی دا ئەگەر دەستخەتەکەی هووەیدای دیتەوە کۆپییەکیم بۆ بنێرێ.

کاتێک هووەیدا بەیرووتی بەجێ هێشت،فەرهەنگ و زمانێک کە لە مێشکیدا دەزرینگایەوە،سەرچاوەی سەرەکیی سەرمایە سێمبوولیکەکانی،ئەو شێعرانەی باسی ئەوین وئاوات و نائومێدییەکانییان دەکرد،ئەو شیرنکارییە زمانییانە کە بناخەی قسەو نووسینەکانی ئەویان پێک دێنا،هەموو لەجێدا ئوروووپایی بوون. کەم وزۆر هەموو ئەو کتێبانەی دەی خوێندنەوە، بە فەڕانسە،ئینگلیسی یان عەرەبی بوون. تەنیا لەماڵێ، ئەویش بەپێداگریی دایکی،هێندێ شێعری فارسیی دەخوێندنەوە تا زاڵبوونی بەسەر زمانی فارسیدا بپارێزێ.

لە دەورانی مانەوەی لە ئورووپادا،بێگومان نەریتە ڕۆژئاواییەکانی مایەی ئاسانیی کاروباری بوون. بەڵام کاتێک گەڕایەوە ئێران،ئەگەرچی هەر ئەو نەریتانە یارمەتییان دا بۆ ئەوەی بە خێراییەکی سەرسوڕهێن بگاتە لووتکەی دەسەڵات،هەرلەو کاتەدا، خاڵی لاوازیشی بوون. دژوارە بتوانی حکوومەت بەسەر وڵاتێکدا بکەی کە زمان و

---

*Alfred de Vigny

فەرهەنگەکەی[بۆ تۆ] بوونە مەڵبەندێکی بێگانە. هاوسەری هووەیدا بە تاڵی و زۆر بەکورتی ئاواى باس دەکا: "هووەیدا بۆ ئێرانییەکان لەڕادەبەدەر ئورووپایی بوو."[72]

سێ مانگ چاوەڕێ بووم و سەرەنجام نامەی ڕێنە دەگەڵ کۆپییەکی دەستخەتەکەی هووەیدا گەیشت. ئەو چوار دێڕەی وەک یادگار لەسەر دەفتەری ڕێنەی نووسیبوون بەڕاستی لەباری وێکچوونی دەگەڵ ژیانی هووەیدا خۆیەوە هەژێنەر بوون. ئەو چوار دێرە بەشێکن لە بەناوبانگترین شێعری دوڤینی بەناوی "مەرگی گورگ":

ناڵین،شیوەن و گریان کاری دەستەوستانانە*

بە ورەی بەرزەوە پێ بنێ نێو جادەی چارەنووس

کۆڵێک کە بە پشک کەوتۆتە سەر شانت هەڵگرەو

ئەمجار وەک من ئازار بچێژەو بە بێدەنگی بمرە.

***

ناڵـــەوو گریانو شیــوەن کاری بێچارانــەیــە

دڵقەوی پێ هەڵبڕە. جا بگرە جادەی چارەنــووس

هەڵ گرە ئەو کۆڵە وا کەوتۆتە سەر شانت بە پشک

چەشنیمن مەینەت بچێژەو فڕکە بادەی چارەنووس

* شێعری دوڤینی بەڕواڵەت بە پێشوازی شێعرێکی بایرۆن بەناوی "چایلد هارۆڵد"ەوە چووە. دوو دێر لەم شێعرە سەرەتای ئەم فەسڵەن.

فەسڵی سێیەم

عەوداڵی پاریس

لە کووچەو کۆڵانی پێتەختە کۆنەکاندا

هەموو شتێک،تەنانەت ترسیش، سەرسوڕهێنە

بوودلێر

ئەمیر عەبباسی نۆزدەساڵە،لە کاتێکدا نوسخەیەکی لەکتێبی خوانە زەمینییەکانی ئاندرەژید بەدەستەوە بوو، ئێوارەیەکی شێداری خەرمانانی١٣١٧(١٩٣٨)،لە بەیرووت سواری کەشتییەک بوو کە دەیبردە ئورووپای دنیای خەیاڵی.

ئەفسەرولملووکی دایکی، بەناچار هەر لەماڵێ خواحافزیی لێ کرد. لەوڕۆژانەدا بەندەری بەیرووت یەکێک لە گەڕەکە نائەمنەکانی شار بوو و ژنان هەتا بۆیان کرابایە لە چوون بۆ وێ خۆیان دەپاراست. ڕێ و ڕەسمی باوی خواحافزی بەوجۆرەی دابی بنەماڵە موسوڵمانەکان بوو،لەسەر داوای دایکی ئەمیر عەبباس بەڕێوە چوو. ئەفسەرولملووک لە شیپانەی دەرگادا ڕاوەستا، قورئانێکی بەدەستەوە گرت و کوڕەکەی سێ جار، لەحاڵێکدا هەموو جارێ بۆتەعزیم سەری دادەنواند،بە بن ئەو کتێبە پیرۆزەدا تێپەڕاندو جاری

سێیەم موسافیرە لاوەکەی هان دا قورئانەکە ماچ بکاو بە نیشانەی ڕێزدانان لەسەر چاوی خۆی دابنێ.[١]

هووەیدا دەنووسێ: "ئەمن بەچاوی پڕفرمێسک و کۆڵەگرووەوە دەگەڵ براکەم بە مەبەستی چوونەبەندەر سواری تاکسی بووین. دایکم ئارامیی خۆی پاراستبوو و ئامۆژگاریی منی دەکرد کە بە ئەقڵ ڕەفتار بکەم. دەمزانی کە هەر نەبێ خەم و خەفەتەکەی بەقەرا منە."[٢] بەمجۆرە،فەرەیدوون وئەمیر عەبباس چوونە بەندەرێک کە ڕۆژانە پڕ بوو لە موسافیری ئوروووپایی و عەڕەب و کۆمەڵیکی زۆر دەستفرۆش و کەشتییەوان و تەنانەت لات ولووت. جانتایەکەی هووەیدا تەنیا دوو دەست چاکەت و شاڵوار، چەند کراس ،چەند پارچە جلی بنەوەو کەرەسەی ڕیش تاشینی تێدا بوو. دەڵێ دەچوومە ئورووپایەک کە هەموو شتێک لەوێ دەستی پێ دەکردو لەوێش تەواو دەبوو...دەچوومە سەرزەمینێک کە لە ماوەی دوازدە ساڵدا کە لەسەر لاتەختەکانی مەدرەسەیەکی فەڕانسەیی دانیشتبووم،خۆراکی ژیانی فکریی من بوو."[٣]

تەنانەت ئەو کەشتییەش کە هووەیدای دەبردە ئورووپا، بوو بە مایەی سەرسوڕمان و ئافەرینی. دەیگوت: "ئەو کەشتییەی چاوەڕێم بوو،هی کومپانیای موسافیرگوازتنەوەی ماریتیمی فەڕانسە بوو بەناوی شامپۆلیۆن. ئەمە ناوی زانایەکی فەڕانسەییە کە بۆ یەکەم جار توانی خەتی کووفی کە بە فەڕانسەیی پێی دەڵێنCuneforme ،بەچاکی بخوێنێتەوە*...لە دەرسەکانی قوتابخانەدا،وەدوای ژیان و ڕیزلێنانی وی کەوتبووم... داخوا ئەمە بۆخۆی نیشانەیەک و شوێنەوارێک لە ڕێزلێنان نەبوو؟ سەفەر بۆ ئورووپا،سەرچاوەی هەموو زانستەکان، بە کەشتییەک کە ناوەکەی دەگەڵ زانست و مێژوو لێک گرێ دراوە."[٤] لە پەنا ئەو هەموو پێهەڵلاگوتنەی ئورووپا، تەنیا جاروبار دەتوانین سووکەڕەخنەیەکیش ببینین.دەیگوت: "پێم وا بوو دەچمە ئورووپایەک کە بە

---

* هووەیدا لێرەدا تووشی هەڵەیەکی مێژوویی بووە. شامپۆلیۆن (١٧٩٠-١٨٣٢) لەڕاستیدا میسرناسی فەڕانسەیی بوو کە لە کاتی خوێندنەوەی بەردەکانی ڕۆسێتاRosetta ڕەمزی هیرۆگلیفی میسری دۆزییەوە. خەتی کووفی سوومەرییەکان دەوری شەش هەزار ساڵ لەمەوبەر نووسییانەوە. کەسانی وەک ئێچ.سی.ڕالینسۆنH.C.Rawlinson و جی.ئێف.گرۆتەفەن G.F.Grotefen ڕەمزی خەتی کووفی یان کردەوە.گرنگترین دەسکەوتیان وەرگێڕانی دەقە کووفییە ئێرانییەکان بوو.

دایک و دایەنی مرۆڤایەتیم دەزانی،بەڵام پێم دەخاکێکی مردوو دەنا،ئورووپایەک کە بەهۆی کینە ،تێکنەگەیشتن و خۆبەزلزانییەکەی دەسەرەمەرگدا بوو."[٥]

ئەگەر نەخشەی جوغرافیا بە پێوانە دانێین ،سەفەری هووەیدا دووورودرێژ بوو و ئەوی لە قاڕڕەیەکەوە بردە قاڕڕەیەکی دیکە. بەڵام ئەگەر ڕاهاتنی فکری بکەینە پێوانە، و ئەگەر قسەکەی کلۆدلۆوی شتراوس قبووڵ بکەین،ئەودەم دەتوانین سەفەرەکەی بە گەشت و گوزارێک لە سەرزەمینێکی ئاشنادا بزانین. لۆوی شتراوس دەیگوت موسوڵمانان و فەڕانسەییەکان لە شتێکدا زۆر وەک یەک دەچن. دەیگوت لەهەر دووکیاندا "دەتوانی جۆرێک بۆچوونی کتێبی و جۆرێک ڕووحیەی نەناسراو ببینی. هەردووکیان پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە چارەسەری تیئۆریی گیروگرفتێک وەک چارەسەری[بەکردەوەی] ئەو گیروگرفتە وایە... هەردووکیان وێنەی وەک یەک لەجیهان دەکێشنەوە کە لەودا دەکرێ بە بەکارهێنانی زیرەکانەی ئەقڵ و مەنتیق هەر گیروگرفتێک چارەسەر بکرێ."[٦] ڕەنگە بەیڕووت پتر لە هەر شارێکی دیکە،نوێنگەی ئاشقی تێکەڵاویی ڕۆژهەڵات وڕۆژئاواو فەڕانسەو جیهانی ئیسلام بووبێ. بەمجۆرە،هووەیدا کە ڕۆڵەی بەرهەقی بەیڕووتی جیهان وەتەن بوو، وەک فەڕانسەییەک دەچوو کە لانی کەم بە نەزەری شتراوس،تەنیا دەی توانی بۆچوونە کتێبییەکەی،و بیروباوەڕە نەناسراوو دۆزراوەوەکەی، و هەروەها ئەو مەیلەی کە چارەسەری تیئۆریی هەر مەسەلەیەک بەمانای چارەسەری ئەو مەسەلەیە لەجیهانی واقیعدا بزانێ،دووچەندانە بکاتەوە."[٧]

ڕۆژی دووەم ئارەزووی دیتنی فەرانسە بەسەر ئەو دڵەخورپەیەدا کە لەکاتی سەفەردا تووشی مرۆڤ دەبێ، سەر کەوت و لەجێی وی، جۆرێک حاڵەتی دۆزینەوەو چاوەڕوانی و چەشنێک هیوا بە پێک گەیشتنی فکری بەسەریدا زاڵ بوو. بۆنی"بیفتەک و پەتاتە" دەهەموو جێیەکی کەشتییەکە گەڕابوو. بەفکری هووەیدا "بەمجۆرە،بوونی وڵاتی فەڕانسە بەباشی هەست پێ دەکرا."[٨]

دەربڕینە ڕاستوێژانەکەی هووەیدا لەبارەی فەرهەنگی فەڕانسەو ئورووپاوە نەک هەر دوورەدیمەنی فکریی خۆی، بەڵکوو وتوویرەی بەرەیەک لە ڕووناکبیران و سیاسەتمەدارانی ئێران‌و ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستیشی نیشان دەدا. جگە لەوە،دەبێ بەشێک لە بایەخی وشەکانی هووەیدا لەو ڕاستییەدا ببینین کە ئەو لەسەردەمێکدا نووسیونی کە سەرۆکوەزیری ئێران بووە. لەبەرچاوی زۆر لە ڕووناکبیران‌و سیاسەتمەدارانی

هاودەورەی هووەیدا، فەڕانسە،بەتایبەتی لە ساڵەکانی پێش شەڕی دووەمی جیهانیدا،نوێنگەی نوێبوونەوەو گۆڕان بوو.[٩] بەتەنیا ئامرازی بەربەرەکانی دەگەڵ بێهۆشیی مێژوویی ئەو وڵاتانەش دەژمێردرا کە دڵیان بەڕابردووی پڕ لەسەروەریی خەیاڵیی بەستراوە بە نەریتە مەزهەبییەکان خۆش بوو.[١٠] لەڕاستیدا باپیری دایکیی هووەیدا بۆخۆی نوێنگەو نموونەی تەواوی ئەوجۆرە مەیلە فڕانکۆفیلە (فەڕانسەدۆستی) بوو. بیرەوەرییەکانی هووەیدا ئەو ڕاستییە دەردەخەن کە ئەویش،وەک باپیری، ئۆگرییەکی تایبەتیی بە فەڕەنگ هەبوو. هەربۆیە، وەختێک سواری کەشتیی شامپۆلیۆن بوو، تامەزرۆیی دیتنی ئورووپایەک کە چەندین ساڵ بەئیشتیاوە شتی لەسەر خوێندبۆوە، سەرانسەری مێشکیی بەخۆیەوە خەریک کردبوو.

هووەیدا دەگەڵ حەوت موسافیری دیکە،لە کووپەیەکی چووکەڵەی بەشی "پلە سێ"ی کەشتییەکە سوار ببوون. دەیگوت ژوورێکی چووکەڵە بوو کە "هەشت تەختیان تێدا دانابوون. چوار تەختی لەسەر یەک،واتە یەک لەسەر یەکی دیکە." [١١] لە بەشێکی دیکەی یادداشتەکانیدا لەم بارەیەوە دەنووسێ: "ئەم کووپەیە لە بەشی بنەوەی کەشتییەکە بوو. بۆیە دەلاقەیەکی بەرەو دەریا نەبوو، دیارە بنیادەم لەو فەزا داخراوە بێ پەنجەرەیەدا دەسبەجێ هەستی بە نارەحەتی دەکرد." دەی پرسی: "بنیادەم بۆ دەبێ خۆی بە شتی سەر زەوییەوە ببەستێتەوە؟" پێی لێ دەنا کە "ئەمن لەژیانمدا، لە پلە سێ بەولاوەم نەناسیبوو." دنیای پلە سێ "لەمن نیزیکتر بوو،و ئەمن خووم پێ گرتبوو. لە زمانی حاڵی دەبووم. ئەمە زمانی دڵە کە هەمیشە بۆمن ئاشنا بوو." ئەگەر ئەم قسانە بەچاوی قبووڵەوە سەیر بکەین، دەتوانین ئەوان بە پاشماوەیەک لە بۆچوونە مارکسیستییەکانی سەردەمی لاوەتیی وی بزانین. ئەگەر بشمانەوێ بەچاوی ڕەخنەگرانەوە لێیان بڕوانین، ئەودەم دەبێ ئەو قسانە بەجۆرێک خۆنواندن و ڕیابازیی دەورانی سەرۆک وەزیرییەکەی دابنێین.[١٢]

لەم بیرەوەییانەدا،ناتەباییەکی زۆر ئاشکرا لەنێوان دوا تێگەیشتنی لە ڕۆژهەڵاتو یەکەم ڕوانینی بۆ ڕۆژئاوا دا دەبینین. یەکەمیان زۆر واقیعبینانەو دووەمیان یەکجار خەیاڵییە. دوادیمەن کە لە ڕۆژهەڵات نیشانی دەدا، پێوەندیی بە ئەسکەندەرییەوە هەیە. باسی ئەو منداڵە هەژارانە دەنووسێ کە "بەکۆمەڵ بۆ هەڵگرتنەوەی سکە دراوێک کە موسافیرە دەوڵەمەندەکان بۆ خۆشی فڕێیان دەدانە نێو ئاو، دەچوونە بن ئاوەکە." دەیگوت ئەو

دیمەنە ئەوی "دەخستەوە یادی فیلمەکانی باخچەی ئاژەڵان کە لەوێدا فەرمانبەری پارێزەر، هێندێ خواردنی فڕێ دەدایە نێو ئاوی حەوزی ماسییەکانەوەو ماسییەکان بۆ ڕفاندنی خواردنەکە لەنێو ئاوەکە دەردەپەڕین." بەباوەڕی هووەیدا ئەو هەموو هەژارییە شیاوی هیچ مرۆڤێک نیە؛ دەیگوت ئەمە مرۆڤایەتی یەکسەر لەنێو دەبا. گەیبووە ئەو ئاکامە کە: "مردن لە هێندێ جۆرە ژیان باشترە." [١٣]

ئەودەم، ڕۆژی شەشەم، لای بەیانی ، هووەیدا چووە سەربانی کەشتی "تا هەوای تازە باشتر هەڵمژێ". لێرەدایە باسی یەکەمین دیمەن دەنووسێ کە لە ڕۆژئاوا کەوتۆتە بەرچاوی: "وردەوردە کەنارەکانم دێنە بەرچاو کە گەورەو گەورەتر دەبن...لەدوورەوە بە دووربین دەتوانی بەباشی دوورگەی ئیف بناسییەوە. لە کتێبی کۆنت مۆنت کریستۆدا زۆر باسی ئەم دوورگەیە کراوە...و ئەمن بە جحێلێ ئەو داستانەم چەند پێ خۆش بوو."[١٤] بەمجۆرە دەبینین کە جۆرێک واقیعبینیی یەک لایەنە فۆڕمی دەدا بە تێگەیشتنی لەڕۆژهەڵات* و لە بەرامبەردا،ڕۆمانتیزمێکی کتێبی ڕوانینی بۆ ڕۆژئاوا دەنەخشاند.

لەدوا سەعاتەکانی ئەو سەفەرە حەوت ڕۆژییەدا، هووەیدا لەوە کە "بە زوویەکی زوو بۆ یەکەم جار پێ دەنێتە خاکی ئورووپا" کەوتە هەژان. دەیەویست دەگەڵ کۆمەڵێک لوبنانی و سوودانی و میسری، و دوو دۆستی ئێرانیی خۆی،"بەخت و ئیقباڵی خۆی لە بەهرەوەرگرتن لە سەرچاوەکانی زانستی ئورووپادا" تاقی بکاتەوە.[15]

بۆ هووەیدا دەروازەی ئەو خاکە بەڵێندراوە (أرض موعود) شاری مارسەی بوو، واتە کۆنترین شاری فەڕانسە کە شەشسەد ساڵ پێش لەدایکبوونی مەسیح بە دەستی فەینەقییەکان دامەزرابوو. شەوی یەکەمی لە هوتێلێکی هەرزان بەسەر بردو ڕۆژی دوایی گەشتێکی بە نێو شاردا کرد. خواردنێکی ئەو ناوچەیەی بەناوی"بوویی ئابس" خواردو زۆری پێ خۆش بوو. بەڵام ئەو زیاتر لە هەرشتێک لە خوتخوتەی پاریسدا بوو. لە یەک دەرفەتدا قەڵەباڵغی و پیس و پۆخڵیی مارسەی بۆ لای شان و شکۆی پاریس بەجێ هێشت. پاریسی بەرلەوەی بی بینێ پێ خۆش بوو. پێی لێ دەنا کە لەسەردەمی

---

* وێنەکێشانەوەی هووەیدا لە ئەسکەندەرییە، بۆ وێنە زۆر لە ڕوانینی لۆرێنس دوورێل Lawrennce Durrell بۆ ئەو شارە جیاوازە. ئەو لە چوار ڕۆمانی پێکەوەبەستراوی زۆر جوان و پڕ هەستدا جوانی و سەرسوڕهێنییەکانی ئەو شارە پڕ ڕەمزو ڕازەی نەمر کردوە. بۆ ئەم بابەتە باشە چاو لە کتێبی ئەلیکساندریا کوارتێت Alexandria Quartet بکرێ کە هەرنەبێ بەرگێکی بە قەڵەمە جوانەکەی ئەحمەدی میرعەلایی کراوەتە فارسی.

لاوەتیدا ئەوەندەی لەبارەی پاریسەوە بیستبوو و بیرکردبۆوە کە وا بزانە ئەفسانە و واقیعییەتی ئەو شارە وا تێکەڵ ببوون لێک جیاکردنەوەیان نەدەگونجا.[١٦]

پاریسیش نائومێدی نەکرد. تەنانەت بەرلەوەی قەتارەکەی بگاتە ئیزگەی گاردولیۆن**،ماڵە ڕووناکەکانی شار،ئاپۆرای ئەو ترومبێلانەی لە شەقامەکاندا دەهاتن و دەچوون،کۆڵانە پڕ جموجوڵەکانی و مەزنیی دوکانە گەورەکانی هووەیدایان سەرسام کرد. تەنانەت ئیزگەی قەتاریش لەوەی بەبیریدا هاتبوو،ڕازاوەتر دیار بوو. هووەیدا دەیگوت بۆ کەسێکی وەک وی، "کە لە شارێکی نیوە لادێی وەک بەیرووتەوە دێ... ئەو ئیزگەیەی گاردولیۆن زۆر گەورە دەهاتە بەرچاو." [١٧]

لە سەرەتای سەدەی حەڤدەیەمەوە، سەفەری ئێرانییان بۆ ئورووپا دەستی پێ کرد. زۆر لەو موسافیرانە بیرەوەری و سەفەرنامەیەکیان لەدوای خۆیان بەجێ هێشتوە. لەو گێڕانەوانەدا نەک هەر دەتوانین زانیارییەکی بێ جێگرەوە لەبارەی پێوەندییەکانی ئێران و ڕۆژئاواوە بەدەست بێنین، بەڵکوو هەرلەوکاتەدا دەکرێ لەواندا گەشەکردنی کەسایەتیی نیشتمانییش بدۆزینەوە،دەتوانین پەی بە چۆنیەتیی پێکهاتنی "خۆ"ی ئێرانی و ڕووبەڕووبوونەوەی وی دەگەڵ مانای "ئەوی دیکە"ی ڕۆژئاوایی، بەرین. لە بیرەوەری و سەفەرنامەکانی بەرەی یەکەمدا، بەتایبەتی لە یادداشتەکانی باڵیۆزانی دەورەی سەفەوییەدا، دەتوانین جۆرێک متمانەبەخۆبوون یان تەنانەت بە زمانێکی وردتر، جۆرێک خۆبەزلزانین ببینین. لەسەردەمی قاجاردا، ئەو ڕووحییەیە بەرەبەرە لەنێو چوو. لەبەرامبەردا تێکەڵاوێک لە سەرسامی و ترس جێی گرتەوە. لە سەدەی بیستەمدا جۆرە بیرکردنەوەیەکی تازە دەرکەوت.

وەک ڕەخنەلێگرتن بە پەیڕەوانی ئەو شێوە بۆچوونە نوێیەیان دەگوت" فۆکۆلی" [١٨] فۆکۆلییەکان هەر کە تۆزێک دەگەڵ فەزای ئورووپا ئاشنا دەبوون، بەجارێک بێزیان لە هەموو شتێکی ئێرانی دەکردەوە. دەیانگوت تەنیا ڕێگای ڕزگاری وەلانانی کەسایەتیی ئێرانی و زمانی فارسی و وەرگرتنی فەرهەنگی فەرەنگە. لەڕاستیدا دەکرێ ئەم تاقمە بە نوێنگەی تەواوو کەماڵی ئەو ڕووحییە بەچکە ئیستیعمارییە بزانین کە تاریفی وردو

**Gare de lyon

پڕبەپێستی دەتوانین لە بەرهەمەکانی فرانتس فانوون و ئێمە سێزێرو ڕۆمانە جوانەکانی پاتریک شاموازەدا* پەیدا بکەین.

لەباری مێژووییەوە،بیرەوەرییەکانی هووەیدا لە ئوروپا لە زۆر بارەوە تاقانەن. بە پێچەوانەی فۆکۆلییەکان و ئۆگریی سەرسەرەکی و هەڵنەسەنگاویان بەڕۆژئاوا، هووەیدا فەرهەنگی ئوروپای باش دەناسی و پێیدا چووبووە خوار. بەڵام هەر لەوکاتەدا، لەبارەی بایەخی مێژوویی فەرهەنگی ڕۆژئاواو هەروەها چەندوچۆنی بەکاربردنی ئەزموونی ئوروپا لە ئێراندا تووشی گومان ببوو، و هەر ئەو گومانەش جاری وابوو ئەوی وەک هاوبیری فۆکۆلییەکان نیشان دەدا. لەلایەکی دیکەوە،هووەیدا بە پێچەوانەی فۆکۆلییەکان،لەبیرەوەریو وتارەکانی سەردەمی سەرۆک وەزیریی خۆیدا،هیچ کاتێک سووکایەتیی بە فەرهەنگی ئێران و زمانی فارسی نەکرد. لەڕاستیدا،لە دواساڵەکانی ژیانیدا،لەلایەک، بانگەوازی بۆ جۆرێک ناسیۆنالیزمی سەرسەخت دەکردو زۆرجار بە لایەنە زەقو بەرچاوەکانی فەرهەنگی ئێرانی هەڵ دەگوت،و لەلایەکی دیکە،هەر وەک جاران سەودای ئەو ئوروپایەی لەسەردا بوو کە سەردەمی خوێندن لە مەدرەسەی فەڕانسەییەکان لە بەیرووت لە مێشکی چەسپابوو.

ڕەنگە هەر ئەو ئۆگری و سەودایەی پاریس بووبێتە هۆی ئەوە کە سێپتامبری١٩٣٨، بلێتی قەتاری خۆی لێ ون بوو. ئەگەر شانسی نەهێناباو برادەرە ئێرانییەکانی بلێتە ونبووەکەیان لە کووپەی قەتارەکەدا نەدیتبایەوە،پۆلیس هووەیدای بەتاوانی نەبوونی بلێت جەریمە(غرامە) دەکرد. سەرەنجام هووەیداو دوو هاوڕێ ئێرانییەکەی بەتاکسی خۆیان گەیاندە گەڕەکی لاتین (کارتیە لاتەن) کە لەو ڕۆژگارەدا کابەی ئاواتی ڕووناکبیرە فەرانسەدۆستەکان بوو. ئەو سێ هاوڕێ بەیرووتییە ژوورێکیان لە هوتێلێکی شەقامە فەرعییەکانی ئەو گەڕەکە بەکرێ گرت،و هێشتا جانتاکانیان نەکردبوونەوە کە هووەیدا خۆی بە شەقامەکانی شاردا کرد. دەیەویست پاریس و گەورەیی پاریس لەنیزیکەوە بناسێ. دەیگوت: "هەر گەڕەکێکی پاریس کەسایەتیی جیاوازی خۆی،مێژووی خۆی،و مێژوولکەی تایبەت بە خۆی هەیە."[١٩] هەرلەو حاڵەدا دەتگوت لەو گەڕەکانە ئەوەندەش غەریبە نیە. دەیگوت: "لەسەر لاتەختەکانی مەدرەسەی ناوەندیی فەڕانسەیی بەیرووت، پاریس و فەڕانسەیان بەتەواوی هێنابووە مێشکی ئێمەوە."[٢٠]

---

*Patrick Chakoiceau

خۆشییەکانی پاریس زووتێپەڕ بوون. تەنیا دوای دوو ڕۆژ، هووەیدا ناچار بوو ئەوشارە بەجێ بێڵێ و بچێتە لەندەن. بەڕواڵەت لە شیکردنەوەی هۆیەکانی دەرچوونی خێرای خۆی لە پاریس، هووەیدا دەیەویست هێندێ لایەنی ڕاستییەکە بشارێتەوە. دەیگوت: "ساڵێکی پێ دەچێ تا ئەمن دەچمە زانکۆ. دەمەوێ ساڵێک وەختی خۆم سەرفی شارەزابوون لە زمانی ئینگلیسی بکەم."[٢١] هۆ ڕاستەقینەکانی سەفەری بۆ لەندەن ئاڵۆزتر بوون و زۆرتر دەچوونەوە سەر پەلەی وی بۆ گەیشتن بە ئوروپا. لەوڕۆژانەدا،چوون بۆ زانکۆکانی فەڕانسە پێویستیی بە تێپەڕاندنی دیپلۆمێکی دووقۆناخی هەبوو. هووەیدا کە بۆ دەرچوون لە بەیرووت زۆر بەپەلە بوو و هەرلەوکاتەدا نیگەران بوو کە هەڵگیرسانی شەڕ سەفەرەکەی بۆ پاریس تێک بداتەوە، پێش تەواوبوونی قۆناخی دووەمی دیپلۆمەکەی، بەیرووتی بەجێ هێشت. بەجۆرێکی دیکە بڵێین،چوونی بۆلەندەن نەک بۆ بەهێزکردنی زمانی ئینگلیسی،بەڵکوو بۆ تەواوکردنی قۆناخی دووەمی دیپلۆمەکەی بوو.[٢٢]

ئەمیر عەبباس بەقەتار لەپاریسەوە چووە کەنارەکانی فەڕانسە. کەشتییەکی چووکەڵەی فەڕانسەیی ئەوی گەیاندە کەناری ئینگلیستان و لەوێشەوە چووە لەندەن. لە لەندەن لە پانسیۆنێک نیشتەجێ بوو،و لە ئەنستیتووی فەڕانسەیی ئینگلیستان، هەڵکەوتوو لە گەڕەکی کەنزینگتۆن ناوی خۆی نووسی. جگە لە فێربوونی زمانی ئینگلیسیو دۆستایەتی دەگەڵ ڕێنە ماهوو* کە ئەودەم مامۆستای خۆشەویستی هووەیدا بوو و دواتر بوو بە یەکێک لە دۆستە نیزیکەکانی و ماوەیەکیش سەرۆکایەتیی یۆنیسکۆی لە ئەستۆ بوو،هیچ شتێکی لەندەنی پێ خۆش نەبوو. نۆ مانگی ناخۆشی ڕابواردن. دیارە لە لەندەنیش هەروەک بەیرووت،بە پیاوێکی تەڕپۆش دەژمێردرا. لەو وێنانەی ئەودەمیدا کە وەدەست ئێمە کەوتوون، دەبینین کە هەمیشە جلوبەرگێکی لێوەشاوەی دەبەردایە. جارێک شاپۆی لەسەر بوو و ڕۆژگارێک پاپیۆنی لێ دەدا. لە هەموو تەمەنیدا ئۆگرییەکی سەیری بەکراسی سپی هەبوو. هەر بۆیە بوو کە تەنانەت لەدەورانی سەرۆک وەزیرییشیدا هەرجارێک دەچووە ئورووپا،دووجینێک(دەرزەن) کراسی سپیی "لانڤەن"**ی دەکڕی.[٢٣] دووکەڵ و تۆزوخۆڵی شاری لەندەن هووەیدایان ئازار دەدا. بەگاڵتەیەکی تاڵەوە دەیگوت: "ئەگەر کراسی سپی دەبەر کەی،پاش چەند سەعات ڕەش دەبێ."[٢٤]

---

*Rene Maheu

**Lanvin

هووەیدا بیست و هەشتی ئاوریلی١٩٣٩،نامەیەکی بۆ ڕێنە دوومان یەکێک لەدۆستانی لە گرووپی تەمپلەرەکاندا نووسی. بەگلەیی نووسیبووی کە: "لە ئینگلیستان هەوا هەمیشە خەراپ...و لە لەندەن هەمیشە ساردە. خۆشی لەخۆتان کە هێشتا هەتاوی لوبنانتان هەیە..."[٢٥] لەبەشێکی دیکەی هەر ئەو نامەیەدا ،هووەیدا هێندێک غەیبەتی دۆستە بەیرووتییەکانی دەکا. لەڕاستیدا هەموو ژیانی ئۆگرییەکی تایبەتیی بە غەیبەت هەبوو. سەرەنجام هووەیدا لەم نامەیەدا بە ڕاوێژێکی شیرین، هێندێ شتی لەبارەی نەخشی ژنان لە ژیانی پیاواندا نووسیبوو. دەیگوت: "ناپلیۆن گوتوویە "لە هەموو مەسەلەیەکدا شوێنی ژنان هەڵگرە". ئەمن دەڵێم لەهەر مەسەلەیەکدا شوێنی کچان هەڵگرە. هەمیشە گوتوومە کچانی جحێڵ سەرێکی یەکجار ملهوڕانەیان هەیە." [٢٦] ڕاوێژی ئەم نامەیەو هەروەها سروشتی پێوەندیی هووەیدا دەگەڵ ڕێنە دەتوانین بە نموونەیەک بزانین کە لە درێژایی ژیانی هووەیدادا دووپاتە دەبۆوە. ئەو دەگەڵ ژنان زیاتر حەزی لە دۆستایەتی دەکردو کەمتر ئەهلی عیشق بوو. زۆر لە ژنان ئەویان لە ڕیزی دۆستانی خۆیاندا دادەنا. لەبەرامبەردا ئەوانەی دەکرێ هووەیدا بە مەعشووقی خۆیان بزانن، کەمن.

هووەیدا لەماوەی نۆ مانگدا هەموو ئەو پۆلانەی گوزەراند کە بۆ چوونی زانکۆ لە فەڕانسە پێویست بوون. ئاواتی لەمیژینەی بۆ ژیان لە پاریس خەریک بوو وەدی دەهات . بەڵام لەنەکاو قەیرانێک لە پێوەندییەکانی ئێران و فەڕانسەدا پەیدا بوو. یەکێک لە بڵاوکراوە گاڵتەنووسەکانی پاریس ناوی فەڕانسەیی پشیلە "شا"ی دەگەڵ شای فارسی تێکەڵ کردبوو و قسەیەکی خۆشی لێ ساز کردبوو. ڕەزاشا پیاوی ئەو جۆرە گاڵتەیە نەبوو،و بە نیشانەی نارەزایی لەو کارە باڵیۆزی ئێران لە فەڕانسەی بانگ کردەوە. دیارە ئەو قەیرانە زۆری نەخایاند، بەڵام لە ئاکامی ئەودا هووەیدا لە وەرگرتنی ڤیزای خوێندن لە فەڕانسە بێبەش کرا. لێرەدا بڕۆکسێل و زانکۆ ئازادەکەی تەنیا ڕیگەی نەجات بوون. هووەیدا نێوەڕاستەکانی مانگی ژوئەنی١٩٣٩ بلیتێکی قەتاری بۆ بڕۆکسێل وەرگرت و هەرلەوکاتەشدا دڵی خۆی بەوە خۆش دەکرد کە هەر دەگەڵ چاکبوونەوەی پێوەندییە دیپلۆماتییەکان، ئەویش دەچێتەوە پاریس.[٢٧]

لە سنووری بێلژیک،بۆی دەرکەوت کە پاسپۆرتەکەی لێ ون بووە. هەرچەند ناباکۆف بەهەق دەڵێ ژیاننامەنووسان نابێ لێکدانەوەی دەروونناسانە بکەن،[٢٨] بەوحاڵە ناتوانین

نەڵێین داستانی "ونبوونی" پاسپۆرت،نوێنگەیەکی بەرچاوی ئەوجۆرە "هەڵخلیسکان و لەبیرچوونەوانە"یە کە فرۆید باسی کردوون و ئەوانی بە بەرهەمی هەستی ناوشیاری مرۆڤ زانیوە.[29] بەهەرحاڵ ئەمیر عەبباسیان بەپێچەوانەی ویستە ناوشیارەکەی خۆی، لەشاری سنووریی بێلژیک لە قەتار دابەزاند. چارەیەکی نەبوو جگە لە گەڕانەوە بۆ پاریس. باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریسیش لە ئاکامی قەیرانەکەدا داخرابوو. لەوانە بوو هووەیدا چەند مانگێک لە پاریس سەرگەردان بێ. دەیگوت تەنیا دڵخۆشیی لەو ڕۆژەدا ڕۆمانێکی ئاگاتاکریستی بوو کە لە ئێزگەی سنووریی قەتار کڕیبووی.[30]

بەڵام لەپاریس شانسی هێناو پاسپۆرتەکەی لەبەشی "شتە ونبووەکان"ی ئێزگەی قەتار دۆزیەوەو بێ دواکەوتن وەڕێ کەوت بۆ بڕۆکسێل.

ڕۆژی شەشی مانگی ژووئیەی١٩٣٩ لەکۆلێژی زانستە سیاسی وکۆمەڵایەتییەکانی زانکۆی ئازادی بڕۆکسێل ناونووسیی کرد. ژوورێکیشی لە خەوگەی خوێندکاری بەکرێ گرت. بەشی زانستە سیاسییەکانو ئابووریی بۆ خوێندن دیاری کردبوو. جگەلەوە، لەنامەیەکدا بۆ یەکێک لەدۆستانی نووسیبووی کە دەیەوێ دەورەیەکیش لە بەشی ڕۆژنامەنووسیدا بگوزەرێنێ.[31] وا دیارە هەرگیز وەدوای ئەم فکرەی نەکەوت. چوونکە لەکارنامە زانکۆییەکەیدا نیشانەیەک لە دەرسی ڕۆژنامەنوسی نیە.

هووەیدا، هەرچەند توانیبووی بەئاسانی لە زانکۆ ناونووسی بکاو بەسانایش جێیەکی گونجاوی بۆ ژیان دەست کەوتبوو،دڵی بە بڕۆکسێل خۆش نەبوو. ئەوێی بە شارێکی غەمبارو دڵتەنگ دەزانی. بە سکاڵا دەیگوت: "بە بەراورد دەگەڵ پاریس، بڕۆکسێل بۆنی لادێی لێ دێ."[32] پێم وایە،هووەیدا ئەوڕۆژانە ئەوەندە نوقمی فەرهەنگ و زمانی فەڕانسەیی بوو کە تەنانەت ڕەخنەکانی لە بڕۆکسێلیش وەک بۆچوونی پڕتانەو تەشەری فەڕانسەییەکان لەوبارەیەوە دەچوون. نەک هەر پێی وا بوو بڕۆکسێل گوندێک زیاتر نیە، بەڵکوو بە باوەڕی وی خەڵک "قەڵافەتێکی خەماوییان [هەیە]... لێرە شکڵ و شێوەی مرۆڤەکان فەرقی هەیە، دەکرێ بڵێین خەڵکی ئێرە زۆرتر وەک شیمالییەکان دەچن. پیاو دەبێ زۆر خۆی ماندوو بکا تا لێیان حاڵی بێ... بەسەرداکەوتوو و "بۆرژوا"ن... [هیچ شتێک] کاریان تێ ناکاو ڕوونیان ناکاتەوە."[33]

لە زانکۆش هووەیدا،وەک سەردەمی ناوەندی قوتابییەکی مامناوەندی بوو،بیرەوەرییەکانیو کارنامەی زانکۆشی هەردووکیان ئەوڕاستییە پشتڕاست دەکەنەوە. ئەو تەنیا سێ ساڵ لە زانکۆی ئازاد دەرسی خوێند. تاکۆتایی ساڵی یەکەم، بەهیوا بوو کە هەم بەشی زانستە سیاسییەکان و هەم بەشی ئابووری بخوێنێ. لە ساڵی دووەمدا فکری بەشی ئابووریی وەلانا. لەوەودوا، هەموو هەوڵی خۆی بۆ بەشی زانستە سیاسییەکان تەرخان کرد. ساڵی یەکەمی بە پلەی "قبووڵ" گوزەراند، واتە شتێکی وەک جیم لە سیستمی فێرکاریی ئێراندا. نمرەکانی ساڵی دووەمی باشتر بوون و بە پلەی مومتاز واتە دەوروبەری "ب" دەرچوو. ساڵی سێیەمیشی، کە دواساڵی خوێندنی بوو، هەر بەنمرەی "قبووڵ" تەواو کرد.[٢٤] (هووەیدا کاتێک لە لووتکەی دەسەڵاتی سیاسیدا بوو سەفەری بێلژیکی کردو سەرێکی زانکۆی ئازادیشی دا. دەوڵەتی ئێران کۆمەگێکی زۆری بەو فێرگەیە کردبوو و کاربەدەستانی زانکۆش لەبەرامبەردا کۆبوونەوەیەکی سوپاس و ڕێزدانانیان بۆ هووەیدا پێک هێنابوو. سەرۆکی زانکۆ هووەیدای بە یەکێک لە خوێندکارە درەوشاوەکان ناو برد. ئەمجار نۆرە قسەی هووەیدا هات. بە ڕاوێژێکی پڕلە قسەی خۆش و هێندێ جار بەژان یادی ڕۆژانی خوێندکاریی خۆی کردەوەو باسی کرد کە چۆن لەو ڕۆژانەدا، بۆ وەرگرتنی نمرەی قبووڵی،دایم بە شوێن مامۆستاکانیدا ڕای کردوە.)[٣٥]

لە زانکۆش، هەروەک سەردەمی ناوەندی،ئەدەبیات ومێژوو بە دەرسی خۆشەویستی هووەیدا دەژمێردران. بەشی زۆری دەرسەکانی لەبارەی ماف و مێژووی ڕۆژگاری کۆنو سەدەکانی نێوەراستو ڕۆژگاری نوێدا بوون. چەند بابەتێکیشی لە بەشی "زانستی موستەعمەرەکان" هەڵ بژاردن کە بابەتی سەرەکییان حکوومەتی بێلژیک لە کۆنگۆ بوو.

هووەیدا لەم دەورەیەدا هیندێ دۆستی تازەی پەیدا کردن و پاش ماوەیەک خەوگەی زانکۆی بەجێ هێشت و ژوورێکی لە ماڵی پیرەژنێکی مێهرەبان و قرِنیسی بێلژیکی بەکرێ گرت. خاوەن ماڵ ئامادەکردنی سێ ژەم خواردنیشی وەئەستۆ گرتبوو. ئەو سەردەمە فیلم وکتێب بەشی بنەڕەتیی ژیانی هووەیدایان پێک دەهێنا. ئەو حەزی بە داهێنان و فەرهەنگ دەکرد. هەرلەوکاتەدا هونەری پەیداکردن و ڕاگرتنی دۆستانیشی باش دەزانی. بەشێکی گرنگی بیرو هۆشی تیژی خۆی بۆ دیتنەوەی لقە گوڵ و دیاریی گونجاوو وشەی جوانی ئەوتۆ بەکار دەبرد کە بتوانێ ئەم دۆستەی دڵخۆش بکاو ئەوی دیکە وەتەماع بخا. لەئەڵقەی بەربەرینی دۆستەکانیدا، هەمیشە چەند نووسەرو

ڕووناکبیریش دەبینران. بەکۆمەگی ئاڵوگۆڕی فکری دەگەڵ ئەودۆستە ڕووناکبیرانە بەرەوو جووڵانی دەدا بە ژیانی فکریی خۆی. ئەگەرچی لاوەتیی خۆی لە جەرگەی ئاڵوگۆڕێکی مەزنی مێژوویيدا دەگوزەراند،بەڵام لێ بڕابوو وەک ئاوارەیەک ژیانێکی خۆش و بنیاتنەر بۆخۆی پێک بێنێ.

مانگی مەی(ئەیار)ی ۱۹٤۰ ئەڵمان هێرشی کردە سەر بێلژیک و بڕۆکسێلی داگیر کرد. زانکۆ پەکی کەوتو زۆربەی دانیشتووانی شار هەڵاتن. تەنانەت خاوەن ماڵەکەی هووەیداش شاری بەجێ هێشت و بەم جۆرە هەموو ماڵەکە کەوتە بەر دەستی خۆی. خزمەتی پۆستەش ماوەیەک تووشی وەستان بوو. هەم پێوەندیی هووەیدا دەگەڵ بنەماڵەکەی و هەم ئەو مانگانەیە کە دایکی بۆی دەنارد پچڕا. لەوجەنگەیەدا، هەرچەند بێ دراوو دەست تەنگ بوو، بەڵام پاریس هەروەک جاران ختووکەی دەدا.[۳۶] دەگەڵ باڵیۆزخانەی ئێران لە بڕۆکسێل پێوەندیی گرت. هەم داوای کۆمەگی ماڵیی لێ کردن و هەم داوای کۆمەگ بۆ وەرگرتنی ڤیزای فەڕانسە. کاربەدەستانی ئێران لە هیچ کام لەو بوارانەدا سوودێکیان بۆی نەبوو. هووەیداش بەناچاری "بەتەواوی لە باڵیۆزخانەی خۆمان" نائومێد بوو.[۳۷] لەحیاتیان پەنای بۆ ڕێگە چارەیەکی دیکە برد کە زۆر پڕمەترسی بوو و دەگەڵ ڕووحییەی خۆپارێزیی وی ڕێک نەدەهاتەوە.

ڕۆژی سێزدەی مەی(ئەیار)ی ۱۹٤۰، یەکێک لەدۆستە ئێرانییەکانی، دەگەڵ خێزانی دەچووە فەڕانسە. خەبەری بە هووەیدا دا کە دەتوانێ ئەویش دەگەڵ خۆی بەرێ. هووەیدا گوتی: "قبووڵمە... دەوروبەری سەعات دووی پاش نیوەڕۆیە بەدوامدا هات... چەند شتی کە زۆرم ئۆگری پێیانە هەڵم گرتن و دەستم لە کەلوپەلەکانی دیکەم نەدا. بۆدواجار بەخەفەتەوە ئاوڕێکم لە کتێبەکانم دایەوە کە ئەوەندەم خۆش دەوێن. ئەمە کتێبی بیرەوەرییەکانی ئاندڕەژیدە. سەرەنجام ئەوم هەڵ گرت."[۳۸]

شێواوی و بێ سەرەوبەرەیی شەڕ جادەکانی خەتەرناک کردبوون. چەند گوندی بۆمبارانکراو،ڕیزێکی درێژی لۆرییە سوپاییەکان و کاروانێکی بێبڕانەوە لەو ترومبێلانەیان بەجێ هێشت کە لەبەر ستوونی سەرکەوتووی سوپای نازی هەڵ دەهاتن. لە یەکێک لە گوندەکان قەڵەباڵغییەکی زۆری خەڵک لە پەنای ترومبێلێک ئەوانیشی ناچار کرد ڕاوەستن. تەرمی سووتاوی لاوێک لەگۆشەیەک کەوتبوو. هووەیدا دەڵێ: "یەکەمجار بوو دەگەڵ مەرگ بەرەوڕوو دەبووم... ڕشانەوەو دڵشێوانێکی سەیرم تووش بوو و

دەربڕینە پڕژانەکەی بوودلێر لەبارەی لەشی ڕزیوی مرۆڤەوەم زۆر بە زەقی هاتە بەر چاو."[39]

ڕۆژی سێ شەممە ١٤ی مانگی مەی ،دوای شەوێکی پڕنیگەرانی،لە ماڵی دۆستێک لە شاری مانتز،* هەڵکەوتوو لە سنووری بێلژیک و فەڕانسە، هووەیداو هاوڕێیەکانی بۆ گەڕان لەماڵ وەدەرکەوتن. شەقامەکان پڕلە سەربازی ئینگلیسی، فەڕانسەیی و بێلژیکی بوون. کاربەدەستانی پۆلیسی شار لە هووەیداو دۆستەکانی وەشک کەوتن و ئەوانیان بردە کەلانتەری. هووەیدا نەک هەر کارتی پێناس‌و پاسپۆرتی بە ئەفسەری نیگابان نیشان دا،بەڵکوو هەوڵی دا پێشی نیشان بدا کە چەندە لەمافی نێونەتەوەیی،مافی شارستانی و مافەکانی تاک شارەزایە. تەنانەت لەبارەی ڕیشەکانی شۆرشی فەڕانسەشەوە زۆری قسە بۆ کرد. بەتازەیی چەند دەورەیەکی لەبارەی مافی نێونەتەوەیی، مافی گشتی و مافی شارستانییەوە گوزەراندبوو. بەڵام ئەفسەری نیگابان گوێی نەدایە زانیارییەکانی هووەیداو ئەوو هاوڕێیەکانیی ناردە زیندان. هەرچەند گیرانی هووەیدا چەند سەعاتێکی زیاتر نەکێشا، بەڵام ئەمە یەکەمین ئەزموونی وی لە بەندیخانە بوو.[40] لەماوەی ٢٤ سەعاتدا بۆ کاربەدەستانی پۆلیس دەرکەوت کە بەڵگەنامەکانی کەسایەتیی هووەیدا ساختە نین و ئەویان دەگەڵ هاوڕێیەکانی لە زیندان ئازاد کرد.

ئەزموونی زیندان هاوڕێیەکانی هووەیدای لە چوونی فەڕانسە پەژیوان کردەوە. بەڵام هووەیدا بڕیاری خۆی دابوو و ڕۆژی دواتر دەگەڵ دۆستێکی دیکەی ئێرانی، بە پێیان بەرەو پاریس وەڕێ کەوت . دەڵێ: "جادەی چۆڵی مانتز بۆ سنووری فەڕانسە ئێستا وەک شەقامێکی شاری لێ هاتبوو،بەڵام شەقامێک کە لەوێدا هەموو خەڵکەکە هەر بۆلایەک دەڕۆن."[41] مەودای نێوان شارو پێگەی سنووری دەوری حەفتا کیلۆمیتر دەبوو. جارجار چەند فڕۆکەی بۆمباهاوێژی ئەڵمانی لە ئاسمان دەردەکەوتن. هووەیدا دەگەڵ ئاپۆرای بێلژیکییە ترساوەکان،لەمبەرئەوبەری جادە لەنێو دەوەنە سەوزەکاندا،جێ حەشارگەو پەناگەیەکی دەدۆزیەوە.

کاتێک سەرەنجام گەیشتنە پاسگای سنوور،چاوەڕوانییەکەیان زۆری نەخایاند. ئەفسەری فەڕانسەیی خێسەیەکی لە پاسپۆرتی هووەیدا کردو هەرکە دیتی ڤیزای چوونی

*Manz

فەڕانسەی وەرنەگرتوە،لێبڕاوانە فەرمانی دا کە ڕێگایەکی نیە جگە لە گەڕانەوە بۆ بڕۆکسێل. ڕوونکردنەوەی هووەیدا لەبارەی سەختیی وەرگرتنی ڤیزا لە بڕۆکسێل سوودێکی نەدا. ناچار بە ڕێگایەکی دیکەدا بۆی چوو. ئەمجار هەوڵی دا دڵی ئەفسەرەکە بەدەست بێنێ. بۆی باس کرد کە "لە هەموو خوێندن و پێگەیشتنمدا خۆم بەقەرزداری فەڕانسەییان دەزانم." دەیگوت: "میللەت‌و دەوڵەتی فەڕانسە هەمیشە دەگەڵ ئێرانییان بە لوتفەوە جووڵاونەوە." [٤٢] بەڵام ئەفسەری فەڕانسەیی بایەخێکی بە هیچکام لەو ڕوونکردنەوانە نەدا؛ بەڕاشکاوی گوتی تەنیا ڕێگای چارەسەری گیروگرفتی هووەیدا گەڕانەوە بۆ بڕۆکسێل و وەرگرتنی ڤیزایە.

لە گەڕانەوە بەولاوە چارەیەک نەبوو. هووەیدا شەوێ لە مانتز مایەوەو لەوێ بۆیەکەمجار بۆمبارانێکی شەڕی دووەمی جیهانیی بە چاوی خۆی دی. دەڵێ: "ئەمن دەلەرزیم و ئارەقێکی ساردم لەسەر نێوچاوانم هەست پێ دەکرد." [٤٣] ڕۆژی دواتر گەڕایەوە بڕۆکسیڵ. دووبارە بڕیاری دا هەرچی زووە ڤیزای فەڕانسە وەربگرێ. چۆوە ژوورە بەکرێیەکەی، لەو ماڵە کە هێشتا بێ خاوەن بوو. بەڵام هیچی لەگیرفاندا نەبوو. بۆخۆی دەیگوت: "لاوێکی بیست‌ودووساڵە بەخۆی و چوار فڕانکەوە لە شارێکی بێگانە." وەسبەینێڕا داوای یارمەتیی لە کاربەدەستانی زانکۆ کرد. پۆلەکان هەموو بە فەرمانی سوپای ئەڵمان داخرابوون.[٤٤] حەوشەی زانکۆش کرابوو بە ناوەندی عەمەلیاتی خاچی سوور. هووەیدا،١٩ی مانگی مەی(ئەیار) وەک شۆفێری ئامبۆلانس لەلای خاچی سوور دامەزرا.

تازە مەسەلە ماڵییەکەی بەوجۆرە چارەسەر ببوو کە قەیرانێکی دیکە ڕووی دا. لە یەک قسەدا، هووەیدا دەگەڵ مەترسیی لەدەست چوونی ماڵە گەورەو ڕەحەت و خۆڕاییەکەی بەرەوڕوو بوو. دووبارە پەنای بۆ باڵیۆزخانەی ئێران بردو ئەمجارە بە پێچەوانەی جاری پێشوو، کاربەدەستانی ئێرانی خێریان بە نێوچاوانەوە بوو. بەڵگەیەکی ڕەسمییان بە دوو زمانی فەڕانسەیی و ئەڵمانی دایە کە لەودا بەڕاشکاوی گوتیان ماڵی جێگای دانیشتنی هووەیدا بەشێک لە باڵیۆزخانەی ئێرانە. بەکۆمەگی ئەم بەڵگەیە،ماڵەکە لە مەترسیی زەوتکردنی ئەڵمانییان پارێزرا.[٤٥]

دوای ماوەیەک پۆلەکانی زانکۆ لەژێر چاوەدیریی گەشتاپۆدا کرانەوە. ژیانی هووەیداش بەرەبەرە باری ئاسایی بەخۆوە گرت. ڕۆژانە هەم دەچووە زانکۆو هەم لە خاچی سوور

کاری دەکرد. پاش ماوەیەکی کورت لە جیاتی لێخوڕینی ئامبۆڵانس کارێکیان لە ئیدارەی پەنابەرانی شەڕ پێ سپارد. جگە لەوە،لەبەر هۆیەک کە زۆر ڕوون نیە،ماڵی گوازتەوە خەوگەی زانکۆ. نانی لە کافەتێریای زانکۆ دەخواردو کاتەکانی دیکەی لە ئەڵقەی بەرینی دۆستە کانیدا بەسەر دەبرد.

بەڵام لەنەکاو پێشهاتێکی چاوەڕواننەکراو ڕووی دا. ڕۆژی چاردەی ژوئەن (حوزەیران)ی١٩٤٠ پاریس گیراو کەوتە دەستی نازییەکان. ئەمە دڵی هووەیدای زۆر شکاند. "نا، ئیدی باوەڕ بەم خەبەرە ناکەم. ناوێرم باوەڕبکەم. نا، ئەم خەبەرە بۆ باوەڕپێکردن نابێ." گوتی: "فەڕانسە! خاکی ئازادی، پەنادەری ڕاکردووەکان! ئەتۆ تەسلیم دەبی؟ دەست لەشەڕ هەڵ دەگری؟ ئەوشەوە وێڕای هەموو دۆستە فەڕانسەییەکانم بۆ بەدبەختیی تۆ گریام،چوونکە ئەمن هەمیشە تۆم خۆش ویستوە. فەڕانسەی خۆشەویست،فکرم بەرەو تۆ دەفڕێ. ئەتۆ بەچۆکدا هاتی، بەڵام هێشتا ناوی تۆ لە مێشکی مندا دەگەڵ جوانترین دیمەنەکانو شارەکان دەستەملانە."[٤٦]

هەر لەو بیرەوەرییانەدا، هووەیدا باسی ئەودەمەش دەکا کە بیستوویەتی ئێران لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە داگیر کراوە. دەڵێ: "ئێران، ئێرانی خۆشەویست، هەموو زەینم ئێستا لەلای تۆیە..."[٤٧] ئەگەرچی ڕاوێژی گێڕانەوەی هووەیدا لەبارەی لەحزەی بیستنی خەبەری داگیرکرانی ئێران و فەرانسە هەردووکیانەوە پڕە لە هەست و سۆز، بەڵام، پێم وایە لەجۆری ئەو هەستەدا کە لەهەرکامێکیاندا دەری بڕیوە هێندێ جیاوازی دەکرێ وەبینین. هووەیدا بەئاشکرا لە بیستنی خەبەری شکانی فەڕانسە،ئەو قەڵا پتەوەی ئازادی و ئەو سەرچاوەی شارستانەتییە دوچاری غەمو نائومێدییەکی زۆر بووە. هەرلەوکاتەدا بەڵێنی ئەمەگداریی ئەبەدی بەو وڵاتە تێشکاوە دەدا کە کابەی ئاواتە ڕووناکبیرییەکانی بووە. بەرامبەر بەوە،کاتێک ئاماژە بە داگیرکرانی ئێران دەکا،نوختەی حەرەکەتی ئەو هەستەیە کە میللەتی هەژارو بێلایەنی ئێرانیش بە ئاگری شەڕێکی ئوروپاییەوە سووتاوە. ئەمجار نیگەرانی لەوەزعی بنەماڵەکەی دەردەبڕێ و دەڵێ بەتایبەتی پەرۆشی دایکی بووە. لەیەک قسەدا،هاوپێوەندیی دوولایەنەی هووەیدا بە ئێرانو فەڕانسەوە دەکرێ لە جۆری ئەو دەربڕینەدا وەبینین کە لە هەرکامێکاندا بەکاری هێناوە. یەکیان بەستراوەییەکی فکری و خەماوی و ئەوی دیکە هەست و سۆزێکی پر لە بەزەیی.

هاوینی ساڵی١٩٤١ سەرەنجام دوای هەوڵوتەقەلایەکی زۆر ڤیزای پێویست بۆ چوونەپاریسی وەرگرت. لەجێدا نازییەکان ڕووی خۆشیان بە هاتوچووی بێگانەکان لە وڵاتە داگیرکراوەکاندا نیشان نەدەدا. بەڵام بە وتەی هووەیدا،تەنیا هەڵواردن لەو حوکمە لەبارەی ئەو کەسانەدا بوو کە لە ڕەگەزی "ئاریایی" بوون.[48] دەڵێ ئیدی لە بڕۆکسێل هەڵی نەدەکرد. هەموو شتێک،تەنانەت چێژوەرگرتن لە سەماش جیرەبەندی بوو. سانسۆری کاربەدەستە ئەڵمانییەکان گاڵەی دەکرد. پاکەتە پۆستییەکانیان دەکردنەوەو نامەکانیان دەخوێندەوە. دەڵێ لەم هەلومەرجەدا "پەنام بۆ پاریس برد". دیارە جگە لە هەموو ئەوهۆیانە، جگە لە ئۆگریی لەمێژینەی بە پاریس،هۆیەکی تازە هەڵپەی پاریسی دووچەندان کردوە. هووەیدا لە گێڕانەوەی سەفەری پڕکارەساتی خۆی بۆ پاریسدا – گێڕانەوەیەک کە زۆرتر وەک ستایش و سەردوولکەی شارێکی داگیرکراو دەچێ- باسێکی ئەو هۆ تازەیە ناکا. بە بێدەنگییەکەی بە ڕواڵەت دەیەوێ خۆی لەکردنەوەی ئەو نهێنییە سەربەمۆرە کە پاریس بوو ببوێرێ. تەنیا ئاماژەی بەو هۆ تازەیە دەتوانین لەو دوو وشەیەی "ڕەگەزی ئاریایی"دا ببینین.

کاتێک نازییەکان فەڕانسەیان داگیر کرد،هێندێ وڵاتی وەک ئێران نەک هەر پێوەندیی خۆیان دەگەڵ فەڕانسەی داگیرکراو پچڕی،بەڵکوو دەفتەرەکانی باڵیۆزخانەی خۆیان لە شاری پاریسیشیان داخست. خانووبەرەی باڵیۆزخانەی ئێران کەوتە دەستی ئەبولحەسەنی سەرداری* کە جحێڵترین برای ئەفسەرولملووک بوو. ئەو پیاوێکی بەتوانا بەڵام بە چاوڕاو بوو،هەرلەوکاتەدا زۆریش بەئەدەبو ئەخلاق بوو،و پیاوێکی شارەزاو دنیادیتووش بوو. دیپلۆماتێکی پیشەیی بوو و پێش هێرشی نازییەکان، بەرپرسایەتیی کاروباری کونسوولیی باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریسی بەئەستۆوە بوو. بە زاراوەی باوی ئەمڕۆ، بە پیاوێکی زرینگ دەژمێردرا. دۆستگرو ڕەفیقباز بوو. دەگەڵ هێندێک لە

---

*دەڵێن لەئێرانی سەدەی بیستەمدا"هەزار بنەماڵە" هەموو سامانو دەسەڵاتیان دەدەستی خۆیان گرتوە. دەتوانین گۆشەیەکی ئەو ڕاستییە لەو نوکتەیەدا ببینین کە نەک هەر سەرداری خاڵی هووەیدا بوو،بەڵکوو باڵیۆزی ئەودەمی ئێران لە فەڕانسەش ناوی ئەنەوشیرەوانی سوپەهبودی بوو کە دەبووە مێردی پووری هووەیدا. دیارە بە پێچەوانەی ئەوەی لەبارەی "هەزار بنەماڵە"وە باوە،ڕاپۆرتێکی سیا لەساڵی١٩٧٧دا ئیددیعا دەکا کە "لە ئێرانی سەدەی بیستەمدا، دەوری چل بنەماڵە لەڕادەی سەرتاسەری و ١٥٠ تا ٢٠٠ بنەماڵە لە پلەی ناوچەییدا هەموو جمگەکانی دەسەڵاتیان لەدەستی خۆیاندا قۆرغ کردوە" بڕوانە: Cia "Iran in The 1980s"NSA. No1210.

سەرانی سوپای داگیرکەری ئەڵمان لە پاریس بوو بە دۆست. لە باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریس میوانداریی ڕازاوەی لێ دەکردن و خاویارو شامپاینی خۆڕایی دەدانێ و بۆ کەیف و نەهەنگی وان کچی جوانیشی بۆ بانگ دەکردن. دەڵاڵی وی بۆ ئەوکارە یەکێک لە ژنە جوانەکانی پاریس بەناوی ئەلکساندریا بوو.٤٩ ئەو میوانداریيانەی سەرداری هەم بۆخۆی سەرچاوەی قازانجێکی زۆری ماڵی بوون،و هەم ژیانی هێندێک لە یەهوودییانی پاریسیان ڕزگار کرد.

لەسەردەمی شەڕدا ژمارەیەکی بەرچاو لە یەهوودییانی ئیرانی لە ئەڵمان‌و وڵاتانی داگیرکراوی دەستی نازییەکان دەژیان. ژمارەیەک لەو یەهوودییانە لە پاریس بوون. هەرکە یەکەمین نیشانەکانی کوشتاری یەهوودییانی ئوروپا دەرکەوتن،دەوڵەتی ئێران هەوڵی دا بە نازییەکان بسەلمێنێ کە یەهوودییە ئێرانییەکان بەشێک لە قەومی یەهوود نین، چوونکە دووهەزارو پێنسەد ساڵ لە ئێران ژیاون‌و بەتەواوی تێکەڵ بە فەرهەنگ‌و زمانی ئێران بوون‌و یەکسەر بوونە ئێرانی. ئەو ڕاستییە کە زۆر لە یەهوودییەکانی ئێران لە پاسپۆرتەکانیاندا باسێکی ئایینی خۆیان نەکردبوو،و ئەگەر کردبووشیان لەجیاتی وشەی یەهوودی، وشەی مووسەوییان بەکاربردبوو، کۆمەگی بەو ئیددیعایەی ئێران دەکرد.[٥٠] سەرەنجام نازییەکان سەلماندیان کە یەهوودییانی ئێران "یەهوودی" نین، بەڵکوو "بەشێک لە فیرقەیەکی موسوڵمانن و ڕیشەی ئێرانییان هەیە، نەک سامی"[٥١] بەم جۆرە کەم و زۆر، گیانی هەموو یەهوودییانی ئێرانیی نیشتەجێی ئوروپا ڕزگاری بوو.

ڕاست لەوکاتەدا کە لە بەرلین "بەرپرسان‌و پسپۆڕانی کاروباری ڕەگەزی" خەریکی ڕاگەیشتن بە ئیددیعاکەی ئێران بوون، لە پاریس سەرداری بە کەلک‌وەرگرتن لە پێوەندیی نیزیکی دەگەڵ ئەڵمانییەکان، گیانی بنەماڵە یەهوودییە ئێرانییەکانی نیشتەجێی پاریسی لە مەرگی مسۆگەر ڕزگار کرد. ئەویش بەنۆرەی خۆی بە کاربەدەستە ئەڵمانییەکانی سەلماندبوو کە هەرکەس پاسپۆرتی ئێرانیی هەبێ، بەستراوەیی ئایینیی هەرچییەک بێ ئێرانییەو هەموو مافێکی هاونیشتمانانی هەیە. ئەو لە نامەیەکدا بۆ ئاتۆ ئابێتز *لە کاربەدەستە پایەبەرزەکانی ئەڵمان لە فەڕانسە پێی لەسەر ئەوە داگرت کە یەهوودییە ئێرانییەکان ماوەی نیزیک بە دووهەزارو پێنسەد ساڵ،هاونیشتمانی تەواو هەقی ئێران بوون.[٥٢] جگە لەوە ئاماژەی بە ڕیشەی ئاریایی هاوبەشی ئێران‌و ئەڵمان

*Otto Abetz

كرد. ئابێتز لە وەڵامدا بەڵێنی دا كە یەهوودییە ئێرانییەكانی دانیشتووی پاریس "وەبەر قانوونی تایبەتیی نازییەكان ناكەون."

جگە لەوە، سەرداری دەستی بە هەزارو پێنسەد پاسپۆرتی ئێرانی ڕادەگەیشت. كاتێك ساڵی١٩٤٢ نازییەكان دەستیان بەگرتنی یەهوودییەكانی پاریس كرد، سەرداری بڕیاری دا ئەو پاسپۆرتانە بەناوی بەشێك لە یەهوودییانی غەیرەئێرانی دەربكا. یەك دووساڵ دواتر،بڵاكراوە ئێرانییەكان لەو بەسەرهاتە ئاگادار بوون‌و بەڕاوێژێكی توندو ڕەخنەگرانە، پرسییان بۆچی سەردارییان دەگەڵ فرۆشتنی پاسپۆرت بە "جەهوودان"یش لەسەر كار لانەبردوە. گومانێك نیە كە سەرداری گیانی ژمارەیەك لە یەهوودییانی نەجات داوە. هەرلەوكاتەدا، وا دێتە بەرچاو كە لەم كارەدا قازانجی خۆشی مەبەست بووە. دیارە یەهوودییە ئێرانییەكانی دانیشتووی پاریس،بایەخێكیان بەو بەشەی چالاكییەكانی وی نەدەدا. بە وتەی فەرەیدوونی هووەیدا،"ساڵی١٩٤٨ ئەمن لە پاریس بووم وەختێك ئەندامانی كۆمەڵەی یەهوودییە ئێرانییەكانی دانیشتووی پاریس(دەگەڵ"هاونیشتمان" تازە ئێرانییەكان) هاتنە سەردانی خاڵم، [سەرداری]، بەنیشانەی ڕێزو سوپاس سینییەكی زیویان بۆ هێنابوو كە ئیمزای سەرۆكانی كۆمەڵەی یەهوودییانی لەسەر هەڵ كەندرابوو."[٥٣]

هەرچەند هووەیدا كاتێك موعامەلەی ئەو پاسپۆرتانە* لە ئارادا بوو چەندین جار سەردانی پاریسی كردبوو، لەبیرەوەریی دوورودرێژی خۆی لەبارەی دەورانی شەڕدا هیچ ئاماژەیەك بەو بابەتە ناكا. لەبەرامبەردا باسی وەزعی پڕڕاپەڕی تیئاتر لە پاریس‌و نەخشی حیزبی كۆمۆنیستی فەڕانسە لە خەبات دژی نازییەكان‌و ئەو ڕاستییە دەكا كە ئەو" زۆربەی كاتەكان بەتەنیا لە شەقام‌و كۆڵانەكانی ئەو شارەدا كە لە هەموو شتێكیدا جوانییەكی شاعیرانە هەیە"، خەریكی گەڕان بووە.[٥٤]

هووەیدا،بێجگە لە پشووی هاوینان لە هەر دەرفەتێكی دیكەش بۆ سەردانی پاریس كەلكی وەردەگرت. سەرەڕای ئۆگریی سۆزو فكریی ناوبراو بەوشارە، لەوكاتەدا هۆیەكی

---

* بەڕواڵەت تەنیا لە باڵیۆزخانەی ئیران لەپاریس نەبوو كە دیپلۆماتە ئێرانییەكان پاسپۆرتی ئێرانییان بەشێوەی سەرداری بەكار هێنان. ئەحمەدی تەوەككولی كە بۆخۆی یەكێك لە دیپلۆماتە بەرچاوەكانی ئێران بوو، دەیگوت دەوری١٥٠٠ یەهوودیی سووریەیی و لوبنانییش بە پاسپۆرتی ئێرانی گیانی خۆیان ڕزگار كرد.(ئەحمەدی تەوەككولی،وتووێژ دەگەڵ نووسەر،تامپا،فلۆریدا،١٥ی ئووتی ١٩٩٩) . داستانی نەخشی ئیران لە نەجاتی یەهوودییانی ئێرانی‌و كۆمەگی دیپلۆماتەكانی وەك سەرداری، پێویستیی بەلێكۆڵینەوەیەكی وردو بەردەوام هەیە.

سادەی دیکەش بۆ سەفەر بەپاریس پەیدا ببوو. لە برۆکسێل،ژیانی هووەیدا بەرتەسکو فەقیرانەو خوێندکاری بوو؛ بەڵام لە پاریس ڕۆژگاری بە ڕازاوەیی دەگوزەراو هەمووجۆرە خواردن‌و خواردنەوەیەکی زۆرباشی لەبەر دەم بوو. دوای هەر سەفەرێکی پاریس،ڕوخساری کزو داتەپیوی خڕوپڕیی خۆی وەردەگرتەوە.[55]

ساڵی١٩٤١ هووەیدا خوێندنەکەی لە زانکۆی ئازادی برۆکسێل تەواو کردو لیسانسێکی لە بەشی زانستە سیاسییەکاندا وەرگرت. وەک نامە (تز)ی دەورەی لیسانس،وتارێکی درێژی لە بارەی بەرهەمەکانی پانائیت ئیستراتییەوە *(١٨٨٤-١٩٣٥) نووسی. ئیستراتی نووسەرێکی بەئەسڵ ڕوومانی بوو. لە زۆر بارەوە ژیانی وەک ژیانی هووەیدا دەچوو.[56] وەک هووەیدا فەڕانسەدۆست بوو؛ لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و ناوچەکانی باڵکان زۆر گەڕابوو. ڕۆژگارێک هەوای مارکسیزمی لەسەردا بوو و سەفەری یەکیەتیی سۆڤیەتی کرد. کاتێک گەڕایەوە،هەروەک ئاندرە ژید، کە یەکی دیکە لە ئوولگووە فکرییەکانی هووەیدا بوو، ڕەخنەیەکی توندی لەدژی سیاسەت و ژیانی ئەو وێرانە تازەکوورەیە نووسی.[57] هووەیداش بەجحێڵی زۆر لە بەرهەمە مارکسیستییەکانی خوێندبوونەوەو دەگەڵ زۆر لە مارکسیستە ئێرانی و عەرەبو فەڕانسەییەکان دۆست بوو. هەر لەبەر ئەو دوو شتەش زۆر لە لایەنگرانی سەرسەختی شا هەمیشە ئەویان بە ڕووناکبیرێکی چەپ دەزانی کە ناتوانێ ئیسلاح بێ. لە بەرامبەردا، بە باوەڕی زۆر کەس لە ڕووناکبیرانی ئێران کە پتر لە ژێر کاریگەریی بیروبۆچوونی شۆرشگێڕانەی ڕووسیدا بوون،کتێب-خوێندنەوەی بێ بەرنامەی هووەیداو ئۆگریی بە کەسانی وەک مالرۆ، ئیستراتی، نیچەو ژیدەوە،حەزی لە خۆشییەکانی ژیانی بۆرژوایی، بێزاریی لە شۆرش‌و سەرەنجام ئامادەیی ناوبراو بۆ سازان،ئەویان کردبوو بە ڕووناکبیرێکی فریودەرو ڕواڵەتباز.

هووەیدا پاش تەواوکردنی خوێندنەکەی، سەرەتای ساڵی١٩٤٢، جارێکی دیکە سەفەری پاریسی کرد. لەوێ دوای ماڵئاوایی لە "شاری ڕووناکی" بە "دڵێکی غەمبارەوە"، لە حاڵێکدا "لەلایەک ئێران و لەلایەک پاریس" خوتخوتەیان دەدا، چووە بەیرووت. هاوینی لەوێ دەگەڵ دایکی‌و براکەی بەسەر برد.[58] خەرمانانی ١٣٢١ (١٩٤٢) گەڕایەوە ئێران‌و داستانە پڕهەراوهۆریایەکەی خاڵی بەجێ هێشت. بەڵام پێنج ساڵ دواتر، پاریس دووبارە بۆوە ناوەندی هەراوهۆریای دیپلۆماتی‌و بوو بە خۆراکی بڵاوکراوە هەنگامەسازەکانی ئێران.

---

*Panait Istrati

مەتەڵۆکەی هویدا

ساڵی١٣٢١ (١٩٤٢) هووەیدا بە ئاسانی دەی‌توانی ئەو دەنگۆیانە کە بەدوای سەرداریيەوە بوون پشت گوێ بخا، بەڵام لەسەفەری دوایەی بۆ پاریسدا بوو بە یەکێک لە مۆرە زۆر جیددی‌و سەرەکییەکانی قەیرانێکی تازە. ئاکامەکانی ئەو قەیرانە هەتا مرد بەدوایەوە بوون.

❊❊❊

فەسڵی دووەم

بەڕزەخی بەیڕووت

وشتر گرانترین بار هەڵ دەگرێ

گورگ بە بێدەنگی دەمرێ

بایرۆن

ئەمیر عەبباسی هووەیدا لەتاران لە دایک بوو. ئەگەرچی تاران لەو ڕۆژگارەدا خۆی بە شار دەزانی و لە ساڵی ١١٦٥ (١٧٨٦)یشەوە ببووە پێتەختی ئێران،بەڵام لەڕاستیدا گوندێگی هەڵمساو زیاتر نەبوو. ئەمیر عەبباس زستانی ساڵی١٢٩٨(١٩١٩)،[١] "پێش تاوهەڵاتی ڕۆژێکی ساردی زستانی کە بەفر هەموو جێەکی گرتبوو"هاتە سەر دنیا. بنەماڵەکەی لە سەرێکەوە دەچوونەوە سەر خانەدانێکی لێکەوتوو،و لەسەرێکی دیکەوە لە چینێکی مامناوەندیی تارادەیەک دەسترۆیشتوو بوون. ڕۆژی لەدایکبوونی ئەمیر عەبباس،

"بەفر هەموو جێیەکی گرتبوو."[٢] دیارە بۆ هیچکام لەو بابەتانە،بەڵگەیەکی ڕەسمی و باوەڕپێکراومان لەدەستدا نیە. ئەوەی دەیزانین قەرزداری ئەوڕاستییەین کە دایە گەورەی هووەیدا ساڵ و فەسڵ ـ و نۆ ڕۆژ ـ ی لەدایکبوونی وی "لەسەر بەرگی قورئان لاپەڕەی سپیی پێش سووڕەی ألفاتحة" نوسیبوو. لە ئێرانی ئەو سەردەمەدا، هێشتا کەس ناسنامەی نەبوو. تەنیا بەڵگەی لەدایکبوونی هەرکەس هەر ئەو چەند دێڕە بوون کە بە هەوڵی بنەماڵەی ساوایەکە لەسەر بەرگی قورئانێک دەنووسران. جگە لەوە، ئەو ڕۆژگارە کەم کەسیش ناوی بنەماڵە (شۆرەت)ی هەبوو. خەڵکیان زۆرتر هەر بەناوی خۆیان دەناسی. جاری واش بوو لەقەبێکی دەگەڵ دەکەوت. لەقەبی خانەدان، پیشە، لەقەبی بەخشراو یان کڕراو،شوێنی لەدایکبوون،و هێندێ جار تەنانەت باری کەمئەندامیی کەسێک وەک لەقەب بەکار دەبرا.[حەمە کەت،سەعەشەل،عەبە کوێر...] شەش ساڵ دوای لەدایکبوونی هووەیدا،قانوونی سەبتی ئەحواڵ لە ئێران پەسند کرا[٣]. باوکی هووەیدا، کە ئەودەم بە عەینولمولک بەناوبانگ بوو،ناوی "هووەیدا"ی بۆ بنەماڵەکەی هەڵ بژارد. هەرنەبێ لەبارێکەوە ناوێکی بێ نێوەرۆک بوو. بەجۆرێکی دیکە بڵێین هەرچەند کەسایەتی و بیرو بۆچوونی وی ـ وهەروەها دواتر هی کوڕەکەی ،ئەمیرعەبباس ـ بە پێچەڵپووچ و پڕ نهێنی دەناسرا، بەڵام بەهەرحاڵ ئەو ناوێکی هەڵ بژارد کە دەرخەری ئاشکرایی و بێ پێچوپەنایی بوو.

لەدایکبوونی هووەیدا دەگەڵ ساڵێکی قەیرانیی میژووی ئێران هاوکات بوو. شۆرشی مەشرووتە بانگەوازی نوێخوازیی دەکرد. بەڵام دوای ماوەیەک سەری کێشایە شەڕی نێوخۆو بێسەرەوبەرەیی کۆمەڵایەتی. دەوڵەتی ناوەندی زۆر لاواز بوو و هێزە ناوەندنەویستەکان کە وا دیارە بوونیان هەمیشە بەشێک لە نێوەرۆکی مێژووی ئێران بووەو دوای شۆرشی ١٩١٧ی ڕووسیەش بە پشتیوانی و هاندانی دەوڵەتی شووڕەوی پشت قایم بوون،تەواوەتیی خاکی ئێرانیان دەمەترسی خستبوو.

تەنانەت وا دەهاتە بەرچاو کە سروشتیش دەگەڵ ئێران‌و پێتەختەکەی ناڕێکە. سی ساڵ بوو کە نەخۆشیی کۆلێڕا بەربووە گیانی دانیشتووانی تاران. جارێک ساڵی کۆلێڕاو ڕشانەوە بوو و جارێک نەخۆشییەکی خەتەرناک کە پێیان دەگوت ئانفلۆنزای ئیسپانیایی گاڵەی دەکرد.لە ساڵەکانی دوای شەڕی یەکەمی جیهانیدا ئەو نەخۆشییە لە جیهاندا بڵاو

بۆوە کە نیزیکەی بیست میلیۆن ئینسانی کوشت. لە تارانیش سی هەزار کەس بوونە قوربانیی ئەونەخۆشییە کوشەندەو سەمەرەیە.

دەوڵەتی ئیستیعمارگەری ئینگلیستان کە لەسەدەکانی نۆزدەیەم و بیستەمدا هەمیشە بەڵای گیانی مێژووی ئێران بوو، شۆرشی ئۆکتۆبری کردە بیانوو و بڕیاری دا دەسەڵاتی خۆی بەسەر ئێراندا پتەوتر بکا. بۆ جێبەجێکردنی ئەو سیاسەتە پیاوەکانی ئینگلیس بەرتیلیان دا بە سێ کەس لە بەنفووزترین سیاسەتمەدارانی ئێران و هانیان دان بۆ ئیمزاکردنی ڕێککەوتننامەی پڕشوورەیی ١٩١٩.* بەپێی ئەو ڕێککەوتننامەیە ئێران بەکردەوە دەبووە یەکێک لەکۆلۆنییەکانی ئینگلیس. تەنیا لەئاکامی خەباتی بەشێکی بەربڵاو لە هێزە نیشتمانییەکانی ئێراندا بوو،کە هەوڵەکانی ئینگلیس سەریان نەگرت و ڕێککەوتننامەکە هەڵوەشایەوە.

ساڵی١٢٩٨(١٩١٩) ئەحمەد شای قاجار هەروا لەسەر تەختی پادشایەتی پاڵی دابۆوە. ئەو بوو بە دوا پادشای بنەماڵەی قاجار لە ئێراندا. وا دیار بوو هەر لەسەرەتاوە بە نابەدڵی پلەی پادشایەتیی وەرگرتبوو. ڕەنگە زەنازەنای کازینۆکانی ئورووپاو جوانییەکانی هۆتێل مۆنترۆی سویسی پێ لە حکوومەت بەسەر وڵاتێکی پەرێشان و لەبەریەک ترازاو باشتر بووبێ. پاش داستانی ڕێککەوتننامەی ١٩١٩،بیرۆکەی دامەزراندنی ڕێژیمی کۆماری لە ئێران لەنەکاو برەوی پەیدا کرد. رەزاخان کە ئەودەم وەزیری شەڕ بوو و پاش ماوەیەک بوو بە سەرۆکوەزیرێکی بەتواناو خۆشەویست، کاندیدای سەرەکیی پۆستی سەرکۆماری بوو.*

---

* یەکێک لەو سێ بەرتیلخۆرە باپیری هاوسەری دواتری ئەمیر عەبباسی هووەیدا بوو.

* ڕەزاخان ماوەیەک بەرلەوەی زنجیرەی قاجار بڕووخێنێ و خۆی وەک شا ڕابگەیەنێ،کەوتە فکری دامەزراندنی ڕێژیمی کۆماری لە ئێراندا. سەیر ئەوە بوو ئەودەم،ئاخوندەکان لەهەمووان زیاتر دژی ئەو بیرۆکەیە بوون. لەنامەیەکدا کە ساڵی١٣٠٢ (١٩٢٣)و بەخەتی ڕەزاخان نووسراوە، بەئاشکرا ئۆگری بە ڕێژیمی کۆماری هەست پێ دەکرێ. لەوێدا داوا لە فەرماندە سوپاییەکانی ژێرحوکمی خۆی دەکا تا بۆیان دەکرێ پارلمان بخەنە ژێر پاڵەپەستۆو داوای لێ بکەن ئێران بکاتە کۆماری. هەرلەوکاتەدا لە نامەکە دەردەکەوێ کە خۆی بە کاندیدای سەرەکی بۆ وەرگرتنی پۆستی سەرکۆماری دەزانێ. بڕوانە پهلوی ها،ویرایش وگردآوری فرهاد رستمی،تهران ١٣٧٨ ص٤-١٠٣.

هەر لەوساڵەدا(١٢٩٨)، رەزاخان بوو بە خاوەنی کوڕێک کە ناوی نرا موحەممەد ڕەزا. چارەنووسی هووەیدا سەرەنجام دەگەڵ کەسایەتی و چارەنووسی ئەو کوڕەی ڕەزاخان لێک گرێ درا.

ساڵی١٢٩٨ حەشیمەتی تاران دەوروبەری دووسەد هەزار کەس بوو. شار دوازدە دەروازەی هەبوون. هێندێکیان زۆر جوان و زێڕکفت و هێندێکی دیکە سادەو ساکار بوون. باپیری هووەیدا خانووێکی لە نیزیک یەکێک لەو دەروازانە هەبوو.[٤] لەو ڕۆژانەدا، تاران خەندەکیشی هەبوو و ئەو شیرینکارییە بەرهەمی یەکێک لە سەفەرە پڕخەرجەکانی ناسرەددین شا بۆ ئورووپا بوو. لەوێ "سوڵتانی ساحەب قرِان" سەری شارێکی دا کە سەدەکانی نێوەڕاست دروست کرابوو و بەپێی دابوشوێنی ئەوکات، دیوارو خەندەکی هەبوو.[٥] "قیبلەی عالەم" ئەو دیمەنەی پێ جوان بوو و هەرکە گەڕایەوە وڵات فەرمانی دا دیوارو خەندەکێکی وەک ئەوەی دیتبووی بەدەوری پێتەختی ئێراندا بۆ دروست بکەن.[٦] بەڵام تاران شارێکی بێ ئاوە. پشتی دە چیا بەرزەکان و ڕووی دە دەشتێکی پان و بەرینی وشک و دێمەکارە. ئاکامەکە ئەوە بوو کە خەندەک هیچ کاتێک ئاوی دەخۆیدا نەدی. کاتێک هووەیدا هاتە سەر دنیا،خەندەکی شاهانە ببوو بە شوێنی بەنگ‌کێش و چەرسکێش و لاتولۆتیو گەجەرگوجەران.[٧]

ساڵی١٣٠٥(١٩٢٦) ڤیتا ساکڤیل وێست *هاتە تاران. ئەو یەکێک لە ئەندامانی گرووپی بەناوبانگی بلووم بووری** بوو و کەین و بەینێکیشی دەگەڵ ڤێرجینا ڤۆڵف هەبوو. کە گەیشتە تاران سەری لە دەروازەکانی شار سوڕما. تێگەیشت کە هاتنەنێوشار پێوستیی بە ئیزنی دەروازەوانان هەیە. بیرەوەریی سەفەری خۆی بۆ ئێرانی لە کتێبێکی زۆر جواندا نووسی. لەوێدا شوێنەواری ڕۆمانتیسم و ڕوانینی تایبەتیی وی بۆ ڕۆژهەڵات زۆر دیارە. بەئیشقو سۆزێکی سەرسوڕهێنەوە لە ئێران و سروشتەکەی دەدوێ. بەڵام کە دێتە سەر تاران هیچ پێهەڵگوتنێکی نیە. دەڵێ: "تاران، بازاڕەکەی لێدەرچێ هیچ جۆرە جوانییەکی نیە. شارێکی پیسە بە شەقامگەلێکی پیسو پڕزبڵ وزاڵ و سەگە بەرەڵڵاو فایتوونگەلێکی کۆن بە ئەسپی مردەلۆخەوە، چەند خانووبەرەی بەڕواڵەت ڕازاوەو کۆمەڵێکی زۆر خانووی نیوە وێران.[٨]

---

*Vita Sackville-west

**Bloo Mb Burry

هەمووشەوێ دەگەڵ خۆرئاوابوون شەقامەکانی تاران دەکەونە پاوانی لات ولووت و بەرەڵڵاکانی شار. خەڵکیش لەترسی ئەو لاتولووتانەو هەر وەها لەترسی ڕاووڕووتی فەرمانبەرانی دەوڵەت دەماڵەکانیان دەخزێن و پێ دە شەقامەکان نانێن.

ساڵی١٢٩٨ (١٩١٩) تاران زانکۆیەکی نەبوو. ماڵی هونەر(دارالفنون) کە لەسەردەمی سەرۆک وەزیریی ئەمیر کەبیردا دامەزرابوو،و خوێندنگەی بەرزی زانستە سیاسییەکان (مدرسە عالی علوم سیاسی)،کە لە دەروازەی سەدەی تازەی زایینیدا دامەزرابوو، تەنیا ناوەندی فێرکردنی بەرزی پێتەخت بوون.[٩] ماڵی هونەر لەڕاستیدا جۆرێک پۆلی تێکنیک بوو کە لەوێدا سەرەتاکانی پزیشکی،ئەندازیاری،زانستە بناخەییەکان و زمانە بێگانەکان دەخوێندران.خوێندنگەی بەرزی زانستە سیاسییەکانیش بناخەی یەکەمین کۆلێژی ماف و زانستە سیاسییەکانی وڵات بوو. زۆر لە مەلاکانی ئەو ڕۆژگارە دژی دامەزرانی ئەو دوو بنیاتە عورفییە بوون. دەیانزانی دامەزرانی ئەوجۆرە ناوەندانە،دەسەڵاتی پاوانخوازانەی مەلاکان لەبواری فێرکردن و دادوەریدا دەخاتە مەترسییەوە.

ساڵی١٢٩٨ ئەو پێتەختنشینانە کە تاقەجارێکیش سواری ترومبێل ببوون، بە قامکی دەست دەژمێردران. ئامرازی سەرەکیی هاتوچووی خەڵک ئەسپ،گوێدرێژ،ئێسترو فایتوون بوون. ڕاست لەو ساڵەدا پۆلیسی شاری تاران بەیاننامەیەکی دەرکرد کە لەودا بۆ یەکەمین جار،بڕیار درابوو کە لەوە بەدوا تەنیا ئەو کەسانە دەتوانن لەنێو شاردا ترومبێل لێخوڕن کە پێشتر بەڵگەنامەیەکیان لە پۆلیس وەرگرتبێ. لەو بەیاننامەیەدا هەروەها هێندێک ڕێوشوێنیش دەربارەی مافی پێشکەوتنی پیادەکان، فایتوونەکان،ئێسترەکان وترومبێلەکان دیاری کرابوون.[١٠] قەتار (ترێن)یش لەو ڕۆژگارەدا شتێکی دەگمەن بوو. هێڵێکی کورتی نێوان تاران و شاعەبدولعەزیم (شاری ڕەی) کە ئەویش یەکێک لە دیارییەکانی سەفەری ناسرەددین شا بۆ فەڕەنگ بوو،بەتەنیا خەتی ڕێگای ئاسن لە وڵاتدا دەژمێردرا.

خەڵکی تاران حەزیان لە قەتار نەدەکرد . پێیان دەگوت ماشێنی دووکەڵدار (ماشین دودی) و ئەگەرچی لە چۆنیەتیی هاتوچوویەکەی سەریان سوڕمابوو،بەڵام جاروباریش زۆر بەتوندی دەگەڵی دەبزووتنەوە. کاتێک بەڕێکەوت ڕێبوارێک کەوتە بەر چەرخی یەکێک لەو قەتارانە، دەوڵەت ناچار بوو هەموو قەتارەکان پەک بخا. تەنانەت پێش ئەم ڕووداوەش سندەگڵبارانی ئەو قەتارانە کە هاتوچوویان دەکرد یەکێک لە سەرگەرمییە

سەرەکییەکانی منداڵانی شاری تاران بوو. ٢٢ساڵی خایاند تا سەرەنجام ڕێگائاسنی سەرانسەریی ئێران دامەزراو ئاوەکانی خەلیجی فارس دەگەڵ کەنارەکانی دەریای خەزەر پێکەوە گرێ دران.

لەو ڕۆژانەدا تەنانەت دووچەرخەش بە سەیروسەمەرەی ڕۆژگار دەژمێردرا. گۆیا یەک دووساڵ پێش لەدایکبوونی هووەیدا ڕۆژێک دوو منداڵە ئینگلیسی، لە مەیدانێکی شاری تاراندا دووچەرخە لێدەخوڕن. لەنەکاو ئاپۆرایەکی زۆری خەڵک بۆ دیتنی ئەو دیمەنە سەرسوڕهێنە کۆ دەبنەوە.[11] هێندێک لە بەساڵداچووان دەیانگوت کوڕانی سواری دووچەرخە یەکێک لە نیشانەکانی ئاخرزەمانن. دەیانگوت مزگێنیی دەرکەوتنی ئیمامی زەمانیان پێیە. هەر لەو ساڵانەدا بوو کە هووەیدا لەباغی ماڵی نەنکی لەنیزیک یەکێک لە دەروازەکانی شار فێری سواربوونی سێ چەرخە دەبوو. دەیگوت: "سێ چەرخەش تازە لە تاران پەیدا ببوو."[12]

ئەمیر عەبباس کوڕە گەورەی ماڵێ بوو. دایک و بابی دەوری ساڵێک پێش لەدایکبوونی ببوونە هاوسەر. بڕیاری ئەو زەماوەندە بنەماڵەی بووک و زاوا دابوویان.
دایکی،ئەفسەرولملووک لە منداڵانی خانەدانی قاجار بوو. لە میراتی بنەماڵە تەنیا ناوەکەی پێ بڕابوو. ماقووڵزادەیەکی دەست تەنگ، شازادەیەکی هەژار، یەک لە دەیان هەزار تۆووتۆرەمەی قاجار.

ئەفسەرولملووک نەوەی عیززەتوددەولە، تەنیا زڕخوشکی ناسرەددین شا بوو. کاتێک عیززەتوددەولە سێزدەساڵە بوو، بەفەرمانی ناسرەددین شا مێردی بە ئەمیرکەبیر کرد. ئەمیر ئەوکاتە پەنجا ساڵە بوو و بە فەرمانی شا، خێزانی خۆی تەڵاق داو زەماوەندی دەگەڵ بووکە تازەپێگەیشتووەکەی کرد.[13] دیارە نە سەرۆک وەزیری نوێخوازو تاڕادەیەک بەدەسەڵات و نە عیززەتوددەولەی سێزدە ساڵە، نەیان وێرا سەرپێچی لە فەرمانی شای ملهوڕ بکەن.

ماوەیەکی زۆر لەو مەرحەمەتە شایانەیە نەگوزەرابوو کە ئەمیرکەبیر بەفەرمانی شا کوژرا. جگە لە ئەمیرکەبیر،عیززەتوددەولە چوار مێردی دیکەی کردن. دایکی هووەیدا لە سێیەمین مێردی بوو. ئەمجارەیان مێردەکەی ناوی یەحیاخانی موشیروددەولە بوو کە ماوەیەک بوو بە سەرۆکوەزیری ئێران. عیززەتوددەولە پێی وابوو مێردی سێیەمیشی

هەر بەفەرمانی شا کوژراوە. تەنیا جیاوازیی دەگەڵ داستانی ئەمیرکەبیر جۆری کوشتنەکە بوو. میرزا تەقی خان ڕەگی ملیان هەڵبڕی،یەحیاخان "قاوەی قەجەر"یان دەخوارد دا کە یەکێک لەو ئامرازانەی کوشتن بوو، کە بنەماڵەی "شەریف"ی قاجار حەزیان پێدەکرد.[١٤]

باوکی ئەفسەرولملووک لە بنەماڵەیەک بوو کە بە ڕووناکبیر بەناوبانگ بوون. باپیری، ناسروسسەلتەنە،لە پیاوانی دەربار بوو و لەبەر ئەوەی بیروباوەڕی عورفیی[بەرامبەری شەرعی] هەبوو، پێیان دەگوت "کوفری". باوکی، سولەیمان خانی ئەدیبوسسەلتەنە،پیاوێک بوو خۆشفکرو لە لایەنگرانی سەرسەختی نوێخوازی و زۆریش لایەنگری فەڕانسە بوو. ئەویش وەک بەشی زۆری ئێرانییانی ڕووناکبیری ئەو نەوەیە، پێی وا بوو شۆڕشی فەڕانسە نوێنگەی پێشکەوتن و تیشکی هیوای ڕزگاریی مرۆڤایەتییە. دیارە ئۆگریی سولەیمان خان بە فەڕانسە زیاتر لە هاوتەمەنەکانیشی بوو و کەموزۆر وەک ئەفسانە دەچوو. لەلایەک مکوڕ بوو کە هەر سێ کچەکەی بخوێنن و پێی دادەگرت کە هەر کامەیان لێدانی ئامرازێکی مۆسیقاش فێر بن. ئەفسەرولملووک گیتاری لێ دەداو خوشکەکەی،مەلەکە سەبا،پیانۆ. جگە لەوە، سولەیمان خان داوای لە منداڵەکانی دەکرد هەموو شەوێ پێش خەوتن، بە دەنگی بەرز سروودی نیشتمانیی فەڕانسە (واتە مارسیز) بخوێنن.[١٥]

دیارە بە پێچەوانەی ڕووناکبیربوونی بنەماڵەی باوکیی ئەفسەرولملووک،کاتێک وەختی بەشوودانی کچان هات،نەریت بەسەر نوێخوازیدا زاڵ بوو و هەر سێ کچەکە ڕێوشوێنی دایەگەورەی خۆیان، عیززتوددەولەیان ڕەچاو کرد. ئەفسەرولملووک پازدە ساڵە بوو کە بنەماڵەکەی ناچاری کرد مێرد بە پیاوێکی چل ساڵە بکا. بەپێی دابونەریتی ئەو سەردەمە، ئەویش پێش شەوی زەماوەند، تەنیا یەک جار چاوی بە هاوسەری دوارۆژی خۆی کەوتبوو. هیچ کاتێکیش گومانی لە ڕاست ودروستیی بڕیارەکەی خۆی نەکرد. هەر لەوکاتەدا هێندێ نیشانە هەن کە ئەو دوای زەماوەند نەکـهەر ڕێزێکی زۆری بۆ مێردەکەی دادەنا، بەڵکوو دەگێڕنەوە کە خۆشیشی دەویست. دیارە هیچ وەخت ناتوانین پەی بە هەستی ڕاستەقینەی وی بەرامبەر بە مێردەکەی بەرین. بۆ ژنانی سەردەمی وی، باسو وتووێژ لەبارەی مەسەلەی ژن و مێردایەتییەوە جلْف و ناشیرن دەهاتە بەرچاو. هەرچەند ئەفسەرولملووک وەختێک مێردەکەی مرد تەنیا سیوشەش ساڵ تەمەنی بوو

و ئەگەرچی بۆخۆی هەشتا ساڵ ژیا، بەڵام هەرگیز مێردی نەکردەوە. جگە لەوەش، ئەوەندەی ئێمە بزانین، هیچ وەخت بەچاکە نەبێ باسی مێردەکەی نەدەکرد.[١٦]

عەینولمولک پیاوێکی توندەتەبیات بوو. هەست و سۆزی خۆی بەئاسانی دەرنەدەبڕی. هەر لەوکاتەدا پیاوێکی خۆخۆرەوەو لەخۆبایی بوو. هێندێ جاریش تووشی خەمۆکی دەهات. ڕەفتارو ئەخلاقی کارمەندێکی بەدئەخلاقی ئەڵمانیی هەبوو. زۆروکەم لە تەواوی ئەو وێنانەدا کە لەپاشی بەجێ ماون، ڕوانینە توندو سەختگیرانەکەی لەپشت چاویلکە کانزاییە باریکەکەیەوە دەبینین. شێوەی کەسێکی زۆر جیددیی هەبوو کە دەتگوت لەحزەیەک گاڵتەو بێ موبالاتیی پێ قبووڵ ناکرێ. ئەمیر عەبباس ئەوی بە پیاوێک دەزانی کە هەم کەمدوێ بوو، هەم بەکەمی هەست و سۆزی خۆی نیشان دەدا. بەڵام بەباوەڕی کوڕەکەی دیکەی،فەرەیدوون، عەینولمولک نوێنگەی تەواوی کەسایەتیی باوک سالارییە کە لە ئەفسانە ئێرانییەکاندا نەخشێکی گەورەی بەئەستۆوەیە. بە وتەی فەرەیدوون، هەروەخت عەینولمولک لەماڵ بایە،ترس ولەرزیش لە حەوادا شەپۆلی دەدا. ڕەفتاری وەک ئاغایەکی سەختگیر وا بوو.

لەوەختی ژنهێناندا عەینولمولک ڕووناکبیرێکی بێ کەم وکەسری بوو. فەرهەنگی میزۆپۆتامیای، کە بەیرووت نموونەو نوێنگەیەکی بوو، باش دەناسی. وەک زۆر لە سیاسەتمەدارانی بەنفووزی سەدەی بیستەمی ئێران، ئەویش لە مەدرەسەی ئەمریکاییەکانی بەیرووت پێگەیشتبوو. هەر لەوێ زمانەکانی عەرەبی،ئینگلیسی و فەرانسەیی فێر ببوو. تێکەڵاوێکی سەیر لە بەرهەمە جۆراوجۆرەکان - لە نووسینەکانی خەلیل جوبرانەوە بگرە تا ڕۆمانەکانی میشێل زواگۆ-ی وەرگێڕابوونە سەر فارسی.

ئەگەرچی عەینولمولک بۆخۆی لە چینی ماماناوەندی بوو، بەڵام بەهۆی تێگەیشتن و بەهۆشیی خۆی توانی ڕێی خۆی بخاتە بنەماڵە ماقووڵەکانی ئێران. دوای ئەوەی لە بەیرووت خوێندنی تەواو کرد،چووە پاریس. لەوێ چاوی بە جەعفەر قوڵی سەردار ئەسعەد کەوت کە یەکێک لە ڕووما ناسراوەکانی شۆڕشی مەشرووتە بوو. پاش ماوەیەک بوو بە مامۆستای منداڵەکانی ئەسعەد. ئەویش ئۆگریی بە عەینولمولکەوە پەیدا کردو هەر بە نیشانەی ئەو ئۆگرییەش داوای لە ئەحمەد شا کرد لەقەبی عەینولمولک بدا بەو مامۆستا گەنجە. سەردار ئەسعەد پیاوێکی ئەدیب بوو. هەر بە ڕاسپاردەی ویش بوو کە عەینولمولک هێندێک لە ڕۆمانە درێژو پڕخوێنەرەکانی پانسن

دو تارێلی* کە کەسایەتیی ئەفسووناویی ڕۆکامبوول قارەمانە سەرەکییەکەیان بوو،کردنە فارسی.[17] ئەم وەرگێڕانانە بەقەدەر ئەسڵە فەڕانسەییەکەیان لایەنگر و خوێنەریان هەبوو.

بەڕواڵەت سەفەری عەینولمولک بۆ پاریس ئاکامی ناکۆکییەک بوو کە دەگەڵ میرزا ڕەزای بابی بۆی پێک هاتبوو. میرزا ڕەزا لە هاودەستانی عەبباس ئەفەندی بوو. لەوکاتەوە کە ڕۆژی سێی جۆزەردانی ١٢٢٣ (١٨٤٤) موحەممەد عەلی باب خۆی بە "مەهدیی مونتەزەر" ناو برد، پەیڕەوەکانی لە ئێراندا زۆربەی وەخت لەژێر ڕاونان وئازاردا بوون.[18] لەئاکامدا ئەم ئایینە نوێیە و کەسایەتیی پەیڕەوەکانی، بوونە هەزار لۆنەیەکی پڕ ڕەمزو نهێنی.[19] هەڵوێستی هەمیشە توندی ئاخوندە شیعەکان بەدژی ئەو ئایینە نوێیە، پێداگرتنیان لەسەر ئەوە کە باب و مەزهەبەکەی شتێک نین جگە لە ئامرازێکی دەستی ئیستیعماری ئینگلیس و پیلانەکانی زایۆنیزم، هەموو دستیان دایە دەستی یەک و بەهاییەکانی کردە قەومی سەرگەردانی سیاسەتی هاوچەرخی ئێران. بێجگە لەمە بەهایی بوون بوو بە تۆمەتێکی سیاسی کە هەم سابیت کردنی و هەم حاشالێکردنی هەردووکیان زۆر دژوار بوون و هەر بۆیەش جاروبار وەک چەکێکی سیاسی لەدژی ئەم یان ئەو کەسایەتیی سیاسی بەکار دەبرا.

گومانی تێدا نیە کە باپیری هووەیدا (لەباوکەوە)، میرزا ڕەزا، بەهایی بوو. هێندێ نیشانە وا دەردەخەن کە عەینولمولکیش،هەرنەبێ بەگەنجی،لە پەیڕەوانی عەبباس ئەفەندی بووە. یادداشتێکی کورتی ئەفەندی بۆ پەیڕەوەکانی کە وێنەیەکی هەر لەم کتێبەدا دەست دەکەوێ،بەڵگەیەکی جێی باوەڕ و متمانەیە لەسەر چەندو چۆنی پێوەندیی عەینولمولک بە بەهاییزمەوە.[20] لەم یادداشتەدا ئەفەندی کە ئەودەم دوور خرابۆوەو لە ئاکرا دەژیا،داوا لە دۆستەکانی لە تاران دەکا کارێک بۆ عەینولمولک پەیدا بکەن. دەنووسێ: "لەبارەی جەنابی میرزا حەبیبوڵڵاوە،ئەمە لە تۆرەمەی بەڕێز ئاغا ڕەزایە. هەرجۆرێک بێ، دەگەڵ یارانی دیکە هیممەت بکەن کە بەڵکوو خوا بکا بەر پرسایەتییەک

---

*Poson Du (Terrail

بۆ وی ئەگەر لە ویلایەتەکانی دیکە یان لە دەرەوەی وڵاتیش بووە،ئامادە بکرێ. ئەم بابەتە لەلای من زۆر گرنگە لەبەر خۆشەویستیم بۆ ئاغا ڕەزا."*

***

ئەمیر عەبباسی هووەیدا دووساڵە بوو کە باوکی کرا بە سەرکونسوولی ئێران لە دیمەشق. ئەمڕۆ مەودای نێوان تاران و دیمەشق بە فڕۆکە بە دوو سەعات دەتوانین ببڕین. بەڵام ساڵی١٣٠٠ (١٩٢١) عەینولمولک و بنەماڵەکەی ئەو مەودایەیان بە سێ مانگ بڕی. بە وتەی هووەیدا، داستانی ئەو سەفەرە "زۆر وەک داستانەکانی هەزارویەک شەو دەچوو."[٢١]

بنەماڵەی هووەیدا بە کەلوپەلی نێو ماڵەوە، بە عارەبانەیەک لە تارانەوە چوونە کەنارەکانی خەلیجی فارس. لەوێوە بە کەشتی پێشان خۆیان گەیاندە بۆمبەیی و پاشان چوونە یەکێک لە بەندەرەکانی دەریای سپیی نێوەڕاست. بەڕێکەوت سەریان لە قاهیرە وەدەر نا. دوای مانەوەیەکی کورت لەو شارە،و پاش پەڕینەوە لە کاناڵی سووئێز، ترومبێلێکیان بەکرێ گرت کە بیان باتە دیمەشق.[٢٢] بیابان لەو ڕۆژگارەدا جادەو نیشانەی هاتوچووی لێ نەبوو. تی.ئەی.لۆڕێنس. ناسراو بە لۆڕێنسی عەڕەبستانیش کە هەر لەوڕۆژانەدا بەو بیابانەدا سەفەری دەکرد،ئەوێی ناو نابوو "دەریایەکی نەناسراو لە ڕەمڵ". شۆفێرە عەرەب زمانەکەی بنەماڵەی هووەیدا،جارجار لەنێو ڕەملەکە ڕادەوەستا،لە ترومبێلەکە دەهاتە خوار،گوێی بە ڕەملی بیابانەوە دەناو بە کۆمەگی ئەو دەنگانە کە گوێی لێ دەبوون، ڕێی خۆی لەو دەشتە پان و بەرین و سامناکەدا دەدیتەوە.[٢٣]

لەکاتی ئەو سەفەرەدا هووەیدا دووساڵە بوو. وردەکاریی سەفەرەکە لە مێشکیدا لە بیرەوەرییەکی لێڵوتاریک بەولاوە نەبوو. بۆیە ناچار پشتی بە بیرەوەرییەکانی دایکی

*کاتێک جەنابی فوئادی میساقی بیستی کە کتێبێکم لەبارەی ژیانی هووەیداوە بەدەستەوەیە، پێوەندیی پێوەگرتم و لەڕووی لوتفەوە وێنەیەکی لەو نامەیە دامێ. هەرلەوکاتەدا بەڵێنی دا کە دوایە سەرچاوەی بەڵگەکەشم،کە دەیگوت یەکێک لەگرنگترین کتێبەکانی بەهاییزمە،بداتێ. بەداخەوە ماوەیەک پاش ناردنی ئەم نامەیە بە نەخۆشیی شێرپەنجە مرد. چوونکە سەرچاوەی نامەکەم دەست نەکەوت، دەقی دەستخەتەکەم داناوە.

دەبەست. ئەو دەنووسێ: "دیمەنەکانی ژیانی یەکەمین ساڵەکانی منداڵیم لەبیر نین. هێندێ جار ئەو دیمەنانە دەگەڵ داستانەکانی دایکم لەبارەی سەردەمی منداڵیمەوە تێکەڵ دەبن و ئەمن ناتوانم بەچاکی لێکیان جوێ بکەمەوەو بیرەوەرییەکانی خۆمیان لێ دەرکێشم."[٢٤] ئەو بیرەوەریتێکەڵبوونەی هووەیداو دایکی دەتوانین بە نوێنگەی پێوەندیی هاوسۆزی، یان بەستراوەیی قووڵی هووەیدا بە دایکی بزانین. هەر لەوکاتەدا دیمەنی ئەو بەستراوەییە دەتوانین لە وێنەیەکدا ببینین کە لەتەمەنی دوازدە ساڵیی هووەیدادا گیراوە. لە وێنەکەدا هووەیداو فەرەیدوونی برای لەتەنیشت دایکیان دەبینین.لەحاڵێکدا فەرەیدوون تەواو جیاو سەربەخۆ لە دایکی ڕاوەستاوە،ئەمیر عەبباس دەڵێی پاڵی بەدایکیەوە داوە؛و تەنانەت دەتوانین بڵێین خۆی پێ هەڵواسیوە.

قووڵایی ئەو پێوەندییە، عاتیفییە لەلایەک ئاکامی ڕەفتاری ساردو بێ موبالاتی عەینولمولک،و لەلایەکی دیکە بەرهەمی نەخوازراوی دیاردەی کۆچبەری بوو. ئەو ڕاستییەش کە دایکی گەنج و بەڕاپەڕو کوڕەکەی تەنیا نۆزدە ساڵ جیاوازیی تەمەنیان هەبوو، ئەوپێوەندییەی پتەو ترو تۆکمەتر دەکرد. جگە لەوە لەوبەشەی یادی ڕۆژانی لاوەتیدا کە باسی ژیانی هووەیدا لە بەیرووت و دیمەشقە،ئەو زمانێکی زۆر سەرسوڕهێن بەکار دەبا؛ جارێک ڕاوێژێکی خەماویی هەیەو وەختێکیش وەک ڕاپۆرتی پزیشکی، وردو ساردو دوور لە پێوەندیی عاتیفییە. دەردی دڵی لە "نەبوونی پێوەندیی عاتیفی" هەبوو،باسی سروشتی زووتێپەڕو ناسەقامگیری عێلاتییانەی ژیانی دیپلۆماتێکی دەکرد،یادی دەردو ژانی دەورانی سەردەمی منداڵیی دەکردەوە کە وادیار بوو هەمیشە ماڵ بەکۆڵە. دەیگوت: "کەسێک هەمیشە بارگەوبنەی لەم وڵاتەوە بردبێتە ئەو وڵات،و قوژبنە خاکێکی بۆ وێستان و حەسانەوە شک نەبردبێ،و شتێک یان چەند شتی نەبووبن کە ببنە بەشێک لە بیرەوەرییەکانی، ئەو کەسە بەڕاستی خۆی بە هەتیو دەزانێ." پێی لەوە دەنا کە "لە تەواوی ژیانی دەرەوەمدا هەمیشە ئەو خەفەتەم لەدڵدا بووە کە تەنانەت مێزێک، کورسییەک،یان شتێکی دیکەم بەدەستەوە نەبووە کە هی خۆم بێ."[٢٥] دەیگوت لە دیمەشق هەرجارێک ئەو یان فەرەیدوونی برای دەیانەویست: "لەسەر کورسییەک خۆمان بەملاو لادا دەین، یان لەسەر مێزێک کە پێمان خۆش بوو دانیشین،دەنگی دایک و بابم ئێستاش لە گوێمدا دەزرینگێتەوە کە دەیانگوت لەسەرەخۆ، لەسەرەخۆ. ئەم مێزە، یان ئەو کورسییە هی ئێمە نیە،هی دەوڵەتە."[٢٦]

لەڕاستیدا تاڵایی ئەزموونی کۆچبەری لە سەردەمی منداڵیدا،و حاڵەتی ماڵ بەکۆڵی شوێنەوارێکی بەردەوام و گرنگی لەسەر هووەیدا داناوە. بەڵێنی بەخۆی دا کە ئیدی هەرگیز نیشتمانەکەی بەجێ نەهێڵێ. دەیگوت: "ئەوانەی بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە دەرەوە نەژیاون، ڕەنگە باش تێنەگەن کە ئەمن بەڕاستی حەز ناکەم بۆ ماوەیەکی کورتیش، وڵاتەکەم بەجێ بێڵم."[27] وەختێکی دیکە کەم وزۆر هەر ئەم قسانەی بە براکەی گوتبوون. پێی داگرتبوو کە "ئیدی ئامادە نیم دووبارە لەئاوارەییدا بژیم." [28] گرنگیو بایەخی ئەم قسانە لە سەروبەندی شۆڕشی ئیسلامیی ئێراندا دووچەندان بۆوە. لەو کاتەدا هووەیدا چەندین جار دەرفەتی پەیدا کرد کە لەئێران ڕابکاو هەرگیز کەلکی لەو دەرفەتانە وەرنەگرت.

ساڵەکانی سەرەتای قوتابخانە لە مەدرەسەی فەڕانسەییەکان لە دیمەشق بۆ هووەیدا زۆر ناخۆش گوزەران. دەیگوت،لەو سەردەمەدا "ئەمن دۆستم زۆر نەبوون،و لەڕاستیدا تەنیا بووم."[29] توندلێگرتنی بابی و ئەوڕاستییە کە زۆرتر لە سەفەر بوو و ئاگای لە ژیانی کوڕەکەی نەبوو، تەنیایی و دژواریی ئەو ساڵانەی زیاتر دەکرد. بابی بە مرۆڤێکی "ڕەق" ناو دەبا. دەڵێ: "دەگەڵ ئەوەی زۆری ئێمە خۆش دەویست، هەمیشە ئەو خۆشەویستییەی لەدڵی خۆیدا ڕادەگرت و چەند مانگی دەویست تا جارێک خۆشەویستیی وی ئەگەر بە ڕواڵەتیش بووە ببینین."[30] لەجێیەکی دیکەدا ،لێی زیاد دەکاو دەڵێ: "بابم حەزی لە دڵڕەقی دەکردو نەیدەویست خۆشەویستیی خۆی نیشان بدا."[31]

لەوساڵانەدا،عەرەبستانی سعوودی کە لۆڕێنس دەستی لە دروستکردنیدا هەبوو،لە ئاگری شەڕی عەشیرەتی و ئیدئۆلۆژیدا دەسووتا. لەوێ جۆرێکی تازە لە سیاسەتی تێکەڵ بە توندوتیژی سەری هەڵدابوو. هێندێ کەس ڕێشەی ئەو توندوتیژییە دەبەنەوە سەر "ڕەفتاری بیابانی". وەهابییەکان برەوپێدەری سەرەکیی ئەو گیانە توندوتیژە بوون؛ ڕیوایەتێکی تازەو زۆر بنئاژۆیانەیان لە ئیسلام بڵاو دەکردەوە.[33] دەوڵەتی ئێران زۆری هەوڵ دەدا خۆی لە تێهەڵچوونی ڕاستەوخۆ دەگەڵ حاکمە تازەکانی عەرەبستان بپارێزێ. هەربۆیە چەندجار عەینولمولکی بۆ ئەنجامی کاروباری دیپلۆماتی ناردە ئەو وڵاتە.

بەم جۆرە عەینولمولک زۆرتر لەسەفەردا بوو. ئەگەر لەماڵێش بوو، تەواوی وەختەکەی بەکاروباری ئیدارییەوە دەگوزەراو دەرفەتێکی بۆ ڕاگەیشتن بە کاروباری بنەماڵە بەدەستەوە نەبوو. هەربۆیە، مشووری خوێندن و پێگەیاندنی منداڵەکان یەکسەر

لەئەستۆی ئەفسەرولملووک بوو. هووەیدا بە دەردی دڵەوە لەبارەی بابیدا دەیگوت:
ئەو "لە وەزعی خوێندنی ئێمەی نەدەپرسی...ماوەیەکی زۆر هاودەمی بابم
نەبووم...لەوسالآنەی تەمەندا کە منداڵان هەست دەکەن دەبێ پتر دەگەڵ باوکیان بن و
لێی نیزیکترن،ئێمە باوکمانمان تەنیا هاوینان دەدیتو بڕایەوە."[٣٣]

عەینولمولک پیاوێکی زۆر بەسام بوو. هەروەخت ئەو لەماڵ بایە، فەزا جیددیترو شادی و
دڵخۆشی کەمتر دەبوو. تەنانەت ڕەفتاری خزمەتکارەکانیش دەگۆڕا. ئەوان دەگەڵ دایکی
هووەیدا بێ شەرم و شکۆو تەنانەت سەرکێش بوون، بەڵام هەرکە سەروسیمای
عەینولمولک دەردەکەوت،گوێلەمست و خزمەتکار دەبوون . ئەو سەرکێشی و بێ-
نەزمیی قبووڵ نەدەکرد.

باس لە بیروباوەڕی مەزهەبیی کۆن و نوێی بابیش لەبنەماڵەدا قەدەغە بوو. وا دیار بوو
پاش مردنیشی ئەو قەدەغەو قۆرغە هەر درێژەی هەبوو، چوونکە ڕەنگدانەوەی
لەوبەشانەی بیرەوەریی هووەیداشدا کە بڵاو بوونەوە بەرچاو ناکەوێ. لەوێدا بە هیچ
جۆر باسێک لە چەندو چۆنی دین وئیمانی بابی نیە. بە وتەی فەرەیدوون،لە وتوێژەکانی
بنەماڵەدا،هەرگیز باسێک لە بەهاییزم نەدەکرا. دەڵێ: "چاردە ساڵە بووم کە بۆ یەکەمجار
وشەی "بەهایی"م بیست. ماناکەیم لەدۆستێک پرسی."[٣٤]

هەر لەوکاتەدا ڕێوڕەسمی مەزهەبی جێیەکی لە ژیانی ڕۆژانەی هووەیداکاندا نەبوو.
لەڕاستیدا ،یەکێک لە سروشتە بەرچاوەکانی بیرەوەریی هووەیدا،و هەروەها بیرەوەریی
براکەشی،ئەوەیە کە لە هیچ کامیاندا شتێک بەناوی خۆنواندن بە دینداریيەوە نابینرێ.[٣٥]

***

ئەو دیمەشقەی بنەماڵەی هووەیدای چوونێ شارێک بوو دارماڵ لە ئاڵۆزییەکانی دوای
شەڕو پیلانە ئیستیعمارییەکان. لە نیزیکەی چوارسەد ساڵ لەوە پێشەوە دیمەشقیش و
هەموو ناوچەکانی سووریە، لوبنان،ئیسرائیل و فەلەستینی ئەمڕۆش هەموو لەژێر نیری
پادشاکانی عوسمانیدا بوون. بەڵام بە شکانی تورکیە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا،
ئیمپەڕاتۆریی عوسمانییش هەڵ وەشاو ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بوو بە مەیدانی ململانەی
سیاسیی هێزە گەورەکان. دیمەشقیش لەو قاعیدەیە بەدەر نەبوو. کۆمەڵەی نەتەوەکان،
کە بەڕێکەوت ڕاست لە ساڵی لەدایکبوونی هووەیدادا دامەزرابوو،سووریەو لوبنانی

خستنە ژێر سەرپەرستیی فەڕانسەوە. ئاکامەکە ئەوە بوو کە کاتێک بنەماڵەی هووەیدا گەیشتنە دیمەشق،لەلایەک هێزە نیشتمانییەکانی سووریە بەدژی فەڕانسە دەشەڕدا بوون و لەلایەکی دیکە،هێندێ شەڕ لە نێوان کەمایەتییە مەزهەبی و نەتەوەییەکانی سووریە، بەتایبەتی درووزییەکان‌وعەلەوییەکاندا لەئارادا بوون. عەینولمولک بۆخۆی زۆرتر لە سەفەر،و دوور لە دیمەشقی شەڕلێدراو بوو. هووەیداو دایکی،ئەفسەرولملووک و هەروەها نەنکی، بەپێی توانا خۆیان لە شەقامە پڕ مەترسییەکانی شار دەپاراست. تەنیا پەناگەی وان چواردیواری ماڵەکەیان بوو.

ئەمیر عەبباس چوارساڵە بوو کە فەرەیدوونی برای لەدایک بوو. ئەگەر تەماشای ڕەفتاری سیاسی و ئیدئۆلۆژیی ئەو دوو برایە بکەین دەبینین کە هەردووکیان نموونەی بەرچاوی لێکۆڵینەوەیەکی بەردرێژن کە ئەو ساڵانەی دوایی لەبارەی کاریگەریی پێش وپاشکەوتنی لەدایکبوونی منداڵانی بنەماڵەیەک لەسەر کرداری سیاسی‌وکۆمەڵایەتیی هەر کامێکیان ئەنجام دراوە. گرنگترین لێکۆڵینەوە لەوبارەیەوە لەلایەن فرانک سالۆوەی* ئەنجام دراوە. بەباوەڕی وی یەکەم منداڵبوون یان پاشەبەرەبوون، پتر لەهەر شتێکی دیکە ـ لە هەڵوێستی چینایەتییەوە بگرە تا ڕادەی خوێندەواری ـ ڕەفتاری سیاسیی مرۆڤەکان دیاری دەکا.[36] بە شێوەیەکی کۆنکرێت،بەپێی لێکدانەوەکانی وی، یەکەم منداڵەکان،وەک ئەمیر عەبباس "پتر دەگەڵ دایک و بابی خۆیان،و هەروەها دەگەڵ دەسەڵاتی فەرمانڕەوا هەست بە وەک یەکی دەکەن...بەرزەفڕو ڕێک و پێکن و دەسکەوتەکانی ژیانیان بەلاوە گرنگە." بە بەراورد دەگەڵ برا چووکە، ئەوان زیاتر حەز "لە هاودەنگی دەکەن،نەریتخوازن و بەئاسانی دەکەونە حاڵەتی بەرگرییەوە." فەرەیدوونیش،بەپێی پێش‌بینییەکانی سالۆوەی، بوو بە بیرمەندێکی ئازاو بنیاتنەرو لە برایەکەی زیاتر ئامادەی ڕووبەڕووبوونەوە دەگەڵ دەسەڵات بوو.

ئەمیر عەبباس پێنج ساڵە بوو کە عەینولمولکی بابی بانگ کرایەوە تاران. لەماوەی ئەو ساڵانەدا کە بنەماڵەی هووەیدا لە ئێران دوور بوون،وڵات گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هاتبوو. ڕەزاخان ببوو بە شا. دەوڵەتە بەدەسەڵاتەکەی نەک هەر پێتەخت، بگرە سەرانسەری وڵاتی هێنابووە ژێر دەسەڵاتی خۆی. ڕەزاشا سەودای نوێکردنەوەی کۆمەڵی لەسەردا بوو. باکیشی لەوە نەبوو ئەو ئاڵوگۆڕە لە سەرەوەڕاو بەزۆر داسەپێنێ.[37]

---

*Frank Sulloway

دەتگوت هەوڵەکانی لەسەر تێکەڵێک لەبەرنامەکانی بیسمارک لە ئەڵمان،میجی لە ژاپۆن و ئەتاتورک لە تورکیە دامەزراون.

بنەماڵەی هووەیدا بۆئەوەی بگەڕێنەوە ئێران ڕێگای دوورودرێژی سێ ساڵ پێشیان نەگرتە بەر. لەجیاتی ئەوە دوو ترومبێلی فۆردیان، کە هەردووکیان تازە هاتبوونە دیمەشق و خەڵک زۆر ئۆگریان بوون، بەکرێ گرت و ڕاستەڕێ گەڕانەوە ئێران.

هووەیدا لەباسی تارانی سەردەمی منداڵیی خۆیدا سەرنجێکی تایبەتی دەداتە دوو ڕووداو. یەکیان سەفەر بۆ سەر گڵکۆی حەزرەتی عەبدولعەزیمە. دەیگوت دەگەڵ دایکی چوو بۆ زیارەت و سواری ماشێنی دووکەڵدار بوو.[38] ڕوون نیە باسی ئەو ڕووداوە چەندە بەڕێکەوتەو چەندەی لێکدانەوەی سیاسییش تێدا هەبووە. بەجۆرێکی دیکە بڵێین داخوا وەبیرهێنانەوەی سەرلەنوێی بیروباوەڕی مەزهەبیی دایکی بەرپەرچدانەوەی کەسانێک بوو کە ئەودەم هووەیدایان بە بەهایی بوون تۆمەتبار دەکرد؟ ڕووداوی دیکە جۆرێک داستانی ونبوونی خۆیەتی. دەیگوت زیاتر لە سێ سەعات لە شەقامەکانی شاردا سەرگەردان بووە. باسی خەیاڵاتی خۆی دەکردو ئەوە کە ڕێگاو ناوونیشانی ماڵی نەنکی لێ گۆڕابوو. کاتێک سەرەنجام بە کۆمەگی پاسەوانێک چۆوە ماڵێ، ئەومنداڵە چووکەڵە کە هووەیدا بوو،لەدڵی خۆیدا پەیمانی دا: "لەوە بەدوا بڕیارم دا قسەی گەورەکان لەگوێ بگرم و ئیدی سەربەخۆ لە ماڵێ دەرنەکەوم."[39]

عەینولمولک هەشت مانگ لە تاران مایەوەو دووبارە کرایەوە سەرکونسوولی دیمەشق. ئەمجارە مەڵبەندی کارەکەی، هەموو سەرزەمینی فەلەستین و دەفتەری کونسوولیی ئێران لە بەیرووتیشی دەگرتەوە. تائەودەم کونسوولی ئێران لە بەیرووت بازرگانێکی یۆنانی بوو. دەیانگوت کابرایەکی ئارەقخۆرو ئەهلی ڕابواردن بووە،ڕەفتاری وی زۆری بەکەسایەتییەکی یەکێک لە رۆمانەکانی گراهام گرین دەچوواند. بۆ سەفەری دیمەشق ئەمجارە بنەماڵەی هووەیدا لە جیاتی عارەبانە،لۆرییەکیان بە کرێ گرت. کەلوپەلی نێوماڵ نیوەی ڕووبەری لۆرییەکەی گرت و نیوەکەی دیکەشیان بە کۆمەگی قاڵیچەیەکو دۆشەگێکو پەردەکوللەیەک کردە شوێنی حەوانەوەی ئەفسەرولملووک و دوو کوڕەکەی و پەرستارێک. عەینولمولکیش لە پێشی لۆرییەکە، لەتەنیشت شۆفێرەوە سوار بوو.[40]

پاش چوار مانگ لەدیمەشق دەرکەوت کە کاری دەفتەری بەیرووت زۆر قورسەو لەدوورەوە بەڕێوە ناچێ. بەناچار ساڵی١٣٠٧(١٩٢٨) وەختێک ئەمیر عەبباس هەشت نۆساڵە بوو، بنەماڵەکەیان سەرلەنوێ باریان کردو ئەمجارە لە خانوویەکی دوونهۆمدا،لە گەڕەکی موسوڵمان نشینی بەیرووت نیشتەجێ بوون. نهۆمی یەکەم هی دەفتەری کونسوولخانە بوو و نهۆمی دووەمیش بوو بە شوێنی ژیانی بنەماڵە. ئەمیرعەبباسیش لە مەدرەسەی فەڕانسەیی لە بەیرووت ناونووسیی کرد؛ بەڕێوەبردنی مەدرەسەکە لە ئەستۆی ڕێکخراوێک بوو کە بەشێوەیەکی نارەسمی سەر بە دەوڵەتی فەڕانسە بوو و بەخۆی دەگوت"میسیۆنی لائیک"،. هەر ئەو میسیۆنە لە تارانیش مەدرەسەیەکی وەڕێ خستبوو کە دواتر فەڕەحی دیبا [شاژنی دواتری ئێران] لەوێ دەستی بە خوێندن کرد.

ئەمیر عەبباس یازدە ساڵی گرنگ و چارەنووس‌سازی ژیانی خۆی لەم مەدرەسەیە لە بەیرووت تێپەڕ کرد. هەروەک لە ناوی میسیۆن دەردەکەوێ، بەرنامە دەرسییەکانی مەدرەسەی فەڕانسەییەکان سەرانسەر عورفی بوون. لەوەش زیاتر قوتابییەکانی نوقمی فەرهەنگ و زمانی فەڕانسەیی دەکرد. بەڵام عەینولمولک لەسەر ئەوە مکوڕ بوو کە منداڵەکانی عەرەبییش بزانن و هەر بۆیە مامۆستایەکی تایبەتیی بۆ گرتن. جگە لەوە، فارسی، زمانی قسەکردنی ماڵی هووەیدا بوو. ئەفسەرولملووک ئۆگرییەکی تایبەتیی بە وردبوونەوەی منداڵەکانی لە زمان و فەرهەنگی فارسی هەبوو. بۆ هەر تاکە بەیتێکی شێعری فارسی کە کوڕەکانی لەبەریان کردبا، خەڵاتێکی دەدانێ. گۆڤارە فارسییەکان و مووسیقاو خواردنی ئێرانییش بەشێکی هەمیشەیی لە ژیانی بنەماڵەیی هووەیدا بوون.[٤١]

هووەیدا بۆخۆی قبووڵی بوو کە لە قوتابخانە هەمیشە قوتابییەکی مامناوەندی بووە. لە هیچ پۆلێک ڕەت نەبۆوە؛ هەرلەوکاتەدا لە هیچکامێکیشیاندا هەڵکەوتوو نەبوو. ئۆگریی بە دوو دەرسی ئینشاو مێژووەوە هەبوو. مامۆستاکانی زۆرجار لە کارنامەی ساڵانەیدا وەک گلەیی دەیان نووسی کە ئەو تەنیا لەو دەرسانەدا خۆی ماندوو دەکا کە بۆخۆی پێی خۆشن.

لە قوتابخانە جاروبار تەمبێ‌کردنیش لەکاردا بوو. هووەیدا پێی وا بوو،زۆرتر مامۆستا عەرەبەکان،و نەک فەڕانسەییەکان ئەو جۆرە تەمبێیەیان بەکار دێنا. دەتوانین هێندێ نیشانەی فەڕانسەخوایی لە گێڕانەوەی ئەم ڕووداوەدا ببینین. دەیگوت: "مەدرەسەی فەڕانسەییەکانی بەیرووت بەپێی سیستمی دروستی فەڕانسە بەڕێوە دەچوو و مامۆستا

فەڕانسەییەكان دۆستانە دەگەڵ قوتابییەكان دەجووڵانەوە، بەڵام بەداخەوە مامۆستا عەڕەبەكان جۆرە توندوتیژییەكی تایبەتی‌یان لەخۆیان نیشان دەدا." [٤٢] ئەو باسی ڕۆژێک دەنووسێ كە بانگ كراوەتە دەفتەری یەكێک لە چاوەدێرە عەڕەبەكانی مەدرەسە. دەیگوت چاوەدێر بە خەتكێش لە بەری دەستی ڕاكێشاوەو هەرلەوكاتەدا حوكمی كردوە كە هووەیدا لاقێکی هەڵێنێ و ڕوو بەدیوار بەپێوە ڕاوەستێ.*

ساڵی١٣١٠(١٩٣١) عەینولمولک دوای سێ ساڵ خزمەت لە بەیرووت كرا بە وەزیرموختاری ئێران لە عەڕەبستانی سعوودی و هەتا ساڵی١٣١٤(١٩٣٥) لەو پۆستەدا مایەوە. بەڵام لەنەكاو لەوساڵەدا ناچاریان كرد خانەنشین بێ. هێشتا نەگەیبووە تەمەنی خانەنشینی و بۆیە نابێ گومان هەبێ كە ئەو داوایە زۆرییەكی تێدا هەبووە. بە وتەی ئەمیرعەبباس، داوای بابی ئاكامی چاكسازییەک بوو كە ئەودەم لە وەزارەتی دەرەوە لەئارادا بوو. دەیگوت ئامانجی سەرەكیی ئەو چاكسازییە هەڵكێشانی لاوانی كادری دیپلۆماتی بوو.[٤٣] بەڵام فەرەیدوونی هووەیدا بۆچوونێکی دیكەی هەیە. ئەو دەڵێ لابردنی بابی ئاكامی ڕاستەوخۆی وەفاداریی وی بە سەردار ئەسعەد بوو. دەڵێ وەختێک سەردار ئەسعەد كەوتە بەر تووڕەیی ڕەزاشاو خرایە زیندان،عەینولمولک هەرچەند دۆستەكانی پێشیان گوت،بەحورمەتی دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ سەردار لە بەندیخانە سەری داو هەر ئەو ئازایەتییەش بۆ لادانی بەس بوو.[٤٤]

ڕەخنەگرانی هووەیدا خانەنشین‌بوونی بابی بەجۆرێكی دیكە لێک دەدەنەوە. دەڵێن عەڕەبستانی سعوودی ناڕەزایەتیی لە چالاكیی پڕوپاگەندەی عەینولمولک بۆ ئایینی بەهایی دەربڕیوەو لادانەكەی ئاكامی ئەو ناڕەزایەتییە بووە. خانەنشین‌بوونەكە بەهەر هۆیەک بووبێ شوێنەوارێكی ڕووحیی توندی لەسەر عەینولمولک هەبوو. بێجگە لەوە،چەند ساڵێک بوو لەباری لەش ساغییشەوە هێندێ گیروگرفتی بۆ پەیدا ببوو. سەرباری ئەو نەخۆشییە،ئەوكاتەی لە عەڕەبستان بوو ڕۆژێک لە وشتر بەربۆوەو چارەسەرەكەی پێویستیی بە چەند جار نەشتەرگەری هەبوو. ئەم هۆیانە هەموو دەستیان وەدەستی

---

* لە گێڕانەوەی ئەم ڕووداوە لەزمان هووەیدادا،نیشانەیەكی زۆر لەتاڵی نابینین. لەڕاستیدا خاڵی سەرنجڕاكێشی داستانەكە دەبێ لە ئاماژەی وی بە"سیستمی دروستی فەڕانسە" دا ببینین. بەپێچەوانەی ئیددیعای وی لە دەیەی سیی چەرخی بیستەمدا،واتە ڕاست ئەو كاتە كە ئەویان بانگ كردۆتە دەفتەری چاوەدێری عەڕەب،تەمبێ‌كردن لە قوتابخانەكانی فەڕانسەدا زۆر باو بوو.

یەک داو عەینولمولکیان، لەدوا ڕۆژەکانی ژیانیدا زۆر دڵشکاو کرد. ئەو ڕۆژی بیست وپێنجی ڕەشەمەی ١٣١٤(١٩٣٦) کۆچی دوایی کرد. لەوکاتەدا ئەمیرعەبباس شازدەحەڤدە ساڵە بوو.

مەرگی باوک لەنەکاو باری دارایی بنەماڵەی گۆڕی. ناچار بوون لەو خانووە سێ ژوورییە کە لە گەڕەکی موسوڵمان‌نشینی بەیڕووت بە کرێیان گرتبوو بگوازنەوە ئاپارتمانێکی دوو ژووریی چووکەڵە هەر لەو گەڕەکە.[٤٥] جگە لەوە ناچار بوون ئەو سێ خزمەتکارەش کە لە ماڵێ کاریان بۆ دەکردن ئیزن بدەن. سەرچاوەی سەرەکیی داهاتی بنەماڵە هەر مووچەی خانەنشینیی عەینولمولک بوو. زۆر لە دۆستانی بابیان لە سەرەمەرگی ویدا هێندێ بەڵێنیی یارمەتیی ماڵی و بوورسی خوێندنیان پێ دان. بەڵام بەکردەوە هیچ کامێکیان هەنگاوێکیان بۆ کۆمەگ بە بنەماڵەی هووەیدا هەڵنەهێنایەوە.[٤٦]
ئەفسەرولملووک بە لێزانیی تەواوەوە هەموو کاروباری بەڕێوەبردنی بنەماڵەی لە هەلومەرجی قەیرانیی تازەدا وەئەستۆ گرت. جاروبار شتێکی لە حیسابی پاشەکەوتی خۆی ڕادەکێشا، بەڵام هەمیشە ئامانجی ئەوە بوو کە دوو کوڕەکەی لە شوێنەواری باری دارایی تازەیان بپارێزێ. سەرباری هەوڵ و تەقەلای دایک، ئەوئاڵوگۆڕەی بەسەر باری دارایی بنەماڵەدا هات، شوێنەوارێکی قووڵی لەسەر ورەی ئەمیر عەبباس دانا. بەوئاکامە گەیشت کە،لەژیاندا"پیاو دەبێ هەمیشە ئامادەی ڕووبەڕووبوونەوە دەگەڵ هەر پێشهاتێک و قبووڵ کردنی تەنگانەو ناخۆشییەکان بێ و ژیان بە سادەیی بگرێ و هیچ کاتێک نەبێتە کۆیلە یان شێت و شەیدای ژیان."[٤٧]

مەرگی بابی وەزعی مەدرەسەی ئەمیر عەبباسی نەگۆڕی. بەرەبەرە ببووە یەکێک لە قوتابییە خۆشەویستەکانی مەدرەسە. دۆستەکانی دەیانگوت زۆر ئۆگریی ڕووناکبیرانەی هەن و زۆر بەئەدەب و ئەخلاقە. هێندێ جاریش چالاکیی سینفیی خوێندکاریی دەکرد،چەند ساڵێک کۆمۆنیستێکی بەڕابردووی فەڕانسەیی بە ناوی گران ژۆن* بووە بەڕێوەبەری مەدرەسەکە. بوونی ئەو بەڕێوەبەرە ئۆگری بە مەسەلە کۆمەڵایەتییەکان و داخوازەکانی بزووتنەوەی چەپی لە قوتابییەکاندا بەهێزتر کرد. هەر ئەویش بووە هۆی ئەوە کە شەڕی نێوخۆی ئیسپانیا،کە لەوڕۆژانەدا نوقڵی مەجلیسی کۆڕوکۆمەڵە چەپییەکانی جیهان بوو، ببێتە یەکێک لە مەسەلە گەرمەکانی قوتابخانە. جگە لەوە، یەکێک

*Grand Jouan

لە هاوپۆلەکانی هووەیداش لە برەوپێدانی ئەو باسانەدا زۆر کاریگەر بوو. ئەو ئەندامی ڕێکخراوی لاوانی حیزبی کۆمۆنیستی فەڕانسە و سەر بەبنەماڵەیەکی ماقووڵ و بەناوبانگ بەناوی داندوورێن **بوو. هێندێک لە ئەندامانی ئەو بنەماڵەیە دواتر بە تاوانی سیاسی ناوبانگێکی خراپیان دەرکرد. [٤٨]

ئەمیر عەبباس و فەرەیدوون تەنیا ئێرانییانی ئەو مەدرەسەیە نەبوون. ئەوسەردەمە بەیرووت یەکێک لە ناوەندە سەرەکییەکانی چالاکیی چەپییە ئاوارە ئێرانییەکان بوو. هووەیدا دەگەڵ هێندێ لەو ئاوارانە بوو بە دۆست. ئەگەرچی لەو سەردەمەدا هووەیدا بەرهەمەکانی مارکسی دەخوێندنەوە،و هەرچەند بەشێک لەو هاوڕێیەتییانە بوونە هۆی ئەوەی تا مابوو لەلای هێندێ کەس بە "ڕووناکبیری کافەنشینی چەپ"[٤٩] ناوبانگ دەربکا، بەڵام هووەیدا مارکسیزم،یان تەنانەت سۆسیالدێموکڕاسییشی وەک جیهانبینی یان کۆمەڵێک بیروڕای دۆگم قبووڵ نەکرد. هاندەری سەرەکیی بۆ خوێندنەوەی نووسینەکانی مارکس، نەک ئۆگری بە دۆگمبیرکردنەوە، بەڵکوو تینوویێتیی هەمیشەیی بۆ زانینی بیروبۆچوونی جۆراوجۆرو تامەزرۆیی بێ سنووری بۆ کتێب بوو.

ساڵەکانی دواتر، بێجگە لەو ناوبانگەی وەک "ڕووناکبیری کافەنشینی چەپ" تەنیا شت کە لەو خوێندنەوە مارکسیستییە لە مێشک و زمانیدا مابوو،زرینگانەوەیەکی زۆر سووکی بیروبۆچوونی سۆسیالیستی بوو.

هەر ئەو تامەزرۆییە بێ سنوورە ئەوی ناردە سینەماکانی بەیرووت*. لەوکاتەوە ئۆگرییەکی تایبەتیی بە سینەما پەیدا کردو ئەو ئۆگرییە تا کۆتایی تەمەنی بەردەوام بوو. جگە لەوە،زۆر لەو کتێبانەی مامۆستاکان پەسندیان دەکردن،بەتایبەتی بەرهەمی نووسەرە فەڕانسەییەکانی زۆر بە ئیشتیاوە دەخوێندنەوە. خوانە زەمینییەکانی ئاندرەژید،کە وەرگێراوە فارسییەکەی دواتر بە قەڵەمی دوکتۆر حوسێنی هونەرمەندی و جەلالی ئالی ئەحمەد لە ئێران بڵاو بۆوە،لە کتێبە خۆشەویستەکانی ئەو سەردەمەی بوو . لەو کتێبەدا

**D, Andurains

* فەرەیدوونی هووەیدا دیسامبری ١٩٩٧ لە وتوێژێکدا باسی کرد کە لە بەیرووت فیلم یەکێک لە کارە جێ ئۆگرییەکانی ئەوو براکەی بووە.فەرەیدوون دواتر بوو بە یەکێک لە جێ متمانەترین ڕەخنەگرانی سینەماو یەکێک بوو لە دامەزرێنەران و هاوکارانی گۆڤاری بەناوبانگی کایە دو سینەما Cahiers dU Cinema.

بوو کە ژید بە زمانێکی زۆر یاخییانە ڕێزی لە بوونی مرۆڤ دەگرت ،چێژخوازی (لذت طلبی)ی پەسند دەکردو بێ پەروا ڕای دەگەیاند کە "ئیدی باوەڕم بە گوناح نیە." لەسەردەمی لاوەتیدا ئەم کتێبە هاودەمی هەمیشەیی هووەیدا بوو.٥٠ کاتێک دواتر لە بەیرووتەوە بە مەبەستی چوون بۆ ئورووپا، سواری کەشتی بوو،تەنیا کتێب کە دەگەڵ خۆی برد کتێبی "خوانە زەمینییەکان" بوو.[٥٠]

نیچە، ئەرنێست ڕەنان و دی. ئێچ. لارێنس هێندێ نووسەری دیکە بوون کە مامۆستا فەڕانسەییەکان ئامۆژگاریی قوتابییانیان دەکرد بەرهەمەکانیان بخوێننەوە. زۆربەی شەوان، هووەیداو دۆستەکانی لە ئاپارتمانی بنەماڵەی وی کۆ دەبوونەوەو بە لێبڕاوی و تین‌وتاوی تایبەت بە باسەکانی سەردەمی لاوەتی، ئەو کتێبانەی خویندبوویاننەوە، دەیان خستنە بەر باس و لەژیانی خۆیاندا بۆ ماناو ئاکامەکانیان دەگەڕان. جاری واش بوو باسی مەسەلە سیاسییەکانی ڕۆژیان دەکرد. دەیانەویست ئێران لە هەژاری ونەزانی بێننە دەر. نوێخواز بوون و ئارەزووی ڕۆژێکیان دەکرد کە ئێرانیش ببێتە کۆمەڵێکی نوێ و پێشکەوتنخواز. باسی ئەگەری دامەزرانی دەوڵەتێکی یەهوودی لەسەر خاکی فەلەستینیش لەو سەردەمەدا زۆر باو بوو. هووەیدا یەکێک لەو کەمایەتییە چووکەڵە بوو کە لایەنگری پێکهاتنی دەوڵەتێکی لەوچەشنە بوون. دەیگوت ئەمە تەنیا بەرپەرچدانەوەیە بۆ دژایەتیی مێژوویی دەگەڵ سامییەکان.[٥١]

ئاندرە مالرۆ یەکی دیکە لە باسە گەرمەکانی قوتابییانی مەدرەسەی فەڕانسەییەکانی بەیرووت بوو. لەو سەردەمەدا، مالرۆ بە یەکێک لە بەناوبانگترین ڕووناکبیرانی فەڕانسە دەژمێردرا. چەندوچۆنی ژیانی لە هیندوچین زۆری باس لەسەر بوو. لەو کێشەو باسانەدا کە ڕۆژانە لە مەدرەسەو ئێواران لە ماڵی هووەیدا لە ئارادا بوون،ئەو ئۆگرییەکی تایبەتیی بە بارۆن کلاپیک،[٥٢]یەکێک لە کەسایەتییە سەرەکییەکانی کتێبی چارەنووسی مرۆڤ نیشان دەدا.*

---

* نووسینی ژیاننامە وەک هەوڵدان بۆ پەیداکردنی پڕۆژەو بابەتێک دەچێ کە زۆرجار،بێ ئاگاداریی ئەو کەسەی ژیاننامەکەی لەسەر دەنووسرێ،لە پشتەوەی بوونی وی خۆی دەنوێنێ. پێشمەرجی ئەو گێڕانەوەیە قبوولکردنی ئەو گریمانەیەیە کە هەر ڕووداوێکی ژیان، هەرچەندیش کەم بایەخ دیار بێ،بایەخ و مانای خۆی هەیە. کاتێک لە وتووێژە سەرسەرەکییەکانی مەدرەسەدا،هووەیدا ئۆگریی خۆی بە ئاندرە ژید یان بارۆن کلاپیک دەردەبڕی،بۆخۆی نەی دەزانی کە پەنجا ساڵ دواتر، هەرئەو ئۆگری دەربڕینە سادەیە،لە دەستی

"چارەنووسی مرۆڤ"ی مالرۆ یەکەم قۆناخەکانی شۆرشی چین لە ڕوانگەی ئیگزیستانسیالیستییەوە هەڵ دەسەنگێنی. باڕۆن کلاپیکیش یەکێک لە ئاڵۆزترین و پڕناتەباییترین کەسایەتییەکانی داستانە. بنەچەکەی دەچێتەوە سەر نەجیب زادەیەکی لێکەوتوو. نەک هەر جیهان، بەڵکوو خۆشی لە ڕوانگەیەکەوە لە یەک کاتدا بە تاڵ و گاڵتە دەزانی و هەڵ دەسەنگاند. دەی زانی ڕۆژێک "دەبێتە نجوومگەری دەربار" و "لە ساتێکدا دەمرێ کە دەیەوێ مانگ لەنێو باتلاغێک دەرکێشێ."[٥٣] سەخاوەتەکەی ئەندازەی نەبوو. دوا سەد دۆلاری گیرفانی،وەک بەخشیش دا بە خزمەتچیی ڕێستوورانێک. دەگەڵ ژنان بەڕێزەوە ڕەفتاری دەکرد. هەر لەوکاتەدا نەی دەتوانی پێوەندییەکی بەردەوامیان دەگەڵ دامەزرێنێ.

کردەوەکانی نەک لەسەر بناخەی ڕێوشوێنە ئەخلاقییەکان ،بەڵکە لەخۆوە(غەریزی) بوون. لەگەرمەی ئەو ململانەیەی لە شانگهای لە ئارادا بوو، تەوەری سەرەکیی چارەنووسی مرۆڤیش هەر ئەو ململانەیەیە. هاودڵیی وی زیاتر دەگەڵ شۆرشگێڕە کۆمۆنیستەکاندا بوو.هەر لەوکاتەدا دەگەڵ کاربەدەستانی پۆلیس،دەگەڵ یاخییە چەکدارەکان و دەگەڵ باڵیۆزخانەی جۆراوجۆر کە لایەنگری کوشتاری کۆمۆنیستەکان بە دەستی چان کایچیک بوون،پێوەندیی هەبوو. دەڵاڵی شتوومەکی دێرینە بوو. تەنانەت هێندێک کەس پێیان وا بوو قاچاغی تریاکیش دەکا. بەڵام بە باوەڕی ژیسۆر* کە بۆخۆی ئاقڵترین کەسایەتیی ڕۆمانەکەیە،باڕۆن لە دنیای خەیاڵیی تایبەت بە خۆیدا دەژیا؛ دنیایەکی پڕ لە خەون و درۆ؛ لە یەک قسەدا، "ئەو بەدەست نەخۆشیی خەیاڵپەروەرییەوە گرفتار بوو...خەیاڵپەروەری بۆ وی ڕێگایەک بوو بۆ نکوولی لەژیان."[٥٤]

ژیاننامەنووسەکەیدا، دەبێتە سێمبولی سروشت و چارەنووسی وی. لەڕاستیدا یەکێک لە مەترسییەکانی ژیاننامەنووسین،وەک شێوەیەکی ئەدەبی، ڕاست لەمەدا شاردراوەتەوە. هەر لێرەدایە کە دەکرێ تووشی ئەو فکرە بین کە هیچ ڕووداوێک و هیچ وتەیەک بە شتێکی ڕێکەوت نەزانین و هەموو شتێک بە مانادار بزانین. لەڕاستیدا ژیاننامەنووسین بەشێک لەو مەقوولەیەیە کە نیچە پێی دەڵی " نەخۆشیی تیئۆری"،واتە هەوڵی بێ ئاکامی مرۆڤەکان بۆ کەمکردنەوەی ڕەوتی بەربڵاوو زۆر ئاڵۆزی بوونی مرۆڤ تا ڕادەی هێندێ نموونەو دروستکراوی ئاشنای مێشکی خۆمان. هەرچەند ئەم هەوڵانە وەک کارەکانی دۆنکیشۆت دەچن، بەڵام بۆ تێگەیشتنی ـ هەرنەبێ ـ بەشێک لە ئاڵۆزییەکانی ئەو بووارە بێگانەیە کە "مرۆڤی دیکە"یە، لەولێکدانەوەو لێکەمکردنەوەیە زیاتر چارەیەکمان نیە.

*Gissor

دەتوانین هەرلەوکاتەدا بڵێین کلاپیک نەبوون‌بینە (نیست انگار، لاوجودی). لەلای وی "هیچ شتێک بەڕاستی نیە. هەموو شتێک تەنیا خەونێکە."[55] لەلایەک هەوای خۆشگوزەرانیی لەسەردایەو لە لایەکی دیکە، حەزو توانای وەسەریەک نانی سامانی نیە. حەزی بە خۆشگوزەرانی زیاتر لایەنی ئیپیکووریی هەیەو پێوەندییەکی بە ئایینی مڵکداریی ڕۆژگاری تازەوە نیە. هێندێ ڕەگی بەگومانیی نەبوون بینیی تێدا هەن و هەربۆیەش "حەز بە مەرگ...سەودای خۆوێران کردن" لەودا زۆرن.[56] کاتێکی شازادەی بەئەسڵ لەهیستانی و جێی گومان، وشیاری کردەوە کە ئەگەر تا سبەینێ شانگهای بەجێ نەهێڵێ مردن چاوەڕێیەتی، ئەو هەموو دراوی نەغدو بەشی زۆری وەختی خۆی لە کازینۆیەکدا خەرجی قومار کرد.

بە وتەی ژیسۆر، کلاپیک پیاوێکە کە "دڵێکی زێڕین، بەڵام بەتاڵی هەیە...بەپێچەوانەی خەڵکی دیکە،پوختەی کەسایەتیی کلاپیک نە ئۆگرییە، نە تەنیایی، هەموو گیانی وی هەست وسۆزەو هیچی دی." ئەو لە دەگمەن کەسانێکە کە "ناوکی هەناوی یان نیە."[57] سەرەنجامیش، هەژارو دەست تەنگ،بەجلوبەرگی دەریاوانییەوە، لە چین ڕای کرد،ئەوەش لەحاڵێکدا بوو کە هێندێک لە دۆستانی لە "هاڵێکی گەورەدا کە پێشتر هی قوتابخانەیەک بوو" چاوەڕێ بوون "بیان بەنە حەوشەیەک و لەوێڕا بە تاقمی ئیعدامیان بسپێرن."[58]

بێگومان لە نێوەرۆکی هەر مرۆڤێکدا دەتوانین هێندێک ناتەبایی بەدی بکەین. بەڵام کلاپیک، وەک هووەیدا لەومرۆڤە دەگمەنانە بوو کە کەسایەتییەکەیان ئەو ناتەباییە دیاری دەکا. هەم سواڵکەر بوو، هەم ئەبلەخەرج. ماقووڵزادەیەکی هەژار. بەچاوی ڕەشبینییەوە سەیری دنیای دەکردو لە یەک کاتدا،زۆریش خۆشگوزەران بوو. مالرۆ گوتەنی "کلاپیک لە دو کەسایەتیی جیاواز دروست ببوو. یەکیان ئارەزووی ژیانی هەبوو، ئەوی دیکەیان خولیای مردن."[59]

لەبارەی هووەیداشەوە،دەڵێی هەم لەسەردەمی لاوەتی و هەم لە دەورانی ژیانی یەکسەر سیاسیی ویدا، دەگەڵ دوو کەسایەتیی زۆر جیاواز ڕووبەڕووین. لە بەیڕووت هەر لەوکاتەدا کە ئۆگری کلاپیک و نەبوون بینییەکەی بوو، لایەنگری سەن ژووسێتیش بوو،واتە هەر ئەوکەسەی بە "بەدئەخلاقی و خۆپەرستی و خۆبەزلزانی" ناوبانگی هەبوو،و یەکێک لە سیما ترسناکەکانی شۆرشی فەڕانسە بوو.[60] هەر ئەویش بوو کە دژی پێکهێنانی

دادگایەک بۆ موحاکەمەکردنی شا بوو. چوونکە دەیگوت "دامەزراندنی ئەودادگایە بۆخۆی گریمانەی بێگوناحبوونی شای تێدایە." ئەو بوو کە دەیگوت "بۆ سەقامگیربوونی نیزامی کۆماری، کوشتنی شا پێویستە."[٦١]

جگە لەوە،هووەیدا لە وتووێژ دەگەڵ هێندێک لە دۆستە ئێرانییەکانیدا،پشتیوانیی لە ترۆتسکییش دەکرد.[٦٢] لەو کاتەدا تازە دادگا پڕشوورەییەکانی مۆسکۆ دامەزرابوون. زۆر دلە دۆستە کۆمۆنیستەکانی هووەیدا،و لەڕاستیدا کەم و زۆر هەموو کۆمۆنیستە ئێرانییەکان، لایەنی ستالینیان گرتبوو. بەلای وانەوە ترۆتسکی نوێنگەی شەیتان بوو.

کلاپیک و ڕەشبینییە سەمەرەکەی،سەن ژووسێت و باوەڕی پتەوی بەتوانای شیفابەخشی توندوتیژی، ئاندرەژیدو هەوەسە جیسمانییەکانی،و تەنانەت ترۆتسکی و بیری شۆرشە هەمیشەییەکەی هەموو لە خاڵێکدا هاوبەشن. هەموویان ڕۆمانتیکن. تەنانەت ئەڵقەی دۆستانی نیزیکی هووەیدا لە مەدرەسەش ناوێکیان بۆخۆیان هەڵ بژاردبوو کە ئاوازی رۆمانتیزمی مێژوویی شەپۆلی تێدا دەدا. ئەوان خۆیان بە بژاردە ڕووناکبیرییەکانی قوتابخانە دەزانی و ناوی "تەمپلەرەکان" *یان هەڵ بژاردبوو.[٦٣] هەڵبژاردنەکەیان زۆر سەیر بوو چوونکە تەمپلەرەکانی سەدەی دوازدەهەم، شەرکەرانێکی بەناوبانگ بوون کە لە شەڕی خاچپەرستەکاندا بەدژی موسوڵمانان شەڕیان دەکرد. بە بۆچوونی هێندێک لە لێکۆڵەران دەبێ هەر ئەو تەمپلەرانە بە یەکەم شانەی ماسۆنییەکان بزانین. بەشێکی دیکە پێیان وایە دەبێ ئەوانە بە هەوێنێکی گرنگی "مێشکی ئەدەبیی دەورانی ڕۆمانتیک دانێین."[٦٤] دیارە تەمپلەرەکانی بەیرووت تەنیا لە ئاڵۆزبڵۆزییەکانی سەردەمی لاوەتیدا هاودین و هاوپەیمان بوون.

لە دنیای هاوڕێیەتیدا هووەیدا هەمیشە بەوەفا بوو. زۆر لەوکەسانەی لە بەیرووت چاوی پێیان کەوت تامردن بەدۆست و هاوڕێی مانەوە. باکیشی لەوە نەبوو کە ئەو دۆستایەتییانە هێندێ جار بە زیانی خۆی تەواو بن. جگە لەوە بەشێک لە قوتابییە عەڕەبەکانی مەدرەسە دواتر چوونە ڕیزی بژاردە سیاسییەکانی جیهانی عەڕەبەوە. بە وتەی هووەیدا: "لە کابینەیەکی لوبناندا لە دوازدە وەزیر،حەوتیان لە هاوقوتابییەکانی من بوون."[٦٥]

*Templars

لەنێو دۆستانی ئەڵقەی "تەمپلەر"دا، هووەیدا ئۆگرییەکی تایبەتیی بە کچێکی جوان و گەنج بەناوی ڕێنە دۆمان * هەبوو. هەردووکیان لە نواندنی شانۆنامەیەکی ڕاسیندا بەناویLes Plaideurs بەشدار بوون. ڕێنە نەخشی "کۆنتس پیمپۆش"**ی لە ئەستۆ بوو،و نەخشی سەرەکی،واتە "داندەن"***یش هووەیدا یاریی دەکرد. ئەو قازییەکی پڕکارە کە "پێچ و مۆرەکانی لەئاکامی کاری زۆردا نەختێک شل بوونەوە".[٦٦] لە یەکێک لە شەوانی پێشاندانی ئەو شانۆیەدا بوو کە هووەیدا قسەخۆشی و تیژهۆشی و حازرجوابیی کەدواتر بوو بە بەشێک لە کەسایەتیی سیاسیی وی،لەخۆی نیشان دا. کاتێک بینەران بە دەنگی بەرز بە قسەیەکی داندەن پێکەنین، هووەیدا کە جلوبەرگی جوان وڕازاوەی قازیی دەبەردا بوو، چەکوچی سەرۆکایەتیی لەمێزەکەی خۆی داو ڕای گەیاند کە "ئەگەر ئامادەبووان بێدەنگی نەپارێزن، جگە لە دەرکردنیان چارەیەکمان نیە."[٦٧]

مامۆساتای شانۆ کە باوەڕێکی پتەوی بە پیرۆزیی دەقە کۆنەکان هەبوو،ئەو گۆڕینە کتوپڕەی لە دەقی شانۆنامەی ڕاسیندا پێ خەراپ بوو. بەڵام بینەرەکان بە پێکەنینی بەرزو سەرلەنوێی خۆیان نیشانیان دا کە ئەو شیرنکارییەی هووەیدایان پێ خۆش بووە.[٦٨]

هووەیدا تا مابوو نامەگۆڕینەوەی دەگەڵ ڕێنە بەردەوام بوو. جارجار یادی شانۆنامەی ڕاسینی دەکردەوەو تەنانەت جاری وابوو بە ڕێنەی دەگوت کۆنتس.[٦٩] پێوەندیی ئەم دووانە لەبارێکەوە زۆر جوان بوو. دەتوانین لەودا نیشانەی ئەوینێک ببینین کە هەرگیز ئاشکرا نەکراو دەرفەتی وەدیهاتنی دەست نەکەوت. کاتێک هاوینی ساڵی١٣٧٧(١٩٩٨) لە برۆکسێل چوومە سەردانی ڕێنە،چاکەت و داوێنێکی جوانی ئاسمانیی دەبەردا بوون. سەروچاوی زۆر بەسەلیقەوە ڕازاندبۆوە. زۆر بەتامەزرۆیی، داستانی دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ "ئەمیر"ی شی دەکردەوە. هەموو سەنگینیی خانمێکی بۆرژوای بەفەرهەنگی ئوروپایی لەودا بەرچاو دەکەوت. لە ڕوخساریدا هێشتا جوانی و نازەنینیی زەمانی گەنجی دەگەڵ نیشانەکانی پیری لە ململانەدا بوون. دیار بوو کە بە جحێڵی لەوانە بووە هەموو کەس گیرۆدەی بێ.

---

*Rene Domont

**Countess of Pimposh

***Danden

قسەکانمان جارێک بە فەڕانسەو جارێک بە ئینگلیسی بوون. زۆرتر وابوو بە ئینگلیسی دەستی پێ دەکردو ئەمجار هەژانی گێرانەوەکە وەکەیفی دەخست ولەنەکاو بێ ئەوەی بە خۆی بزانێ قسەکانی بەزمانی زگماکیی خۆی، فەڕانسەیی درێژە دەدا.

دەیگوت یەکەم جار وەختێک چاوی بە هووەیدا کەوت ،کە هەردووکیان سەرگەرمی مانگرتنێکی قوتابییان بوون. بەڕێوەبەری قوتابخانە یەکێک لەقوتابییە عێڕاقییەکانی دەرکردبوو و هووەیداو هاوخەباتەکانیشی خوازیاری گەڕانەوەی بوون. سەرەنجام بەرپرسانی مەدرەسە تەسلیمی ویستی قوتابییەکان بوون. ڕێنە دەیگوت: "ئەمیر زۆر میهرەبان و بەگوزەشت و زانا بوو" دەیگوت ڕەفتاری "سەنگین و ڕەسمی" بوو. دە ساڵی پێ چوو تا سەرەنجام هووەیدا لە نامەیەکدا کە لە لەندەنەوە بۆی نارد،بۆ یەکەمجار لە جیاتی "ئێوە" ،"تۆ"ی بۆ بەکار هێنا. هەر لەو نامەیەدا هێندێ نیشانەی ئەو خۆشەویستییە شاراوەیەشیان دەتوانین ببینین. [٧٠] دیارە بە وتەی ڕێنە: "بۆ من و ئەمیر،هاوڕێیەتی لە عیشق گرنگتر بوو. عیشق زوو دەڕواو هەرگیز تەمەنێک نابا. هاوڕێیەتی تا مردن دەمێنێ."[٧١]

دەیگوت وتووێژەکانیان زۆرتر لەبارەی مەسەلە ئەدەبییەکانەوە بوون. بەخەفەتەوە وەبیری دێنایەوە کە "ئەمیر بەئاسانی دەی توانی لەبەرڕا قسەکانی موولێر، بوودلێر یان ئاپوولینێر بگێڕێتەوە." باسی لە سەلیقەی هەمیشەیی هووەیدا لە جلوبەرگ پۆشێندا دەکرد. کراسی سپی و کراواتی سوور و شاڵواری شینی باس دەکرد کە یۆنیفۆڕمی مەدرەسە بوون. باوەڕی وا بوو "کاتێک ئەو بەرگەشی دەبەر دەکرد،هەر شۆخ و شەنگییەکی تایبەتیی هەبوو" پاشان،لەنەکاو، وەک بڵێی بەڕێکەوت، چەند وشەی شێعرێکی وەبیر هاتنەوە کە هووەیدا پێش ئەوەی لە بەیرووت بڕوا لەسەر بەرگی دەفتەرەکەی ویی نووسیبوون. دەیگوت شێعرێکی ئاڵفرێد دو ڤینی* بوو. بەڵێنی دا ئەگەر دەستخەتەکەی هووەیدای دیتەوە کۆپییەکیم بۆ بنێرێ.

کاتێک هووەیدا بەیرووتی بەجێ هێشت،فەرهەنگ و زمانێک کە لە مێشکیدا دەزرینگایەوە،سەرچاوەی سەرەکیی سەرمایە سێمبوولیکەکانی،ئەو شێعرانەی باسی ئەوین وئاوات و نائومێدییەکانییان دەکرد،ئەو شیرنکارییە زمانییانە کە بناخەی قسەو

*Alfred de Vigny

نووسینەکانی ئەویان پێک دێنا،هەموو لەجێدا ئورووپایی بوون. کەم وزۆر هەموو ئەو کتێبانەی دەی خوێندنەوە، بە فەڕانسە،ئینگلیسی یان عەڕەبی بوون. تەنیا لەماڵێ، ئەویش بەپێداگریی دایکی،هێندێ شێعری فارسیی دەخوێندنەوە تا زاڵبوونی بەسەر زمانی فارسیدا بپارێزێ.

لە دەورانی مانەوەی لە ئورووپادا،بێگومان نەریتە ڕۆژئاواییەکانی مایەی ئاسانیی کاروباری بوون. بەڵام کاتێک گەڕایەوە ئێران،ئەگەرچی هەر ئەو نەریتانە یارمەتییان دا بۆ ئەوەی بە خێراییەکی سەرسوڕهێن بگاتە لووتکەی دەسەڵات،هەرلەو کاتەدا، خاڵی لاوازیشی بوون. دژوارە بتوانی حکوومەت بەسەر وڵاتێکدا بکەی کە زمان و فەرهەنگەکەی[بۆ تۆ] بوونە مەڵبەندێکی بێگانە. هاوسەری هووەیدا بە تاڵی و زۆر بەکورتی ئاوای باس دەکا: "هووەیدا بۆ ئێرانییەکان لەڕادەبەدەر ئورووپایی بوو."[٧٢]

سێ مانگ چاوەڕێ بووم و سەرەنجام نامەی ڕێنە دەگەڵ کۆپییەکی دەستخەتەکەی هووەیدا گەیشت. ئەو چوار دێڕەی وەک یادگار لەسەر دەفتەری ڕێنەی نووسیبوون بەڕاستی لەباری وێکچوونی دەگەڵ ژیانی هووەیدا خۆیەوە هەژێنەر بوون. ئەو چوار دێرە بەشێکن لە بەناوبانگترین شێعری دوڤینی بەناوی "مەرگی گورگ":

ناڵین،شیوەن و گریان کاری دەستەوستانانە*

بە ورەی بەرزەوە پێ بنێ نێو جادەی چارەنووس

کۆڵێک کە بە پشک کەوتۆتە سەر شانت هەڵگرەو

ئەمجار وەک من ئازار بچێژەو بە بێدەنگی بمرە.

***

ناڵـــەوو گریانو شیــوەن کاری بێچارانــەیــە

دڵقەوی پێ هەڵبڕە. جا بگرە جادەی چارەنــووس

---

* شێعری دوڤینی بەڕواڵەت بە پێشوازی شێعرێکی بایڕۆن بەناوی "چایلد هاڕۆڵد"ەوە چووە. دوو دێر لەم شێعرە سەرەتای ئەم فەسڵەن.

هەڵ گرە ئەو كۆڵە وا كەوتۆتە سەر شانت بە پشک

چەشنیمن مەینەت بچێژەو فڕكە بادەی چارەنووس

فەسڵی چوارەم

سەرزەمینی سەمەرەکان

هاوڕێیان! ئەمە چ وڵاتێکە؟

شکسپێر،

شەوی دوازدەیەم

هووەیدا ساڵی١٣٢١ (١٩٤٢) پاش بیست ساڵ دووری گەڕایەوە ئێران. تاران شارێکی داگیرکراو بوو. دیارە نە تاران ئیدی گوندە هەڵمساوەکەی بیست ساڵ پێشتر بوو، نە هووەیداش ئیدی ئەو منداڵە دووساڵەیە بوو کە شاری بە سواری عارەبانە بەجێ هێشتبوو. بەڵام تارانی وەختی ڕۆیشتنی هووەیدا لانی کەم لە شتێکدا وەک تارانی ١٣٢١ دەچوو. هەردووک جار شار[و وڵات] خەریکی ئاڵو گۆڕ بوون.

٢٤ی گەلاوێژی ١٣٢٠ (١٩٤١)، ساڵێک پێش گەڕانەوەی هووەیدا، ئێران کەوتە بەر پەلاماری هێزەکانی ڕووس وئینگلیس. ٣٥هەزار سەربازی ئینگلیسی،لەوانە تفەنگدارانی

هیندی‌و چەرکا لە جنووب و ١٢٠هەزار سەربازی سوپای سوور لە شیمالەوە هێرشیان کردە سەر ئێران. سوپای ئێران هەم لەباری ژمارەی نەفەرەکان،و هەم لەبابەت چەندو چۆنی ئیمکاناتەوە،چەند جار لە دوو هێزی پەلاماردەر لاوازتر بوو. بۆیە بەرگرییەکی وای نەکردو لەماوەی چل و هەشت سەعاتدا لەبەریەک هەڵوەشاو تەسلیم بوو.

گەڵاڵەی هێرش بۆسەر ئێران یەکەمجار دەیەی دووەمی پووشپەڕی ساڵی ١٣٢٠ (١٩٤١) لە کۆبوونەوەی ئەنجومەنی وەزیرانی ئینگلستاندا کەوتە بەر باس و لێکدانەوە.[١] هاوپەیمانان کە وا دیارە لە بیانوویەک بۆ پەلاماردانی ئێران دەگەڕان،بوونی ژمارەیەک هاونیشتمانی ئەڵمانی لە ئێرانیان کردە بیانوو،و بێئەوەی گوێ بدەنە ڕاگەیاندنی بێلایەنیی ئێران، ولاتیان داگیر کرد. دەیانگوت،داگیرکردنی ئێران بۆ سەرکەوتن پێویستە. لەلایەک دەیانەویست زاڵبوونی ئینگلستان بەسەر بیرە نەوتەکانی خەلیجی فارسدا مسۆگەر بکەن‌و لەلایەکی دیکە،دوای هێرشی ئەڵمان بۆ سۆڤیەت، ئێرانیان بە شاڕێگای کۆمەگی سەربازی بە شووڕەوی دەزانی. دیارە ژمارەی ئەڵمانییەکان لە ئێران نەدەگەیشتە هەزار کەسیش. جگە لەوە هەمووشیان لەژێر چاوەدێریی توندی پۆلیسی ئێراندا بوون. یەکێک لە ئاکامەکانی داگیرکردنی ئێران،و ڕەنگە یەکێک لە هۆ بنەڕەتییەکانیشی،لادانی ڕەزاشا لە پادشایەتی بوو. ناسیۆنالیزمی وی دەگەڵ پڕۆژەکانی دەوڵەتی "فەخیمە"ی ئینگلستان لە ئێران‌و لە خەلیجی فارس نەدەگونجا. بۆیە ئینگلستانیش لە دەرفەتێک دەگەڕا بۆ ڕووخاندنی ڕەزاشا،و شەڕ بووە بیانوویەکی باش بۆ ئەوکارە.

ئینگلستان لە هەر دەرفەتێک بۆ سووکایەتی‌کردن بە ڕەزاشا،کە پیاوێکی لەخۆبایی‌و ڕێبەرێکی ملهوڕو نوێخواز بوو، کەلکی وەرگرت. تەنانەت باس لەوە دەکرا کە ڕۆژگاری بنەماڵەی پەهلەوی بەسەر چووە.[٢] بەڵام سەرەنجام هاوپەیمانان بەتایبەتی ڕووس‌و ئینگلیس ڕێگەیان دا حەمەڕەزای لاو لەسەر تەختی پادشایەتیی بابی دانیشێ. دیارە لە تەواوی دەورانی شەڕدا، هاوپەیمانان بەکردەوە شایان بە نەبوو دادەنا. لەهەموو بوارەکاندا جۆرێکیان ڕەفتار دەکرد کە وابزانە ئەو هەر نیە. بۆ وێنە،کۆنفرانسی تاران بێ پرس‌وڕاو تەنانەت بێ ئاگاداریی شا پێک هات. ئەویش تا مابوو ئەو بێ ڕێزییەی لەبیر نەچوو،و خەتابارانی هەرگیز نەبەخشی. لە هەمووی خەراپتر ئەوە بوو کە وەختێک ڕۆزڤێڵت و چەرچیل‌و ستالین گەیشتنە تاران، تەنیا ستالین چووە سەردانی شا. لە یەک قسەدا،هاوپەیمانان دەسەڵاتی تەواو بوون و شا تەنیا داوەڵێک بوو.

سەردەمی داگیرکرانی ئێران،سەردەمی نوێخوازیی هونەریو باسێکی بەسوودی سیاسی بوو. زۆر هۆی جۆراوجۆر کۆمەگیان بە پەیدابوونی ئەو دەورانە دەوڵەمەندە فەرهەنگی و دێموکڕاسییە کرد. سانسۆرو زەبروزەنگی سەردەمی دیکتاتۆریی ڕەزاشا،و بەدەسەڵاتیی ناوبراو، پشووی لە هێزە داهێنەرەکانی کۆمەڵ بڕیبوو. لەتەواوی ئەو ساڵانەدا، ویستی هاوبەشیی سیاسیی حەشیمەتی رۆژلەڕۆژ زیاتری شارەکانی ئێران پشت گوێ دەخراو سەرکوت دەکرا. بە ڕووخانی ڕەزاشا،ئەو هێزە سەرکوتکراوانە گیانێکی تازەیان هاتەوە بەرو چالاکیی فکریو سیاسیو فەرهەنگی برەوێکی بێوێنەی پەیدا کرد.[٣]

شەڕ نفووزی ئەمریکا لە ئێرانیشی بردە سەرێ. لە دوو دەیەی هەوەڵی سەدەی بیستەمدا، ئینگلستان بەهەموو هێزیەوە پێشی هاتنی کۆمپانیە ئەمریکاییەکان بۆ ئێرانی دەگرت. بەڵام لەساڵەکانی دوای شەڕدا، نفووزی ڕووولەزیادبوونی ئەمریکا لەجیهان و ئێراندا، چەرچیلی نیگەران کرد. ڕەنگدانەوەی ئەو نیگەرانییە لە هێندێک نامەی وی بۆ ڕۆزڤێڵتدا دەتوانین ببینین. لە یەکێک لەو نامانەدا کە بۆگەنی خۆبەفیرعەون‌زانینی ئیستیعماریی لێ دێ،ئاماژە بە نیگەرانیی چەرچیل لەبارەی ئێرانەوە دەکاو دەنووسێ[٤] : "داوام لە وەزارەتی دەرەوەو پسپۆڕانی نەوتی خۆم کردوە کە مەسەلەی نەوت[ی ئێران] لێک بدەنەوە، بەڵام دڵنیا بن ئێمە بەچاوی کڕیار تەماشای مەیدانە نەوتییەکانی ئێوە ناکەین." وەڵامی چەرچیلیش بەقەدەر نامەی ڕۆزڤێڵت،پڕ لە خۆبەزلزانیو لووتبەرزی بوو: "زۆر سوپاس کە بەچاوی کڕیار تەماشای مەیدانە نەوتییەکانی ئێمە ناکەن. ڕێگا بدەن منیش لەبەرانبەردا ئێوە دڵنیا بکەم کە بەهیچ جۆر نیازمان نیە دەست بۆ قازانجو مڵکەکانی ئێوە لە عەرەبستانی سعوودی درێژ بکەین."[٥]

لەحاڵێکدا ڕۆزڤێڵتو چەرچیل خەریکی دابەشکردنی مەیدانە نەوتییەکانی خەلیجی فارس بوون*، ستالینیش کە هەوای دەسەڵاتسەپاندن لەسەری دابوو،لە داگیرکردنی ئیران بۆ دامەزراندنی حیزبێکی کۆمۆنیستی گوێلەمستو بەرفەرمانی خۆی کەلکی وەرگرت.

* نامەکانی چەرچیلو ڕۆزڤێڵت لە بارێکی دیکەشەوە سەرنجڕاکێشن. لە کۆتایی شەڕی یەکەمدا، ئینگلیستان نیگەران بوو ئێران پێوەندی دەگەڵ ئەمریکاو وڵاتانی دیکەی ڕۆژئاوا دامەزرێنێ. بۆیە لە هەموو توانای خۆی کەلکی وەرگرت تا نەهێڵێ ئێران لە کۆنفرانسی ڤێرسایدا بەشدار بێ. لە نێوەرۆکی نامەکانی چەرچیلو ڕۆزڤێڵتدا بەئاسانی دەتوانین ئەوە بخوێنینەوە کە بە تەواوبوونی شەڕی دووەم تای تەرازوو بەلای ئەمریکادا قورستر بووە.

هەر لەوکاتەدا،حیزبی تازە نیگەرانی دژکردەوەی توندی هێزە مەزهەبیو خۆپارێزەکان بوو،و هەربۆیەش خۆی لە دانانی ناوی حیزبی کۆمۆنیست پاراست،و لەجیاتی وی ناوی بەڕواڵەت بێ خەتەری حیزبی توودەی هەڵ بژارد. حیزبی توودە بەهۆی دیسیپلینە ڕێکخراوەییەکەی،و هەروەها بەهۆی ئەوە کە پشتی بە "برا گەورە"ی قایم بوو،خێرا پەرەی ئەستاندو لە سیاسەتی دە ساڵی دواتری ئێراندا ڕۆڵێکی بنەڕەتیی گێڕا..بەشێک لە دۆستانی سەردەمی بەیرووتی هووەیدا،یەک لەوان جەلالی میری،چوونە ڕیزی ئەندامان یان لایەنگرانی حیزبەوە. ساڵەکانی دواتر ،هێندێک لە ڕێبەرانی حیزبی توودە تەنانەت ئیددیعایان کرد کە هووەیداش ماوەیەک لەنێو لایەنگرانی حیزبدا بووە.[6] دیارە ڕێبەرانی حیزب تائێستا بەڵگەیەکیان بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئیددیعای خۆیان نیشان نەداوە. بەهەر حاڵ،پاش دامەزرانی حیزبی توودە، بیروباوەڕی مارکسیستی بەخێرایی لە ئێراندا برەوی پەیدا کردو بەسەر مێشکو زمانی ڕووناکبیراندا زاڵ بوو.

لەوڕۆژانەدا، بەشێکی گرنگ لە پیاوە ئایینییەکانیش لایەنگری خوێندنەوەیەکی تازە لە ئیسلام بوون، دەیانگوت دەبێ بارە دوورلەئەقڵو لەباوکەوتووەکانی شیعەگەری وەلا بنرێن. ئەوان ئایینی گریانپەرستیونەریتی لەسنگدانو هەوای مۆجیزەیان بە بارە لەباوکەوتووەکانی ئیسلام دەزانی. زۆر لەو باوەڕانە لەژێر کاریگەریی بیرمەندو مێژوونووسی عورفیمەسلەکی بەناوبانگ ئەحمەدی کەسرەویدا بوون و لە بیروڕاکانی وی وەرگیرابوون.[7] بەڵام هەر لەوساڵانەدا،ئاخوندێکی تاڕادەیەک نەناسراو کەوتە بەربەرەکانیی ئەو خوێندنەوە تازەیە. ناوی ڕووحوڵڵا خومەینیو ئامانجی بەرگری لە بایەخە نەریتییەکانی شیعەگەری بوو. هەرلەوکاتەدا بۆ یەکەمجار بناخە تیئۆرییەکانی ویلایەتی فەقیهی دامەزراند. بۆچوونەکانی ڕووحانییە نوێخوازەکانی بە خەتەرناک دەزانینو ڕاست سیوحەوت ساڵ پێش ئەو کاتەی دادگاکانی شۆرش، هووەیداو هەزاران کەسی دیکەیان بەناوی "مفسد في الأرض" دادگایی کرد، ئەو لە "دەوڵەتی ئیسلام"ی دەویست کە "هەمیشە دەگەڵ ڕێوشوێنە ئایینیو مەزهەبییەکاندا بێو پێشی ئەو بڵاوکراوانە بگرێ کە پێچەوانەی قانوونو دیننو کەسانێک کە ئەو قسە پڕوپووچانە دەکەن لەبەر چاوی لایەنگرانی دین ئیعدام بکاو ئەو فیتنەگەرانە کە"مفسد في الأرض"ن لەسەر زەوی لابەرێ تا فیتنەهەڵایسێنان ئیدی فیتنەو دووبەرەکی نەنێنەوەو دەستی خەیانەت بۆ لای پیرۆزییە دینییەکان درێژ نەکەن والسلام."[8]

ڕەفتاری حەمەڕەزاشاش هێندێ جار بێ ئەوەی بیهەوێ بانگەوازی بۆ گۆڕین دەکرد. پادشای لاو مرۆڤێکی شەرمێون‌و لەخۆبەگومان بوو. توانای پڕکردنەوەی جێگای بابی لەخۆیدا شک نەدەبرد. نموونەی زەقی ئەو پێوەندییە دژوارە دەتوانین لە وێنەیەکدا ببینین کە دەگەڕێتەوە ساڵی ١٣٠٥ (١٩٢٦). ئەوکاتە،"باوک چل‌وهەشت ساڵەو کوڕەکەی حەوت ساڵە بوو. شا بابایەکی بەخۆوەو بەهێز بە ڕوویەکی گرژەوە، دەستی لەبەر پشتێنی نابوو و قنج ڕاوەستابوو. لە پەنا وی منداڵێکی ڕیوەڵەی ڕەنگ پەڕیوو بێ حەوسەلە دەبینرا. حاڵەتێکی ڕەسمی و گوێ‌لەمستی هەبوو. بەژنی نەدەگەیشتە پشتێنی بابیشی."[٩] جلوبەرگی کوڕەکە، بێ کەم‌وزیاد، لەجلوبەرگی بابی بوو. ڕاست شازدە ساڵ دوای ئەو وێنەیە،کوڕ لەنەکاو لەسەر تەختی بابی دانیشت‌و کوڕی ئەو مەیدانەش نەبوو.

ڕەزاشا نوختە لاوازەکانی کوڕی خۆی باش دەناسین. وەختێک حەمەڕەزا، وەک جێ نشین لە بابی پرسیبوو کە ئامانجی بنەڕەتیی حکوومەتەکەی چییە،ئەو لە وەڵامدا گوتبووی دەیەوێ حکوومەتێک دامەزرێنێ کە بتوانێ پاش خۆشی بم بمێنێ‌و کاروباری وڵات بەڕێوە بەرێ. حەمەڕەزاشا قسەکانی بابی بە نیشانەی بێ‌متمانەیی ناوبراو بەخۆی دەزانی. قسەکانی ڕەزاشای بەجۆرێک بێ‌ڕێزی‌و بێ متمانەیی دادەنا. دەیگوت زۆرم لێ گران هات کە بابم تا ئەوڕادەیە دەرهەق بەمن بێ‌متمانە بوو.[١٠]

شای لاو تینووی ئەوە بوو کە نەک هەر هاوپەیمانان، بەڵکوو سیاسەتمەدارانی ئێرانیش ئەو بە هێند بگرن. لەو ڕۆژگارەدا شا،لەباری سیاسییەوە کەم‌وزۆر پەراوێز خرابوو. قەواموسسەڵتەنە سەرۆک وەزیری بەتوانای ساڵەکانی دوای شەڕ، ڕۆڵێکی گرنگی لە پەراوێزخستنی شادا یاری کردبوو. شا دەیەوست لە پەراوێزەوە بگاتە ناوەند. دەیەویست جڵەوی دەسەڵات بەدەستەوە بگرێ. هەربۆیە لەوڕۆژانەدا،بۆ پەیداکردنی هێزو هاوپەیمان هێندێ قسەی کردن کە سێبەرەکەیان دواتر قورسایی دەخستە سەرپادشایەتییەکەی. ساڵی١٣٢٥ (١٩٤٦)، ڕوو بە کۆمەڵێک لە پیاوانی ئایینیی موسوڵمان گوتی:

ئەمن خۆشحاڵم کە دەبینم ئەم دواییانە گیانێکی یەکیەتی لەنێو خەڵکدا پەیدا بووەو بەرەبەرە شارەزای مافەکانیان دەبن. قسەکانی بەڕێزانیش ئەوەیان پێوە دیارە.

بەڕێزان باشتر دەزانن کە ئێران دوو دەستە پادشای هەبوون. پادشا باشەکان‌و پادشا خەراپەکان. دەستەی دووەمیش دوو تیرە بوون. ئەوانە کە خەراپەیان کردو ئەوانە کە نەیان‌توانی خەراپە بکەن.

به باوەڕی من بەرپرسایەتیی ئەو دەستەیە کە خەراپەیان کردوە دەکەوێتە سەر شانی میللەت و خەڵک کە ڕێگەی خەراپەکردنیان بە دەسەڵاتداران داوە، چوونکە میللەت نابێ بەرامبەر بە ڕەفتاری کاربەدەستان بێ لایەن و بێدەنگ دانیشێ. بەڵکوو ئەگەر دیتی دەوڵەتەکان مافەکانی پێشێل دەکەن و قانوون بەڕێوە نابەن دەبێ ڕاپەڕێ‌و ڕێگە نەدا دەسەڵاتداران دەستدرێژی بکەنە سەر مافەکانی.

بەڵێ میللەت دەبێ شارەزای مافەکانی خۆی بێ تا ئەگەر دەستدرێژی‌یان کرایە سەر بتوانێ بەرگری‌یان لێ بکا.

یەکێک لە ئەرکە گرنگەکانی بەڕێزان حوججەتولئیسلامەکانیش ئەوەیە خەڵک وشیار بکەنەوەو دەگەڵ مافەکانیان ئاشنایان بکەن تا لەئاکامدا دەوڵەتان‌و کاربەدەستان نەتوانن کاری بێ‌جێ‌و پێچەوانەی قانوون بکەن.

سەرکەوتنی بەڕێزان لەو ئەرکە نیشتمانییەداو بەختیاریی میللەتی ئێران ئاواتەخوازم.[١١]

ڕەنگە هیچ وتەیەکی دیکە بەم ڕادەیە لە ساڵەکانی دواتردا نەبووبێتە مایەی ناڕەحەتیی شا. جگە لەوە، شا جۆرێک هەستی خۆبەکەم‌زانینی تێدا هەبوو. هەر لەوکاتەدا،سووکایەتی پێکرانی لەلایەن هاوپەیمانان‌و هێندێک لە سەرۆک وەزیرەکانی پازدە ساڵی هەوەڵی حکوومەتەکەی بووە سەربارو کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر جۆری پێوەندیی وی دەگەڵ هووەیدا لە نیوەی دووەمی پادشایەتییەکەیدا دانا.

ئەگەر هەموو ئەو هۆیانە بۆ برەوپەیداکردنی فەزای فکری وسیاسیی وڵات بەس نەبوون، هۆیەکی دیکەش لەئارادا بوو،کە ناوی نیل کڕام کووک *بوو.[١٢] ئەو ژنێکی زبروزرینگی ئەمریکایی بوو و ئۆگرییەکی تایبەتیی بە ئەدەبیاتی ئێران پەیدا کردبوو،و بەتایبەتی زۆر حەزی لە دەقەکانی سۆفیگەری دەکرد. ئەو بەکردەوە لەلایەن هاوپەیمانانەوە،کرابووە وەزیری فەرهەنگی ئێران‌و چاوەدێری ئاکاری گشتیی وڵات.[١٣]

---

*Nil Cram Cook

لەسەردەمی دەسەڵاتی ئەودا،نەک هەر ژمارەی گۆڤارو ڕۆژنامەکانی ئێران زیادی کرد، بەڵکوو ئەو بڵاوکراوانە ئازادییەکی تاڕادەیەک بێوێنەشیان هەبوو. لەو ڕۆژانەدا،لە تاران نیزیک بە دووسەد ڕۆژنامە بڵاو دەکرانەوە.[١٤] ڕاست لە لووتکەی ئەو ئاڵوگۆڕانەدا بوو کە ئەمیر عەبباسی هووەیدا گەڕایەوە ئێران. دەیەویست لە نوختەی پێک گەیشتنی ئەو ئۆگرییە فەرهەنگییە جیاوازو ناتەباپانەدا کە هەیبوون، کەسایەتییەکی بەردەوام بۆخۆی پێکەوە بنێ.

پێش گەڕانەوەی هووەیدا بۆ تاران بۆسەردانی دایکیو برایەکەی چووە بەیرووت. لەوێوە هاتە بەسرەو لە بەسرە بەلەم (قایق)ێکی چووکەڵەی بەکرێ گرتو پێی هاتەوە خاکی ئێران. ئەمجار ترومبێلێکی کۆن بردیە ئەهواز. داوای لە شۆفێرەکە کرد کە هەرێمی سنووریی ئێرانی نیشان بدا. دەیەویست بزانێ چ لەحزەیەک دەگاتەوە خاکی ئێران. بە زمانێک کە نوسەرە ڕۆمانتیکە فەڕانسەییە خۆشەویستەکانیی وەبیر دێنایەوە، دەیگوت: "دەمەویست لەسەر سنوور دەمێک ڕاوەستمو فرمێسکی شادیو فرمێسکی غەمودەردی خۆم پێشکێش بکەم. شادی لەوەی ئێستا وڵاتەکەی خۆم دەبینمەوە، وڵاتێک کە لەودا لاپەڕەکانی شانامەم لە زمانی فیردەوسییەوە ناسیو خۆشمویستنو شێعرەکانی لەنێو باوەشی دایکمدا فێر بووم... و فرمێسکەکانیشمی لەبەر پێ دەڕێژم. وڵاتەکەم کە لە سنوورەکانیدا هێزە بێگانەکان نیشتەجێن؛ ئەو هێزە دەرەکییانە کە وەک سەرکەوتووی شەڕ لە ڕەمڵە ئارامەکانی ئیراندا ماندوویی خۆیان دەحەسێننەوە."[١٥] بەڵام هووەیدا تێ-گەیشت کە هیچ نیشانەیەکی سنوور لەئارادا نیە. ئەو ئینگلیسییەکانی بە بەرپرسی ئەو کارە دەزانی. دەڵێ ئەوانە "وەک ئاغا بەسەر عێراقو جنووبی وڵاتەکەمدا زاڵ بوون" و "ئاسەواری دەسەڵاتداریی ئێمەیان لەنێو بردبوو."[١٦]

هەربەوپێیە،باسی لەبارەی ئەهوازیشەوە، کە یەکەم شار بوو هاتە سەر ڕێگای زۆر خەفەتاوییە. نیشان دەدا کە چەندە لەبارەی وەزعی ئێرانەوە نائومێد بووە. دەنووسێ: "ئەهواز لەڕاستیدا شار نەبوو، بەڵکوو بریتی بوو لە وێرانەیەکی تاوەسووت لە تەنیشت ڕووبارێکی وشک... ڕیزەکۆڵانێکی تەنگ‌وپیس، خەڵکێکی ڕووت‌وپێخواسو لەهەر گۆشەیەکیش کۆمەڵێک سواڵکەر کە هەر کەسی تازەیان دەدی شاڵاویان بۆ دەبرد."[١٧]

بەڵام هووەیدا ئێرانی ئەودەمی هێندە نەدەناسی. وەک ونبوویەکی سەرگەردان بە شارەکانیدا دەگەڕاو تەنانەت لە تارانیش کە لێی لەدایک ببوو،ون بوو. بیست ساڵ

پێشتریش لە تاران ون ببوو. ئەوجارە منداڵ بوو و تازەش دەگەڵ بنەماڵەکەی لە دیمەشقەوە گەڕابۆوە تاران. جاری یەکەم ڕێگای ماڵی نەنکیی لێ ون بوو و بەیارمەتیی پۆلیسێک گەیشتەوە ماڵێ. ئەم جارەش پێویستیی بە ڕێنوێنێک هەبوو. سەرەنجام بە کۆمەگی فایتوونێک کە ئەسپێکی لەڕو لاواز ڕای دەکێشا، چۆوە ئەو هوتێلەی دەیەویست بچێتەوە. لە یەک قسەدا،هووەیدا لەتاران سەرگەردانو ونبوو بوو. بەڵام پاریسێ پێش ئەوەی ببینێ، زۆر چاک شارەزا بوو.

هووەیدا ڕۆژی دوای گەیشتنەوەی بۆ تاران پێوەندیی دەگەڵ خزمەکانی گرت. دوای چەند ڕۆژ سەرەنجام گوازتیەوە ماڵی ناسرقوڵیی سەرداریی خاڵی. ناسرقوڵی برای ئەو سەردارییەی دانیشتووی پاریس بوو. هووەیدا لەتاران دووساڵ میوانی ماڵی خاڵی بوو. مانەوەی درێژخایەنی لەوماڵە دەتوانین بە یەکێک لە نوێنگەکانی شێوەی تایبەتیی ژیانی وی بزانین. ئەو پاش گەڕانەوە بۆ ئێران لەساڵی ١٣٢١ (١٩٤٢)دا، بەدەگمەن لە ماڵێک نیشتەجێ بوو کە ئی خۆی بێ. هەرچەند لە دواساڵەکانی ژیانیدا ئاپارتمانێکی چووکەڵەی لە ساختومانی ساسانی تاران کڕیبوو،و ئەگەرچی ڤیلایەکی چووکەڵەشی لە نیزیک دەریای خەزەر هەبوو،بەڵام بەدرێژایی ساڵانی ژیانی لە تاران بەشی زۆری لەماڵی دایکی دەژیا.

دوای حەوتوویەک حەسانەوە، هووەیدا ناوی خۆی بۆ خزمەتی سەربازی نووسی. هەرلەوکاتەدا،٢٢ی بەفرانباری ١٣٢١(١٩٤٣)، پێش چوونەسەربازی،لە وەزارەتی دەرەوەش داوای کاری کرد. ئامانجی لەوکارە وەبیرهێنانەوەی دووربینیی کەسایەتیی داستانو شانۆنامەکانی چیخۆف بوو. دەیەویست لەوڕێگایەوە دووساڵ خزمەتی سەربازییەکەی وەک خزمەتی دەوڵەتی بۆ حیساب بکرێ. دەقی داخوازی کارەکەی بەم جۆرە بوو: "ئەمن ئەمیرعەبباسی هووەیدا خاوەنی ناسنامەی ژمارە٣٥٤٢، کوڕی حەبیبوڵڵا (عەینولمولک) وەزیرموختاری پێشووی ئێران لە شانشینی عەڕەبیی سعوودی، دوای تەواوکردنی خوێندنی ناوەندی لە بەیرووتو فێربوونی هەردوو زمانی فەڕانسەیی و عەڕەبی بەتەواوی و ئاشنابوون دەگەڵ زمانی ئینگلیسی چوومە لەندەنو ماوەی ساڵێک ئینگلیسییەکەم تەواو کردوەو لەوێڕا چوومە بڕۆکسێلو دوای سێ ساڵ لیسانسی زانستە سیاسییەکانم لە زانستگەی بڕۆکسێل وەرگرتوە و لەونێوەدا دەگەڵ هەردوو زمانی ئیتالیاییو ئەڵمانییش ئاشنا بووم. بۆیە سەرنجی ئەو وەزارەتە بۆلای پێشینەی دوورودرێژی خوالێخۆشبووی بابمو ئەوە کە خوێندنی بەرزم لە بەشی دیپلۆماسیدا

تەواوکردوە،ڕادەکێشمو داوا دەکەم شانازیی کارمەندیی ئەو وەزارەتخانەیە بە نۆکەری خۆتان ببەخشن."[١٨]

وەک لە دەقی ئەم نامەیە دەردەکەوێ،هووەیدا شارەزایی خۆی لە چەند زمانی بێگانەی بە یەکێک لە گرنگترینو بەبایەخترین تایبەتمەندییەکانی خۆی زانیوە. لەوکاتەوە،زمان هەمیشە یەکێک لە ئامرازەکانی نیزیکبوونەوەی لە خاوەن دەسەڵاتان بووە. جگە لەوە، ئاماژەی هووەیدا بە "ڕابردووی دوورودرێژی خزمەت"ی بابی،بەپێی قاعیدە ئیددیعای ئەو کەسانە بەرپەرچ دەداتەوە کە دەڵین عەینولمولک لەسەر چالاکیی پڕوپاگەندەیی بەقازانجی مەزهەبی بەهایی لە عەڕەبستانی سعوودیو لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە دەرکراوە. بەجۆرێکی دیکە بڵێین، لەبەر ئەوەی ساعید، وەزیری دەرەوەی ئەو وەخت بەهایی نەبووە، ئاماژەی هووەیدا بەخزمەتەکانی بابی ئەوڕاستییە دەردەخا کە خانەنشین کرانی عەینولمولک پێوەندییەکی بە چالاکیی مەزهەبییەوە نەبووە.

هەر لەوکاتەدا دەتوانین دەقی داخوازی کاری هووەیدا بە یەکەمین نیشانەی چاوڕاو لەبارەی پلەی خوێندەوارییەکەیەوە بزانین. ئەم بابەتە لە سەردەمی سەرۆک وەزیرییەکەیدا زیاتر پەرەی گرت. ئیددیعای هووەیدا دەربارەی "خوێندنی بەرز" لە "بەشی دیپلۆماسیدا"،تەنیا پاڵی بەوڕاستییەوە دابوو کە لە دەورانی لیسانسەکەیدا چەند دەرسێکی لەو بوارەدا خوێندبوو. بێجگە لە دوو تێرم دەرسی مافی نێونەتەوەییو پێوەندییە نێونەتەوەییەکان،چەند دەرسێکیشی لەمێژووی ئابووریو سیاسیی ئیستیعماری بێلژیک لەکۆنگۆ وەرگرتبوو.

جگە لەوە، هەرچەند لە ساڵەکانی دواتردا سەرچاوەی جۆراوجۆر-لە کتێبی بژاردەکانی ئێرانەوە بگرە تا کۆمەڵە ژیاننامە تازەکانو بەڵگەکانی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا- ئیددیعایان کرد کە هووەیدا دوکتۆرای لە سۆربۆن وەرگرتوە،دەقی نامەکەی هووەیدا خۆی جێی گومان ناهێڵێتەوە کە لیسانسی زانکۆی برۆکسێل بەرزترین بڕوانامەی خوێندنی بووە.* [١٩] (دیارە ساڵەکانی دواتر لە سەردەمێکدا کە ئێران دارایی‌و سامانێکی

---

* لە نێوەڕاستەکانی سەرۆک وەزیرییەکەیدا، دەوڵەتی هووەیدا فەرمانێکی دەرکرد کە کەلکوەرگرتن لە لەقەبی دوکتۆری لە پزیشکان و پزیشکانی دانو پزیشکانی ئاژەڵدا بەرتەسک دەکردەوە. گومان لەوەدا نیە کە ئەودەم زۆرکەس هەبوون کە لە دوکانەکانی بڕوانامە فرۆشیی ئورووپاو ئەمریکا دوکتۆرایەکیان کڕیبوو و هاتبوونەوە ئێرانو زۆر کەلکی خەراپیان لێ وەردەگرتن. بەوحاڵە هێندێک لە ڕەخنەگرانی هووەیدا،

پێكەوە نابوو،هووەیدا چەندین ماجستەرو دوكتۆرای شانازیی وەرگرتن.) لەڕاستیدا چاپی ساڵی ١٣٤٤ (١٩٦٥)ی كتێبی بژاردەكانی ئێران ئیددیعا دەكا هووەیدا پلەی ماجستەری "لە زانستە سیاسییەكانو ئابووریدا" لە زانكۆی بڕۆكسێلو "دوكتۆرای مێژووی لە زانكۆی پاریس" وەرگرتوە. كاتێک پرسیارم لە جیهانگیری بێهڕووز،دەبیرو دیزاینەری كتێبی بژاردەكانی ئێران كرد كە سەرچاوەی زانیارییەكانی لەبارەی خوێندنی هووەیداوە كامە بووە، گوتی وردەكاریی بابەتەكەو چەندوچۆنی نووسینی ئەوبابەتەی لەبیر نەماوە كە لەبارەی هووەیداوە نووسراوە.[٢١] دیارە هووەیدا خۆشی لەو چاووڕاوانەدا كە لەبارەی بڕوانامەكانیەوە دەكران، نەخشێكی هەبوو. ئەوسەردەمەی سەرۆک وەزیر بوو،بە سەعیدەی پاكڕەوان، یەكێک لە سكرتێرەكانی خۆی گوتبوو كە: "نامە (تز)ی دوكتۆرای خۆی لەسەر پانايیت ستراتی نووسیوە."[٢٢]

سەرەنجام،دەقی داخوازی كاری هووەیدا چەندوچۆنی شارەزایی ناوبراو لەشێوەی كاری ئیدارە دەوڵەتییەكانی ئەو سەردەمەی ئێران نیشان دەدا. وا دیارە ئەو نەی‌زانیوە كە وەدەستهێنانی كاروباری دەوڵەتی، بەتایبەتی لە وەزارەتی كاروباری دەرەوەدا، پێویستیی بە پشتیوانی زۆر بەهێز هەیە. دیارە هووەیدا زۆر زیرەک بوو. ئەوەی نەی‌دەزانی زوو فێری دەبوو. زۆری پێ‌نەچوو كە تێ‌گەیشت پێشكەوتنی لە ئێراندا بەستراوەتەوە بە بوونی پشتیوانو "پارتی"یەكی بەهێز. سێ ساڵی پێ‌چوو هەتا ئەو پشتیوانەی لە عەبدوڵڵای ئینتیزامدا دیتەوە. بەكۆمەگی وی،خێرا هەموو پلیكانەكانی سەركەوتنی ئیداریی بڕین. بەڵام بۆ ئاسانكردنی كاری وەرگیران لە وەزارەتی دەرەوەدا، پەنای بۆ ئەنەوشیرەوانی سوپەهبودی برد كە لە پایەبەرزانی ئەو سەردەمەی وەزارەتی دەرەوەو مێردی پووری بوو. سوپەهبودی نامەیەكی بۆ پشتیوانی لەدامەزرانی هووەیدا نووسی.[٢٣] هەرلەوكاتەدا هووەیدا پەنای بۆ یەكێک لە دۆستانی بابی بەناوی ئەبولحەسەنی بێهنامیش برد كە پۆستێكی گرنگی لە وەزارەتی دەرەوەدا هەبوو. بەكۆمەگی بێهنامو سوپەهبودی، هووەیدا وەک فێركار-كارآموز- لەدەفتەری وەزیر وەرگیرا.[٢٤]

دەركردنــی ئــەو فەرمانــەیان بــە نیشــانەی حەســوودیی هووەیــدا دەزانــی. دەیــانگــوت هووەیــدا چــوون بۆخــۆی دوكتــۆرای نەبوو،ئــەم لەقەبــەی بــە خــەڵكی دیكــەش ڕەوا نــەدەدی. بائــەوەش بگــوترێ كــە فەرمانەكــەی دەوڵــەت زۆریشی گوێ پێ نەدرا. (وتووێژ دەگەڵ ئەحمەدی قورەیشی،١٩ی ئۆكتۆبری ١٩٩٧).

هەرچەند لەوڕۆژەوە کە هووەیدا داوای کاری کرد تارۆژێکی حوکمی دامەزرانەکەی دەرچوو،هەشت مانگی خایاند، بەوحاڵە هێندێ لە ڕەخنەگرانی هووەیدا،دامەزرانی وی‌یان بە گوماناوی زانیوە. هێندێک لەو دژبەرانە تەنانەت ئیددیعا دەکەن کە "هێندێ دەستی ئەفسووناوی بە قازانجی هووەیدا وەکار کەوتن."[٢٥] بەڵام بەباوەڕی من،مەسەلەی گرنگتر ئەوەیە کە بپرسین بۆچی ساڵی١٣٢١،واتە کاتێک ژمارەی خوێندکارانی ئێرانیی زانکۆکانی ڕۆژئاوا زۆر بەرتەسک بوو، کەسێک بە پێشینەی خوێندەواریی هووەیداوە بۆ وەرگرتنی کارێک لە وەزارەتی دەرەوە ناچار بوو پاڵ بە "پشتیوان" و "پارتی"یەوە بدا. بەهەر حاڵ، حوکمی کاتیی هووەیدا وەختێک کرایە یەکجاری کە ئەو ئەزموونەی بە سەرکەوتنەوە تێپەڕاند کە بۆ وەرگیران لە وەزارەتخانە پێویست بوو.

هووەیدا هەرلەوکاتەدا هەنگاوی پێویستی بۆ دەستپێکردنی خزمەتی سەربازییەکەشی هەڵێنانەوە. لەو سەردەمەداو هەروەها لەساڵەکانی دواتریشدا، کوڕانی هەزار بنەماڵەی ئێران هەزارویەک فێڵیان بەکار دێنا بۆئەوی بەهەر جۆر بووە لەخزمەتی سەربازی ڕابکەن. هووەیدا ئەو جیاوازییەی هەبوو کە پێم‌وایە، تەنیا سەرۆک وەزیری سەردەمی مەشرووتە بوو کە خزمەتی سەربازیی کردبوو. بە وتەی هووەیدا لە کاتێکدا هەموو دۆستەکانی لە بیری ڕاکردن لە خزمەتی سەربازیدا بوون، ئەو خەریک بوو خۆی بۆ خزمەت ئامادە دەکرد.[٢٦] هەرلەوکاتەدا، توانی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەش دابمەزرێ. کارەکەی لەوێ زۆر ناخۆش‌و لەشانان گران بوو. ئەونامانەی بۆ وەزارەتخانە دەهاتن دەی خوێندنەوە، پوختەیەکی لێ ئامادە دەکردن‌و لە دەفتەری وەزارەتدا تۆماری دەکردن. دیارە هەروەک بۆخۆی دەیەویست دەورانی خزمەتی سەربازییەکەی دوای دامەزرانی لە وەزارەت دەستی پێ‌کردو بەمجۆرە دەورانی دووساڵەی سەربازییەکەی بوو بە بەشێک لە پێشینەی کارمەندییەکەی.[٢٧]

وەک دەرچوویەکی زانکۆ، هووەیدا دەورانی مەشقی سەربازیی لەسەر هەڵ‌گیراو خزمەتەکەی لە کۆلێژی ئەفسەریدا دەست پێ‌کرد. دووبارە زانینی زمانێکی بێگانەو ئەمجارەیان ئینگلیسی، کۆمەگی کردو کرا بە وەرگێڕی دەستەیەک لەو ئەفسەرە ئەمریکایی‌یانە کە لە ئێران بوون.

لە یەکەم مانگەکانی مانەوەی لە تاراندا،هووەیدا هەم دەگەڵ دۆستە کۆنەکانی ئاشنا بۆوەو هەم هێندێ هاوەڵی تازەی پەیدا کردن. لەنێو دۆستە کۆنەکانیدا، ئەوماوەیە زیاتر

دەگەڵ حەمیدی ڕەهنەما تێکەڵاو بوو کە لەو سەردەمەدا سەرنووسەری ڕۆژنامەی"ایران" بوو.[28] حەمیدو مەجیدی برای،و هەروەها بابیان زەینولعابیدینی ڕەهنەما، دواتر نەخشێکی گرنگیان لە ژیانی هووەیدادا گێڕا. دەبێ ئەم خاڵەش وەبیر بێنینەوە کە هووەیدا یەکەمین نووسینە فارسییەکانی خۆی هەر لە لاپەڕەکانی ئەم ڕۆژنامەیەدا چاپ کردن. هەر نەبێ ڕەخنە لەسەر کتێبێکو چیرۆکێکی کورتی بڵاو کردنەوە. هەرچەند کورتە چیرۆکەکەیم نەخوێندۆتەوە، بەڵام وەک ئیبراهیمی گولستان دەیگوت نووسراوێکی بێ ڕووحو کەمخوێن بووە.[29]

هووەیدا لە وەزارەتی دەرەوە دەگەڵ کەسێک بەناوی جەمشیدی میفتاح ئاشنا بوو و لەڕێگای ویەوە، چاوی بە پەرویزی ناتلی خانلەری کەوت. گۆڤاری سوخەن"سخن" لەوڕۆژگارەدا یەکێک لە ناوەندەکانی قورسایی فەرهەنگی لە ئێراندا بوو. زۆر لە شاعیرانو نووسەرانوفەیلەسووفە گەورەکانی ئێران لە هاوکارانی ئەو گۆڤارە بوون. هووەیدا، لەڕێگای خانلەرییەوە دەگەڵ بەشێک لە گرنگترین ڕووناکبیرە ئێرانییەکانی ئەو سەردەمە ئاشنا بوو.

فەڕانسەیی‌زانینی هووەیدا،دەستڕاگەیشتنی بە زۆر شاکاری ئەدەبیی ئورووپا،و سەرەنجام، ئۆگریی بێ‌سنووری بە کتێب هەموویان دەستیان دایە دەستی یەکو هووەیدایان هێنایە نێو کۆڕی دۆستانی هیدایەتیش . هیدایەت مرۆڤێکی کەموزۆر گۆشەگیر بوو. ئاکارو کرداری وەک ژیانو ڕەفتاری کافکا دەچوو. ڕێگای بە هەموو کەس نەدەدا بێتە نێو ئەڵقەی دۆستەکانیەوە. خەڵکی نەزانو ماستاوکەران و ئەوانەی دەیانەویست لەڕێگای هاونشینیی گەورەپیاوانەوە ناوبانگێک بۆخۆیان پەیدا بکەن لەلای وی جێیان نەبوو. هیدایەتو دۆستەکانی بەوجۆرە کە دابی ڕووناکبیرانی ئەو سەردەمە بوو،ئێواران لە کافەیەک (کە عادەتەن هەر کافە فیردەوس بوو) کۆ دەبوونەوەو قسەیان دەکردنو باسی هەموو شتێکیان دەکرد. ساڵەکانی دواتر،ئەو کاتانە کە هیدایەتو هووەیدا یەکیان لەسەفەردا بوون، لە ڕێگای نامەوە دەگەڵ یەکتر لە پەیوەندیدا دەمان. جگە لەوە، هووەیدا بەزۆری لە دەرەوەڕا کتێبی بۆ هیدایەت دەناردن. هێندێ جار ڕۆمانی تازەی بۆ دەناردنو جاری وابوو هێندێ بەرهەمی لەبواری دەروونناسیدا بۆ دەناردن کە لە ساڵەکانی دوای شەڕدا لە فەڕانسە برەوێکی بێ‌وێنەیان هەبوو.[30]
ئەمریکای کافکاو چەند نووسینێکی ژان پۆل سارتەرو هێنری میلێر لەو بەرهەمانە بوون

که هووەیدا لەو ساڵانەدا بۆ هیدایەتی ناردن.[31] ساڵی١٣٣٨ (١٩٥٩) هووەیدا هاتە سەر ئەو باوەڕە کە ئەنجۆی شیرازی کە یەکێک لە دۆستانی هیدایەت بوو،بۆ کاری ئامادەکردنو چاپی نامەکانی هیدایەت بۆ هووەیدا هان بدا.[32] لەبەر هێندێ هۆی ناڕوون، ئەم کارە هەرگیز نەکرا. لە هەمووش خەراپتر ئەوەیە کە زۆربەی نامەکان سەروسۆراغێکیان نیە.

لەنێو دۆستایەتییە ئەدەبییەکاندا پەیوەندیی هووەیدا، دەگەڵ چووبەک لە هەمووان بەردرێژتر بوو،و هەتا کۆتایی تەمەنیش بەردەوام بوو. چووبەکیش یەکێک لە ئەندامانی ئەڵقەی هیدایەت بوو،کە دەبێ بە یەکێک لە ڕووما گرنگەکانی داستان‌نووسیی هاوچەرخی فارسیی بزانین. ئەو هاوکات دەگەڵ هووەیدا، لە کۆلێژی سەربازی خزمەتی دەکرد. زۆر ئێواران دوای تەواوبوونی سەعاتەکانی خزمەت، ئەو دوانە پێکەوەو بە پێیان دەچوونەوە ماڵێ. لەڕێگادا لە دوکانێکی چووکەڵە لایان دەدا، داوای نیو قاپ ڤۆدکایان دەکرد. ئەو ڕۆژانە هیچ کامێکیان شتێکی وایان شک نەدەبرد. کەمێک تەماتەو خەیار، یان پاکەتێکی چووکەڵە پستە، تەنیا مەزەی ئەو خواردنەوەیە بوو. هووەیدا بەدرێژایی تەمەنی ئۆگری خواردنەوە ئەلکولییەکان بوو. ساڵەکانی دواتر کە باری دارایی ڕێگای پێ‌دەدا، لە جیاتی ڤۆدکا سکاچی دەخواردەوە. بەرەبەرە ئۆگری شەڕابی باشی فەڕانسەش بوو. دیارە هیچ کاتێک زۆری نەدەخواردەوە. لەڕاستیدا، زۆرکەمی پێ‌دەخورایەوە. یەک دوو پێکی بەس بوون. ڕەنگی ڕوخساری دەگۆڕاو حاڵەتێکی دەم بەپێکەنین یان وەک ڕەخنەگرەکانی دەیانگوت گاڵتەجاڕی پەیدا دەکرد.[33] لەودەورانی پاک وبێگەردی لاویدا، هووەیدا هاودەمێکی زۆربەوەج بوو. گوێی بۆ قسەی خەڵکی دیکە ڕادەگرت‌و بەرامبەر بەهەرقسەیەکیان بەپرسیار بوو. بەئاسانی خەڵکی دیکە،و تەنانەت لاوەییەکانیشی، وەقسە دێناو زۆری نەدەخایاند کە متمانەی وانی بەدەست دێنا. بەئاسانی تووڕە نەدەبوو. لە ڕەفتاریدا جۆرێک بێ فیزیو گوێ‌نەدان بە هێندێ ڕێوشوێنی دەست‌وپێگر هەبوو. هەرلەوکاتەدا، گوت هەمیشە کەیفی سازە. هەرچەند ناحەزانی ئەمەیان بەجۆرێک بێ-کیفایەتی،و تەنانەت جلفی دەزانی، بەڵام کەسانی وەک چووبەک، ڕاست ئەم جۆرە تایبەتمەندییانەیان پەسند دەکرد. چەندین ساڵ دواتر،کاتێک هووەیدا بوو بە سیاسەتمەدارێکی بەدەسەڵات، ئەم ڕەفتارەی بووە بابەتی باس‌و ناکۆکییەکی زۆری بیروبۆچوون. هێندێ کەس ئەمەیان بە نوێنگەی ڕیابازیی هووەیداو جۆرێک خۆڕانان بە ڕەفتاری خەڵکییەوە لێک دەدایەوە. دەیانگوت هووەیدا دەیەوێ لەم ڕێگایەوە نۆکەریی

خۆی بۆ دەسەڵاتدارێکی زۆردار بشارێتەوە. لەبەرامبەردا دۆستەکانی ئەم حاڵەتەیان بە نیشانەی نیهادی پاکو بێگەردی وی دادەنا. دەیانگوت ڕیشەی ڕەفتاری وی لە خۆبەکەم-گرییە سروشتییەکەیدا بووە.

چووبەک دەیگوت هووەیدا هەمیشە گوێگرێکی باش بوو. زۆری ئۆگری هەم بە باسو وتووێژی ئاسایی هەبوو، هەم بە باسە زانستیو فەلسەفییەکان. لەو دەورانی مەستییەی لاوەتیدا، مەزهەب یەکێک لە بابەتە هەمیشەییەکانی جێگای باس بوو. هووەیدا لە قوتابخانەی عورفیی فەڕانسەییەکاندا دەرسی خوێندبوو. ڕۆڵەی ڕاستەقینەی سەردەمی وشیاربوونەوە بوو. ئۆگرییەکی تایبەتیی بە ڤۆڵتێر هەبوو،و بەرهەمەکانیی بەوردی دەخوێندنەوە. کاتێک ڤۆڵتێر دەیگوت: "دەبێ ئەم پەڵەی شەرمە لەنێو ببرێ"، مەبەستی شتێک بێجگە لە مەزهەبە ڕەسمییەکان نەبوو. هووەیداش لە خۆبەخۆیایەتیدا کاتێک باسی مەزهەبی دەکرد، زۆر قسەی لە ڤۆڵتێرو نیچە دەگێڕانەوە. چووبەک ئەوی بە "خوانەناسێکی بێ ئەملاو ئەولا" دەزانی. زۆر لە دۆستو خزمانی هووەیدا لەبارەی چەندوچۆنی بیروباوەڕی مەزهەبییەوە پرسیاریان لێکردبوو. کەموزۆر جوابی هەمووانی وەک یەک دابۆوە. دەیگوت ڕقم لە مەزهەبی ڕەسمی دەبێتەوە.[٣٤] لەنێو کۆمەڵو فەرهەنگێکدا کە بە قووڵی مەزهەبی بوو، ئەو بە ڕادەیەکی بەڕاستی سەرسوڕهێن بەدوور لە هەرچەشنە ئۆگرییەکی مەزهەبی بوو. هەرچەند لە سەردەمی سەرۆک وەزیرییەکەیدا، خۆی بە دیندار نیشان دەدا،و هەر نەبێ بەڕواڵەت، ڕێ و شوێنە مەزهەبییەکانی بەجێ دێنا، بەڵام لە دەورانی کۆلێژی سەربازیدا دیار بوو بەتەواوی پەیڕەوی ڤۆڵتێرە. هووەیدا پێی وابوو مەزهەبەکان بە درێژایی مێژوو نەخشێکی نالەباریان یاری کردوە. پڕوپووچو نەزانیو دەمارگرژی تەنیا دیاریی وان بۆ مرۆڤایەتی بوون. لەو پەلامارانەدا کە لە خۆبەخۆیایەتیدا دەیکردنە سەر مەزهەب، بەهاییگەریو شیعەگەری، ئایینی مەسیحو یەهوودیگەریی وەک یەک دەدیتن. دیارە لەو دەورانی مەستییەی لاوەتیدا،ئەو حوکمە لەمێژینەیە کە دەڵی مەستیو ڕاستی بە دروست دەزانراو ئەمەش وای کردبوو کە هێرشەکانی توندوتیژتر بن.

نەریتی مەیخواردنەوە دەگەڵ چووبەک تا کۆتایی دەورانی حکوومەتی هووەیدا درێژەی هەبوو. هەموو چوارشەممەیەک پێش ئەوەی بۆ شێوخواردن بچێتەوە ماڵی دایکی، هووەیدا دەچووە سەردانی قودسی و سادق چووبەک. پێکێکی سکاچ

دەخواردەوەو جاری وابوو بابۆڵەیەکیشی پەنیری هولەندی کە بەتایبەتی بۆ وی کڕرابوو، بەدمەوە دەگرت. لە هەربابەتێک دەدوانو هێندێ جار باسی ئەدەبییشیان دەکرد. بەڵام هیچ وەخت قسەیان لە سیاسەت نەدەکرد. هەر وابزانە لەژێرەوە ڕێک کەوتبوون کە باسی سیاسی لەبەرنامەی کاری ئەو دیدارانەدا جێگای نیە.[٣٥]

هووەیدا لەوڕۆژانەدا خەریکی خزمەتی سەربازی بوو. هەر لەوکاتەدا دەیەویست ئەو سەرزەمینە نەناسراوە کە لێی لەدایک ببوو،باشتر بناسێ. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا کاری دڵی یەکسەر وەلا نەنابوو. ئاشنایەتیی دەگەڵ خاتوونێک بەناوی پەروین پەیدا کرد. زانیارییەکی زۆرمان لەسەر چەندوچۆنی پێوەندییەکەی دەگەڵ پەروین نیە. لەو سەردەمەدا، پێوەندیی نێوان ژنانو پیاوانێک کە مارەبڕاوی یەکتر نەبوون،زۆرتر بە نهێنی بوو. (لە دەیەی چل و پەنجا[ی هەتاوی]دا، بۆ یەکەمجار لە ئێران ئەو پێوەندییانە کەمێک ئاشکراتر بوون. دیارە شۆرشی ئیسلامی کۆتایی بەو فەزا کراوەیە هێنا.) هووەیدا پەروینی هەم دەگەڵ چووبەک و هەم دەگەڵ فەرەیدوونی برای ئاشنا کرد. بە وتەی چووبەک: "ژنێکی زۆر سەربەخۆو جوان بوو، لە جلوبەرگ‌پۆشیندا بەسەلیقەو لە رەفتاردا دنیادیدە بوو." پێوەندیی ئەم دووانە دووساڵێک زیاتری نەخایاند. کاتێک هووەیدا چووە یەکەمین مەئموورىەتی خۆی لە وەزارەتی دەرەوەدا، دۆستایەتی دەگەڵ پەروینیش زۆر بە هێمنیو دڵخۆشی کۆتایی هات.

ئەو دۆستانەی هووەیدا لەو سەردەمەدا هەڵیبژاردن، بەتایبەتی هاوڕێیەتی دەگەڵ چووبەک و هیدایەت، لە چەند بارەوە جێی سەرنجن. دەیەی بیستو بەتایبەتی ساڵانی١٣٢١تا١٣٢٤ (١٩٤٢تا١٩٤٦)، یەکێک لە پڕچالاکیترین سەردەمە سیاسییەکانی مێژووی هاوچەرخی ئێران بوون. دەگمەن بوون ئەو ڕووناکبیرانە کە لەوساڵانەدا هەوای چالاکیی سیاسی لەسەری نەدابنو تەسلیم نەبووبن. کەچی ڕاست لەوکاتەدا، وا دیار بوو هووەیدا زیاتر حەز لە مەسەلە ئەدەبیو فەرهەنگییەکان دەکا. بەڕواڵەت هیچ حەزی لە ململانەی سیاسی نەدەکرد. جگە لەوەش، چووبەکو هیدایەت هەردووک دوژمنی بێ-ئەملاو ئەولای زۆرداری بوون؛ هەر دووکیان بەئاشکرا باوەڕیان بەخودا نەبوو و ڕەخنەگری جیددیی ئایینی ئیسلام بوون. سەرەڕای ئەوە، هەردووکیان لەو کەمە ڕووناکبیرانە بوون کە دەگەڵ بوونی بیروبۆچوونی دژیمەزهەبیو دژیزۆرداری، بەرەو حیزبی توودەش نەکشانو هەرگیز ڕەگەڵی نەکەوتن. لەوساڵانەدا،هووەیدا بێگومان

پێش هەموو شتێک خۆی بە ڕووناکبیر دەزانی. نەخشێکی لاوەکیی لە چاپی یەکێک لە ئازایانەترین شانۆنامە دژی مەزهەبییەکانی هیدایەتدا، واتە ئەفسانەی ئافراندن، یاری کرد. لە یەک قسەدا، دۆستانی ئەو سەردەمەی هووەیدا دەبێ بەلایەنگری بایەخە فکری-و فەلسەفییە دڵخوازەکانی وی بزانین.[٣٦]

کاتێک هووەیدا گەیشتە ڕیزی پێشەوەی سەکۆی سیاسەت، ڕووناکبیرانێکی وەک جەلالی ئالیئەحمەد لێکدانەوەیەکی جیاوازیان بۆ دۆستایەتییە ڕووناکبیرییەکانی وی دەخستە بەرچاو. ئالیئەحمەد دەیگوت هووەیدا ئەو دۆستایەتییانەی کردۆتە پلیکانی سەرکەوتنی خۆی. دەیگوت ئەو هاوڕێیەتییانە لەڕاستیدا هەموو بۆ ئەوە بوون کە ڕووناکبیران ڕابکێشرێنە نێو ڕێژیمی پەهلەوی. دیارە ئەگەر قسەی ئالیئەحمەد قبووڵ بکەین، نەک هەر دەبێ جۆرێکی سەرسوڕهێن لە ئامانجداریو بەبەرنامەیی بۆ هووەیدا قایل بین، بەڵکوو دەبێ لە توانای لێکدانەوەو پیاوناسینی کەسانی وەک هیدایەتو چووبەکیش بکەوینە گومانەوە.[٣٧] جگە لەمانە،ئەمەش دەزانین کە هووەیدا هیچ وەخت هەوڵی نەدا بیروبۆچوونی چووبەک بگۆڕێ، یان هانی بدا دەگەڵ یەکێک لە حیزبە سیاسییەکانی ئەو ڕۆژگارە بکەوێ.[٣٨]

یەکەمین نیشانەی کەلکوەرگرتنی هووەیدا لە ڕایەڵکەی بەربڵاوی دۆستو خزمە بەنفووزەکانی دەبێ لە دامەزرانی وەک سکرتێری دووەمی باڵیۆزخانەی ئێران لە فەڕانسەدا بۆی بگەڕێین. ئەگەرچی تازە چووبووە نێو کادری وەزارەتی کاروباری دەرەوە،و هەرچەند لەتەواوی ماوەی خزمەتی لەو وەزارەتخانەیەدا ، لەکۆلێژی ئەفسەری خەریکی خزمەت بوو، بەوحاڵە یەکەمین مەئموورییەتی وەک دیپلۆمات، پۆستی زۆر دڵخوازی سکرتێریی باڵیۆزخانەی ئێران لە فەڕانسە بوو. سەیر ئەوە بوو کە لەنێو هەموو ئەو پێشنیارانەدا کە پێی کرابوون، ئەمەیان دەبوو ڕەت بکاتەوە.

***

فەسڵی پێنجەم

گەڕانەوە بۆ پاریس

ناوی باشی ژنان‌و پیاوان

زینەتبەخشی گیانــی وانە

شکسپێر ئۆتیللۆ

گەلاوێژی ساڵی١٣٢٣(١٩٤٤)، زەینولعابیدینی ڕەهنەما بە وەزیرموختاری ئێران لە فەڕانسە دیاری کرا.[١] سەردەمێک کە فەڕانسە لەلایەن نازییەکانەوە داگیر کرابوو، ئێران دەفتەری سەفارەتی خۆی لە پاریس داخست‌و تەنیا پاش کۆتایی شەڕ کردیەوەو لەوسەردەمەدا، ڕەهنەماش بە وەزیرموختار دیاری کرا. ئەو بە یەکێک لە کەسایەتییە سەرنجڕاکێشەکانی ئەو سەردەمە دەژمێردرا. سەرۆکی بنەماڵەیەک لە ڕووناکبیران‌و نووسەرێکی ناودار بوو. پێش مردنیشی هەم قوڕئانی وەرگێڕایە سەر فارسی‌و هەم ژیاننامەیەکیشی بۆ پێغەمبەری ئیسلام نووسی. لە هەمووی گرنگتر،ڕۆژنامەنووسێکی بەناوبانگ‌و هەر لەوکاتەدا سەرکێش بوو. هووەیدا یەکەمجار لە بەیرووت دەگەڵ بنەماڵەی ڕەهنەما ئاشنا بوو. دەگەڵ دوو کوڕی بنەماڵە دۆستایەتییەکی نیزیکی هەبوو،و

کاتێک بابیان بۆ پۆستەکەی پاریس دیاری کرا، کارێکی وای کرد کە هووەیداشی دەگەڵ بێ.[٢]

لە پاریسی شەڕلێدراو، هووەیدا ژیانێکی تاڕادەیەک خۆش‌و ئاسوودەی هەبوو. لەکاتێکدا بۆ زۆربەی پاریسییەکان، کەلکوەرگرتن لە کەرەسەی هاتوچووی گشتی کارێکی دژوارو پڕژانەسەر بوو، باڵیۆزخانەی ئێران بیووکێکی گەورەی ئەمریکایی‌و ڕێنۆیەکی هەبوون.[٣] هەرنەبێ یەکێک لەو دوو ترومبێلە دواتر بوو بە شاهیدی ڕووداوێکی پڕهەراوهۆریا کە سەرەنجام پێی هووەیداشی گرتەوە.

کاری دەفتەری باڵیۆزخانەی پاریس بەتایبەتی لەوڕۆژانەدا زۆر قورس بوو. نەک‌هەر بەرپرسی هەموو کاروباری کۆنسوولی‌و دیپلۆماتیی ئێران لەفەڕانسە بوو، بەڵکوو ڕاگەیشتن بە پێوەندیی نێوان ئێران‌و ئەڵمانی داگیرکراویشی لەئەستۆ بوو. لە هەوەڵمانگەکانی دوای شەڕدا، ئێران چەند ڕێککەوتنی ئابووریی دەگەڵ ئەو وڵاتە بەستبوون‌و دەبوو چەندی بکرێ زووتر چارەنووسی ئەم ڕێککەوتنانە ڕوون بکرێتەوە. جگە لەوە،ژمارەیەک ئێرانی کەوتبوونە ئۆردووگای کاری زۆرەملیی نازییەکانەوە. بۆ ئاسانکردنی کاری ڕزگاری‌و گوازتنەوەی ئەمدەستەیە، نوێنەرانی ئێران لەپاریس، بەتایبەتی هووەیداو ڕەهنەما، چەندین جار چوونە ئەڵمان.[٤]

یەکیک لەئەرکەکانی هووەیدا لە باڵیۆزخانە دروستکردنی پێوەندیی دۆستانە دەگەڵ کۆمەڵەی ڕووناکبیریی فەڕانسە بوو. بەیارمەتیی ئەو پێوەندییانە کە ڕەهنەما دایمەزراندبوون، هووەیدا توانی چاوی بە بەشێک لەو نووسەرە فەڕانسەییانە بکەوێ کە خۆشی دەویستن، لەوانە ئاندرە مالرۆ، پۆل والێری‌و فرانسوا مووریاک.[٥] لە ڕۆژگارێکدا کە هەژاری لەپاریس گاڵەی دەکرد،میوانداریيە ڕازاوەکانی باڵیۆزخانە ئەوێی کردبووە شوێنی پێکگەیشتنی هێندێک لە ڕووناکبیرە ناودارەکانی ئەو سەردەمەی فەڕانسە.[٦] هووەیدا کە هەموو ژیانی ئاواتی بۆ پەیداکردنی دۆستانی سەرنجڕاکێش‌و بەسوود هەڵدەخواست، لەوساڵانەدا، بناخەی بەشێک لە گرنگترین‌و بەردەوامترین هاوڕێیەتییەکانی ژیانی داڕشت.

کەمێک دوای دامەزرانی هووەیدا لە پۆستەکەی پاریسیدا، حەسەنعەلیی مەنسووریش کە تازە ڕەگەڵ کارمەندانی وەزارەتی کاروباری دەرەوە کەوتبوو، هاتە پاریس. ئەو کوڕی

یەکێک لەو "هەزار بنەماڵە"یە بوو کە بە باوەڕی هێندێ کەس هەمیشە سیاسەتی ئێرانی سەدەی بیستەمیان لەدەستدا بوو. حەسەنعەلی لاوێکی لەخۆبایی بوو. هەرلەوکاتەدا، زۆروەخت جۆرێک خۆبەکەمگرتنی ڕواڵەتیی لەخۆی نیشان دەدا. پیاوێکی جوانچاک بوو. پاش ماوەیەک بە ژنبازی ناوبانگی دەرکرد.[7] هەستوسۆزێکی وەک بڵێی بێسنووری هەبوو. جۆرێک سەرنجڕاکێشیو شکۆمەندیی سیاسیی هەبوو. بەرزەفڕییە سیاسییەکەشی سنووری نەبوو. زەینێکی بەپرسیاری هەبوو،و ڕێزێکی زۆری بۆ پسپۆڕیی تەکنۆکراتی دادەنا. هاونشینیی دەگەڵ خۆش بوو،و بە مودیرێکی بەتوانا دەژمێردرا. ئەهلی ڕێکخستن بوو. لە دامەزراندنو پاراستنی پێوەندییە گشتییەکاندا وەستا بوو. دەیتوانی بیروڕای جیاواز ببیسێو خاڵە هاوبەشەکانیان بدۆزێتەوە. زۆربەی سیاسەتمەدارانی پێش خۆی سەرکۆنە دەکردن. زۆر جار پاشملە دەیگوت: "مرۆڤی مێشکوشکو نەزانن".[8] بەڵام بەرەوڕوو دەگەڵ هەمووان بەڕێزەوە ڕەفتاری دەکرد. بابی خۆشی یەکێک لە بەناوبانگترین سیاسەتمەدارانی بەرەی پێش خۆی بوو. دەورانی سەرۆکوەزیریی بابی زۆر پڕدەنگوهەرا ببوو. بەوحاڵە،لە بنەماڵەی مەنسووردا دەتگوت پۆستی حکوومەتو وەزارەت ملکی حەڵاڵی بنەماڵەیە.[9] ئەمیر عەبباس یەکەمجار لەتاران دەگەڵ مەنسوور ئاشنا ببوو. هەردووکیان کارمەندی وەزارەتی کاروباری دەرەوە بوونو هاتوچوویەکی بەرتەسکیان، لەڕادەی دوو هاوکاری ئیداریدا لەنێواندا بوو. لەپاریس ئەو پێوەندییە بوو بە شتێکی دیکەو شێوەی هاوڕێیەتییەکی ڕیشەداری بەخۆوە گرتو هەتا ئاخری تەمەنی مەنسوور درێژەی هەبوو. هاندەرو بزوێنەری ئەو ئاڵوگۆڕە فەرەیدوونی هووەیدا بوو.

فەرەیدوونی هووەیدا، خەزەڵوەری ١٣٢٣ (١٩٤٤) لە زانکۆی فەڕانسەیی بەیرووت –سەر بە زانکۆی لیۆنی فەڕانسە- لە بەشی قانوونو ئا بووریدا خوێندنی تەواو کرد. دەسبەجێ گەڕایەوە ئێرانو دوای گوزەراندنی ئەزموونی پێویست، چووە پاڵ کادری وەزارەتی کاروباری دەرەوە. یەکەم بەرپرسایەتیی بەڕێوەبردنی کتێبخانەی تایبەتیی وەزارەتی کاروباری دەرەوە بوو.[10] پاش ماوەیەک ئەویش، وەک ئەمیر عەبباسی برای، لەبەر ئەوەی فەڕانسەیی باش دەزانی، لەنێو کارمەندانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا ناوبانگێکی پەیدا کرد. هەربەهۆی ئەو زمانزانینەوە، هەر لە مانگەکانی هەوەڵی دامەزرانی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا کاری نووسینی نامە فەڕانسەییەکانی قەوام، سەرۆکوەزیری ئەودەمی وڵاتی پێ سپێردرا.

مەنسوور کە ئەودەم فێرکاری وەزارەتی دەرەوە بوو- و لە ئێرانیش، بۆ منداڵانی "هەزار بنەماڵە" ئەو جۆرە فێرکارییە عادەتەن یەکەم هەنگاو بۆ چوونی نێو کاری دیپلۆماتیک بوو- لە ڕۆژانی نێوەڕاستی خاکەلێوەی ١٣٢٤ (١٩٤٥)دا چووە کتێبخانەی وەزارەت‌و دەگەڵ فەرەیدوون ئاشنا بوو. ئەو ئاشنایەتییە دوای ماوەیەک بوو بە دۆستایەتی. لەو ڕۆژگارەدا حەسەنعەلی خەریکی ئامادەکردنی نامە "تز"ی خۆی لە کۆلێژی مافی زانکۆی تاران بوو،و فەرەیدوون لە نووسین‌و تەواوکردنی ئەو نووسینەدا یارمەتیی مەنسووری دا.[١١]

گەلاوێژی ١٣٢٥ (١٩٤٦) هەردووکیان سەریان لە پاریس وەدەر نا. فەرەیدوون بوو بە سکرتێری دەستەی نوێنەرایەتیی ئێران لە کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس. مەنسووریش بۆ وەرگرتنی یەکەمین مەئمووریەتی خۆی لە وەزارەتی دەرەوە هاتبووە وێ. نەزەری باشی فەرەیدوون دەرهەقی مەنسوور هەستی ئەمیر عەبباسیشی بەرامبەر بەو بزواند. زۆری پێ‌نەچوو کە دۆستایەتییەکی بەردرێژیان لەنێودا پەیدا بوو. زۆر لەو کەسانەی هووەیدایان لەنیزیکەوە دەناسی،لەوەدا یەکدەنگ بوون کە لەنێو هەڤاڵانی هووەیدادا، کە بۆخۆی بە ڕەفیق‌باز ناوبانگی هەبوو، مەنسوور جێگایەکی تایبەتیی هەبوو. بە تێپەڕینی ڕۆژگار، نیزیکی‌و هاوڕێیەتیی ئەم دووانە قایمترو ڕیشەدارتر دەبوو. لەماوەی کەمتر لە دەساڵدا،نەک‌هەر چارەنووسی سیاسی‌یان بە جۆرێک تێکەڵ بوو کە لێک‌جیاکردنەوەیان دژوار بوو، بەڵکوو ژیانی سۆزو ئەڤینیشیان بوو بە ڕایەڵکەیەکی پێچەڵپووچ لە پێوەندیی بەرامبەربەیەک‌و هاوبەش. فاتمەی سوودئاوەری فەرمانفەرمائیان کە هەردووکیانی دەناسی، پێی وایە: "هووەیدا پێوەندییەکی تاقانەی دەگەڵ مەنسوور هەبوو" دەڵێ پێنج ساڵ دوای مەرگی مەنسوور،شەوێکیان هووەیدا میوانی وی بوو. "گۆرانی‌بێژی خۆشەویستی هووەیدا، هایدەشم، بانگهێشتن کردبوو." هووەیدا لەسەر زەوی،ڕووبەڕووی هایدە،پاڵی بە پشتییەکەوە دابوو. داوای لێ‌کرد کە"صورتگر نقاش چین"ی بۆ بڵێ. چەند لەحزە دوای دەست‌پێکردنی ئەم گۆرانییە هووەیدا، بەچاوێکی خەمناکەوە ڕووی کردە من‌و گوتی: "عەلی ئەم گۆرانییەی پێ‌خۆش بوو."[١٢]

ئۆگری بە مەنسوور تەنیا بەرهەمی سۆزداریی ئەو ساڵانە نەبوو. هەر لەوڕۆژانەدا هووەیدا دەگەڵ ئێدوارد سابلیە* ئاشنا بوو کە هەواڵنووسی لۆمۆند بوو،و زیاتریش بە

*Eduard Sablier

مەسەلەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستەوە خەریک بوو. ماوەیەک دوای ئەوەی گەیشتە پاریس،هووەیدا وەک بەرپرسی کاروباری فەرهەنگیی باڵیۆزخانە، بە پێی پێداویستیی کارەکەی، سابلیەی بۆ نانی نیوەڕۆ بانگهێشتن کرد. لەوڕۆژانەدا قەیرانی ئازەربایجان ببووە مەسەلەیەکی جیهانی. لەڕاستیدا لە ڕوانگەی مێژووی دەیەکانی دوای شەڕەوە،دەتوانین مەسەلەی ئازەربایجان بە یەکێک لە ڕووبەڕووبوونەوە گرنگەکانی شەڕی سارد بزانین. * هووەیدا پێشنیاری بە سابلیە کرد سەفەری ئێران بکا. پێی گوت تەنانەت دەتوانێ چاوی بە شۆرشگێڕەکانی ئازەربایجانیش بکەوێ. هەرلەوکاتەدا،بەڵێنی پێدا کە دەوڵەتی خانەخوێ هەموو خەرجی سەفەرەکەشی وەئەستۆ دەگرێ. گوتی دەوڵەت ئامادەیە: "فڕۆکەیەکی تایبەتیو وەرگێڕێکی جوانو جحێڵیش" بخاتە بەردەستی سابلیە.[13] هەرلەوکاتەدا دەستراگەیشتنی سابلیە بە "هەموو ناوچەکانی وڵات" دەستەبەر دەکا. دیارە سابلیە پێشنیارەکانی هووەیدای زۆر بەدڵ بوون، بەڵام گوتی ڕێبازی ڕۆژنامەی لۆمۆند ڕێگای ئەو جۆرە سەفەرانە نادا. گوتی لۆمۆند پێی خۆش نیە هیچ دەوڵەتێک خەرجی سەفەری هەواڵنووسەکانی بدا. سەرنووسەری سەختگیری ڕۆژنامەکە،هووبیرت بووڤ مری،*** ئەم سیاسەتەی بێ ئەملاوئەولا جێبەجێ دەکرد. هووەیدا نائومێد نەبوو. لەوەڵامی سابلیەدا گوتی: "سەرنووسەر بۆمن دانێ."

ڕۆژی دواتر هووەیدا چووە سەردانی سەرنووسەری لۆمۆندو هەرچۆنێک بوو ڕازیی کرد ڕێگا بەسەفەری سابلیە بدا. چەند ڕۆژ پاشتر،سابلیە چووە تاران. لەماوەی ئامادەکردنی ئەو سەفەرەدا، ئەم دووانە بوونە دوو دۆستی نیزیکو لێکحیانەکراو"[14] لەساڵەکانی دواتردا، چەندین جار سەردانی یەکتریان دەکرد. جاری وابوو پشووی ساڵانەیان پێکەوە دەگوزەراند. لە هەر سەفەرێکی هووەیدا بۆ پاریسدا،سەردانی سابلیە لەو بەشانەی کاری سەفەر بوو کە خۆلێبواردنی نەدەکراو هەموو جارێ دەبوو ببێ. هەر دووکیان ئۆگرییەکی زۆریان بە مۆسیقای کلاسیکو فەرهەنگو ئەدەبی فەڕانسەو دنیای سیاسەت هەبوو. دۆستایەتیی هووەیدا دەگەڵ سابلیە یەکێک لە هەرماوترینو درێژمەوداترین پێوەندییە سۆزدارییەکانی ژیانی وی بوو. دوانامەی هووەیدا لەژیانیدا بۆ سابلیە بوو.

---

*Hubbert Beuve mery

ئەم دۆستایەتییە تەنیا هەر باری سۆزداریی نەبوو، بەڵکوو بۆ هەردوولا هێندێ قازانجی پیشەییشی هەبوون. هەر لەڕۆژەکانی بەرێوە کە هووەیدا چووە نێو دنیای سیاسەتەوە،نەخشی ئامرازەکانی پێوەندیی بەکۆمەڵی لەو قۆناخەی سیاسەتی جیهانیدا باش دەناسی. (تەنانەت دەتوانین بڵێین لەوبارەیەوە تووشی زێدەڕۆییش ببوو. بەتایبەتی لە دەورەکانی دوایی حکوومەتەکەیدا، هەروا بزانە گەیشتبۆ ئەو ئاکامە کە بۆ چارەسەری هەر مەسەلەیەک، ئەوەندە بەسە لە مەیدانی چاپەمەنی‌و بیروڕای گشتیدا چارەسەر بکرێ.) هووەیدا چەندو چۆنی کاری چاپەمەنی پێشان لە مەکتەبی سابلیە فێر بوو. بەپێچەوانەی زۆربەی سیاسەتمەدارانی ئێران، ئەوکات کە ئەوان ڕێگای ئیدارەی چاپەمەنی‌یان لە زێڕو زۆردا دەدی،هووەیدا لە سووچێکی پێچەڵپووچترو مۆدێڕنەوە سەیری مەسەلەکەی دەکرد. دەی‌زانی کە چۆن دەکرێ ڕاگەیەنە گشتییەکان ڕازی ڕابگیرێن. گۆشەیەکی ئەو بۆچوونە هەڵسەنگاوو ئاڵۆزە تەنانەت لە پەیوەندیی وی دەگەڵ سابلیەشدا دەتوانین ببینین. لە سروشتی پێوەندی دەگەڵ ویدا دەتوانین نیشانەیەک لەو ڕاستییەش ببینین کە هووەیدا تەنانەت لە هەڵبژاردنی دۆستە نیزیکەکانیشیدا هەرگیز قازانجە کەسییەکانی خۆی وەلا نەدەنا. لە زۆر حاڵەتدا، هووەیدا زانیاریی وردی لەبارەی مەسەلەو ڕوانگە سیاسییەکانی ئێرانەوە دەدا بە سابلیە. سابلیە بۆخۆی پێی لەوە دەنا کە: "بەشێک لە وتارەکانی من لەڕاستیدا هەمووی بیروباوەڕی هووەیدا بوون کە بەقەڵەمی من ببوونە وتار."[١٥] بەم جۆرە هووەیدا نەک‌هەر جۆرێک پاداشی دەدا بە سابلیەی دۆستی، بەڵکوو لەڕێگای ئەوەوە هەڵوێستە سیاسییەکانی خۆشی بەهێز دەکردو جاری وابوو شەڕوکێشە سیاسییەکانی خۆشی لەو ڕێگایەوە دەبردە پێش.

لەڕاستیدا کاری سابلیە وەک ڕۆژنامەنووس لەوکاتەوە گوڵی کرد کە هووەیدا سەرەداوێکی گرنگی دایە دەست. خەرمانانی ١٣٣٦ (١٩٥٧)، هووەیدا لە باڵیۆزخانەی ئێران لە تورکیە کاری دەکرد. بەڕێکەوت ئاگادار بوو کە مەئموورە ئەمنیەتییەکانی شووڕەوی (ک گ ب) کەشتییەکی بارهەڵگری پۆستی تورکیەیان نوقم کردووەو لەو ڕێگایەوە هێندێ نامەی نهێنیی دیپلۆماتیکی ئەمریکایان دەست کەوتوە. وا ڕێ‌کەوتبوولەوکاتەدا سابلیەش بۆ ئەنجامدانی چەند وتوێژێک دەگەڵ کاربەدەستانی تورکیە هاتبووە ئەنکەرە. ڕۆژێک کە قەرار بوو دەگەڵ سەرۆک‌وەزیری تورکیە وتووێژ بکا،هووەیدا بێ ئەوەی بەدرێژی دەگەڵی باس بکا، ئامۆژگاریی کرد سابلیە لەبارەی نغرۆبوونی کەشتییە پۆستییەکەوە پرسیار بکا. هەر ئەو ئاماژە کورتەی هووەیدا، بۆ

سابلیە بەس بوو و بەکۆمەگی ئەوە پاش هەوڵێکی زۆر توانی پەردە لەسەر ئەو شتە لابدا کە سەرەنجام بە "داستانی هەندرسن" ناسرا.[١٦]

بەڵام لەپاریس، چەند ساڵ پێش ئەو ڕووداوە،و چەند مانگێک دوای یەکەم دیداری هووەیداو سابلیە، ڕۆژێک هەردووکیان لەسەر پلیکانەکانی کلیسای ساکرە کوور* دانیشتبوون. دیمەنێکی جوانی شاریان لەبەر چاو بوو. ئەمیرعەبباس باسی بەرنامەکانی داهاتووی ژیانی دەکرد، لەو نێوەدا بەڵێنێکی داو گوتی: "ڕۆژێک دەبمە سەرۆک‌وەزیری ئێران‌و هەر لە یەکەم‌ڕۆژدا،بۆ سەردانی وڵاتەکەم بانگهێشتنت دەکەم."[١٧]

* * *

بەڵام لەسەرەتای هاوینی ساڵی١٣٣٤ (١٩٥٥)دا خەونە بەرزەفڕانە سیاسییەکانی هووەیدا لەنەکاو بوونە مۆتەیەک کە تا دواساتەکانی ژیان، سێبەری خستە سەر ژیانی. باڵیۆزخانەی ئێران لە فەڕانسە تووشی کێشەیەکی زۆر ئاڵۆز بوو. تەماعو چاوچنۆکی بزوێنەری ڕاستەقینەی کێشەکە بوو. وێرانییەکانی دوای شەڕ زۆر لە دانیشتووانی پاریسیان تووشی خاکەساری کردبوو. لەبەرامبەردا، ژمارەیەک لەفەڕانسەییە دووربینەکان توانیبوویان دوور لەچاوی کاربەدەستانی دەوڵەت، بەشێکی بەرچاو لە دارایی خۆیان بەرنە بانکەکانی سویس. بەتەواوبوونی شەڕ زۆر لەوانە ویستیان داراییەکانیان بێ دانی گومرگ‌و باج کە زۆرجار قورس بوو، بێننەوە فەڕانسە. لەو هەلومەرجەدا،دیارە ئەوکەسانەی دەیان‌توانی جانتاو ترومبێلەکانیان بێ‌پشکنین لە سنوور تێ‌پەڕێنن،جێگەو پێگەیەکی جیاوازو دڵخوازیان هەبوو. ئاشکرایە کە ئەم جێگەو پێگە مومتازە پێش هەمووان هی دیپلۆماتەکانە. وا بوو کە زۆر لە دیپلۆماتەکانی وڵاتانی جۆراوجۆر کەوتنە داوی ئەم وتوویرەیەوە. دیپلۆماتە ئێرانییەکانیش لەم قاعیدەیە بەدەر نەبوون‌و بەشێکیان چوونە ڕیزی سوودپەرستانەوە. بەڵام بۆ بەدبەختیی هووەیدا سزای سەوداگەری‌و هەڵخلیسکانی هاوکارەکانی زیاتر لە هەمووان ئەو دایەوە. "داستانی پاریس" کە سەرەتایەکەی نامەیەکی بێ‌ئیمزا بوو، بوو بەپەڵەیەک بەداوێنی سیاسیی هووەیداوە. کاتێک ئەو لە دادگای شۆرشی ئیسلامیدا لەهەوڵی ڕزگارکردنی گیانی خۆیدا بوو،تۆمەتی پەیوەندیدار بەو داستانەوە نەخشێکی گرنگی لە دادنامەکەدا یاری کرد.

---

*Sacre Coeur

ئەمن هەر لە هەوەڵەوە دەمزانی کە لەو بارەیەوە، تەنیا بە پشتبەستن بە ئارشیڤی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە دەکرێ پاکوپیس،و دەنگۆو ڕاستی لێک جیا بکرێتەوەو چەندوچۆنی یەکێک لەو تۆمەتانەی دادگا دابوونیە پاڵ هووەیدا لە مەحەک بدرێ. هەربۆیە دوازدەی مارسی١٩٩٩ چوومە ناوەندی ئارشیڤی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە. دوای کەمێک لێکۆڵینەوە،تێگەیشتم کە گرنگترین بەڵگەکانی پەیوەندیدار بەو مەسەلەیەوە هەموو لە دۆسیەیەکی تایبەتیدا هەڵگیراون،و لەهەمووی خەراپتر ئەو دۆسیەیەش، "بۆ ماوەی شەست ساڵ بەستراوەو تەنیا ساڵی٢٠٠٧ دەکرێتەوە."

داوای یارمەتیم لە ئیزابێل ناتان*، بەرپرسی بەشی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستی ئارشیف کرد. بابەتی لێکۆڵینەوەکەم بۆ شی کردەوە. جەختم لەسەر ئەوە کرد کە مەتەڵۆکەی تۆمەتی قاچاغی هیرۆئین دژی هووەیدا بەبێ دیتن،و لێکۆڵینەوەی وردی ئەم "دۆسیە داخراوە" هەڵنایە. گوێی بۆ قسەکانم ڕاگرت،و پاش چەند سەعاتێک، دووبارە لە "ساڵۆنی خوێندنەوە"ی ئارشیف هاتە سەردانم. گوتی نێوەرۆکی "دۆسیە داخراوەکەی" خوێندۆتەوەو بە لێبڕاوییەوە دەتوانێ بڵێ هووەیدا ڕۆڵێکی لەوداستانەدا نەبووە. سوپاسم لە لوتف،و مێهرەبانییەکەی کرد. بەڵام لێم زیاد کرد کە لەدادنامەی دادگای شۆرش،و هەروەها لە کارنامەی ژیانی ئەمیر عەبباسی هووەیدادا، داستانی پاریس بایەخێکی تایبەتیی هەیە. گوتم لە فەزای سیاسیی ئێراندا، کە زۆرتر گومان،و فکری پیلان سێبەر دەخاتە سەر ئەندێشەو لێکۆڵینەوە، قسەی وی، وەک کاربەدەستێکی ڕەسمیی دەوڵەتی فەڕانسە، ئەوندە گرنگی،و بایەخی پێ نادرێ. گوتم داوەریی کۆتایی تەنیا وەختێک مەیسەر دەبێ کە بتوانم بێ دەستتێوەردان،و سنووربۆدانان، چاو لە هەموو بەڵگەکانی ئەو دۆسیەیە بکەم. ئامۆژگاریی کردم نامەیەک بۆ وەزیری کاروباری دەرەوەی فەڕانسە بنووسم. ئاماژەی بە قانوونێک کرد کە ڕێگای دەدا لە هەلومەرجی "استثنایی"دا دۆسیەی داخراو بەشێوەی کاتی بکاتەوەو ماناو نێوەرۆکەکەی بخاتە بەردەستی لێکۆڵەران.

بەپشتیوانیی ڕێنوێنییەکانی ئیزابێل ناتان نامەیەکم بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە نووسی. ١٥ی ژوئەنی١٩٩٩ وەڵامێکم لە لوویی ئامیگ*،سەرپەرستی ئارشیڤی

---

*Izabelle nathan

وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە پێ گەیشت. لەنامەکەدا نووسرابوو کە "بەپێی قانوونی تایبەتیی ئاڕشیف، پەسندکراوی سێی ژانویەی١٩٧١" ڕێگام دەدرێ کە "بەرگی چوارەم، نهێنی، ئاسیا٥١-١٩٤٥، ئاسیا، ئێران" ببینم. بەجۆرێکی دیکە بڵێم، مافی ئەوەم وەرگرت دۆسیەیەک کە هەموو بەڵگەنامەکانی داستانی پاریسی تێدا خڕ کراونەوە بخوێنمەوە. لەنامەکەدا تەنیا سنوورو مەرجێک کە بۆم دانرابوو ئەوەبوو کە هەقم نابێ لە هیچ کام لەو بەڵگەنامانە وێنە هەڵبگرم.

ئەوەی لێرەدا دەی گێڕمەوە یەکسەر پشتی بە بەڵگەنامەکانی ئاڕشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە بەستوە. دەکرێ بڵێین لە هەموو بوارە سەرەکییەکاندا،داستانە ڕاستەقینەکە دەگەڵ ئەوەی تا ئێستا لەو بارەیەوە گوترابوو، بیسترابوو،و قبووڵ کرابوو جیاوازیی بنەڕەتیی هەبوو. تەنانەت ئەوانە کە باوەڕیان بە دروستکاریی هووەیدا هەبوو،و هەروەها ئەوانەش کە دەیانگوت هووەیدا بەپارێزتر، دروستکارترو حیسابگەرتر لەوە بوو کە تووشی هەوای قاچاغچیگەری ببێ، لەو باوەڕەدا بوون کە "دیارە لەپاریس مەسەلەیەک ڕووی داوە."

پێم‌وایە باسی خاڵێکی دیکەش لێرەدا پێویستە. بەڵگەکانی وەزارەتی دەرەوەی فەڕانسە باسی لایەنی جۆراوجۆری پێوەندییەکانی ئێران‌و فەڕانسە،و هەروەها کەسایەتیی دیپلۆماتە ئێرانییەکان، بەتایبەتی زەینولعابیدینی ڕەهنەما دەکا. دەبینین کە بۆنموونە زۆرجار ئاڵۆزی دەکەوێتە نێوان ڕەهنەماو کاربەدەستە فەڕانسەییەکان. جگە لەوە، کارمەندانی باڵیۆزخانەش یەکپارچەو یەکگرتوو نەبوون‌و زۆرجار دژی یەکتر پەنایان بۆ پیلانگێڕان‌و قسەهێنان‌وبردن دەبرد. مەبەستی من لێرەدا لێکۆڵینەوەیەکی تەواوی بارودۆخی باڵیۆزخانەی ئێران، یان چەندوچۆنی پێوەندییەکانی ئێران‌و فەڕانسە نیە. ئەمن تەنیا لە یەکبارەوە سەرنجم داوەتە بەڵگەنامەکانی ئەو دۆسیەیە. دەمەویست بزانم داخوا لەووەختەدا ئەمیر عەبباسی هووەیدا دەستی دەکاری قاچاغی دراو، یان کەرەسە هۆشبەرەکاندا هەبووە یان نا. داوەری‌و گێڕانەوەکانی ئەم بەشە تەنیا لەم بووارەدا جێی بایەخ‌و پشت‌پێ‌بەستنن. داوەری لەبارەی کەسایەتییەکی وەک ڕەهنەماوە، کە دیارە ڕاکێشراونە نێو باسەکەوە لە سەلاحییەتی من‌و ئەم بەشەی کتێبەکە بەدەرەو لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتیی پێویستە. هەرلەو کاتەدا، لەبەر ئەوەی هەرچی لەبارەی ڕەهنەماو خەڵکی دیکەوە،لە دۆسیەکاندا هاتوە یان تۆمەتی کاربەدەستە فەڕانسەییەکانە

یان دەنگۆیەو لە دادگایەکدا نەکەوتۆتە بەر هەڵسەنگاندن و داوەری، تەنیا باسی ئەو تۆمەتانە لێرەدا نابێ بە نیشانەی گوناحباریی ئەوکەسانە بزانرێ. گوناحباری یان بێگوناحی تەنیا لە دادگایەکی دادپەروەرانەدا دەتوانرێ دیاری بکرێو بەکردەوە هیچکام لەو کەسانە نەچوونە دادگایەکی لەو بابەتە.

هەرچۆنێک بێ، داستانەکە بەنامەیەکی بێ ئیمزا دەستی پێکرد. پازدەی جۆزەردانی ساڵی ١٣٢٤ (١٩٤٥) وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە نامەیەکی تایپکراوی بێئیمزای لـــــە چوار لاپەڕەدا پێگەیشت. هەڵەی ڕێنووسیو ڕێزمانیی زۆر تێدا هەبوون. هەرلەوکاتەدا بەزمانێکی نارەوان نووسرابوو. هەمووی ئەمانەش بەپێی قاعیدە نیشانەی ناشارەزایی نووسەر دەگەڵ زمانی فەڕانسەیی بوون. نووسەر بە وردەکارییەکی تاڕادەیەک جێی باوەڕەوە ئیددیعای کردبوو کە کۆمەڵێک لە دیپلۆماتە ئێرانییەکان لە پاریسو بێڕن، لەسێبەری پارێزراویی دیپلۆماتیی خۆیانداو بە کەلکوەرگرتن لە "پۆستی سیاسی"و ئەو ترومبێلانە کە پلاکی دیپلۆماتییان هەیە، خەریکی قاچاغی دراوو زێڕن. نووسەری نەناسراوی نامەکە هەرلەوکاتەدا لیستەیەکیشی لەو کەسانە کە پێی وابوو ئەندامانو هاودەستانی ئەو باندە بوون هێنابوو. نەک هەر زەینولعابیدینی ڕەهنەمای وەک یەکێک لەو ئەندامانە ناو بردبوو، بەڵکوو داوای لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسەش کردبوو کە لەبارەی چەندوچۆنو سەرچاوەی داهاتو دەرکەوتی ڕەهنەما لەپاریس لێکۆڵینەوەیەک ئەنجام بدا. دەیگوت مووچەی مانگانەی ڕەهنەما بەشی خەرجی مانگانەی* ناکا.١٨هەرچەند لەنامەکەدا دەتوانین لیستێکی تاڕادەیەک درێژ لە تۆمەتبارکراوەکانی قاچاغچیەتی ببینین، بەڵام لەوێدا هیچ ئاماژەیەک بە هووەیدا نابینین. ناسنامەی نووسەرەکەش نە لەنامەکەدا،و نە لە بەشەکانی دیکەی دۆسیەکەدا،ڕوون نیە. سەرنجڕاکێش ئەوەیە کە نووسەر داوای لە کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوەی فەڕانسە کردبوو کە ئەگەر بەڕاستی دەیانەوێ ڕاستییەکەی داستانی قاچاغی باڵیۆزخانە بزانن، دەبێ پێوەندی بە سەردارییەوە بگرن.

---

* لـەدەقی ئینگلیسـیی ئـەم کتێبـەدا،وەختی گێڕانـەوەی ئـەم بەشـەی نامەکـە، تـەنیا بـە باسـی "چەنـد میلیـۆن فرانکـی فەڕانسـەیی"، واتـە دەقـی فەڕانسـەییەکە وازم هێنـابوو. دیـارە "چەنـد میلیـۆن" بۆخـۆی بـە ڕەقـەمێکی گـەورە دادەنـرێ. بـەڵام ئەگـەر نرخـی بەرامبـەریی ئـەوکاتی دۆلارو فرانـک لەبـەرچاو بگرین،ئـەو "چەنـد میلیـۆن فرانکـە" دەیکـردە دەوروبـەری ٣یـان٤هـەزار دۆلار. لـە ڕاسـتکردنەوەی ئـەم خاڵـەدا قـەرزداری ڕوونکردنـەوەکانی جەنابی دوکتۆر عەلی ڕەهنەمام .

بەڕواڵەت پێش وەرگرتنی ئەم نامەیەش وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە هێندێ ڕاپۆرتی لەسەر چالاکیی ناقانوونیی بەشێک لە دیپلۆماتە ئێرانییەکان لە ئیدارەی پۆلیسەوە پێگەیشتبوون. دژکردەوەی دەوڵەت بەم ئاڵوگۆڕانە چەند لایەنێکی هەبوو. وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەوکاتی فەڕانسە ژۆرژ بیدۆ** لەنامەیەکدا چەندوچۆنی ئەو دژکردەوەیەی بۆ باڵیۆزی ئێران لەو وڵاتە ڕوون کردەوە. گوتی دەوڵەتی فەڕانسە خوازیاری دانانی کەسێکی دیکە وەک باڵیۆزی ئێران لەپاریسەو دوایە، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم داخوازییە،بە شێوەیەکی خۆبەخۆییو نهێنی ڕوونی کردەوە کە: "دەبێ پشتڕاست بکەمەوە کە جەنابی ڕەهنەما،بەهۆی هێندێ چالاکییەوە کە بە ڕواڵەت بە ئامانجی کەسی دەکرێن، ئیدی هەم بۆدەوڵەتی فەڕانسەو هەم لەبەر چاوی کۆمەڵگەی ئێرانی لەپاریس بە کەسێکی دڵخواز ناژمێردری."١٩ جگە لەوە،ڕۆژی دوازدەی گەلاوێژی ١٣٢٤ (١٩٤٥)، وەزارەتی کاروباری دەرەوە داوای لە سەرۆکی پۆلیسی پاریس کرد لێکۆڵینەوەیەک لەسەر ئەو چالاکییانەی کادری باڵیۆزخانەی ئێران لەپاریس کە گومانی ناقانوونیبوونیان لێبکرێ، ئەنجام بدا. هەر لەونامەیەدا،وەزیری کاروباری دەرەوە پێی لەسەر ئەوە داگرتبوو کە تەنانەت پێش وەرگرتنی نامە بێئیمزایەکەی گۆرین،"هاتو چووێ" هێندێک لەدیپلۆماتە ئێرانییەکان "لەنێوان سویسو فەڕانسەدا کاربەدەستانی پۆلیسی خستبووە گومانەوە."[٢٠]

لەڕاستیدا دەکرێ بڵێین ئەو ئاڵوگۆڕانە بوونە هۆی دروستبوونی قەیرانێک لە پێوەندییەکانی نێوان ئێرانوفەڕانسەدا*. لەلایەک فەڕانسە داوای گۆڕینی ڕەهنەمای کردبوو،و لەلایەکی دیکەش، ئێران بە هێدێک هۆ کە بۆ فەڕانسە ڕوون نەبوون، لەسەر هێشتنەوەی ڕەهنەما لەوپۆستەدا مکوڕ بوو. دیارە هەردوولا لەسەر یەک نوختە هاوڕا بوون. دیارە هەردوولا دەیانەویست مەسەلەکانی نێوانیان بە نهێنی بمێننەوە. دەیانەویست لەم ڕێگایەوە لە ئاکامە زیانبارەکانی ئەم قەیرانە کەم بکەنەوە.

باڵیۆزی فەڕانسە لە تاران، ڕۆژی سیی گەلاوێژی١٣٢٤ (١٩٤٥) ڕاپۆرتی بە دەوڵەتی فەڕانسە دا کە لە دوومەسەلەی گرنگدا دەگەڵ ئێران ڕێک کەوتوە. گوتبووی هەردوولا ڕێک کەوتوون کە پێوەندیی ئێرانو فەڕانسە لە ڕادەی وەزیرموختارەوە هەڵکێشن بۆ پلەی باڵیۆز. جگە لەوە، دەوڵەتی ئێران بەڵێنی دابوو کە: "بەڕێز ڕەهنەما لەپاریس

**Geirge Bidaut

ناهێڵێتەوە. چەند کاندیدی بۆ پۆستەکەی وی هەبوون. وا دێتە بەرچاو کە بەڕێز سوپەهبودی ئەو پۆستەی بۆخۆی ڕاگرتبوو."[٢١]

چاردەی خەرمانانی ١٣٢٤ (١٩٤٥) لەکاتێکدا ئەم وتووێژانە لەئارادا بوون،سەرۆکی پۆلیسی پاریس ئاکامی لێکۆڵینەوەی خۆی لەڕێگای نامەیەکی نهێنییەوە دایە وەزیری کاروباری دەرەوەی فەڕانسە. بەڕوونی، بەقسەی ئەو، ترومبێلی باڵیۆزخانە "بە ژمارەی٦٢٥٥RU٦" بەهۆی کەسانێکەوە کە کاری قاچاغی دراوو زێریان کردوە بەکار براوە.* هەرلەوکاتەدا، گوتبووی لەوجۆرە ڕووداوانەدا، وەدەستهێنانی بەڵگەو نیشانە ئاسان نیە،چوون 'ئێمە هەقی پشکنینی جانتاو ترومبێلی وانمان نیە." گوتبووی، هێندێک لەو کەسانە،بە نیشاندانی پاسپۆرتی دیپلۆماتیی خۆیان نایەڵن پۆلیس بیانپشکنێ.[٢٢] بە وتەی سەرۆکی پۆلیس، نابێ گومانمان هەبێ کە چەند کەس لە باڵیۆزخانەی ئێران لە بێرنو پاریس خەریکی قاچاغی دراونو "بەپێی ڕاپۆرتی سەرچاوە باوەڕپێکراوەکان" جگە لەوکەسانە، "کەسێکی هەورازتری باڵیۆزخانە"ش لەو چالاکییانە ئاگادار بووەو سوودی لێ بردوون.**[٢٣]

---

*لەدەقی ئینگلیسیی ئەم کتێبەدا،نوسیبووم کە ترومبێلی باڵیۆزخانە زۆرجار بۆ گوازتنەوەی دراو بەکار براوەو لەڕاوێژی باسەکەشم وا وەردەگیرا کە ئەو وشەی "زۆرجار"ە لە دەقی ڕاپۆرتی پۆلیسدا هاتوە کە وا نیە بۆ ڕاستکردنەوەی ئەم هەڵەیە منەتباری جەنابی دوکتۆر عەلیی ڕەهنەمام .

**بەداخەوە لە دەقی ئینگلیسیدا لەجیاتی هێنانی دەقی دەستەوشەی ڕاپۆرتەکە، واتە باسی ئەوە کە "کەسێکی هەورازتری باڵیۆزخانە" لەو چالاکییانە ئاگادار بووەو سوودی لێ بردوە، نووسیبووم "وەزیر موختار، ڕەهنەما ئاگای لەو چالاکییانە هەبوو..." لەنێوەرۆکی قسەو داڕشتنی نووسینەکەی من وا وەردەگیرا کە لەڕاپۆرتەکەی پۆلیس خۆشیدا ڕەهنەما وەک "کەسی هەورازتر" ناوی هاتوە،کە وانیە. لەبەر ئەوەی دەوڵەتی فەڕانسە ڕەهنەمای، "بەهۆێ هێندێ چالاکییەوە کە وا دیارە "بۆ قازانجی خۆی ئەنجامی داون" بەکردەوە بە کەسێکی نەخوازراو ناسیبوو، ئەمنیش ئەو "کەسە هەورازترە"م بە ڕەهنەما دانا. عەیبی کاری من لەوەدا بوو کە لەدەقی ئینگلیسییەکەدا، ئەو بۆچوونەم بەجۆرێک ڕێکخستبوو کە خوێنەر ئەوەش بە بەشێک لەڕاپۆرتی پۆلیس دابنێ،و ئەم جۆرە ڕێکخستنە کارێکی ناڕاست بوو.

هەروەک پێشتریش نووسیم مەبەستی من لێرەدا بە هیچ جۆر ڕادەربڕینو داوەری لەسەر کەسایەتیی زەینولعابیدینی ڕەهنەما، یان بڕیاردان لەبارەی ڕاستیو ناڕاستیی ئەو تۆمەتانەوە نەبوو کە لەنامە بێ ئیمزایەکە،و هەروەها لەنامەی وەزیری کاروباری دەرەوەی فەڕانسەدا هاتبوون. لەڕاستیدا بەباوەڕی من، بەخوێندنەوەی هەموو دۆسیەکە،تەنیا دەتوانین بگەینە دوو ئاکامی یەکلاکەرەوە: هووەیدا بێتاوان بوو،و ڕەهنەما لانی کەم بە ئیددیعای وەزیری کاروباری دەرەوە، بەهۆی هێندێ چالاکییەوە کە بەڕواڵەت

ڕاپۆرتی چوار لاپەڕەیی پۆلیس شی‌کردنەوەیەکی وردە لە چالاکیی تاوانبارانی سەرەکیی ڕووداوەکە. بێجگە لەو کەسانە کە ناویان لەنامە بێ‌ئیمزایەکەدا هاتبوو،پۆلیسی فەڕانسە چەندکەسی دیکە لە کاربەدەستان‌و هاونیشتمانانی ئێران، "بەتایبەتی بەڕێز میلانچی،دۆستی باڵیۆزو هەروەهابەڕێز عەزود،سکرتێر"ی ئەوی بەهاوکاری لەوبوارەدا تۆمەتبار دەکرد.[٢٤] لە هیچ جێیەکی ئەم ڕاپۆرتەدا ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ باسێک لە ئەمیر عەبباسی هووەیدا نیە. هەرلەوکاتەدا، لە هیچ کوێیەکی نامەکەدا ناوی زەینولعابیدینی ڕەهنەما نەبراوە. لەبەرامبەردا، ئاماژە بە کەسایەتییەکی گوماناوی کراوە کە دواتر، بۆ بەدبەختی ناڕاستەوخۆ ڕێی کەوتە نێو ژیانی سیاسیی هووەیداوەو لانی کەم جارێک، بۆی بوو بە مایەی ژانەسەر.

ناوی ئەو کەسایەتییە هووشەنگی دەوەللوو بوو. بەپێێ ڕاپۆرتی پۆلیس، ئەو لە ساڵانی شەڕدا بەردەستی ژەنراڵ ژێسێر* ، یەکێک لەفەرماندەرانی سوپای داگیرکەری ئەڵمان لە فەڕانسە بوو،و یەکێک لە ئەرکەکانی،پەیداکردنی کچانی جوان بۆ ژەنراڵ بوو. دەگەڵ

بۆقازانجی "خۆی" ئەنجامی داون بە کەسێکی نەخوازراو ناسراوە. نە دەتوانین بە لێبڕاوی چەندوچۆنی ئەوچالاکییانە دیاری بکەین،و نە دەتوانین ڕادەی دەستتێدابوونی هۆکارە سیاسییەکانی دیکە لە دیاریکردنی چارەنووسی ڕەهنەمادا بەوردی هەڵسەنگێنین. لەهەردوو بواردا، تەنیا دەتوانین پشت بە بەڵگەی ناڕاستەوخۆ ببەستین.

لەدۆسیەی ئەو مەسەلەیەدا لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە زۆر ناوی دیکە باس کراون. خۆم لە باسی زۆربەیان بواردوە. بەڵام مەسەلەی ناوی زەینولعابیدینی ڕەهنەما بایەخ‌و ئاڵۆزییەکی تایبەتیی هەبوو. لەلایەک دڵم لەوە کرمێ بوو کەناوی ڕووناکبیرێکی قەڵەمجوانی وەک زەینولعابیدینی ڕەهنەمام دێنایە نێو ئەم داستانە. لەلایەکی دیکەش، لەوباوەڕەدا بووم‌و هەم،کە چارەنووسی وی – واتە هاتنی بۆ پاریس‌و ناسرانی وەک کەسێکی نەخوازراو- هەموویان خاڵی مێژوویی گرنگ بوون کە شاردنەوەیان ڕەوا نەبوو. هەرلەوکاتەدا،داڕشتنەکەی من بۆ ڕاپۆرتی پۆلیس‌و بەڵگەکانی دیکەی ئەو دۆسیەیە وای دەنواند کە نەکهەر پۆلیس ئەوی بە تاوانبار دەزانی، بەڵکوو ئێمەش وەک خوێنەر دەتوانین گومان لە تاوانباربوونیدا بە ڕەوا نەزانین. ئەم ڕاوێژەو ئەو داڕشتنە ڕەوا نەبوو. بەڕێزان دوکتۆر مەجیدو عەلیی ڕەهنەما لە بابەتەکانی ئەم بەشە سەریان سوڕ مابوو و دڵیان ئێشابوو. چوون ئەم دۆسیەیەیان لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە دیتو لێکدانەوەی ناوردو نادروستی من لە ڕاپۆرتی پۆلیسیان بە گوێدا دام. لە چەند جێگای دیکەشدا لێکدانەوەی من لە نێوەڕۆکی دۆسیەکەیان وردتر کرد. لەهەردووکیان بەتوندی سوپاس دەکەم. هەرلەوکاتەدا گومانم نیە کە هێشتا چەند جێگای ئەم گێڕانەوەیە عەیبی هەیە.

*Geser

هەمووی ئەمانە، پۆلیسی ئەڵمان ئەوی بەتاوانی قاچاغو دەرکردنی چەکی بێجێ گرتبوو. هەرئەویش یەکێک لە هەڵسووڕێنەرانی باندی قاچاغی پاریس – بێڕن بوو.[٢٥]

بیستوپێنج ساڵ دوای ئەو ڕووداوە، ساڵی١٣٥٠ (١٩٧١)،کاتێک هووەیدا سەرۆکوەزیر بوو، هەر ئەو دەوەللوویە کە ئیدی گەندەڵیی ماڵیو سامانەکەی لە دنیادا دەنگی دابۆوەو گۆیا یەکێک لە بەرپرسایەتییەکانیشی دابینکردنی کچانی جوان بۆ شا بووە، لە سویس بەتاوانی هەڵگرتنی تریاک گیرا. شا لەجیاتی ئەوەی لێبگەڕێ دادگاکانی سویس، لە ڕێگای قانوونییەوە بە تۆمەتەکانی دەوەللوو ڕابگەن، ئەوی بەفڕۆکەی تایبەتیی پادشایەتی لە سویس هەڵهێنا. کاتێک هووەیدا داستانەکەی بەدرێژی بیست، غیرەتی وەبەر خۆی نا بە شا بڵێ باشتر بوو دەوەللوو لە سویس مابایەوەو دادگایی کرابایە. وا دیارە بە گومانی شا هووەیدا بەو پێشنیارە پێی لە بەرەی خۆی زیاتر ڕاکێشابوو. بەسزای ئەو سەرپێچییە، سەرۆکوەزیر بۆ ماوەی دوو حەوتوو لە بەخزمەتگەیشتن بێبەش کرا.[٢٦] دیارە دەوەللوو نە لەئێران،و نە لەسویس سزایەکی نەدی. بڕێکی زۆر لەو سامانەی بەتازەیی لە نەوتی ئێران بەدەست هاتبوو بۆمەسرەفی قانوونیو ناقانوونیی دیفاع لەوی خەرج کرا.[٢٧] لە مووچەی بێئەندازی پارێزەرەکانەوە بگرە تادەگاتە سەفەری گەشتوسەیرانی کاربەدەستە جۆراوجۆرەکانی سویس بۆ ئێران،هەمووی لە خەزێنەی دەوڵەتی ئێران دەدرا. شا، ئەسەدوڵڵای عەلەمی کردبووە بەرپرسی ئەوکارەو ئەویش بەهەر جۆر بۆی کرا وەرگێڕکەی بنەماڵەی ئاغا خۆشەویستەکەی خۆی لە سزای دادگاکانی سویس ڕزگار کرد. تەنانەت ساڵی١٣٤٦ (١٩٦٧)یش هەرچەند دەوەللوو، بەپێی ڕاپۆرتی پۆلیس، یەکێک لە سەرکردەکانی باندی قاچاغ بوو، شانسی هێناو نەک هەر سزایەکی نەدی، بەڵکوو لە هەراوهۆریای چاپەمەنیی ڕۆژنامەکانی ئێران دەربارەی "داستانی پاریس"یشدا، ناوێکی لێ نەبرا.

ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئێران بەئیشتیایەکی تەواوەوە بەدوای داستانەکەی پاریسدا دەگەڕانو زۆرجار زیادیشیان پێوە دەنا. لەوڕۆژانەدا ئازادیی چاپەمەنی لە ئێران دیاردەیەکی تازەبابەت بوو. لە٤٦٤ ڕۆژنامەو گۆڤار کە ساڵی ١٣٢٦ (١٩٤٧) لەتاران دەردەچوون، تەنیا ٤٢ بڵاوکراوەیان ساڵی١٣٢١یش هەبوون. بێجگە لەوە،"زۆربەی ئەو بڵاوکراوانە تەنیا وەک بەرزەوێژی ئەم یان ئەو هێزی سیاسی دەبزووتنەوەو جگە لە پڕوپاگەندەکردن بۆ ڕێبازی ئەم ڕێکخراوانە یان بەهەڵەدانانی سیاسەتو ڕێکخراوەی

بەرابەرەکانیان کاریگیان نەبوو."[٢٨] ڕێوشوێنی بەرپرسایەتیی ڕۆژنامەنووسی هێشتا ڕیشەی دانەکوتابوو ودەرەتانی جێبەجێکردنی نەبوو. سنووری نێوان کەندوکۆژی ڕۆژنامەنووسانەو هەراوهۆریاسازکردن‌و چەقەبازی زۆر ڕوون نەبوو و لەهەرحاڵدا جێبەجێیش نەدەکرا. هێندێک لە ڕۆژنامەنووسە هەلپەرستەکان دەسەڵاتی چاپەمەنی‌یان کردبووە ئامرازێک بۆ باجوەرگرتن. ئەگەر کەسێک سمێڵی چەور نەکردبایەن، دەکەوتە بەر هێرشی وێرانکەرو زۆرجار تێکەڵ بە درۆو بوختانی ئەو جۆرە ڕۆژنامەنووسانە. لەبەرامبەردا،دانی هەق‌وحیسابی پێویست بەئاسانی دەی‌توانی بێدەنگیی ئەو قەڵەم‌بەدەستە بەکرێگیراوانە دابین بکا. هەر ڕۆژنامەیەک یان گۆڤارێک بێ‌پەرواترو بەهەراوهۆریاتر بایە، وادیار بوو خوێنەریشی پتر دەبوون.[٢٩]

گومان لەوەدا نیە کە "داستانی پاریس" بابەتێکی لەبار بۆکاری ئەوجۆرە چاپەمەنییە بوو. تەنانەت بەشێک لە ڕۆژنامە موعتەبەرەکانی وڵاتیش هێندێ جار سەروتاری توندو ئازاردەریان لەبارەی ڕووداوی باڵیۆزخانەی ئێران لە فەڕانسەوە دەنووسی. بەڕاوێژێکی پڕتانووتەوە دەیان‌پرسی چما لە باڵیۆزخانەکانی ئێمە لە ئورووپادا چ دەگوزەرێ؟ هێندێکی دیکە لە بڵاوکراوەکان نیگەران بوون کە داخوا بەڕاستی لە فڕۆکەخانەکانی فەڕانسە،کاربەدەستانی گومرگ جانتای ئێرانییەکان وردتر دەپشکنن؟ دەیانگوت داخوا ڕاستە کە پاسپۆرتە دیپلۆماتییەکانی ئێران ئیدی جێگەی متمانەو بڕوا نین؟[٣٠] باسی چاپەمەنی ڕۆژبەڕۆژ گەرمتر دەبوو. هەرڕۆژ زیاترو زیاتر ڕاستی‌وخەیاڵ، خەبەرو دەنگۆ، تێکەڵ دەبوون. بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو شەپۆلە ڕوولەزیادبوونە، دەوڵەتی ئێران بەڕەسمی داوای لە کاربەدەستانی فەڕانسە کرد کە بە بەیاننامەیەک ڕابگەیەنن کە "هیچ کام لە دیپلۆماتە ئێرانییەکان لە فەڕانسە زیندانی نین." بەیاننامەیەکی ئەوتۆ هەرگیز دەرنەچوو، بەڵام ئەگەر دەریش چووبا، دیسان لە ڕواڵەتدا دروست‌و لە ڕاستیدا ڕیابازانە دەبوو. بێ‌گومان لەوکاتەدا هیچ دیپلۆماتێکی ئێرانی لە فەڕانسە زیندانی نەبوو.[٣١] چوونکە لەحێدا گرتنی دیپلۆماتێک پێچەوانەی قانوونە نێونەتەوەییەکان‌و عورفی کارپێکراوە. ڕاستییەکەی ئەوە بوو کە دروست لە کاتێکدا ئێران داوای دەرکردنی بەیاننامەیەکی وای کردبوو، بەشێک لە کارمەندانی باڵیۆزخانەی ئێران لەژێر چاوەدێریی تایبەتیی پۆلیسدا بوون‌و باڵیۆزی ئێرانیش، بەهەر هۆیەک بوو بەکردەوە بە کەسێکی نەخوازراو ناسرابوو. لەونێوەدا هووەیدا بێ‌خەبەر لە هەرایەک کە سەرەنجام دواڕۆژی سیاسیی وی خستە مەترسییەوە، کاری خۆی لە باڵیۆزخانەدا درێژە پێ‌دەدا، زۆربەی کاتی بێکاریی خۆی

دەگەڵ فەرەیدوونی برایو دۆستەکانی،حەسەنعەلیی مەنسوورو عەبدوڵڵای ئینتیزام دەگوزەراند. هەرلەوکاتەدا دەگەڵ سادقی هیدایەتیش نامەی دەگۆڕینەوەو هێندێ جاریش ئەو کتێبانەی بۆ هیدایەت دەنارد کە تازە لە پاریس چاپ کرابوون. بەهیوا بوو دەگەڵ گەڕانەوەی بۆ تاران هەڵڵاو هەنگامەی "داستانی پاریس"یش بخەوێ.[32]

کەچی گەڕانەوەی ڕەهنەما بۆ تاران باسەکەی تەواو نەکرد. دەگەڵ ئەو ڕاستییە کە کاربەدستە فەڕانسەییەکان لەبارەی گۆڕینی ڕەهنەماوە دەگەڵ دەوڵەتی ئێران ڕێککەوتبوون،و لەڕاستیدا گەڕانەوەی ڕەهنەما بۆ تاران هەنگاوێک لەو ڕێگایەدا بوو، بەڵام لە بەفرانباری ١٣٢٤دا ئەو بە یەکەمین هەڵفڕینی ڕاستەوخۆی تاران بۆ پاریس چۆوە فەڕانسە. نامەیەکو دیارییەکی لەلایەن قەوامەوە بۆ سەرۆکوەزیری فەڕانسە پێ- بوو. قەوام لەونامەیەدا داوای لە هاوتا فەڕانسەییەکەی کردبوو کە ڕەهنەما وەک باڵیۆزی تازەی ئێران لە فەڕانسە قبووڵ بکا. تەختە فەڕشێکی گرانقیمەتی ئێرانییش، بە نیشانەی سوپاس دەگەڵ نامەکەدا بوو.[33] ئەم ئاڵوگۆڕانە کاربەدەستانی فەڕانسەیان تووڕەو سەرسوڕماو کرد. تەنیا شتی بەفکریاندا هات ئەوە بوو کە ڕەنگە ڕەهنەما بەرتیلی دابێتە ڕێبەرانی ئێران. لە یادداشتێکدا کە ٢٤ی ژووئیەی ١٩٤٦ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە بۆ هەیئەتی دەوڵەتی نووسیبوو،هاتبوو کە گۆیا شاو قەوام هەردووکیان شتێکیان وەک بەرتیل لە ڕەهنەما وەرگرتوە. هەم لەو ڕاپۆرتەو هەم لە ڕاپۆرتێکی دیکەدا، فەڕانسەییەکان ئیددیعایان کردبوو کە ڕەهنەما بەڵێنی فرۆکەیەکی تایبەتیی بە شا داوەو قەوامیش چەندین "دیاری"ی جۆراوجۆری وەرگرتوە.[34] بە باوەڕی من هەردوو تۆمەتەکە ناڕاستن. بەدوور دەزانرێ کە شاو قەوام لە مەسەلەیەکی وادا بەرتیلیان وەرگرتبێ.

بەڵام بە پێچەوانەی نامەو فەڕشی قیمەتی، دەوڵەتی فەڕانسە نەزەری خۆی نەگۆڕیو ئامادە نەبوو ڕەهنەما وەک باڵیۆز قبووڵ بکاو داوای لە ئێران کرد کەسێکی دیکە بۆ ئەوپۆستە هەڵبژێرێ. سەرەنجام قەوام تەسلیمی ویستی فەڕانسەییەکان بوو و پێی لەسەر ئەوە داگرت کە هەموو داستانەکە بە نهێنی وەمێنێ،و هەر واش کرا.[35] ڕەنگە هەر بۆیە بێ کە لە هەموو شیکردنەوەکانی چاپەمەنیی ئێران لەبارەی ڕووداوەکانی پاریسدا،لە هیچ کوێ ئاماژەیەک بەچارەنووسی ڕەهنەما نابینین. دیارە لەو ڕۆژانەدا کە

ڕەهنەما چاوەڕێی هاتنی باڵیۆزی تازە بوو، چەند جار چووە سویس‌و ئەڵمان‌و کاربەدەستە فەڕانسەییەکانی تووڕە کرد.* [٣٦]

یەک لە لایەنە سەرنجڕاکێشەکانی دۆسیەیەکی نیزیک بە شەش‌سەد لاپەڕەیی کە یەکێک لە کاربەدەستە فەڕانسەییەکان خوێندبوویەوە،ئەو جیاوازییە بوو کە لەنێوان نێوەرۆکی ئەم دۆسیەیەو گێڕانەوەی چاپەمەنیی ئێران لەو ڕووداوە دەهاتە بەرچاو. لە دۆسیەکەدا لە هیچ کوێ،ناوی هووەیدا نابرێ. ناوی، تەنیا لەوجێیانەی دۆسیەکەدا هاتوە کە بۆ وەرگێڕانی وتاری چاپەمەنیی ئێران بۆسەر زمانی فەڕانسەیی تەرخان کراون. ناوی فەرەیدوونی براشی تەنیا یەک‌جار هاتوە، ئەویش لە نامەیەکی باڵیۆزخانەی ئێران بۆ ئاڕشیڤی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسەدا. لە نامەکەدا گوتراوە کە فەرەیدوون خەریکی نووسینی مێژوولکەیەک لە پێوەندییەکانی ئێران‌و فەڕانسەیەو بۆ ئەوکارە پێویستیی بە بەڵگەنامەکانی ئاڕشیڤ هەیە. ئەگەر هووەیدا ڕۆڵێکی لە داستانی قاچاغی دراودا هەبووایە، ئەگەر یەکێک لە ئەندامانی باندی قاچاغ بووایە، دیارە جێگەوپێگەکەی وەک دیپلۆمات پێویستیی بەوە دەکرد کە ناوی لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەو ڕاپۆرتی پۆلیسدا دەرکەوێ. بەوحاڵە، کاتێک چاپەمەنیی ئێران هاتنە سەر باسی داستانی پاریس، هەرلەوکاتەدا کە هەرگیز ئاماژەیان بە مەسەلەی لادانی ڕەهنەما لە باڵیۆزخانە نەدەکرد، چەندین جار ناوی هووەیدایان دەبرد. هێندێک لە کاربەدەستانی باڵیۆزخانەی فەڕانسە پێیان وا بوو کە چاپەمەنیی تاران لەلایەن کەسانێکەوە هان دەدرێن کە بازاڕیان لە پاریس لە برەو کەوتوەو خوازیاری "گەڕانەوەی کەسێکی وەک ڕەهنەما" بۆ پاریسن.** [٣٧] تەنانەت ئەگەر ئەم تۆمەتەش قبووڵ بکەین دیسان خاڵێکی گرنگی دیکە بە ناڕوونی دەمێنێتەوە. بۆچی لەنەکاو ناوی هووەیدا لەو ڕووداوەدا کەوتە سەر زاروزمانان.

---

* دەبێ ئەوەمان لەبەر چاو بێ کە لە خەرمانانی ١٣٢٤ (١٩٤٥)ەوە تا نیزیکەی ساڵێک دواتر،مەجیدی ڕەهنەما، کوڕی زەینولعابیدین لە سویس دەبوو. زۆر وێدەچێ سەفەرەکانی بابی بۆ سەردانی وی بووبن. وتووێژ دەگەڵ مەجیدی ڕەهنەما،ژانویەی ٢٠٠١.

** لە دەقی ئینگلیسیدا نووسیبووم کە باڵیۆزخانەی فەڕانسە پێی وا بوو ڕەهنەماو دۆستەکانی لەپشت پەردەوە چاپەمەنییان هان دەدا. وەرگیڕاوی وردتری نامەی ٣٠ی ژانویەی ١٩٤٧ هەر ئەوەیە کە لێرەدا هێناومە.

یەکەمجار کە ناوی هووەیدا کێشرایە نێو ڕووداوەکە لە وتارێکی ژمارەی ڕۆژی١٤ی ڕێبەندانی ١٣٢٥ (١٩٤٧)ی ڕۆژنامەی "مردم" ئۆرگانی حیزبی توودەی ئێراندا بوو. "مردم" ئیددیعای کردبوو کە لە پاریس پەنجاکەس لە ئێرانییان بەتاوانی قاچاغ زیندانی کراون. لە نێو لیستی گیراوەکاندا ناوی هووەیداو "حەسەنعەلیی مەنسوور، کوڕی ئوستانداری ئازەربایجان" دەهاتە بەرچاو. بە وتەی "مردم"، کاربەدەستانی فەڕانسە داوایان لە دەوڵەتی ئێران کردوە کە لەبارەی وەزعیماڵیی ئەمیر عەبباسی هووەیداوە لێکۆڵینەوەیەک بکەنو بزانن ئەو چۆن توانیویەتی خانوویەکی هاوینی لە دەوروبەری پاریس بکڕێ. ئەم قسەیەی وتاری "مردم" گرنگییەکی تایبەتیی هەیە، چوونکە وەک چەندبەشی ئەو نامە بێئیمزایە دەچێ کە بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە نووسرابوو. لەو نامەیەدا نووسەر لەبارەی چەندوچۆنی وەزعی ماڵیی ڕەهنەماوە پرسیاری لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕانسە کردبوو،و ڕۆژنامەی "مردم"یش نووسیبووی دەوڵەتی فەڕانسە سەرچاوەی داهات و مڵکەکانی هووەیدای خستۆتە ژێر لێکۆڵینەوە. ئەو وێکچوونە ئەم پرسیارە دێنێتە پێش کە داخوا حیزبی توودە ئاگای لە نێوەرۆکی ئەم نامەیە هەبوو،و ئەگەر هەیبوو ئەم خەبەرەی چۆن دەست کەوتبوو؟ داخوا حیزب بۆخۆی نەخشێکی لە نووسینی نامەکەدا هەبوو؟ لەوە گرنگتر ئەوەیە کە بۆچی "مردم" دەگەڵ ئاماژە بە مەسەلەی لێکۆڵینەوە دەربارەی وەزعی ئابووریی دیپلۆماتە ئێرانییەکان ناوی زۆرکەسی دیکەی لابردوەو ناوی هووەیدای لەجێ داناون. ڕەنگە هیچ کات وەڵامێکی جێی باوەڕمان بۆ ئەمپرسیارە دەست نەکەوێ. بەڵام ناتوانین لە خاڵێک بەگومان بین: ڕێبەندانی ١٣٢٥ (١٩٤٧)، واتە کاتێک ناوی هووەیدا لە وتاری "مردم"دا دەرکەوت،ئەم بڵاوکراوەیە زیاتر لەلای هاوڕێیانی حیزبی بەجیددی وەردەگیراو لەنێو زۆربەی خەڵکدا تەنیا وەک ئۆرگانی حیزبێکی ستالینیستی بەناوبانگ بوو.

بەڵام گۆڤاری "خواندنیها" وتارەکەی "مردم"ی چاپ کردەوە. ساڵەکانی دواتر، وەختێک دەنگۆی کۆنی "ڕابردووی گوماناویی هووەیدا" کەوتەوە سەر زاران، ئیدی کەس ئاماژەی بە سەرچاوەی بنەڕەتی، بەڵام گوماناویی وتارەکە، واتە "مردم"، نەدەکردو ئەوەی زۆربەی نووسەرانی دواتر بە بەڵگەیان دێنایەوە هەرگۆڤاری بەنیسبەت موعتەبەرتری "خواندنیها" بوو. بەجۆرێکی دیکە بڵێین، بەرەبەرە سەرچاوەی بنەڕەتیی وتارەکە لەبیر خەڵک چۆوە.

هۆی ڕاستەقینەی دژایەتیی خەڵک دەگەڵ هووەیداو مەنسوور نازانین. لەوبارەیەوە چارەیەک جگە لە بۆچوون‌و گومان نیە. ڕەنگە پێویست بێ لە ڕیزبەندیی هێزە سیاسییەکانی ئەودەمی ئێراندا بۆ کلیلی ڕەمزی داستانەکە بگەڕێین. ساڵی١٣٢٦ (١٨٤٧) قەوام‌و سوپەهبودی،کە لە وەزیرانی کابینەکەی بوو، هەردووکیان بە لووتکەی دوژمنانی حیزبی توودە دەژمێردران. هاوپەیمانیی حیزبی توودەو قەوام زۆری نەکێشاو بە ڕق‌و دوژمنایەتی کۆتایی هات. جگە لەوە، شووڕەوییەکانیش بیرەوەریی خۆشیان لە قەوام نەبوو و دیارە دوژمنی شووڕەوییش هەمیشە بە دژبەری حیزبی توودە دەژمێردرا. سەرباری ئەوە، لەوڕۆژانەدا، پێوەندیی خزمایەتیی هووەیداو سوپەهبودی لە کەس شاراوە نەبوو. داخوا هێرش بۆسەر هووەیدا لەڕاستیدا هەوڵێک بۆ زەبروەشاندن لە قەوام‌و سوپەهبودی بوو؟ تەنیا وەختێک دەتوانین بەلێبڕاوی وەڵامی ئەم پرسیارە بزانین کە دەستمان بە ئاڕشیڤەکانی حیزبی توودەو ڕێکخراوە جاسووسییەکانی شووڕەوی ڕابگا.

دیارە سادقی هیدایەت کە لە تاران ئاگای لەم کارەساتە هەبوو وەڵامێکی دیکەی بۆ ئەم مەتەڵۆکەیە هەبوو. لە نامەیەکیدا بۆ دۆستی خۆی حەسەنی شەهیدنوورایی،کە ئەودەم لە پاریس دەژیا، نووسیبووی: "سەیر ئەوە بوو ڕۆژنامەی "مردم" خەبەری گیرانی چەندکەس‌و یەک لەوان هووەیدای نووسیبوو. دیار بوو کەسێکی ئەو خەبەرەی داوە وردەحیسابێکی دەگەڵ هووەیدا هەیە، یان چاوەڕوانە جێی بگرێتەوە، چوونکە ڕوونکردنەوەیەکی گەوجانەی دابوو کە تەنیا مرۆڤێکی ساویلکە دەتوانێ وا بیر بکاتەوە. بەڵام لە ژمارەی ئەمڕۆدا ئەو خەبەرەی وەدرۆ خستبۆوە. [٣٨] هیدایەت کە لەو ڕۆژگارەدا زۆر کەوتبووە بەر سێرەی حیزبی توودە، لە نامەیەکی دیکەدا دووبارە تووڕەیی خۆی لە نەخشی حیزب لەو ڕووداوەدا دەربڕی‌و بەزمانێک کە تایبەت بەخۆی بوو، باسی هاتنەخواری سەنگی ڕۆژنامەی "مردم"ی کردو نووسی: " دەنگی نووساوەو قاووقیژی وەڕێ خستوە،و ئەمنیش لە تەواوی ئەو داستانانە بێزارم. وا دیارە ژیانی ئێمە بۆتە هەمبانەیەک پیسایی، کە دەبێ کەچک‌کەچک بیخۆین‌و پێشی هەڵلا بڵێین."[٣٩]

لەڕاوێژی نامەی هیدایەت‌ڕا بە ئاسانی دەتوانین تێبگەین کە بۆچی حیزبی توودە دەسبەجێ وتارەکانی پێشووی لەبارەی هووەیداوە بەدرۆ خستنەوەو وەری‌گرتنەوە. وەختێکی شەهیدنوورایی یادداشتی هیدایەتی دەربارەی هەراوهۆریای چاپەمەنی لە تاران وەرگرت، دەسبەجێ برووسکەیەکی بۆ هیدایەت لێداو پێی لەسەر ئەوە داگرت کە

هووەیدا بێتاوانە. هیدایەت لە نامەی ٢٥ی ڕێبەندانی ١٣٢٥ (١٩٤٧)ی خۆیدا، لەپێشدا باسی وەرگرتنی برووسکەکەی کردو دوایە بەرگرییەکی جانانەی لە هووەیدا کردو نووسی: "دەمزانی [کە هووەیدا] لەوێ کرێنشینەو لە هەمووی گرنگتر شارەزای ڕەوشتی بووم،دەمزانی قاچاغچیو شیعە نیە... پاش گەیشتنی برووسکەکە گومانم نەما کە هەموو ئەو دەنگۆیانەی بۆی ساز کراون درۆ بوون. چوومە ئیدارەی ڕۆژنامەی "مردم"و زۆریان بەسەر ڕۆیشتم.. ئەمڕۆ دووبارە خەبەرەکەیان بەدرۆ خستەوە،برووسکەکەم دا بە تەفەززولییشو دوێنێ ئەویش لەڕۆژنامەی "ارس"دا ئەو خەبەرەی بەدرۆ خستبۆوە."[٤٠]

ساڵی١٣٤٥ (١٩٦٦)، هووەیدا بەشێک لە بیرەوەرییەکانی ڕۆژانەی سەردەمی پاریسی دایە چاپ. لەوێدا هیچ ئاماژەیەک بە هەڵلایەکەی پاریس نابینرێ. وا دیارە دڵی بەوە خۆش بووە کە ڕۆژگار ئەو شتانە دەسڕێتەوە. ویستبووی بە بێدەنگیی خۆی بەربەستێک لە پێش هەرەسی دەنگۆی سەرزاراندا دروست بکا. ڕەهنەمای وەک مرۆڤێکی زاناو خوێندەوار ناو بردبوو و باسی کردبوو کە چەندە لە شێعری حافز شارەزایەو هەروا ئەوە کە ژنانی پاریس وەک پەپوولە بە دەوری مۆمی ڕوخساریدا دەسووڕان.[٤١]

کەچی لێکدانەوەی هووەیدا بەهەڵە دەرچوو. بێدەنگییەکەی دەنگۆکانی لەنێو نەبرد. لەڕاستیدا،ئەگەرچی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران ئاخروئۆخری ساڵی ١٣٢٥ (١٩٤٧) بەڕاشکاویو پێداگرتنەوە ڕایگەیاند کە ئەوەی لەسەر هووەیدا بڵاو بۆتەوە هیچی ڕاست نیە،و دەگەڵ چەندجار بەدرۆخستنەوەی "مردم"،و هەرچەند ڕۆژنامەی "آتش" نووسی هەواڵنووسێکی تایبەتیی بۆ لێکۆڵینەوەی داستانی پاریس ناردۆتە ئەوشارەو ڕاپۆرتی داوەتەوە کە هووەیداو براکەی هیچ کامیان نەگیراون،و سەرەنجام دەگەڵ هەوڵو تەقەلای سادقی هیدایەت بۆ کڕینەوەی ئابڕووی هووەیدا، داستانی پاریس هەتا مردن وەک پەڵە هەورێکی ڕەش بەری ئاسۆی ناوبانگی هووەیدای بەرنەدا.[٤٢] ئەگەر ساڵی١٣٢٥، ئەو دەنگۆیە تەنیا دەبووە مایەی خەفەتو دڵڕەنجانی، ساڵی١٣٥٨ (١٩٧٩) لە دادگای شێخ سادقی خەڵخاڵیدا، هەر ئەودەنگۆ درۆیەی قاچاغی دراوو زێڕ بە مۆجیزە بوو بەماددەی پازدەی دادنامەی دژی ئەمیر عەبباسی هووەیداو ئەوی تۆمەتبار کرد کە "دەگەڵ حەسەنعەلیی مەنسوور ڕاستەوخۆ لە فەڕانسە بەشداری قاچاغی هیرۆیین بوون."[٤٣] پێداگرتنی دادگا لەسەر ئەو دەنگۆ بێبناخەیە لەلایەک نیشانەی گوێنەدانی بە ڕێوشوێنە ئاشکراو سەرەتاییەکانی دادپەروەریو دادوەری بوو؛ لەلایەکی دیکەش، ئەو

بنەڕەتە دێرینەیەی پشتڕاست دەکردەوە کە لە دنیای سیاسەتدا زۆرجار دەنگۆو گومانی خەڵکـو ئەوەی بە مێشکیاندا ڕادەبرێ بە ئەندازەی ڕاستییەکان گرنگن.

❊❊❊

فەسڵی شەشەم

ساڵانی سەرگەردانی

هاوار بە حاڵی ئەوەی نیشتمانی نیە

نیچە

ژیانی پڕژانەسەری هووەیدا لە پاریس ئاخروئۆخری ساڵی ١٣٢٥ (١٩٤٧) کۆتایی هات. ئەوکاتە گوازرایەوە بۆ دەفتەری کۆنسوولخانەی ئێران لە شتووتگارت کە تازە دامەزرابوو. لە سەردەمی کارکردنی لە پاریسدا،زۆرجار لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە سەفەری ئەڵمانی کردبوو. ئامانجی لەو سەفەرانە وتوویژ بۆ ڕێگەدانی ئەو ماکینانە بوو کە ئێران لە سەردەمی حکوومەتی نازییەکاندا کڕیبوونی. ڕەزاشا دەیەویست کارخانەیەکی ئاسن‌تواندنەوە لە ئێران دامەزرێنێو ئەڵمانی نازییش، کە سەودای پەیداکردنی جێپێیەک لە خەلیجی فارس‌و ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستی لەسەردا بوو، حازر بوو بە پێچەوانەی وڵاتە سەنعەتییەکانی دیکە، دەزگاو ماکینە پێویستەکان بە ئێران بفرۆشێ. دەست‌پێکرانی شەڕی دووەمی جیهانی پێشی ناردنی ئەو ماکینانەی گرت. مەئمووریەتی

هووەیدا دووفاقە بوو: هەم دەبوو ئەو ماکینانە کە ئێران پێشتر کڕیبوونی بدۆزێتەوەو هەم دەبوو ڕێگای بەڕێکردنیان خۆش بکا.

لەدرێژەی ئەو سەفەرانەدا هووەیدا ئۆگریی بە بەرنامەی ئەتۆمیی نازییەکان پەیدا کرد. پاش لێکۆڵینەوەیەکی کەم،و دوای چەند وتووێژێک دەگەڵ کاربەدەستانی ئەڵمان،داخوازانە ڕاپۆرتێکی لەوبارەیەوە بۆ وەزارەتی دەرەوەی ئێران ئامادەو بەڕێ کردو بەکورتی چەندوچۆنی هەوڵی بێئاکامی ئەڵمان بۆ وەدستهێنانی "گەورەچەک"ی تازەی شی کردەوە. ڕاپۆرتەکە کە گەیشتە تاران هەنگامەیەکی لێ ساز بوو و ناوبانگی هووەیدای، وەک دیپلۆماتێکی بەرزەفڕو لێزان بردە سەر.[١]

بەسەرکەوتنی هاوپەیمانان لە شەڕدا،دەوڵەتی ئێران هاتە سەر ئەوە کە دەفتەرێکی تازەی کۆنسوولخانە لە ئەڵمانی داگیرکراو بکاتەوە. هەتا ئەودەم ئەو مەسەلانەی پێوەندییان بە ئەڵمانەوە هەبوو هەموو لەژێر چاوەدێریی باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریسدا بوون. عەبدوڵڵای ئینتیزام کە دیپلۆماتێکی کارامە بوو بە سەرپەرستی دەفتەری تازەی ئێران دیاری کرا. لەسەر داوای وی،ئەمیر عەبباسی هووەیداشیان ناردە ئەو دەفتەرە تازەیە.[٢] هووەیدا لەپێشدا بە خەبەری بەجێهێشتنی شاری پاریس زۆر تێکچوو. دەیگوت: "حوکمی گوازرانەوە لە پاریس بۆ ئەڵمانی وێرانی شەڕیان دایە دەستم. بەڕادەیەک لەوحوکمە ناڕەحەت بووم کە شەو خەوم لێنەکەوت." هەر لەوکاتەدا خۆشحاڵ بوو کە لەپۆستی تازەیدا لەبەردەستی ئینتیزامدا کار دەکا.[٣]

ئینتیزام پیاوێکی بەفکر بوو. ئۆگریی بە بواری جۆراوجۆرەوە هەبوو. دەگەڵ نوسرەتوڵڵای برای، لە دیپلۆماتە کۆنەکارەکانی ئێران بوون. هەردوو برا خۆشناو بوون. عەبدوڵڵا بابی هووەیدای لە وەزارەتی دەرەوە ناسیبوو.[٤] ئینتیزام بەرلەوەی بکرێتە سەرۆکی دەفتەری ئێران لە شتووتگارت،لە زۆر پۆستی گرنگی وەزارەتی دەرەوەی ئێراندا خزمەتی کردبوو. سەرەتای دەیەی بیستی زایینی، ماوەیەک سکرتێری یەکەمی باڵیۆزخانەی ئێران لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو. لەباری فەرهەنگییەوە ئینتیزام وەک هووەیدا فڕانکۆفیل بوو. ئیشتیای هەردووکیان لە کتێبی جۆراوجۆر تێربوونی نەدەناسی. لەو بارەیەوە، سەلیقەی ئینتیزام تەنانەت لە هووەیداش جۆراوجۆرتر بوو. هەموو جۆرە کتێبێکی دەخوێندەوە. هێندێ جار لە دەقە دژوارەکانی سۆفیگەری ورد دەبۆوە،و سەردەمێک

وەرگێڕراوی فەڕانسەیی گۆڤاری زۆر ساکاری ڕێدێرز دایجێستی* بەوردی دەخوێندەوە. وەک هووەیدا زۆری حەز لە مۆسیقای کلاسیکی ڕۆژئاوا دەکرد. ئەو ماوەیەی لە شتووتگارت بوون،هەردووکیان حەزیان لە بەرهەمەکانی بێتهۆڤن بوو.[5] بەڵام ئینتیزام، بەپێچەوانەی هووەیدا، لە شێعرو ئەدەبی فارسییش تەواو شارەزا بوو. وا قاو بوو کە دەگەڵ دەروێشان کەوتوەو گۆیا تا ئاخری عومریشی هەر دەروێش بووە.

ئۆگری‌و حەزە سیاسییەکانی ئینتیزام تەنانەت لە ئۆگرییە فکرییەکانیشی ئاڵۆزبلۆزتر بوون. بە دروستکار بەناوبانگ بوو. زۆر سەربەخۆو قسەلەڕوو بوو. وەختێک لە سەرەتای دەیەی سیی هەتاویدا، شا وردەوردە داوای لە هەمووان کرد ملکەچی بێ ئەملاوئەولای فەرمانەکانی بن،و بە نیشانەی ئەو ملکەچییە، بە ئەرکی هەمووانی دانا لە ڕێوڕەسمەکاندا دەستی ماچ بکەن،ئینتیزام یەکێک لەو چەند سیاسەتمەدارە بوو کە نەچوونە ژێر باری ئەو داوایە .[6] هەر لەوکاتەدا ماسۆنییش بوو و بەڕواڵەت هەر بەهاندانی وییش بوو کە هووەیداش ساڵی١٣٣٩ (١٩٦٠) چووە لۆژی تازەدامەزراوی فرووغییەوە. ئینتیزام "گڕاند ماستەر" مامۆستای گەورەی ئەم لۆژە بوو.[7] وەک دەزانین ماسۆنییەکان سەد ساڵێک دەبێ ڕۆڵێکی گرنگ‌و جێی باسیان لە سیاسەتی ئێراندا بەئەستۆوەیە. لەلایەک کۆمەڵانی خەڵک ئەم ڕێکخراوە بە دوژمنی خۆیان دەزانن. دەڵێن ئەندامانی ئەو ئەنجومەنی برایەتیی نهێنییە، جاسووسی هێزە ئیستیعمارییەکان، بەتایبەتی ئینگلیستانن. لەبەرامبەردا، بەباوەڕی زۆر لە سیاسەتمەدارانی ئێران،چوون بۆ نێو ئەو ڕێکخراوە دەستەبەری سەرکەوتنی خێرا بە پلیکانەکانی دەسەڵات‌و مەزنیدایە.[8]

دیار نیە هووەیدا بە چ هۆیەک دەگەڵ ئەو ڕێکخراوە کەوت. داخوا هەوای دەسەڵات لە سیاسەتدا ئەوی بەولایەدا برد، یان هەر دەیەویست شوێنی ڕێبەرە سیاسییەکەی خۆی، ئینتیزام هەڵگرێ. دەبێ ئەوەی زانیبێ کە چوونی بۆ نێو ئەو ڕێکخراوە، بەتایبەتی کە باییشی بە ئەنگلۆفیل بەناوبانگ بوو،ڕوومای سیاسیی وی خەوشدار دەکا. دەیزانی کە لە ئێران، زۆرجار گوناحی باوکان دەخەنە ئەستۆی کوڕانەوە. دەیزانی کە لە مێشکی ئێرانییاندا،ئەندامەتیی ماسۆنییەکان دەگەڵ سەربەخۆیی سیاسی‌و نوێخوازیی ڕاستەقینە ناتەبایە.

---

*Reader, s Digest

هەرچەند هێندێ بەڵگە نیشان دەدەن کە هووەیدا پاش ئەوەی بۆتە سەرۆکوەزیر هەرگیز لە کۆبوونەوەی ماسۆنییەکاندا بەشدار نەبووە، بەڵام هەر تێکەڵبوون دەگەڵ ئەم ڕێکخراوەی لەباری سیاسییەوە زۆر گران لەسەر کەوت.[٩] ساڵی١٣٤٧(١٩٦٨)،هێندێک لە دوژمنانی هووەیدا، بەتایبەتی عەلەم، وەزیری دەربار،و نەسیری، سەرۆکی ساواک، کەلکیان لە دەسەڵاتی خۆیان وەرگرتو دەرەتانی چاپی کتێبی هەنگامەسازی ڕائین لەبارەی مێژووی بزووتنەوەی ماسۆنی‌یان پێک هێنا.[١٠] لەم کتێبەدا، لیستەیەک لە ئەندامانی ماسۆنی لە ئێرانیش چاپ کرا. لەڕاستیدا، بەڕاسپاردەی ڕائین، دەزگای ساواک وتووێژە تەلەفونییەکانو نامەگۆڕینەوە پۆستییەکانی یەکێک لە ئەندامانی ماسۆنی لە ئێرانی خستبووە ژێر چاوەدێریو لەوڕێگایەوە، زانیارییەکی زۆری لەسەر چەندوچۆنی چالاکیی ماسۆنییەکان لە ئێران بەدەست هێنابوو. عەلەم بەتوندی لایەنگری چاپی کتێبەکە بوو. دەی‌زانی کە بەکۆمەگی وی دەتوانێ ناوبانگی سیاسیی دوژمنەکانی بزڕێنێ. گۆیا تەنانەت ڕای سپاردبوو ئەو کتێبە لە زانکۆش بخوێندرێ.[١١] لەکتێبی ڕائین، ماسۆنی لە ئێراندا،هووەیدا وەک ماسۆنییەکو ئینتیزام وەک "گرڕاند ماستەر" ناو برابوون.[١٢] دۆستانو لایەنگرانی هووەیدا لە ساواکدا، بەتایبەتی پەرویزی سابیتی، لە سەرەتاوە دژی چاپی کتێبەکە بوون. بەوحاڵە، نە سابیتی‌و نەکەسی دیکە هووەیدایان لە نیزیکبوونەوەی چاپی کتێبەکە ئاگادار نەکردو هووەیدا ئەمەی زۆر پێ‌ناخۆش بوو. لایەنگرانی چاپی کتێبەکە نیگەران بوون کە ماسۆنییەکان، بە کەلکوەرگرتن لە دەسەڵاتی بەربڵاوی خۆیان،پێشی چاپکردنی بگرن.[١٣] بۆ بەرگری لەومەترسییە چاپەکەیان دایە چاپخانەیەک کە جێ‌متمانەی ساواک بوو. بڵاوبوونەوەی ماسۆنی لە ئێران هەڵڵایەکی لێ‌ساز بوو. هەرچەند لەکتێبەکەدا ڕائین کەم‌وزۆر، لە هەموو جێیەک، ناوو شۆرەتی ئەندامانی لۆژەکانی هێنابوو لەبارەی هووەیداوە تەنیا شۆرەتەکەی هێنابوو. ئەگەر مەبەستی لەوکارە شاردنەوەی کەسایەتیی هووەیدا بووبێ،هەوڵەکەی زۆر ناسەرکەوتوو بوو. لەڕاستیدا،نەبوونی ناوی چووک، سەرنجی خوێنەرانی زیاتر بۆلای ناوی هووەیدا وەک هەڵواردنێکی بەرچاو ڕاکێشا.

جگەلەوە، لە کتێبی ڕائیندا ئیددیعا کرابوو کە حەسەنعەلیی مەنسووریش حەزی کردوە بچێتە گەڵ ماسۆنییەکان، بەڵام داوای ئەندامەتییەکەی لە لۆژی هومایوون ڕەت کراوەتەوە. گۆیا ئەو ڕەتکردنەوەیە بۆتە هۆی ئەوە کە دواتر مەنسوور زۆرجار بە زمانێکی یەکجار توند هێرش بکاتە سەر ماسۆنییەکان.[١٤] داستانی قاچاغی دراو لە

باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریس هووەیدای دەگەڵ "جیهانی بیزانسی"ی سیاسەت لە ئێران ئاشنا کرد. لەبەرامبەردا، تێکەڵبوونی دەگەڵ ماسۆنییەکان ئەوی تووشی یەکێک لە سەرسوڕهێنترین کێشەکانی نێوان تاقمەکانی دەسەڵاتی دەورانی شا کرد. لەڕاستیدا دەتوانین کێشەی هەمیشەیی‌و توندی نێو ئەوتاقمانە بە یەکێک لە سروشتە بەرچاوەکانی سیاسەت لەدەورانی شادا دابنێین.

عەلەم لە بیرەوەرییەکانیدا زۆر بەئیشتیاوە لە ئاکامەکانی بڵاوبوونەوەی کتێبی ڕائین دەدوێ_و دەنووسێ لەدەربار هەمووکەس، لەوانە شاو شاژنیش، خەریکی خوێندنەوەی کتێبەکە بوون. گۆیا هەردووکیان پێیان سەیر بووە کە نیزیک بەتەواوی سیاسەتمەدارانی ئێران بە ماسۆنی دەرچوون. شا کە بەقسەی عەلەم، هەمیشە لە ئینگلیس دڕدۆنگ‌و بێ‌متمانە بوو، کتێبی ڕائینی بە بەڵگەیەکی ئیددیعاکەی خۆی دەزانی.[15] بێجگە لەوە، بەقسەی عەلەم، شا ئەوی ڕاسپارد کە بزانێ داخوا بەڕاست ڕائین بە دەستووری هووەیدا گیراوە یان‌نا. تەنانەت باڵیۆزخانەی ئەمریکاش کەم‌کەم لەبارەی چاپی کتێبی ڕائینەوە پرسیاری بۆ دروست بوو و نەک‌هەر ڕاپۆرتێکی لەسەر ئامادە کرد، بەڵکوو ئاماژەی بە ڕۆڵی عەلەمیش لەو داستانەدا هەبوو.[16] هەر بەپێی ئەو ڕاپۆرتە، "گۆیا لەبەرامبەر کتێبەکەدا، لیستێک لە مەئموورانی سیا لە ئێرانیش وەک تۆڵەئەستاندنەوە بڵاو کراوەتەوە."[17]

بەڵام لە پاریسی دوای شەڕ، چەندساڵ پێش ئەو داستانە پڕ هەنگامەیە، ماڵی ئینتیزام ببووە شوێنی کۆبوونەوەی فەرهەنگیی هێندێک لە ئێرانییانی دانیشتووی پاریس. لەلای ژمارەیەک لەو لاوانە، یەک لەوان ئەمیر عەبباسی هووەیدا، ئینتیزام نموونەی سیاسەتمەدارێکی کارامەو بەئەزموون بوو، لایەنگرانی لە ماڵەکەی کۆ دەبوونەوەو ئەویش لە هەرشتێ شتێکی بۆ باس دەکردن. جارێک باسی دەرمانی تازەی هەڵامەتی دەکردو جاری وابوو وردەکاریی زمانەوانیی دەقەکانی سۆفیگەریی لێک دەدایەوە. بەربڵاویی ئۆگری‌و زانیارییەکانی بەڕاستی گوێگرە لاوەکانی سەرسوڕماو دەکرد. ئەمیر عەبباسی هووەیداش کەوتبووە ژێر کاریگەریی زانست‌و ئەزموونی ئینتیزام. ئینتیزامیش بەنۆرەی خۆی هووەیدای بەلاوێکی پڕهەست دەزانی‌و دەیگوت دواڕۆژێکی درەوشاوەی لەپێشدایە. لەو ڕۆژانەدا ئینتیزام دەوروبەری پەنجا ساڵ دەبوو و دەتگوت هووەیدای کردۆتە کوڕی خۆی.[18] بەمجۆرە هووەیدا ئەو ڕێبەرو پشتیوانە بەتوانایەی دۆزیەوە کە

لەساڵی ١٣٢١ (١٩٤٢) ەوە بۆی دەگەڕا. لە پاریس چووزەرەی پێوەندیی خۆشویستن لەنێوان ئەمدووانەدا گوورا. لە شتووتگارت ئەو چووزەرەیە بوو بە نەمامێکی ئەستوورو هاوڕێیەتییەکی درێژماوە. تەنانەت ئەو کاتەش کە ئینتیزام کەوتبووە بەر ڕقی شاو لە خانەنشینی بەولاوە چارەیەکی نەبوو، هووەیدا هەروەک جاران ئەوی بە "ئاغا" بانگ دەکرد. لە سەردەمی سەرۆکوەزیرییەکەیدا،هەمیشە ئینتیزامی بۆ ئەندامەتیی کۆمیتە گرنگە دەوڵەتییەکان بانگهێشتن دەکرد. بەڵام تەنانەت لە لووتکەی بەرەوپێشچوونی ئابووریی ئێرانیشدا ئینتیزام ئۆگرییەکی بە ماڵوەسەریەکـنان نەبوو. ژیانی سادەو بێ ئازار بوو،و ئەمەش ئەوی لە ماڵی دنیا بێنیاز دەکرد. لە ئاپارتمانێکی چووکەڵەی دووژووریدا دەژیاو گوزەرانی لە مووچەی خانەنشینی دابین دەکردو ساڵی ١٣٦٤ (١٩٨٥) هەرلەوێدا مرد." ڕۆژنامەی تایمزی لەندەن لە تازیەکەیدا نووسی ئینتیزام "بە زیرەکیو تیژهۆشیو دروستکاریی بێئەملاوئەولا بەناوبانگ بوو."[١٩]

دیارە سادەژیانەکەی لە ڕۆژەکانی شتووتگارتیشدا بەناوبانگ بوو. بایەخێکی ئەوتۆی بە ماڵو سامان نەدەدا. لەبەرامبەردا، هووەیداو مەنسوور- کە بە ڕاسپاردەی هووەیدا هاتبووە شتووتگارت- خۆشگوزەران بوون.[٢٠] لەوڕۆژانەدا بەشی زۆری شاری شتووتگارت لە ئاکامی شەڕدا تەنیا وێرانەیەکی لێمابۆوە. خانووی بەکرێ بە دژواری دەست دەکەوت. هاوپەیمانان هەموو خانووە چۆڵەکانیان بەدەستەوە بوون. لەڕاستیدا نەک هەر بۆ دروستکردنی دەفتەرێکی تازەی کونسوولی ڕەزامەندیی هاوپەیمانان پێویست بوو، بەڵکوو هەر ئەوانیش دەیانتوانی خانووبەرە بۆ دەفتەرو ماڵی دیپلۆماتەکان دابین بکەن. فەڕانسەو ئینگلیستان دەسبەجێ خەبەریان بە ئێران دا کە لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی واندا، خانووی چۆڵ دەست ناکەوێ. لە بەرامبەردا ، ئەمریکاییەکان بەڵێنیان دا کە لە ناوچەی ژێر حوکمی خۆیاندا،شوێنێکی گونجاو بۆ دەفتەری کونسوولخانە دەبیننەوە. پاش ماوەیەک، دوو خانووبەرەی تاڕادەیەک گەورەیان لە شاری شتووتگارت بۆ ئەوکارە دیاری کرد. یەکیان خانوویەکی سێنهۆم بوو کە کرایە دەفتەری کونسوولو شوێنی ژیانی ئینتیزام. ئەوی دیکەش خانوویەک بوو بە چوار ژووری خەوەوە کە بوو بە جێگەی ژیانی کارمەندەکانی دیکە. هەردوو خانووەکە کەلوپەلی نێوماڵیان تێدا بوو. شتی عەنتیکە لە هەردووکیاندا زۆر بوو. لە ڕازاندنەوەی هەردووکیاندا نیشانەی زەوقو سەلیقە دەبینرا. هەردووکیان هی کاربەدەستانی پایەبەرزی حیزبی نازی بوونو هەردووکیان لە کۆتایی شەڕدا لەلایەن هێزەکانی هاوپەیمانانەوە زەوت کرابوون.[٢١]

بەمجۆرە، هووەیداو مەنسوور بوونە هاومزڵ. چێشتلێنان و پاكوخاوێنیی ماڵەكە لە ئەستۆی ژنێكی ئەڵمانی بوو. زۆری پێنەچوو كە هووەیدا شۆڤەرلێتێكی شینی ئەمریكایی كڕیو هەربەوترومبێلە، لەشاردا دەگەڕاو گەشتوگوزارەكانی بۆ ئینتیزامی گۆشەنشینیش بوون بە مایەی گۆڕانێك. بوونی ئاشپەزو ترومبێلو لە هەمووی گرنگتر ئەوڕاستییە كە هووەیداو مەنسوور هەقی شتكڕین لە كۆمیسارپای سوپای ئەمریكایان هەبوو،دەستیان وەدستی یەك داو بارێكی خۆشگوزەرانییان دا بەژیانیان. جگەلەوە، بەشیكی بەرچاو لە پیاوانی ئەڵمانی لەشەڕدا كوژرابوونو ئەمەش جێگەوپێگەیەكی سەرتۆپی بە مەنسوورو هووەیدا بەخشیبوو.

هەرچەند لەوسالآنەدا كە هووەیدا سەرۆكوەزیر بوو، یەكێك لە یاریدرەكانی لە بارەیەوە گوتبووی: "نە نێربازە...نە ئیشتیای سیكسیی زۆرە"،و ئەگەرچی مەنسوور، پێش مردنی بە ژنباز ناوبانگی دەركردبوو،بەڵام وابزانە لە سەردەمی شتووتگارتدا ڕۆڵی ئەم دووانە پێچەوانە بوو.[٢٢] لەلایەك هووەیدا، بە كەلكوەرگرتن لە ژیانی ئاسوودەو ڕازاوەی خۆی، دەگەڵ چەند ژنی ئەڵمانی پێوەندیی دامەزراندبوو،لەلای دیكە مەنسوور لە هەموو ماوەی مەئمووریەتی خۆیدا تەنیا دەگەڵ كچێكی جحێڵی ئەڵمانی پێوەندیی نیزیكی هەبوو. دۆستایەتیو پێوەندییەكانی هووەیدا لەو دەورانەدا هیچ كامێكیان زۆری نەكێشا. وێنەی یەكێك لەو ژنانە بەشێك لە ئاڵبۆمی تایبەتیی مەنسوور بوو كە دەكرێ بەتەنیا شوێنەواری ئەوپێوەندییەی بزانین. مەنسوور دوای ژنهێنانی، لە ترسی ئێرەیی خێزانی، ئەوئاڵبۆمەی لەماڵی هووەیدا دانابوو. وێنەی دۆستی هووەیدا كە بەگاڵتە پێیان‌دەگوت "قوون‌دەهۆڵ" لەوئاڵبۆمەدا،زۆرجار دەبووە بابەتی گاڵتەی دۆستانەی نێوان لەیلاو هووەیدا.[٢٣] باڕوون كلاپیكیش، كە كەسایەتیی خۆشەویستی ئەدەبیی دەورانی لاوەتیی هووەیدا بوو وەك هووەیدا ڕەفتارێكی زۆر ڕێزدارانەی دەگەڵ ژنان هەبوو. هەرلەوكاتەدا، نەیدەتوانی پێوەندیی درێژخایەنیان مەگەر وەك هاوڕێ، دەگەڵ دامەزرێنێ.

دەتوانین بڵێین سەردەمی شتووتگارت،لەباری چەندوچۆنی پێوەندیی سیكسییەوە، چالاكترین دەورانی ژیانی هووەیدا بووە. وا دیارە هەتا دەسەڵاتە سیاسییەكەی زیاتر دەبوو، ئیشتیا سیكسییەكەی كەم دەبۆوە. گۆڤاری "توفیق"، لە سەردەمی سەرۆكوەزیری (صدارت)ی هووەیدادا ئەو نهێنییەی بۆ دەركەوتبوو. ساڵی چوارەمی

سەرۆک‌وەزیرییەکەی،لەسەر بەرگی حەوتوونامەی "توفیق" وێنەیەکی هووەیدا چاپ کرا. وەک هەموو ئەوجۆرە وێنانە، هووەیدا ئەمجاریش زۆر قەڵەو بوو. پیپە ناسراوەکەی بە لالێویەوە بوو و ئاوی بەدەمدا دەهاتە خوار. لەجیاتی شمشێر، وەکازێکی لە قەدە ئەستوورو قەڵەوەکەی بەستبوو؛ شۆخێکی جوان‌و ڕێک‌وپێکی دەباوەش گرتبوو. کچەکە سنگێکی دەرپەڕیوو نێوقەدێکی باریکی هەبوو و داوێنێکی کورتیشی دەبەردا بوو. گۆرەویی نایلۆنی‌و کەوشی پاژنەبڵندی دەپێ‌دا بوون‌و حەوت دەست سووراوو سپیاوی لەخۆی دابوون. کچەکە ناوی "خاتو صدارت" بوو. هووەیدا جلوبەرگی گوڵدۆزی‌کراوی تایبەتیی "صدارت"و سەلامی دەرباریی دەبەر کردبوو و بە پاڕانەوە داوای لە مارەبڕێک-کە ئەویش، وەک هووەیدا ئاوی بەدەمدا دەهاتە خوار،-دەکرد کە "خاتو صدارت"ی بەیەکجاری لێ مارە بکا.

دیارە لە شتووتگارت مەنسوور، لەچاو هووەیدا،ئەندامێکی تازەکارتر بوو و بۆیە لەبەر دەستی هووەیدادا کاری دەکرد. دەگەڵ ئەو جیاوازییە لە پلەی ئیداریدا هووەیداو مەنسوور وەک دوو دۆستی هاوشان پێکەوە ڕەفتاریان دەکرد. بەرەبەرە، لەماوەی دە ساڵی دواتردا،سروشتی ئەو دۆستایەتییەش گۆڕا. هووەیدا هەرنەبێ بەڕواڵەت، نەک هاوشانی مەنسوور، بەڵکوو ژێردەستی وی بوو. زۆر لە دۆستانی هووەیدا،و هێندێک لەو دیپلۆماتانە کە هەردووکیان دەناسین، دەیانگوت هووەیدا هەم لە مەنسوور بەهۆشتر بوو،هەم توانای سیاسی و کارامەییەکی زیاتری هەبوو. ستوارت ڕاکوێل* کە لەسەرەتای دەیەی پەنجادا وەزیرموختاری ئەمریکا لە ئێران بوو،و بەبۆچوونی عەلەم هۆی بنەڕەتیی سەرۆک‌وەزیریی مەنسوور بوو*ئەمڕۆ پێداگرە کە: "هەرگیز نەزەرێکی زۆرباشم لەسەر

---

*Stuart Rockwel

* عەلەم لەبیرەوەرییەکانیدا ئیددیعای کردوە کە مەنسوور شەوی هەڵبژاردنی ١٣٤٢ (١٩٦٣)،لەماڵی ڕاکوێلەوە زەنگی بۆ عەلەم لێداو لەبەری پاڕایەوە بەهەرجۆر بووە ئەوی وەک نوێنەری یەکەمی تاران ڕابگەیەنن. بەگومانی عەلەم، مەنسوور بێگومان "نۆکەری ئەمریکاییەکان" بوو. دیارە عەلەم ڕاکوێلیشی خۆش نەدەویست‌و لانی کەم جارێک بە "سەگباب" ناوی بردبوو. (ئەسەدوڵڵای عەلەم، بیرەوەرییەکان،بەرگی دووەم١١٧). بە وتەی ڕاکوێل، داستانی عەلەم لەبارەی تەلەفونی مەنسوورەوە "سەرانسەر بێ بناخەیە." (وتوویژ دەگەڵ ڕاکوێل،٢٣ی مای١٩٩٩). ڕاکوێل هەرلەوکاتەدا دەیگوت پێی وایە عەلەم کەسێکی زۆر ڕیاکارو دووڕوو بوو. تەواوی ئەوماوەیەی دەم‌ناسی‌و یەکترمان دەدی،وای دەنواند کە لەدۆستانی منە."

مەنسوور نەبوو،لە هیچ بارێکەوە لێوەشاوەییو درەوشانەوەی نیشان نەدەدا. خەڵکی زۆر دەناسی، بەڵام لە هیچ بوارێکدا پسپۆڕ نەبوو." لەلایەکی دیکە،پێیوابوو، هووەیدا "پیاوێکی لەبەردڵانو هەمەلایەنە بوو . دەتگوت هەمیشە پڕشنگێک لە چاوەکانیدا دەدرەوشێتەوە."[٢٤]

ڕاکوێل لەمداوەرییەیدا تەنیا نەبوو و هەربۆیەش، زۆر لەدۆستانی هووەیدا، لە چەندوچۆنی دۆستایەتیی وی دەگەڵ مەنسوور حاڵی نەدەبوون. نەیاندەزانی چۆن لەو دۆستایەتییەدا مەنسوور حاڵەتی باڵادەستیو سەرۆکایەتیی وەرگرتوە.[٢٥] ڕەنگە بتوانین کلیلی ئەو نهێنییە لەوەدا بدۆزینەوە کە لە شتووتگارت، مەنسوور دەگەڵ جان جەیمەککلۆی** ئاشنا بوو. مەککلۆی لە ساڵانی دوای شەڕدا بە یەکێک لە پیاوانی بەدەسەڵاتی ئەمریکا دەژمێردرا. ماوەیەک یارمەتیدەری وەزارەتی بەرگری بوو. دەگەڵ شکانی ئەڵمان، کرا بە سەرۆکی حکوومەتی داگیرکراوی ئەڵمان. زۆر لە لێکۆڵەران نوێکردنەوەی ئەڵمان بە بەرهەمی سیاسەتەکانی وی دەزانن. پاش گەڕانەوە بۆ ئەمریکا،بوو بە سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەریی بانکی چیس مانهاتەن*** مەنسوور دوای ناسینی مەککلۆی،زۆرجار تەنانەت دەگەڵ ئەمیر عەبباسو فەرەیدوونی هووەیداش لافی "پێوەندی" دەگەڵ ئەمریکاییانی لێدەدا. زۆرجار باسی "پێوەندییەکانی" دەگەڵ کاربەدەستانی ئەمریکای دەکرد. ئیددیعای دەکرد کە "ئەوانی لە وەزعی ئێران ئاگادار کردوە".[٢٦] تەنانەت ئەوڕۆژانە کە کارمەندێکی چووکی کۆنسوولخانەی ئێران لە شتووتگارت بوو بەرزەفڕییە سیاسییەکەی سنووری نەبوو. وا دیار بوو بە شتێک جگە لە کورسیی سەرۆکوەزیری ڕازی نابێ.[٢٧]

لە سەردەمی مەئمووریەتی شتووتگارتدا، مەنسوورو هووەیدا بێجگە لە ڕاگەیشتن بە کاروباری دەفتەری کۆنسوولی، جاروبار بۆ خۆشی دەچوونە پاریسیش. ماوەیەک بوو فەرەیدوونی هووەیدا لە باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریس دەستی بەکار کردبوو.
هەرلەوکاتەدا، ئاشقی نووری،خوشکی مەنسووریش ببوو. ساڵی١٣٢٨ (١٩٤٩) ئەم دووانە لە ڕێوڕەسمێکی سادەدا زەماوەندیان کرد.[٢٨] ئەمیرعەبباسو مە[illegible] لە

*John J. McCloy

* *John J. McCloy

***Chase manhatian

ڕێوڕەسمەکەدا بەشدار بوون. لەوەودوا پێوەندیی بنەماڵەییش کەوتە سەر پێوەندیی دۆستانەی ئەمدووانە. هەروا بزانە چەرخی زەمانە هەر دەرفەتێکی دەقۆزتەوە بۆئەوەی ژیانی ئەڤینداریو سیاسیی ئەم دووکەسە ڕۆژلەڕۆژ زیاتر لێک گرێ بدا.

هەرچەند هووەیدا دەیەویست بە یارمەتیی ئینتیزام بەخێرایی پلیکانەکانی سەرکەوتن ببڕی، بەڵام لە ساڵی١٣٢٧ (١٩٤٨)ەوە بارودۆخی تاران‌و پاریس بەرەبەرە گۆڕاو ئیدی زۆر بەمەیلی وی نەبوو. لە سەرەتای ئەوساڵەدا، سوپەهبودی لە پۆستی باڵیۆزی ئێران لە پاریس وەلا نرا. ساڵی١٣٢٩ (١٩٥٠)یش دەورەی مەئمووریەتی هووەیدا لە ئەڵمان تەواو بوو. ئەو دەسبەجێ گەڕایەوە ئێران. وڵات جارێکی دیکە بەرەو قەیرانێکی قووڵ دەڕۆیشت‌و لەبەردەم ئاڵوگۆڕێکی گەورەدا بوو. بۆ چەند حەوتوو ڕەجەبعەلیی مەنسوور دووبارە کرایەوە سەرۆک‌وەزیر. بەڵام دەوڵەتەکەی زۆرکەم‌تەمەن بوو. لەوکاتەدا تەنیا یەک کەس، واتە موسەددیق، پیاوی مەیدانی سیاسەتی ئێران بوو. ئەو بێ‌باکانە بۆ ئینگلیسییەکان چووە مەیدان‌و بە میللی‌کردنی سەنعەتی نەوت، مەیدانی سیاسەتی ئێرانی گۆڕی. بەڵام موسەددیق لە ڕێکخراوی حیزبی بێزار بوو. جگەلەوە، حەزی لە جۆرێک سیاسەتی خەڵکی، یان پۆپۆلیستی، دەکردو لەئاکامدا ڕێکخراوێکی لە حیزب‌و ڕێکخراووکەسایەتییە جۆراوجۆرەکان پێک هینا، بەناوی "جبهه ملی ایران"،بەرەی نیشتمانیی ئێران. هەرچەند لەڕاستیدا تەنیا دەسمایەی بەرەی نیشتمانی هەر ناوو میراتی موسەددیق بوو،بەوحاڵە، ئەم ڕێکخراوە لە سیاسەتی چل ساڵی دواتری ئێراندا هەمیشە حزوورێکی بەرچاوی هەبوو و لەزۆر بڕگەی گرنگی مێژووی تازەی ئێراندا نەخشێکی گرنگی یاری کرد.

لە سیاسەتی قەیراناویی ئەو ساڵانەدا، جگە لە موسەددیق،ئایەتوڵڵا کاشانییش ڕۆڵێکی زۆر گرنگی هەبوو. وەختێک هاوپەیمانی موسەددیق بوو و پاش ماوەیەک، یەکیەتییەکەیان لە ئاکامی ناکۆکیی شەخسی‌و سیاسیدا لەبەریەک هەڵوەشا. جگەلەوە،کاشانی هەرلەوکاتەدا مەرجەعی تەقلیدی تاقمێکی نیزامیکاری ئیسلامی بوو بەناوی فیداییانی ئیسلام. لە ئاخروئۆخری دەیەی بیست[ی هەتاوی]دا ئەم تاقمە بزووتنەوەیەکی بەربڵاویان دژی ڕووناکبیران‌و سیاسەتمەدارانی عورفیی ئێران دەست پێ‌کرد. هەر پاشماوەکانی ئەم تاقمەش پازدە ساڵ دواتر حەسەنعەلیی مەنسووریان کوشت. لەوکاتەدا مەڕجەعی تەقلیدی تازەیان ئایەتوڵڵا خومەینی بوو. شێخ سادقی خەڵخاڵی، کە دواتر هەرووەک

بۆخۆی لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسی بە "قازیی پیاوکوژ" ناوبانگی دەرکرد.یەکێک لە لایەنگرە بەناوبانگەکانی ئەو فیداییانی ئیسلامە بوو. دیارە هەروەک لە بیرەوەرییەکانی ئەم دواییەی ئایەتوڵڵا مونتەزیری دەردەکەوێ، فیداییانی ئیسلام، هەرلەسەرەتای دەستپێکردنی چالاکییەکانی خۆشیانەوە، هێندێ پێوەندییان بە ئایەتوڵڵا خومەینییەوە هەبووە. ئایەتوڵڵا برووجوردی کە حەزی لە چارەی ئەو ڕێکخراوەو ڕێبەرەکانی نەبوو،ئایەتوڵڵا خومەینیی بە یەکێک لە پشتیوانانی فیداییان دەزانیو هەربۆیەش دڵی لێی ئێشا. ساڵی١٣٢٩ (١٩٥٠)، واتە کاتی گەڕانەوەی هووەیدا بۆ ئێران، حیزبی توودە لەوپەڕی دەسەڵاتی خۆیدا بوو و زۆر لە ڕووناکبیرانی وڵاتی بۆلای ڕیزەکانی ڕاکێشابوو. لە ساڵەکانی سەرەتای دەیەی بیست[ی هەتاوی]دا ئەم حیزبە لە هەڵبژاردنی مەجلیسدا بەشدار بوو و توانی هەشت کەس لە ئەندامانی خۆی لە چەند شاری جۆراوجۆر بنێرێتە مەجلیس. بەڵام وەختێک تەقە لە شا کرا، حیزبی توودە بە تۆمەتی بەشداری لەو پیلانەدا،بە ناقانوونی ڕاگەیەندرا.* کەچی حوکمی ناقانوونیبوونی ئەم حیزبە هێندە بەجیددی وەرنەگیراو لەئاکامدا زیاتر کۆمەگی بەحیزبی توودە کردو خەرمانەیەکی قارەمانەتیی بەدەوردا کێشا. نفووزی حیزب لە یەکیەتییە کرێکارییەکانیشدا ڕووی لە چوونەسەر بوو. لە هەمووی گرنگتر، حیزبی توودە توانیبووی ڕایەڵکەیەکی بەهێز لە ئەفسەرانی لایەنگری خۆی لەنێو هێزە چەکدارەکاندا دروست بکا.

لەو هەلومەرجە پڕجۆش‌وخرۆشەدا بوو کە ساڵی١٣٢٩ هووەیدا گەڕایەوە ئێران. یەکەم‌کاری لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا جێ‌نشینی پێوەندییە گشتییەکان بوو. کارێکی زۆر لەشانان‌گران بوو. نە لەباری فکرییەوە سەرنجڕاکێش بوو،نە لەباری سیاسییەوە گرنگ بوو. بەڵام کۆتایی ساڵی١٣٣٠ (سەرەتای ساڵی١٩٥٢) وا دیار بوو بەختی هەستاوەتەوە. عەبدوڵڵای ئینتیزامی پشتیوانی، کرا بە وەزیری کاروباری دەرەوەو ئەویش هووەیدای وەک سەرۆکی دەفتەری خۆی دیاری کرد. دیارە چوون ئەوکاتە دەفتەری وەزیر کارمەندی دیکەی نەبوون، لەڕاستیدا سەرۆکی دەفتەر شتێک نەبوو جگە

---

* هەرچەند لەوکاتەدا هێزەکانی ئۆپۆزیسیۆنی ڕێژیم ئەو تۆمەتەیان تەواو بە بێ‌بناخە لەقەڵەم دەدا،بەڵام لە چەند ساڵی دواییدا،بەڵگەکانو بیرەوەرییەکانی سەرانی حیزبی توودە گومانێکیان نەهێشتۆتەوە کە نوورەددینی کیانووری، یەکێک لە ڕێبەرانی حیزب دەستی دەکاری ئەو تێرۆرەدا هەبووە. بۆ دەستکەوتنی پوختەی ئەو داستانەو نەخشی کیانووری بڕوانە: بابک امیر خسروی،نظری از درون بەنقش حزب توده ایران (نقدی برخاطرات نورالدین کیانوری)،تهران،١٣٧٥،××٢٠٥-٢٠٠.

لە سکرتێری وەزیر. ئەم جارە وەزیرییەکەی ئینتیزام مانگێکیشی خۆ ڕانەگرت. دەوڵەتێک کە ئەو وەزیری بوو نەی‌توانی دەگەڵ شەپۆلی ڕوولەهەڵچوونی ناسیۆنالیزم لە وڵاتدا بەڕێدا بڕوا. موسەددیق سێمبولی ئەم بزووتنەوەیە بوو. سەرەنجام لە بانەمەڕی ١٣٣٠ (١٩٥١)دا شا دەگەڵ ئەوەی پێی خۆش نەبوو ئەوی کردە سەرۆک‌وەزیر.

بەڵام هێشتا مەرەکەبی حوکمەکەی موسەددیق وشک نەببۆوە کە پەڵەهەوری ڕەش لە ئاسۆی سیاسیی ئێراندا دەرکەوتن. وا دیار بوو ڕوودانی قەیرانەکە خۆلی‌لادانی ناکرێ. لەلایەک موسەددیق سیاسەتمەدارێکی توندو ملهوڕ بوو، لەلای دیکەش شا توانای بڕیاردانی خێراو لێبڕاوانەی نەبوو. هێزە نێوەندئاژۆ (میانەرو) کانی لایەنگری موسەددیق توانای یەکگرتنیان نەبوو. لە بەرامبەردا، حیزبی توودە ڕۆژبەڕۆژ بەهێزترو بەدیسیپلینتر دەبوو. جگەلەوە، ئینگلیستان نەی‌دەویست مۆنۆپۆلی پڕخێروبێری نەوتی ئێرانی لەدەست بچێ. ترۆمەنیش مەیلێکی بۆ هاودەستیی ئینگلیستان بەدژی ئێران نیشان نەدەدا. ئەم هۆیانە هەموو دەستیان دابووە دەستی یەک‌و چارەسەری ئاشتیخوازانەی قەیرانەکە نەگونجاو دەهاتە بەرچاو. گەردەلوولێکی سیاسی بەڕێوە بوو. وەزعی هووەیداش هەر ڕۆژ خەراپتر دەبوو. کار لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە ئیدی بەدڵەوە نەدەنووسا. کەڵکەڵەی ئورووپا دیسان لەسەری دایەوە.

زۆر هۆکار وایان کرد هووەیدا، پاش دووساڵ مانەوە لە ئێران جارێکی دیکە لەسەر ڕۆیشتن ساغ بێتەوە. باقری کازمی کە هووەیدای خۆش نەدەویست لەجێی ئینتیزام ببوو بە وەزیری کاروباری دەرەوە.[٢٩] جگەلەوە، حوسێنی فاتیمی یەکێک لە گرنگترین ڕووماکانی دەوڵەتی موسەددیق بوو و لە سەردەمی خوێندکاریی خۆیدا لە پاریس، وتاری توندوتیژی دەربارەی داستانی پاریس نووسیبوون. ئەویش چارەی هووەیدای نەدەویست.

سەرباری هەموو ئەو مەسەلە ئیداریو سیاسییانە،دۆخی میزاجیی ئەفسەرولملووکیش باش نەبوو. تووشی گیرانی شادەماری دڵ ببوو و نەخۆشخانەکانی تاران لەو سەردەمەدا نەیان‌دەتوانی ئەونەخۆشییە چارەسەر بکەن. زیاد لەوەش، لەو ڕۆژانەدا،ئینگلیستان بەتۆڵەی میللی‌کردنی نەوت لەلایەن موسەددیقەوە، گەمارۆی ئابووریی خستبووە سەر ئێران. تەنانەت پێچانەوەی نوسخەیەکی سادەی پزیشکییش دژوار بوو. ئەم هۆیانە هەموو دەستیان دایە دەستی یەک‌و هووەیدایان ڕازی کرد وڵات بەجێ بێڵێ. داوای

کارێکی لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان کردو بەکۆمەگی دۆستانی، پۆستێکی لە کۆمیسیۆنی پەنابەران لە ژنێڤ پێ سپێردرا. بەم جۆرە هاوینی ١٣٣١ (١٩٥٢)،لەحاڵێکدا ئێران دەگەڵ یەکێک لە گەورەترین قەیرانە سیاسییەکانی مێژووی تازەی بەرەوڕوو بوو، هووەیدا چووە ژنێڤ.

سەفەری هووەیدا هەرنەبێ لەبارێکەوە بەقازانجی بوو. دەرچوونی لە ئێران کێشەی هەڵویست‌گرتن بەرامبەر بە قەیرانی سیاسیی ئەوکاتی ئێرانی لەکۆڵ کردەوە. بە دەست‌پێکردنی سەردەمی حکوومەتی موسەددیق، ئاشکرا بوو کە دەگەڵ شا دانوویان پێکەوە ناکولێ. هەرکە قەیرانەکە توند بوو، شا لە ئێران هەڵات‌و تەنیا بە کۆمەگی کۆدیتایەک کە هەوسارەکەی بەدەست دەزگا پۆلیسییەکانی ئینگلیس‌و ئەمریکاوە بوو، ٢٨ی گەلاوێژی١٣٣٢ (١٩ی ئووتی١٩٥٣) گەڕایەوە سەر دەسەڵات. لە جەرگەی ئەو ململانە سیاسییانەدا، واتە ڕۆژگارێک کە هێشتا ڕوون نەبوو کێ دەی‌باتەوە،ئەهلی سیاسەت لە ئێران زۆربەیان ناچار بوون بەقازانجی یەکێک لەو دووقۆڵە هەڵوێست بگرن. شا کە دوودڵیی لایەنگرانی خۆی پێ قبووڵ نەدەکرا، کاتێک هاتەوە سەر تەختی پادشایەتی، ئەوانەی بەتوندی تەمبێ کرد کە لایەنی موسەددقیان گرتبوو. لەلایەکی دیکەوە، ئەوانەی لە ساتەکانی ڕۆژڕەشیی شادا پێی وەفادار مابوونەوە،تا مابوون بەشیان لە بەخشش‌و بەزەیی شایانە نەبڕا. سیاسەتمەدارانی ئەودەم هەموویان دەلیلی جێگەو پێگەی مومتازی یارانی شایان دەزانی. داستانی مەئمووریکی باڵیۆزخانە کە لە ئیتالیا بەڕێزەوە پێشوازیی لە شا کردو هەروەها داستانی ئەودەستەیە لە نوێنەرانی مەجلیس کە بێ‌پەروا،و لەحاڵێکدا گیانیان لە مەترسیدا بوو، بەرگرییان لە شا کرد،لە هەموو جێیەک بەناوبانگ بوو.

هووەیدا بە چوونەدەر لە ئێران، نە وەک دەستەی یەکەم سزایەکی توندی وەرگرت‌و نە وەک دەستەی دووەم جێگەوپێگەی مومتازی پی بڕا. دیارە ڕەفتاری لە ژنێڤ، خۆبواردنی لە هەربۆچوونێکی توند، دۆستایەتیی دەگەڵ ڕووناکبیران‌و تێکەڵاویی دەگەڵ موافیقان‌و موخالیفانی ڕێژیمی شا هەمووی بەومانایە بوو کە پێکهاتەیەکی سەیر لە ئێرانییە جۆراوجۆرەکان-لە دوکتۆر غولامحوسێنی موسەددیقەوە بگرە تا ئەردەشێری زاهیدی- هاتوچوویان دەکرد. دیارە ئەفسەرولملووک پاش هەشت مانگ مانەوەی نابەدڵ لە

نەخۆشخانەیەکی شاری ژنێڤ، دەگەڵ هووەیدا بوو بە هاومزڵ.[٣٠] حەسەنعەلیی مەنسوورو فەرەیدوونی هووەیداش لە میوانانی هەمیشەیی هووەیدا لە ژنێڤ بوون.

لە ژنێڤ هووەیدا بەرپرسی پێوەندیی کۆمیسیۆنی بەرزی پەنابەرانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بوو. بەپێی کارەکەی زۆرتر لەسەفەردا بوو. سەری زۆر لە وڵاتانی ئاسیا، ئەفریقاو ئەمریکای داو دەگەڵ بەشێک لەڕێبەرانی ئەو وڵاتانە ئاشنا بوو، زانستو دۆستپەیداکردنێک کە ئاکامی ئەو سەفەرانە بوون، بوونە هۆی ئەوە کە دوای گەڕانەوە بۆ ئێران بچێتە گەڵ کۆمیتەیەک کە ئامانجی باشترکردنی پێوەندیی ئێران دەگەڵ وڵاتانی ئاسیاییو ئەفریقایی بوو. سەرۆکی کۆمیسیۆنی پەنابەران چەند جار خۆشحاڵیو ڕەزامەندیی لە کاری هووەیدا دەربڕیبوو. بۆوێنە ١٧ی دیسامبری١٩٥٣، ئەو هووەیدای وەک یەکێک لە بەنرخترین کارمەندانی کۆمیسیۆن ناو برد.[٣١] دیارە ڕەخنەگرانی هووەیدا بەچاوی گومانو ڕەشبینییەوە چاو لە کاری وی لەم کۆمیسیۆنەدا دەکەن. دەڵێن سەرۆکی کۆمیسیۆن ماسۆنی بووەو هەربۆیەش لە نامەکەیدا تاریفی هووەیدای کردوە. دەڵێن کاری کۆمیسیۆن جۆرێک ڕواڵەتبازی بووە. ئامانجی سەرەکیی شاردنەوەی پێوەندیی هووەیدا دەگەڵ ڕێکخراوێکی زایۆنیستی بەناویAZL بووە. هەرچی گەڕام نیشانەیەکم لەو ڕێکخراوە نەدۆزیەوە. پێم وایە دەسکردی مێشکی ڕەخنەگرانی هووەیدایەو لە هیچ کوێ نیە. هەر ئەو ڕەخنەگرانە دەڵین کاری هووەیدا لە کۆمیسیۆن پتر لەخزمەت "دروستکردنی دەوڵەتی زایۆنیستی"دا بووە.[٣٢] دیارە بۆ هیچکام لەو تۆمەتانەش دەلیلو بەڵگەیەک ناخەنە ڕوو.

ئەوساڵانەی هووەیدا لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بوو، مەنسوور هەروا لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە مایەوە. ساڵی١٣٣٤ (١٩٥٥) بۆ ڕاوێژکاری باڵیۆزخانەی ئێران لە ڤاتیکان دیاری کرا. هووەیدا لە هەردەرفەتێک بۆ سەردانی دۆستەکەی لە ڕۆم کەلکی وەردەگرت. پاش داستانی تەڵاقی مەنسوور، ئەو سەردانانە بایەخێکی دووچەندانیان پەیدا کرد. زەماوەندی مەنسوور دەگەڵ یەکێک لە کچەکانی تەیموورتاش شەش مانگ پتری خۆ نەگرتو سەری کێشایە تەڵاق. ئەم مەسەلەیە بۆ مەنسوور زۆر ناخۆش بوو. پێویستیی بە دڵدانەوەو هاودەردیی دۆستانی هەبوو. هەربۆیە هووەیدا زۆرجار دەچووە سەردانی دۆستەکەی. لەوسەفەرانەدا، مەنسوور چەند جار بە پێداگرتنەوە داوای لە هووەیدا کرد لە کاری خۆی لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان

بکشێتەوە. دەیگوت دەبێ بگەڕێتەوە سەر پۆستی خۆی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێراندا. زۆرجار بەڕاشکاوی پێی دەگوت کە "دۆستەکانی" لەنێو ئەمریکاییەکاندا بەڵێنیان داوە کە "بەم زووانە نۆرەی ئێمە دێ".[٣٣] بەڕواڵەت هووەیدا سەرەنجام ڕازی بوو. لە نامەیەکدا بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران داوای گەڕانەوە بۆ کاری دیپلۆماتیی کرد. بە ڕواڵەت بەکۆمەگی بابی مەنسوور، ڕەجەبعەلی،کە ئەودەم باڵیۆزی ئێران لە تورکیە بوو، داواکەی هووەیدا قبووڵ کراو بەمجۆرە کرا بە سکرتێری یەکەمی باڵیۆزخانەی ئێران لە ئەنکەڕە.*

دەورانی باڵیۆزییەکەی ڕەجەبعەلی کورت بوو. دوای ماوەیەکی کورت، ژەنڕاڵ ئەڕفەع جێی گرتەوە. ئەڕفەع یەکێک لە نیزامییە توندەکان بوو. دەیەویست باڵیۆزخانەش وەک سەربازخانە ئیدارە بکا. هەموو بەیانییەک کارمەندەکانی ناچار دەکرد " بەپێی بەرزو نزمیی بەژنوباڵایان بەڕیز ڕاوەستن."[٣٤] تەنانەت دەنگۆ هەبوو کە لەو پشکنینە بەیانییەدا نەک‌هەر جلوبەرگی کارمەندەکان بگرە نینۆکیشیان تەماشا دەکرێن. تەنیا کەس کە نەچووە ژێر باری ئەو دیسیپلینە سەربازییە هووەیدا بوو.

لەو دەمەدا، عەبدوڵڵای ئینتیزام بەڕێوەبەری کومپانیی نیشتمانیی نەوتی ئێران بوو. هووەیدا بۆ ڕاکردن لە دیسیپلینی سەربازخانەیی ژەنڕاڵ ئەڕفەع پەنای بۆ ئینتیزام بردو ئەویش پاش ماوەیەک هووەیدای وەک ڕاوێژکاری تایبەتی، گوازتەوە کومپانیی نەوتو دوای ماوەیەکی کورت کردیە سەرپەرستی کاروباری ئیداریی کومپانیی نەوت. بەڵام فەزای ئیداریی کومپانیی نەوت پەیڕەوی نەریتی ئینگلیسییەکان بوو، کە لەودا زنجیرەی پلە ئیدارییەکان بەتوندی لەبەرچاو دەگیرا. هەربۆیە، بەرزبوونەوەی لەنەکاوی هووەیدا بۆ لووتکەی ئەو هیرەمە ڕقو ئێرەیی کارمەندانی کۆنەکاری کومپانیی نەوتی

---

* دوڵدوم لە کتێبەکەیدا ئیددیعا دەکا کە هووەیدایان لەسەر پڕوپاگەندە بۆ مەزهەبی بەهایی لە تورکیە دەرکردوە. ئەو، شاهیدو بەڵگەیەکیش بۆ سابیتکردنی قسەکانی ناهێنێتەوە. کتێبی وی هەموو ڕێوشوێنەکانی لێکۆڵینەوە بە نەبوو دادەنێو پارێز "احتیا×"ی زانایانە پشت گوێ دەخا. گێڕانەوەکەی یەکسەر تێکەڵ بە ڕقو کینەیەو تەنانەت ئەو ڕاستییەش کە نامەیەکی پڕ لە ستایشی جەمالزادەی لە جیاتی پێشەکی لەچاپی تازەی کتێبەکەدا بڵاو کردۆتەوە، شتێک لە بێنرخیی کتێبەکە کەم ناکاتەوە. کتێبی دوڵدوم نوێنگەیەکی بەزەییبزوێنو شەرمهێنی ئەو بەرهەمانەیە کە ئەم ڕۆژانە بەناوی ژیاننامە لە ئێران بڵاو دەبنەوە،بەڵام لەڕاستیدا شتێک نین جگە لە جنێوفرۆشیو نووسەرانیشیان زۆرتر کەسانێکن کە نان بەنرخی ڕۆژ دەخۆنو لەوانەیە تادوێنێ پەسنبێژی ئەو کەسایەتییە بووبن کە ئەمڕۆقسەی پێ دەڵێن.

هەڵگیرساندو بەوهۆیەوە، لە سەرەتادا ڕەفتارێکی زۆر ساردو بێموبالاتانەیان دەگەڵی هەبوو.[٣٥] هووەیدا هەروەک شێوەی کارکردنی بوو، لە بەرامبەر ئەوبەرهەڵستیانەدا سەبرو حەوسەلەی نیشان داو بۆ تێپەڕین لە کۆسپە ئیدارییەکان، کەلکی لە پێوەندییە ئینسانییەکانو ڕایەڵکەی دۆستەکانی وەرگرت. لە سەردەمی سەرۆکوەزیرییشدا هەر ئەم شێوەکارەی ڕەچاو دەکرد. لە سیاسەتدا پێوەندیی دۆستانەی بە ڕێگەچارەی هەموو گیروگرفتەکان دەزانی.[٣٦] لە جیاتی ئەوەی لەلای ئینتیزام گلەییو شکایەت بکا، پەنای بۆ دۆستی دێرینی خۆی سادقی چووبەک برد. چووبەک لە کارمەندە بەناوبانگەکانی کومپانیی نەوت بوو. چەند ڕۆژ دوای دەستبەکارکردن لە کومپانیی نەوتدا، هووەیدا ڕۆژێک چووبەکی بانگ کردە دەفتەری کاری خۆیو پۆستێکی تازەی پێ پێشنیار کرد. گوتی "دەمەوێ سکرتێری تایبەتیی نامە نهێنییەکانم بی."[٣٧] ئەگەرچی هووەیدا متمانەی تەواوی بە چووبەک هەبوو،بەڵام هۆی بنەڕەتیی ئەم پێشنیارەی شتێکی دیکە بوو. هووەیدا بۆخۆی پێی لێدەنا کە نایەوێ نامە ئیدارییەکانی هەڵەی زمانیو ڕێزمانییان تێبکەوێ. توانای زمانناسیی وی،زاڵبوونی بەسەر فەڕانسەیی،ئینگلیسیو ئەڵمانیداو "ئەو تۆزە تورکییە"ی دەیزانی،هەموو تا ئەودەم بەهۆی پێشکەوتنی لە دنیای سیاسەتدا دەژمێردران. وا دیار بوو هەربەهۆی ئەو زمانزانییەشەوە ڕێگای سەدساڵەی خەڵکی دیکەی بەشەوێک بڕیوە. بەڵام لە کومپانیی نەوتدا، زمانو بەتایبەتی زمانی فارسی،ببووە خاڵی لاوازی وی. هووەیدا بە زیرەکی ئەوخاڵە لاوازەی خۆی دۆزیەوەو بەخێرایی کەوتە هەوڵی کەمکردنەوەی بەرهەمە زیانبارەکانی. بەرەی کۆنتری سیاسەتمەدارانی ئێران، کەسانی وەک ئینتیزام، زۆربەیان دەسەڵاتی تەواویان بەسەر زمانو ئەدەبیاتی فارسیدا هەبوو. پێش شۆڕشی مەشرووتە، لە دەرباری پادشایانی ئێراندا، پێشکەوتنی سیاسی زۆرتر هی کەسانێک بوو کە پەخشانێکی ڕەوانو قایمیان دەنووسیو دەیانتوانی، بەپێی بابەت، شێعرێکی گونجاو لەبەرڕا بخوێننەوە. هووەیدا لە بەرەی نوێی ئەو سیاسەتمەدارانە بوو کە زمانی هونەریی تەکنۆکڕاتی لە زمانی سەعدیو حافز باشتر حاڵی دەبوونو ڕێزیان بۆ دادەنا. کاری هێندێک لەو سیاسەتمەدارانە گەیشتبووە جێیەک کە شانازییان بە ڕاوێژی سەیری خۆیانو ناشارەزایی لە ئەدەبیاتی فارسییەوە دەکرد. بەڵام هووەیدا دەیزانی ڕێگایەکی نیە جگە لەوە کە فارسییەکەی بەهێزتر بکا.[٤٠]

هەرلەوکاتەدالەسەر ئامۆژگاریی چووبەک، *هووەیدا خانمی وەجیهەی مەعریفەتی وەک سکرتێری تایبەتیی خۆی هەڵبژارد. ئەو لە تەواوی بیست ساڵی دواتردا،کۆمەگی جێی متمانەی هووەیدا مایەوە. ژنێکی ڕەشیدو سەربەخۆ بوو. مێردەکەی لە ئەندامانی ڕاکردووی حیزبی توودە بوو. ساواک عادەتەن ئەوکەسانەی خزمی توودەیی‌و ڕاکردوویان هەبوو، بەتوندی دەخستنە ژێر چاوەدێری. جگەلەوە، بۆ هووەیداش وەک تێبینی باشتر بوو خۆ لە دامەزراندنی کەسێکی وەک خانمی مەعریفەت بپارێزێ. بەڵام هووەیدا ئەو تێبینییەی لەبەرچاو نەگرت.

هەر لەوسەردەمەدا. پەرویزی ڕاجی‌و یەدوڵڵای شەهبازیانیش هاتنە نێو ڕیزی کارمەندانی دەفتەری هووەیداوە. هەردووکیان پیاوی بەدیمەن‌و بۆشناغ‌و مودیری بەتوانا بوون. هەردووکیشیان سەرەنجام دۆستایەتیی هووەیدایان باشتر کرد. ڕاجی سەروسرڕێکی دەگەڵ ئەشرەفی پەهلەوی دروست کردو بەیارمەتیی وی کرا بە باڵیۆزی ئێران لە ئینگلیستان. ئەو دیاری‌کرانە بەتایبەتی لەو بارەیەوە جێی سەرسوڕمان بوو کە لەندەن، پاش واشنگتۆن، گرنگترین پۆستی دیپلۆماتی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران بوو. ڕاجی ئەزموون‌و پێشینەیەکی لە بواری دیپلۆماتیدا نەبوو. بەوحاڵەش، بەهۆی تیژهۆشی‌و تێگەیشتنێک کە هەیبوو، بوو بە باڵیۆزێکی کارامەو لێزان. هێندێک لە چاوەدێرە سیاسییەکانی ئەو سەردەمە تەنانەت دەیانگوت دانانی ڕاجی هەرلەوکاتەدا جۆرێکیش بێ‌ڕێزیی شا بە ئینگلیسییەکان بوو.[٤١] شەهبازییش دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ هووەیدای کردە کیمیا. یەکەمین فرۆشگای زنجیرەیی لە ئێران وەڕێ خست‌و سەرەنجامیش کۆمپانییەکی پڕداهاتی کەشتییەوانیی دامەزراند. لەبارەی چەندوچۆنی چالاکییە بازرگانییەکانیەوە دەنگۆیەکی زۆر ساز بوو – دەنگۆیەک کە بەوتەی شەهبازی هەمووی بێ‌بناخە بوو و لە ئێرەیی‌و قین‌لەزگییەوە دەهات- و هەربۆیەش دۆستایەتییەکەی لەباری سیاسییەوە بۆ هووەیدا گران کەوت. هێندێک لە ڕاوێژکارانی هووەیدا داوایان لێ‌دەکرد لە شەهبازی دوور کەوێتەوە،[٤٢] بەڵام هووەیدا هەرگیز نەچووە ژێربار. ئەو لە دۆستایەتیدا یەکجار پایەدارو وەفادار بوو.

---

* پاش ئەوەی ماوەیەک لە دەستبەکاربوونی چووبەک تێپەڕی ئیدی بەکردەوە کارێکی زۆری پێ نەدەسپێردرا. هووەیدا بە چووبەکی گوتبوو لەم وەختی بێکارییە بۆ تەواوکردنی ڕۆمانەکانی خۆی کەلک وەرگرێ. لەڕاستیدا دەکرێ بڵێین بەمجۆرە هووەیدا جۆرێک بوورسی ئەدەبیی دابوو بە چووبەک. وتووێژی نووسەر دەگەڵ سادقی چووبەک،٢٢ی نووامری ١٩٩٧.

پاش ماوەیەکی تاڕادەیەک کورت، هووەیدا وەک مودیرێکی بەتواناو خۆش‌ئەخلاقی کومپانیی نەوت ناوبانگی دەرکرد. دەیانگوت بیرۆکەی تازە وەردەگریو ئامۆژگاریی خەڵکی دیکە قبووڵ دەکا. لەڕاستیدا ئەو شێوەیەکی تازەی بەڕێوەبەریی بەکار دێنا کە زیاتر ڕۆژئاوایی بوو و پشتی بە ڕاویژو ئامارو باسی ئازاد دەبەست. بۆ نموونە جارێکیان کارمەندانی کومپانیی بۆ کۆبوونەوەیەکی گشتی بانگهێشتن کرد. ئەمجار بۆخۆی لەسەر شانۆی ساڵۆنەکە دەرکەوتو داوای لە بەشداران کرد بیٚ‌پەروا پێشنیارو ڕەخنەکانیان بێننە گۆڕێ. بەڕێوەبەرە کۆنەکانی کومپانی سەریان لەوکارە سوڕ مابوو و زۆریان پیٚ‌خۆش نەبوو. جگەلەوە، هووەیدا تەشریفاتی نیوڕۆژخواردنی تایبەتیی مودیرانی کومپانیی وەلا ناو زۆربەی وەخت لە ڕێستوورانی کارمەندە ئاساییەکان نانی دەخوارد. یەکەمڕۆژ کە چووە ڕێستوورانی کارمەندان لەنەکاو بێدەنگی هەموو جێیەکی داگرت. هووەیدا سینییەکی هەڵ گرتو چووە ڕیزی کارمەندەکانەوە. بەڵام دوای ماوەیەک بوونی لەنێو واندا بوو بە شتێکی ئاساییو ئیدی سەرنجی کەسی ڕانەدەکێشا.[٤٣]

هەر لەساڵانەدا هووەیدا داوای کۆمەگی لە ئیحسانی نەڕاقییش کرد. ئەوی یەکەمجار لە سویس دیبوو. نەڕاقی خوێندنی لە بەشی کۆمەڵناسیدا تەواو کردبوو. بە گەنجی ماوەیەک ئۆگری بیروباوەڕی شۆرشگێڕانە ببوو. پاش گەڕانەوەی بۆ ئێران، هەمیشە خوازیاری ئاشتی لەنێوان ڕێژیمو ئۆپۆزیسیۆندا بوو. زۆرتر وەک ئەڵقەی پێوەندیی نێوان ساواکو هێندێک لە موخالیفان کاری دەکرد. لە زۆر حاڵەتدا، نەڕاقی بۆ ڕزگارکردنی ڕووناکبیرێکی بەندی، یان هەرنەبیٚ وەدەستهێنانی خەبەرێک لە حاڵوئەحواڵی پەنای بۆ هووەیدا دەبرد. ساڵی١٣٤٢ (١٩٦٣) ، باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە هەڵسەنگاندنی کۆمەڵی ڕووناکبیریی ئێراندا، نەڕاقیی وەک کەسایەتییەک ناساندبوو کە "هەم دەگەڵ ڕێژیم پەیوەندیی هەیەو هەم لە خۆبەخۆیایەتیدا ڕەخنەی لیٚ دەگریٚ." بەشێکی دیکەی ئەو ڕاپۆرتە، بۆ باسی نەخشی نەڕاقی لە "دروستکردنی پێوەندی" لە نێوان ڕێژیمو موخالیفاندا تەرخان کراوە.[٤٤]

نەڕاقی سەرەنجام پاش هەوڵێکی زۆر توانی ناوەندێکی لێکۆڵینەوەی زانستە کۆمەڵایەتییەکان لە ئێران دامەزرێنیٚ. ئەم ناوەندە پێوەندیی ئیداریی دەگەڵ کۆلێژی ئەدەبیاتی زانکۆی تاران هەبوو. باڵیۆزخانەی ئەمریکا ناوەندی لێکۆڵینەوەی بە "ناوەندێکی چالاک" دەزانی کە لەودا "هێندیٚ باسی جێی سەرنج دێنە گۆڕیٚو هێندیٚ پڕۆژەی گرنگی

لێکۆڵینەوە لەبارەی چینی نێونجیی [کۆمەڵی] ئێران، لێکدانەوەی نەخشی بازاڕ، چەند لایەنێکی چاکسازیی زەوی...و لێکۆڵینەوەیەک بۆ ساواک لە بواری ڕیشە کۆمەڵایەتییەکانی ڕاپەڕینی ١٥ی جۆزەردان[ی١٣٤٢]دا لە حاڵی جێبەجێکردن‌دان."[٤٥]

دامەزراندنی ئەم ناوەندە ئاکامی لێکۆڵینەوەیەک بوو کە پێشتر نەراقی بۆ کومپانیی نەوتی ئەنجام دابوو. ساڵی١٣٣٦ (١٩٥٧)،لێکۆڵینەوەی هێزی کاری کومپانیی نەوت بە نەراقی سپێردرا. ورەی کرێکاران‌و کارمەندان خەراپ بوو و چەندوچۆنی کاریگەریی ئابووریی ئەوان تەوەری بنەڕەتیی لێکۆڵینەوەکەی بوو. کۆنسێرسیۆم گەیشتبووە ئەو ئاکامە کە هەزاران کرێکارو کارمەندی کومپانی زیادن‌و کومپانیی نەوتی بۆدەرکردنی ئەو دەستەیە هەڵپێچابوو. یەکێک لە ئامانجەکانی نەراقی نیشاندانی ئەو ڕاستیە بوو کە ئەو کرێکارو کارمەندانە زیادی نین. دوای لێکۆڵینەوەیەکی دوورودرێژ نەراقی گەیشتە ئەو ئاکامە کە خۆنەناسین لە ڕیزی کرێکاران‌و کارمەندانی کومپانیی نەوتدا یەکجار زۆرە. بە هووەیدای گوت یەکێک لە ڕێگاکانی بەربەرەکانی دەگەڵ خۆنەناسین پێکهێنانی بەرنامەی فەرهەنگی بۆ کرێکارانە. بەرهەمەکەی ئەوە بوو کە کومپانیی نەوت، بە هیممەتی هووەیدا،بەشێک لە گەورەترین ڕووناکبیرانی ئێران، یەک لەوان جەلالی ئالی ئەحمەدی بانگهێشتن کرد تا بچنە باشووری ئێران‌و لەبارەی مەسەلە فەرهەنگی‌و ئەدەبییەکانەوە دەگەڵ کرێکاران‌و کارمەندانی کومپانیی نەوت باس‌و وتووێژ بکەن. جگەلەوە، بە پێشنیاری نەراقی، کومپانیی نەوت لە باکووری وڵات هێندێ ئۆردووگای بۆ منداڵانی کرێکاران‌و کارمەندانی کومپانی دامەزراند.[٤٦]

هووەیدا بۆ بەڕێوەبردنی ئەم ناوەندانەش، ڕێگایەکی تازەی گرتە پێش. مەنووچێهری پیرووزی کردە بەرپرسی ئەوکارە. ئەو لە کارمەندانی کۆنەکاری کومپانی بوو. پاش کۆدیتای ٢٨ی گەلاوێژ،بەهۆی لایەنگری لە حیزبی توودەوە، ماوەیەک لە کار دەرکرا. کاتێک دووبارە گەڕایەوە ڕیزی کارمەندانی کومپانی، بەکردەوە "کەسێکی نەخوازراو" بوو و کارێکی زۆری پێ‌نەدەسپێردرا. هووەیدا بەکۆمەگی ئینتیزام و بە پێچەوانەی بەرهەڵستیی سەرەتایی ساواک، کاری دروستکردن‌و بەڕێوەبردنی ئۆردووگاکانی بەپیرووز سپارد. شەهبازییش لە کاری دروستکردنی ئەو ئۆردووگایانەدا نەخشێکی بنەڕەتیی هەبوو. پیرووز لە مەحموودئاباد، لە نیزیک لێوارەکانی دەریای خەزەر، ئۆردوویەکی بۆ منداڵان دامەزراند. کاری ئۆردووەکان یەکجار سەرکەوتوو بوو. هەر لە

یەکەمین هاویندا،نیزیکەی چوارهەزارو پێنسەد منداڵی کرێکاران و کارمەندانی کومپانی میوانی ئۆردووگا هاوینییەکان بوون. بۆ زۆر لەومنداڵانە، کە زۆرتر لە ناوچەی باشووری وڵات لە دایک ببوون و پێ گەیشتبوون، چیا بەبەفرەکانی ئەلبورز لە دیمەنە سەرسوڕهێنەکانی ئەو سەفەرە بوون.[47]

سەرەڕای سەرکەوتنی سەرەتایی پیرووز، دەورانی سەرۆکایەتییەکەی زۆری نەخایاند. لابردنەکەی ئاکامی ڕاپۆرتێکی ساواک بوو. گۆیا ئۆردووگا وێنەی شای لێ نەبووە. لە ئاخروئۆخری دەیەی ٣٠ دا، خۆپەرستیی شا لە پەرەسەندندا بوو. شا لە هەمووکەس گوێ لەمستیی بێ ئەملاوئەولای دەویستو ژێردەستانی سەرکێشو سەرپێچیکەری نەدەویستن. وێنەکانی لە کەلێنو قوژبنی وڵات لە هەموو جێیەک دەبینران. نیازی شایانە لە پێشەوەی هەموو بەرنامە ڕادیۆییەکاندا بوو. هەر لەوسەردەمەدا،دەفتەری زانیاریو لێکۆڵینەوەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا دەربارەی ڕادەو ئاکامەکانی خۆپەرستیی شاوە نووسی: "وینەی شا لە هەموو جێیەک هەیە. بەرنامەکانی سینەما هەمیشە بە بڵاوکردنەوەی سروودی شاهەنشاهیو نیشاندانی چەند وێنەی شا لە حاڵەتی جۆراوجۆردا، دەست پێ دەکەن. ڕۆژی لەدایکبوونی شاو شاژنیش بە تۆقتۆقەتەقاندنو ڕێژە دەکەنە جێژن. حزووری پادشایەتی لە هەموو بوارە کۆمەڵایەتییەکاندا بەرچاوە.[48]

نیشانەکانی ئەو خۆپەرستییە هەرلەوکاتەدا دەتوانین لە لاپەڕەکانی گۆڤارێکدا ببینین کە هووەیدا لە کومپانیی نەوت وەڕێی خستبوو. یەکەم ژمارەی "کاوش" گەلاوێژی ١٣٣٩ (١٩٦٠) دەرچوو. ناوی هووەیدا لە لاپەڕەی یەکەمدا، وەک سەرنووسەری گۆڤارەکە هاتبوو. سادقی چووبەکیش لە دەرکردنی گۆڤارەکەدا کاریگەر بوو. هەر لە ساڵی یەکەمدا، ئەم گۆڤارە توانی بەشێک لە ناودارترین ڕووناکبیرانی ئێران بۆ هاوکاری بانگهێشتن بکا. نادری نادرپوور،موحەممەدی قازی،مەسعوودی فەرزاد،مەحموودی سیناعی، فەڕڕوخی غەففاری، سەعیدی نەفیسی و ئیبراهیمی پوورداود لە یەکەم هاوکارانی گۆڤارەکە بوون.

گۆڤارەکە هەرلەوکاتەدا ڕێگایەکیش بوو بۆئەوەی هووەیداو ئینتیزام بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆو بەڕێزەوە، یارمەتیی ماڵی بەهێندێک ڕووناکبیری دەستکورت بکەن. "کاوش" بۆهەر وتارێک هەقدەستێکی تاڕادەیەک بەرچاوی دەداو لە هەموو ژمارەیەکیشدا، ئەو وتارانەی لە نووسەرانی دەخواستن زۆر زیاتر لەو وتارانە بوون کە

چاپ دەکران. ژمارەی یەکەمی گۆڤارەکە نامەیەکی ئینتیزامی تێدابوو کە لەودا باسی ئەرکەکانی "کاوش"ی کردبوو. لەوێدا ئینتیزام باسی سەرچاوە سروشتیە دەرنەهاتووەکانی ئێرانی نووسیبوو. هەرلەوکاتەدا، گوتبووی، سەرمایە ئینسانییەکانی کۆمەڵی ئێرانیش تاڕادەیەکی زۆر بە مۆری ماونەوە. دەیگوت هەرچەند بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیی مۆدێڕن کاری دیتنەوەو بەکارهێنانی ئەوسەرچاوە سروشتییانەی ئاسانتر کردوە، بەڵام ئەرکی دۆزینەوەو پێگەیاندنی هێزی کاری لێزان ئاڵۆزترەو ئەرکی بنەڕەتیی گۆڤاری "کاوش"یش دیتنەوەو پەروەردەکردنی ئەو هێزی کارە لێزانەیە. ئینتیزام وتارەکەی بە دوعایەک تەواو کردبوو کە سروشتی نامۆو ناباوی بیروباوەڕی ئەوی نیشان دەدا. نووسیبووی: ""مرۆڤ ماشێنی دروست کردوەو خوای گەورەش مرۆڤەکانو جیهان. لێرەدا کۆمەگ لەو دەخوازین تا هەنگاوە ئەزموونییەکانی ئێمە بکاتە بناخەدانەری سەرکەوتنی یەکجاریمان."[٤٩]

کورتە پێشەکییەکیش کە هووەیدا بۆ ژمارەی یەکەمی "کاوش"ی نوسیبوو لە زۆربارەوە سەرنجڕاکێش بوو. بەشێکی گرنگی وتارەکە بۆ داستانێکی خەفەتاویو دوورودرێژ تەرخان کرابوو کە لەودا هووەیدا باسی ڕۆژێک دەکا کە ئاگادار کرا دەبێ پاریسی خۆشەویستی بەجێ بێڵێو بچێتە ئەڵمانی شەڕلێدراو. دەڵێ دۆستێک لەڕووی دڵسۆزییەوە بردمی بۆ گۆڕستانی پێڕلاشێزی پاریس* (کە سادقی هیدایەتیش لەوێ نێژراوە.) لەوێ دۆستەکەم لەحاڵێکدا ئاماژەی بە ڕیزی بێبڕانەوەی بەردی گڵکۆکان دەکرد، گوتی: "دەزانی، هەموو ئەوانەی لێرە خەوتوون زۆر لە منوتۆ زیاتر خۆیان بۆ کارەکەیان بە "پێویست" زانیوە. بەڵام دوای وانیشو ئێمەش چەرخەکانی دنیا تۆزێک خێراتر یان تۆزێک سەبرتر گەڕاونو دەگەڕێن،و یەکێک لە بەدبەختییەکانی مرۆڤ ئەوەیە کە ئەوانەی دێنە جێی ئەو نوستووانە پێیان وایە بوونیان بۆ ئەوکارەی بەدەستیانەوەیە لەسەداسەد "پێویستە". لەحاڵێکدا نە ئەمنو نە ئەتۆو نە هیچ کەس لەکاری خۆماندا پێویست نیین."[٥٠]
جگە لە باسی ئەو داستانە، هووەیدا لە پێشەکییەکەدا بەڵێنی دا کە "ئەم گۆڤارە بکاتە تریبوونێک بۆ بەرەی لاوی وڵاتەکەمان کە لە دواڕۆژدا بە کلیلی زانستو چاوکراوەیی قفڵە داخراوەکان بکەنەوەو گیروگرفتەکان چارەسەر بکەن،و ویستەکانیان بخەنە بەر چاوی خەڵک."[٥١]

جێی سەرنج ئەوەیە کە نە لە نامەی ئینتیزام، نە لە پێشەکیی هووەیدادا، لە هیچ کوێ ناوی شا نەهاتوە. لەڕاستیدا گۆڤارەکە بەڕواڵەت دەیەویست بە ئاشکرا خۆی لەو دابە باوەی پێهەڵگوتنی شا، کە ئەودەم ساواک و وەزارەتی دەربار دایانهێنابوو، بپارێزێ. بەڵام ساڵی دووەم "کاوش" یش سەرەنجام تەسلیم بوو و لەوەبەدوا پەسن و تاریفی شا بەشێک لە بابەتەکانی هەر ژمارەیەکی بوو.

دیارە لە ساڵی١٣٣٩ (١٩٦٠)دا مەسەلەی ئۆردووگا هاوینییەکان و هەورازو نشێوی چاپی گۆڤارەکە تەنیا غەمی هووەیدا نەبوون. کەموزۆر هەموو ئەوکەسانەی هووەیدایان لە نیزیکەوە دەناسی هەرنەبێ لە شتێکدا یەکدەنگن. هەموویان دەڵێن لەیلای ئیمامی گەورەترین ئەڤینی ژیانی هووەیدا بووە. وا دیارە هەر لەیەکەم دیداردا دڵی داوەتێ. هەرلەوکاتەدا هەمووکەس دەیگوت لەیلا ژنێکی جیاوازە. هێندێک کەس مەبەستیان لە وشەی "جیاواز" جۆرێک ڕەخنەگرتن بوو. وەک ئەوە بیانەوێ بەوناوە تایبەتییە،وەک ژنێکی سەرکێشو سەرەڕۆی دابنێن. هێندێکی دیکە بەڕاستی ئاشقی کەسایەتی و ناوبانگی وی بوون. دەیانگوت تەنانەت لە بنەماڵەی پاشایەتییش بێمنەتە. دەستەیەکی سێیەم دەیانگوت ئەو ژنێکی بەدئەخلاق بوو. دەیانگوت زوو قەڵس دەبوو و بەئاسانییش هێور نەدەبۆوە. دەیانگوت زۆرجار جنێوی بە هووەیدا دەدا. تەنانەت چەندجار پێیدەگوت "نجسوزیر". ماقووڵزادەیەکی ساردو بێڕووحو خۆبەزلزان بوو. دەیانگوت لە ڕێوڕەسمی دەوڵەتی بێزار بوو و بەدەگمەن تێیاندا بەشدار دەبوو. وەختێک دەهاتیش، زۆرجار زۆری دەخواردەوەو دەبووە مایەی شەرمەزاریی مێردەکەی. لە فەرهەنگێکدا کە کەمدوێیی لە پیاواندا پەسند دەکاو بێدەنگی بۆ ژنان بە شانازی دەزانێ، لەیلا بێپەروا قسەی خۆی دەکردو هەرگیز لە ڕادەربڕین نەدەترسا. هەمووان وشیاریان دەکردمەوە کە لەوانەیە پرسیارێکی نابەجێ زۆر تووڕەی بکا. لە یەک قسەدا، لەسەر ئەویش بە ئەندازەی مێردەکەی دەنگۆ ساز دەکرا.

تەنانەت چاوپێکەوتنیشی دژوارو هێندێ جار هەر نامومکین بوو. هەوڵی هەموو ئەودۆستانەی تێدەکۆشان ڕازیی بکەن وتووێژم دەگەڵ بکا،بێئاکام بوو. سەرەنجام دوای چەند مانگ تەقەلا،ڕۆژێک ئاگادار بووم کە لەیلا ئامادە بووە وتووێژم دەگەڵ بکا. پێنجی ژوئەنی١٩٩٨ بەپێی قەراری پێشوو،بۆ دیتنی چوومە ئاپارتمانێک لە گەڕەکێکی دەوڵەمەندنشینی ژنێڤ. سەری سەعاتی ١٠ لە دەرگام دا. جەمشیدی دەفتەری،کە

کۆتوشاڵوارێکی شینی جوانی دەبەردا بوون و کراواتێکی سووری جوانی لێدابوو، دەرگای کردەوە. بە ڕووخۆشیو ڕێزەوە فەرمووی کردم بۆ ژوورێ. قاوەی بۆ بانگ کردم. ئەمجار دەستی کرد بە گێڕانەوەی داستانی زۆر خۆش لە بارەی گەندەڵیی ماڵیی سەردەمی شاو پیلانە پاشملانەکانی عەلەمەوە. باسی کومپانییەکی ئەڵمانیی کرد کە چەند ملیۆن مارکی بەرتیل دابوو بە کاربەدەستێکی ئێرانیو چوونکە لە ئاکامی بەرپابوونی شۆرشدا پەیمانەکە هەڵوەشابۆوە، کومپانییەکە هەوڵی دەدا بەرتیلەکە وەرگرێتەوە. بەڵگەنامەکانی دادگایەکی لاهەی نیشان دام کە وردەکاریی ئەو داستانەی بە درێژی تێدا هاتبوو. هەر لەوکاتەدا باسی هێندێ قسەی خۆی لە دادگادا بۆ گێڕامەوە کە لەواندا بە چاکە باسی هووەیدای کردبوو و گوتبووی ئەو وەک سەرۆکوەزیر تێدەکۆشا بەپێی توانا، پێشی ئەو سەرپێچییانە بگرێ.

پاش نیزیکەی سەعاتێک قسەکردن لەوبارەیەوە، غیرەتم وەبەر خۆم نا پێی بڵێم کە هەرچەند قسەو بەڵگەکانی زۆر سەرنجڕاکێشن، بەڵام ئامانجی من لە سەفەر بۆ ژنێڤ دیتنی لەیلا بووە. گوتم دەرفەتێکی زۆرم بۆمانەوە لە ژنێڤ نیەو حەز دەکەم لەیلا ببینم. ئارامو بێ شلوێبوون گوتی: "داوای لێبووردن دەکەم. لەیلا وەزعی باش نیەو هەربۆیەش ناتوانێ بتانبینێ." ئەمجار بێئەوەی گوێ بداتە توورەییو داماویی من، دەستی بە گێڕانەوەی داستانەکانی کردەوە. ئەمجار باسی دوکتۆر موسەددیقی خزمیی بۆکردم. وێنەیەکی ئیمزاکراوی ئەو، سووچێکی ژووری دانیشتنەکەی ڕازاندبۆوە. هەرجۆرێک بوو قسەکەیم پێبڕی. بە دڵشکاوی لە ئاپارتمانەکە هاتمە دەر. لە دڵی خۆمدا گوتم پێم وایە هەق بەو کەسانە بوو کە دەیانگوت دەبێ واز لە دیداری لەیلا بێنم. هەر لەوکاتەدا دەمزانی ئەگەر لە زمان خۆیەوە باسی ژیانی دەگەڵ هووەیدا نەگێڕمەوە، بەتاڵاییەکی گرنگ لەم بەسەرهاتەدا دەمێنێ.

دوای ماوەیەک، هەوڵی دیداری لەیلام دەست پێکردەوە. ساڵێکی پێچوو. سەرەنجام ئەو نەزەری گۆڕیو ئامادەی وتووێژ بوو. ئەووەخت لە ماڵی پووری لە پاریس دەژیا. بەیانیی ئەو ڕۆژەی گەیشتمە پاریس زەنگم بۆ لێداو هەربۆ ئەوڕۆژە وەختێکمان دانا. نیگەران بووم کە نەکا جارێکی دیکە ڕای خۆی بگۆڕێ.

سەری سەعاتی ٣ هات. لە سووچێکی تاریکو پڕدووکەڵی کافەیەکی پاریس دانیشتین. چاکەتێکی چەرمی ڕەشی جوانی دەبەرداو شاڵوارێکی تاریکی دەپێدا بوو. کەوشە

ڕەشەکانی جوان‌و ڕەحەت دیار بوون. چاوە کاریگەرو خەماوییەکانی بە چاویلکەیەکی قاوەیی داپۆشرابوون. دیمەنی مرۆڤێکی باوەڕبەخۆو سەنگینی هەبوو. نە تووڕەیی پێوە دیار بوو، نە ماندوویی. قاوەیەکی داوا کردو سەری قسەی داگیرساند.

لەیلا ئیمامی یازدەی ڕەشەمەی١٣١١ (١٩٣٣) لە شاری ئابادان لە دایک بوو. مەلەک خانمی دایکی کچی وسووقوددەولە بوو،کە بە یەکێک لە سێ بناخەدانەری قەراردادی شوومی ١٩١٩ دەژمێردرا. بابی ناوی نیزامووددینی ئیمامی بوو. ئەویش لە بنەماڵەیەکی بەدەسەڵات‌و بەناوبانگ بوو. نیزامووددین کارمەندی دەوڵەت بوو و زۆروەخت کاری گرنگی هەبوون. لە جەرگەی قەیرانی نەوتدا،نوێنەری ئێران لە دەفتەری کومپانیی نەوت لە لەندەن بوو. لەیلا دەیگوت: "بابم پیاوێکی لەسەرەخۆ بوو و خۆی لە کێشەو ئاڵۆزی دەپاراست." بەشی زۆرتری سامانی بنەماڵە هی دایکی لەیلا بوو. بەتایبەتی کە پاش مردنی بابی،ملک‌وماڵێکی زۆری بۆ بەمیرات مابوو. بابی بابی لەیلا لە ڕووحانییە ناسراوو ڕووناکبیرەکان بوو. پێی دادەگرت کە کچەکانی‌و نەوە کچەکانی هەموویان بخوێنن. لەیلا منداڵی گەورەی بنەماڵە بوو. چوار خوشک‌و برای هەبوون. خوشکە جحێڵەکەی،فەریدە، منداڵێکی یەکجار جوان بوو. بە پێچەوانەی لەیلا کە بەمنداڵی حەزی لە خوێندن دەکرد، فەریدە زیاتر لە غەمی پەیدا کردنی مێردێکی باش‌و پێکەوەنانی بنەماڵەدا بوو.[٥٢]

لەیلا دوازدە ساڵە بوو کە ئێرانی بەجێ هێشت. بابی لە ئینگلیستان کاری پێ‌دراو خێزانەکەشی دەگەڵ خۆی برد. لەیلا لە مەدرەسەیەکی شەووڕۆژیی بەناوبانگی ئینگلیس لە شاری(Surrey) ناونووسیی کرد. دواناوەندیی لە ئینگلیستان تەواو کرد. دوایە گەڕایەوە ئێران‌و دووساڵێک وەک سکرتێر کاری بۆ ئەسڵی چوار کرد.[٥٣] بیست‌ودووساڵە بوو کە بەهۆی میراتی بابی دایکی لەیلاوە بنەماڵەکەی توانیان بۆ درێژەدانی خوێندن بی‌نێرنە ئەمریکا. ئەویش ساڵی١٣٣٤(١٩٥٥) ئێرانی بەجێ هێشت‌و لە زانکۆی کالیفۆڕنیا،لە بەرکلەی، ناونووسیی کرد. پاش ساڵێک، هاوینی١٣٣٥ (١٩٥٦) چووە زانکۆی کالیفۆڕنیا لە لۆس‌ئەنجلێس. لەوێ دەگەڵ کچێکی ئەمریکایی بە ناوی جین بوو بە هاومزڵ. جین لە ڕۆژنامەیەکدا بۆ پەیداکردنی هاوژوورێک ڕێکلامی کردبوو، لەیلاش هەر لەو ڕێگایەوە دەگەڵی ئاشنا بوو. ئاپارتمانە هاوبەشەکەیان لە ناوچەی وێست‌ڤوودی لۆس‌ئەنجلێس لە نیزیک زانکۆ بوو.

لەیلا توانابیەکی ئەوەندە بەربڵاوی دارایی نەبوو. دەیگوت: "مانگانە سەدوشەست دۆلارم لە ماڵێرا بۆ دەهات". دۆستەکەی، جین کە ئێستا دەگەڵ مێردەکەی، لایل بێکەر، فرۆکەوانی خانەنشینی هێزی ئاسمانیی ئەمریکا، لەشاری چووکو جوانی ناپا دەژی، بەخۆشی یادی ئەو ڕۆژانە دەکاتەوە. دەیگوت: "لەیلا هەمیشە نیگەرانی قورسیی خەرجی خوێندنەکەی بوو. بەردەوام لە غەمی ئەوەدا بوو کە چەندی بکرێ زووتر خوێندنەکەی تەواو کاو ئەو بارە قورسە لەسەر شانی بنەماڵەکەی هەڵگرێ."[٥٤] لەیلا خوێندکارێکی جیددی بوو. حەزی لەو بێموبالاتییە کە بۆتە بەشێک لە ژیانی خوێندکاری، نەدەکرد. چەند دەرسێکی لە بەشی هونەرو ئارشیتێکتدا گوزەراند. جاری واش بوو ئۆگریی بە کۆمەڵناسی نیشان دەدا. ڕۆژێک کە لە ماڵە ڕازاوەکەی جین چوومە سەردانی، دوو تابلۆی دەستکری لەیلا دیوارەکانیانی ڕازاندبۆوە. یەکیان بە دیواری ژووری نانخواردنەوە بوو،کە سروشتێکی زەردی بێگیان بوو.تابلۆکەی دیکە بە دیواری حەمامی ژووری خەوی ماڵەوە هەڵاوەسرابوو.لەودا ژنێکی ڕووت دەبینرا،کە هێڵەکانی دەموچاوی زەقو ڕەنگیشی سوورێکی ئاشقانە بوو.

لە لۆس ئەنجلێس، لەیلا پاش ماوەیەک ئاشقی لاوێک بوو کە لە دراوسێیەتیی خۆیدا دەژیا. جینی دۆستی بیرەوەریی خۆشی لەو دۆستە تازەیە نەبوو. بەوحاڵە، پێی‌گوتم: "پێم وایە تەنیا ئەڤینی ڕاستەقینەی لەیلا هەر ئەولاوە بوو." تاوێک ڕاوەستاو ئەمجار بۆ تەواوکردنی قسەکەی گوتی: "دیارە مەبەستم ئەوە نیە کە دواتر ئاشقی ئەمیری نازەنین نەبوو. بەڵام ئەڤینی بۆ ئەو لەجۆرێکی دیکە بوو."[٥٥]

بەفرانباری١٣٣٨ لەیلا لە زانکۆی کالیفۆرنیای لۆس‌ئەنجلێس لیسانسی بەشی هونەری وەرگرت. دەسبەجێ گەڕایەوە ئێران. هێشتا ئاشق بوو و هیوادار بوو ڕۆژێک دووبارە بە یارەکەی بگاتەوە. لەوماوەیەدا، فەریدەی خوشکی ،ئاشقی حەسەنعەلیی مەنسوور ببوو. دەورانی خزمەتی مەنسوور لە ڤاتیکان ساڵی١٩٥٧ بەسەر چوو و ئەو دەسبەجێ گەڕایەوە ئێران. لە چەند مانگی هەوەڵی مانەوەی لە تاراندا دەگەڵ دوو ژنی جیاواز سەروسرێکی پەیدا کرد. یەکەمیان ئارتیستێکی بەناوبانگو ئەوی دیکەیان ژنی پزیشکێکی ددانی خەڵکی چێکۆسلۆڤاکی بوو. بەڵام بەرەبەرە کەوتە بیری ژنهێنانو دەگەڵ فەریدە ئاشنا بوو. هەر لە شەوی زەماوەندی مەنسوورو فەریدەدا بوو کە هووەیداش ئاشقی

لەیلا بوو*و بەشی زۆری ئەو شەوەی لە پەنا لەیلا بەسەر برد. لەیلا بەڕاوێژێکی کەمێک خەفەتاوی دەیگوت: "ئەمیر بنیادەمێکی زۆر لەبەردڵان بوو. داستانی زۆر خۆشی دەگێڕانەوە."٥٦ ئەو ڕۆژانە هووەیدا تازە لە سەفەری ئەمریکا هاتبۆوە. لەویَ چەند دەورەیەکی یووگای دیبوون. لەیلا دەیگوت: "ئەمیرزۆر ئۆگری ئەو دەورانە ببوو. ئەوشەوە باسی ڕێژیمی خۆراکیی جۆراوجۆری یووگایی بۆ کـردم."٥٧ لەیلاش بەش‌بەحاڵی خۆی حەزی لە ڕازاندنەوەی نێوماڵ دەکردو دەیەویست هەر بەوەش بژی. هووەیدا یەکەمین کاری گرنگی لەوبارەدا پیَ‌سپارد. بڕیار درا لەیلا ڕازاندنەوەی ژووری ئێران لە پێشانگای نێونەتەوەیی ئیزمیردا وەئەستۆ بگریَ.

دوای چەند جار یەکتردیتن کە لە زۆربەیاندا مەنسوورو فەریدەش ئامادە بوون، هووەیدا سەرەنجام ڕۆژێک لەیلای بانگ کردە دەفتەری کاری خۆی لە کومپانیی نەوت. لەیلا پێی وابوو هووەیدا "کارێکی دیکەی بۆ پەیدا کردوە." تا ئەو وەختە پێوەندییەکەیان جیددیو ڕەسمی بوو. لەیلا دەیگوت "مکوڕ بووم کە بە ئاغای هووەیدا ناوی بەرم." بەڵام ئەو ڕۆژە لە دەفتەری هووەیدا خێرا تیَ‌گەیشت کە سەردانەکەی پێوەندییەکی بەکاری ڕازاندنەوەی نێوماڵەوە نیە. لە جیاتی ئەوە هووەیدا باسی ئەڤینی خۆیو مەیلی بە زەماوەندی بۆ لەیلا کرد. لەیلا پێشنیاری هووەیدای ڕەت کردەوە. گوتی: "حازر نیم مێرد بکەمو جگە لەوە منداڵەبەربوونیشم بۆ سەختە."٥٨ هووەیدا دەسبەجیَ وەڵامی دایەوە کە منداڵداربوون بۆ ئەو جێگایەکی نیە. بیَ‌ئەوەش کە حاڵەتێکی جیددی وەرگریَ ڕوونی کردەوە کە لەڕابردوودا،بە تاقیکردنەوەی پزیشکی، بۆی دەرکەوتوە کە هەرگیز ناتوانیَ ببێتە باب. لەیلا سەرەنجام چارەیەکی نەما جگە لەوە کە ڕاستییەکەی بۆ بدرکێنیَ. "ئەمن ئامادەی زەماوەند نیم. جگەلەوەش، ئەمن ئاشقی پیاوێکم کە لە ئەمریکا دەژی." بەڵام سەرەڕای ئەو ڕوون‌کردنەوەیە، هووەیدا وازی لە داخوازەکەی نەهێنا. نەکـهەر لەیلای لە زۆر میوانداریياندا دەدی، بەڵکوو هەروا سەوداسەری بوو. بەڵام هەرلەوکاتەدا

* شـەوی زەماوەنـدی مەنسـوور لـەبارێکی دیکەشـەوە جێـی سـەرنجە. سـیَ سـەرۆکوەزیری دواتر،ئـەو شـەوە لـە نێـو میوانەکانـدا بـوون. بێجگـە لـە مەنسـوورو هووەیـدا زولفـەقار عـەلی بۆتـۆش لـەو میواندارییـەدا بەشـدار بـوو. هەرسـێکیان لاو بـوونو هــەر سـێکیان بــە پشـتیوانیی ئــەمریکا دڵگــەرم بــوون. هەرسـێکیان چاکسـازیخوازو عورفیڕەوشـت بـوون. هەرسێکیشـیان بەدەسـتی هێـزە ئیسـلامییەکان کـوژران. سـەیر ئەوەیـە هووەیـداو بۆتـۆ لەماوەی حەوتوویەکدا ئیعدام کران.

مەتەڵۆکەی هویدا

سیاسەتێکی دیکە مێشکی وی بەخۆیەوە خەریک کردبوو. ئێران بەرەو ئاڵوگۆڕێکی مەزن دەڕۆیشتو هووەیداش بڕیاری دابوو لەو ئاڵوگۆڕەدا نەخشێکی گرنگ یاری بکا.

فەسڵی شەشەم

ساڵانی سەرگەردانی

هاوار بە حاڵی ئەوەی نیشتمانی نیە

نیچە

ژیانی پرژانەسەری هووەیدا لە پاریس ئاخروئۆخری ساڵی ١٣٢٥ (١٩٤٧) کۆتایی هات. ئەوکاتە گوازرایەوە بۆ دەفتەری کۆنسوولخانەی ئێران لە شتووتگارت کە تازە دامەزرابوو. لە سەردەمی کارکردنی لە پاریسدا،زۆرجار لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە سەفەری ئەڵمانی کردبوو. ئامانجی لەو سەفەرانە وتوویژ بۆ ڕێگەدانی ئەو ماکینانە بوو کە ئێران لە سەردەمی حکوومەتی نازییەکاندا کڕیبوونی. ڕەزاشا دەیەویست کارخانەیەکی ئاسن‌تواندنەوە لە ئێران دامەزرێنێو ئەڵمانی نازییش، کە سەودای پەیداکردنی جێ‌پێیەک لە خەلیجی فارسو ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستی لەسەردا بوو، حازر بوو بە پێچەوانەی وڵاتە سەنعەتییەکانی دیکە، دەزگاو ماکینە پێویستەکان بە ئێران بفرۆشێ. دەست‌پێکرانی شەڕی دووەمی جیهانی پێشی ناردنی ئەو ماکینانەی گرت. مەئموورییەتی

هووەیدا دووفاقە بوو: هەم دەبوو ئەو ماکینانە کە ئێران پێشتر کڕیبوونی بدۆزێتەوەو هەم دەبوو ڕێگای بەڕێکردنیان خۆش بکا.

لەدرێژەی ئەو سەفەرانەدا هووەیدا ئۆگریی بە بەرنامەی ئەتۆمیی نازییەکان پەیدا کرد. پاش لێکۆڵینەوەیەکی کەم،و دوای چەند وتووێژێک دەگەڵ کاربەدەستانی ئەڵمان،داخوازانە ڕاپۆرتێکی لەوبارەیەوە بۆ وەزارەتی دەرەوەی ئێران ئامادەو بەڕێ کردو بەکورتی چەندوچۆنی هەوڵی بێئاکامی ئەڵمان بۆ وەدستهێنانی "گەورەچەک"ی تازەی شی کردەوە. ڕاپۆرتەکە کە گەیشتە تاران هەنگامەیەکی لێ ساز بوو و ناوبانگی هووەیدای، وەک دیپلۆماتێکی بەرزەفڕو لێزان بردە سەر.[١]

بەسەرکەوتنی هاوپەیمانان لە شەڕدا،دەوڵەتی ئێران هاتە سەر ئەوە کە دەفتەرێکی تازەی کۆنسوولخانە لە ئەڵمانی داگیرکراو بکاتەوە. هەتا ئەودەم ئەو مەسەلانەی پێوەندییان بە ئەڵمانەوە هەبوو هەموو لەژێر چاوەدێریی باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریسدا بوون. عەبدوڵڵای ئینتیزام کە دیپلۆماتێکی کارامە بوو بە سەرپەرستی دەفتەری تازەی ئێران دیاری کرا. لەسەر داوای وی،ئەمیر عەبباسی هووەیداشیان ناردە ئەو دەفتەرە تازەیە.[٢] هووەیدا لەپێشدا بە خەبەری بەجێهێشتنی شاری پاریس زۆر تێکچوو. دەیگوت: "حوکمی گوازرانەوە لە پاریس بۆ ئەڵمانی وێرانی شەڕیان دایە دەستم. بەڕادەیەک لەوحوکمە نارەحەت بووم کە شەو خەوم لێنەکەوت." هەر لەوکاتەدا خۆشحاڵ بوو کە لەپۆستی تازەیدا لەبەردەستی ئینتیزامدا کار دەکا.[٣]

ئینتیزام پیاوێکی بەفکر بوو. ئۆگریی بە بواری جۆراوجۆرەوە هەبوو. دەگەڵ نوسرەتوڵڵای برای، لە دیپلۆماتە کۆنەکارەکانی ئێران بوون. هەردوو برا خۆشناو بوون. عەبدوڵڵا بابی هووەیدای لە وەزارەتی دەرەوە ناسیبوو.[٤] ئینتیزام بەرلەوەی بکرێتە سەرۆکی دەفتەری ئێران لە شتووتگارت،لە زۆر پۆستی گرنگی وەزارەتی دەرەوەی ئێراندا خزمەتی کردبوو. سەرەتای دەیەی بیستی زایینی، ماوەیەک سکرتێری یەکەمی باڵیۆزخانەی ئێران لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو. لەباری فەرهەنگییەوە ئینتیزام وەک هووەیدا فڕانکۆفیل بوو. ئیشتیای هەردووکیان لە کتێبی جۆراوجۆر تێربوونی نەدەناسی. لەو بارەیەوە، سەلیقەی ئینتیزام تەنانەت لە هووەیداش جۆراوجۆرتر بوو. هەموو جۆرە کتێبێکی دەخوێندەوە. هێندێ جار لە دەقە دژوارەکانی سۆفیگەری ورد دەبۆوە،و سەردەمێک

وەرگێڕراوی فەڕانسەیی گۆڤاری زۆر ساکاری ڕێدێرز دایجێستی* بەوردی دەخوێندەوە. وەک هووەیدا زۆری حەز لە مۆسیقای کلاسیکی ڕۆژئاوا دەکرد. ئەو ماوەیەی لە شتووتگارت بوون،هەردووکیان حەزیان لە بەرهەمەکانی بێتهۆڤن بوو.[5] بەڵام ئینتیزام، بەپێچەوانەی هووەیدا، لە شێعرو ئەدەبی فارسییش تەواو شارەزا بوو. وا قاو بوو کە دەگەڵ دەروێشان کەوتوەو گۆیا تا ئاخری عومریشی هەر دەروێش بووە.

ئۆگریو حەزە سیاسییەکانی ئینتیزام تەنانەت لە ئۆگرییە فکرییەکانیشی ئاڵۆزبلۆزتر بوون. بە دروستکار بەناوبانگ بوو. زۆر سەربەخۆو قسەلەڕوو بوو. وەختێک لە سەرەتای دەیەی سیی هەتاویدا، شا وردەوردە داوای لە هەمووان کرد ملکەچی بێ ئەملاوئەولای فەرمانەکانی بن،و بە نیشانەی ئەو ملکەچییە، بە ئەرکی هەمووانی دانا لە ڕێوڕەسمەکاندا دەستی ماچ بکەن،ئینتیزام یەکێک لەو چەند سیاسەتمەدارە بوو کە نەچوونە ژێر باری ئەو داوایە .[6] هەر لەوکاتەدا ماسۆنییش بوو و بەڕواڵەت هەر بەهاندانی وییش بوو کە هووەیداش ساڵی١٣٣٩ (١٩٦٠) چووە لۆژی تازەدامەزراوی فرووغییەوە. ئینتیزام "گڕاند ماستەر" مامۆستای گەورەی ئەم لۆژە بوو.[7] وەک دەزانین ماسۆنییەکان سەد ساڵێک دەبێ ڕۆڵێکی گرنگو جێی باسیان لە سیاسەتی ئێراندا بەئەستۆوەیە. لەلایەک کۆمەڵانی خەڵک ئەم ڕێکخراوە بە دوژمنی خۆیان دەزانن. دەڵێن ئەندامانی ئەو ئەنجومەنی برایەتیی نهێنییە، جاسووسی هێزە ئیستیعمارییەکان، بەتایبەتی ئینگلیستانن. لەبەرامبەردا، بەباوەڕی زۆر لە سیاسەتمەدارانی ئێران،چوون بۆ نێو ئەو ڕێکخراوە دەستەبەری سەرکەوتنی خێرا بە پلیکانەکانی دەسەڵاتو مەزنیدایە.[8]

دیار نیە هووەیدا بە چ هۆیەک دەگەڵ ئەو ڕێکخراوە کەوت. داخوا هەوای دەسەڵات لە سیاسەتدا ئەوی بەولایەدا برد، یان هەر دەیەویست شوێنی ڕێبەرە سیاسییەکەی خۆی، ئینتیزام هەڵگرێ. دەبێ ئەوەی زانیبێ کە چوونی بۆ نێو ئەو ڕێکخراوە، بەتایبەتی کە بابیشی بە ئەنگلۆفیل بەناوبانگ بوو،ڕوومای سیاسیی وی خەوشدار دەکا. دەیزانی کە لە ئێران، زۆرجار گوناحی باوکان دەخەنە ئەستۆی کوڕانەوە. دەیزانی کە لە مێشکی ئێرانییاندا،ئەندامەتیی ماسۆنییەکان دەگەڵ سەربەخۆیی سیاسیو نوێخوازیی ڕاستەقینە ناتەبایە.

---

*Reader, s Digest

هەرچەند هێندێ بەڵگە نیشان دەدەن کە هووەیدا پاش ئەوەی بۆتە سەرۆک‌وەزیر هەرگیز لە کۆبوونەوەی ماسۆنییەکاندا بەشدار نەبووە، بەڵام هەر تێکەڵبوون دەگەڵ ئەم ڕێکخراوەی لەباری سیاسییەوە زۆر گران لەسەر کەوت.[9] ساڵی١٣٤٧(١٩٦٨)،هێندێک لە دوژمنانی هووەیدا، بەتایبەتی عەلەم، وەزیری دەربار،و نەسیری، سەرۆکی ساواک، کەلکیان لە دەسەڵاتی خۆیان وەرگرت‌و دەرەتانی چاپی کتێبی هەنگامەسازی ڕائین لەبارەی مێژووی بزووتنەوەی ماسۆنی‌یان پێک هێنا.[١٠] لەم کتێبەدا، لیستەیەک لە ئەندامانی ماسۆنی لە ئێرانیش چاپ کرا. لەڕاستیدا، بەڕاسپاردەی ڕائین، دەزگای ساواک وتووێژە تەلەفونییەکان‌و نامەگۆڕینەوە پۆستییەکانی یەکێک لە ئەندامانی ماسۆنی لە ئێرانی خستبووە ژێر چاوەدێری‌و لەوڕێگایەوە، زانیارییەکی زۆری لەسەر چەندوچۆنی چالاکیی ماسۆنییەکان لە ئێران بەدەست هێنابوو. عەلەم بەتوندی لایەنگری چاپی کتێبەکە بوو. دەی‌زانی کە بەکۆمەگی وی دەتوانێ ناوبانگی سیاسیی دوژمنەکانی بزڕێنێ. گۆیا تەنانەت ڕای سپاردبوو ئەو کتێبە لە زانکۆش بخوێندرێ.[١١] لەکتێبی ڕائین، ماسۆنی لە ئێراندا،هووەیدا وەک ماسۆنییەک‌و ئینتیزام وەک "گڕاند ماستەر" ناو برابوون.[١٢] دۆستان‌و لایەنگرانی هووەیدا لە ساواکدا، بەتایبەتی پەرویزی سابیتی، لە سەرەتاوە دژی چاپی کتێبەکە بوون. بەوحاڵە، نە سابیتی‌و نەکەسی دیکە هووەیدایان لە نیزیکبوونەوەی چاپی کتێبەکە ئاگادار نەکردو هووەیدا ئەمەی زۆر پێ‌ناخۆش بوو. لایەنگرانی چاپی کتێبەکە نیگەران بوون کە ماسۆنییەکان، بە کەلک‌وەرگرتن لە دەسەڵاتی بەربڵاوی خۆیان،پێشی چاپکردنی بگرن.[١٣] بۆ بەرگری لەومەترسییە چاپەکەیان دایە چاپخانەیەک کە جێ‌متمانەی ساواک بوو. بڵاوبوونەوەی ماسۆنی لە ئێران هەڵڵایەکی لێ‌ساز بوو. هەرچەند لەکتێبەکەدا ڕائین کەم‌وزۆر، لە هەموو جێیەک، ناوو شۆرەتی ئەندامانی لۆژەکانی هێنابوو لەبارەی هووەیداوە تەنیا شۆرەتەکەی هێنابوو. ئەگەر مەبەستی لەوکارە شاردنەوەی کەسایەتیی هووەیدا بووبێ،هەوڵەکەی زۆر ناسەرکەوتوو بوو. لەڕاستیدا،نەبوونی ناوی چووک، سەرنجی خوێنەرانی زیاتر بۆلای ناوی هووەیدا وەک هەڵاواردنێکی بەرچاو ڕاکێشا.

جگەلەوە، لە کتێبی ڕائیندا ئیددیعا کرابوو کە حەسەنعەلیی مەنسووریش حەزی کردوە بچێتە گەڵ ماسۆنییەکان، بەڵام داوای ئەندامەتییەکەی لە لۆژی هومایوون ڕەت کراوەتەوە. گۆیا ئەو ڕەتکردنەوەیە بۆتە هۆی ئەوە کە دواتر مەنسوور زۆرجار بە زمانێکی یەکجار توند هێرش بکاتە سەر ماسۆنییەکان.[١٤] داستانی قاچاغی دراو لە

باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریس هووەیدای دەگەڵ "جیهانی بیزانسی"ی سیاسەت لە ئێران ئاشنا کرد. لەبەرامبەردا، تێکەڵبوونی دەگەڵ ماسۆنییەکان ئەوی تووشی یەکێک لە سەرسوڕهێنترین کێشەکانی نێوان تاقمەکانی دەسەڵاتی دەورانی شا کرد. لەڕاستیدا دەتوانین کێشەی هەمیشەیی‌و توندی نێو ئەوتاقمانە بە یەکێک لە سروشتە بەرچاوەکانی سیاسەت لەدەورانی شادا دابنێین.

عەلەم لە بیرەوەرییەکانیدا زۆر بەئیشتیاوە لە ئاکامەکانی بڵاوبوونەوەی کتێبی ڕائین دەدوێ_و دەنووسێ لەدەربار هەمووکەس، لەوانە شاو شاژنیش، خەریکی خوێندنەوەی کتێبەکە بوون. گۆیا هەردووکیان پێیان سەیر بووە کە نیزیک بەتەواوی سیاسەتمەدارانی ئێران بە ماسۆنی دەرچوون. شا کە بەقسەی عەلەم، هەمیشە لە ئینگلیس دڕدۆنگ‌و بێ‌متمانە بوو، کتێبی ڕائینی بە بەڵگەیەکی ئیددیعاکەی خۆی دەزانی.[15] بێجگە لەوە، بەقسەی عەلەم، شا ئەوی ڕاسپارد کە بزانێ داخوا بەڕاست ڕائین بە دەستووری هووەیدا گیراوە یان‌نا. تەنانەت باڵیۆزخانەی ئەمریکاش کەم‌کەم لەبارەی چاپی کتێبی ڕائینەوە پرسیاری بۆ دروست بوو و نەک‌هەر ڕاپۆرتێکی لەسەر ئامادە کرد، بەڵکوو ئاماژەی بە ڕۆڵی عەلەمیش لەو داستانەدا هەبوو.[16] هەر بەپێی ئەو ڕاپۆرتە، "گۆیا لەبەرامبەر کتێبەکەدا، لیستێک لە مەئموورانی سیا لە ئێرانیش وەک تۆڵەئەستاندنەوە بڵاو کراوەتەوە."[17]

بەڵام لە پاریسی دوای شەڕ، چەندساڵ پێش ئەو داستانە پڕ هەنگامەیە، ماڵی ئینتیزام بووە شوێنی کۆبوونەوەی فەرهەنگیی هێندێک لە ئێرانییانی دانیشتووی پاریس. لەلای ژمارەیەک لەو لاوانە، یەک لەوان ئەمیر عەبباسی هووەیدا، ئینتیزام نموونەی سیاسەتمەدارێکی کارامەو بەئەزموون بوو، لایەنگرانی لە ماڵەکەی کۆ دەبوونەوەو ئەویش لە هەرشتێ شتێکی بۆ باس دەکردن. جارێک باسی دەرمانی تازەی هەڵامەتی دەکردو جاری وابوو وردەکاریی زمانەوانیی دەقەکانی سۆفیگەریی لێک دەدایەوە. بەربڵاویی ئۆگری‌و زانیارییەکانی بەڕاستی گوێگرە لاوەکانی سەرسوڕماو دەکرد. ئەمیر عەبباسی هووەیداش کەوتبووە ژێر کاریگەریی زانست‌و ئەزموونی ئینتیزام. ئینتیزامیش بەنۆرەی خۆی هووەیدای بەلاوێکی پڕهەست دەزانی‌و دەیگوت دواڕۆژێکی درەوشاوەی لەپێشدایە. لەو ڕۆژانەدا ئینتیزام دەوروبەری پەنجا ساڵ دەبوو و دەتگوت هووەیدای کردۆتە کوڕی خۆی.[18] بەمجۆرە هووەیدا ئەو ڕێبەرو پشتیوانە بەتوانایەی دۆزیەوە کە

لە ساڵی ١٣٢١ (١٩٤٢) ەوە بۆی دەگەڕا. لە پاریس چووزەرەی پێوەندیی خۆشویستن لەنێوان ئەمدووانەدا گوورا. لە شتووتگارت ئەو چووزەرەیە بوو بە نەمامێکی ئەستوورو هاوڕێیەتییەکی درێژماوە. تەنانەت ئەو کاتەش کە ئینتیزام کەوتبووە بەر ڕقی شاو لە خانەنشینی بەولاوە چارەیەکی نەبوو، هووەیدا هەروەک جاران ئەوی بە "ئاغا" بانگ دەکرد. لە سەردەمی سەرۆکوەزیرییەکەیدا،هەمیشە ئینتیزامی بۆ ئەندامەتیی کۆمیتە گرنگە دەوڵەتییەکان بانگهێشتن دەکرد. بەڵام تەنانەت لە لووتکەی بەرەوپێشچوونی ئابووریی ئێرانیشدا ئینتیزام ئۆگرییەکی بە ماڵوەسەریەکـنان نەبوو. ژیانی سادەو بێ ئازار بوو،و ئەمەش ئەوی لە ماڵی دنیا بێنیاز دەکرد. لە ئاپارتمانێکی چووکەڵەی دووژووریدا دەژیاو گوزەرانی لە مووچەی خانەنشینی دابین دەکردو ساڵی ١٣٦٤ (١٩٨٥) هەرلەوێدا مرد." ڕۆژنامەی تایمزی لەندەن لە تازیەکەیدا نووسی ئینتیزام "بە زیرەکیو تیژهۆشیو دروستکاریی بێئەملاوئەولا بەناوبانگ بوو."[١٩]

دیارە سادەژیانەکەی لە ڕۆژەکانی شتووتگارتیشدا بەناوبانگ بوو. بایەخێکی ئەوتۆی بە ماڵو سامان نەدەدا. لەبەرامبەردا، هووەیداو مەنسوور- کە بە ڕاسپاردەی هووەیدا هاتبووە شتووتگارت- خۆشگوزەران بوون.[٢٠] لەوڕۆژانەدا بەشی زۆری شاری شتووتگارت لە ئاکامی شەڕدا تەنیا وێرانەیەکی لێمابۆوە. خانووی بەکرێ بە دژواری دەست دەکەوت. هاوپەیمانان هەموو خانووە چۆڵەکانیان بەدەستەوە بوون. لەڕاستیدا نەک هەر بۆ دروستکردنی دەفتەرێکی تازەی کونسوولی ڕەزامەندیی هاوپەیمانان پێویست بوو، بەڵکوو هەر ئەوانیش دەیانتوانی خانووبەرە بۆ دەفتەرو ماڵی دیپلۆماتەکان دابین بکەن. فەڕانسەو ئینگلیستان دەسبەجێ خەبەریان بە ئێران دا کە لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی واندا، خانووی چۆڵ دەست ناکەوێ. لە بەرامبەردا ، ئەمریکاییەکان بەڵێنیان دا کە لە ناوچەی ژێر حوکمی خۆیاندا،شوێنێکی گونجاو بۆ دەفتەری کونسوولخانە دەبیننەوە. پاش ماوەیەک، دوو خانووبەرەی تاڕادەیەک گەورەیان لە شاری شتووتگارت بۆ ئەوکارە دیاری کرد. یەکیان خانوویەکی سێنهۆم بوو کە کرایە دەفتەری کونسوولو شوێنی ژیانی ئینتیزام. ئەوی دیکەش خانوویەک بوو بە چوار ژووری خەوەوە کە بوو بە جێگەی ژیانی کارمەندەکانی دیکە. هەردوو خانووەکە کەلوپەلی نێوماڵیان تێدا بوو. شتی عەنتیکە لە هەردووکیاندا زۆر بوو. لە ڕازاندنەوەی هەردووکیاندا نیشانەی زەوقو سەلیقە دەبینرا. هەردووکیان هی کاربەدەستانی پایەبەرزی حیزبی نازی بوونو هەردووکیان لە کۆتایی شەڕدا لەلایەن هێزەکانی هاوپەیمانانەوە زەوت کرابوون.[٢١]

بەمجۆرە، هووەیداو مەنسوور بوونە هاومزڵ. چێشتلێنان و پاکوخاوێنیی ماڵەکە لە ئەستۆی ژنێکی ئەڵمانی بوو. زۆری پێنەچوو کە هووەیدا شۆڤەرلێتێکی شینی ئەمریکایی کڕیو هەربەوترومبێلە، لەشاردا دەگەڕاو گەشتوگوزارەکانی بۆ ئینتیزامی گۆشەنشینیش بوون بە مایەی گۆڕانێک. بوونی ئاشپەزو ترومبێلو لە هەمووی گرنگتر ئەوڕاستییە کە هووەیداو مەنسوور هەقی شتکڕین لە کۆمیسارییای سوپای ئەمریکایان هەبوو،دەستیان وەدستی یەک داو بارێکی خۆشگوزەرانییان دا بەژیانیان. جگەلەوە، بەشیکی بەرچاو لە پیاوانی ئەڵمانی لەشەڕدا کوژرابوونو ئەمەش جێگەوپێگەیەکی سەرتۆپی بە مەنسوورو هووەیدا بەخشیبوو.

هەرچەند لەوسالانەدا کە هووەیدا سەرۆکوەزیر بوو، یەکێک لە یاریدرەکانی لە بارەیەوە گوتبووی: "نە نێربازە...نە ئیشتیای سیکسیی زۆرە"و ئەگەرچی مەنسوور، پێش مردنی بە ژنباز ناوبانگی دەرکردبوو،بەڵام وابزانە لە سەردەمی شتووتگارتدا ڕۆڵی ئەم دووانە پێچەوانە بوو.[22] لەلایەک هووەیدا، بە کەلکوەرگرتن لە ژیانی ئاسوودەو ڕازاوەی خۆی، دەگەڵ چەند ژنی ئەڵمانی پێوەندیی دامەزراندبوو،لەلای دیکە مەنسوور لە هەموو ماوەی مەئموورییەتی خۆیدا تەنیا دەگەڵ کچێکی جحێڵی ئەڵمانی پێوەندیی نیزیکی هەبوو. دۆستایەتیو پێوەندییەکانی هووەیدا لەو دەورانەدا هیچ کامێکیان زۆری نەکێشا. وێنەی یەکێک لەو ژنانە بەشێک لە ئالبۆمی تایبەتیی مەنسوور بوو کە دەکرێ بەتەنیا شوێنەواری ئەوپێوەندییەی بزانین. مەنسوور دوای ژنهێنانی، لە ترسی ئێرەیی خێزانی، ئەوئالبۆمەی لەماڵی هووەیدا دانابوو. وێنەی دۆستی هووەیدا کە بەگاڵتە پێیاندەگوت "قوونده‌هۆڵ" لەوئالبۆمەدا،زۆرجار دەبووە بابەتی گاڵتەی دۆستانەی نێوان لەیلاو هووەیدا.[23] باڕوون کلاپیکیش، کە کەسایەتیی خۆشەویستی ئەدەبیی دەورانی لاوەتیی هووەیدا بوو وەک هووەیدا ڕەفتارێکی زۆر ڕێزدارانەی دەگەڵ ژنان هەبوو. هەرلەوکاتەدا، نەیدەتوانی پێوەندیی درێژخایەنیان مەگەر وەک هاوڕێ، دەگەڵ دامەزرێنێ.

دەتوانین بڵێین سەردەمی شتووتگارت،لەباری چەندوچۆنی پێوەندیی سیکسییەوە، چالاکترین دەورانی ژیانی هووەیدا بووە. وا دیارە هەتا دەسەڵاتە سیاسییەکەی زیاتر دەبوو، ئیشتیا سیکسییەکەی کەم دەبۆوە. گۆڤاری "توفیق"، لە سەردەمی سەرۆکوەزیری (صدارت)ی هووەیدادا ئەو نهێنییەی بۆ دەرکەوتبوو. ساڵی چوارەمی

سەرۆک‌وەزیرییەکەی،لەسەر بەرگی حەوتوونامەی "توفیق" وێنەیەکی هووەیدا چاپ کرا. وەک هەموو ئەوجۆرە وێنانە، هووەیدا ئەمجاریش زۆر قەڵەو بوو. پیپە ناسراوەکەی بە لالێویەوە بوو و ئاوی بەدەمدا دەهاتە خوار. لەجیاتی شمشێر، وەکازێکی لە قەدە ئەستوورو قەڵەوەکەی بەستبوو؛ شۆخێکی جوان‌و ڕێک‌وپێکی دەباوەش گرتبوو. کچەکە سنگێکی دەرپەڕیوو نێوقەدێکی باریکی هەبوو و داوێنێکی کورتیشی دەبەردا بوو. گۆرەویی نایلۆنی‌و کەوشی پاژنەبڵندی دەپێدا بوون‌و حەوت دەست سووراوو سپیاوی لەخۆی دابوون. کچەکە ناوی "خاتو صدارت" بوو. هووەیدا جلوبەرگی گوڵدۆزی‌کراوی تایبەتیی "صدارت"و سەلامی دەرباریی دەبەر کردبوو و بە پاڕانەوە داوای لە مارەبڕێک-کە ئەویش، وەک هووەیدا ئاوی بەدەمدا دەهاتە خوار،-دەکرد کە "خاتو صدارت"ی بەیەکجاری لێ مارە بکا.

دیارە لە شتووتگارت مەنسوور، لەچاو هووەیدا،ئەندامێکی تازەکارتر بوو و بۆیە لەبەر دەستی هووەیدادا کاری دەکرد. دەگەڵ ئەو جیاوازییە لە پلەی ئیداریدا هووەیداو مەنسوور وەک دوو دۆستی هاوشان پێکەوە ڕەفتاریان دەکرد. بەرەبەرە، لەماوەی دە ساڵی دواتردا،سروشتی ئەو دۆستایەتییەش گۆڕا. هووەیدا هەرنەبێ بەڕواڵەت، نەک هاوشانی مەنسوور، بەڵکوو ژێردەستی وی بوو. زۆر لە دۆستانی هووەیدا،و هێندێک لەو دیپلۆماتانە کە هەردووکیان دەناسین، دەیانگوت هووەیدا هەم لە مەنسوور بەهۆشتر بوو،هەم توانای سیاسی و کارامەییەکی زیاتری هەبوو. ستوارت ڕاکوێل* کە لەسەرەتای دەیەی پەنجادا وەزیرموختاری ئەمریکا لە ئێران بوو،و بەبۆچوونی عەلەم هۆی بنەڕەتیی سەرۆک‌وەزیریی مەنسوور بوو*ئەمڕۆ پێداگرە کە: "هەرگیز نەزەرێکی زۆرباشم لەسەر

---

*Stuart Rockwel

* عەلەم لەبیرەوەرییەکانیدا ئیددیعای کردوە کە مەنسوور شەوی هەڵبژاردنی ١٣٤٢ (١٩٦٣)،لەماڵی ڕاکوێلەوە زەنگی بۆ عەلەم لێداو لەبەری پاڕایەوە بەهەرجۆر بووە ئەوی وەک نوێنەری یەکەمی تاران ڕابگەیەنن. بەگومانی عەلەم، مەنسوور بێگومان "نۆکەری ئەمریکاییەکان" بوو. دیارە عەلەم ڕاکوێلیشی خۆش نەدەویستو لانی کەم جارێک بە "سەگباب" ناوی بردبوو. (ئەسەدوڵڵای عەلەم، بیرەوەرییەکان،بەرگی دووەم١١٧). بە وتەی ڕاکوێل، داستانی عەلەم لەبارەی تەلەفونی مەنسوورەوە "سەرانسەر بێ بناخەیە." (وتوویژ دەگەڵ ڕاکوێل،٢٣ی مای١٩٩٩). ڕاکوێل هەرلەوکاتەدا دەیگوت پێی وایە عەلەم کەسێکی زۆر ڕیاکارو دووڕوو بوو. تەواوی ئەوماوەیەی دەمناسیو یەکترمان دەدی،وای دەنواند کە لەدۆستانی منە."

مەنسوور نەبوو،لە هیچ بارێکەوە لێوەشاوەیی‌و درەوشانەوەی نیشان نەدەدا. خەڵکی زۆر دەناسی، بەڵام لە هیچ بوارێکدا پسپۆڕ نەبوو." لەلایەکی دیکە،پێی‌وابوو، هووەیدا "پیاوێکی لەبەردڵان‌و هەمەلایەنە بوو . دەتگوت هەمیشە پڕشنگێک لە چاوەکانیدا دەدرەوشێتەوە."[٢٤]

ڕاکوێل لەمداوەرییەیدا تەنیا نەبوو و هەربۆیەش، زۆر لەدۆستانی هووەیدا، لە چەندوچۆنی دۆستایەتیی وی دەگەڵ مەنسوور حاڵی نەدەبوون. نەیان‌دەزانی چۆن لەو دۆستایەتییەدا مەنسوور حاڵەتی باڵادەستی‌و سەرۆکایەتیی وەرگرتوە.[٢٥] ڕەنگە بتوانین کلیلی ئەو نهێنییە لەوەدا بدۆزینەوە کە لە شتووتگارت، مەنسوور دەگەڵ جان جەی‌مەککلۆی** ئاشنا بوو. مەککلۆی لە ساڵانی دوای شەڕدا بە یەکێک لە پیاوانی بەدەسەڵاتی ئەمریکا دەژمێردرا. ماوەیەک یارمەتیدەری وەزارەتی بەرگری بوو. دەگەڵ شکانی ئەڵمان، کرا بە سەرۆکی حکوومەتی داگیرکراوی ئەڵمان. زۆر لە لێکۆڵەران نوێ‌کردنەوەی ئەڵمان بە بەرهەمی سیاسەتەکانی وی دەزانن. پاش گەڕانەوە بۆ ئەمریکا،بوو بە سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەریی بانکی چیس مانهاتەن*** مەنسوور دوای ناسینی مەککلۆی،زۆرجار تەنانەت دەگەڵ ئەمیر عەبباس‌و فەرەیدوونی هووەیداش لافی "پێوەندی" دەگەڵ ئەمریکاییانی لێ‌دەدا. زۆرجار باسی "پێوەندییەکانی" دەگەڵ کاربەدەستانی ئەمریکای دەکرد. ئیددیعای دەکرد کە "ئەوانی لە وەزعی ئێران ئاگادار کردوە".[٢٦] تەنانەت ئەوڕۆژانە کە کارمەندێکی چووکی کۆنسوولخانەی ئێران لە شتووتگارت بوو بەرزەفڕییە سیاسییەکەی سنووری نەبوو. وا دیار بوو بە شتێک جگە لە کورسیی سەرۆک‌وەزیری ڕازی نابێ.[٢٧]

لە سەردەمی مەئمووریەتی شتووتگارتدا، مەنسوورو هووەیدا بێجگە لە ڕاگەیشتن بە کاروباری دەفتەری کۆنسوولی، جاروبار بۆ خۆشی دەچوونە پاریسیش. ماوەیەک بوو فەرەیدوونی هووەیدا لە باڵیۆزخانەی ئێران لە پاریس دەستی بەکار کردبوو.
هەرلەوکاتەدا، ئاشقی نووری،خوشکی مەنسووریش ببوو. ساڵی١٣٢٨ (١٩٤٩) ئەم دووانە لە ڕێوڕەسمێکی سادەدا زەماوەندیان کرد.[٢٨] ئەمیرعەبباس‌و مە[illegible] لە

*John J. McCloy

* *John J. McCloy

***Chase manhatian

ڕێوڕەسمەکەدا بەشدار بوون. لەوەودوا پێوەندیی بنەماڵەییش کەوتە سەر پێوەندیی دۆستانەی ئەمدووانە. هەروا بزانە چەرخی زەمانە هەر دەرفەتێکی دەقۆزتەوە بۆئەوەی ژیانی ئەڤینداریو سیاسیی ئەم دووکەسە ڕۆژلەڕۆژ زیاتر لێک گرێ بدا.

هەرچەند هووەیدا دەیەویست بە یارمەتیی ئینتیزام بەخێرایی پلیکانەکانی سەرکەوتن ببڕی، بەڵام لە ساڵی١٣٢٧ (١٩٤٨)ەوە بارودۆخی تاران‌و پاریس بەرەبەرە گۆڕاو ئیدی زۆر بەمەیلی وی نەبوو. لە سەرەتای ئەوساڵەدا، سوپەهبودی لە پۆستی باڵیۆزی ئێران لە پاریس وەلا نرا. ساڵی١٣٢٩ (١٩٥٠)یش دەورەی مەئمووریەتی هووەیدا لە ئەڵمان تەواو بوو. ئەو دەسبەجێ گەڕایەوە ئێران. وڵات جارێکی دیکە بەرەو قەیرانێکی قووڵ دەڕۆیشت‌و لەبەردەم ئاڵوگۆڕێکی گەورەدا بوو. بۆ چەند حەوتوو ڕەجەبعەلیی مەنسوور دووبارە کرایەوە سەرۆک‌وەزیر. بەڵام دەوڵەتەکەی زۆرکەم‌تەمەن بوو. لەوکاتەدا تەنیا یەک کەس، واتە موسەددیق، پیاوی مەیدانی سیاسەتی ئێران بوو. ئەو بێ‌باکانە بۆ ئینگلیسییەکان چووە مەیدان‌و بە میللی‌کردنی سەنعەتی نەوت، مەیدانی سیاسەتی ئێرانی گۆڕی. بەڵام موسەددیق لە ڕێکخراوی حیزبی بێزار بوو. جگەلەوە، حەزی لە جۆرێک سیاسەتی خەڵکی، یان پۆپۆلیستی، دەکردو لەئاکامدا ڕێکخراوێکی لە حیزب‌و ڕێکخراووکەسایەتییە جۆراوجۆرەکان پێک هینا، بەناوی "جبهه ملی ایران"،بەرەی نیشتمانیی ئێران. هەرچەند لەڕاستیدا تەنیا دەسمایەی بەرەی نیشتمانی هەر ناوو میراتی موسەددیق بوو،بەوحاڵە، ئەم ڕێکخراوە لە سیاسەتی چل ساڵی دواتری ئێراندا هەمیشە حزوورێکی بەرچاوی هەبوو و لەزۆر بڕگەی گرنگی مێژووی تازەی ئێراندا نەخشێکی گرنگی یاری کرد.

لە سیاسەتی قەیراناویی ئەو ساڵانەدا، جگە لە موسەددیق،ئایەتوڵڵا کاشانییش ڕۆڵێکی زۆر گرنگی هەبوو. وەختێک هاوپەیمانی موسەددیق بوو و پاش ماوەیەک، یەکیەتییەکەیان لە ئاکامی ناکۆکیی شەخسی‌و سیاسیدا لەبەریەک هەڵوەشا. جگەلەوە،کاشانی هەرلەوکاتەدا مەڕجەعی تەقلیدی تاقمێکی نیزامیکاری ئیسلامی بوو بەناوی فیدائیانی ئیسلام. لە ئاخروئۆخری دەیەی بیست[ی هەتاوی]دا ئەم تاقمە بزووتنەوەیەکی بەربڵاویان دژی ڕووناکبیران‌و سیاسەتمەدارانی عورفیی ئێران دەست پێ‌کرد. هەر پاشماوەکانی ئەم تاقمەش پازدە ساڵ دواتر حەسەنعەلیی مەنسووریان کوشت. لەوکاتەدا مەڕجەعی تەقلیدی تازەیان ئایەتوڵڵا خومەینی بوو. شێخ سادقی خەڵخاڵی، کە دواتر هەروەک

بۆخۆی لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسی بە "قازیی پیاوکوژ" ناوبانگی دەرکرد،یەکێک لە لایەنگرە بەناوبانگەکانی ئەو فیداییانی ئیسلامە بوو. دیارە هەروەک لە بیرەوەرییەکانی ئەم دواییەی ئایەتوڵڵا مونتەزیری دەردەکەوێ، فیداییانی ئیسلام، هەرلەسەرەتای دەستپێکردنی چالاکییەکانی خۆشیانەوە، هێندێ پێوەندییان بە ئایەتوڵڵا خومەینییەوە هەبووە. ئایەتوڵڵا برووجوردی کە حەزی لە چارەی ئەو ڕێکخراوەو ڕێبەرەکانی نەبوو،ئایەتوڵڵا خومەینیی بە یەکێک لە پشتیوانانی فیداییان دەزانیو هەربۆیەش دڵی لێی ئێشا. ساڵی١٣٢٩ (١٩٥٠)، واتە کاتی گەڕانەوەی هووەیدا بۆ ئێران، حیزبی توودە لەوپەڕی دەسەڵاتی خۆیدا بوو و زۆر لە ڕووناکبیرانی وڵاتی بۆلای ڕیزەکانی ڕاکێشابوو. لەساڵەکانی سەرەتای دەیەی بیست[ی هەتاوی]دا ئەم حیزبە لە هەڵبژاردنی مەجلیسدا بەشدار بوو و توانی هەشت کەس لە ئەندامانی خۆی لە چەند شاری جۆراوجۆر بنێرێتە مەجلیس. بەڵام وەختێک تەقە لە شا کرا، حیزبی توودە بە تۆمەتی بەشداری لەو پیلانەدا،بە ناقانوونی ڕاگەیەندرا.* کەچی حوکمی ناقانوونیبوونی ئەم حیزبە هێندە بەجیددی وەرنەگیراو لەئاکامدا زیاتر کۆمەگی بەحیزبی توودە کردو خەرمانەیەکی قارەمانەتیی بەدەوردا کێشا. نفووزی حیزب لە یەکیەتییە کرێکارییەکانیشدا ڕووی لە چوونەسەر بوو. لە هەمووی گرنگتر، حیزبی توودە توانیبووی ڕایەڵکەیەکی بەهێز لە ئەفسەرانی لایەنگری خۆی لەنێو هێزە چەکدارەکاندا دروست بکا.

لەو هەلومەرجە پڕجۆش‌وخرۆشەدا بوو کە ساڵی١٣٢٩ هووەیدا گەڕایەوە ئێران. یەکەم‌کاری لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەدا جێ‌نشینی پێوەندییە گشتییەکان بوو. کارێکی زۆر لەشانان‌گران بوو. نە لەباری فکرییەوە سەرنجڕاکێش بوو،نە لەباری سیاسییەوە گرنگ بوو. بەڵام کۆتایی ساڵی١٣٣٠ (سەرەتای ساڵی١٩٥٢) وا دیار بوو بەختی هەستاوەتەوە. عەبدوڵڵای ئینتیزامی پشتیوانی، کرا بە وەزیری کاروباری دەرەوەو ئەویش هووەیدای وەک سەرۆکی دەفتەری خۆی دیاری کرد. دیارە چوون ئەوکاتە دەفتەری وەزیر کارمەندی دیکەی نەبوون، لەڕاستیدا سەرۆکی دەفتەر شتێک نەبوو جگە

---

* هەرچەند لەوکاتەدا هێزەکانی ئۆپۆزیسیۆنی ڕێژیم ئەو تۆمەتەیان تەواو بە بێبناخە لەقەڵەم دەدا،بەڵام لە چەند ساڵی دواییدا،بەڵگەکانو بیرەوەرییەکانی سەرانی حیزبی توودە گومانێکیان نەهێشتۆتەوە کە نوورەددینی کیانووری، یەکێک لە ڕێبەرانی حیزب دەستی دەکاری ئەو تێرۆرەدا هەبووە. بۆ دەستکەوتنی پوختەی ئەو داستانەو نەخشی کیانووری بڕوانە: بابک امیر خسروی،نظری از درون بەنقش حزب توده ایران (نقدی برخاطرات نورالدین کیانوری)،تهران،١٣٧٥،××٢٠٥-٢٠٠.

لە سکرتێری وەزیر. ئەم جارە وەزیرییەکەی ئینتیزام مانگێکیشی خۆ ڕانەگرت. دەوڵەتێک کە ئەو وەزیری بوو نەیتوانی دەگەڵ شەپۆلی ڕوولەهەڵچوونی ناسیۆنالیزم لە وڵاتدا بەرێدا برِوا. موسەددیق سێمبولی ئەم بزووتنەوەیە بوو. سەرەنجام لە بانەمەڕی ۱۳۳۰ (۱۹۵۱)دا شا دەگەڵ ئەوەی پێی خۆش نەبوو ئەوی کردە سەرۆکوەزیر.

بەڵام هێشتا مەرەکەبی حوکمەکەی موسەددیق وشک نەببۆوە کە پەڵەهەوری ڕەش لە ئاسۆی سیاسیی ئێراندا دەرکەوتن. وا دیار بوو ڕوودانی قەیرانەکە خۆلێلادانی ناکرێ. لەلایەک موسەددیق سیاسەتمەدارێکی توندو ملهوڕ بوو، لەلای دیکەش شا توانای بڕیاردانی خێراو لێبڕاوانەی نەبوو. هێزە نێوەندئاژۆ (میانەرو) کانی لایەنگری موسەددیق توانای یەکگرتنیان نەبوو. لە بەرامبەردا، حیزبی توودە ڕۆژبەڕۆژ بەهێزترو بەدیسیپلینتر دەبوو. جگەلەوە، ئینگلیستان نەیدەویست مۆنۆپۆڵی پڕخێروبێری نەوتی ئێرانی لەدەست بچێ. ترۆمەنیش مەیلێکی بۆ هاودەستیی ئینگلیستان بەدژی ئێران نیشان نەدەدا. ئەم هۆیانە هەموو دەستیان دابووە دەستی یەکو چارەسەری ئاشتیخوازانەی قەیرانەکە نەگونجاو دەهاتە بەرچاو. گەردەلوولێکی سیاسی بەڕێوە بوو. وەزعی هووەیداش هەر ڕۆژ خەراپتر دەبوو. کار لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە ئیدی بەدڵەوە نەدەنووسا. کەڵکەڵەی ئورووپا دیسان لەسەری دایەوە.

زۆر هۆکار وایان کرد هووەیدا، پاش دووساڵ مانەوە لە ئێران جارێکی دیکە لەسەر ڕۆیشتن ساغ بێتەوە. باقری کازمی کە هووەیدای خۆش نەدەویست لەجێی ئینتیزام ببوو بە وەزیری کاروباری دەرەوە.[۲۹] جگەلەوە، حوسێنی فاتیمی یەکێک لە گرنگترین ڕووماکانی دەوڵەتی موسەددیق بوو و لە سەردەمی خوێندکاریی خۆیدا لە پاریس، وتاری توندوتیژی دەربارەی داستانی پاریس نووسیبوون. ئەویش چارەی هووەیدای نەدەویست.

سەرباری هەموو ئەو مەسەلە ئیداریو سیاسییانە،دۆخی میزاجیی ئەفسەرولملووکیش باش نەبوو. تووشی گیرانی شادەماری دڵ ببوو و نەخۆشخانەکانی تاران لەو سەردەمەدا نەیاندەتوانی ئەونەخۆشییە چارەسەر بکەن. زیاد لەوەش، لەو ڕۆژانەدا،ئینگلیستان بەتۆڵەی میللیکردنی نەوت لەلایەن موسەددیقەوە، گەمارۆی ئابووریی خستبووە سەر ئێران. تەنانەت پێچانەوەی نوسخەیەکی سادەی پزیشکییش دژوار بوو. ئەم هۆیانە هەموو دەستیان دایە دەستی یەکو هووەیدایان ڕازی کرد وڵات بەجێ بێڵێ. داوای

کارێکی لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان کردو بەکۆمەگی دۆستانی، پۆستێکی لە کۆمیسیۆنی پەنابەران لە ژنێڤ پێ سپێردرا. بەم جۆرە هاوینی ١٣٣١ (١٩٥٢)،لەحاڵێکدا ئێران دەگەڵ یەکێک لە گەورەترین قەیرانە سیاسییەکانی مێژووی تازەی بەرەوڕوو بوو، هووەیدا چووە ژنێڤ.

سەفەری هووەیدا هەرنەبێ لەبارێکەوە بەقازانجی بوو. دەرچوونی لە ئێران کێشەی هەڵویستگرتن بەرامبەر بە قەیرانی سیاسیی ئەوکاتی ئێرانی لەکۆڵ کردەوە. بە دەستپێکردنی سەردەمی حکوومەتی موسەددیق، ئاشکرا بوو کە دەگەڵ شا دانوویان پێکەوە ناکوڵێ. هەرکە قەیرانەکە توند بوو، شا لە ئێران هەڵاتو تەنیا بە کۆمەگی کۆدیتایەک کە هەوسارەکەی بەدەست دەزگا پۆلیسییەکانی ئینگلیسو ئەمریکاوە بوو، ٢٨ی گەلاوێژی١٣٣٢ (١٩ی ئووتی١٩٥٣) گەڕایەوە سەر دەسەڵات. لە جەرگەی ئەو ململانە سیاسییانەدا، واتە ڕۆژگارێک کە هێشتا ڕوون نەبوو کێ دەیباتەوە،ئەهلی سیاسەت لە ئێران زۆربەیان ناچار بوون بەقازانجی یەکێک لەو دووقۆڵە هەڵوێست بگرن. شا کە دوودڵیی لایەنگرانی خۆی پێ قبووڵ نەدەکرا، کاتێک هاتەوە سەر تەختی پادشایەتی، ئەوانەی بەتوندی تەمبێ کرد کە لایەنی موسەددقیان گرتبوو. لەلایەکی دیکەوە، ئەوانەی لە ساتەکانی ڕۆژڕەشیی شادا پێی وەفادار مابوونەوە،تا مابوون بەشیان لە بەخششو بەزەیی شایانە نەبڕا. سیاسەتمەدارانی ئەودەم هەموویان دەلیلی جێگەو پێگەی مومتازی یارانی شایان دەزانی. داستانی مەئمورێکی باڵیۆزخانە کە لە ئیتالیا بەڕێزەوە پێشوازیی لە شا کردو هەروەها داستانی ئەودەستەیە لە نوێنەرانی مەجلیس کە بێپەروا،و لەحاڵێکدا گیانیان لە مەترسیدا بوو، بەرگرییان لە شا کرد،لە هەموو جێیەک بەناوبانگ بوو.

هووەیدا بە چوونەدەر لە ئێران، نە وەک دەستەی یەکەم سزایەکی توندی وەرگرتو نە وەک دەستەی دووەم جێگەوپێگەی مومتازی پی بڕا. دیارە ڕەفتاری لە ژنێڤ، خۆبواردنی لە هەربۆچوونێکی توند، دۆستایەتیی دەگەڵ ڕووناکبیرانو تێکەڵاویی دەگەڵ موافیقانو موخالیفانی ڕێژیمی شا هەمووی بەومانایە بوو کە پێکهاتەیەکی سەیر لە ئێرانییە جۆراوجۆرەکان-لە دوکتۆر غولامحوسێنی موسەددیقەوە بگرە تا ئەردەشێری زاهیدی- هاتوچوویان دەکرد. دیارە ئەفسەرولملووک پاش هەشت مانگ مانەوەی نابەدڵ لە

نەخۆشخانەیەکی شاری ژنێڤ، دەگەڵ هووەیدا بوو بە هاومزڵ.[٣٠] حەسەنعەلیی مەنسوورو فەرەیدوونی هووەیداش لە میوانانی هەمیشەیی هووەیدا لە ژنێڤ بوون.

لە ژنێڤ هووەیدا بەرپرسی پێوەندیی کۆمیسیۆنی بەرزی پەنابەرانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بوو. بەپێی کارەکەی زۆرتر لەسەفەردا بوو. سەری زۆر لە وڵاتانی ئاسیا، ئەفریقاو ئەمریکای داو دەگەڵ بەشێک لەڕێبەرانی ئەو وڵاتانە ئاشنا بوو، زانستو دۆستپەیداکردنێک کە ئاکامی ئەو سەفەرانە بوون، بوونە هۆی ئەوە کە دوای گەڕانەوە بۆ ئێران بچێتە گەڵ کۆمیتەیەک کە ئامانجی باشترکردنی پێوەندیی ئێران دەگەڵ وڵاتانی ئاسیاییو ئەفریقایی بوو. سەرۆکی کۆمیسیۆنی پەنابەران چەند جار خۆشحاڵیو ڕەزامەندیی لە کاری هووەیدا دەربڕیبوو. بۆوێنە ١٧ی دیسامبری١٩٥٣، ئەو هووەیدای وەک یەکێک لە بەنرخترین کارمەندانی کۆمیسیۆن ناو برد.[٣١] دیارە ڕەخنەگرانی هووەیدا بەچاوی گومانو ڕەشبینییەوە چاو لە کاری وی لەم کۆمیسیۆنەدا دەکەن. دەڵێن سەرۆکی کۆمیسیۆن ماسۆنی بووەو هەربۆیەش لە نامەکەیدا تاریفی هووەیدای کردوە. دەڵێن کاری کۆمیسیۆن جۆرێک ڕواڵەتبازی بووە. ئامانجی سەرەکیی شاردنەوەی پێوەندیی هووەیدا دەگەڵ ڕێکخراوێکی زایۆنیستی بەناویAZL بووە. هەرچی گەڕام نیشانەیەکم لەو ڕێکخراوە نەدۆزیەوە. پێم وایە دەسکردی مێشکی ڕەخنەگرانی هووەیدایەو لە هیچ کوێ نیە. هەر ئەو ڕەخنەگرانە دەڵین کاری هووەیدا لە کۆمیسیۆن پتر لەخزمەت "دروستکردنی دەوڵەتی زایۆنیستی"دا بووە.[٣٢] دیارە بۆ هیچکام لەو تۆمەتانەش دەلیلو بەڵگەیەک ناخەنە ڕوو.

ئەوساڵانەی هووەیدا لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بوو، مەنسوور هەروا لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە مایەوە. ساڵی١٣٣٤ (١٩٥٥) بۆ ڕاوێژکاری باڵیۆزخانەی ئێران لە ڤاتیکان دیاری کرا. هووەیدا لە هەردەرفەتێک بۆ سەردانی دۆستەکەی لە ڕۆم کەلکی وەردەگرت. پاش داستانی تەڵاقی مەنسوور، ئەو سەردانانە بایەخێکی دووچەندانیان پەیدا کرد. زەماوەندی مەنسوور دەگەڵ یەکێک لە کچەکانی تەیموورتاش شەش مانگ پتری خۆ نەگرتو سەری کێشایە تەڵاق. ئەم مەسەلەیە بۆ مەنسوور زۆر ناخۆش بوو. پێویستیی بە دڵدانەوەو هاودەردیی دۆستانی هەبوو. هەربۆیە هووەیدا زۆرجار دەچووە سەردانی دۆستەکەی. لەوسەفەرانەدا، مەنسوور چەند جار بە پێداگرتنەوە داوای لە هووەیدا کرد لە کاری خۆی لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان

بکشێتەوە. دەیگوت دەبێ بگەڕێتەوە سەر پۆستی خۆی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێراندا. زۆرجار بەڕاشکاوی پێی دەگوت کە "دۆستەکانی" لەنێو ئەمریکاییەکاندا بەڵێنیان داوە کە "بەم زووانە نۆرەی ئێمە دێ".[٣٣] بەڕواڵەت هووەیدا سەرەنجام ڕازی بوو. لە نامەیەکدا بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران داوای گەڕانەوە بۆ کاری دیپلۆماتیی کرد. بە ڕواڵەت بەکۆمەگی بابی مەنسوور، ڕەجەبعەلی،کە ئەودەم باڵیۆزی ئێران لە تورکیە بوو، داواکەی هووەیدا قبووڵ کراو بەمجۆرە کرا بە سکرتێری یەکەمی باڵیۆزخانەی ئێران لە ئەنکەرە.*

دەورانی باڵیۆزییەکەی ڕەجەبعەلی کورت بوو. دوای ماوەیەکی کورت، ژەنراڵ ئەرفەع جێی گرتەوە. ئەرفەع یەکێک لە نیزامییە توندەکان بوو. دەیەویست باڵیۆزخانەش وەک سەربازخانە ئیدارە بکا. هەموو بەیانییەک کارمەندەکانی ناچار دەکرد " بەپێی بەرزو نزمیی بەژن‌وباڵایان بەڕیز ڕاوەستن."[٣٤] تەنانەت دەنگۆ هەبوو کە لەو پشکنینە بەیانییەدا نەک‌هەر جلوبەرگی کارمەندەکان بگرە نینۆکیشیان تەماشا دەکرێن. تەنیا کەس کە نەچووە ژێر باری ئەو دیسیپلینە سەربازییە هووەیدا بوو.

لەو دەمەدا، عەبدوڵڵای ئینتیزام بەڕێوەبەری کومپانیی نیشتمانیی نەوتی ئێران بوو. هووەیدا بۆ ڕاکردن لە دیسیپلینی سەربازخانەیی ژەنراڵ ئەرفەع پەنای بۆ ئینتیزام بردو ئەویش پاش ماوەیەک هووەیدای وەک ڕاوێژکاری تایبەتی، گوازتەوە کومپانیی نەوت‌و دوای ماوەیەکی کورت کردیە سەرپەرستی کاروباری ئیداریی کومپانیی نەوت. بەڵام فەزای ئیداریی کومپانیی نەوت پەیڕەوی نەریتی ئینگلیسییەکان بوو، کە لەودا زنجیرەی پلە ئیدارییەکان بەتوندی لەبەرچاو دەگیرا. هەربۆیە، بەرزبوونەوەی لەنەکاوی هووەیدا بۆ لووتکەی ئەو هیرەمە ڕقو ئێرەیی کارمەندانی کۆنەکاری کومپانیی نەوتی

---

* دوڵدوم لە کتێبەکەیدا ئیددیعا دەکا کە هووەیدایان لەسەر پڕوپاگەندە بۆ مەزهەبی بەهایی لە تورکیە دەرکردوە. ئەو، شاهیدو بەڵگەیەکیش بۆ سابیت‌کردنی قسەکانی ناهێنێتەوە. کتێبی وی هەموو ڕێوشوێنەکانی لێکۆڵینەوە بە نەبوو دادەنێ‌و پارێز "احتیا×"ی زانایانە پشت گوێ دەخا. گێڕانەوەکەی یەکسەر تێکەڵ بە ڕقو کینەیەو تەنانەت ئەو ڕاستییەش کە نامەیەکی پڕ لە ستایشی جەمالزادەی لە جیاتی پێشەکی لەچاپی تازەی کتێبەکەدا بڵاو کردۆتەوە، شتێک لە بێ‌نرخیی کتێبەکە کەم ناکاتەوە. کتێبی دوڵدوم نوێنگەیەکی بەزەیی‌بزوێن‌و شەرمهێنی ئەو بەرهەمانەیە کە ئەم ڕۆژانە بەناوی ژیاننامە لە ئێران بڵاو دەبنەوە،بەڵام لەڕاستیدا شتێک نین جگە لە جنێوفرۆشی‌و نووسەرانیشیان زۆرتر کەسانێکن کە نان بەنرخی ڕۆژ دەخۆن‌و لەوانەیە تادوێنێ پەسن‌بێژی ئەو کەسایەتییە بووبن کە ئەمڕۆقسەی پێ دەڵێن.

هەڵگیرساندو بەوهۆیەوە، لە سەرەتادا ڕەفتاریکی زۆر ساردو بێموبالاتانەیان دەگەڵی هەبوو.[٣٥] هووەیدا هەروەک شێوەی کارکردنی بوو، لە بەرامبەر ئەوبەرهەڵستیانەدا سەبرو حەوسەلەی نیشان داو بۆ تێپەڕین لە کۆسپە ئیدارییەکان، کەلکی لە پێوەندییە ئینسانییەکانو ڕایەڵکەی دۆستەکانی وەرگرت. لە سەردەمی سەرۆکوەزیرییشدا هەر ئەم شێوەکارەی ڕەچاو دەکرد. لە سیاسەتدا پێوەندیی دۆستانەی بە ڕێگەچارەی هەموو گیروگرفتەکان دەزانی.[٣٦] لە جیاتی ئەوەی لەلای ئینتیزام گلەییو شکایەت بکا، پەنای بۆ دۆستی دێرینی خۆی سادقی چووبەک برد. چووبەک لە کارمەندە بەناوبانگەکانی کومپانیی نەوت بوو. چەند ڕۆژ دوای دەستبەکارکردن لە کومپانیی نەوتدا، هووەیدا ڕۆژێک چووبەکی بانگ کردە دەفتەری کاری خۆیو پۆستێکی تازەی پێ پێشنیار کرد. گوتی "دەمەوێ سکرتێری تایبەتیی نامە نهێنییەکانم بی."[٣٧] ئەگەرچی هووەیدا متمانەی تەواوی بە چووبەک هەبوو،بەڵام هۆی بنەڕەتیی ئەم پێشنیارەی شتێکی دیکە بوو. هووەیدا بۆخۆی پێی لێدەنا کە نایەوێ نامە ئیدارییەکانی هەڵەی زمانیو ڕێزمانییان تێبکەوێ. توانای زمانناسیی وی،زاڵبوونی بەسەر فەڕانسەیی،ئینگلیسیو ئەڵمانیداو "ئەو تۆزە تورکییە"ی دەیزانی،هەموو تا ئەودەم بەهۆی پێشکەوتنی لە دنیای سیاسەتدا دەژمێردران. وا دیار بوو هەربەهۆی ئەو زمانزانییەشەوە ڕێگای سەدساڵەی خەڵکی دیکەی بەشەوێک بڕیوە. بەڵام لە کومپانیی نەوتدا، زمانو بەتایبەتی زمانی فارسی،ببووە خاڵی لاوازی وی. هووەیدا بە زیرەکی ئەوخاڵە لاوازەی خۆی دۆزیەوەو بەخێرایی کەوتە هەوڵی کەمکردنەوەی بەرهەمە زیانبارەکانی. بەرەی کۆنتری سیاسەتمەدارانی ئێران، کەسانی وەک ئینتیزام، زۆربەیان دەسەڵاتی تەواویان بەسەر زمانو ئەدەبیاتی فارسیدا هەبوو. پێش شۆرشی مەشرووتە، لە دەرباری پادشایانی ئێراندا، پێشکەوتنی سیاسی زۆرتر هی کەسانێک بوو کە پەخشانێکی ڕەوانو قایمیان دەنووسیو دەیانتوانی، بەپێی بابەت، شێعرێکی گونجاو لەبەرڕا بخوێننەوە. هووەیدا لە بەرەی نوێی ئەو سیاسەتمەدارانە بوو کە زمانی هونەریی تەکنۆکڕاتی لە زمانی سەعدیو حافز باشتر حاڵی دەبوونو ڕێزیان بۆ دادەنا. کاری هێندێک لەو سیاسەتمەدارانە گەیشتبووە جێیەک کە شانازییان بە ڕاوێژی سەیری خۆیانو ناشارەزایی لە ئەدەبیاتی فارسییەوە دەکرد. بەڵام هووەیدا دەیزانی ڕێگایەکی نیە جگە لەوە کە فارسییەکەی بەهێزتر بکا.[٤٠]

هەرلەوکاتەدالەسەر ئامۆژگاریی چووبەک، *هووەیدا خانمی وەجیهەی مەعریفەتی وەک سکرتێری تایبەتیی خۆی هەڵبژارد. ئەو لە تەواوی بیست ساڵی دواتردا،کۆمەگی جێی متمانەی هووەیدا مایەوە. ژنێکی ڕەشیدو سەربەخۆ بوو. مێردەکەی لە ئەندامانی ڕاکردووی حیزبی توودە بوو. ساواک عادەتەن ئەوکەسانەی خزمی توودەیی‌و ڕاکردوویان هەبوو، بەتوندی دەخستنە ژێر چاوەدێری. جگەلەوە، بۆ هووەیداش وەک تێبینی باشتر بوو خۆ لە دامەزراندنی کەسێکی وەک خانمی مەعریفەت بپارێزێ. بەڵام هووەیدا ئەو تێبینییەی لەبەرچاو نەگرت.

هەر لەوسەردەمەدا. پەرویزی ڕاجی‌و یەدوڵڵای شەهبازیانیش هاتنە نێو ڕیزی کارمەندانی دەفتەری هووەیداوە. هەردووکیان پیاوی بەدیمەن‌و بۆشناغو مودیری بەتوانا بوون. هەردووکیشیان سەرەنجام دۆستایەتیی هووەیدایان باشتر کرد. ڕاجی سەروسرڕێکی دەگەڵ ئەشرەفی پەهلەوی دروست کردو بەیارمەتیی وی کرا بە باڵیۆزی ئێران لە ئینگلیستان. ئەو دیاری‌کرانە بەتایبەتی لەو بارەیەوە جێی سەرسوڕمان بوو کە لەندەن، پاش واشنگتۆن، گرنگترین پۆستی دیپلۆماتی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران بوو. ڕاجی ئەزموون‌و پێشینەیەکی لە بواری دیپلۆماتیدا نەبوو. بەوحاڵەش، بەهۆی تیژهۆشی‌و تێگەیشتنێک کە هەیبوو، بوو بە باڵیۆزێکی کارامەو لێزان. هێندێک لە چاوەدێرە سیاسییەکانی ئەو سەردەمە تەنانەت دەیانگوت دانانی ڕاجی هەرلەوکاتەدا جۆرێکیش بێڕێزیی شا بە ئینگلیسییەکان بوو.[٤١] شەهبازییش دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ هووەیدای کردە کیمیا. یەکەمین فرۆشگای زنجیرەیی لە ئێران وەڕێ خست‌و سەرەنجامیش کۆمپانییەکی پڕداهاتی کەشتییەوانیی دامەزراند. لەبارەی چەندوچۆنی چالاکییە بازرگانییەکانیەوە دەنگۆیەکی زۆر ساز بوو – دەنگۆیەک کە بەوتەی شەهبازی هەمووی بێبناخە بوو و لە ئێرەیی‌و قین‌لەزگییەوە دەهات- و هەربۆیەش دۆستایەتییەکەی لەباری سیاسییەوە بۆ هووەیدا گران کەوت. هێندێک لە ڕاوێژکارانی هووەیدا داوایان لێدەکرد لە شەهبازی دوور کەوێتەوە،[٤٢] بەڵام هووەیدا هەرگیز نەچووە ژێربار. ئەو لە دۆستایەتیدا یەکجار پایەدارو وەفادار بوو.

---

* پاش ئەوەی ماوەیەک لە دەستبەکاربوونی چووبەک تێپەڕی ئیدی بەکردەوە کارێکی زۆری پێ نەدەسپێردرا. هووەیدا بە چووبەکی گوتبوو لەم وەختی بێکارییە بۆ تەواوکردنی ڕۆمانەکانی خۆی کەلک وەرگرێ. لەڕاستیدا دەکرێ بڵێین بەمجۆرە هووەیدا جۆرێک بوورسی ئەدەبیی دابوو بە چووبەک. وتووێژی نووسەر دەگەڵ سادقی چووبەک،٢٢ی نووامری ١٩٩٧.

پاش ماوەیەکی تاڕادەیەک کورت، هووەیدا وەک مودیرێکی بەتواناو خۆش‌ئەخلاقی کومپانیی نەوت ناوبانگی دەرکرد. دەیانگوت بیرۆکەی تازە وەردەگریٚو ئامۆژگاریی خەڵکی دیکە قبووڵ دەکا. لەڕاستیدا ئەو شێوەیەکی تازەی بەڕێوەبەریی بەکار دێنا کە زیاتر ڕۆژئاوایی بوو و پشتی بە ڕاوێژو ئامارو باسی ئازاد دەبەست. بۆ نموونە جارێکیان کارمەندانی کومپانیی بۆ کۆبوونەوەیەکی گشتی بانگهێشتن کرد. ئەمجار بۆخۆی لەسەر شانۆی ساڵۆنەکە دەرکەوتو داوای لە بەشداران کرد بیٚپەروا پێشنیارو ڕەخنەکانیان بێننە گۆڕیٚ. بەڕێوەبەرە کۆنەکانی کومپانی سەریان لەوکارە سوڕ مابوو و زۆریان پیٚخۆش نەبوو. جگەلەوە، هووەیدا تەشریفاتی نیوڕۆژخواردنی تایبەتیی مودیرانی کومپانیی وەلا ناو زۆربەی وەخت لە ڕێستوورانی کارمەندە ئاساییەکان نانی دەخوارد. یەکەمڕۆژ کە چووە ڕێستوورانی کارمەندان لەنەکاو بێدەنگی هەموو جێیەکی داگرت. هووەیدا سینییەکی هەڵ گرتو چووە ڕیزی کارمەندەکانەوە. بەڵام دوای ماوەیەک بوونی لەنێو واندا بوو بە شتێکی ئاساییو ئیدی سەرنجی کەسی ڕانەدەکێشا.[٤٣]

هەر لەساڵانەدا هووەیدا داوای کۆمەگی لە ئیحسانی نەڕاقییش کرد. ئەوی یەکەمجار لە سویس دیبوو. نەڕاقی خوێندنی لە بەشی کۆمەڵناسیدا تەواو کردبوو. بە گەنجی ماوەیەک ئۆگری بیروباوەڕی شۆرشگێڕانە ببوو. پاش گەڕانەوەی بۆ ئێران، هەمیشە خوازیاری ئاشتی لەنێوان ڕێژیمو ئۆپۆزیسیۆندا بوو. زۆرتر وەک ئەڵقەی پێوەندیی نێوان ساواکو هێندێک لە موخالیفان کاری دەکرد. لە زۆر حاڵەتدا، نەڕاقی بۆ ڕزگارکردنی ڕووناکبیرێکی بەندی، یان هەرنەبیٚ وەدەستهێنانی خەبەرێک لە حاڵوئەحواڵی پەنای بۆ هووەیدا دەبرد. ساڵی١٣٤٢ (١٩٦٣) ، باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە هەڵسەنگاندنی کۆمەڵی ڕووناکبیریی ئێراندا، نەڕاقیی وەک کەسایەتییەک ناساندبوو کە "هەم دەگەڵ ڕێژیم پەیوەندیی هەیەو هەم لە خۆبەخۆیایەتیدا ڕەخنەی لیٚ دەگریٚ." بەشێکی دیکەی ئەو ڕاپۆرتە، بۆ باسی نەخشی نەڕاقی لە "دروستکردنی پێوەندی" لە نێوان ڕێژیمو موخالیفاندا تەرخان کراوە.[٤٤]

نەڕاقی سەرەنجام پاش هەوڵێکی زۆر توانی ناوەندێکی لێکۆڵینەوەی زانستە کۆمەڵایەتییەکان لە ئێران دامەزرێنیٚ. ئەم ناوەندە پێوەندیی ئیداریی دەگەڵ کۆلێژی ئەدەبیاتی زانکۆی تاران هەبوو. باڵیۆزخانەی ئەمریکا ناوەندی لێکۆڵینەوەی بە "ناوەندێکی چالاک" دەزانی کە لەودا "هێندیٚ باسی جێی سەرنج دێنە گۆڕیٚو هێندیٚ پڕۆژەی گرنگی

لێکۆڵینەوە لەبارەی چینی نێونجیی [کۆمەڵی] ئێران، لێکدانەوەی نەخشی بازاڕ، چەند لایەنێکی چاکسازیی زەوی...و لێکۆڵینەوەیەک بۆ ساواک لە بواری ڕیشە کۆمەڵایەتییەکانی ڕاپەڕینی ١٥ی جۆزەردان[ی١٣٤٢]دا لە حاڵی جێبەجێکردندان."[٤٥]

دامەزراندنی ئەم ناوەندە ئاکامی لێکۆڵینەوەیەک بوو کە پێشتر نەڕاقی بۆ کومپانیی نەوتی ئەنجام دابوو. ساڵی١٣٣٦ (١٩٥٧)،لێکۆڵینەوەی هێزی کاری کومپانیی نەوت بە نەڕاقی سپێردرا. ورەی کرێکاران‌و کارمەندان خەراپ بوو و چەندوچۆنی کاریگەریی ئابووریی ئەوان تەوەری بنەڕەتیی لێکۆڵینەوەکەی بوو. کۆنسێرسیۆم گەیشتبووە ئەو ئاکامە کە هەزاران کرێکارو کارمەندی کومپانی زیادن‌و کومپانیی نەوتی بۆدەرکردنی ئەو دەستەیە هەڵپێچابوو. یەکێک لە ئامانجەکانی نەڕاقی نیشاندانی ئەو ڕاستیە بوو کە ئەو کرێکارو کارمەندانە زیادی نین. دوای لێکۆڵینەوەیەکی دووردرێژ نەڕاقی گەیشتە ئەو ئاکامە کە خۆنەناسین لە ڕیزی کرێکاران‌و کارمەندانی کومپانیی نەوتدا یەکجار زۆرە. بە هووەیدای گوت یەکێک لە ڕێگاکانی بەربەرەکانی دەگەڵ خۆنەناسین پێکهێنانی بەرنامەی فەرهەنگی بۆ کرێکارانە. بەرهەمەکەی ئەوە بوو کە کومپانیی نەوت، بە هیممەتی هووەیدا،بەشێک لە گەورەترین ڕووناکبیرانی ئێران، یەک لەوان جەلالی ئالی ئەحمەدی بانگهێشتن کرد تا بچنە باشووری ئێران‌و لەبارەی مەسەلە فەرهەنگی‌و ئەدەبییەکانەوە دەگەڵ کرێکاران‌و کارمەندانی کومپانیی نەوت باس‌و وتووێژ بکەن. جگەلەوە، بە پێشنیاری نەڕاقی، کومپانیی نەوت لە باکووری وڵات هێندێ ئۆردووگای بۆ منداڵانی کرێکاران‌و کارمەندانی کومپانی دامەزراند.[٤٦]

هووەیدا بۆ بەڕێوەبردنی ئەم ناوەندانەش، ڕێگایەکی تازەی گرتە پێش. مەنووچێهری پیرووزی کردە بەرپرسی ئەوکارە. ئەو لە کارمەندانی کۆنەکاری کومپانی بوو. پاش کۆدیتای ٢٨ی گەلاوێژ،بەهۆی لایەنگری لە حیزبی توودەوە، ماوەیەک لە کار دەرکرا. کاتێک دووبارە گەڕایەوە ڕیزی کارمەندانی کومپانی، بەکردەوە "کەسێکی نەخوازراو" بوو و کارێکی زۆری پێ‌نەدەسپێردرا. هووەیدا بەکۆمەگی ئینتیزام و بە پێچەوانەی بەرهەڵستیی سەرەتایی ساواک، کاری دروستکردن‌و بەڕێوەبردنی ئۆردووگاکانی بەپیرووز سپارد. شەهبازییش لە کاری دروستکردنی ئەو ئۆردووگایانەدا نەخشێکی بنەڕەتیی هەبوو. پیرووز لە مەحموودئاباد، لە نیزیک لێوارەکانی دەریای خەزەر، ئۆردوویەکی بۆ منداڵان دامەزراند. کاری ئۆردووەکان یەکجار سەرکەوتوو بوو. هەر لە

یەکەمین هاویندا،نیزیکەی چوارهەزارو پێنسەد منداڵی کرێکاران و کارمەندانی کومپانی میوانی ئۆردووگا هاوینییەکان بوون. بۆ زۆر لەومنداڵانە، کە زۆرتر لە ناوچەی باشووری وڵات لە دایک ببوون و پێگەیشتبوون، چیا بەبەفرەکانی ئەلبورز لە دیمەنە سەرسوڕهێنەکانی ئەو سەفەرە بوون.[٤٧]

سەرەڕای سەرکەوتنی سەرەتایی پیرووز، دەورانی سەرۆکایەتییەکەی زۆری نەخایاند. لابردنەکەی ئاکامی ڕاپۆرتێکی ساواک بوو. گۆیا ئۆردووگا وێنەی شای لێنەبووە. لە ئاخروئۆخری دەیەی ٣٠ دا، خۆپەرستیی شا لە پەرەسەندندا بوو. شا لە هەمووکەس گوێلەمستیی بێئەملاوئەولای دەویستو ژێردەستانی سەرکێشو سەرپێچیکەری نەدەویستن. وێنەکانی لە کەلێنو قوژبنی وڵات لە هەموو جێیەک دەبینران. نیازی شایانە لە پێشەوەی هەموو بەرنامە ڕادیۆییەکاندا بوو. هەر لەوسەردەمەدا،دەفتەری زانیاریو لێکۆڵینەوەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا دەربارەی ڕادەو ئاکامەکانی خۆپەرستیی شاوە نووسی: "وینەی شا لە هەموو جێیەک هەیە. بەرنامەکانی سینەما هەمیشە بە بڵاوکردنەوەی سرووودی شاهەنشاهیو نیشاندانی چەند وێنەی شا لە حاڵەتی جۆراوجۆردا، دەست پێدەکەن. ڕۆژی لەدایکبوونی شاو شاژنیش بە تۆقتۆقەتەقاندنو ڕێژە دەکەنە جێژن. حزووری پادشایەتی لە هەموو بووارە کۆمەڵایەتییەکاندا بەرچاوە.[٤٨]

نیشانەکانی ئەو خۆپەرستییە هەرلەوکاتەدا دەتوانین لە لاپەڕەکانی گۆڤارێکدا ببینین کە هووەیدا لە کومپانیی نەوت وەڕێی خستبوو. یەکەم ژمارەی "کاوش" گەلاوێژی ١٣٣٩ (١٩٦٠) دەرچوو. ناوی هووەیدا لە لاپەڕەی یەکەمدا، وەک سەرنووسەری گۆڤارەکە هاتبوو. سادقی چووبەکیش لە دەرکردنی گۆڤارەکەدا کاریگەر بوو. هەر لە ساڵی یەکەمدا، ئەم گۆڤارە توانی بەشێک لە ناودارترین ڕووناکبیرانی ئێران بۆ هاوکاری بانگهێشتن بکا. نادری نادرپوور،موحەممەدی قازی،مەسعوودی فەرزاد،مەحموودی سیناعی، فەڕڕوخی غەففاری، سەعیدی نەفیسی و ئیبڕاهیمی پوورداود لە یەکەم هاوکارانی گۆڤارەکە بوون.

گۆڤارەکە هەرلەوکاتەدا ڕێگایەکیش بوو بۆئەوەی هووەیداو ئینتیزام بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆو بەڕێزەوە، یارمەتیی ماڵی بەهێندێک ڕووناکبیری دەستکورت بکەن. "کاوش" بۆهەر وتارێک هەقدەستێکی تاڕادەیەک بەرچاوی دەداو لە هەموو ژمارەیەکیشدا، ئەو وتارانەی لە نووسەرانی دەخواستن زۆر زیاتر لەو وتارانە بوون کە

چاپ دەكران. ژمارەی یەكەمی گۆڤارەكە نامەیەكی ئینتیزامی تێدابوو كە لەودا باسی ئەركەكانی "كاوش"ی كردبوو. لەوێدا ئینتیزام باسی سەرچاوە سروشتیە دەرنەهاتووەكانی ئێرانی نووسیبوو. هەرلەوكاتەدا، گوتبووی، سەرمایە ئینسانییەكانی كۆمەڵی ئێرانیش تاڕادەیەكی زۆر بە مۆری ماونەوە. دەیگوت هەرچەند بەكارهێنانی تەكنۆلۆژیی مۆدێڕن كاری دیتنەوەو بەكارهێنانی ئەوسەرچاوە سروشتییانەی ئاسانتر كردوە، بەڵام ئەركی دۆزینەوەو پێگەیاندنی هێزی كاری لێزان ئاڵۆزترەو ئەركی بنەڕەتیی گۆڤاری "كاوش"یش دیتنەوەو پەروەردەكردنی ئەو هێزی كارە لێزانەیە. ئینتیزام وتارەكەی بە دوعایەك تەواو كردبوو كە سروشتی نامۆو ناباوی بیروباوەڕی ئەوی نیشان دەدا. نووسیبووی: "مرۆڤ ماشێنی دروست كردوەو خوای گەورەش مرۆڤەكانو جیهان. لێرەدا كۆمەگ لەو دەخوازین تا هەنگاوە ئەزموونییەكانی ئێمە بكاتە بناخەدانەری سەركەوتنی یەكجاریمان."[٤٩]

كورتە پێشەكییەكیش كە هووەیدا بۆ ژمارەی یەكەمی "كاوش"ی نوسیبوو لە زۆربارەوە سەرنجڕاكێش بوو. بەشێكی گرنگی وتارەكە بۆ داستانێكی خەفەتاویو دووررودرێژ تەرخان كرابوو كە لەودا هووەیدا باسی ڕۆژێك دەكا كە ئاگادار كرا دەبێ پاریسی خۆشەویستی بەجێ بێڵێو بچێتە ئەڵمانی شەڕلێدراو. دەڵێ دۆستێك لەڕووی دڵسۆزییەوە بردمی بۆ گۆڕستانی پێرلاشێزی پاریس* (كە سادقی هیدایەتیش لەوێ نێژراوە.) لەوێ دۆستەكەم لەحاڵێكدا ئاماژەی بە ڕیزی بێبڕانەوەی بەردی گڵكۆكان دەكرد، گوتی: "دەزانی، هەموو ئەوانەی لێرە خەوتوون زۆر لە منوتۆ زیاتر خۆیان بۆ كارەكەیان بە "پێویست" زانیوە. بەڵام دوای وانیشو ئێمەش چەرخەكانی دنیا تۆزێك خێراتر یان تۆزێك سەبرتر گەڕاونو دەگەڕێن،و یەكێك لە بەدبەختییەكانی مرۆڤ ئەوەیە كە ئەوانەی دێنە جێی ئەو نوستووانە پێیان وایە بوونیان بۆ ئەوكارەی بەدەستیانەوەیە لەسەداسەد "پێویستە". لەحاڵێكدا نە ئەمنو نە ئەتۆو نە هیچ كەس لەكاری خۆماندا پێویست نیین."[٥٠]

جگە لە باسی ئەو داستانە، هووەیدا لە پێشەكییەكەدا بەڵێنی دا كە "ئەم گۆڤارە بكاتە تریبوونێك بۆ بەرەی لاوی وڵاتەكەمان كە لە دوارۆژدا بە كلیلی زانستو چاوكراوەیی قفڵە داخراوەكان بكەنەوەو گیروگرفتەكان چارەسەر بكەن،و ویستەكانیان بخەنە بەر چاوی خەڵك."[٥١]

جێی سەرنج ئەوەیە کە نە لە نامەی ئینتیزام، نە لە پێشەکیی هووەیدادا، لە هیچ کوێ ناوی شا نەهاتوە. لەڕاستیدا گۆڤارەکە بەڕواڵەت دەیەویست بە ئاشکرا خۆی لەو دابە باوەی پێهەڵگوتنی شا، کە ئەودەم ساواک و وەزارەتی دەربار دایانهێنابوو، بپارێزێ. بەڵام ساڵی دووەم "کاوش" یش سەرەنجام تەسلیم بوو و لەوەبەدوا پەسن و تاریفی شا بەشێک لە بابەتەکانی هەر ژمارەیەکی بوو.

دیارە لە ساڵی١٣٣٩ (١٩٦٠)دا مەسەلەی ئۆردووگا هاوینییەکان و هەورازو نشێوی چاپی گۆڤارەکە تەنیا غەمی هووەیدا نەبوون. کەموزۆر هەموو ئەوکەسانەی هووەیدایان لە نیزیکەوە دەناسی هەرنەبێ لە شتێکدا یەکدەنگن. هەموویان دەڵێن لەیلای ئیمامی گەورەترین ئەڤینی ژیانی هووەیدا بووە. وا دیارە هەر لەیەکەم دیداردا دڵی داوەتێ. هەرلەوکاتەدا هەمووکەس دەیگوت لەیلا ژنێکی جیاوازە. هێندێک کەس مەبەستیان لە وشەی "جیاواز" جۆرێک ڕەخنەگرتن بوو. وەک ئەوە بیانەوێ بەوناوە تایبەتییە،وەک ژنێکی سەرکێشو سەرەڕۆی دابنێن. هێندێکی دیکە بەڕاستی ئاشقی کەسایەتی و ناوبانگی وی بوون. دەیانگوت تەنانەت لە بنەماڵەی پاشایەتییش بێمنەتە. دەستەیەکی سێیەم دەیانگوت ئەو ژنێکی بەدئەخلاق بوو. دەیانگوت زوو قەڵس دەبوو و بەئاسانییش هێور نەدەبۆوە. دەیانگوت زۆرجار جنێوی بە هووەیدا دەدا. تەنانەت چەندجار پێیدەگوت "نجس‌وزیر". ماقووڵزادەیەکی ساردو بێڕووحو خۆبەزلزان بوو. دەیانگوت لە ڕێوڕەسمی دەوڵەتی بێزار بوو و بەدەگمەن تێیاندا بەشدار دەبوو. وەختێک دەهاتیش، زۆرجار زۆری دەخواردەوەو دەبووە مایەی شەرمەزاریی مێردەکەی. لە فەرهەنگێکدا کە کەمدوێیی لە پیاواندا پەسند دەکاو بێدەنگی بۆ ژنان بە شانازی دەزانێ، لەیلا بێپەروا قسەی خۆی دەکردو هەرگیز لە ڕادەربڕین نەدەترسا. هەمووان وشیاریان دەکردمەوە کە لەوانەیە پرسیارێکی نابەجێ زۆر تووڕەی بکا. لە یەک قسەدا، لەسەر ئەویش بە ئەندازەی مێردەکەی دەنگۆ ساز دەکرا.

تەنانەت چاوپێکەوتنیشی دژوارو هێندێ جار هەر نامومکین بوو. هەوڵی هەموو ئەودۆستانەی تێدەکۆشان ڕازیی بکەن وتووێژم دەگەڵ بکا،بێئاکام بوو. سەرەنجام دوای چەند مانگ تەقەلا،ڕۆژێک ئاگادار بووم کە لەیلا ئامادە بووە وتووێژم دەگەڵ بکا. پێنجی ژوئەنی١٩٩٨ بەپێی قەراری پێشوو،بۆ دیتنی چوومە ئاپارتمانێک لە گەڕەکێکی دەوڵەمەندنشینی ژنێڤ. سەری سەعاتی ١٠ لە دەرگام دا. جەمشیدی دەفتەری،کە

کۆتوشاڵوارێکی شینی جوانی دەبەردا بوون و کراواتێکی سووری جوانی لێدابوو، دەرگای کردەوە. بە ڕووخۆشیو ڕێزەوە فەرمووی کردم بۆ ژووری. قاوەی بۆ بانگ کردم. ئەمجار دەستی کرد بە گێڕانەوەی داستانی زۆر خۆش لە بارەی گەندەڵیی ماڵیی سەردەمی شاو پیلانە پاشملانەکانی عەلەمەوە. باسی کومپانییەکی ئەڵمانیی کرد کە چەند ملیۆن مارکی بەرتیل دابوو بە کاربەدەستێکی ئێرانیو چوونکە لە ئاکامی بەرپابوونی شۆرشدا پەیمانەکە هەڵوەشابۆوە، کومپانییەکە هەوڵی دەدا بەرتیلەکە وەرگرێتەوە. بەڵگەنامەکانی دادگایەکی لاهەی نیشان دام کە وردەکاریی ئەو داستانەی بە درێژی تێدا هاتبوو. هەر لەوکاتەدا باسی هێندێ قسەی خۆی لە دادگادا بۆ گێڕامەوە کە لەواندا بە چاکە باسی هووەیدای کردبوو و گوتبووی ئەو وەک سەرۆکوەزیر تێدەکۆشا بەپێی توانا، پێشی ئەو سەرپێچی‌یانە بگرێ.

پاش نیزیکەی سەعاتێک قسەکردن لەوبارەیەوە، غیرەتم وەبەر خۆم نا پێی بڵێم کە هەرچەند قسەو بەڵگەکانی زۆر سەرنجڕاکێشن، بەڵام ئامانجی من لە سەفەر بۆ ژنێڤ دیتنی لەیلا بووە. گوتم دەرفەتێکی زۆرم بۆمانەوە لە ژنێڤ نیەو حەز دەکەم لەیلا ببینم. ئارامو بێ شلوێبوون گوتی: "داوای لێبووردن دەکەم. لەیلا وەزعی باش نیەو هەربۆیەش ناتوانێ بتان‌بینێ." ئەمجار بێ‌ئەوەی گوێ بداتە تووڕەیی‌و داماویی من، دەستی بە گێڕانەوەی داستانەکانی کردەوە. ئەمجار باسی دوکتۆر موسەددیقی خزمیی بۆکردم. وێنەیەکی ئیمزاکراوی ئەو، سووچێکی ژووری دانیشتنەکەی ڕازاندبۆوە. هەرجۆرێک بوو قسەکەیم پێبڕی. بە دڵشکاوی لە ئاپارتمانەکە هاتمە دەر. لە دڵی خۆمدا گوتم پێم وایە هەق بەو کەسانە بوو کە دەیانگوت دەبێ واز لە دیداری لەیلا بێنم. هەر لەوکاتەدا دەمزانی ئەگەر لە زمان خۆیەوە باسی ژیانی دەگەڵ هووەیدا نەگێڕمەوە، بەتاڵاییەکی گرنگ لەم بەسەرهاتەدا دەمێنێ.

دوای ماوەیەک، هەوڵی دیداری لەیلام دەست پێکردەوە.ساڵێکی پێچوو. سەرەنجام ئەو نەزەری گۆڕیو ئامادەی وتووێژ بوو. ئەووەخت لە ماڵی پووری لە پاریس دەژیا. بەیانیی ئەو ڕۆژەی گەیشتمە پاریس زەنگم بۆ لێداو هەربۆ ئەوڕۆژە وەختێکمان دانا. نیگەران بووم کە نەکا جارێکی دیکە ڕای خۆی بگۆڕێ.

سەری سەعاتی ٣ هات. لە سووچێکی تاریکو پڕدووکەڵی کافەیەکی پاریس دانیشتین. چاکەتێکی چەرمی ڕەشی جوانی دەبەرداو شاڵوارێکی تاریکی دەپێدا بوو. کەوشە

ڕەشەكانی جوانو ڕەحەت دیار بوون. چاوە كاریگەرو خەماوییەكانی بە چاویلكەیەكی قاوەیی داپۆشرابوون. دیمەنی مرۆڤێكی باوەڕبەخۆو سەنگینی هەبوو. نە تووڕەیی پێوە دیار بوو، نە ماندوویی. قاوەیەكی داوا كردو سەری قسەی داگیرساند.

لەیلا ئیمامی یازدەی ڕەشەمەی١٣١١ (١٩٣٣) لە شاری ئابادان لە دایک بوو. مەلەک خانمی دایكی كچی وسووقوددەولە بوو،كە بە یەكێك لە سێ بناخەدانەری قەراردادی شوومی ١٩١٩ دەژمێردرا. بابی ناوی نیزامودینی ئیمامی بوو. ئەویش لە بنەماڵەیەكی بەدەسەڵاتو بەناوبانگ بوو. نیزامودین كارمەندی دەوڵەت بوو و زۆروەخت كاری گرنگی هەبوون. لە جەرگەی قەیرانی نەوتدا،نوێنەری ئێران لە دەفتەری كومپانیی نەوت لە لەندەن بوو. لەیلا دەیگوت: "بابم پیاوێكی لەسەرەخۆ بوو و خۆی لە كێشەو ئاڵۆزی دەپاراست." بەشی زۆرتری سامانی بنەماڵە هی دایكی لەیلا بوو. بەتایبەتی كە پاش مردنی بابی،مڵکوماڵێكی زۆری بۆ بەمیرات مابوو. بابی بابی لەیلا لە ڕووحانییە ناسراوو ڕووناكبیرەكان بوو. پێی دادەگرت كە كچەكانیو نەوە كچەكانی هەموویان بخوێنن. لەیلا منداڵی گەورەی بنەماڵە بوو. چوار خوشکو برای هەبوون. خوشكە جحێڵەكەی،فەریدە، منداڵێكی یەكجار جوان بوو. بە پێچەوانەی لەیلا كە بەمنداڵی حەزی لە خوێندن دەكرد، فەریدە زیاتر لە غەمی پەیدا كردنی مێردێكی باشو پێكەوەنانی بنەماڵەدا بوو.[٥٢]

لەیلا دوازدە ساڵە بوو كە ئێرانی بەجێ هێشت. بابی لە ئینگلیستان كاری پێدراو خێزانەكەشی دەگەڵ خۆی برد. لەیلا لە مەدرەسەیەكی شەووڕۆژیی بەناوبانگی ئینگلیس لە شاری(Surrey) ناونووسیی كرد. دواناوەندیی لە ئینگلیستان تەواو كرد. دوایە گەڕایەوە ئێرانو دووساڵێک وەک سكرتێر كاری بۆ ئەسڵی چوار كرد.[٥٣] بیستودووساڵە بوو كە بەهۆی میراتی بابی دایكی لەیلاوە بنەماڵەكەی توانیان بۆ درێژەدانی خوێندن بینێرنە ئەمریكا. ئەویش ساڵی١٣٣٤(١٩٥٥) ئێرانی بەجێ هێشتو لە زانكۆی كالیفۆڕنیا،لە بەركلەی، ناونووسیی كرد. پاش ساڵێک، هاوینی١٣٣٥ (١٩٥٦) چووە زانكۆی كالیفۆڕنیا لە لۆسئەنجلێس. لەوێ دەگەڵ كچێكی ئەمریكایی بە ناوی جین بوو بە هاومزڵ. جین لە ڕۆژنامەیەكدا بۆ پەیداكردنی هاوژوورێک ڕێكلامی كردبوو، لەیلاش هەر لەو ڕێگایەوە دەگەڵی ئاشنا بوو. ئاپارتمانە هاوبەشەكەیان لە ناوچەی وێستڤوودی لۆسئەنجلێس لە نیزیک زانكۆ بوو.

لەیلا توانایيەکی ئەوەندە بەربڵاوی دارایی نەبوو. دەیگوت: "مانگانە سەدوشەست دۆلارم لە ماڵێڕا بۆ دەهات". دۆستەکەی، جین کە ئێستا دەگەڵ مێردەکەی، لایل بێکەر، فرۆکەوانی خانەنشینی هێزی ئاسمانیی ئەمریکا، لەشاری چووک‌و جوانی ناپا دەژی، بەخۆشی یادی ئەو ڕۆژانە دەکاتەوە. دەیگوت: "لەیلا هەمیشە نیگەرانی قورسیی خەرجی خوێندنەکەی بوو. بەردەوام لە غەمی ئەوەدا بوو کە چەندی بکرێ زووتر خوێندنەکەی تەواو کاو ئەو بارە قورسە لەسەر شانی بنەماڵەکەی هەڵگرێ."[٥٤] لەیلا خوێندکارێکی جیددی بوو. حەزی لەو بێ‌موبالاتییە کە بۆتە بەشێک لە ژیانی خوێندکاری، نەدەکرد. چەند دەرسێکی لە بەشی هونەرو ئاڕشیتێکتدا گوزەراند. جاری واش بوو ئۆگریی بە کۆمەڵناسی نیشان دەدا. ڕۆژێک کە لە ماڵە ڕازاوەکەی جین چوومە سەردانی، دوو تابلۆی دەستکری لەیلا دیوارەکانیانی ڕازاندبۆوە. یەکیان بە دیواری ژووری نان‌خواردنەوە بوو،کە سروشتێکی زەردی بێ‌گیان بوو.تابلۆکەی دیکە بە دیواری حەمامی ژووری خەوی ماڵەوە هەڵاوەسرابوو.لەودا ژنێکی ڕووت دەبینرا،کە هێڵەکانی دەموچاوی زەق‌و ڕەنگیشی سوورێکی ئاشقانە بوو.

لە لۆس ئەنجلێس، لەیلا پاش ماوەیەک ئاشقی لاوێک بوو کە لە دراوسێیەتیی خۆیدا دەژیا. جینی دۆستی بیرەوەریی خۆشی لەو دۆستە تازەیە نەبوو. بەوحاڵە، پێی‌گوتم: "پێم وایە تەنیا ئەڤینی ڕاستەقینەی لەیلا هەر ئەولاوە بوو." تاوێک ڕاوەستاو ئەمجار بۆ تەواوکردنی قسەکەی گوتی: "دیارە مەبەستم ئەوە نیە کە دواتر ئاشقی ئەمیری نازەنین نەبوو. بەڵام ئەڤینی بۆ ئەو لەجۆرێکی دیکە بوو."[٥٥]

بەفرانباری١٣٣٨ لەیلا لە زانکۆی کالیفۆڕنیای لۆس‌ئەنجلێس لیسانسی بەشی هونەری وەرگرت. دەسبەجێ گەڕایەوە ئێران. هێشتا ئاشق بوو و هیوادار بوو ڕۆژێک دووبارە بە یارەکەی بگاتەوە. لەوماوەیەدا، فەریدەی خوشکی ،ئاشقی حەسەنعەلیی مەنسوور ببوو. دەورانی خزمەتی مەنسوور لە ڤاتیکان ساڵی١٩٥٧ بەسەر چوو و ئەو دەسبەجێ گەڕایەوە ئێران. لە چەند مانگی هەوەڵی مانەوەی لە تاراندا دەگەڵ دوو ژنی جیاواز سەروسرڕێکی پەیدا کرد. یەکەمیان ئاڕتیستێکی بەناوبانگ‌و ئەوی دیکەیان ژنی پزیشکێکی ددانی خەڵکی چێکۆسلۆڤاکی بوو. بەڵام بەرەبەرە کەوتە بیری ژن‌هێنان‌و دەگەڵ فەریدە ئاشنا بوو. هەر لە شەوی زەماوەندی مەنسوورو فەریدەدا بوو کە هووەیداش ئاشقی

لەیلا بوو*و بەشی زۆری ئەو شەوەی لە پەنا لەیلا بەسەر برد. لەیلا بەڕاوێژێکی کەمێک خەفەتاوی دەیگوت: "ئەمیر بنیادەمێکی زۆر لەبەردڵان بوو. داستانی زۆر خۆشی دەگێڕانەوە."٥٦ ئەو ڕۆژانە هووەیدا تازە لە سەفەری ئەمریکا هاتبۆوە. لەوێ چەند دەورەیەکی یووگای دیبوون. لەیلا دەیگوت: "ئەمیرزۆر ئۆگری ئەو دەورانە ببوو. ئەوشەوە باسی ڕێژیمی خۆراکیی جۆراوجۆری یووگایی بۆ کـردم."٥٧ لەیلاش بەش‌بەحاڵی خۆی حەزی لە ڕازاندنەوەی نێوماڵ دەکردو دەیەویست هەر بەوەش بژی. هووەیدا یەکەمین کاری گرنگی لەوبارەدا پێ‌سپارد. بڕیار درا لەیلا ڕازاندنەوەی ژووری ئێران لە پێشانگای نێونەتەوەیی ئیزمیردا وەئەستۆ بگرێ.

دوای چەند جار یەکتردیتن کە لە زۆربەیاندا مەنسوورو فەریدەش ئامادە بوون، هووەیدا سەرەنجام ڕۆژێک لەیلای بانگ کردە دەفتەری کاری خۆی لە کومپانیی نەوت. لەیلا پێی وابوو هووەیدا "کارێکی دیکەی بۆ پەیدا کردوە." تا ئەو وەختە پێوەندییەکەیان جیددیو ڕەسمی بوو. لەیلا دەیگوت "مکوڕ بووم کە بە ئاغای هووەیدا ناوی بەرم." بەڵام ئەو ڕۆژە لە دەفتەری هووەیدا خێرا تێ‌گەیشت کە سەردانەکەی پێوەندییەکی بەکاری ڕازاندنەوەی نێوماڵەوە نیە. لە جیاتی ئەوە هووەیدا باسی ئەڤینی خۆیو مەیلی بە زەماوەندی بۆ لەیلا کرد. لەیلا پێشنیاری هووەیدای ڕەت کردەوە. گوتی: "حازر نیم مێرد بکەمو جگە لەوە منداڵەبەربوونیشم بۆ سەختە."٥٨ هووەیدا دەسبەجێ وەڵامی دایەوە کە منداڵداربوون بۆ ئەو جێگایەکی نیە. بێ‌ئەوەش کە حاڵەتێکی جیددی وەرگرێ ڕوونی کردەوە کە لەڕابردوودا،بە تاقیکردنەوەی پزیشکی، بۆی دەرکەوتوە کە هەرگیز ناتوانێ ببێتە باب. لەیلا سەرەنجام چارەیەکی نەما جگە لەوە کە ڕاستییەکەی بۆ بدرکێنێ. "ئەمن ئامادەی زەماوەند نیم. جگەلەوەش، ئەمن ئاشقی پیاوێکم کە لە ئەمریکا دەژی." بەڵام سەرەڕای ئەو ڕوون‌کردنەوەیە، هووەیدا وازی لە داخوازەکەی نەهێنا. نەک‌هەر لەیلای لە زۆر میوانداریياندا دەدی، بەڵکوو هەروا سەوداسەری بوو. بەڵام هەرلەوکاتەدا

---

* شەوی زەماوەندی مەنسوور لەبارێکی دیکەشەوە جێی سەرنجە. سێ سەرۆکوەزیری دواتر،ئەو شەوە لە نێو میوانەکاندا بوون. بێجگە لە مەنسوورو هووەیدا زولفەقار عەلی بۆتۆش لەو میوانداریيەدا بەشدار بوو. هەرسێکیان لاو بوونو هەر سێکیان بە پشتیوانیی ئەمریکا دڵگەرم بوون. هەرسێکیان چاکسازیخوازو عورفیپەوشت بوون. هەرسێکیشیان بەدەستی هێزە ئیسلامییەکان کوژران. سەیر ئەوەیە هووەیداو بۆتۆ لەماوەی حەوتوویەکدا ئیعدام کران.

سیاسەتێکی دیکە مێشکی وی بەخۆیەوە خەریک کردبوو. ئێران بەرەو ئاڵوگۆڕێکی مەزن دەڕۆیشتو هووەیداش بڕیاری دابوو لەو ئاڵوگۆڕەدا نەخشێکی گرنگ یاری بکا.

فەسڵی حەوتەم

شۆرشی سپی

ئاڵۆزیو ناڕوونی هەر زیاد دەبێ

داخوا هەرگیز نات‌ناسین؟

مەلویل

ئەو گومانە زۆر باوە کە دەوڵەتی ئەمریکا لە سەردەمی جان کەنەدییەوە شای بۆ هێندێک چاکسازیی ئابووریو سیاسی لە مەنگەنە داوە. بەڵام وابزانم بە پشت‌بەستن بە بەڵگە مێژووییەکان دەتوانین بڵێین ڕاستییە مێژووییەکە وا نیە. لە نێوەڕاستەکانی دەیەی ۳۰ی هەتاوییەوە، واتە ڕاست پێنج ساڵ پێش سەرۆکایەتیی کەنەدی، سیاسەت‌دانەرانی ئەمریکا نیگەرانی سەقامگیریی درێژخایەنی ئێران بوون. ساڵی۱۳۳۷ (۱۹۵۸)، سیا هەرنەبێ لە دوو ڕاپۆرتی جیادا،گەیشتە ئەو ئاکامە کە "حەمەڕەزای پەهلەوی توانای

گرتن‌و جێبەجێکردنی بڕیاری پێویست‌و لێبڕاوانە بەرەو چاکسازیی کۆمەڵایەتیی نیە"[1]

هەشتی ڕەشەمەی١٣٣٦ (١٩٥٨)، تیمسار وەلییوڵڵای قەرەنی،دەگەڵ سی‌وهەشت کەسی دیکە، بەتۆمەتی پیلانی کۆدیتا دژی شا گیران.[2] دەوڵەتی ئێران لە یەکەم بەیاننامەی خۆی لەو پێوەندییەدا "دەوڵەتێکی بێگانەی نەناسراو"ی وەک بەرپرسی کۆدیتا ناساند. ئەوکات،هەموو چاوەدێرە سیاسییەکان دەیان‌زانی کە ئەو "دەوڵەتە بێگانەیە" لە دەوڵەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەدەر نیە. دیارە چەندوچۆنی دەست‌بوونی دەوڵەتی ئەمریکا لە کۆدیتای قەرەنیدا هێشتا ڕوون نیە. بەڵام بە پشت‌بەستن بە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا دەکرێ لێبڕاوانە ئیددیعا بکەین کە قەرەنی پێش کۆدیتا پێوەندیی دەگەڵ باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران هەبوو. بۆ وێنە، ئەو حەڤدەی ڕێبەندانی ئەوساڵە چووە باڵیۆزخانەو پێشنیاری کرد وەزیری دەرەوەی ئەوکاتی ئەمریکا،جان فاستەر دالێس، داوا لە شا بکا کە "پادشایەتی بکا،نە حکوومەت."[3]

لە هەوڵێکی بەربڵاوو پێکەوەبەستراودا، دەوڵەتی ئەمریکا، سندووقی نێونەتەوەیی دراو، بانکی جیهانی، بانکی نێونەتەوەیی نوێکردنەوەو پەرەپێدان،و زانکۆی هاروارد، بە کۆمەگی ماڵیی بنیاتی فۆرد،گەڵاڵەی سیاسەتێکی نوێیان لە ئێران داڕشت. دەیانەویست قەوارەی ئابووریی وڵات بگۆڕن. داوای بەرنامەی درێژخایەنی ئابوورییان دەکردو سیاسەتی خۆخڕکردنەوەی ئابوورییان پێشنیار دەکرد. هەر لەوکاتەدا، دەیانەویست نەختێکیش لە دەسەڵاتی شا کەم بکەنەوە. یەکێک لە ئاکامە ڕەنگە نەخوازراوەکانی ئەم هەوڵانە ئەوە بوو کە ساڵی١٣٤٤(١٩٦٥) ئەمیر عەبباسی هووەیدا بوو بە سەرۆک‌وەزیری ئێران. ئەو بیروبۆچوونانە کە ئەو لە ساڵانی دەسەڵاتی خۆیدا بە دوایانەوە بوو،هەموویان زۆر وەک ئەو سیاسەتە چەندلایەنەیەی ئەمریکا دەچوون.

دیارە لە ترسی ئەوەی نەکا دەسەڵاتی پشتی ئەو چاکسازییە بۆ سەقامگیریی سیاسیی ئێران بەس نەبێ، یان تەنانەت ئەو ئەمنیەتە بخاتە مەترسییەوەش، ڕێکخراوە ئەمنیەتییەکانی ئەمریکا ساڵی١٣٣٦(١٩٥٧) کۆمەگیان بە دامەزرانی ساواکیش کرد. لە ساڵەکانی دواتردا ساواک پشتی بە هاوکاریی هێندێ ڕێکخراوی ئەمنیەتیی وەک مووساد،ئێم ئای٦و هێندێ ڕێکخراوی پۆلیسیی ئورووپای ڕۆژهەڵاتیش قایم بوو و بەرەبەرە مەودای چالاکییەکانی بەربڵاو بوو. بەهێزکردنی ساواک لەڕاستیدا بەرگێڕەوەیەک بوو دژی سەرهەڵدانی پشێوی یان کۆمۆنیزم لە ئێراندا.[4]

لە نێوەڕاستەکانی دەیەی ٣٠ی هەتاویو لە جەرگەی شەڕی سارددا، کەمتر وڵاتێک بەقەد ئێران بایەخی ستراتیژیو ئابووریی هەبوو. لەو بوارەدا، پێش هەموو شتێک مەسەلەی نەوت گرنگیی ژیانەکیی هەبوو. ٢٢ی ژوئەنی ١٩٥٣، برایانی دالێس، کە یەکیان وەزیری دەرەوەو ئەوی دیکەیان سەرۆکی سیا بوو،لە دەفتەری وەزیری کاروباری دەرەوە کۆبوونەوەیەکیان کرد. بەرنامەی کاری کۆبوونەوەکە پەسندکردنی وردەکاریی ناردنی یەکێک لە مەئموورەکانی سیا بۆ ئێران بوو. ناوی ڕاستی ئەو مەئمووره کەرمیت ڕۆزڤێڵتو ناوی عەمەلیاتییشی "بارانساز" بوو. ئەرکەکەشی ڕووخاندنی دەوڵەتی موسەددیقو گێڕانەوەی شا بۆ سەر دەسەڵات بوو. ناوی عەمەلیاتیی شاش "پیشاهنگ" بوو.[٥] کۆدیتا بەسەرکەوتنەوە ئەنجام درا. شا گەڕایەوە سەر دەسەڵات. موسەددیق زیندانی کرا. لە گرنگترین ئاکامەکانی ئەم کۆدیتایە ئەوە بوو کە کۆنسێڕسیۆمێک لە کومپانییە نەوتییەکان دەسەڵاتی بەسەر نەوتی ئێراندا پەیدا کرد. هێندێ بەڵگە کە ماوەیەک لەمەوبەر لەبارەی چەندوچۆنی کۆدیتاوە لە ڕۆژنامەی نیۆیۆڕک تایمزدا بڵاو بوونەوە بە ئاشکرا نیشان دەدەن کە ئەمریکا پێش پەسندکرانی وردەکاریی نەخشەی کۆدیتا دەیەویست ئینگلیس ئەوە دەستەبەر بکا کە دوای تەواوبوونی عەمەلیاتەکە بەشێک لە نەوتی ئێران دەبێتە هی کومپانییە ئەمریکاییەکان. "مێژوولکەی پێوەندییەکانی ئێرانو ئەمریکا" کە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا دایناوە ئەم ڕاستییە بە زمانێکی دیکە دەردەبڕێو دەنووسێ: "شێرەکانی نەوتی ئێران کرانەوەو هاوکات دەگەڵ ئەوە ئەمریکاش بەرەو ئێران شۆڕ بۆوە."[٦]

شا تا دوایین لەحزەی ژیانی لەوباوەڕەدا بوو کە پاڵەپەستۆی ئەمریکا بۆ چاکسازیی کۆمەڵایەتی لە ئاخروئۆخری دەیەی سیو سەرەتاکانی دەیەی چلداو هەروەها شۆرشی ئیسلامی خۆشی، ئاکامی هەوڵەکانی وی بۆ کزکردنی دەسەڵاتی کومپانییە نەوتییەکان بوون. لە وەڵام بۆمێژوو "پاسخ به تأریخ"دا کە دواکتێبیەتیو ڕاوێژەکەی هێندێ جار وەک دۆنکیشۆت دەچێ، دەنووسێ:

"مێژووی نەوت پڕکێشەترین فەسڵی ئاڵوگۆڕی ئابووریو سیاسیی زۆر لە گەلانی جیهانی ئێستایە. فەسڵێکە پڕ لە ئاژاوەسازی،پیلان، هەورازو نشێو،ئاڵوگۆڕی سیاسیوئابووری، تێرۆرو کۆدیتاو شۆرشی خوێناوی. ئەو ڕووداوانەی لەوساڵانەی دواییدا بەسەر وڵاتی من هاتنو ئەو مەسەلانەی ئەمڕۆ ئێران لەگەڵیان بەرەوڕوویە، هەروەها ڕووداوەکانی

ناوچەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بێ لێکدانەوەی وردی مەسەلەی نەوت تێگەیشتنو لێکدانەوەیان ناکرێ...

هەر دەگەڵ ئەوەی ئێران دەسەڵاتی تەواوی بەسەر سامانە ژێرزەوییەکانی خۆیدا بەدەست هێنا،هێندێک لە ڕاگەیەنە گشتییەکانی دنیا خەباتێکی بەرینیان دژی وڵات دەست پێکردو منیان بە پادشایەکی ملهوڕ ناو برد. چالاکییە دژی ئێرانییەکانی ڕێکخراوە بەناو خوێندکارییەکان لە دەرەوەی وڵات هان دران. ئەم خەباتە ساڵی١٣٣٧ (١٩٥٨) دەستی پێکرد. ساڵی١٣٤١ گەیشتە چڵەپۆپە، بەڵام هەرگیز لەنێو نەچوو. هەرچەند دوای شۆرشی شاو خەڵک لە ئێران لەوساڵەدا، بەرامبەر بە پێشکەوتنو ئاڵوگۆڕەکانی ئێران دوژمنانمان ناچار بوون بێدەنگ بن. بەڵام دووبارە خەباتی تەبلیغاتیی خۆیان ساڵی ١٣٥٤(١٩٧٥) دەست پێکردەوە.[٧] (محمد رضا پهلوی،پاسخ به تأریخ، بەکوشش شهریار، تهران١٣٥٧، ١١٨-١١٢)

دیارە ئەگەر بۆچوونی یەکسەر هەقبەدەستانەی شا لە مێژووش قبووڵ نەکەین، دیسان ناتوانین گومان لەوە بکەین کە یەکێک لە تەوەرەکانی سیاسەتی هاوچەرخی ئێران هەر ئەم مەسەلەی نەوتە بوو. ئێران یەکێک لەگرنگترین وڵاتانی بەرهەمهێنی نەوتە.
جگەلەوە، خەلیجی فارس بە شاڕەگی نەوتی جیهانو ئاوەڕێی سەرەکیی ناردنی نەوت بۆ ڕۆژئاوا دادەنرێ. لە یەک قسەدا،ئەمنیەتی لێوارەکانی ئێران،زامنی ئەمنیەتی چوونی نەوتی خەلیجی فارس بۆ شوێنەکانی دیکەی دنیایە.

هاوینی ساڵی١٣٣٧ (١٩٥٨)،کۆدیتا خوێناوییەکەی عێراق "شای ئێرانی ترساندو غافڵگیر کرد.(بێ گومان بیری پێ لە وەزعیەتی خۆشی کردەوە.)"[٨] هەرلەوکاتەدا، لەو وەختەوە، شا زۆر نیگەرانی دەستدرێژیی عێراق بۆسەر ئێران بوو. هەروەک لە ڕاپۆرتێکی سیا، ڕێکەوتی ١٢ی مانگی مای١٩٦٦ دەردەکەوێ، شا ناسیۆنالیزمی عەڕەبی، کە لە لایەن ناسر لە میسرەوەش پشتی دەگیرا، بە مەترسییەکی گەورە بۆسەر ئێران دەزانی.[٩] لە ئاخروئۆخری دەیەی سیو لە تەواوی ساڵانی دەیەی چلدا، ئەو گومانانەی شا،بەتایبەتی لە ڕوانگەی ناحەزانیەوەو تەنانەت بە بۆچوونی هێندێ لە پشتیوانانیشی لە ئەمریکا،نیشانەی ترسی شێتانەی ناوبراو بوون. بەڵام ئەمڕۆ کە ئەزموونی شەڕیماڵوێرانکەری ئێرانو عێراقمان بەجێ هێشتوە،چارە نیە دەبێ ئەوڕاستییە قبووڵ بکەین کە ئەو گومانانەی شا

بێجێ نەبوون‌و ڕاست لەسەر بناخەی پێش‌بینییەکی وردو دروست‌و تەنانەت پێغەمبەرانەی دواۆژ دانرابوون.

سەرباری مەترسیی دەست‌درێژیی عێراق، ئێران سنوورێکی هاوبەشی دووردرێژی دەگەڵ شووڕەوییش هەبوو. شا هەمیشە نیگەرانی دەست‌تێوەردان‌و پیلانگێڕیی شووڕەوی لە ئێراندا بوو. لە ڕاستیدا یەکێک لە پایەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران لەو سەردەمەدا ئەو گومانە بوو کە دەوڵەتی شووڕەوی، بە پەیڕەوی لە سیاسەتی لەمێژینەی تەزارەکان، لە دەرفەتێک دەگەڕێ بۆ ئەوەی دەوڵەتی ئێران بڕووخێنێ‌و حکوومەتێکی دەست‌نێژی خۆی تێدا دامەزرێنێ‌و سەرەنجام خەونی لەمێژینەی وەدەست‌هێنانی بەندەرێک لە ئاوە ئازادەکانی خەلیجی فارسدا وەدی بێنێ. جان فاستەر دالێس،لە کاتی ئامادەکردنی سەفەری نۆیەمی شا بۆ ئەمریکا لە پووشپەڕی ١٣٣٧ (١٩٥٨)دا،یادداشتێکی بۆ ئایزەنهاوێر نووسی. لەودا هاتبوو: "[شا] پێی وایە ئێران پێویستیی بە سوپایەکی بەهێزتر هەیە...تا بتوانێ خۆ لەبەر دەست‌درێژیی شووڕەوی ڕابگرێ. لە وتووێژێکدا کە مانگی ژانویە دەگەڵیم هەبوو، هەوڵم دا تێی‌بگەیەنم کە بەربەستی بنەڕەتی دژی هێرشی شووڕەوی لەو ناوچەیە توانای بەرگێڕەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانە."[١٠]

ئەم هەوڵە دوولایەنەی کاربەدەستە ئەمریکاییەکان،واتە کەم‌کردنەوەی خەرجی خۆچەکدارکردنی ڕێژیمی شا لەلایەک‌و ملزەم‌کردنی شا بەوە کە لەجیاتی بەهێزکردنی سوپای ئێران، پشت بە دەسەڵاتی یەکلاکەرەوەی ئەمریکا ببەستێ، لەلایەکی دیکە، لە ماوەی دەساڵی دواتردا درێژەی هەبوو و هێندێ هەورازو نشێوو جاروبار ئاڵۆزیی دەگەڵ بوون. لەجێدا،شا هەرگیز نەچووە ژێر باری قسەی ئەمریکاییەکان‌و لە سەردەمی سەرکۆماریی کەنەدی‌و جانسۆندا، ئەم مەسەلەیە تەوەری ئەو ناکۆکییانە بوو کە جاروبار لە نێوان شاو دەوڵەتی ئەمریکادا ڕوویان دەدا. ئەم ئاڵۆزییانە لە سەردەمی نیکسۆندا تەواو بوون. ئەو سەرەنجام دەگەڵ شا بوو بە هاوڕا. گوتی لەمەودوا شا دەتوانێ چەندی پێی خۆشە چەک بکڕێ. وەک دەڵێن، ئەو بۆ کڕینی چەک "چەکی سپی"ی دا بە شاو دەستی ئاوەڵا کرد تا بە کەلک‌وەرگرتن لە داهاتی ڕوولەزیادبوونی نەوت، چەکی دڵخوازی خۆی لە ئەمریکا بکڕێ.[١١]

دیارە لە ساڵی١٣٣٧ (١٩٥٨)دا تەوەری سەرەکیی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا بەرامبەر بە شووڕەوی، نێوەرۆکی ستراتیژیی "گەمارۆ" بوو پاش ماوەیەک ئەمریکا، بە ڕەزامەندیی ئینگلیستان،ئێرانی ئاگادار کردەوە کە: "پێشوازی لە بەستنی پەیمانێکی بەرگریی ناوچەیی دەگەڵ تورکیەو پاکستانو عێڕاق دەکاو ئەگەر پەیمانێکی وا دروست بێ،ئەمریکا ئامادەیە کۆمەگ بە بەهێزبوونی هێزەکانی بەرگریی ئێران بکا."[١٢] ئێران دوای وەرگرتنی پەنجا میلیۆن دۆلار کۆمەگ لە ئەمریکا، سەرەنجام تێکەڵ بەو شتە بوو کە ناوی نرا پەیمانی سەنتۆ.* هووەیدا ئەوکاتەی سکرتێری باڵیۆزخانەی ئێران لە تورکیە بوو، سەروکاری دەگەڵ کاروباری پەیمانی سەنتۆ پەیدا کرد. لە ڕاستیدا چوون بۆ نێو ئەو پەیمانە بە هەنگاوێکی گرنگ لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا دەژمێردرا. دووسەد ساڵێک دەبوو کە ئێران هەوڵی دابوو لە کێشەی ڕۆژئاواو ڕۆژهەڵاتدا هەرنەبێ بەڕواڵەت بێلایەن وەمێنێ. بەڵام بە چوونە نێو سەنتۆ ئێران بەکردەوە ئەو بێلایەنییەی وەلا ناو دەگەڵ بەرەی ڕۆژئاوا کەوت.

ساڵی١٩٥٨ (١٣٣٧)،سەرەڕای پێوەندیی دۆستانەی نێوان شاو ئایزەنهاوێر،هێندێ نیشانەی ئاڵۆزییەکی ڕوولەزیادبوون لە پێوەندیی نێوان ئێرانو ئەمریکادا دەرکەوتن. لە سێپتامبر(خەرمانان)ی ئەوساڵەدا ئەنجومەنی ئاسایشی نیشتمانیی ئەمریکا کۆبوونەوەیەکی بۆ ڕاگەیشتن بە "ڕاپۆتی ئاسایشی تایبەتی"ی ڕێکخراوی سیا پێک هێنا. لەو ڕاپۆرتەدا گوترابوو کە: "ڕێژیمی ئێستا[لەئێڕان] زۆر وێدەچێ دەوامێکی زۆری نەبێ." لە ئاکامدا،لە سێپتامبرەوە تا نۆڤامبر، "سیاسەتی ئەمریکا لە ئێران کەوتە بەر هەڵسەنگاندنەوەی سەرلەنوێ". ئامانجی بنەڕەتیی ئەو هەڵسەنگاندنەوەیە، لێکدانەوەی چۆنیەتیی پێکهێنانی چاکسازیی پێویست لە ئێراندا بوو. کاربەدەستە ئەمریکاییەکان دەیانەویست بزانن "چۆن دەتوانن شای ڕازی بکەن کە بێئەوەی پشتیوانە خۆپارێزەکانی لەدەست بدا، هێندێک لە

---

* چەند مانگ دوای چاپی ئینگلیسیی ئەم کتێبە، هێندێ بەڵگەی گرنگ و جێی سەرنجم دەربارەی چوونی ئێران بۆ نێو ئەو پەیمانە دەست کەوتن. لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەو بیرەوەرییەکانی سێردنیس ڕایت،باڵیۆزی ئیگنلیس لە ئێراندا، دەبینین کە ئێران هەر لە سەرتای دروستبوونی ئەم پەیمانەوە زۆر تامەزرۆ بووە بچێتە نێوی، بەڵام ئینگلیسو تاڕادەیەکی کەمتر ئەمریکاش دژی ئەوکارە بوون. دەیانگوت ئێران دەبێ لە پێشدا بارودۆخی ئابووریو سیاسیی وڵات ڕێک بخاو سەقامگیر بکا. تەنیا پاش هەوڵی زۆری شاو دوای پەنابردن بۆ تورکیە، ئینگلیسو ئەمریکا،ئەوان ڕازی بوون کە ئێران بچێتە نێو پەیمانی بەغدا (کە دواتر ناوی نرا پەیمانی سەنتۆ). بڕوانە: Sir Denis Wricht, MEMOIRS. (Unpublished). PP. 286-292.

داخوازەکانی چینی نێونجی (کە ئەمریکا پێی وابوو گرنگترین هێزی موخالیفی ئەوە)، بێنێتە دی... ئەو کاربەدەستانە گەیشتنە ئەو ئاکامە کە ئەگەر شا حازر نەبوو ئەو پێشنیارانە قبووڵ بکا، ئەمریکا لەڕێگای دامەزراندنو پەرەپێدانی پێوەندیی گونجاو دەگەڵ تاقمە ڕووبەگەشە ناکۆمۆنیستەکانەوە، لە هاوپێوەندیی خۆی دەگەڵ شا کەم بکاتەوە."[١٤] لە ڕاستیدا،سەرەتای دەیەی چل[ی هەتاوی] ،ناوەندی قورسایی سیاسەتی ئەمریکا لە ئێران پێکهێنانی یەکیەتی لە نێوان شاو چینی نێونجیدا بوو. دەیانەویست حیزبو بنیاتی پێوست بۆ هێنانەمەیدانی بژاردە تازەکووره تەکنۆکراتەکان دروست بکەن. لەم ڕێگایەوە، هەر لەو کاتەدا دەیانەویست ژێرپێی حیزبە نەریتییەکانی دژ بە شاش بەتاڵ بکەن. هەر لەو ساڵانەدا، مەنسوور، بەهاوکاریی نیزیکی هووەیدا، دەیەویست ئەمریکاییەکان حاڵی بکا کە ئەو لە هەمووکەس باشتر دەتوانێ ئەو ئاڵتەرناتیڤە دروست بکا.

شا لەبەرەوڕووبوونەوە دەگەڵ ئاڵوگۆڕە سیاسییەکا نی دەیەی چلدا وەک سیاسەتمەدارێکی بەتواناو کارامە خۆی نیشان دا. لەلایەک بەرامبەر بەویستەکانی ئەمریکاو ئینگلیس نەرمیی نیشان دەداو لەلای دیکە ڕۆژبەڕۆژ دەسەڵاتی خۆی زیاد دەکرد. بۆنموونە، موافەقەتی دەگەڵ پڕۆژەی دروستکردنی سازمانی بەرنامە نیشان دا. هەر لەوێش بوو کە "گرووپێکی بچووکی پێکهاتوو لە چەند ئابووریزانی ئێرانی" و "کۆمەڵێک ڕاوێژکار کە بنیاتی فۆرد خەرجی دەکێشان"، هەوڵیان دەدا سیاسەتی بەرنامەدانانی ئابووریی درێژخایەن لە ئێراندا جێبەجێ بکەن.[١٥] دەیانەویست لەو ڕێگەیەوە بەرنامەڕێژیی درێژخایەنی ئابووری لە ئێراندا سەقامگیر بکەن و لە دەستی تاکەکەسێکی دەربێنن. شا بەڕواڵەت ئەم سیاسەتەی قبووڵ کرد، بەڵام هەر لەو کاتەدا،لە چەند ساڵی دواتردا بەرنامە ئابوورییەکانی جۆرێک لە دەستی خۆیدا خڕ کردنەوە کە بۆ هەموو سەرمایەدانانێکی گەورەی بەشی نێوخۆییو دەرەوە ڕەزامەندیی خۆی پێویست بوو. جگەلەوە، بەرپرسانی بەرنامەڕێژیی وڵات دەستیان تەنانەت بە ڕەقەمەکانی داهاتی ساڵانەی دەوڵەتیش ڕانەدەگەیشت. بۆ وەدەستهێنانی ڕەقەمی"تقریبی"ی ئەو داهاتە، مودیری کارای سازمانی بەرنامە ناچار بوو کەلک لە پێوەندییە تایبەتییەکانی خۆی لە کومپانیی نەوت و کۆنسێرسیۆمدا وەربگرێ.[١٦]

بە زیادبوونی پاڵەپەستۆی ئەمریکاییەکان بۆ ئەنجامدانی چاکسازی،لە ساڵانی نێوەڕاستی دەیەی پەنجا[ی هەتاوی]دا شا ئۆگرییەکی زیاتری بە چالاکییەکانی ئەنجومەنی بەرزی

ئابووری نیشان دا. شا، سەرۆکـوەزیر،مودیری کارای سازمانی بەرنامە، سەرۆکی بانکی ناوەندیو ژمارەیەک لە وەزیران ئەندامی ئەو ئەنجومەنە بوون. ساڵی١٣٣٧ (١٩٥٨) حەسەنعەلیی مەنسوور کرا بە سکرتێری ئەو ئەنجومەنە. ئامادەکردنی کۆنووسی دانیشتنەکانو چاوەدێریی جێبەجێبوونی بڕیارەکانی ئەنجومەنو هەروەها پێشنیاری ڕێگاچارە بۆ مسەلە ئابوورییەکانی وڵات لە ئەرکەکانی ناوبراو بوون. سەرەنجام، مەنسوور لە ئەنجومەنی بەرزی ئابووری وەک ئامرازێک بۆ بەدەستهێانی ناوو ناوبانگ کەلکی وەرگرت.

بەڵام مەنسوور بەوەندە دانەدەمرکاو سکرتێریی ئەنجومەنی بەرزی ئابووری بۆ بەرزەفڕییەکانی وی بەس نەبوو. زۆری پێنەچوو بۆخۆی گرووپێکی لە تەکنۆکڕاتو مودیرە ئێرانییەکان پێکەوە نا. کاری ئەو گرووپە لێکۆڵینەوەی مەسەلە کۆمەڵایەتیو ئابوورییەکانی ئێران بوو. هەر لەو کاتەدا دەیانەویست هێندێ ڕێگەچارەش بۆ ئەو گیروگرفتانە پەیدا بکەن. مەنسوور بۆ دروستکردنی ئەو گرووپە داوای کۆمەگی لە هووەیدا کرد. لە ئێرانیش، هەروەک ئورووپا، ئەم دووە دۆستی نیزیکـو بەئەمەگی یەکتر بوون. دیارە هووەیدا نەکـهەر بەئیشتیاوە چووە پاڵ گرووپەکەی مەنسوور، بەڵکوو دەسبەجێ بوو بە بیرۆکەداڕێژیشی. بەپێی ڕاپۆرتی سیا،ڕیشەی ئەو گرووپە "دەورەیەک" بوو کە مەنسوور ساڵی١٣٣٨ (١٩٥٩) وەڕێی خستبوو. خاڵی هاوبەشی "نۆ ئەندامی یەکەمی گرووپەکە ئۆگرییە پیشەییو کۆمەڵایەتییەکانیان بوو. هەموویان لاو بوون. نێونجیی تەمەنیان سیوحەوت ساڵ بوو. چاکسازیخوازانێک بوون کە دەیانەویست لە چوارچێوەی ڕێژیمدا کار بکەن. هەرلەوکاتەدا،هەموویان بە دوای قازانجی خۆشیاندا دەگەڕان. هەشت کەسیان دەرسخوێندووی دەرەوە بوون. چوارکەسیان خوێندنیان لە فەڕانسە تەواو کردبوو. پاش نیزیکەی دووساڵ، دەورەی مەنسوور بوو بە "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز". ئامانجی، کەندوکۆژ لە بواری مەسەلە سیاسیو ئابوورییەکانی وڵاتدا بوو. ژمارەی ئەندامەکانی بەرەبەرە گەیشتە نیزیکەی دووسەد کەس. زۆربەی ئەوانە کەسانێک بوون کە پێوەندیی پیشەیی یان کەسییان دەگەڵ مەنسوور یان هووەیدا هەبوو."[١٧]

ئەڤینو ئۆگریی هووەیدا بە "دەورە"ی مەنسوور ڕیشەی کردەییو تیئۆریی هەبوون. ئەستێرەی سیاسیی مەنسوور لە هەڵکشاندا بوو، هووەیداش هیوای دواڕۆژی خۆی بەو

ئەستێرەیەوە گرێ دابوو. هەر لەوکاتەدا، هووەیدا لە باری تیئۆرییەوە گرنگیی گرووپێکی وەک "کۆمەڵی پێشکەتنخواز"ی باش دەزانی. چاک تێ‌گەیبوو کە ئەو گرووپە دەتوانێ لە درێژخایەندا نەخشێکی بنەڕەتی لە سیاسەتی ئێراندا یاری بکا. هەروەک،ئاگای لە پێویستیی زوودامەزرانیشی هەبوو. ئەو بۆخۆی کەمێک دوای ئەوەی چووە کومپانیی نەوت،ببووە یەکێک لە لایەنگرانی سەرەکیی تیئۆریی "بەئێرانی‌کردن"ی سەنعەتی نەوت. لە وتووێژ دەگەڵ کۆنسێرسیۆمدا زۆرجار پێی لەسەر پێویستیی کەلک‌وەرگرتن لە مودیرو تەکنیسیەنی ئێرانی لە جیاتی مودیرو تەکنیسیەنی بێگانە، دادەگرت. هەر لەو کاتەدا،دەگەڵ ئەوبەشە لە بەرەی لاوی مودیران‌و تەکنیسیەن‌و حیسابدارانی ئێرانی کە خوێندنیان لە ڕۆژئاوا تەواو کردبوو و لە کومپانیی نەوت کاریان دەکرد، ببووە هاودڵو هاوسەنگەر. ئەوان بە ئومێدی پێک‌هێنانی ئاڵوگۆڕ لە ئێراندا گەڕابوونەوە وڵاتەکەیان. بەڵام مەیدانی ئیداری بۆ ئەو گرووپە بەرتەسک بوو. کۆنسێرسیۆم هەمیشە کۆسپی لەسەر ڕێی گەشەکردن‌و چوونەپێشیان دادەنا. هوویدا بەسەبرو سیکەدانەوە بوو بە پاڵپشتی ئەو تەکنۆکراتە ناڕازییانە. زۆرجار بانگی دەکردنە دەفتەرەکەی خۆی، گوێی بۆ سکاڵاکانیان ڕادەگرت‌و داوای لێ‌دەکردن بۆ بەهێزکردنی گیانی هاوپێوەندیی‌و کار لە کرێکارانی کومپانیی نەوتدا هێندێ ڕێگەچارە پێشنیار بکەن.[١٨]

لە سەرەتای دەیەی چلەوە،هووەیدا لە لاپەڕەکانی "کاوش"دا پێی لەسەر پێویستیی پێگەیاندنی بەرەیەکی تازە لە مودیرو تەکنیسیەنە ئێرانییەکان دادەگرت. ئاڵوگۆڕەکانی کۆمەڵی لە لاپەڕەکانی گۆڤاردا دەخستە بەر باس. تەوەری سەرەکیی سەروتارەکانی پێ‌داگرتن لەسەر ئەو ئەسڵە بووکە پڕۆسەی نوێ‌کردنەوە لە کۆمەڵدا تەنیا بە کۆمەگ‌و هاوکاریی توێژی تەکنۆکرات دەتوانێ سەر کەوێ. لە وتارێکدا بە ناوی "ئەمڕۆ کار بەدوای کارزاندا دەگەڕێ‌و کارزانیش بەڕادەی پێویست نیە"، نووسیبووی لە هەموو جێیەک، تەنانەت لە وڵاتانی پێشکەوتووش دەگەڵ کەمیی کارزان بەرەوڕووین. باوەڕی وابوو "هەموو لەخۆیان دەپرسن بۆچی ئەوکاتەی بڕیارمان دا کارخانە وەڕێ بخەین بیرمان لە ژمارەی ئەوکەسانە نەکردەوە کە دەبوو ئەو دەزگایانە دامەزرێنن‌و دوایەش کاریان پێ بکەن." ئەم قسانەی هووەیدا ڕەخنە لە سیاسەتی نوێ‌کردنەوەی ناهاوسەنگ‌و ناڕێک‌وپێک بوون، مەبەستی سیاسەتێک بوو کە لەودا هەڵدانی سەنعەتی لە بەشێکدا هاوڕێ دەگەڵ پێشکەوتنی سەرخانی "روبنایی"یەو لە بەشەکانی دیکەدا هاوڕێ نیە. سەیر ئەوە بوو دواتر هەر ئەو نوێ‌کردنەوە ناهاوسەنگە بوو بە سروشتی جیاکەرەوەو ڕوونی

دەورانی سەرۆک‌وەزیریی هووەیدا خۆی. لە کۆتایی هەر ئەو سەروتارەدا،هووەیدا نووسیبووی: "کەوایە هەرکەس ئەم ئاووخاکەی خۆش دەوێ دەبێ ئامانجی ئەوە بێ کە یەکەم،لە پیشەسازی‌و کشتوکاڵ‌و هەرجێیەک کە لەوانەیە کارزانێکی بێگانە دابمەزرێندرێ، خەڵکی ئێرانی‌یان لەجێگا دابنرێ. دووەم، ئەوەندە کارناس‌و کارزانی ئێرانی ئامادە بکەین کە بۆ ئەو سەنعەت‌و پیشە تازانەش کە دەبێ ڕۆژێک لە ئێران دابمەزرێن بە ڕادەی پێویست خەڵکی کارزانمان هەبێ."[19]

لە وتارێکی دیکەدا هەر لەو بارەیەوە،باسی پێوەندیی پێچەڵپووچ‌و ناسکی ماف‌و بەرپرسایەتیی مرۆڤەکانی کردبوو و نووسیبووی "دەسەڵات بێ بەرپرسایەتی نابێ." پێی لەسەر گرنگیی بێ‌جێنشینی تەکنۆکڕاتەکان لەو شۆرشەدا دادەگرت کە پێی وابوو ئێران نیازمەندو تینوویەتی. دەیگوت تەکنۆکڕاتەکان دەبێ توانای نەزەری‌و نووستووی خۆیان وەخەبەر بێنن‌و بەکاری بەرن. دەبێ قەوارە نەریتییەکان بڕووخێنین‌و لە جێگای وان "بەدەستی خەڵکی وڵاتەکەمان، خەڵکی بەرپرس‌و سەرپشکی وڵاتەکەمان خانووی نوێ دروست بکەین، ئیدی جێگای بڕوبیانوو نیە. چوونکە پڕۆژە هەیە، نەخشە هەیە. دەرەتانی کار هەیە. تەنیا هێزی ئێرانی‌و هەستی بەرپرسایەتیی دەوێ تا دیواری خانووی نوێ بچێتە سەرێ."[20] تەنانەت کۆمەگی لە مێژووەکانی هیرۆدۆتیش وەردەگرت و ئاماژەی بەو ڕاستییە دەکرد کە ئێرانییان لە ڕۆژگاری داریووشەوە، واتە ٢٥٠٠ ساڵ لەمەوبەر، خەڵکێکی داهێنەرو بنیاتنەر بوون‌و دروستکردنی ئەو شتەیان دەست پێ‌کرد کە دواتر بوو بە کاناڵی سووئێز.[21] یەکێک لەلایەنە سەرنجڕاکێشەکانی ئەم وتارانە ئەو ڕاستییەیە کە لەواندا هیچ جۆرە ئاماژەیەک بە شا نابینرێ. تەنانەت لەو جێیە کە هووەیدا یادی "شۆرشی سپی"یش دەکاتەوە ناوی شا ناهێنێ. بەجۆرێکی دیکە بڵێین، بە پێچەوانەی ساڵانی سەرۆک‌وەزیرییەکەی کە هووەیدا لە هەموو دەرفەتێک بۆ پەسنی شا کەلکی وەردەگرت‌و هێندێ جار لەو ڕێیەدا زێدەڕۆییشی دەکرد،لە لاپەڕەکانی ئەم سەردەمەی "کاوش"دا،نیشانەیەک لە پێهەڵلاگوتن نابینرێ.

لە ڕاستیدا یەکێک لە بۆچوونە بنەڕەتییەکانی هووەیدا لەو ساڵانەدا ئەو گومانە بوو کە کلیلی ڕەمزی هەڵدانی کۆمەڵایەتی لە ئێراندا،یەکیەتیی نێوان دەوڵەت‌و تەکنۆکڕاتەکانە. ئەم گومانە دەتوانین لە یادداشتێکیشدا کە لەبارەی "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز"ەوە ئامادەی کردبوو ببینین. لەوێدا دەڵێ: " ئێمە لەو باوەڕەداین کە لە سیاسەتدا دەبێ واقیعبین بین‌و

ئەوەی دەکرێ ئەنجامی بدەین... بە لەبەرچاوگرتنی بارودۆخی ئێران‌و دنیا (ساڵی١٣٣٩) بە باوەڕی ئێمە باشترین ڕێگا "هاوکاریی مەرجدار" دەگەڵ پادشایەتی بوو... دروستکردنی گرووپی ڕێکخراو بە تاقە فەلسەفەیەکەوە نەک‌هەر دەرەتانی نەبوو، بەڵکوو دڵخوازیش نەبوو... بۆیە "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز"مان دامەزراند کە ئەندامەکانی بیروباوەڕی خۆیان دەپاراست‌و جۆرێک پەیمانیان لەگەڵ یەکتر دەبەست. ئەم پەیمانە پێوەندیی بە چاکسازی‌و گەشەپێدانی ئابووری‌و کۆمەڵایەتییەوە هەبوو... لەم گرووپەدا هەموو "ڕەنگە" سیاسی‌و فەلسەفییەکان بەشدار بوون (لە کۆمۆنیستەوە تا ناسیۆنالیستی توندڕەوو لە خودانەناسەوە تا خەڵکی بەتوندی مەزهەبی."[٢٢]

پێشینەی هێندێک لە ئەندامانی "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز" ئیددیعای هووەیدای پشتڕاست دەکردەوە. جگە لە هووەیداو مەنسوور،دەتوانین مەحەممەدعەلیی ڕەشتی ناو بەرین کە خوێندنی زانستە سیاسییەکانی لە زانکۆی کۆلۆمبیا تەواو کردبوو،و ماوەیەکی کورت لە دەورانی "١٤ساڵەی مانەوەی لە ئەمریکا... نەخشی وتەبێژی حکوومەتی موسەددیقی لە ئەستۆ بوو."[٢٣] موحسینی خواجەنووری،یەکی دیکە لە ئەندامانی کۆمەڵ، وەختێک ئەندامی بەرەی نیشتمانیی ئێران بوو. لە بەرامبەردا، سەید زیائوددینی شادمان بە موسوڵمانێکی ئیماندار دەژمێردرا.

یەکەمین کۆبوونەوەی کۆمەڵی پێشکەوتنخواز وەختێک پێک‌هات کە سەرۆکی دەفتەری سیا لە ئێران ئەمریکاییەکی بەڕەگەز یۆگۆسلاڤی بوو بەناوی گڕاتیان یاتسڤیچ،*پیاوێکی سەروڕووخۆش،بەئەخلاق‌و بەدیمەن بوو. کەمێکی فارسی دەزانی‌و لەزۆر شەونشینی‌و میوانداریی دەسەڵاتدارانی ئەودەمی تاراندا بەشدار دەبوو. بۆخۆشی کەمێک ئاشپەزی فێر ببوو و ڕۆژانی هەینی زۆر وەخت خواردنی ئێرانیی بۆ میوانان لێ‌دەنا. هەرلەوکاتەدا، ئەو کرێ‌نشینی حەسنعەلیی مەنسوور بوو. دیارە هەر لەو کاتەدا کە یاتسڤیچ لە ئێران خەریکی کۆکردنەوەی زانیاری بوو، ساواکیش بەنۆرەی خۆی ئەوی خستبوە ژێر چاوەدێری. لە ڕاپۆرتێکی ساواکدا، ئەو بە "پیاوێکی یەکجار زیرەک" ناو برابوو کە "دەگەڵ زۆربەی گەورەپیاوانی وڵات ئاشنایەو ئەو ئاشنایەتییە بۆتە هۆی ئەوە کە کومانییە ئەمریکاییەکان بۆ بەرەوپێش‌بردنی مەبەستە ئابوورییەکانی خۆیان کەلکی لێ‌وەرگرن." هەر لەو ڕاپۆرتەدا ساواک نووسیبووی کە یاتسڤیچ ژنبازەو مەئموورانی ساواک

---

*Gratian Yatsevitca

دەیانەویست "لەو هاندەرەش بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی خۆیان" کەلک وەرگرن.[٢٤] جگەلەوە، دەیانگوت مەنسوور یەکێک لە نیزیکترین دۆستانی یاتسفیچە. دۆستە نیزیکەکانی دیکەشیان ناو بردبوون‌و لەوکاتەدا بەهیچ جۆر ناوی هووەیدا نەبرابوو. لە ڕاپۆرتێکی دیکەدا گوترابوو کە یاتسفیچ** "پاش تەواوکردنی دەورانی مەئمووریەتی خۆی لە ئێران، هەوای ماڵ‌و مناڵ لەسەری داوە. دەیان گوت دەیەوێ لەوبارەیەوە داوای کۆمەگ لە دۆستە ئێرانییەکانی بکا. ساواک بە دانی ئەوجۆرە ئیمتیازە ماڵی‌یانە بەو ڕازی بوو. پێی وابوو لەو ڕێگایەوە " دوای بەستنی قەرارداد دەکرێ بە دانانی چەند کارمەند لە تەنیشت کۆلۆنێل یاتسفیچ هێندێک زانیاری لەسەر خۆی‌و کارەکەی بەدەست بهێنرێ."[٢٥]

مەنسوور بێ‌پەروا خۆی بە پێوەندی دەگەڵ یاتسفیچەوە ڕادەنا. بە ئاشکرا دەگەڵ تەکنۆکڕاتە ناودارەکانی ئێران باسی "پێوەندی دەگەڵ کاربەدەستانی ئەمریکا"ی دەکرد. باسی دۆستایەتی دەگەڵ جان جەی مەک‌کلۆی دەکرد. دەیگوت "دۆستە ئەمریکاییەکانی" بەڵێنیان داوە شای ناچار بە چاکسازی لە ئێراندا بکەن. دەیگوت بەڵێنی یەکجارەکی‌یان بەخۆشم داوە "کە لە دواڕۆژدا دەبمە سەرۆک‌وەزیری ئێران."[٢٦] هەرچەند لەجێدا مەنسوور لەباری سیاسییەوە پیاوێکی لەخۆڕازی و بەچاوڕاو بوو، بەڵام هەرنەبێ ئیددیعای دۆستایەتی دەگەڵ یاتسفیچی بێ‌بناخە نەبوو. هووەیداش لە ڕێگای مەنسوورەوە دەگەڵ یاتسفیچ ئاشنا بوو.* یاتسفیچ لەبارەی دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ

** دیارە لەم بارەیەوە یاتسفیچ تەنیا نەبوو. زۆر لە سیاسەتمەدارانی دیکەی ئەمریکاش لەوڕێگایەوە سامانیان وەسەر یەک نا.کەرمیت ڕۆزڤێڵت،یەکی دیکە لە پیاوە گرنگەکانی سیا لە ئێران، سپیرۆ ئەگینۆ Spirow) جێگری سەرکۆماری لادراو نیکسۆن،و ڕیچارد هێڵمز، کەوەختێک سەرۆکی سیا بوو و دوایە بوو بە Yatsevtca) باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێران، هەموو بەوڕێگایەدا ڕۆیشتن. یاتسڤیچو ڕۆزڤێڵت هەردووکیان دەڵاڵی کومپانییە گەورە ئەمریکاییەکان بوون. یاتسڤیچ کەم وزۆر پاوانی بازاڕی گەنمی بەدەست هێنابوو. بەڵام لەو بوارەدا کومپانییەک کە هێڵمز دای‌مەزراندو ناوی "سەفیر" بوو لە هەمووان زیاتری هەڵڵا لەسەر ساز بوو. ڕەخنەکانی گۆڤاری نەیشن لەو بارەیەوە لە هەمووان توندتر بوون. لەوێ نووسیبووی: "کارتی بانگهێشتن[بۆ جێژنی دەستبەکاربوونی کومپانیی تازە] هەموو شتێکی دەردەخست. لەوێدا هێڵمز وەک سەرۆکی کومپانی بێ‌پەروا گوتوویە کە دەکرێ خزمەتەکانی باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێران بکڕی." Nation, Dcc.١٩٧٧.p.٥٦

* هەوڵم دا دەقی ڕاپۆرتەکانی یاتسڤیچ لە بارەی دیدارەکانی دەگەڵ مەنسوورو هووەیدا پەیدا بکەم.نۆی مارسی١٩٩٩ نامەیەکم بۆ دەزگای سیا نووسی؛ بە پشتبەستن بەقانوونی ئازادیی زانیارییەکان داوای کۆپییەکی ئەو ڕاپۆرتانەم کرد. نۆزدەی مارس،وەڵامم وەرگرتەوە. لە نامەی دەزگای سیادا هاتبوو: "ئەو بەڵگەنامانەی داوات کردوون، ئەگەر لەجێدا

مەنسوورو هووەیداوە دەنووسێ: "هووەیدام زۆر دەدی. هووەیداو مەنسوور چەندساڵ پێکەوە هاوکاری‌یان کرد تابتوانن جێ‌نشینێکی جێگای پەسند بۆ بەرەی نیشتمانی کە [لەبەر چاوی شاو ئەمریکا] ئیدی باوی نەمابوو، پەیدا بکەن،دەیانەویست پشتیوانیی ئەو توێژە ڕووناکبیرو دەرس‌خوێندووانە بەدەست بێنن کە لایەنگری بەرەی نیشتمانی بوون... کۆبوونەوەکانیان لە ماڵێک دەگیران کە دراوسێی من بوو. جاروبار ئەمنیش وەختی نیوەڕۆیان لە کۆبوونەوەکاندا بەشدار دەبووم. پێم وایە هەرچەند بەڕواڵەت مەنسوور سەرۆکی گرووپەکە بوو، بەڵام مێشکی بیرکەرەوەی ئەو گرووپە هووەیدا بوو."[٢٧] کۆمەڵی پێشکەوتنخواز ئاکامی ئەو میواندارییانە بوو.

ساڵی١٣٤٢ (١٩٦٣)، دەستەیەک بەڕێبەرایەتیی مەنسوورو هووەیدا، بەرەبەرە بەناوی "دەستەی دامەزرێنەر"ی کۆمەڵی پێشکەوتنخواز دروست بوون. سندووقدارێک هەڵ بژێردرا. لەوە بەدوا هەر ئەندامێک دەبوو مانگانە بیست تمەن هەقی ئەندامەتی بدا کە بەشی زۆریان پێیان ناخۆش بوو. بە کەلک‌وەرگرتن لەو داهاتە،ئاپارتمانێکیان وەک ناوەندی کۆمەڵ بەکرێ گرت. پێشتر کۆبوونەوەکانی کۆمەڵ هەموو لە ماڵی مەنسوور دەگیران. هەموو ئەندامێکی تازە دەبوو بە تێکڕای دەنگ لەلایەن دەستەی دامەزرێنەرەوە پەسند بکرێ. دیارە تەنانەت لەو قۆناخە سەرەتاییو دەڵەمەیەشدا کۆمەڵی پێشکەوتنخواز لەڕاستیدا وەک بەشێک لە ڕێکخراوی دەوڵەتی کاری دەکرد. قۆناخەکانی وەرگرتنی ئەندامانی تازە ئەم ڕاستییەیان پشتڕاست دەکردەوە. ناوی هەر کاندیدایەکی تازە پێشان لە دەستەی دامەزرێنەردا باسی لەسەر دەکرا. دواى

هەشبن، بەجۆرێک ڕێک نەخراون کە ئێمە دەستمان وێیان ڕابگا. بەپێی قانوونی ئازادیی زانیارییەکان، داواکاران تەنیا بە مەرجێک دەتوانن بەڵگەنامەکان وەربگرن کە بە "جۆرێکی ماقووڵ" تاریفیان کردبن. دیارە مەبەست لە تاریفی ماقووڵ ئەوەیە کە بەڵگەنامەی داواکراو بەپێی سیستمی ڕێکخستنی ئێمە تاریف کرابێ."

دیارە ئاگایەکم لە "سیستمی ڕێخکستن"ی بەڵگەنامەکانی سیا نەبوو. هەرلەوکاتەدا دەم‌زانی دەزگای سیا،دەگەڵ "سیستمی ڕێکخستنەکەی"، چەند مانگ پێشتر ڕای‌گەیاندبوو کە هەموو بەڵگەکانی پێوەندیدار بە سەردەمی موسەددیقو ڕۆڵی ئەو دەزگایە لە کۆدیتای ٢٨ی گەلاوێژی [١٣٣٢ (١٩٥٣)]یدا لێ "ون" بووە. بەوحاڵە نامەیەکی دیکەم نووسیو داواکەمم ڕوونتر کردەوە. ئەمجار نووسیم "هەموو ئەو ڕاپۆرتە سیاسییانەم دەوێ کە دەفتەری سیاسی لە تاران لە سەرەتای دەیەی چلەوە ناردوونی." ئەم جارە نووسیبوویان کە " دەبوو لەنامەی١٩ی مارسدا بۆمان نووسیبای کە قانوونی ئازادیی زانیارییەکان ڕاپۆرتەکانی سیا ناگرێتەوەو لەوە کە لەنامەی پێشوودا لەبیرمان چووە داوای لێبووردن دەکەین.

موافەقەتی ئەو دەستەیە،داواکە دەدرا بە ساواک. تەنیا پاش هەڵسەنگاندن‌و ڕەزامەندیی ساواک، پێشنیاری وەرگیرانی کاندیداکە لە کۆمەڵدا دەهاتە گۆڕێ. پێوەندیی کۆمەڵ دەگەڵ ساواک لە ئەستۆی مەنسوور بوو.

لە تەواوی کۆبوونەوەکاندا، هووەیدا ڕۆڵێکی زۆر چالاکی هەبوو، لە تەنیشت مەنسوور، بە ئاشکرا، ڕێبەری کۆمەڵ بوو. بە پەرەگرتنی کۆمەڵ، هووەیداش لە کۆبوونەوە گشتییەکاندا، زیاترو زیاتر نەخشی کەسی دووەمی وەردەگرت‌و ڕێبەری‌و سەرۆکایەتیی کۆبوونەوەکانی بۆ مەنسوور بەجێ دەهێشت. بەرامبەر بەوە،لە کۆبوونەوەکانی دەستەی دامەزرێنەردا، هووەیدا هەروەک جاران نەخشێکی چالاکی یاری دەکردو وەک پێشوو هاوسەنگی مەنسوور بوو. هەتا ژمارەی بەشدارانی کۆبوونەوەکان زۆرتر دەبوو، مەنسوور پتر حاڵەتی سەرۆکی بەخۆوە دەگرت‌و هووەیداش پترو پتر لە گۆشەیەک بێدەنگ دادەنیشت‌و زۆرجار لەسەر پەڕە کاغەزێک خۆی بە نیگارکێشانەوە خەریک دەکرد.[٢٨]

ڕاست لەو ساڵانەدا کە هووەیداو مەنسوور زەمینەیان بۆ بەدەسەڵات‌گەیشتنی خۆیان دەڕەخساند، بارودۆخی ئێران، هەرنەبێ بە بۆچوونی لێکۆڵەرە ئەمریکاییەکان، شپرزە بوو و لە حاڵەتێکی قەیرانی نیزیک دەبۆوە. پازدەی مانگی مای ١٩٦١، لە ڕاپۆرتی ئەنجومەنی هێمنیی نیشتمانیی ئەمریکادا هاتبوو کە وەزعی ئێران، "هەروا بەرەو شۆڕش‌و بێسەرەوبەرەیی دەچێتە پێش‌و پێویستە ئەمریکا بەپەلە هەنگاو بنێ."[٢٩] لە کاتی کۆدیتاوە هەتا ئەوڕۆژەی کەنەدی هاتە سەرکار،ئەمریکا نیزیکەی میلاردێک دۆلاری کۆمەگ بە ئێران کردبوو. بەوحاڵە، ساڵی١٣٤٠ (١٩٦١) ئێران لەبەر دەمی نابووتیدا بوو؛ ئاوسانی دراوی گاڵەی دەکرد؛ بێکاری گشتگیر بوو. مووچەی کرێکاران‌و کارمەندان بەشی گوزەرانیانی نەدەکرد. گەندەڵی برەوی تەواوی هەبوو؛ دراوی بێگانە کەم بوو و خەڵک پێیان وابوو،بەرپرسی هەمووی ئەمانە ئەمریکایە.[٣٠] لە تاران‌و شارستانەکان، خۆپێشاندانی کرێکاران‌و مامۆستایان دەستی پێ‌کردبوو. باڵیۆزخانەی ئەمریکا بەوردی چاوەدێریی وەزعەکەی دەکرد. هەر دووحەوتوو جارێک ڕاپۆرتێکی درێژی لەبارەی وەزعی دارایی‌و سیاسیی وڵاتەوە ئامادە دەکردو نیگەرانیی لە قەیرانی نیزیکی ئێران دەردەبڕی.

ناکۆکیی سیاسی‌و کەسیی شا دەگەڵ کەنەدییەکان وەزعەکەی ئاڵۆزتر دەکرد. دەنگۆ بوو کە شا لە هەڵبژاردنی سەرکۆماریی ساڵی١٩٦٠دا بەنهێنی یارمەتیی ماڵیی بە نیکسۆن

کردوە. ئەسەدوڵڵای عەلەم لە بیرەوەرییەکانیدا ئاماژە بەم خاڵە دەکاو دەڵێ کە ئەمە لە هەڵبژاردنی ساڵی١٩٦٨ی نیکسۆنیشدا دووپاتە بۆوە.٣١ جگەلەوە،جان و ڕابێرتی برای هەردووکیان شایان بە کەسایەتییەکی ملهوڕو گەندەڵ دەزانی کە چاکبوونیشی بۆ نیە. لە بەرامبەردا شاش ڕقی لە هەردوو براکە بوو.* دەڵێن کاتێک خەبەری کوژرانی جان کەنەدیی بیست ئەوەندە ناڕەحەت نەبوو.٣٢ لەڕاستیدا،دەکرێ بڵێین دەسبەجێ پاش مەرگی کەنەدی، شا نامەیەکی بۆ جانسۆن نووسی. پیرۆزبایی وەرگرتنی پۆستی سەرکۆماریی لێکردو هەر لەوکاتەدا بە زمانێکی زۆر بەئێش، کەنەدیی لەسەر دەستتێوەردانی کاروباری نێوخۆی ئێران پەلامار دابوو. عەلەم ئەوکاتە سەرۆکوەزیر بوو، ڕاوێژی نامەکەی بەتوندو کاتەکەی بە نەگونجاو دەزانی. هەربۆیە ناردنەکەی وەدوا خستو چەندڕۆژ دواتر شای لە کارەکەی خۆی ئاگادار کرد. شا یەکجار تووڕە بوو و لە ڕقان چەند رۆژ عەلەمی نەدواند.٣٣

بە توندتربوونی قەیرانی ئابووری، دەوڵەتی شەریفئیمامی ڕووخا. ئەو لەمێژ بوو بە یەکێک لە ئەنگلۆفیلە ناسراوەکان دەژمێردرا. ژنبرایەکەی، ئەحمەدی ئارامیشیش، کە لە سەردەمی حکوومەتی شەریفئیمامیدا مودیری سازمانی بەرنامە بوو دژی پڕۆژەکانی ئەمریکا بۆ "سەقامگیریی ئابووری"ی ئێران بوو. بێتوانایی شەریفئیمامی لە چارەسەری گیروگرفتە ئابوورییەکانی کۆمەڵدا بوو بەهۆی ڕووخانی کابینەکەیو شا بەنابەدڵیو لەژێر پاڵەپەستۆی ئەمەیکادا ،عەلیی ئەمینیی کردە سەرۆکوەزیر. مانگرتنی مامۆستایانی تاران کۆمەگی بە خێرایی ئەو دانانە کرد. وەختێک لە چاردەی بانەمەڕی١٣٤٠ (١٩٦١)دا، کرێکارانی تاران، بەپێی بەیاننامەیەک،ڕایانگەیاند کە لە سبەینێوە دەگەڵ مانگرتنەکە دەکەون، "شا یەکجار ناڕەحەتو ئامادەی بەجێهێشتنی وڵات بوو. هەر ئەوشەوە درەنگانێک پۆستی سەرۆکوەزیریی بە ئەمینی پێشنیار کرد."٣٤ باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران باشی دەزانی کە شا "مەیلێکی بەلای دانانی ئەمینییەوە نەبووەو تەنیا لە ترسان ملی بۆ ئەوکارە ڕاکێشاوە."٣٥ هەربۆیە، لە ساڵەکانی دواتردا، بە کەلکوەرگرتن لە هووەیدا تۆڵەی لە ئەمینی کردەوەو پاڵەپەستۆی ئەمریکا بۆ دیاریکردنی ئەمینیی"کەموزۆر بە کۆدیتایەک دژی خۆی ناو برد."٣٦ ئەوەی گڕاتیان یاتسفیچیش لەوبارەیەوە دەیڵی زۆر

* وا باو بوو کە هەردووک جارەکە یارمەتیی ماڵی بەڕێگای ئەردەشیری زاهیدیدا کراوە. کەچی ئەو یەکسەر حاشا لە قسەکەی عەلەم دەکا. وتووێژ دەگەڵ ئەردەشیری زاهیدی،٤ی ئووتی١٩٩٩.

وەک بۆچوونەکەی شا دەچێ. یاتسفیچ ئیددیعا دەکا "پێم وایە [شا] تێگەیەندرا کە دانانی ئەمینی کارێکی زۆر ئاقڵانەیە... نازانم بۆ، بەڵام ئێمە هەمیشە پێمان وابوو کە ئەمینی پیاوی مەیە."[٣٧]

باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران‌و زۆر لە کاربەدەستانی ئەمریکایی لە واشنگتۆن پێیان وابوو دانانی ئەمینی "دوا هەلی ئێران بۆ چارەسەری گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکانی بەدەستی حکوومەتێکی نێوەندڕۆی ناسەربازییە. پاڵەپەستۆ نێوخۆیی‌و دەرەکییەکان هەموو ئەو ڕاستییە دەردەخەن کە هەلێکی دیکە نەماوە. ئەگەر قەیرانە ئابوورییەکەی ئێستا خێرا چارەسەر نەکرێ، ئەگەر هەنگاوی خێرا بۆ خەبات دژی گەندەڵی، بێ کیفایەتی‌و نادادپەروەری، کە لەمێژساڵە بەرۆکی کۆمەڵی ئێرانی گرتوە، نەهاویژرێ، ئەودەم ئیدی ناتوانرێ پێشی هاتنەسەرکاری سوپا یان بەرەی نیشتمانی بگیرێ. پێویست بە گوتن نیە کە هەردووکی ئەم حاڵەتانە ئاکامی زۆر جیددی‌یان بۆ ئەمریکا بەدواوە دەبێ."[٣٨] باڵیۆزخانەی ئەمریکا لەلایەک متمانەیەکی زۆری بە سەرکەوتنی ئەمینی نەبوو،لەلای دیکەش، باش دەی‌زانی کە "بە بێ کۆمەگی ماڵیی زۆرو دەسبەجێی ئێمە ئەو دەوامێکی ئەوتۆی نابێ."[٣٩] لە ڕاستیدا ئەمینی تاڕادەیەکی زۆر، ڕاست بە یارمەتیی ئەو کۆمەگانە هاتبووە سەر کار.

ئێران لەوڕۆژانەدا بەتوندی پێویستیی بە قەرزێکی سی‌وسێ میلیۆن دۆڵاری لە ئەمریکا هەبوو. وا دیار بوو ئەمریکاش دانی قەرزەکەی بە هاتنەسەرکاری ئەمینییەوە بەستبۆوە. لەوکاتەدا کەنەدی کۆمیتەیەکی تایبەتیی بۆ هەڵسەنگاندنی سیاسەتی ئەمریکا لە ئێران پێک هێنابوو.[٤٠] نوێنەرانی ڕێکخراوو وەزارەتخانەی جۆراوجۆری ئەمریکا ئەندامی کۆمیتەکە بوون. سەرۆکایەتیی ئەو کۆمیتەیە لە ئەستۆی فیلیپ تالبۆت *بوو. ئەرکی کۆمیتەش، لێکدانەوەی هەلومەرجی ئێران‌و هەڵسەنگاندنی سیاسەتی درێژخایەنی ئەمریکا بوو. کۆمیتە دەی‌زانی کە لە ئێران "دیکتاتۆریی شا" وڵاتی خستۆتە گێژاوێکی مەترسیدارەوە کە لەودا "ڕۆژلەڕۆژ ئیمکانی بێ‌سەرەوبەرەیی پترە. دوور نیە ئەو بێ‌سەرەوبەرەییە سەر بکێشێتە ئاڵۆزی یان کۆدیتایەکی دەستەڕاستی یان دەستەچەپی یان تەنانەت هاتنەسەرکاری دارودەستەی سەربە شووڕەوی. ئەمریکا دەتوانێ بەقیمەتێکی زۆر گران، دەسەڵاتی شا ڕابگرێ... هەر لەوکاتەدا دەتوانێ دەگەڵ ڕەوتی مێژوو بکەوێ‌و

*Philip Talbott

پشتیوانی لە نێوەندڕۆیەکانی لایەنگری موسەددیق بکا... ڕێگەچارەی سێیەم بەرگری لە ڕێبەرانی دەستەڕاستیی هەڵبژاردەی سوپاو پشتیوانی لە کۆدیتای سەربازیی وانە... هاتنەسەرکاری ئەمینی، تەنیا ڕێگەچارەی دیکەی ئەمریکایە. بەباوەڕی کۆمیتە باشترین سیاسەت بۆ ئەمریکا لایەنگری لەو سیاسسەتە[ئەمینی]یە.[٤١] کۆمیتە لە یادداشتێکدا بۆ سەرکۆمار، ئامۆژگاریی کرد کە ئەمریکا نابێ "لە هیچ کارێک بۆ دەستەبەرکردنی سەرکەوتنی ئەزموونی ئەمینی" درێغی بکاو دەبێ "لە ئازارگەیاندنی هەوڵەکانی شاو هێزە چەپەکان بێپارێزێ."[٤٢] لە کۆنووسی کۆبوونەوەکانی "کۆمیتەی تایبەتیی ئێران" وا وەردەگیرێ کە ئەندامەکانی لە بارەی ئەو سیاسەتەوە کە ئەمریکا دەبوو لە ئێراندا ڕەچاوی بکا بەهیچ جۆر یەکدەنگ نەبوون. هێندێک وەک ڕابێرت کرۆمێر** ناڕاستەوخۆ باسی پێویستیی لابردنی شایان دێنایە گۆڕێ. باوڕیان وابوو کە "هەتا سەر ناتوانینو نابێ چاوەڕوان بین. دەبێ بۆچوونێکی تەواو تازەمان هەبێ. لە هەلومەرجی قەیرانیدا دەبێ ریسک بکەین. دەبێ دەگەڵ بۆچوونو گومان بچینە پێش. دەبێ قبووڵ بکەین کە هەمیشە ناتوانین هەموو ئاکامەکان پێشبینی بکەین."[٤٣] ئارمین مایەر* کە ئەودەم یارمەتیدەری بەڕێوەبەری گشتیی وەزارەتی کاروباری دەرەوە لەبارەی مەسەلەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستەوە بوو،هەر بەوناوە جاروبار لە کۆبوونەوەکانی "کۆمیتەی تایبەتی"دا بەشدار دەبوو. ئەو بەڕاشکاوی دەڵێ کرۆمێر ئەووەخت پێی دادەگرت کە ئەمریکا دەبێ لابردنی شا وەک ڕێگەچارەیەکی قەیرانی ئێران بناسێ.[٤٤] ئەندامانی دیکەی کۆمیتە، بەتایبەتی ئەوانەی لەلایەن وەزارەتی کاروباری دەرەوە لەو کۆبوونەوانەدا بەشدار دەبوون، زۆرتر لایەنگری ڕێگەچارەی بەپارێزتر بوون. بەوحاڵە، هەموو لەوەدا یەکدەنگ بوون کە "لە ڕابردوودا،کەسانێک کە لەلایەن ئەمریکاوە دەگەڵ شا باسی پێویستیی چاکسازییان دەکرد هەموو دەگەڵ گیروگرفتێک بەرەوڕوو بوون: ئەمریکا هەرگیز هەڵوێستێکی یەکپارچەو ڕێکوپێکی نەبوو."[٤٥]

ڕاوێژی دواڕاپۆرتی کۆمیتەی تایبەتی بۆ سەرکۆمار زۆرزۆر بەپارێزتر لە ئامۆژگارییەکانی کرۆمێر بوو. کۆمیتە لە ڕاپۆرتی ١٨ی ژانویەی خۆیدا گەیشتبووە ئەم ئاکامە: "کەسایەتیی شا بەجۆرێکە کە ئەگەر هەموو دەسەڵاتیشی لە دەستدا بێ، ئەوجار

**Robert Kromer
* Armin Meyer

ساڵەکانی مانەوەی لەسەر تەخت بێگومان لە ژمێرەدا دەبن." بەڵام لە دواڕاپۆرتی کۆمیتەدا، ڕاوێژێکی دیکەش دەبینین. لەوێدا دەبینین کە بە باوەڕی کۆمیتە، ئەمریکا دەبێ لە جیاتی لابردنی شا،"بەکردەوە، بەشێوەیەکی چالاکو دیارە ناڕاستەوخۆ [شای] بۆ ئەنجامدانی چاکسازیی سیاسی،ئابووری، کۆمەڵایەتیو بنیاتی لە ئێراندا بخاتە مەنگەنەوە.[٤٦] بە وتەی تالبۆت،"دەبێ ڕێگای جۆربەجۆر بەشێوەی کاریگەر"[٤٧] بۆ باشکردنی بارودۆخی ئێران بگرینە پێش. هەر لەو ڕاپۆرتەدا، کۆمیتەی تایبەتی ئامانجە گرنگەکانی سیاسەتی ئەمریکا لە ئێرانی باس کردوە. لەوانە؛ "کێشانەوەی شا لەوکارانە کە دەیخەنە شوێنی ڕاستەوخۆی بەرپرسایەتییەوە... کێشانەوەی خزمو کەسەکانی لە چالاکییە[ئابوورییە]کانی کەرتی تایبەتی... کەمکردنەوەی بێمتمانەیی توندی شا بەرامبەر بە سیاسەتمەدارانی سەربەخۆو کەمکردنەوەی ئۆگریی وی بە جامەلووسکەییو پەسنبێژی...و سەرەنجام کردنی چینی نێونجیی شاری بە هێزێکی بنیاتنەری سیاسی."[٤٨]

جگە لەمەترسیی هەمیشە ئامادەی دەستتێوەردانی شووڕەوی لەئێران، ئەوەی بە ڕواڵەت لەوسەردەمەدا دەستی ئەمریکای دەبەست، کەسایەتیی شاو ورەی لاوازی ئەو بوو. پێنجی ڕەشەمەی١٣٣٩ (١٩٦١) ئەنجومەنی هێمنیی[نیشتمانیی ئەمریکا] ڕاپۆرتی دا کە "شا لەبارێکی دەروونیی ناڕەحەتو ناڕووندایە."٤٩حەڤدەی ڕەشەمەی هەرئەوساڵە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا باسی ڕاپۆرتێکی کرد کە تێیدا هاتبوو: "شا دوچاری خەمۆکیی دەروونی بووەو لەفکری کشانەوە لە پادشایەتیدایە. کشانەوەی لە دەسەڵات بێگومان دەبێتە هۆی بێسەرەوبەرەیی لە ئێرانو تەنیا شووڕەوی لە درێژخایەندا لەو بێسەرەوبەرەییە قازانج دەکا."[٥٠] سەرەنجام لە ٢٣ی بانەمەڕی١٣٤٠ (١٩٦١)دا شا بەڕاشکاوی بە باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێرانی گوت: "لە ئێران هەمیشە دەسەڵات لە دەستی شادا بووەو ئەمە دەبێ لە داهدتووشدا درێژەی هەبێ. ئەو پێی لەسەر ئەوە داگرت کە ئامادە نیە نەخشی پادشایەکی بێدەسەڵات یاری بکاو کشانەوە لە پادشایەتیی لە گێڕانی نەخشێکی وا پێ باشترە."[٥١]

ساڵی١٣٤٣ (١٩٦٤) شا سەفەرێکی پێنج حەوتوویی دەرەوەی ئێرانی کرد. سەرچاوە ڕەسمییەکانی دەوڵەتی ئێران ڕایانگەیاند کە ئامانجی سەفەر"حەسانەوە"یە. بەڵام باڵیۆزخانەی ئەمریکا ڕایەکی دیکەی هەبوو. لە ڕاپۆرتی باڵیۆزخانەدا هاتوە کە بە پێچەوانەی ئیددیعای سەرچاوە ئێرانییەکان،ونبوونی شا لە ڕاستیدا هۆی پزیشکیو

دەروونیی جیددیتری هەبوون. "سەرچاوەیەکی جێی باوەڕ" لە "کۆڕوکۆمەڵە باوەڕپێکراوە پزیشکییەکانی ڤییەن" ڕاپۆرتی دابوو کە شا "تووشی شێواویی دەروونی بووە."٥٢ هەر ئەو شێواوییە دەروونییە،ئەو خەمۆکییە دەروونییە، ئەو ئامادەییەی بۆ کشانەوە لە پادشایەتی-ئەوە کە دەتوانین بە مەجاز ناوی بنێین گرێی لۆرد جیم- و سەرەنجام هەرئەو داماوییەی دەوڵەتی ئەمریکا لەگرتن‌و ڕاگەیاندنی هەڵوێستێکی یەکدەست بەرامبەر بە ئێران هەموو لە دەیەی پەنجا[ی هەتاوی]دا سەرلەنوێ دەرکەوتنەوەو نەک‌هەر لە دیاری‌کردنی چارەنووسی شا،بەڵکوو لە دیاری‌کردنی ئاکامی کاری ئەمیر عەبباسی هووەیداشدا نەخشێکی زۆر گرنگیان یاری کرد.

لەڕاستیدا کاتێک "کۆمیتەی تایبەتی" دواڕاپۆرتی خۆی ئامادە کرد،کۆمەڵێک هۆی جۆراوجۆر-لە مەترسیی دەست‌تێوەردانی شووڕەوییەوە بگرە تا بێ‌هێزیی دەوڵەتی ئێران‌و ئۆپۆزیسیۆن-هەموو دەستیان وێک داو تای تەرازوویان بە قازانجی شا قورس کرد. ئەمریکا پاڵەپەستۆ لەسەر شای کەم کردەوەو لە ڕەشەمەی ئەوساڵەدا،وەزارەتی کاروباری دەرەوە ڕاپۆرتێکی دیکەی لە بارەی ئێرانەوە ئامادەکرد. ئەمجار کەسێک بەناوی جان بوولینگ * نووسەری ڕاپۆرتێک بوو کە پێیان‌گوت "بەستەی چاکسازییەکانی شا."٥٣ پێشنیارەکانی بوولینگ چاردە ماددەیان هەبوو و تەوەری هەموویان چەندو چۆنی کردەوەکانی شا بوو. بەشێک لە پێشنیارەکانی ئەوە بوون کە شا هەوڵ بدا:

-ڕووی موخالەفەتی خەڵکی لە جیاتی خۆی بکاتە وەزیرەکان.

-بنەماڵەی پادشایەتی، یان هەرنەبێ بەشی زۆریان بنێرێتە ئورووپا.

-بەرەبەرە ڕاوێژکارە ئەمریکاییەکان لە ئێران دەر بکا.

-بەئاشکرا هێرش بکاتە سەر چینی دەسەڵاتداری نەریتیی ئێران.

-لە هەڵوێستە بەئاشکرا ڕۆژئاواییەکانی خۆی دوور بکەوێتەوە.

-هەرنەبێ بەرنامەیەکی ڕواڵەتی بۆ چاکسازیی زەوی‌و دژی دەرەبەگەکان دەست پێ‌بکا.

---

*John Bowling

-هێندێ جموجۆڵی بەڕواڵەت تێكەڵ بە هەڕەشە دژی كۆنسێڕسیۆم بكا تا هیچ نەبێ وا بێتە بەرچاو كە كۆنسێڕسیۆم بە پێچەوانەی ویستی خۆی،لەبەر شا دایناندوەو "ئیمتیاز"ی داوەتێ.

-هێندێ لە كاربەدەستان بكاتە قوربانیو بەناوی "گەندەڵ" بەئاشكرا سزایان بدا. گرنگ نیە ئەو گەندەڵییە ئیسبات بكرێ یان نا.[٥٤]

-هێندێک لە موسەددیقییە نێوەندڕۆو خۆشناوەكان لە هێندێک پۆستی وەک وەزارەتی داراییو سەرۆكی سازمانی بەرنامەدا دابنێ.

شا دەیزانی چار نیە دەبێ هێندێ چاكسازیی لەوبابەتە بكا. هەر لەوكاتەدا "نیگەرانی پشتیوانیی زۆری ئەمریكا لە ئەمینی" [٥٥] بوو. هەربۆیە، "بێپەردە بە ئەمریكای گوت كە لە ئێران سەركەوتنی بەرنامەی هەر دەوڵەتێک بە پشتیوانیی شاوە بەستراوە." پاشان لە خاكەلێوەی ١٣٤١ (١٩٦٢)دا، بە سەردانێكی ڕەسمی چووە ئەمریكا. لەوێ ڕەزامەندیی خۆی بۆ بەڕێوەبردنی ئەو چاكسازییانە كە ئەمریكا پێی باشن ڕاگەیاند. دوای گەڕانەوە لە سەفەر،و پاش ڕێگەخۆشكردنی پێویست دەگەڵ باڵیۆزخانەی ئەمریكا، سەرەنجام لە پووشپەڕی١٣٤١دا ئەمینیی لەسەر كار لابردو دۆستو هاوڕازی خۆی، ئەسەدوڵڵای عەلەمی كردە سەرۆكوەزیر. هەروەک لە ڕاپۆرتی وەزارەتی كاروباری دەرەوەی ئەمریكادا بە ڕاشكاوی هاتبوو، شا دەیەویست لەم ڕێگایەوە "چاكسازییەک كە ویستی ئەمریكا" [٥٦]بوو بكاتە "هی خۆی."[٥٧]

دیارە بەوە كە شا چاكسازییەكانی ئەمریكای كردنە "هی خۆی" گیروگرفتەكانی دەگەڵ دەوڵەتی كەنەدی چارەسەر نەبوون. ویلیام داگڵاس** قازیی دادگای بەرزی ئەمریكاو یەكێک لە ڕاوێژكارانی نیزیكی كەنەدی، دەیگوت مەسەلەی لابردنی شا كەمێک پێش كوژرانی كەنەدی دووبارە هاتەوە بەرباس. داگلاس دەیگوت: "زۆرجار لەبارەی گەندەڵیی گشتگیری ئێرانەوە دەگەڵ جەک[كەنەدی] قسەم كردبوو. شا لە سەفەرێكی ڕەسمیدا میوانی كەنەدی بوو. دوای ئەو سەفەرە، جەک گەیشتە ئەو ئاكامە كە شا پیاوێكی جێی متمانە نیە... بەرنامە ئەوە بوو كە ئەمریكا پشتیوانیی خۆی لە شا ببڕێو ناچاری بكا تەختی پادشایەتی بەجێ بێڵێ،كوڕەكەی لە جێگا دابنێو ئەنجومەنی پادشایەتی

*Wiliam Dooglas

دابمەزرێ. (تەنانەت ئەندامانی ئەنجومەنیش دیاری کرابوون.)" [58] قسەکانی داگڵاس هەرنەبێ لە دوو بارەوە زۆر جێی سەرنجن. لەلایەک نیشان دەدا چ کەلێنێکی قووڵ لە نێوان شاو کەنەدیدا هەبووە. لەلای دیکەش قسەکانی نیشانەیەکی سەرسوڕهێن لە خۆبەزلزانیی دەسەڵاتن کە لێرەداو ئەمجارە لە نووسینی کەسێکدا دەردەکەون کە بە بوونی بیروباوەڕی پێشکەوتووانە بەناوبانگ بوو. دیارە هەر خوێنەرێکی بێلایەن لە خۆی دەپرسێ کە ئەمریکا بە چ هەقێک دەستی لە کاروباری ئێران وەردەداو لەسەر چ بناخەیەک "ئەندامانی ئەنجومەنی پادشایەتییشی دادەنا"و بۆچی کەسێکی وەک داگڵاس، کە ئیددیعای پێشکەوتنخوازیی هەبوو، دژی ئەو دەستتێوەردانە بێجێیە ڕانەدەوەستا.

ئەو سیاسەتە کە عەلەم بەدوایدا دەڕۆیشت، لە ڕاستیدا جیاوازییەکی ئەوتۆی دەگەڵ گەڵاڵەی پێشنیارکراوی بوولینگ نەبوو. لەو نێوەدا، دژکردەوەی ئینگلستان بەرامبەر بەو ئاڵوگۆڕانە بە شێوەیەکی تایبەتی پێچەڵپووچ بوو. لەلایەک، لە نفووزی ڕوولەزیادبوونی ئەمریکا بێزار بوو. لەلایەکی دیکەش، پشتیوانیی لە هێندێک لایەنی ئەو سیاسەتە دەکرد. ئینگلستان بەتایبەتی لایەنگری چاکسازیی زەوی لە ئێراندا بوو. هێندێک تەنانەت دەڵێن گەڵاڵەی بنەڕەتیی ئەو چاکسازییە هەوەڵجار ئان لامبتن *دایڕشتبوو کە بە لێکۆڵەرێکی ناسراو دەژمێردراو پێوەندییەکی نیزیکی دەگەڵ ناوەندەکانی دەسەڵات لە ئینگلستان هەبوو. شا دەیەویست لە ڕێگەی ئەو چاکسازییەوە کە بە "شۆرشی سپی" ناوبانگی دەرکرد، هەم لەنێو چینی نێونجیی ئێراندا پێگەیەکی پتەوی دەست کەوێ، هەم خەونە لەمێژینەکەی وەدی بێنێو ئێران بکاتە کۆمەڵێکی نوێخواز،هەم دەسەڵاتی تاکەکەسیی خۆی قایمتر بکاو هەم بە پشتیوانیو خۆشەویستیی خەڵک پشتئەستوور بێ. بەڵام قەزاوقەدەر لە بۆسەدا بوو و کاری خۆی دەکردو لەو نێوەدا، هووەیدا هەر ڕۆژە نەخشێکی گرنگتری لە ئاڵوگۆڕەکانی ئێراندا وەئەستۆ دەگرت.

***

---

*Ann Lambton

فەسڵی هەشتەم

کۆمەڵی پێشکەوتنخواز

ئەگەر ڕێز لە مافی دەنگدانی خەڵک نەگرن،ئەگەر بیانەوێ لەوڕێگایەوە بێدەنگیان بکەن، گومانی تێدا نیە کە ئەم دەنگە،درەنگ یان زوو، لە ڕێی توندوتیژییەوە خۆی نیشان دەداو ئێمەش وەک وڵاتانی دیکە، تووشی دەورێکی بێهوودەی سەرکوتو شۆرش، چاکسازیو سەرکوتی سەرلەنوێو شۆرشی سەرلەنوێ دەبینو هەتاهەتایە لەو دەورە ڕزگار نابین.

تۆماس جافرسۆن

شا لەلایەک زەمینەی لادانی ئەمینیی دەڕەخساندو لەلای دیکە مەنسووری بۆوەرگرتنی پۆستی هەورازتر ئامادە دەکرد. لە ساڵی١٣٤٠ەوە ئەمریکا لە هەموو دەرفەتێک کەلکی وەردەگرەت بۆئەوەی شای حاڵی بکا کە پێویستە لاوانی جێی باوەر لە پۆستە گرنگە دەوڵەتییەکاندا دابنێ.[1] لەڕاستیدا یەکێک لە کۆڵەکە بنەڕەتییەکانی سیاسەتی

ئەمریکا لایەنگری لە هێزو دەوڵەتە "پێشکەوتنخوازو نێوەندڕۆیەکان" بوو. دەیەویست لەو ڕێگایەوە "بن پێی بەرەی نیشتمانی" بەتاڵ بکا[٢]. *لەڕاستیدا ئەمریکاییەکان دەیانەویست حیزب یان بزووتنەوەیەک دروست بکەن کە بتوانێ چینە نێونجییەکانی شار،تەکنۆکراتەکانو ڕووناکبیران ڕابکێشێو ڕێکیان بخا، دەیانەویست لەم ڕێگایەوە جێنشینێک بۆ بەرەی نیشتمانی پەیدا بکەن. کۆمەڵی پێشکەوتنخواز خۆی وەک ڕێکخراوێکی لەو بابەتە دەناساند، بەڵام جارێ وەختی سەرکەوتنی بۆ سەر کورسیی دەسەڵات نەهاتبوو.

لە ساڵی١٣٤٢ (١٩٦٣) بەدواوە ئەم دەنگۆیە لە تاران زۆر بەربڵاو بوو کە مەنسوورو کۆمەڵی پێشکەوتنخوازەکەی هەرنەبێ هێندێک لە ئەندامانی باڵیۆزخانەی ئەمریکایان لەپشتە. بە وتەی ستوارت ڕاکوێل، وەزیرموختاری ئەوکاتی ئەمریکا لە ئێران "بێگومان لە باڵیۆزخانە هێندێک کەس هەبوون کە نەزەریان لەسەر مەنسوور باش بوو و پشتیوانی‌یان لێ دەکرد."[٣] ساڵی١٣٤٢ شا کارێکی چاوەڕواننەکراوی کرد. فەرمانێکی دەرکردو لەودا پشتیوانیی خۆی لە کۆمەڵی پێشکەوتنخواز دەربڕی.* ئەوکارەی شا

---

* فەرەیدوونی مەهدەوی کە وەختێک لە سەرانی بەرەی نیشتمانی بوو و دواتر چووە نێو کابینەی هووەیدا، دەڵێ: ساڵی١٩٦١ کەسێک کەخۆی وەک نوێنەری دەوڵەتی ئەمریکا دەناساند پێوەندیی پێوە گرتم پێشنیارێکی هەبوو کە دەیگوت قبووڵکردنی بەقازانجی بەرەیە. دەیگوت بەرە دەتوانێ بە قبووڵکردنی ڕێبەرایەتیی شا ببێتە ئەندامی دەوڵەتێکی ئیئتیلافی. گۆیا ئەو کاربەدەستە ئەمریکاییە ئیددیعای کردبوو کە ئەگەر ئەم پێشنیارە قبووڵ نەکرێ لەوانەیە سەرانی بەرە سەر لە بەندیخانە بێننە دەر. یەکدوو ساڵ دواتر، ئەم پێشنیارە جارێکی دیکە دووپاتە کرایەوە. ئەمجارەیان نوێنەری ئەمریکا ئێرانییەک بوو کە لەوکاتەدا سەرۆکی بنکەیەکی بڵاوکردنەوەی ئێرانی-ئەمریکایی بوو. لەوکاتەدا بەشی هەرە زۆری ڕێبەرانی بەرە لە زیندان بوون. کۆبوونەوەی ئەنجومەنی بەرە هەر لە زیندان گیرا.

ئەنجومەن بە١٢دەنگی مووافیقو هەشت دەنگی موخالیف پێشنیارە تازەکەی قبووڵ کرد. بەڵام چالاکانی بەرە لە دەرەوەی زیندان دەنگی زۆربەیان قبووڵ نەکردو بەرەش نەچووە نێو هیچ دەوڵەتێکی ئیئتیلافی. (فەرەیدوونی مەهدەوی،وتووێژ دەگەڵ نووسەر، ١٩ی ئووتی ١٩٩٩.)

* تێگەیشتنی مەبەستی شا لەوکارە هێندە دژوار نەبوو. کۆمەڵی پێشکەوتنخواز لە هێندێ تەکنۆکڕاتی بەتوانا پێکهاتبوو کە بەڕواڵەت ئەمریکاشیان لەپشت بوو. جگەلەوە، بەپێچەوانەی ئەمینی هەوای سەربەخۆبوونله شاشیان لەسەردا نەبوو. هەرلەوکاتەدا، هەرنەبێ وا دیار بوو دەتوانێ بۆ بەرەی

بەئاشکرا نیشانی دەدا کە کاتی بەدەسەڵاتگەیشتنی مەنسوور نیزیکە،و دیارە ژمارەی ئەوکەسانەش کە دەیانەویست بچنە نێو کۆمەڵ بەرەو زیادبوون چوو. کاری نووسینی پێڕەوی نێوخۆی کۆمەڵ بە ناسری یەگانە **سپێردرا کە مافناسێکی بەئەزموون بوو و دواتر بوو بە یەکێک لە کەسانی جێگای متمانەی هووەیدا.

لە هەموو ئەوماوەیەدا، هووەیدا هەروا لە کومپانیی نەوت خەریکی کار بوو. ساڵی١٣٣٩ (١٩٦٠) دەگەڵ ئینتیزام چووە ئەمریکا. لەوێ بەتوندی کەوتە ژێر کاریگەریی نەخشی تەکنۆلۆژیی تازە لە سەنعەتی نەوتدا. لە سەروتارێکی گۆڤاری "کاوش"دا نووسی: "دەبێ پەیڕەوی لە دواشێوەکانی بەڕێوەبردنی کاروباری پیشەسازی بکەین...دەبێ بە پڕۆژەی وردو حیسابکراو دوورەدیمەنی سەنعەتی نەوتی وڵات بێنینە بەرچاوو لاوانی ئەمڕۆ بۆ بەڕێوەبردنی سبەینێی ئەو سەنعەتە پێبگەیەنین تا ببنە مودیرانێکی لێوەشاوەو کارزان بۆ بەڕێوەبردنی ئەوکارە ژیانەکییە." جگەلەوە، هەرلەو نووسراوەدا، پشتی بە قسەکانی ئینتیزام بەستبوو کە لە نیۆیۆرک ڕوو بە خوێندکارانی ئێرانی گوتبووی: "ئێران وڵاتی

نیشتمانییش بچێتە مەیدانو تەنانەت لە مۆدیشی بخا. بە باوەڕی من، یەکێک لە کلیلەکانی ڕەمزی شۆرشی ئیسلامییش دەبێ لەو ڕاستیەدا ببینین کە هووەیداو ڕیکخراوەکەی کە قەرار بوو بە وتەی یاتسڤیچ "جێنشین"ی بەرەی نیشتمانی بێ،بەهیچ جۆر نەیتوانی مەیلی دیکتاتۆرانەی شا بەرتەسک بکاتەوە. جگەلەوە،بەرەی نیشتمانی خۆشی ساڵی١٣٥٧ (١٩٧٩)، لە سەروبەندی شۆرشدا، ڕاست ئەوکاتە کە لەوپەڕی بەهێزیدا بوو،نەیتوانی بەرامبەر بە ئایەتوڵڵا خومەینیو ئەو وەزعەی لەڕێدا بوو ڕاوەستێ. بەجۆرێکی دیکە بڵێین، هەم بەرەی نیشتمانیو هەم جێنشینەکەی، ئامانجە درێژخایەنە دێموکراتییەکانیان فیدای قازانجی کورتخایەنی سیاسی کرد.

** دوای شۆرش، ناسری یەگانە پاش ماوەیەک دەربەدەری چووە ئەمریکا. دەگەڵ ئەوەی دەستکورت بوو، عیززەتی نەفس ڕێگەی نەدا وەزعی خۆی بۆ دۆستەکانی باس بکا. بەوحاڵەش کاروباری زیاتر بەکۆمەگی ئەوان هەڵدەسووڕا. ماوەیەکی کورت لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا بوو بە ڕاوێژکاری حوقووقیو بە دراوێک کە لەو سەرچاوەیە دەستی کەوت بەلەمێکی چووکەڵەی کڕی. دواڕۆژەکانی تەمەنی،بەخەمباریو ناهومێدی لەو بەلەمەدا بەسەر بردو سەرەنجامیش خۆی کوشت. بۆ بەشی زۆری زانیارییەکانم دەربارەی دواڕۆژەکانی ژیانی یەگانە قەرزداری هۆرموزی قەریبم.(هۆرموزی قەریب، وتووێژ دەگەڵ نووسەر، فێوریەی ١٩٩٨.)

ئێوەیە. دەبێ بگەڕێنەوە قۆڵی لێهەڵماڵن، کارەکان ڕێک‌وپێک بکەن‌و ئەم بارە قورسە بگەیەننە جێ."[٤]

دیارە لەساڵی١٣٤٢ بەدواوە،بەشی هەرەزۆری وەختی هووەیدا بۆکاری ڕێکخستنی "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز" دەڕۆیشت. مەنسوور، لە ڕەزبەری١٣٤٢دا، لە چاوپێکەوتنی جۆلێس هۆلمز، باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێران، ئیددیعای کرد کە "پێی وایە لە ماوەی سێ تا چوار مانگی ئایندەدا ئەرکی پێک‌هێنانی دەوڵەتی تازەی پێ دەسپێردرێ."[٥] یەک دوو حەوتوو دواتر مەنسوور دووبارە چۆوە باڵیۆزخانەی ئەمریکاو ڕاپۆرتێکی لە بەرنامەی ئایندەی خۆی دا بە باڵیۆزی ئەمریکا. لە یادداشتی باڵیۆز لەسەر ئەم وتووێژانەدا،هاتوە کە "ئەمیر عەبباسی هووەیدا کە کاربەدەستێکی پایەبەرزی کومپانیی نەوتە هاوکاری سەرەکیی مەنسوور لە دامەزراندنی کۆمەڵی پێشکەوتنخوازدا بووە. [مەنسوور لێی زیاد کرد کە] هووەیدا جارێ لە کومپانیی نەوت دەمێنێتەوە، بەڵام لەوێ کارو بەرپەسایەتی و ئەرکێکی کەمتر وەئەستۆ دەگرێ تا بتوانێ وەختی خۆی زیاتر سەرفی دروستکردنی "حیزبێکی پێشکەوتنخواز" بکا. پێم وایە ئەوکارە بە ئیجازەی شا کراوە،هەرچەند مەنسوور بە ڕوونی ئاماژەی بەوە نەکرد." هۆلمز یادداشتەکەی بەم ڕستەیە تەواو دەکا کە "بە دووری دەزانم مەنسوور بتوانێ ڕێبەریی سیاسیی [ئەوکارە] وەئەستۆ بگرێ چوونکە بەباوەڕی من خاوەنی لێزانیی پێویست نیە."[٦]

لەحاڵێکدا مەنسوورو هووەیدا لە فکری ڕاکێشانی تەکنۆکڕاتەکانی کۆمەڵ بۆنێو "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز"دا بوون، سیاسەتی ئێران دەکەوتە قۆناغێکی پڕتوندوتیژییەوە. حەسەنی ئەڕسەنجانی بە لێبڕاوییەوە لە فکری ڕێفۆڕمی زەویدا بوو، کە دیارە خاوەن‌مڵکە گەورەکانی تووڕەو ناڕازی دەکرد.[٧] لەسەدا٧٨ی جووتیاران کە پێشتر بێ زەوی بوون بوونە خاوەن‌زەوی[٨] و بەرەبەرە دەسەڵاتی بێ‌سنووری دەرەبەگەکان لەنێو چوو و دەسەڵاتی دەوڵەتی جێی گرتەوە.[٩] جگەلەوە، قانوونێکی تازە مافی دەنگدانی دا بەژنان و پێڕەوێکی تازەی هەڵبژاردن، مەرجی سوێند بە قوڕئانی کرد بە سوێند بە کتێبی پیرۆز. لە ئاکامی ئاڵوگۆڕەکانی شۆڕشی سپیدا، ژمارەی شارنشینان زیادی کردو ساڵی١٣٤٥ (١٩٦٦) گەیشتە نیزیکەی سەدی چلی حەشیمەتی ئێران.١٠ گرنگتر ئەوە بوو کە دەوڵەتی ئێران تەسلیمی پاڵەپەستۆی ئەمریکا بوو و یەکەم هەنگاوەکانی بەرەو پەسندکردنی ڕێککەوتنێکی تایبەتی بۆ پارێزراویی قانوونیی ڕاوێژکارە نیزامییەکانی

ئەمریکا لە ئێراندا هەڵێنانەوە. هەموو ئەوهۆیانە دەستیان وێک داو زەمینەیان بۆ ئاڵوگۆڕەکانی ڕۆژی پازدەی جۆزەردان خۆش کرد. لە ڕاستیدا دەبێ ١٥ی جۆزەردان بەجۆرێک ڕاهێنان بۆ شۆرشی ئیسلامی بزانین. لەوساڵەدا گرتنی ئایەتوڵڵا خومەینی پڕیشکێک بوو بۆ هەڵگیرسانی شۆرشی خەڵک. هەر ئەو گرتنەو دوایەش دوورخستنەوەی بۆ تورکیەو بەغدا ئەویان کردە کەسایەتییەکی گرنگ و بەناوبانگی دنیای سیاسەتی ئێران. بێجگە لەوە، شا بەهیوا بوو بە ڕیفۆرمی زەوی پێگەیەک بۆ ڕێژیمەکەی لە نێو دێهاتییەکاندا پەیدا بکا. هەرچەند لە ساڵەکانی سەرەتای دەیەی چلدا خۆشەویستییەکی زۆری لە نێو دێهاتییەکاندا بەدەست هێنا،بەڵام لە سەروبەندی شۆرشی ئیسلامیدا، ئەم هێزە کۆمەڵایەتییەش بە هاواری شا نەگەیشت و کۆمەگی بە شکانی ڕێژیم کرد.[11]

سەرکوتی ڕاپەڕینەکەی پازدەی جۆزەردان بە ڕواڵەت کاری ئەسەدوڵڵای عەلەم بوو. ئەو لە بیرەوەرییەکانیدا کە زۆریان خۆهەڵکێشان تێدایە زۆرجار ئاماژە بەوڕۆژە دەکا. دەڵێ شا یەکجار نیگەران بوو. عەلەمیش بەناچار ڕێگاچارەیەکی بۆ مەسەلەکە پێشنیار کرد. بڕیار درا شا بۆ ٢٤ سەعات فەرماندەیی سوپا بە عەلەم بسپێرێ و ئەویش بەنۆرەی خۆی، بە کەلک وەرگرتن لە سوپا، هەرجۆرە هەڵگەڕانەوەیەک سەرکوت بکا. بەپێی ئەو پڕۆژەیە، ئەگەر عەلەم لە کارەکەیدا سەر نەکەوتایە،ئەودەم شا لای دەبرد،و ئەگەر پێویست بایە سزاشی دەدا.[12] بەڵام وا هات کە پڕۆژەکەی عەلەم کاریگەر بوو. عەلەم پێی وایە دەوڵەتی ئەمریکا لەبنەوە پشتیوانیی لەو خۆپێشاندانانە دەکرد.[13] لە ڕاوێژی بیرەوەرییەکانی عەلەم بەئاشکرا وەردەگیرێ کە ئەو، پێی وایە لەو ڕۆژە پڕمەترسییەدا، بە لێبڕاویی خۆی تاج و تەختی پەهلەویی نەجات داوە.

کەچی ڕاست حەوتوویەک دوای ئەوە،شا کەوتە فکری لەسەرکارلابردنی عەلەم، ڕۆژی دووی پووشپەڕ شا دەگەڵ کاربەدەستێکی ئەمریکایی دیدارو وتووێژی هەبوو. لەم دیدارەدا، شا لێکدانەوەی خۆی لە ڕووداوەکانی ١٥ی جۆزەردان خستە ڕوو. هەر لەو کاتەدا، پڕۆژەکانی چەند مانگی دواتری خۆی دەگەڵ میوانە ئەمریکاییەکەی هێنانە گۆڕێ. کاربەدەستە ئەمریکاییەکان، بەڕواڵەت لەبەر هۆی ئەمنیەتی، ناوی ئەومیوانەیان لە دەقی ڕاپۆرتی وتووێژەکان دەرهاویشتوە. لەوێدا شا دەڵێ:

ئەگەر ساواک دروست جووڵابایەوە،ڕووداوەکان خۆلێلادانیان دەکرا... هەموو ئەو ژانەسەرانە لەبن سەری ئاخوندو مڵکدارە کۆنەپەرستەکاندا بوون.

شا دەیەوێ ئاڵوگۆڕێکی جیددی لە پێکهاتەی دەوروبەرەکەیدا پێک بێنێ. دەڵێ وەزیری دەربار،عەلا، پیرو لاواز بووەو ئیدی کارێکی لەدەست نایە. ئەوو دۆستەکانی لە ساتە قەیرانییەکاندا چوونە سەردانی شاو زۆر بە دوودڵییەوە داوایان کرد چەندی زوویە دەوڵەت بگۆڕدرێ. دەیانگوت دەبێ چ زوویە دەگەڵ ئاخوندەکانو موخالیفەکانی دیکە بکەوینە وتووێژ. تاقمێکی بێبڕشتی دیکە لە کەسانی وەک شەریف‌ئیمامیو ئینتیزام دروست بووە.

لە هەلومەرجی ئێستادا،حیزبێکی سیاسیی تازە دروست نابێ. لە دوای هەڵبژاردن تاقە حیزبێکی سیاسی وەک هێزی سیاسیی دەرەکی پێک دێ.

حەسەنعەلیی مەنسوورو "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز"ی وی هەرنەبێ لە سەرەتای کاردا،ناوکەی سەرەکیی ئەم حیزبە دەبن.[١٤]

لەماوەی یەکساڵی دواتردا،تەواوی بەشەکانی ئەو پڕۆژەیە جێبەجێ کران. دیارە لە کاتی ئەم ڕاپۆرتەدا،ستوارت ڕاکویل،وەزیرموختاری ئەوکاتی ئەمریکا، پەراوێزێکی لەسەر پڕۆژەی شا نووسی. دەڵێ: 'ئێمە لێرە بەو ئاکامە گەیشتووین کە ناوکەی سەرەکیی سیاسەتەکانی ئایندەی شا،مەنسوورو "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز"ی ئەون. شا دەیەوێ پارلمانی ئایندە بە کۆمەگی ئەو گرووپەو بە تێکەڵاوێک لە کارزانانو خاوەن‌سەنعەتو سەرمایەکان پێک بێنێ. دیارە ئەگەر شا بەڕاستی حەسەنعەلیی مەنسوور بکاتە سەرۆکی ئەم حیزبە،و بیهەوێ ئەم حیزبە بکاتە ئاڵاهەڵگری سەرەکیی ڕێفۆڕمخوازی لەکۆمەڵدا، ئەودەم ناچارە بەکردەوە بۆخۆی ڕێبەرایەتیی سیاسیی حیزبەکە بەدەستەوە بگرێ. مەنسوور پیاوی ئەو مەیدانەو ڕێبەرێکی لێزانی سیاسی نیە."[١٥]

لە هەڵسەنگاندنی ڕاکویل بۆ مەنسووردا نیشانەیەک لە ستایشو تاریف نابینین. ئەگەر لەبیرمان بێ کە عەلەم ئەم ڕاکویلەی بە بەرپرسی سەرەکیی بەرزبوونەوەی سیاسیی مەنسوور دەزانی،ئەودەم نێوەرۆکی قسەکانی ڕاکویل بایەخێکی دووچەندان پەیدا دەکا.

سێی خەزەڵوەری١٣٤٢ (١٩٦٣)،شا دووبارە لەبارەی مەنسوورو دواڕۆژیەوە قسەی دەگەڵ باڵیۆزی ئەمریکا کرد. ئەمجارەیان بەهۆڵمزی گوت کە ئومێدێکی زۆری "بە توانایی مەنسوور وەک ڕێبەرێکی سیاسی نیە." بەوحاڵە، پێی وایە "لە هەلومەرجی ئێستادا، لەو باشتر کەس بەدەستەوە نیە."[١٦] هۆڵمزیش، وەک ڕاکویل،لە پەراوێزی

ڕاپۆرتەکەدا،نەزەری خۆی لەبارەی ئاڵوگۆڕە پێشنیارکراوەکانی شاوە دەربڕیو نووسی:
"بە پێچەوانەی بۆچوونی شا، ئەمن پێم وانیە مەنسوور توانای دامەزراندنی حیزبی سیاسیو ڕێبەرایەتیی دەوڵەتی هەبێ. زۆر لە ئێرانییە خاوەن‌نەزەرەکان، بۆ نموونە هێندێک لە نوێنەرانی پارلمانو سەناتۆرەکان،نەزەریان لەسەری باش نیە."[١٧]

ماوەیەک دوای ئەو وتووێژە نهێنی‌یانەی شا، "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز" خۆی کردە حیزبی ئێرانی نوێ. بۆ یەکەم‌جار،ژنانیش بانگهێشتن کران بۆ ئەوەی تێکەڵی حیزب بن. فەڕڕوخڕووی پارسا یەکەمین ژن بوو کە بووە ئەندامی حیزبو یەکەمین ژنی مێژووی ئێرانیش بوو کە گەیشتە پۆستی وەزارەت. هەرلەوکاتەدا، دوای شۆرش یەکەمین ژن بوو کە درایە دەستی تاقمی ئیعدام. هەرئەوساڵە، مەنسوور بە هاوکاریی هووەیداو گرووپێکی چووکە لە یەکەم ئەندامەکانی "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز" لیستێکی کاندیداکانی حیزبی بۆ هەڵبژاردنی ئایندەی پارلمان ئامادە کرد. پاشان کۆمیتەیەکی پێکهاتوو لە عەلەمو مەنسوورو نوێنەرێکی ساواک پێکهاتەی پارلمانی ئایندەیان خستە بەرباس. لە لیستی کاندیداکانی حیزبی ئێرانی نوێ‌یان کۆڵیەوەو لەسەر ئەوە کە چەند نوێنەر لەم حیزبە دەبێ بچنە پارلمان چەنەیان لێ‌دا. لەم کۆبوونەوانەدا تەنانەت پێکهاتەی ڕێبەریی پارلمانیش هەر بەوشێوەیە دیاری کرا. سەرەنجام لیستی نوێنەرانی پارلمانی ئایندە ئامادەکراو بۆ پەسندی یەکجاری "بە عەرزی شا گەیشت". پاش پەسند کردنی شا، تەواوی ئەو کاندیدایانە لە "هەڵبژاردنی ئازاد"ی دواتردا وەک نوێنەری پارلمان هەڵ-بژێردران![١٨]

لە چەند مانگی دواتردا عەلەمو کابینەکەی لە بارودۆخێکی نەخوازراودا بوون. هەم لەسەر کار بوونو هەم نیوەلابراو.[١٩] مەنسوور، لە یەک مانگ پێش دیاری‌کرانی بە سەرۆک‌وەزیرەوە، بە ئاشکرا بەڵێنی پۆستەکانی کابینەی بە کەسانی جۆراوجۆر دابوو. بارودۆخی ئەو ڕۆژانە هەم لە ڕاپۆرتێکی باڵیۆزخانەی ئەمریکادا دەتوانین وەخوێنینو هەم لە کاریکاتۆڕێکی گۆڤاری "تۆفیق"دا. لە ڕاپۆرتی باڵیۆزخانەی ئەمریکادا هاتبوو:
"لەلایەک حەسەنعەلیی مەنسوورو "تیمەکەی" چاوەڕوانی ئەوڕۆژەن کە جڵەوی کارەکان بەدەستەوە دەگرن،و لەلای دیکە،عەلەم هەروا سەرۆک‌وەزیرەو بەڕواڵەت لەو وەزعە ئازار دەچێژێ... وەزعەکە وەک شانۆیەکی ناشییانە دەچێ کە ڕاوەستانی بێ‌جێی زۆر تێدانو هەموو چاوەڕوانن داخوا کەنگێ نۆرەیان دێ بچنە سەر شانۆ. هێندێ نیشانە

هەن کە هەموو کارەکانی دەوڵەت ڕاگیراون‌و بڕیارەکان بۆ ئاینده هەڵگیراون."[20]
گێڕانەوەی "تۆفیق" جوانتریشی وەزعەکە نیشان دەدا. ئەم بڵاوکراوەیە لە ژمارەیەکی ڕێبەندانی١٣٤٢ی خۆیدا "کاریکاتۆڕێکی لە حەسەنعەلیی مەنسوور کێشابۆوە. چواردەوری بە قونچکە سیگاری کەنت گیرابوو. ئەویش بە بێ‌سەبری سەیری لاپەڕەکانی ڕۆژژمێری دەکرد کە یەک لەدوای یەک دەکەوتنە سەر زەوی. لەژێر کایکاتۆڕەکە نووسرابوو: "ألإنتظار أشد من‌الموت."[21]

لەم سەردەمەدا ،هووەیدا ڕۆڵێکی بنەڕەتیی لە هەڵبژاردنی وەزیرەکانی کابینەی مەنسووردا بەدەستەوە بوو. پۆستی وەزارەتی دەرەوەی بۆخۆی دانابوو، بەڵام شا ئەم پێشنیارەی ڕەت کردەوەو دەستووری دا عەبباسی ئارام وەک وەزیری دەرەوە ،لە پۆستی خۆیدا، بمێنێتەوە. چەندڕۆژ پێش ساڵنوێ‌بوونەوە، شا مەنسووری لەو شوێنە کە لەکۆنەوە ئاواتی بۆ دەخواست دانا. ئەمیر عەبباسی هووەیدا وەزیری دارایی کابینەی تازە بوو.

بەڵام عەلەم دەبوو، پێش ئەوەی جڵەوی کارەکان بداتە دەستی مەنسوورو کابینەکەی، کارێکی گرنگی ناتەواو بەئەنجام بگەیەنێ. ئەوکارەی نوێنگەی زەقی ئەو توێکڵە شووتییەیە کە دەی‌هاوێنە بەر پێی ناحەزانی خۆیان. باڵیۆزخانەی ئەمـریکا لە ئێران، لـە وەڵامی پێ- داگرتنی شا لەسەر کڕینی چەکـو کەلکـوەرگرتن لە ڕاوێژکارانی ئەمریکاییدا، ڕەشەمەی ١٣٤٠(١٩٦٢) مەرجێکی تازەی بۆهاتنی ڕاوێژکارانی نیزامیی ئەمریکا دانا. باڵیۆزخانە دەیەویست نەک‌هەر نیزامییانی ئەمریکا، بەڵکوو ئەندامانی بنەماڵەکانیشیان، لە ئێران پارێزراویی دیپلۆماتی‌یان هەبێ. ئەوجۆرە پارێزراوییە لە ئێراندا پێشینەیەکی کۆن‌و شوومی هەبوو؛ پێیان‌دەگوت "هەقی کاپیتولاسیۆن"و بە نوێنگەی هەرەزەقی کۆلۆنیالیزم دادەنرا. ٢١ی بانەمەڕی١٣٠٧ (١٩٢٨) ڕەزاشا،لە ڕێوڕەسمێکی بەشکۆدا کاپیتولاسیۆن لە ئێـرانی هەڵوەشاندەوە. عەلەم کە باشی ئاگا لەو پێشینە مێژووییە هەبوو، هەوڵی دەدا تابکرێ وتووێژەکانی دەگەڵ ئەمریکا لەوبارەیەوە وەدوا بخا. بەڵام باڵیۆزخانەی ئەمریکا لەسەر ئەوە مکوڕ بوو. سەرەنجام، لە ئاخروئۆخری ساڵی١٣٤٢دا، عەلەم بڕیاری دا داخوازی ئەمریکا وەک پڕۆژەبڕیارێک دەگەڵ ئەندامانی کابینەکەی بخاتە بەرباس. لە کۆبوونەوەیەکی کابینەدا عەلەم بێ پێشەکی داوای لە عەبباسی ئارام وەزیری کاروباری دەرەوە، کرد کە لەبارەی پڕۆژەبڕیاری تازە سەبارەت بە وەزعی ڕاوێژکارە

ئەمریکاییەکانەوە ڕاپۆرتێک بدا بە هەیئەتی دەوڵەت. موحەممەدی باهیری کە ئەوکات وەزیری دادو لە نیزیکانی عەلەم بوو، دەڵێ بەتوندی دژی پڕۆژەکە ڕاوەستاوە. ئیددیعا دەکا کە لەباسی دژایەتیی پڕۆژەکەدا پێی لەسەر ئەوە داگرتوە کە نێوەرۆکەکەی دەگەڵ دەقو نێوەرۆکی قانوونی بنەڕەتیی ئێران ناتەبایە،و لەهەمووش خەراپتر "بۆگەنیوی کۆلۆنیالیزمـــی" لێ دێ.[٢٢] عەلەم کە دیتی هەوایەکە تووشە، دەسبەجێ باسی پڕۆژە بڕیارەکەی ڕاگرتو وتووێژو لێکۆڵینەوەی زیاتری نێوەرۆکەکەی بۆ کۆبوونەوەکانی دواتری هەیئەتی دەوڵەت هەڵگرت.[٢٣]

کابینەی عەلەم ئیدی هیچ کاتێک پڕۆژەبڕیاری تازەی نەخستە بەرباس، بەوحاڵە، عەلەم چەند ڕۆژ پێش تەواوبوونی دەورەی سەرۆکوەزیرییەکەی پڕۆژەبڕیارێکی لەبارەی پارێزراویی حوقووقیی ئەمریکاییەکانەوە لەئێراندا ناردە مەجلیسی تازە. ئەو لە نامەیەکدا ئیددیعای کرد کە پڕۆژەبڕیارەکە لەلایەن هەیئەتی دەوڵەتەوە پەسند کراوەو دەیەویست بە پێی قانوون، لە ڕێگای ئەم نامەیەوە بۆ پەسندکردنی یەکجاری پێشکێشی مەجلیسی بکا.[٢٤] نامەکە ئەسەدوڵڵای عەلەم،عەبباسی ئارامو ئەسەدوڵڵای سەنیعی، وەزیری شەڕی ئەودەم، ئیمزایان کردبوو. لەبەر ئەوەی پڕۆژەبڕیارەکە پێوەندیی بە مەسەلە حوقووقییەکانەوە هەبوو، بەپێی قاعیدە دەبوو موحەممەدی باهیریش وەک وەزیری داد ئیمزای بکا. بەڵام نامەکە ئیمزای باهیریی پێوە نیە. جگەلەوە،کۆبوونەوەیەکی هەیئەتی دەوڵەت کە بەقسەی نامەی عەلەم،پڕۆژەبڕیارەکەی پەسند کردبوو،لەڕاستیدا هیچوەخت پێک نەهاتبوو.[٢٥] بە وتەی باهیری،عەلەم،ڕێبەرە سیاسییەکەی،بۆیە ئەوکارە بەئاشکرا ناقانوونییەی کرد چوونکە "شای زۆر خۆش دەویستو دەیەویست لەو شوورەییەدا شەریکی بێ. ئەوە شا بوو کە دەیەویست بڕیارەکە حەتمەن پەسند بکرێ."[٢٦]

دیارە عەلەم لە دواڕۆژەکانی سەرۆکوەزیریی خۆیدا نامەکەی ناردە مەجلیس. ڕەزبەری ١٣٤٣،هەردوو مەجلیسی شووڕاو سەنا پڕۆژەبڕیارە پێشنیارکراوەکەیان خستە بەرباسو پەسندیان کرد. ئەودەم ئیدی مەنسوور سەرۆکوەزیر بوو. هووەیداش بێ-گومان بە بەنفووزترین ئەندامی کابینەی تازە دەژمێردرا. کاری دیفاع لەو پڕۆژەیەو بەشداری لە کۆبوونەوەکانی هەردوو مەجلیسی شووڕاو سەناداو وەڵامدانەوە بە پرسیاری نوێنەرانی مەجلیس هەمووی لە ئەستۆی دەوڵەتی تازە بوو. مەجلیسی سەنا کاری لێکۆڵینەوەی پڕۆژەبڕیاری تازەی لای نیوەشەوێو لە کۆتایی دانیشتنێکدا کە

نیزیکەی چاردە سەعاتی کێشابوو دەست پێ‌کرد. ئەحمەدی میرفندرسکی،یاریدەری وەزیری کاروباری دەرەوە، بە نوێنەرایەتیی دەوڵەت لە دانیشتنەکەدا ئامادە بوو. قسەکانیی بە ئاماژە بە "مەسەلەی ڕێکخراوی ناوەندیی ئامار" دەست پێ‌کردو ئەمجار،بێ پێشەکی لێی زیاد کرد کە "بۆ پڕۆژەکەی دیکەش... داوای فەوریيەت دەکەم. بەڵکوو هەر ئەمشەو بابەتێک کە تەواو سادەو ئاساییە پەسند بکرێ." دوای وتوویژێکی کورت دەربارەی قبووڵی فەوری‌بوونی پڕۆژەکە، بێ‌ئەوەی نێوەرۆکی ئەو "بابەتە تەواو سادەو ئاساییە" باس بکرێ،دەنگ‌وەرگرتن دەست پێ‌کرا. سەناتۆر مەسعوودی سەناتۆرەکانی دیکەی دڵنیا کردەوە کە ئێمە لە کۆمیسیۆندا تەواو لە پڕۆژەکەمان کۆڵیوەتەوەو گەیشتووینە ئەو ئاکامە کە "شتێکی گرنگ نیە". پاش ئەم وتوویژە زۆرکورتە "زۆربەی سەناتۆرەکان بە نیشانەی موافەقەت هەستانە سەر پێ." تەنانەت دەنگەکانیان نەش-ژمارد. پڕۆژەکە بەم‌جۆرە پەسند کرا. جەعفەری شەریف‌ئیمامی سەرۆکی کۆبوونەوەکە بوو. هەرکە پڕۆژەکە پەسند کرا کۆتایی کۆبوونەوەی سەنای ڕاگەیاند.[٢٧]

چارەنووسی پڕۆژەکە لە مەجلیسی شووڕای میللیدا کەمێک جیاواز بوو. لەوێ، وەک لە ڕاپۆرتی نهێنیی کاربەدەستە نیزامییەکانی ئەمریکا دەردەکەوێ،"شا نیگەران بوو کە خەڵک بڵێن پڕۆژەکە بێ باس‌و لێکدانەوەی پێویست،و بەزۆر بە مەجلیس پەسند کراوە. بۆیە بەڕواڵەت ڕێگای دا هێندێ کەس دژی پڕۆژەکە بوەستن‌و هەرئەو دژوەستانەش بەرەبەرە لە کۆنترۆڵ دەرچوو."[٢٨] جگە لەوەی لەو ڕاپۆرتەدا هاتوە، نەخشی شا لە هاندانی نوێنەران بۆ دژوەستاندا دەتوانین لەو ڕاستییەدا ببینین کە ئازاترین ڕەخنەگرانی پڕۆژەکە دواتر بۆ پۆستی گرنگی دەوڵەتی دیاری کران.[٢٩] زۆر لە ناحەزانی پڕۆژەکە لە ڕیزەکانی حیزبی کەمایەتیی خەڵک "مردم" و دیارە لە نیزیکانی عەلەم بوون. جگەلەوە، تەنانەت بەشێک لە ئەندامانی حیزبی مەنسووریش دەنگی موخالیفیان بە پڕۆژەکە دا. بە ڕواڵەت ئەم " بێ‌دیسیپلینییە کاتییە حیزبییە" ئاکامی ئەو ڕاستییە بوو کە دەنگ‌وەرگرتن بۆ پڕۆژەکە " بەنهێنی ئەنجام درا."[٣٠] لە درێژایی وتوویژەکاندا کە جاروبار گرژی‌یان تێ-دەکەوت، مەنسوور لە مەجلیس ئامادە بوو. لە وەڵامی موخالیفانی پڕۆژەکەدا ئاماژەی بەو نوکتەیە دەکرد کە گەڵاڵەداڕێژی بنەڕەتیی پڕۆژەکەو یەکێک لە پشتیوانە بنەڕەتییەکانیشی عەلەم بوو. جگە لەوەش، کاتێک کۆبوونەوە ئاڵۆز بوو،مەنسوور، بۆ ئارام‌کردنەوەی فەزاکەو بێدەنگ‌کردنی موخالیفان،بە ئاشکراو بە ئەنقەست لە بارەی نێوەرۆکی پڕۆژەکەوە درۆی دەگەڵ دەکردن. لەو بارەیەوە ئەو درۆی دەگەڵ ئەو

ڕۆژنامەنووسانەش دەکرد کە لەو پێوەندییەدا پرسیاریان دەکرد. کاتێک هەواڵنووسێک لێیپرسی کە داخوا پڕۆژەبڕیارەکە تەنیا بۆ ڕاوێژکارە نیزامییەکانە-وەک ڕەسمی ئەوجۆرە ڕێککەوتنانەی نێوان ئەمریکاو هاوپەیمانەکانیەتی- یان بنەماڵەی ڕاوێژکارەکانیش دەگرێتەوە، مەنسوور کە وای دەنواند زۆر تووڕە بووە، بە ڕاوێژێکی ڕەخنەگرانەو هەقبەدەست،پێی داگرت کە ئەم دەنگۆیانە هەموو کاری قینلەزگانو "تابووری پێنجەمی بێگانان"ن. هەرلەوکاتەدا لێی زیاد کرد کە "راوێژکارانی ناتەکنیکییش وەبەر ئەو پارێزراوییە ناکەونو لەهەمووی گرنگتر ئەوەیە کە، ئەوپارێزراوییە تەنیا بۆ ئەو کارانەیە کە لە سەعاتەکانی کاری ئیداریدا ئەنجامی دەدەن."[٣١]

دیارە ئەگەر ئەم ئیددیعایانەی مەنسوور ڕاست بووایەن، قسەکەی دیکەشی ڕاست دەبوو کە پڕۆژەبڕیارە پێشنیارکراوەکە ڕاست وەک ئەو قەراردادانەیە کە ئەمریکا دەگەڵ هەموو هاوپەیمانەکانیدا دەیانبەستێ. بەڵام لەڕاستیدا هیچکام لە ئیددیعاکانی ڕاست نەبوونو ئەو بۆخۆشی دەیزانی ناڕاستن. دەیەویست بە درۆیەکی مەسڵەحەتی وەزعی ئاڵۆزی مەجلیسو وڵات ئارام کاتەوە. کەچی درۆ مەسڵەحەتییەکانی، باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێرانیان تەواو نیگەران کرد. لەوە دەترسان کە دەوڵەتی ئێران نەزەری خۆی لەبارەی پڕۆژەکەوە گۆڕیبێ. بەڕواڵەت باوەڕیان نەدەکرد کە سەرۆکوەزیری وڵات ئاوا بێپەروا درۆ دەگەڵ مەجلیسو خەڵک بکا. مەسەلەکەیان لە ڕێگای ڕەسمییەوە دەگەڵ دەوڵەتی ئێران هێنایە گۆڕێو ناسری یەگانە،کە ئەودەم وەزیری ڕاوێژکار بوو، لە وەڵامدا لەلایەن دەوڵەتی مەنسوورەوە ڕایگەیاند کە، "دەوڵەت لەبارەی نێوەرۆکی پڕۆژەکەوە هیچ شکو گومانێکی نیە، بەڵام سەرۆکوەزیر، بە هێندێک هۆی سیاسی، بە پێویستی زانی لە قسەکانیدا وا نیشان بدا کە ئەڵقەی پارێزراوییەکە بەرتەسکە."[٣٢]

نۆی خەزەڵوەر،مەنسوور هێندێ قسەی لە مەجلیسی سەنا کردن کە لە چاپەمەنیدا بە "وتارێکی گشتگیر لە بواری ئەسڵەکانی سیاسەتی دەرەوەدا " دانران. دووبارە ئاماژەی بە پڕۆژەبڕیاری پێوەندیدار بە ڕاوێژکارانی ئەمریکایی کردو جارێکی دیکە هێندێ درۆودەلەسەی لەبارەی نێوەرۆکی پڕۆژە بڕیارەکەو بەربڵاویی قەراردادەکەوە تەحویلی سەناتۆڕەکان دا. باڵیۆزخانەی ئەمریکا دیسان نیگەران بۆوە. ئەمجارە ڕقی لە بەقەولی خۆی، "بێکیفایەتیی دەوڵەتی ئێران" هەستابوو. دەیگوت کاربەدەستانی ئێران، "دەیانەوێ بەڕواڵەت بەفێڵوتەڵەکەی جۆراوجۆر قسەی خۆیان وەرگرنەوە." ڕاکویل دەسبەجێ

داوای"دیدارێکی بەپەلە" دەگەڵ سەرۆکوەزیر، خۆی کرد. لەماوەی ئەم دیدارەدا، ڕاکویل باسی یەکبەیەکی ئەو شتانەی کرد کە لە قسەکانی مەنسووردا هاتبوونو دەگەڵ دەقی پەیمانەکە ناتەبا بوون،و لەبارەی هەر کامێکیانەوە، داوای ڕوونکردنەوەی لە سەرۆکوەزیر کرد. ڕاکویل لە ڕاپۆرتی خۆیدا دەڵێ مەنسوور لە تەواوی بوارەکاندا "پاشەکشەی کردو چەقی." هەموو جارێ پێی داگرت کە دەقی پەیماننامەکە جێبەجێ دەکرێ نەک قسە ناوردەکانی وی لە چاپەمەنیو مەجلیسدا. لە ڕاوێژی پڕتەوسو پلاری ڕاپۆرتی ڕاکویل بەئاشکرا دەردەکەوت کە باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە فرتوفێڵی فریودەرانەی مەنسوور نارەحەتو ناڕازییە.

ڕاکویل کە لە نێوان قسەکانی مەنسوور لە سەناو ئەوەی لە نهێنیدا دەیگوت، ناتەبایی دەدی،دوایە لە سەرۆکوەزیری پرسی کە داخوا "هەوڵ دەدا ئەو لێکحاڵینەبوونەی لەو بارەیەوە بۆ بیروڕای گشتی پێکهاتوە لەنێو بەرێ؟" وەڵامی مەنسوور هەژێنەرو نیشانەی بێئەخلاقیی سەرسوڕهێنی ئەو بوو. گوتی: "بەهیچ جۆر، ئیدی نابێ لەو پێوەندییەدا قسەیەک بکرێ.. دەیگوت دەکرێ هەموو ناکۆکییەکان لە ڕێگای ڕاستکردنەوەی خودی دۆسیەکەوە چارەسەر بکرێن."٣٣ دیارە دەوڵەتی ئەمریکاش بەو ڕێگاچارەسەرە ڕازی بوو. هەوڵی نەدا مەنسوور ناچار بکا لەوبارەیەوە ڕاستی بڵێ. ڕاکویل لە وەڵامی پرسیاری مندا لەوبارەیەوە دەیگوت " ئەوە ئەرکی من نەبوو کە ڕەفتاری وی ڕاست بکەمەوە. جگەلەوەش، ئەو جۆرە بۆچوونە بەشێک لە شێوەی کاری وی بوو."[٣٤]

نەخشی هووەیدا لەوداستانەدا زۆر ڕوون نیە. بەڵام بەو پێوەندییە نیزیکە کە دەگەڵ مەنسووری هەبوو بەدوور دەزانرێ کە لەمەشدا نەخشی نەبووبێ. درۆیەکانی مەنسوور کاری خۆیان کردو کۆبوونەوە، پڕۆژە پێشنیارکراوەکەی پەسند کرد. حەفتاوچوار کەس دەنگی موافیقو شەستوهەشت کەس دەنگی مومتەنیعیان پێدا.[٣٥] پەسندکرانی پڕۆژەکە زیاتر لە هەر شتێک خزمەتی موخالیفانی ڕێژیمی کرد. لەونێوەدا کەس بەقەدەر ئایەتوڵڵا خومەینی بەهرەی سیاسیی لە دژایەتیی بێپەروای خۆی نەبرد. لە وتارێکی بەناوبانگدا گوتی، ئەم دەوڵەتە بەوکارەی خۆی خەڵکی ئێرانی تەنانەت لە سەگێکی ئەمریکاییش کەمبایەختر کردوە.[٣٦] هەرلەوکاتەدا دەوڵەتی ئینگلستانیش دەگەڵ ناحەزانی پڕۆژەکە کەوت. کاتێک لە خەزەڵوەری١٣٤٣دا، ڕادیۆی بی.بی.سی، ئایەتوڵڵا خومەینیی بە"ڕێبەری شیعەکانی جیهان" ناو برد، شا دەسبەجێ گەیشتە ئەو ئاکامە

کە،"ئینگلیسییەکان دەیانەوێ چەت دەکاری پڕۆژە بڕیارەکە بخەن."[٣٧] مەنسوورو هووەیدا هەردووکیان لەو داستانەدا نرخێکی قورسیان دا. دیارە هووەیدا نەخشێکی ڕاستەوخۆی لە کاری پەسندکرانی پڕۆژەکەدا نەبوو، بەڵام قانوونی بنەڕەتیی ئێران لە بەرامبەر هەموو بڕیارەکانی دەوڵەتدا بەرپرسایەتیی هاوبەش بۆ وەزیرەکان دادەنێ. لە دادگای ئیسلامیی هووەیدادا، مەسەلەی پڕۆژەی پارێزراویی ڕاوێژکارانی ئەمریکایی نەخشێکی گرنگی یاری کرد.

تەنانەت دەوڵەتی ئەمریکاش لەوکاتەدا دەیەویست پڕۆژەکە بە کەمبایەخ نیشان بدا. ئیددیعای دەکرد کە نێوەرۆکەکەی دەگەڵ قەراردادی دیکەی لەو چەشنە کە دەگەڵ هاوپەیمانانی ناتۆ ئیمزای کردوون جیاوازییەکی نیە. بەڵام دەزانین کە ئەم ئیددیعایەش، وەک ئیددیعاکانی مەنسوور بێبناخە بوو. بەهەرحاڵ،ساڵی١٣٤٣(١٩٦٤)، مەنسوورو هووەیدا هەردووکیان وەها مەستی بادەی سەرکەوتن بوون کە بیرکردنەوە لە ئاکامەکانی ئەو پڕۆژەیە هەر بەمێشکیاندا نەدەهات. کابینەکەی مەنسوور هەرنەبێ لەبارێکەوە لە هەموو کابینەکانی پێشتر جیا بوو. نێونجیی تەمەنی ئەندامەکانی لە هی کابینەکانی پێشوو لاوتر بوو. جگەلەوە،زۆربەی وەزیرەکان تەکنۆکڕاتی دەرسخوێندووی دەرەوە بوون. هەروەک شا بە یەکێک لە کاربەدەستە ئەمریکاییەکانی گوتبوو،نۆرەی وەچەیەکی نوێ لە سیاسەتمەدارانی تازەپێگەیشتوو بوو. کۆنەکان زۆرتر نەجیبزادە بوون. زمانو فەرهەنگی ئێرانیان باش دەناسی. سەربەخۆیی نەزەردانیان هەبوو و بەدەگمەن بە داردەستی شا دەژمێردران. بێجگە لەوەش، زۆریان شایان لەوپەڕی بێدەسەڵاتیدا دیتبوو. بەڵام سەردەمی دەسەڵاتی کۆنەکان بەسەر چووبوو و جێگاکانیان دەدران بەو بژاردە تەکنۆکڕاتە تازانە کە شایان هەر لە لووتکەی شانوشکۆدا دیتبوو. کابینەکەی مەنسوور نوێنگەی بەرچاوی ئەم جێگۆڕکەیە بوو.

دیارە دژکردەوەی ئەو وەچە کۆنە بەرامبەر بەو جێگۆڕکەیە جیاواز بوو. هێندێک بە ئاسانی ملیان پێداو هێندێکی دیکە زۆری پێ تێکچوون. ئینتیزام نموونەی بەرچاوی دەستەی یەکەم بوو. خۆی گۆشەنشین کردو دوای ئەوە زۆرتری وەختی خۆی سەرفی خوێندنەوە دەکرد. زۆرتری ڕۆژەکان بۆ نیوڕۆژخواردن دەچووە کلۆوبی فەڕانسەییەکان لە تاران و حەوتووی ڕۆژێکیش دۆستە دەروێشەکانی دەهاتنە سەردانی. هێندێجار هووەیداش لەم کۆبوونەوانەدا بەشدار دەبوو.[٣٨] لە بەرامبەردا، هێندێکی دیکە، وەک

سەید فەخرەددینی شادمان، بە شێوەی ناڕاستەوخۆو بە ئاماژە هێرشیان دەکردە سەر بژاردە تازە پێگەیشتووەکان. ئەزموونی شادمان هەرنەبێ لە بارێکەوە،تاقانە بوو. لەحاڵێکدا ڕۆژبەڕۆژ بۆخۆی پتر لەبرەو دەکەوت، لە بەرامبەردا،سەیدزیای برای کە لە دامەزرێنەرانی "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز" بوو،هەردەهاتو بەدەسەڵاتتر دەبوو.* سەید فەخرەددین ساڵی١٣٤٤ لە وتارێکدا نووسیبووی: "خوایە، دەتوانم بە کێ بڵێم کە لەم وڵاتەدا،ئەوەی بێبەشترە،پتر ئاشقی ئێران‌و فەرهەنگی ئێرانەو ئەوەی بەشی لە نیعمەتەکانی ئێران زیاترە،لەو دووانە بێگانەترە. خوایە چ بووە کە زۆربەی بژاردەکانمانی وا پەرێشان‌بیرو نادڵنیاو بێموبالات کردوە کە ئەوەی دەبێ لێی بترسن هیچ لێی ناترسن‌و لە چاولێکەری بەولاوە،ئەویش چاولێکەرییەکی ناتەواو لە بێگانە کارێک ناکەن. بەو گرووپە بێخەبەرە کە لە دەریای "فسق‌و فجور"دا نوقمن، هیچ ئومێدێک بە دروست‌کردنەوەی ئێران نیە."٣٩ ئەگەرچی سەید فەخرەددینی شادمان نائومیدو دڵشکاو بوو،هەواڵنووسی ڕۆژنامەی نیۆیۆرک‌تایمز،جەی واڵز،** بەزمانێکی پڕشۆرو گەشبینانەوە باسی دیاریکردنی مەنسووری دەکرد . لەبارەی یەکەمین ڕۆژانی حکوومەتەکەیەوە نووسیبووی: "تاران ژیانێکی تازەی دەست کەوتوە... جگە لە بای بەهار کە لە دەشتەکان هەڵی‌کردوە، شتێکی تازەی دیکەش لە فەزادا هەیە..لەماوەی چوار حەوتوودا حەسەنعەلیی مەنسوور باوەڕبەخۆبوونی داوەتەوە بە کۆمەڵێکی یەکجار دڵ-مردوو... دووڕۆژ دوای دیاریکرانی لە حەوتی مارسدا، کابینەی ئاغای مەنسوور کە لە ڕووناکبیران پێک هاتوە، بە تێکڕای دەنگ لەلایەن مەجلیسەوە پەسند کرا. هەر ئەو ڕووناکبیرانە پێشتر پڕۆژەیەکی شەست لاپەڕی‌یان بۆ دەوڵەت ئامادە کردبوو. بۆ یەکەم-جارلە مێژووی ئێراندا،دەوڵەتێک هاتۆتە سەر کار کە لە حیزبێکی سیاسییەوە هاتوەو خاوەنی بەرنامەیەکی وردە." ٤٠

---

* خەراپ نیە بگوترێ کە برایانی شادمان خاڵی من بوون.

** Jay Walz

یەکێک لە ئامانجە گرنگەکانی مەنسوور،لەچەند حەوتووی پێش دیاریکرانی بۆ پۆستی سەرۆک‌وەزیریدا، پێک‌هێنانی هاوپەیمانییەک هەرنەبێ دەگەڵ بەشێک لە مۆرەکانی بەرەی نیشتمانی بوو. بەرەی نیشتمانی کە دوای کۆدیتای ۲۸ی گەلاوێژ لە سیاسەتی ئێران کەوتبووە پەراوێز،لە سەرەتای دەیەی چلدا چالاکیی خۆی دەست پێ‌کردەوە. وەچەیەکی لاو لە تێکۆشەرانی سیاسی،کە بەنی‌سەدریش یەکێکیان بوو،چوونە نێو ڕیزە تازەکانی بەرەی نیشتمانییەوەو برەوێکی تازەیان پێ‌بەخشی. لە وتووێژەکانی مەنسوور دەگەڵ بەرەی نیشتمانیدا،هووەیدا نەخشێکی چالاکی لە ئەستۆ بوو. ژمارەیەک لە ڕێبەرانی بەرە،یەک لەوان دوکتۆر غولامحوسێنی موسەددیق بە دۆستی وی دەژمێردران. بە دەست‌پێشخەریی مەنسوورو هووەیدا،ڕاسپاردەی سەرەکیی ئەو وتووێژانە موحسینی خواجەنووری بوو کە هەم ئەندامێکی "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز" بوو، هەم بە دۆستی بەرەی نیشتمانی دەژمێردرا. لەلایەن بەرەوەش،نەخشی سەرەکی لە وتوێژدا بە شاپووری بەختیار بوو. ئەو بەڵگەنامانەی لە دەستدان بەئاشکرا نیشان دەدەن کە بەختیار مووافیقی بەشداری لە دەوڵەتێکی ئیئتیلافیدا بووە،[٤١] لەحاڵێکدا ڕێبەرانی دیکەی بەرەی نیشتمانی دژی بەشداری لە هەرجۆرە ئیئتیلافێکدا بوون. عەلیی ئەمینییش کە هێشتا لە وەرگرتنەوەی پۆستی سەرۆک‌وەزیری تەمابڕاو نەببوو، بەنۆرەی خۆی هەوڵی دەدا ڕێبەرایەتیی دەوڵەتی ئیئتیلافیی ئایندە بۆخۆی بە دەستەوە بگرێ. بەرەی نیشتمانی پێشنیارەکانی عەلیی ئەمینییشی ڕەت کردنەوە.[٤٢] لێرەدا ناتوانین لە هێنانەگۆڕی پرسیارێک بگوزەرێین. ئەگەر ئەودەم بەرەی نیشتمانی یەکێک لەو پێشنیارانەی قبووڵ کردباو لەکابینەیەکی ئیئتیلافیدا بەشدار بووایە، ئاکامەکەی بۆ مێژووی هاوچەرخی ئێران چ دەبوو؟ دیارە دەزانین بەرە لـــــەوسالآنەدا ملی بە ئیئتیلاف نـەدا.

جگـەلـەوە،ماوەیەک دوای ئـەو وتووێـژە بێ‌ئاکامە،ساواک بەشێک لە ئەندامانی بەرەی، بەهۆگەلێک کە بەڕواڵەت پێوەندییان بە پێشنیاری ئیئتیلافەوە نەبوو، گرت‌و بەمجۆرە شانسی هەرجۆرە سازان‌و هاوکارییەک لەنێو چوو. بێ‌گومان ئەوڕاستییە کە شا لە موسەددیق‌و دوایە لە بەرەی نیشتمانییش زۆر بێزار بوو،قەڵشتی نێوان ڕێژیمی پەهلەوی‌و بەرەی بەرفرەوانتر دەکرد. تەنیا لە دەروازەی شۆڕشی ئیسلامیدا بوو کە شا نەزەری گۆڕی‌و لەڕووی داماوییەوە،خوازیاری یەکیەتی دەگەڵ بەرەی نیشتمانی بوو. دەیگوت ئایەتوڵلا خومەینی دوژمنی هاوبەشی بەرەی نیشتمانی‌و پادشایەتییە. بەڵام تازە کار لەکار ترازابوو. لە هەمووی گرنگتر ئەوە بوو کە بێجگە لە دوکتۆر سەدیقی‌و

شاپووری بەختیار،هەموو سەرانی دیکەی بەرە لەوکاتەدا هەوای شۆرش لە کەللەی دابوون. وا دیار بوو دەیانەویست بەسەرۆکایەتی دەوڵەتێکی شۆرشگێڕ جڵەوی دەسەڵات بگرنە دەستو یەکیەتی دەگەڵ شایان قبووڵ نەکرد.

دیارە کاتێک مەنسوور هاتە سەرکار،دەسبەجێ باسی ئیئتیلاف دەگەڵ بەرەی نیشتمانییش تەواو بوو. لەوڕۆژانەدا،هووەیدا زۆرتری وەختی خۆی لە وەزارەتی دارایی دەبردە سەر کە دەزگایەکی گەندەڵو بێکیفایەت بوو و ماڵیاتوەرگرتن یەکێک لە گرنگترین ئەرکەکانی بوو. هەرلەوکاتەدا دەبێ لەبیرمان بێ کە لە پرۆژەی "سەقامگیرکردنی ئابووری"دا کە سندووقی نێونەتەوەیی دراوو هێندێک لە ڕاوێژکارە ئابوورییەکانی ئەمریکا پشتیوانییان لێدەکرد،کۆکردنەوەی ڕێکوپێکی ماڵیات نەخشێکی بنەڕەتیی هەبوو. یەکێک لە یەکەمهەنگاوەکانی هووەیدا لەوبووارەدا کامپیۆتیریکردنی زۆربەی کارەکانی وەزارەتی دارایی بوو. بە یارمەتیی جەمشیدی قەرەچەداغی،کە خوێندنی لە زانکۆی کالیفۆڕنیا لە بەرکلەی تەواو کردبوو،و لەوکاتەدا لە کومپانیی (IBM) کاری دەکرد،سیستمێکی پێشکەوتووی کامپیۆتێریی لە وەزارەتی داراییدا وەڕێ خست. مەبەست لەوکارە "کۆتاییهێنان بە بێسەرەوبەرەییەکی ڕێکخراو بوو کە داروودەستە بەهێزەکان لە سێبەریدا کەموزۆر هەموو کاروباری وەزارەتخانەکەیان دەدەستی خۆیان گرتبوو."[٤٣]

یەکی دیکە لە ڕاسپاردەکانی "ئەڵقەی هاروارد" لە سازمانی بەرنامەدا،خەرجکردنەوەی ڕەوتی دانانو ڕێکخستنی بوودجەی دەوڵەت بوو. هەتا ئەودەم،بەرپرسایەتیی نووسینو ڕیکخستنو چاوەدێری بەسەر جێبەجێکردنی بوودجەی دەوڵەتدا لە ئەستۆی وەزارەتی دارایی بوو. لە بەرامبەردا،"اولویت"ەکانی ئەو بوودجە ساڵانەیە لەلایەن سازمانی بەرنامەوە دیاری دەکران. هەموو هەوڵەکانی پێشوو بۆ خەرجکردنەوەی ئەو دوو ڕەوتە لێکجیایە ناکام مابوونەوە. وەزیرەکانی پێشوو هیچیان حازر نەبوون بەشێک لە دەسەڵاتی خۆیان بەوجۆرە لەدەست بدەن. بەڵام هووەیدا بەئاسانی ڕەوتی خەرجکردنەوەی قبووڵ کردو لەڕاستیدا بەوکارە ڕقو سەرسوڕمانی زۆر لە هاوکارانی خۆی لە وەزارەتی داراییدا بزواند.[٤٤]

جگە لەوانە،بەپێی سیاسەتە ئابوورییەکانی دەوڵەت،هووەیدا پاوانی دەوڵەتی لەسەر بازاڕی قەندوشەکریش لابردو ڕێوشوێنێکی تازەی بەرەو ئاسانکردنی هێنانی چا لە دەرەوە

ڕێکخست. زیاد لەمانە، هەرلە یەکەم ڕۆژەکانی وەزارەتەوە باسی پێویستیی نووسینەوەی قانوونەماڵیاتییەکانی دەکرد. ئەو بەڕێوەبەریی وەزارەتی دارایی خستە بەر دەستی مودیرانی کارزانو بەئەزموونو ئەمین. فەرهەنگی میهری هەڵکێشا بۆ پۆستی جێگری وەزیر کە زەڕدەشتییەکی خۆشناو بوو و بە وتەی باڵیۆزخانەی ئەمریکا "پیاوێکی بەتواناو بەکیفایەتو سەرتۆپی کارمەندانی وەزارەتی دارایی بوو کە زۆرتریان بێکیفایەت بوون"[٤٥] لەلایەکی دیکە،عەبدولمەجیدی مەجیدیی کە مودیرێکی خۆشناوو پسپۆڕی کاروباری بوودجە بوو و هەروەها فەرڕوخی نەجمابادیی کە لەبواری نەوتدا پسپۆڕ بوو،بۆ هاوکاری بانگهێشتن کرد. زۆری پێنەچوو کە مەجیدی بوو بە یەکێک لە باوەڕپێکراوانی هووەیداو یەکێک لە وەزیرانی بەدەسەڵاتی کابینەکەی. لەوڕۆژانەدا کومپانیی نەوت هەرنەبێ بەڕواڵەت بەشێک لە وەزارەتی دارایی بوو و بۆیە هووەیدا لە بەشێکی ئەو وتووێژانەدا کە دەگەڵ کۆنسێڕسیۆم دەکران،نەخشێکی هەبوو، بەڕێکەوت، لەئاکامی ئەم وتووێژانەدا، نرخی نەوت و دەگەڵ ویش داهاتی ئێران، زیادی کرد. بەهۆی هەموو ئەم گرفتارییە جۆراوجۆرانە، لەو ڕۆژانەدا هووەیدا سەری زۆر شلووق بوو. زۆربەی وەخت، ڕۆژێ ١٦سەعات کاری دەکرد. زۆرتر، ماندوو دەهاتە بەر چاو. هێندێک لە دۆستانی نیگەرانی بارودۆخی لەش‌ساغیی وی بوون.[٤٦]

هووەیدا بەرەبەرە قەڵافەتێکی داتەپیوی پەیدا دەکرد. هاوینی ئەوساڵە، لە ئاکامی ڕووداوێکی ترومبێلدا،چەند ڕۆژێک لە نەخۆشخانە بوو. ڕووداوەکە لە جادەی شیمال بوو. هووەیدا، دەگەڵ لەیلاو مەنسوورو فەریدەی هاوسەری، بۆ حەسانەوە چووبوونە کەنارەکانی دەریای خەزەر. شەوێک کە تەواوی ڕۆژەکەی لە کۆشکی هاوینیی فاتمەی پەهلەویی کچی شادا خلیسکی سەر ئاویان کردبوو، بە ترومبێلە ئۆپێلەکەی لەیلا دەهاتنەوە ماڵێ. لەیلا لێی دەخوڕی. هووەیداو مەئمووری پارێزەری مەنسوور لە پێشەوە سوار ببوون. مەنسوورو فەریدەو دۆستێکیان بەناوی ڤیکتۆر خواجەنوورییش لە پشتەوە دانیشتبوون. بارانێکی توند دەباریو ڕێگاش باریکو خلیسک بوو. لە پردێکی باریکترلە جادەکەش نیزیک دەبوونەوە کە لەنەکاو لۆرییەک لە ڕووبەڕوویان دەرکەوت. لەیلا سەری لێشێوا. کۆنترۆڵی ترومبێلەکەی لە دەست دەرچوو و تاوێک دواتر ئۆپێلە چووکەڵەکە دەگەڵ لۆرییەک کە ڕووبەڕوویان دەهات لێکیان دا. چەند لەحزە دواتر پۆلیسو ئامبۆلانسو پزیشک گەیشتنە شوێنی ڕووداوەکە. چەندکەس لە موسافیرەکان ئازاریان دیتبوو. بڕیار درا چەندی زوویە هەموویان بە فڕۆکە ، بگەیەننە نەخۆشخانەی

پارس لە تاران. ساواک نیگەرانی پیلان بوو. دەسبەجێ چەند مەئمووری بۆ لێکۆڵینەوەی ئەو لایەنە نادرە شوێنی ڕووداوەکە. سەرەنجام دەرکەوت پیلانێک لە ئارادا نەبووەو تەنیا ڕووداوێک بووە،کە لەودا سیپەلاکی لەیلاو ئەژنۆی هووەیدا ئازاریان پێگەیشتبوو. مەنسوور بێ ڕووشاڵ دەرچووبوو و پارێزەرەکەشی تەنیا دەموچاوی کەمێک برینداری بوون. پاش چەند ڕۆژ نەخۆشەکان هەموو لە نەخۆشخانە دەرچوون.

ئەو ماوەیەی هووەیدا لە نەخۆشخانەی گوزەراند، لە لایەنێکی گرنگەوە زۆر بۆی بەسوود بوو. چەندین سەعات دەگەڵ لەیلا بوو و ئەو ئەزموونە ئەوانی ڕموودەی یەکتر کرد. بە وتەی لەیلا: "بۆ یەکەمجار ئەوم لەحیاتی ئاغای هووەیدا، بە ئەمیر بانگ کرد."[٤٧] هووەیدا نەک‌هەر ڕۆژانی نەخۆشخانە، بگرە لەڕاستیدا لەوە بەدوا هەموو کاتی بێکاریی خۆی دەگەڵ لەیلاو مەنسوورو فەریدەی خێزانی بەسەر دەبرد.

هەرچەند ژیانی تایبەتیی هووەیدا لەو ڕۆژانەدا خۆش بوو و کرانەوەیەکی تێدا دەرکەوتبوو، بەڵام وەزعی لە وەزارەتی دارایی زۆر جێی ڕەزامەندی نەبوو. بەرنامەکانی وی "هێندێک لە کارمەندە بەڕابردووەکانی وەزارەتیان تووڕە کردبوو...[چاکسازییەکەی وی] کەسب‌وکاری داروەدەستەی جۆراوجۆری خستبۆ مەترسییەوە." [٤٨] هەربۆیە چەند نامیلکەیەک بەدژی وی لەنێو کارمەندەکاندا بڵاو بوونەوە. دووی خەرمانانی ١٣٤٣ (١٩٦٤) مەنسوور چووە وەزارەتی دارایی‌و "هێرشی کردە سەر ئەو کارمەندانە کە دژی هەوڵی چاکسازیی دەوڵەت بوون. بە وتەی یەکێک لە ڕۆژنامەکان، سەرۆک‌وەزیر ئەوجۆرە کارمەندانەی بە "خەراپکار"و "هەلپەرست" ناو برد.[٤٩] حەوتوویەک دواتر، هووەیداش بەنۆرەی خۆی لە وتووێژێکی چاپەمەنیدا پێی داگرت کە: "کۆمیتەیەکی تایبەتی بۆ بەربەرەکانیی گەندەڵی‌و لابردنی کارمەندانی نالایق دامەزراوە... ئەو جەختی کردەوە کە چاکسازی لە وەزارەتی داراییدا درێژە دەداو بۆی گرنگ نیە چ کەسانێک دەگەڵ پڕۆژەکانی موخالیفن."[٥٠]

پێک‌هێنانی ئەو کۆمیتە دیسیپلینییە تەنیا هەنگاوی دەوڵەتی مەنسوور بۆ بەربەرەکانی دەگەڵ ئەوانەی نامیلکەیان دژی هووەیدا دەرکردبوو،نەبوو. هەر لەوکاتەدا ساواکیشی هێنایە نێو مەسەلەکەوەو لەو نێوەدا هووەیدا دەگەڵ بەرپرسی لێکۆڵینەوەی ساواک ئاشنا بوو. ناوی پەرویزی سابیتی بوو. زۆری نەکێشا کە بەخێرایی پلیکانەکانی سەرکەوتنی بڕین‌و لەماوەی پێنج ساڵدا، سەرۆکایەتیی "ئیدارەی سێیەم"ی ساواکی کە بەرپرسی

ئەمنیەتی نێوخۆ بوو،وەئەستۆ گرت. هەرلەو کاتەدا بوو بە دۆستی نیزیکو ڕاوێژکارو باوەڕپێکراوی هووەیدا. ساڵی١٣٤٥ (١٩٦٦)،سابیتی لە ڕێگای بەرنامەیەکی تەلەڤیزیۆنییەوە،بوو بە کەسایەتییەکی ناودار و نەخشێکی هەرماوی لە مێشکی زۆر لە ئێرانییەکاندا بەجێ هێشت. خۆش‌مەجلیس بوو و ئاگادار دەهاتە بەرچاوو مەسەلە ئەمنیەتییەکانی لەماوەی وتووێژدا بە وردبینیو نەزمێکی تایبەتەوە لێک دەدایەوە. وردەوردە دوورایی دەسەڵاتەکەی زیادی کرد. بە ئاسانی دەتوانین بڵێین کە تاساڵی١٣٤٩(١٩٧٠)،سێبەری دەسەڵاتەکەی کەوتبووە سەر هەموو مەیدانەکانی ژیانی ئێرانییان. دژبەرانی ڕێژیم ئەویان بە دوژمنی سەرەکیی خۆیان دەزانی. دەیانگوت دەزگای ئەشکەنجەو سانسۆرو داغو نیشانەی زەبروزەنگیش هەرئەو بەڕێوەی بردوە. لەبەرامبەردا لەلای سیاسەتمەدارانی ئەو سەردەمی ئێران،ئەو یەکێک لە بەدەسەڵات‌ترین کەسایەتییەکانی وڵات بوو و زۆربە لێی دەترسان. هەر لەوکاتەدا، وەرگرتنی هەموو پۆستە گرنگەکان-لە پۆستی وەزارەتەوە بگرە تا مامۆستایەتیی زانکۆو مامۆستاییو تەنانەت کارمەندیی دەوڵەت- بە وەرگرتنی مۆڵەتی ئەو ئیدارەیەوە بەند بوو کە ئەو سەرۆکایەتیی دەکرد.

باڵای بڵندو چاوەکانی کاریگەر بوونو پیاوێکی بەدیمەن بوو. کەمێک ڕەنگ‌ئەسمەر بوو. خۆی لە ڕەفتاری ناسراوی کارمەندانی ساواک، وەک دەبەرکردنی شاڵواری پۆلی-ئەستەڕو چاکەتی چەرمی بەدەڵ، زمانی وشکو کردەوەی توندو ناشیرین دەپاراست. بە پێچەوانە، هەمیشە کۆت‌وشاڵواری جوانی دەبەر دەکرد، کراواتی گران‌بایی دەبەستو مووەکانی هەمیشە بەوردی چاک کرابوون. ئەوانە هەموو دەستیان وێک‌دابوو،و دیمەنی بەڕێوەبەری کومپانییەکیان زیاتر پێ بەخشیبوو تا مەئموورێکی ساواک. پاش وتووێژە بەناوبانگەکەی ساڵی١٣٤٥ (١٩٦٦)،هەرچی دەسەڵاتی زیاتر دەبوو، دەرکەوتنی لەسەر لاپەڕەی چاپەمەنیو شاشەی تەلەڤیزیۆن کەمی دەکرد. دەتگوت بۆتە کەسایەتییەکی ڕۆمانەکانی لۆکار*. ناوێک بوو بێ‌ڕوخسارو بەسام.

پاش ماوەیەک لێکۆڵینەوە،سابیتی گەیشتە ئەو ئاکامە کە دەوری ٣٠کەس لە کارمەندانی ناڕازی،و هێندێ جار لابراو، نەخشی سەرەکیی نووسینو بڵاوکردنەوەی نامیلکەکانی دژ

---

* Lecarre

بە هووەیدایان لە ئەستۆ بووە. بەڵام لە درێژخایەندا،گرنگتر لەوە،هاوڕێیەتییەک بوو کە کەوتە نێوان هووەیداو سابیتییەوە. ڕاپۆرتێکی باڵیۆزخانەی ئەمریکا چەندوچۆنی بایەخی ئەم دۆستایەتییە باش ڕوون دەکاتەوە. دەڵێ: "لە هەڵسەگاندنی هۆیەکانی دەسەڵاتی هووەیدادا، زۆرجار ناوی پەرویزی سابیتی دێتە گۆڕێ. ئەو لە تەواوی دەورانی ژیانی [ئیداریی] هووەیدادا دۆستی نیزیکی هووەیدا بووە."[٥١]

دەگەڵ هیندێ کاری هەڵنەسەنگاو لە سەرەتای کاردا،زۆری پێنەچوو کە بەرنامەی ئابووریی مەنسوور هاتە سەربەر. لەباری سیاسییەوە،گرنگترین هەڵەی کابینەی نوێ زیادکردنی نرخی بەنزین بوو کە دەوری سێحەوتوو دوای هاتنەسەرکاری دەوڵەت جێبەجێ کرا. کۆمەڵانی خەڵک لە مەودایەکی بەریندا،کەوتنە بەربەرەکانیی ئەو نرخ-زیادکردنە لەنەکاوە. دەوڵەت جگە لە پاشەکشە چارەیەکی نەما. هەڵخلیسکانی دیکەی مەنسوور قسەیەک بوو کە ڕەزبەری١٣٤٣ (١٩٦٤) بەزمانیدا هات. ئەمجارە، لە وتووێژێکی چاپەمەنیدا، ئیددیعای کرد کە ئامانجی دەوڵەتەکەی "دابەش‌کردنی دادپەروەرانەی سامان لە کۆمەڵداو گوازتنەوەی لە دەوڵەمەندانەوە بۆ هەژارانە." دیارە ئەم قسەیە "لە چاپەمەنیی ئێراندا هەڵڵاو هەنگامەیەکی زۆری نایەوە. هێندێک کەس بە چەشنێک سۆسیالیزمیان لێک‌دایەوە." مەنسوور ناچار بوو " بەتوندی هەرجۆرە دەنگۆیەک لەبارەی نیازی دەوڵەت بۆ دابەزاندنی سیاسەتە سۆسیالیستییەکان وەدرۆ بخاتەوە. ئەو جەختی کردەوە کە لایەنگری نەخشی کەرتی تایبەتی لە ئابووریو وڵاتدایە. جگەلەوە، ڕوونی کردەوە کە ئەوقسەیە تەنیا ڕووی دە چاکسازییەک لە بواری قانوونە ماڵیاتییەکاندا بووە. گوتی ئامانج لەو چاکسازییە شتێک نەبووە جگە لە زیادکردنی داهاتی دەوڵەت."[٥٢]

لە ئاکامی سیاسەتەکانی دەوڵەتی تازەدا، بەرەبەرە قەیرانی ئابووریی ساڵەکانی سەرەتای دەیەی چل دامرکا. لەلایەکی دیکە، داهاتی ئێران لە نەوتیش ڕۆژبەڕۆژ زیادی دەکرد. ئەمانە دەستیان وەدستی یەک داو وردەوردە،متمانەبەخۆبوونی شایان زیادو زیاتر کردو ئەم بیرەیان لەودا پێک‌هێنا کە ڕێیەکی سەربەخۆ لە ڕۆژئاواو ئەمریکا بگرێتە پێش.
ڕاپۆرتێکی ئارمەن مایەر، باڵیۆزی ئەودەمی ئەمریکا لە ئێران، چەندوچۆنی ئەو ئاڵوگۆڕە، بەتایبەتی لەبارەی پێوەندییەکانی ئێرانو ئەمریکاوە،باش نیشان دەدا. ڕاپۆرتەکەی، ناوی "شاو ئەمریکا"یەو لەوێدا مایەر نەک‌هەر باسی تێفکرینی شا لەو ڕۆژگارەیدا کردوە،

بەڵکوو بە وردبینییەکی شیاوی ئافەرینەوە، پێش‌بینیی کردوە کە لە ساڵەکانی دواتردا، هێندێ گرژی لە نێوان ئەمریکاو شادا دەردەکەون. هووەیداش لەراستیدا وەک سەرۆک‌وەزیر، کەوتە نێوجەرگەی ئەو گرژییانەوە. مایەر دەنووسێ: "شا ئەمڕۆ، ئیدی بە پێچەوانەی ساڵەکانی(١٩٤١تا١٩٤٥) لەژێر سەرپەرستیی ئەمریکادا نیە. جگەلەوەش، هیچ وەک ئەو لاویژگە وازی‌وازییەی ساڵەکانی کۆتایی دەیەی١٩٤٠ی زایینی ناچێ... ڕۆژلەڕۆژ پتر دەچێتەوە سەر بابی... سەربەخۆیی نەزەر پەیدا دەکاو بەشێوەیەکی سروشتی ملهوڕانە حکوومەت دەکا... شا دەیەوێ وڵاتەکەی هەڵوێستێکی سەربەخۆی هەبێ... ئەو باش دەزانێ کە چۆن لە داستانی ئازەربایجان‌و لە سەردەمی موسەددیقدا ئەمریکا تاج‌وتەختەکەی وی نەجات داوە... بەڵام ئەمڕۆ بەدایم تارمایی جۆراوجۆری بەمێشکدا دێن... دەتوانین بە درێژەدانی وتووێژ دەگەڵی لە بوواری چەک- وچۆڵەدا،نفووزی خۆمان لە مەیدانە جۆراوجۆرەکانی پێوەندیی نێوانماندا بپارێزین. جگەلەوە، ئەگەر بتوانین بەشی هەرەزۆری [ئەو٢٠٠ میلیۆن دۆلارەی قەرارە ئێران بیدا بە چەک]، بەلای خۆماندا بێنین،دەتوانین کۆمەگێک بە مەسەلەی کەسریی بوودجە کە گۆیا هەروا مەسەلەیەکی گرنگی واشنگتۆنە، بکەین.. گومانم نیە کە ئیدی ناتوانین دەستوور بە شا بدەین‌و سیاسەتەکانیی بەسەردا بسەپێنین."[٥٣]

دوو ڕاپۆرتی دیکەی کاربەدەستە ئەمریکاییەکان لەمەش سەرسوڕهێنترن. بانەمەڕی١٣٤٣ (١٩٦٤)،ڕێکخراوی سیا،ڕاپۆرتێکی لەسەر بارودۆخی ئێران نووسی، تێیدا هاتبوو: "دیار نیە ئاخۆ بەرنامەکانی نوێ‌کردنەوەی ئێران بە شێوەیەکی کەم‌وزۆر هێمنانە دەچنە پێش یان دەبێ لە دواڕۆژدا چاوەڕێی شۆرش‌و توندوتیژی بین. چاکسازییەکەی شا هێندێ هێزی کۆمەڵایەتیی تازەی وەڕێ خستوون‌و سەرەنجام هەر ئەو هێزانە،بەجۆرێک لە جۆران ئاڵوگۆڕێکی بنەڕەتی لە ئێراندا پێک دێنن."[٥٤]

بەباوەڕی من سەرسوڕهێنترین پێش‌وێژی لەبارەی ئایندەی ئێرانەوە دەبێ لە ڕاپۆرتی ساڵی١٣٤٥(١٩٦٦)ی سەرۆکی دایرەی لێکۆڵینەوەو زانیاریی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکادا ببینین. لەوێدا هاتوە کە:

لەبوواری سیاسیدا، شا خاوەن‌ملک‌و ڕووحانییەکانی لەخۆی دوور خستۆتەوە بێ‌ئەوەی توانیبێتی بەشی زۆری ڕووناکبیرانی چاکسازیخوازو ئەندامانی چینی نێونجی بۆلای خۆی ڕاکێشێ... تائێستا ئۆگرییەکی بەهاوکاری دەگەڵ عونسورە چاکسازیخوازەکان نیشان

نەداوەو بەمجۆرە خۆی لە پشتیوانیی کاریگەرترینی ئەو هێزانە کە دەتوانن ئەو چاکسازییانەی ئەو دەیەوێن جێبەجێ بکەن، بێبەش کردوە... سەرەنجام ڕۆژێک دەستەو تاقمە جۆراوجۆرەکانی دژی ڕێژیم، لەسەر ویستی هاوبەشی بەرتەسککردنەوەی دەسەڵاتی شا یەک دەگرن. ئەگەر شا نەتوانێ ئەو چاکسازییانەی دەستی پێکردوون تەواو بکا، ئەودەم دژبەرەکانی هەم دروشمی ئامادەو هەم پشتیوانیی پێویستی کۆمەڵانی خەڵکیان لە دەستدا دەبێ. پێش ئەوەی[ئێران] تووشی ئەو بنبەستە بێ، جۆرێک ڕێک-کەوتن‌و سازانی سیاسی باشتر دەبێ.[٥٥]

لە دەیەی دواتردا،کاری سەختی وەدیهێنانی سازانێکی لەو چەشنە لەجێدا لە ئەستۆی هووەیدا بوو. لە ڕاستیدا ئایندەی ڕێژیمی پادشایەتی لە ئێران لە گرەوی سەرکەوتنی هووەیدا لەو ئەرکە قورسەدا بوو.

* * *

فەسڵی نۆیەم

زستانی نەقایلی‌یەکان

نا،شازادە هاملێت نیم! قەراریش نەبوو ئەو بم

تەنیا خزمەتکارێکم،کەسێک کە تەنیا

ئەم دیمەنە دەباتە پێش‌ودووی دیکە وەڕێ دەخا

ئامۆژگاریی شازادە دەکا؛ بێ‌گومان داردەستێکی سادە

شارەزاو بەپارێزو وردبین

پڕلەقسەی بەرزەفڕانە، کەمێکیش داخراو

جارجار بەڕاست جێی پێکەنین

تەنانەت هێندێ جار وەک کۆسەیەک

تی ئێس ئەلیووت، شێعری ئاشقانەی ئالفرێد پڕووفڕاک

زستانی ساڵی١٣٤٣ی تاران یەکجار سارد بوو. ڕۆژی پێنجشەممە،یەکی ڕێبەندان،بەفرو قوڕو چڵپاو شەقامەکانی شاری داگرتبوو. حەسەنعەلیی مەنسوور لە ترومبێلی تایبەتی سەرۆکوەزیر دابەزی. بەرەو دەرگای چوونەژووری مەجلیس وەڕێ کەوت. سەعات دەی بەیانی بوو. دەچووە مەجلیس تا دیفاع لە پرۆژەبڕیارێکی تازەی دەوڵەت بکا. ڕێک-کەوتننامەیەک بوو کە کومپانیی نەوت دەیەویست دەگەڵ چەند کومپانیی گەورەی ڕۆژئاوایی، وەک تاید واتێر*،ئەتڵانتیک، فیلیپس، کومپانیی نیشتمانیی نەوتو گازی ئیتالیا، کومپانیی نەوتو گازی هیند، کۆمیسیۆنی گازی هیند، ڕوویاڵ داچ شێلی هولەندو کۆمەڵێک لە کومپانییە فەڕانسەییەکان ئیمزای بکا[1] بەرلەوەی مەنسوور بتوانێ پێ بنێتە حەوشەی مەجلیس،لاوێک کە بۆسەی بۆ نابۆوە هێرشی کردە سەر. ناوی موحەممەدی بوخارایی بوو. تەمەنی حەڤدە ساڵو قوتابیی دواناوەندی بوو. "قورئانێکو وێنەیەکی [ئایەتوڵڵا] ڕووحوڵڵا خومەینیی لە گیرفاندا بوو."[2]

هۆی کوشتنەکە ڕوون بوو. مەنسوور سێمبولی شۆرشی سپی بوو. لەوەش گرنگتر ئەوە بوو کە لە سەردەمی حکوومەتی ویدا، دەوڵەت ئایەتوڵڵا خومەینیی، پێشان بۆ تورکیەو دواتر بۆ عێڕاق دوور خستبۆوە. ئەوانەی لە مەنسووریان دابوو،لە دادگادا بێپەروا باسی هۆی کوشتنەکەی‌یان دەکرد. ئیددیعایان دەکرد کە مەنسوور سزای بێڕێزی بە مەڕجەعی تەقلیدی وان، ئایەتوڵڵا خومەینیی وەرگرتۆتەوە. ئەوان لەڕاستیدا لە پاشماوەکانی تاقمی فیدائیانی ئیسلام بوون کە لە ساڵی١٣٢٨تا١٣٣٢ (١٩٤٩تا١٩٥٣) دوو سەرۆکوەزیرو وەزیرێکی فەرهەنگ‌یان کوشتو هێرشیان کردە سەر شاو وەزیری کاروباری دەرەوەو سەرۆکوەزیرێکی دیکەش.[3] هەرلەوکاتەدا، ئەحمەدی کیسرەوییش، کە خۆی بە دوژمنی وشکبیرکردنەوەی شیعەکان دەزانی،بە شێوەیەکی بێبەزەیی‌یانە بەدەستی ئەندامانی ئەو تاقمە کوژرا.[4]

---

*Tidwater

وەختێک ئایەتوڵڵا خومەینی بە دەسەڵات گەیشت،زۆر لە کەسانی دەوروبەری بە فیداییانی ئیسلام دەرچوون. هێندێک لەوان بە سەربەرزییەوە شانازی‌یان بە نەخشی خۆیان لە کوشتنی مەنسووردا دەکرد. هاشمیی ڕەفسەنجانی ئیددیعای دەکرد کە ئەو دەمانچەیەی بۆ کوشتنی مەنسوور کەلکی لێ وەرگیراوە،ئەو پەیدای کردوە.[5] بەهەرحاڵ، لەوڕۆژە ساردە زستانییەدا، پێش ئەوەی پارێزەرانی مەنسوور بزوون، بوخارایی پێنج فیشەکی بە مەنسوورەوە نان. لەماوەی یەک ساڵی دواتردا، دەوڵەت بوخارایی،دەگەڵ سێ هاودەستی دیکەی لە تاران گوللەباران کرد. دوو هاوکاری دیکەی بە ئیعدام مەحکووم بوون. تاوانیان هاودەستی لە کوشتنی مەنسووردا بوو. ئەوان لەبۆسەدا بوون تا ئەگەر بوخارایی لە ئەنجامدانی ئەرکەکەیدا سەرکەوتوو نەبوو، بۆخۆیان دەست‌بەکار بن‌و کاری مەنسوور یەکلا بکەنەوە. جگە لەوە،زۆری دیکەش لەو کەسانەی پێشتر لە ڕیزی لایەنگرانی فیداییانی ئیسلامدا ببوون،گیران.[6] حاجی مەهدیی عێڕاقییش لەو ڕووداوەدا گیرا. دادگای یەکەم حوکمی ئیعدامی دایە. دادگای پێداچوونەوە بەڕواڵەت بە پاداشی ڕەفتاری باش لە زیندان حوکمی ئیعدامەکەی بۆ کەم کردەوەو کردیە بەندی هەتاهەتایی. چاردە ساڵی زیندان کێشاو کاتێک هەواڵنووسە فەڕانسەییەکان بۆ وتوویژ چوونە ژوورەکەی هووەیدا،حاجی مەهدیی عێڕاقییشیان دەگەڵ بوو. لەو ڕۆژانەدا ئیدی بۆخۆی سەرۆکی زیندان بوو.

بەڵگەی زۆر لەوکاتەدا نیشانیان دەدا کە کوشتنی مەنسوور کاری کۆڕوکۆمەڵە مەزهەبییەکانە. بەوحاڵە، زۆر لە نەیارانی ڕێژیمی شا،ئیددیعای دەوڵەتیان لەبارەی ناسنامەو بیروبۆچوونی قاتڵەکانی مەنسوورەوە قبووڵ نەدەکرد.[7] نموونەی ئەو ڕاستییە دەتوانین لە بۆچوونەکانی هیدایەتوڵڵای مەتین‌دەفتەریدا ببینین. ئەو لە ڕووما ناسراوەکانی نەیاری ڕێژیم‌و نەوەی موسەددیق بوو. لە چاوپێکەوتنی کاربەدەستێکی باڵیۆزخانەی ئەمریکادا، گوتبووی: "دڵنیام ئەو لاوانەی مەنسووریان کوشتوە پێوەندیی‌یان بە هیچ گرووپێکی مەزهەبی یان سیاسییەوە نەبووە." هەرلەو کاتەدا پێی وابوو کە ڕێژیمی شا،"حەتمەن ئەو قەتڵە بەسەر گرووپێکدا هەر دێنێ ."[8] دەتوانین قسەکانی مەتین‌دەفتەری بە نیشانەی ڕاستییەکی گرنگی مێژوویی بزانین: هێزە عورفییەکانی کۆمەڵی ئێران بە درێژایی ساڵانی حکوومەتی شا هەرگیز چەندوچۆنی دەسەڵاتی کردەیی‌و توانایی هێزە مەزهەبییەکانی کۆمەڵیان نەدەناسی. تەنانەت زۆرجار ئەوەشیان قبووڵ نەبوو کە ئەو هێزانە دەتوانن لە کۆمەڵێکی وەک ئێراندا ڕۆژێک دەسەڵات

بەدەستەوە بگرن. ئاکامەکە ئەوە بوو کە هەرچی لایەنگرە عورفییەکانی دێموکڕاسی زیاتر دژی شا دەجەنگان، پترووپتر ڕێیان بۆ هاتنەسەری هێزە مەزهەبییەکان تەخت دەکرد. هەڵسەنگاندنی نادروست لە چەندوچۆنی دەسەڵاتی مەزهەب بەناچار بوو بە هۆی سەرکەوتنی مەزهەب.

بەهەرحاڵ، لەوڕۆژە پڕڕووداوەدا، بوخارایی گومانی نەبوو کە بە کوشتنی مەنسوور ئەرکی خودایی خۆی بەجێ دەگەیەنێ. دیفاعی لە دادگادا بەڵگەی ئەو ڕاستییەو نیشاندەری بیروبۆچوونی بێشک‌وگومانی مەزهەبیی وی بوو. ئەو لەڕاستیدا نەیدەزانی پیاوێکی کوشتوە کە دژی زیندانیکردنی ئایەتوڵڵا خومەینی بووە. ڕۆژی دوای دیاریکرانی بە سەرۆک‌وەزیر، مەنسوور هاتە سەر ئەو باوەڕە کە ئایەتوڵڵا خومەینی ئازاد بکا. دەیگوت : "دەمەوێ قەڵشتی نێوان شاو خەڵک پڕ بکەمەوە."[٩] دیارە هەوڵەکەی بەهۆی دژڕاوەستانی ساواکەوە بێئاکام مایەوە.[١٠] لەلایەکەوە وەبیریان هێنایەوە کە شا بەهیچ جۆر پێی وا نیە لە نێوان خۆیو خەڵکدا قەڵشتێک هەیە. گوتیان ئەگەر ببیستێتەوە کە سەرۆک‌وەزیرەکەی قسەی وای بەدەمدا هاتوە بێگومان زۆر تووڕە دەبێ. جگەلەوەش، وەگوێی سەرۆک‌وەزیری تازەیان هەڵێنا کە لە مەسەلە ئەمنیەتییەکاندا زۆر تازەکارەو باشترە قسە لەو جۆرە مەسەلانە نەکاو ئەوانە بۆ شارەزایان بەجێ بێڵێ.[١١]

کەچی حیسابی ئەو شارەزایانە هەڵە دەرچوو و بەرهەمەکەی ئەوە بوو کە مەنسوور، شەلاڵی خوێنی خۆی ،بێحاڵو بێگیان،مەلاسی زەوی بوو. شۆفێرەکەی بەپەلە خستیە سەر کورسیی پشتەوەی ترومبێلو لەجیاتی ئەوەی بیباتە بەشی ئوورژانسی نیزیکترین نەخۆشخانە، بەوپەڕی خێرایی بەرەو نەخۆشخانەی پارس چوو. نەخۆشخانەی پارس تازە دەستی بەکار کردبوو. بە سەرتۆپی نەخۆشخانەکانی تاران دەژمێردرا. جگەلەوە، پاش ئەو ڕووداوە کە لە جادەی شیمال بۆیان هاتە پێشو هووەیداو لەیلا هەردووکیان بریندار بوون، شۆفێری مەنسوور ئەوەندەی هاتوچووی نەخۆشخانەی پارس کردبوو کە ئەمجارەش هەروەک خووی پێگرتبێ ڕووی دەوێ کرد.[١٢]

دەسبەجێ مەنسووریان بردە ژووری نەشتەرگەری. سێ سەعات‌ونیو لەژێر عەمەلدا بوو. پزیشکەکانی،لە بەیاننامەیەکدا ڕایانگەیاند کە: "بەشێک لە ڕیخۆڵەی چووکەی مەنسووریان هەڵگرتوەو میزڵدانیشیان عەمەل کردوە."[١٣] بەڵام دوای عەمەلیش خوێنڕێژیی نێوەوە درێژەی هەبوو. پێویستیی بە عەمەلێکی دیکە پەیدا کرد. لەحاڵێکدا

مەنسوور دەگەڵ مەرگ دەستەویەخە بوو، شا فەرمانی بە هووەیدا دا کە بەشێوەی کاتی سەرۆکایەتیی دەوڵەت وەئەستۆ بگرێ. گرنگ بوو کە بارودۆخەکە زووتر بێتەوە حاڵی ئاسایی. دەوڵەت نەدەبوو دەستەوستان‌و سەرلێ‌شێواو دیاری بکا.هەرلەوکاتەدا، شا داوای لە هووەیدا کرد لە وەزعی مەنسوور ئاگاداری بکا. لەوساتەوە کە مەنسووریان هێنابووە نەخۆشخانە، هووەیداش شەووڕۆژ لەوێ بوو. ژوورێکی چووکەی لە تەنیشت ژووری عەمەل،کردبوو بە دەفتەری کاری خۆی. زۆری پێ‌نەچوو کە نەخۆشخانەی پارس بوو بە ناوەندی قورسایی سیاسەتی تاران. نەک‌هەر خزم‌و کەس‌وکاری مەنسوور، بەڵکوو زۆر لە سیاسەت‌پیشە بەناوبانگەکانی وڵات‌و ژمارەیەک لە ڕۆژنامەنووسە ناسراوەکانیش هەموو ساتەکانی شەووڕۆژ لە داڵان‌و ژوورەکانی نەخۆشخانەدا دەهاتن‌و دەچوون‌و چاوەڕێی خەبەر بوون.

لەونێوەدا،هێورکردنەوەی فەریدە،هاوسەری مەنسوور، لە هەمووی دژوارتر بوو. هەواڵنووسێکی ئەمریکایی کە لەو ڕۆژانەدا هاتبۆ تاران،فەریدەی بە "ژنێکی جوانی ئێرانی‌و میراتگری سامانێکی یەکجار زۆر" ناو بردبوو. بەڵام لە نەخۆشخانە، وەزعی میزاجیی مێردەکەی ئەوی زۆر تووڕەو تۆسن‌و بەدئەخلاق کردبوو. دەبوو دایم ئاگایان لێی بێ؛ لێکدالێکدا فەرمانی بەم‌و بەو دەدا. هەمووی تۆمەتبار دەکردن. یان دەیگوت تەنەخی‌یان لە دەرمانی مێردەکەیدا کردوە، یان پێی وابوو لە کوشتنەکەشیدا هاودەست بوون. یەکێک لە ئەرکە سەرەکی،و زۆر دژوارەکانی هووەیدا ئارام‌کردنەوەی فەریدە بوو. هەرچەند زۆرتر لەوکارەدا ناسەرکەوتوو بوو، بەڵام سەبرو سیکەدانەیەکی بێ‌ئەندازی لەخۆی نیشان دەدا. بێ‌ڕێزییە دایمییەکانی فەریدەی قبووڵ دەکردن‌و بەرامبەریان بێدەنگ بوو. ملی بۆ ئەمرو نەهیەکانی ڕادەکێشا. بەڵام فەریدە ئارام‌گرتنی نەبوو. لەبەرچاوی وی هووەیداش گوناحکار بوو. کەمترین گوناحی هووەیدا ئەوە بوو کە هێشتا زیندوو و ساغ‌و سەلیمە، لە حاڵێکدا مێردە خۆشەویست‌و چل‌ودووساڵەکەی فەریدە لە سەرەمەرگدایە.[١٥]

مەنسوور زۆربەی وەخت بێ‌هۆش بوو. بەوحاڵە شا دووجار بە سەردانی هاتە نەخۆشخانە. دەیانگوت هەردووک‌جار شا زۆر خەفەتبار بوو. هەردووک‌جار بەرگی نەشتەرگەرانی دەبەر کردو دەمامکی نەشتەرگەریی لێ‌دا. هەردوو جارەکە مەنسوور نەی‌توانی قسە بکا. دوو گوللە لە ملی درابوون‌و ژێ‌دەنگەکانی‌یان لەبەریەک هەڵ-

تەکاندبوو. سێ گوللەی دیکەش وەزگی کەوتبوون. پزیشکەکانی دەیانگوت ئەگەر نەش-مرێ،هیچوەخت ناتوانێ قسە بکا. دەزانین کە مەنسوور بە قسەزان ناسرابوو. هەرلەو کاتەدا بەشێک لەو پزیشکانە دەیانگوت، دەگەڵ ئەوەی حاڵی زۆر خەراپ بوو، مەنسوور هەردووکجار ئاگای لە هاتنی شا بوو. دەیانگوت وەک سوپاس ،هەرجارەی زەردەیەک لەسەر لێوەکانی نەخشا.[16]

دەوری سەعات دەی شەوی شەشی ڕێبەندان،لەنەکاو پاڵەپەستۆی خوێنی مەنسوور بەخێرایی دابەزی. دووبارە بێهۆش بۆوە. چڵک سەرانسەری لەشیی داگرتبوو. هەوڵی پزیشکان بۆ نەجاتدانی گیانی بێسوود بوو. سەعاتی یازدەو چارەگی ئەو شەوە، مەنسوور مرد. بەڕێکەوت، ڕۆژی مردنی، سێیەمین ساڵوەگەڕی شۆرشی شاو خەڵک بوو. سەیر ئەوە بوو سەرۆکوەزیرێک کە نوێنگەی ڕووحی ئەو شۆرشە بوو، لە ساڵوەگەڕی ئەو شۆرشەو بەدەستی چەند تێرۆریستی موسوڵمان کوژرا کە بە فتوا، یان هەرنەبێ بە دیفاع لە خومەینی کاریان دەکرد. ئەمڕۆ[١٩٩٩] کە بیست ساڵ لە دەست-پێکردنی شۆرشی ئیسلامی تێدەپەڕێ، بەڕاستی دەتوانین ئیددیعا بکەین کە شەوی مەرگی مەنسوور، چارەنووسی ڕێژیمی پەهلەویو هووەیداو شۆرشی ئیسلامییش بەشێوەیەکی بێگەڕانەوە پێکەوە گرێ دران.

چەند لەحزە دوای مەرگی مەنسوور، ئەندامانی تیمی پزیشکیی چارەسەری وی هاتنە ئەو ژوورە کە کرابووە دەفتەری کاری هووەیدا. دوکتۆر سەمیعی سەرپەرستی تیمەکە بوو. بە ڕاوێژێکی ئارامو پڕ لەڕێزەوە خەبەری مردنەکەی دا بە هووەیدا. گوتی چەند دەقیقە پێش، سەعاتی یازدەو چارەگی شەو،مرد. هەرچەند هووەیدا ئاگای لە شپرزەیی حاڵی مەنسوورڕ هەبوو، ئەگەرچی بەپێی قاعیدە لەمێژ بوو دەیزانی هەرلەحزە لەوانەیە خەبەری مەرگی وی ببیسێ، بەڵام بەوحاڵە بە بیستنی ئەو خەبەرە بەئاشکرا ڕاچڵەکی. بەخۆی نەبوو دەستی کرد بەگریان. تاوێک هەروا مایەوە. ئەمجار وردەوردە دەسەڵاتی بەسەر خۆیدا پەیدا کردەوەو هاتەوە حاڵی ئاسایی. بڕیاری دا پێش هەر شتێک شا ئاگادار بکا. بەتەلەفونی تایبەتی پێوەندیی بە شاوە گرت. ئەندامانی تیمی پزیشکی هێشتا هەموویان لە ژوورەکەی بوون. وتووێژی هووەیدا دەگەڵ شا یەکجار کورت بوو. پێنج وشە زیاتری نەگوت بە ئینگلیسی قسەی دەکرد. گوتی:"Your Majesty, he Is dead"

ئیدی بۆهووەیدا ببووە عادەت کە زۆربەی وتووێژە نهێنیو گرنگەکانی بەزمانی فەڕانسەیی یان ئینگلیسی ئەنجام دەدان. جاری وا بوو تەنانەت بۆ قسەی ئاسایی دەگەڵ هاوکارەکانیشی زمانی فەڕانسەیی بەکار دێنا. دەگەڵ ئینتیزام زۆرتر بە فەڕانسەیی قسەی دەکرد. هەرچی نامەی ئاشقانەی لەسەرەتای دەیەی چلدا بۆلەیلای نووسیوە هەمووی بە ئینگلیسی بووە.[١٧] گرنگترین میراتی ئەو ساڵانەی لە دوورەوڵات ژیابوو،لەلایەک ڕەوشتە ئورووپاییەکەیو لەلای دیکە زاڵبوونی بەسەر دوو زمانی فەڕانسەییو ئینگلیسیدا بوو. هەرگیز فارسی وەک فەڕانسەیی فێر نەبوو. ڕەنگە یەکێک لە هۆیەکانی ئۆگریی شا بەویش هەر ئەمە بووبێ. شاش هەر وەک هووەیدا فڕانکۆفیل بوو. فەڕانسەیی لە فارسی باشتر دەزانیو قسەی پێدەکرد. دەگەڵ هووەیدا زۆرتر بە فەڕانسەیی یان ئینگلیسی قسەی دەکرد. دەتگوت بەشێک لە بنەمای خۆشویستنەکەشیان هەر ئەوقسەکردن بەزمانە ئورووپاییەکانە. هەروا بزانە هەردووکیان لە وڵاتی خۆیاندا کۆچبەر بوون. پەناگەی ڕاستەقینەی هەردووکیان ئەو ئورووپایە بوو کە لە مێشکی خۆیاندا پەروەردەیان کردبوو.

هووەیدا یەکەمین کەسایەتیی بەڕاستی جیهان-وەتەنی بوو کە لە ئێراندا بە دەسەڵات گەیشت. ڕۆمو بەیرووتی وەک تارانو پاریس دەناسینو بە ئاسانی دەیتوانی لە هەرکامێکیان بژی. شاش ئەگەرچی وەک هووەیدا ڕووناکبیر نەبوو، بەڵام وەک وی جیهان-وەتەن بوو. هەردووکیان دەگەڵ ناوەندی قورسایی مەزهەبیی کۆمەڵو فەرهەنگی ئەو کاتی ئێران بێگانە بوون. بێئەوەی گوێ بدەنە ئەو ناوەندی قورساییە، دەستیان دایە گۆڕینی بناخە ئابوورییەکانی کۆمەڵ. وەستاکار(معمار)ی کۆمەڵایەتی بوون-و باوەڕی بێئەملاوئەولایان بە ڕاستیی پڕۆژەکانیان هەبوو. دیارە گومان نەبوو کە ڕێبەرایەتیی کارەکە سەرپاک لە دەستی شادا بوو. بەڵام بێگانەبوون، یان بێموبالاتیی شاو هووەیدا بەو ناوەندی قورسایی فەرهەنگییە، ڕەوتی خێرای ئاڵوگۆڕە ئابوورییەکان،و لە هەمووان گرنگتر،بێئیرادەیی شا لە ساتە قەیرانییەکانداو بێمەیلیی وی بە بەشدارکردنی خەڵکی دیکە لە دەسەڵاتی سیاسیدا، هەموو دەستیان وەدەستی یەک داو ڕێگایان بۆ شۆڕشو ئاکامە سەرسوڕهێنە کۆمەڵایەتییەکانی خۆش کرد. بە باوەڕی من،باشترین بەڵگەی ئەو بێگانەییە ئەوە بوو کە شاو هووەیدا بەشێکی زۆر لە وتووێژە گرنگەکانی خۆیان بە فەڕانسەیی یان ئینگلیسی ئەنجام دەدان. زمانو دەسەڵات ئاواڵدووانەن. دەسەڵاتێک بە زمانی خەڵکی خۆی قسە نەکا، ناتوانێ تاسەر حکوومەتیان بەسەرەوە بکا.

بەهەرحاڵ، دەسبەجێ دوای وتووێژە کورتەکەی دەگەڵ شا، هووەیدا خەبەری بە پزیشکەکان دا کە بانگ کراوە بۆ کۆشکی پادشایەتی. ئەوکات شا زۆربەی وەختی خۆی لە کۆشکی مەڕمەڕو کۆشکی تایبەتیدا دەگوزەراند. هەردووکیان نیزیک ناوەندی شارو نیزیک ئەو نەخۆشخانەیە بوون کە مەنسوور دواساتەکانی ژیانی تێدا بەسەر بردبوون. هەرچی ڕەوتی نوێکردنەوەی ئابووریی کۆمەڵ زیادی کردو هەرچەندی شا پتر ڕووی کردە ملهوڕیو خۆبەفیرعەون‌زانین، کۆشکی پادشایەتیی خۆشی پترو پتر لە ناوەندی شار دوور خستەوە. خاکەلێوەی ١٣٤٤ (١٩٦٥) ڕۆژێک لە کۆشکی مەڕمەڕ خەریکی کار بوو کە " سەربازێکی گاردی پادشایەتی بەموسەلسەلەوە وەژوور کەوت. ئامانجی کوشتنی شا بوو."[١٨] بەپێی قاعیدە ئەم ڕووداوەش مەیلی شای بۆ گۆڕینی کۆشکی دانیشتنی دووچەندان کرد. ئاخرەکەشی گوازتیەوە بۆ هێندێ کۆشکی سەرەوەی تاران کە لەنێو کێوێکدا دروست کرابوون.

بەتڵێک لە شەو ڕابردبوو کە هووەیدا چووە ژوورەکەی شا لە کۆشکی مەڕمەڕ. شا بەئاشکرا ناڕەحەت و تووڕە بوو. لەپەستا لەنێو ژوورەکەدا هاتوچووی دەکرد. ئۆقرەی نەدەگرت. هووەیدا هەروەک ڕەسمی شەرەفمەندبوونە، دەستی شای ماچ کرد. دوایە سەرەخۆشیی مەرگی سەرۆک‌وەزیری لێ‌کرد. شا لە حاڵێکدا هەروا ڕاوێچکەی دەکردن بە هووەیدای گوت کە ئەوی بۆ دامەزراندنی کابینە هەڵبژاردوە. هووەیدا دواتر بە دۆستانی خۆی گوتبوو کە ڕاوێژی شا دوودڵیو سەربزێویی هەڵنەدەگرت‌و وەک حوکمێکی کۆتایی دەچوو کە دەبوو جێبەجێ بکرێ.[١٩] دیارە نەیارانی هووەیدا دەڵێن کە ئەو، هەر لەو کاتەوە کە تەقە لە مەنسوور کرا،لە هیچ هەوڵێک بۆ وەرگرتنی پۆستی سەرۆک‌وەزیری خۆی نەپاراست. لە بەرامبەردا هووەیدا دەیگوت هەرچەند پێی وا بووە دوای مەرگی مەنسوور، شا کاری پێک‌هێنانی کابینە بەو دەسپێرێ، بەوحاڵە،بە بیستنی فەرمانی شا لەرزیوەو تێک‌چووە. جگەلەوە، دەیگوت هێشتا ڕێوشوێنی قسەکردن دەگەڵ شا بە باشی فێر نەببوو. ماوەیەک بەر لەو دیدارە، یەکێک لە دۆستانی لە بارەی چەندوچۆنی شەرەفمەندبوونەوە* هێندێ پرسیاری لێ‌کردبوو و بۆی ڕوون کردبۆوە

* ڕەنگە بکرێ بڵێین وشەی "شەرەفمەندبوون" لە هەموو ناوو مانایەکی دیکە زیاتر، نێوەرۆکی لووتبەرزیی پادشاکان لە ئێراندا نیشان دەدا. هەروا بزانە شا، بۆخۆی، نوێنگەو سەرچاوەی شەرەفەو هەرچاوپێکەوتنی بەسە بۆئەوەی یەکێک شەرەف پەیدا بکا. دیارە دەزانین کە وشەی شەرەفمەندبوون دوایە کەوتۆتە نێو

کە لەحــوزووری شادا، خۆی تەنیــا بــە "نۆکەر"٢٠ دەتوانێ ناو بەرێ. دیارە دوایە ڕێوشوێنی شەرەفمەندبوونی وەک ئاو لەبەر کردبـوو. دەیزانی کە لە حوزووری شادا ناوی هیچکەس لە ناوو شۆرەتی ڕووت بەولاوە بە هیچ ناوێک نابێ ببرێو ناکرێ وشەی ئاغا یان خانم بۆ هیچکەس بەکار بهێنرێ. هەرچەند ئەو ڕێوشوێنە کەمێک سەیر دەهاتە بەرچاو،بەڵام بە بەراورد دەگەڵ ڕێوشوێنی دەورانی ڕەزاشا هەنگاوێک بەرەوپێش بوو. ئەودەم، ڕەزاشا وەزیرەکانی تەنیا بە پۆستەکانیان ناو دەبردو بۆ نموونە دەیگوت"دارایی! بڵێ"[٢١].

ڕەفتاری هووەیدا لە شەرەفمەندبوونی شەوی مەرگی مەنسووردا بە چاکی نیشانی دەدا کە هێشتا لە دابوشوێنی دەرباردا زۆر تازەکارە. وەختێک دەستی بە قسە کرد،شا هێشتا خەریکی پیاسە بوو. هووەیدا پێش هەموو شتێک سوپاسی لوتفی شاهانەی کرد، شوکرانەبژێر بوو کە شانسی خزمەتکاریی ئەعلاحەزرەتی دەست دەکەوێ. ئەمجار بە زمانێکی زۆر بەپارێزەوە، گوتی کە خۆی بە شیاوی ئەوکارە نازانێ. گوتی خەڵکی دیکە، یەک لەوان ئینتیزام بێگومان لە من زیاتر شیاوی سەرۆکوەزیرین.[٢٢] ڕاست ڕۆژی پێش ئەم دیدارە، هووەیدا دەگەڵ سادقی چووبەک لە بارەی ئامادەنەبوونی بۆ پۆستی سەرۆکوەزیرییەوە قسەی کردبوو. چووبەکیش بە ڕاشکاویو بێ پێچوپەنا پێیگوتبوو دەبێ لە قبووڵکردنی ئەوپۆستە خۆ ببوێرێ. پێیگوتبوو: "لەم هەلومەرجەدا کارێکی لەدەست نایە."[٢٣] هووەیدا ئامۆژگاریی دۆستەکەی پشت گوێ خست. هەرچەند ئامادە بوو جڵەوی دەوڵەت بە دەستەوە بگرێ، بەوحاڵە بە شای گوت کە بەشی هەرەزۆری تەمەنی لە دەرەوەی وڵات گوزەراندوە. گوتی نە ئەمن خەڵکی ئێران باش دەناسم، نە ئەوان من. تەنانەت ئاماژەی بەوەش کرد کە فارسی بە لەهجەوە قسە دەکا.[٢٤] لەهجەیەکی سەیری هەبوو: بندەنگێکی عەڕەبیی دەگەڵ زرینگەی پێکهاتەو ئاوازەکانی فەڕانسەیی تێکەڵ دەکرد.

دیار نیە هووەیدا ئەم قسانەی چەندە بەڕاستی بوون یان چەند لەبەر ئەوە بوون کە دۆستە نیزیکەکەی،مەنسوور ،تازە مردبوو. ڕەنگە بکرێ ئەم قسانە بە نیشانەی لێوەشاوەییو زیرەکیی سیاسیی وی بزانین. هەروەک بە سروشتی یان بەزیرەکی تێ-

---

زمــانی ڕۆژانەشــەوەو لەوێــدا بــۆ چاوپێکــەوتنی هــەر کەســایەتییەکی بــەڕێزو بەدەســەڵات یــان بەتەمــەن بــەکار دەبرێ.

گەیشتبێ کە شا ئیدی سەرۆک‌وەزیرێکی دەسەڵاتخوازی پێ قبووڵ ناکرێ. لەوانەشە ئەوەی وەک ڕەخنە لەسەر خۆی گوتبووی بە ڕاستی بووبێ،نەک‌هەر بۆ ڕێزگرتن لە شا. دوو حەوتوو بەر لە هێرش بۆ سەر مەنسوور، هووەیدا بە عەبدولمەجیدی مەجیدیی گوتبوو کە دەیەوێ لە وەزارەتی دارایی بکشێتەوە.٢٥ تەنانەت هێندێ گۆڤاری حەوتووانەی تارانیش خەبەریان دابوو کە هووەیدا بەزوویی لە پۆستی وەزارەت دەکشێتەوە. دەیانگوت دەبێتە باڵیۆزی ئێران لە فەڕانسە.[٢٦] جگە لەوە،ساڵی١٣٤٤ (١٩٦٥) باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ڕاپۆرتێکی سیاسیی خۆیدا گەیشتبۆ ئەو ئاکامە کە بێ‌مەیلی‌و حەزنەکردنی هووەیدا لە پۆستی سەرۆک‌وەزیری یەکێک لە گرنگترین ئامرازەکانی دەسەڵاتی وییە. لە ڕاپۆرتەکەدا هاتبوو کە هووەیدا دایم بە دەوروبەرەکەی دەڵێ کە ئۆگرییەکی ئەوتۆی بە پاراستنی پۆستی سەرۆک‌وەزیری نیەو هەر ئەو نیشاندانی بێ-مەیلییە، بەقسەی باڵیۆزخانە، دەسەڵاتی وی زیاد دەکرد.[٢٧]

بەڵام وەختێک لەونیوەشەوەدا، هووەیدا، بە دەنگێکی لەرزۆک، باسی نیگەرانی‌و بێ-ئەزموونیی خۆی دەگەڵ شا دەکرد،شا لەکاتێکدا پشتی لە سەرۆک‌وەزیرو ڕووی لە پەنجەرەی باغی کۆشک بوو، بەڕاوێژێکی لێبڕاوانەو زۆر بەکورتی گوتی: "بۆخۆمان فێرتان دەکەین."[٢٨] دواڕۆژ نیشانی دا کە ئەم قسانەی شا هەر بۆ بەهێزکردنی ورەی هووەیدا نەبوون. لەواندا هەم جۆرێک بەرنامەی کاری ئاییندە شاردراوەتەوە،هەم جۆرێک پێش‌وێژی. لە ڕاستیدا دەکرێ بڵێین لەو وتووێژە کورتەدا،ڕێک‌کەوتنێکی داپۆشراوو بەئاماژە لەنێوان شاو هووەیدادا پەسند کراو ئەم خاڵە کە شا بۆخۆی چەندوچۆنی کاری سەرۆک‌وەزیر فێری هووەیدا دەکا بەشێکی بنەڕەتی لەو ڕێک‌کەوتنە بوو. هەرلەوکاتەدا،ئاشکرایە کە ئەو ڕێک‌کەوتنە، ئاکامی سیاسیی گرنگی بۆ ئاییندەی ئێران‌و ڕێژیمی پەهلەوی‌و چارەنووسی قانوونی بنەڕەتیی ئێران تێدا بوون.

قانوونی بنەڕەتیی ئێران دەسکەوتی سەرەکیی شۆڕشی مەشرووتەی ئێران بوو. ئیلهامی لە قانوونەکانی بێلژیک وەردەگرت‌و بەشی زۆری دەسەڵاتی هێزی جێبەجێکردنی دەدایە سەرۆک‌وەزیر. توانای ملهوڕیی لە پادشا دەستاندو دەسەڵاتی شای زۆر بەرتەسک دەکردەوەو بەوردی دیاریی دەکرد. گومانی نەدەهێشتەوە کە شا دەبێ پادشایەتی بکا،نەک حکوومەت. بەڵام ساڵی١٣٤٤ (١٩٦٥)، شا لە دواقۆناخەکانی گۆڕینی دەق‌و ڕووحی ئەم قانوونەدا بوو. دە ساڵێک دەبوو کە هەوای گۆڕینی پێوەندیی شاو سەرۆک-

وەزیر لە سەری دابوو. باسێکی یەکجار وردو ڕوونی ئەم ئاڵوگۆڕانە دەتوانین لە ڕاپۆرتی دەفتەری زانیاریو لێکۆڵینەوەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکادا ببینین. ئەم ڕاپۆرتە کە ساڵی١٣٤٤ ئامادە کرابوو تابلۆیەکی ورد لە دەسەڵاتی سەرەڕۆ لە ئێران دەخاتە بەر چاو. دەبینین کە تەنانەت لەوساڵەشدا ڕادەی دەسەڵاتی شا بەڕاستی سەرسوڕهێنو ترسێنەر بووە. لەو ڕاپۆرتەدا هاتوە کە:

شای ئێستا هەر شا نیە. بەکردەوە سەرۆک‌وەزیرو فەرماندەری گشتیی هێزە چەکدارەکانیشە. هەموو بڕیارە گرنگەکانی دەوڵەت یان بۆخۆی دەیاندا، یان دەبێ پێش جێبەجێکردن، ئەو پەسندیان بکا. هیچ دامەزراندنێکی گرنگ لە کادری بەڕێوەبەریی دەوڵەتی ئێراندا بە بێ ڕەزامەندیی وی ناکرێ. پێوەندییەکانی دەرەوەش هەرخۆی بەڕێوەیان دەبا. دانانی کادری دیپلۆماتیک هەمووی بەوە. بەرزکردنەوە پلەی سوپا لە پلەی سەروانی بەرەوسەر، تەنیا بەفەرمانی ڕاستەوخۆی ئەو ئەنجام دەدرێ. بەرنامە ئابوورییەکان... لە داوای ئیعتیباری دەرەکییەوە بگرە تا شوێنی دامەزراندنی کارخانەیەک... هەمووی بۆ بڕیاری یەکجاری دەچێتەوە لای شا. بەڕێوەبەریی زانکۆکانیش سەرەنجام لە دەستی خۆیدایە. هەر ئەویش بڕیار دەدا چ‌کەسانێک بەتاوانی گەندەڵی دادگایی دەکرێن. نوێنەرانی مەجلیس ئەو هەڵیاندەبژێرێ. هەر لەوکاتەدا دیاریکردنی ڕادەی ئازادیی کردەوەی ئۆپۆزیسیۆن لە مەجلیسدا لە ئەستۆی ئەوە. بڕیاری کۆتایی دەربارەی ئەو پڕۆژەبڕیارانە کە دوو مەجلیس پەسندیان دەکەن بەدەست خۆیەتی. شا دڵنیایە کە لە هەلومەرجی ئێستادا، حکوومەتی تاکەکەسیی خۆی تەنیا ڕێگای فەرمانڕەوایی لە ئێراندایە.[٢٩]

دیارە دەتوانین ئیددیعا بکەین کە لە ئێران، هەر لە سەرەتای دامەزراندنی دەزگای پادشایەتییەوە، گرژی لە نێوان شاو وەزیردا دەرکەوتوە. مێژوونووسان وەزیرانی درێژایی مێژووی ئێرانیان بە دوودەستە دابەش کردوە. دەڵێن بەشێکیان تەنیا داردەستێکی دەستی شا بوونو کارێکیان نەبووە جگە لە بەجێهێنانی فەرمانی شا. بەشێکی دیکە سەربەخۆیی کردەوەو دەسەڵاتێکی بەرچاویان هەبووە. جاری وابووە تەنانەت هەموو دەسەڵاتی وڵات جگە لە لەقەبی پادشایان بەدەستەوە گرتوە.[٣٠] *بە

---

* لە چیرۆکەکانی هەزارو یەک شەودا تووشی زۆر نموونەی هەردوو جۆرە وەزیرەکە دەبین. زۆربەی وەخت تەنیا پیلانی وەزیرێکی بەتوانا دەتوانێ دەگەڵ دەسەڵاتی جادوویی داستانی شەهرزاد، کە بۆخۆی

شۆرشی مەشرووتە،هێندێ چەمکی تازەی وەک سەروەریی نیشتمانی، لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان، شای مەشرووتەو حکوومەتی قانوون هاتنە نێو وشە سیاسییە کانی ئێران. بەوحاڵەش گرژی لەنێوان پادشاو وەزیرەکەیدا هەروا درێژەی کێشا.

هەتا کاتی دیاریکردنی هووەیدا بۆ جێگای مەنسوور، شاش ئەزموونێکی تاڵی دەگەڵ سەرۆکوەزیرانی سەربەخۆو بەدەسەڵات هەبوو. جارێکی دیکە دەبینین کە دەفتەری زانیاریو لێکۆڵینەوەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا، بە زمانێکی ڕەوانو ورد، دیمەنێکی ئەو ئەزموونانەو ئاکامەکانیان پێشان دەدا:

لەکۆتایی شەڕی دووەمی جیهانییەوە تا ساڵی١٩٥٣ دەسەڵات [لەئێران] لە دەستی سەرۆکوەزیرانی بەتواناو کابینەکانیاندا بوو. قەواموسسەڵتەنە، ڕەزماراو موسەددیق هەرکام بەنۆرەی خۆیان نەیانهێشت شا، نەخشێکی زاڵ لە ئێراندا وەربگرێ. بەربەرەکانیی شا دژی ئەو وەزیرە بەدەسەڵاتانە شوێنەوارێکی درێژخایەنی لەسەر ناوبراو داناو بووە هۆی ئەوە کە ئەمڕۆ بەئاسانی ئامادە نەبێ دەسەڵاتێک کە بە هەوڵو زەحمەت بەدەستی هێناوە، بداتە دەستی خەڵکی دیکە. لە ڕۆژی وەلانانی موسەددیقەوە تا ئەمڕۆ، تەنیا عەلیی ئەمینی هەوڵی داوە دەسەڵاتی قانوونیی سەرۆکوەزیر زیندوو بکاتەوەو بەدەستیەوە بگرێ.

پاش سەرۆکوەزیریی سەرلەشکر زاهیدی(١٩٥٣-٥٥) شا تەنیا کەسانێکی کردوونە سەرۆکوەزیر کە وەفاداری خۆی بن. حوسێنی عەلا دەرباریيەکی وەفادار بوو؛ ئیقباڵ مودیرێکی پڕکار، شەریفئیمامی ئەندازیارێکی کارمەندڕەوشتو عەلەم دۆستی نیزیکو

دەچێتەوە سەر وەزیرێکی زاناو تێگەیشتوو،بەربەرەکانی بکا. لە **شانامە**دا زۆر نموونە لە وەزیری جۆراوجۆر دەبینین. هەرلەوکاتەدا،لاپەڕەکانی مێژووی ئێران پڕن لە تەرمی ئەو سەرۆکوەزیرە بەدەسەڵاتانە کە بە دەستی پادشاکان کوژراون. زۆر لەو شایانە بە کۆمەگی سیاسەتو دەوڵەتداریی ئەو وەزیرانە بناخەی دەسەڵاتی خۆیان قایم کردوەو ئەمجار بڕیاری کوشتنی ئەو وەزیرانەیان داوە. ئەو وەزیرەی تا دوێنێ پاڵپشتو ڕێنوێنو پلیکانی دەسەڵاتی شای لاوو تازە بەدەسەڵاتگەیشتوو بوو، دوای ماوەیەک دەبوو بە سەرچاوەی مەترسی بۆ شای دیکتاتۆری سبەینێ. جگەلەوە، جاری وابوو کە کوشتنی وەزیر بە نیشانەی پێگەیشتنی شا دەژمێردرا؛ نیشانی دەدا کە شا دەسەڵاتی توند دەدەستی خۆی گرتوە. **گولستانی سەعدی**، کە پەنجەرەیەکە بەڕووی ئەخلاقو ڕووحیەی ئێرانییەکاندا زۆرجار بەڕاشکاوی، پیاوی ئاقڵ لە نیزکیبوونەوەی شا دەترسێنێ. سەعدی دەیگوت مەترسیی ئەوکارە هەمیشە لە قازانجەکەی پترە.

دێرینی شا بوو. مەنسووریش تەکنۆکراتێکی بەرزەفڕ بوو و دوای مەرگی مەنسووریش هووەیدا هاتە سەرکار کە کارزان بوو، بەڵام سەرنجڕاکێش نەبوو. ئەمانە دووخاڵی هاوبەشیان هەبوو: هەموویان گوێلەمستی شا بوون‌و هیچ کامێکیشیان لەنێو کۆمەڵانی خەڵکدا پێگەی سەربەخۆیان نەبوو. لە دواڕۆژیشدا دیارە شا کەسێک ناکاتە سەرۆک-وەزیر کە لایەنگری لەنێو خەڵکدا زۆر بن.

دوو مەجلیسەکەش، وەک سەرۆک‌وەزیرو کابینەکەی، هەموو بەشێک لە ڕواڵەتی ئەو حکوومەتە مەشرووتەیەن کە شا بەناچاری‌و بەتایبەتی بۆ پتەوکردنی جێگا جیهانییەکەی وەک پادشایەکی مەشرووتە، ناچارکراوە بیانپارێزێ. لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی١٩٦٣دا شا بۆخۆی نوێنەرانی مەجلیسی شووڕاو سەنای هەڵبژاردن.[٣١]

بەمجۆرە دەبینین کە وەختێک هووەیدا قبووڵی کرد کاری سەرۆک‌وەزیری لە شا "فێر بێ"، لە ڕاستیدا ڕازی بوو نەخشێک بگێڕێ کە شا زۆر لەوەوپێش بۆ سەرۆک-وەزیرانی لەبەر چاو گرتبوو. ئەم سەرۆک‌وەزیرانە هەموویان جادەیان بۆ پتەوکردنی دەسەڵاتی سەرەڕۆی شا تەخت کرد. هەر لەو کاتەدا دەتوانین بڵێین کە قبووڵکردنی ئەو مەرجانە لەلایەک زامنی مانەوەی هووەیدا لە پۆستی سەرۆک‌وەزیریدا بوو، بەڵام لەلای دیکە کۆمەگی کرد کە پۆستی سەرۆک‌وەزیرییش لە جاران زیاتر ببێتە توێکڵێکی نێو بەتاڵی ئەو شتە کە قانوونی بنەڕەتي دیاریی کردبوو. لە یەک‌قسەدا، هووەیدا سەودایەکی وەک سەوداکەی فاوستی کرد. لە نێوان میراتی سیاسی‌و سەرکەوتنی خۆیدا پێوەندییەکی پێچەوانە بەرقەرار بوو. پێوانەی دووەمەکە مانەوەی لە پۆستەکەیدا بوو و پێوانەی یەکەمەکە، سەرکەوتنی لە پاراستنی سەربەخۆیی‌و ڕێزی پۆستی سەرۆک‌وەزیردا بوو. دیارە ڕاپۆرتی نهێنیی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا بەچاکی نیشان دەدا کە لە زەمانی دەستپێکردنی حکوومەتی هووەیدادا،سەربەخۆیی‌و ڕێزێکی ئەوتۆ بۆ ئەم پۆستە نەمابۆوە. هووەیدا نەک‌هەر ئەو ڕەوتە بەرەودوایەی ڕانەگرت ،بەڵکە وەختێک قبووڵی کرد شا سەرۆک‌وەزیریی "فێر بکا"، لە ڕاستیدا کۆمەگی بە لاوازتربوونی ئەو پۆستەش کرد. داخوا هووەیدا هەقی هەبوو دواتر ئیددیعا بکا کە بەرپرسایەتیی دەست-تێوەردانە ناقانوونییەکانی شا لە سیاسەتدا بەو نەبوو؟ ئایا ئەوڕاستییە کە ئەو دەست-تێوەردانانە پێش بەحکوومەت‌گەیشتنی وی برەویان پەیدا کردبوو، بە بەڵگەی بێ‌گوناحیی وی دەژمێردرا؟ داخۆ ئەوانەی دروستکەری سیستمێکی ناقانوونی‌و عەیبدار نین، بەڵام

کۆمەگ بەمانەوەی دەکەن، هیچ بەرپرسایەتییەکیان بەرامبەر بە کردەوەی ئەو سیستمە نیە؟ بەڕاست دەکرێ بیر بکەینەوە کە موڕشیدو موڕادی هووەیدا، ئینتیزام، ئەو ئیددیعایەی دواتری هووەیدا قبووڵ بکا کە ئەو خۆی بەرپرسایەتییەکی وای نەبووەو گوناحکاری بنەڕەتی ڕێژیم یان سیستم بووە؟ ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ئینتیزام خانەنشین-بوونی زۆرەملیی پێ باشتر بوو لەوەی مل بۆ سەودای دەسەڵاتپەرستیی بێبڕانەوەی شا ڕاکێشێ. لە بەرامبەردا، هووەیدا هەر لە یەکەم دیداری دەگەڵ شادا، کەوتە خزمەتی ئەو سەودایەوە.

پاش تەواوبوونی شەرەفمەندبوون،هووەیدا گەڕایەوە نەخۆشخانەی پارس. بە خاترجەمی لە پلیکانەکان وەسەرکەوت. جارێکی دیکە چاوی بە تیمی پزیشکیی مەنسوور کەوت. چەندکەس لە دۆستانیشی هاتنە وێ. هووەیدا کە چوون‌و هاتنەوەی سەعاتێکی زیاتر نەبردبوو، ڕووی کردە حازریان‌و گوتی: "بە فەرمانی ئەعلاحەزرەت بەرپرسایەتیی پێک-هێنانی کابینە بە من سپێردراوە." هەروەها گوتی: "بە نابەدڵی ئەم ئەرکەم وەرگرت. هەوای ئەم‌کارەم لەسەردا نەبوو. جگەلەوەش،ئەوڕاستییە کە ئەو ئەرکە لەئاکامی مەرگی دۆستەکەمدا بەمن سپێردراوە کارەکەم دژوارتر دەکا."[٣٢] گوتی دەبوو ڕێز لە یادی دۆستەکەم بگرم. پێی داگرت کە فەرمانی شاش دەبێ جێبەجێ بکرێ. سوپاسی زەحمەتەکانی تیمی پزیشکیی مەنسووری کرد. دیارە پێش مردنی مەنسووریش سرت-وخورتێکی ژەهراوی لەبارەی کاری تیمەکەوە کەوتبووە سەر زارو زمانان. هەرئەو سرت وخورتە بەرەبەرە بوو بە دەنگۆیەکی زۆر پڕهات‌وهاوارو درێژماوە.

کەمێک دوای ئەوەی مەنسووریان هێنایە نەخۆشخانە، تێگەیشتن کە حاڵی شپرزەیەو بڕیار درا چەند پزیشکی بێگانەش بێنە نێو تیمی پزیشکانی چارەسەرەوە. لە سەد ساڵ پێشترەوە، واتە لەوکاتەوە کە پادشایەکی ئێرانی بێگانەیەکی کردە پزیشکی تایبەتیی خۆی، چوون بۆ ئورووپا بۆ چارەسەر، یان هێنانی پزیشکی بێگانە بۆ ڕاوتەگبیر، ببوو بە یەکێک لە نیشانەکانی دەسەڵات‌و پۆزو دەماری چینایەتی. حاڵی شپرزەی مەنسووریش بێگومان یەکێک لەو حاڵەتە ناچارییانە بوو کە لەواندا کەلک‌وەرگرتن لە پزیشکی بێگانە بە پێویست دەزانرا.

بەڵام تێبینییە سیاسی‌و فەرهەنگییەکان کاری هەڵبژاردنی پزیشکانی کارزانی بێگانەیان دژوار دەکرد. ساڵەکانی دوای شەڕی دووەمی جیهانی، لە نێوان ئەو ئێرانییانەی لە

ئورووپایان خوێندبوو و دەرچووانی زانکۆکانی ئەمریکادا، ملبەملەیەکی توند ساز ببوو. هیچ کامیان قەدرو ڕێزێکی وایان بۆ لایەنی بەرامبەر دانەدەنا. تیمی پزیشکیی مەنسووریش بوو بە مەیدانی ململانەی ئەو دووگرووپە. ناچار وەختێک دوکتۆر سەمیعی، سەرۆکی تیمی پزیشکی، دوو پزیشکی ئەمریکایی لە زانکۆی کەرنێل بۆ ڕاوتەگبیر بانگهێشتن کرد، پاڵەپەستۆی سیاسی بۆ بانگهێشتنی پزیشکانی ئورووپاییش پەرەی گرتو سەرەنجام پزیشکێکی ئینگلیسیو یەکی فەڕانسەییش بانگهێشتن کران.[٣٣]

سەرەڕای ململانەی نێوان دەرچووانی ئورووپاو ئەمریکا لە ئێران، مەسەلەی گرنگتری پێوەندییەکانی ئێرانو وڵاتانی ڕۆژئاواش کاری کردە سەر چەندوچۆنی هەڵبژاردنی پزیشکانی ڕاوێژکارو چارەسەرکەری مەنسوور. ئەگەر تیمە پزیشکییەکە تەنیا لە پزیشکانی ئەمریکایی پێکهاتبا، لەوانە بوو جیهانو ڕۆژئاواییەکان بەهەڵە وا بیر بکەنەوە کە ئەو پێکهاتەیە نیشانەی وەرسووڕانی ئێران لە ئینگلیستانەوە بەرەو ئەمریکایە.

بەهەرحاڵ، پێکهاتەی تازەی تیمی پزیشکی هێندێ گرژیی تازەی دروست کردنو پاش ماوەیەک کار گەیشتە جێگایەک کە ئەندامانی تیم ئیدی نەیانتوانی هاوکاری بکەن. پزیشکە فەڕانسەییەکەی ئەندامی تیم بەنیشانەی نارەزایی تارانی بەجێ هێشتو لە چەند وتارێکدا کە لە گۆڤارە فەڕانسەییەکاندا چاپ کران،ئیددیعای کرد کە لەڕاستیدا مەنسوور دووجار تێرۆر کرا: جاری یەکەم بە دەستی قاتڵەکان لە شەقام،و جاری دووەم بەدەستی پزیشکان لە نەخۆشخانە.

ئیددیعاکانی پزیشکی فەڕانسەیی برەوێکی تازەی دا بەو دەنگۆیانە کە پێشتر لە تاران بڵاو ببوونەوە. لەلایەک شا لە هێندێک لێدوانی خۆیدا، بە ئاماژە، ئینگلیستانی بە هاودەستی لە تێرۆری مەنسووردا تۆمەتبار کردبوو.[٣٤] لەلایەکی دیکە هاوسەری مەنسووریش پاش مەرگی مێردەکەی گەیشتە ئەو ئاکامە کە کوژرانی مێردەکەی بە پیلانێک بووە. بۆ ماوەیەک تەنانەت پێی وابوو دەوڵەت خۆی دەستی لەو کارەدا هەبووە. کاتێک وەبیرمان بێتەوە کە فەریدە هاوسەری نیزیکترین دۆستی هووەیدا،و خوشکی ژنێک بوو کە هووەیدا حەزی لێدەکرد، ئەودەم دەتوانین تێبگەین کە ئەو تۆمەتانەی فەریدە لێی دەدان چ بارێکی قورسیان دەخستە سەر شانی هووەیدا.

دیارە دەگەڵ ئەوەی قاتڵەکانی مەنسوور دانیان بە نەخشی خۆیان لەو داستانەدا نابوو، تارمایی پیلان بەدوای ئەوکارەساتەوە هەرمابوو. تیئۆریی پیلان ئاواڵدووانەی زەبروزەنگی سیاسییە. هەروەخت خەڵک نەتوانن بۆ زانینی ئاڵوگۆڕەکانی کۆمەڵ دەستیان بە هەواڵو بەڵگەی باوەڕپێکراو ڕابگا، ناچار پەنا بۆ تیئۆریی پیلان دەبەن. تەنانەت هووەیدا خۆشی پاش ماوەیەک گومانی لە دروستیی گێڕانەوەی ڕەسمیی مەرگی مەنسووردا بۆ پەیدا بوو. پێی وابوو لەوانەیە ساواک دەستێکی لەوکارەدا هەبێ. پێنج ساڵ دوای مەرگی مەنسوور، شەوێکیان لە میواندارییەکدا، هووەیدا لەحاڵێکدا سەرخۆش دیار بوو، بەڕێکەوت دیتی نەسیری، سەرۆکی ساواک،ڕەخنە لە هێندێ سیاسەتی دەوڵەت دەگرێ. هووەیدا کە شوێنەواری ویسکی بە سەروسیماو ڕوخساری سووررداگیرساوییەوە دیار بوو، ڕووی کردە نەسیریو گوتی: "تیمسار،هەرکات نۆرەی ڕۆیشتنی ئێمە هات،بفەرموون بۆخۆمان دەڕۆین. ئەوەی دەگەڵ مەنسوورتان کرد دەگەڵمان مەکەن."[٣٥] نازانم ڕاپۆرتی ئەم داستانە قەت بە گوێی شا گەیشتەوە یان نا. بەڵام چەندساڵ دواتر، لە بەسەرهاتێکی دیکەدا،دووبارە مەسەلەی بەدگومانبوونی هووەیدا بە نەخشی ساواک لە کوشتنی مەنسووردا هاتەوە گۆڕێ،و ئەمجارە سابیتی پاش باسێکی دووڕودرێژ، سەرەنجام هەرنەبێ بەڕواڵەت، هووەیدای قانیع کرد کە ساواک دەستی لە کوشتنی مەنسووردا نەبووە.[٣٦]

وا دیارە لە شەوی مەرگی مەنسووردا،پیلانی ساواک زۆری مێشکی هووەیدا بەخۆیەوە خەریک نەکردوە. پێش هەموو شتێک،زەنگی بۆ سکرتێری تایبەتیی خۆی، وەجیهەی مەعریفەت لێداو داوای لێکرد چەندی زووە کاغەزو دۆسیەکانی لە دەفتەری وەزیری داراییەوە بەرێتە دەفتەری سەرۆک‌وەزیر. هەرلەوکاتەدا داوای لێکرد وەزیرەکان بۆ کۆبوونەوەی نائاسایی کابینە بانگهێشتن بکا. سەعات دوو و نیوی بەیانی کۆبوونەوەی نائاسایی کابینە پێک‌هات. یەکەمین بەندی دەستووری کاری کۆبوونەوە نووسینو پەسندکردنی بەیاننامەیەک دەربارەی مەرگی مەنسوور بوو. ئەم بەیاننامەیە دەوری سەعات سێونیوی بەیانی لە ڕادیۆ بڵاو کرایەوە. لەوێدا هاتبوو کە پیلانگێڕانی خائین، لە سێیەمینساڵوەگەڕی شۆڕشی شاو خەڵکدا، یەکێک لە پشتیوانە سەرەکییەکانی ئەم شۆڕشەیان دەخوێن وەردا.٣٧ هەواڵی ڕێوڕەسمی یادکردنەوەی مەنسوور لە مزگەوتی سوپاسالاریش لە بەشێکی دیکەی ئەو بەیاننامەیەدا هاتبوو. سەرنجڕاکێش ئەوەیە کە مەدرەسەی (رفاه)، ئەوجێیەی هووەیدا لە یەکەمین ڕۆژەکانی شۆڕشدا لێی بەند

کرابوو، هەروەها مەجلیس کە مەنسوور لەبەر دەرگاکەی تیرۆر کرا،و سەرەنجام مزگەوتی سوپاسالار کە پرسەی مەنسووری لێ دانرا هەریەکەی تەنیا چەند هەنگاوێک لێک دوور بوون.[٣٨]

ئەوشەوە مەسەلەی کفن‌ودفنی مەنسووریش مێشکی هووەیدای بەخۆوە خەریک دەکرد. کاری ڕێکخستنی ئەو ڕێوڕەسمەی بە زیای شادمان ئەسپارد کە لە یەکەمین ئەندامانی "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز" بوو،و دەگەڵ دامەزرانی کابینەی مەنسوور کرابووە شارەداری تاران. لە هەمووی گرنگتر ئەوە بوو کە شادمان لەنێو دۆستەکانیدا بە "سەید" بەناوبانگ بوو، کوڕە مەلا بوو و بۆخۆشی باوەڕێکی پتەوی بە ئیسلام هەبوو. هووەیدا هیوادار بوو بە سپاردنی کاری کفن‌ودفن‌و پرسەی مەنسوور بە سەید زیای شادمان،ڕووداوەکە لە هەرچەشنە گومان‌و هەڵخلیسکانێکی مەزهەبی بپارێزی. بەڵام لێکدانەوەکەی هووەیدا یەکسەر بەهەڵە دەرچوو.

کەمێک دوای ئەوەی پزیشکان لە نەجاتدانی گیانی مەنسوور تەمابڕاو بوون‌و هووەیدایان لە مردنی ئاگادار کردەوە، تەرمی سەرۆک‌وەزیر برایە پزیشکیی قانوونی. ساواک نیگەرانی پیلانێکی بەربڵاو بوو. دەترسا ئەندامانی دیکەی کابینەش پەلامار بدرێن. تەنانەت پێی وابوو تەرمی مەنسووریش لە ئازارو پەلامار لە ئەماندا نیە. ئاکام ئەوە بوو کە هەنگاوی ئەمنیەتیی زۆر توند هاوێژران. بۆ گوازتنەوەی تەرمەکە، کەلکیان لە ئامبووڵانسێکی سادەی بێ ئیسکۆرت وەرگرت. شادمان‌و فەرمانبەرێکی ساواک لە پەنا شۆفێرەکە دانیشتن‌و تەرمەکە بێپارێزەر لە ژووری پشتەوەی ئامبووڵانسەکە دانرا.

لە پزیشکیی قانوونی،تەرمی مەنسووریان لە کەشەوی نێوەڕاستی ساردخانە سێنهۆمییە کانزاییەکە دانا. کەشەوی سەرەوە،تەرمی پیرەپیاوێکی تێدا بوو. چەندمانگ بوو مردبوو، بەڵام وا دیار بوو لە هیچ‌کوێ، هیچ‌کەس چاوەڕێی نیەو بۆ تازییەکەی دانەنیشتوە. خزم‌و ئاشنایەک لێی نەپرسبۆوەو بەناچار تەرمەکە چەند مانگ هەر لەو کەشەوەدا مابۆوە. کەشەوی بنەوە هی ژنێکی خەراپە بوو. چەند شەو پێشتر بە چەقۆ کوژرابوو. بەڵگەی پێوەندیدار بەم دوو تەرمەوە لە کەشەوی نێوبەندێ هاوێژرابوون. دۆسیەکانیان ناردنە ئارشیف‌و تەرمەکەی مەنسووریان لەوێ هاویشت.[٣٩]

ڕۆژی پێنجشەممە هەشتی ڕێبەندان، ڕێوڕەسمی پرسە لە مزگەوتی سوپاسالار دانرا. دوایە تەرمەکەیان بۆ ناشتن بردە حەوشەی گڵکۆی ڕەزاشا. ناشتنی مەنسوور لەو شوێنە، پێویستیی بە ڕەزامەندیی شا هەبوو کە وەرگیرا. چەندڕۆژ دوای ئەو ڕێوڕەسمە،دەنگۆیەک لە تاران داکەوت. دەیانگوت کاتێک تەرمی مەنسوور دەنێژرا، هووەیدا بەرگێک قوڕئانی لەنێو کفنەکە هاویشتوە. دەیانگوت هەموو کەس دەزانێ کە قوڕئان نابێ بخرێتە گۆڕەوە چوونکە گڵ پیسی دەکاو کەوایە ئەوکارەی هووەیدا حوکمی کفری هەیە. دەیانگوت هووەیدا ویستوویە بەوکارە خۆی بە دیندار بنوێنێو لەوڕێگایەوە بەهاییبوونی خۆی بشارێتەوە.

تەنیا لایەنێکی ئەو دەنگۆیە ڕاست دەرچوو. لە وێنە ڕەسمییەکانی ڕۆژنامەکانی ئەوکاتدا،بەئاشکرا دیارە کە وەختێک دەیانەویست تەرمی مەنسوور بخەنە خاکەوە،هووەیدا بە چاوی بەفرمێسکەوە بەرگێک قوڕئانی خستە نێو توێی کفنەکەوە. بەڵام ئەوکارە نە فکری خۆی بوو،نە حەتمەن نیشانەی ناشارەزایی لە ئەحکامی ئیسلام بوو. لە کاتی ناشتنەکەدا سەید زیائەددینی شادمان لە پەنا هووەیدا ڕاوەستابوو. ئەو بۆخۆی دەیگوت: "کە تەرمەکەیان خستە نێو گڵکۆکە، قوڕئانێکی چووکەڵەم پێبوو، لە گیرفانم دەرێنا. وەهووەیدام داو پێمگوت خەراپ نیە لە توێی کفنەکەی باوێی." جگەلەوە شادمان بەداووناو دەیگوت: "لە ئیسلامدا هیچ قانوونێک دژی ئەو کارە نیە." و بۆ ئیسباتی قسەکەی خۆی لێی زیاد دەکرد کە: "زۆر کفن بە چەند ئایەتی قوڕئان دەڕازێندرێنەوە." [٤٠]

بەهەرحاڵ،هەرکە هووەیدا بوو بە سەرۆکـوەزیر،کۆڕوکۆمەڵە سیاسییەکانی تارانیش یەکدەنگ بوون کە دەوڵەتەکەی کورتخایەن دەبێ. دەیانگوت ئەو سیاسەتمەدارێکی تازەکارە؛ پێگەیەکیشی لەنێو خەڵکدا نیە. دەیانگوت دانانەکەی لە ڕاستیدا ڕێزدانانێک بۆ مەنسوور بووە. هەر کە قەیرانی ئێستا بەسەر چوو،حکوومەتی هووەیداش تەواو دەبێ.

عەلیی ئەمینییش دووبارە خۆی بە کاندیدای سەرۆکـوەزیری دەزانیو لە هەوڵی دروستکردنی "بەرەی یەکگرتوو"ی حیزبە سیاسییەکاندا بوو.[٤١] شا زۆر زوو ئەمینیی لە گەیشتن بە سەرۆکـوەزیری تەمابڕاو کرد. [٤٢] ڕۆژی چواری خاکەلێوەی ساڵی دواتر، ئاماژەی بە دەورانی ئەمینی کردو گوتی: "سێ ساڵ لەمەوبەر زەبری بێوێنە لە ئابووریی ئێران درا." لە چەند مانگی هەوەڵدا گۆڤاری "خواندنیها" باسی بێتوانایی هووەیدای

دەکردو بەگاڵتە دەیگوت هووەیدا بە زوویی دەبێ وەک پیرەکەی فێری داب‌وشوێنی دەروێشی بێ.[٤٣] ئاماژەی بەوڕاستییە دەکرد کە ئەو تەنانەت مافی دامەزراندنی خزمەتکاری ماڵەکەی خۆشی نیە.[٤٤] لە یەک قسەدا هەموو خاوەن‌نەزەرە سیاسییەکان لەسەر ئەوە یەکدەنگ بوون کە کابینەی هووەیدا تەنیا "جاش"، واتە "محلل"ێکە. خەڵک ئەم وشەیەیان وەک شۆخی بەکار دێنا. دیارە ئاماژە بە زووتێپەڕبوون‌و خۆڕانەگرتنی تێدا بوو. بەڵام بەکردەوە، مێژوو زیاتر بەڕیشی ئەوکەسانە پێ‌کەنی کە لەو ڕۆژانەدا بەم قسانەیان گاڵتەیان بە هووەیدا دەکرد. ئەو بوو بە تەمەندرێژترین حکوومەتی سەردەمی مەشرووتەی ئێران‌و لە هەمووکەس پتر لەو پۆستەدا مایەوە.

وا دیار بوو ئەو ڕۆژانە ئەستێرەی بەختی هووەیدا،هەرجۆرێک بوو،دەگەڵ مەسەلەی زەماوەند لێک گرێ درابوو. لەلایەک لە ژیانی سیاسیدا دەوڵەتەکەی بە "جاش" دەزانرا،و لەلایەکی دیکە، لە ژیانی تایبەتیی خۆیدا لەنەکاو زەماوەند لە ئاسۆ دەرکەوتبوو.
نێوەڕاستی پووشپەڕی١٣٤٥ (١٩٦٦)، لەیلا دوای سەفەرێکی درێژ بۆ ئورووپا، گەڕایەوە ئێران. چەند مانگ پێشتر دەگەڵ خوشکە دڵ‌بەغەمەکەی، فەریدە چووبووە ئورووپا. فەریدە بە مردنی مێردەکەی زۆر شەمزاوو غەمگین بوو. گومانی نەخۆشانەی بەدڵدا دەهاتن. دەگەڵ هەمووان بە چەشنێکی لەتوانابەدەر ڕووگرژو مۆن بوو. بەڕواڵەت نەخشی بێوەژنێکی خۆڕاگری یاری دەکرد. لەوکارەدا چاوی لە ژاکلین کەنەدی دەکرد کە ئەودەم-پێش ئەوەی مێرد بە ئوناسیس بکاتەوە-ببوو بە نموونەی هەموو بێوەژنە سیاسییەکان. بەڵام لە ڕاستیدا بە مردنی مەنسوور، فەریدە بێ‌سەبرو سیکەدانەو توندەتەبیات ببوو. هەمیشە تەشەری لەم‌و لەو دەدا. هەزارویەک تیئۆریی وەک پیلانی لەسەردا بوو. لەیلا دەیگوت: "فەریدە هەرچی ویستبا، ئەمیر بەقسەی دەکرد. بەسەبرەوە هەموو سووکایەتییەکانی لێ قبووڵ دەکردو جوابی نەدەدایەوە. بە هەوڵ‌و هیممەتی ئەمیر سەرەنجام بڕیارێک لە مەجلیس پەسند کرا کە بەپێی ئەو فەریدە تا کۆتایی ژیانی،تەواوی مووچەو بەراتی سەرۆک‌وەزیرێکی وەردەگرت."٤٥

مردنی مەنسوور باری دەروونیی فەریدەی شێواند. ماوەیەک چووە نێو لایەنگرانی چ.گیڤاڕاوە. بەینێک بوو بە هاودەمی هەمیشەیی شاپووری ڕێپۆرتێر کە بە وتەی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران، یەکێک لە "قۆڵبڕە پلە یەکەکانی تاران" بوو. ڕێپۆرتێر نەک‌هەر یەکێک لە نۆکەرە گرنگەکانی ئینگلیس لە ئێران بوو[٤٦] —و ئەم کارەشی لە بابی

بۆ بەمیرات بەجێ مابوو،کە بەهۆی ئەوخزمەتانەی بە شاژنی کردبوون لەقەبی"سێرِ"ی وەرگرت-[٤٧] بەڵکوو لە دەورەی ناوەندییشدا هاوپۆلی مەنسوور بوو. هەر ئەمەش بەس بوو بۆئەوەی فەریدە خۆشی بوێ.

بەڵام لە ئاکامدا نە ڕادیکالیزمی چ.گیڤاڕایی، نە ڕابردووی پــڕنهێنیی ڕێپــۆرتێر نەیان-توانی برینی فەریدە سارێژ بکەنەوە. هەروەک پێشوو بەدئەخلاقو خەمۆک بوو. پاش ماوەیەک تەنانەت لەیلاش بەدئەخلاقییەکانیی پێ قبووڵ نەکراو گەڕایەوە ئێران.

ئەوماوەیەی لەیلا لە ئورووپا بوو، بەردەوام نامەی ئاشقانەی لە ئەمیرعەبباسی هووەیداوە بۆ دەهاتن. لەیلا دەیگوت هەموو نامەکانم سووتاندن. چوونکە بە ئینگلیسییەکی پڕلەنازو کەمێکیش سەختو نامۆ نووسرابوون."[٤٨] دووسێ ڕۆژ دوای گەڕانەوەی بۆ تاران،لەیلا ڕۆژێک چووە سەردانی هووەیدا. بێپێشەکی گوتی: "با زەماوەند بکەین." هووەیدا سەری سوڕما، بەڵام دەسبەجێ پێشنیارەکەی قبووڵ کرد. لەیلا مکوڕ بوو کە هەرچی زووە زەماوەند بکەن. هەرلەو کاتەدا پێی دادەگرت کە، "ڕێوڕەسمێکی ڕازاوە لە گۆڕێدا نەبێ."[٤٩] بڕیار درا حەوتووی دواتر لە ڤیلاکەی هووەیدا لە شیمال زەماوەند بکەن. لەیلا دەیگوت: "عەرزی ئەو ڤیلایە ئەمن پێم فرۆشتبوو. ماڵێکی چووکەڵەی بەشی پیاوێکی ڕەبەنی تێدا ساز کردبوو. ژوورێکی گەورەی دانیشتن، بە کوورەخانەیەکەوە، ژوورێکی چووکەڵەی خەو، حەمامێکو بەرهەیوانێکی هەبوو."[٥٠]

وادیارە بڕیاری هووەیدا هەرنەبێ دوو هۆی هەبوون. پێش هەمووان عیشقی لەیلا بوو. ئەوی دیکەش فشاری سیاسی بوو. چەند حەوتوو دوای دیاریکرانی بە سەرۆکوەزیر، سەناتۆر مەتین‌دەفتەری، لە کۆبوونەوەیەکی سەنادا گوتبووی کە سەرۆکوەزیرو ئەندامانی دیکەی کابینە دەبێ ژن بێنن. دەیگوت لەو ڕێگایەوە چەندوچۆنی موخاریجی بنەماڵەیەکی ئێرانی تێدەگەن. جگەلەوە، ئەو ڕۆژە کە هووەیدا کرا بە وەزیری دارایی،لە ڕێوڕەسمی ناساندنی بە هەیئەتی دەوڵەتدا شاش پێی گوتبوو کە: "دەبێ ژن بێنێ."[٥١]

ڕاست حەوتوویەک دوای سەردانی لەیلا لە هووەیدا، ئەم‌دووانە ڕۆژی٢٩ی پووشپەڕی ١٣٤٥ (١٩٦٦) لە ڕێوڕەسمێکی سادەدا زەماوەندیان کرد. شاو شاژن، دایکوبابی لەیلا، دایکی هووەیدا، دوکتۆر مەنووچیهری شاهقولی، دۆستی هووەیداو هاوسەرەکەی تەنیا میوانانی ئامادەی ئەو زەماوەندە بوون. فەرەیدوونی هووەیدا ئەوکاتە لە ئورووپا بوو و

دۆستەکانی دیکەی هووەیداش هیچیان بانگهێشتن نەکران چوونکە لەیلا ڕێوڕەسمێکی زۆر سادەی ویستبوو. بۆ مارەکردن ئاخوندێکی ناوچەیان هێنابوو. پێشتر سەروکاری هەر دەگەڵ خەڵکی لادێ ببوو. بە بوونی شاو شاژن بەجۆرێک سەری لێ شێوابوو کە وەختی مارەکردنەکە هەموو گیانی دەلەرزی.

دەزانین کە لە ئێران وا باو بوو (ئێستاش باوە) کە لە وەختی مارەکردندا مەلا سێ جار لە ژن دەپرسێ داخوا حازرە پیاوەکە بە مێردی خۆی قبووڵ بکا یان نا. بەپێی ئەو نەریتە ژن دەبێ جاری یەکەمو دووەم دەنگ نەکا،نەوەک تۆمەتی هەوەسو پەلەپەلی لێبدرێ. لە ڕێوڕەسمی زەماوەندی هووەیداو لەیلادا هەر کە ئاخوند پرسیارە باوەکەی هێنایە گۆڕێ بووک هەر جاری یەکەم گوتی بەڵێو مارەکردنەکەی زوو تەواو کرد.[٥٢]

حاڵو وەزعی لەیلا دەتوانین لە وێنەیەکی ئەو شەوەدا ببینین. لە تەنیشت هووەیدا دانیشتوەو هووەیدا باوەشی پێدا کردوە؛ بەڵام لەیلا وا دێتە بەرچاو کە دەیەوێ بەسپایی خۆی لە باوەشی هووەیدا بێنێتە دەر. کراسێکی بێقۆڵی جوانی دەبەرداو کەوشی پاژنە بڵندی دەپێدا یە. سیگارێکی بە دەستێکەوەو جامە شەڕابێکی بە دەستەکەی دیکەیەوەیە .

هەرچەند بڕیار بوو ڕێوڕەسمەکە بە سادەیی بەڕێوە بچێ، بەڵام ڕۆژی دواتر ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی تاران چەند وتاریان بە وێنەو وردەکارییەوە لەسەر زەماوەندەکە بڵاو کردەوە. هەموویان تاریفی سادەیی ڕێوڕەسمەکەیان کردبوو. بەڵام ڕەخنەگرانی هووەیدا زەماوەندەکەیان بە نیشانەی نیازی گڵاوو قازانجپەرستی لێکدایەوە. یەک دەیگوت هووەیدا بەو زەماوەندە ڕەگەڵ بنەماڵەیەک کەوت کە تا ئێستـــا پێنج ســـەرۆکوەزیری لێ هەڵکەوتوون. بە جۆرێکی دیکە ،تەنیا مەبەستی پایەخوازیی کۆمەڵایەتی بووە. هێندێکی دیکە ئیددیعایان دەکرد کە ئامانجی بنەڕەتیی ئەو زەماوەندە لابردنی تۆمەتی نێربازی لەسەر خۆی بووە.[٥٤]

بەڵام وادیارە ئەو دەنگـۆ -جاروبار- ژەهراوییـانە نێوەرۆکی ڕاستەقینەی زەماوەند تێ-نەدەگەیشتن. پاڵنـــەری زەماوەند بۆ هووەیدا پێش هەموو شتێک عیشقو بۆ لەیلا سوپاسکردن بوو. لەیلا ئەمڕۆ بە ڕاوێژێک کە دەتوانی جۆرێک خەفەتی تێدا بخوێنیەوە، دەڵێ: "هەموومان لە بنەماڵەدا بەڕاستی لە ڕەفتاری ئەمیر دەگەڵ فەریدە سەرمان سوڕمابوو."[٥٥] کەچی بە تێپەڕینی ڕۆژگار، پێوەندیی وی دەگەڵ مێردەکەی هندێجار بە

شێوەیەکی نەناسراو دەگۆڕا. دیارە لە کورتخایەندا، تەنیا مانگی هەنگوینیان مانەوەی چەندرۆژەیان لە ڤیلاکەی شیمال بوو.[٥٦] ڕاستییەکەی ئەوە بوو کە هووەیدا ئۆگریی بە کارەکەی بە ئەندازەی ئۆگری بە هاوسەرەکەی بوو. لە بوواری کاردا یەکێک لە یەکەمین هەنگاوەکانی، ناردنی تەلگرافێک بۆ ئێدوارد سابلیەی دۆستی بوو. تەلگرافەکە تەنیا یەک وشە بوو: "!Viens"،واتە وەرە

***

فەسڵی دەیەم

یادداشتەکانی سەردەمی شەڕ

"ڕێوی زۆر شتان دەزانێ، بەڵام سیخوڕ

شتێکی گەورە دەزانێ"

ئاڕشیلا خووس

ڕۆژی هەینی دەی مانگی مەی ساڵی١٩٤٠،فڕۆکەکانی ئەڵمانی نازی بۆمبارانی شاری بڕۆکسێلیان دەست پێ‌کرد. ئەمیر عەبباسی هووەیدا لە ژوورەکەی خۆی لە ماڵێکی شەقامی لووئیز دەرپەڕی. پیادەڕێیەکان پڕ بوون لە خەڵکی پەرێشان. هەمووان چاویان دەئاسمانەوە بڕیبوو. لێدانی ژیانی ئەوشارە هێندی چاو لەسەریەک دانێی گۆڕابوو. شەوی پێشتر، ئەمیر عەبباس دەگەڵ یەکێک لە دۆستانی چووبووە تەماشای فیلمی نینووچکا، کاری لووبیچ. ئەوشەوە نانیان لە ڕێستوورانی "سەعاتی شین" خوارد. هووەیدا داوای بیفتەک‌و پەتاتەی کرد. دوای شێوخواردن چوونە ساڵۆنێکی سەما. تا لای بەیانی لەوێ بوون. سەکۆی سەما پڕ لە کچی جوانی شیک‌پۆشی خۆجوان‌کردوو بوو. قۆڵە ڕووت‌و جوانەکانیان سەرنجی هووەیدایان ڕادەکێشا.[١]

بۆ هەموو ئەو زانیارییانە قەرزداری ئەمیر عەبباسی هووەیدام. دەوری ساڵێک دوای وەرگرتنی پۆستی سەرۆک‌وەزیری، چەند بەشێک لە یادداشتەکانی سەردەمی لاوەتیی خۆی دا بە چاپ. یادداشتەکانی لەجێدا بە فەڕانسەیی نووسیبوون‌و بە کۆمەگی دۆست یان کارمەندێک کە نای‌ناسم کران بە فارسی.[٢] بەرهەمی کارەکە پەخشانێکی تاڕادەیەک پوخت‌و هەرلەوکاتەدا قورس بوو.

لەجێدا وەرگێران کارێکی ئاسان نیە. وەرگێڕانی ڕاوێژو شێوەو هونەری گێڕانەوەی دەقێک لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکە کارێکی زۆر ناسک‌و دژوارە. لە بارەی وەرگێرانی بەرهەمەکانی هووەیداوە دیارە ئەم دژوارییە دووچەندان بوو. ڕیشەی ئەو دژوارییە لە هەزارلۆنەی زمانی‌و فەرهەنگی‌و سۆزداریی ژیانی منداڵی‌و گەنجیی هووەیدادا بوو. گۆیا ئەسڵی ئەو یادداشتانە لەنێو چووە. ئێوارەی دادگای دووەمی هووەیدا، خزم‌و دۆستانی نیزیکی، نیگەرانی هێرشی کۆمەڵانی تووڕە بوون‌و بەناچار یادداشت‌و کاغەزەکانی ئەویان دایە کڵپەی ئاگر.[٣] جگەلەوە،ئەوڕاستییە کە هووەیدا بۆخۆی لەنێو هەموو یادداشتەکانیدا،هێندێ بەشی بۆ وەرگێڕان هەڵبژاردن،و بەشەکانی دیکەی بە ئەنقەست واز لێ‌هێنان،و سەرەنجام ئەو دەسکارییە ناچارییانە کە لە وەرگێڕانی ڕیوایەتێک لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکەدا ڕوو دەدەن، هەموو دەستیان وەدەستی یەک دەداو ناسنامەیەکی "داستانی"یان دەدا بە بیرەوەرییە چاپکراوەکانی. هەروەک هووەیدا بۆخۆی لەو ڕاستییە ئاگادار بووبێ، لە بەشێکی ئەو یادداشتانەدا نووسیبووی کە ڕۆژێک ڕیوایەتێکی تەواو لەوان دەدا بە چاپ‌و بە پێشوازی لە شاکاری مارسێل پڕووست، ناوی دەنێ گەڕان بەدوای ڕۆژگاری ڕابردوودا.[٤]

بۆ دژواریی کاری ژیاننامەنووسین هەر ئەوە بەسە کە ئەمن ئەمڕۆ،سی ساڵ دوای چاپی گوڵبژێری یادداشتەکانی،بەنیازم بە لێکۆڵینەوەی چەندوچۆنی وان‌و بە پشت‌بەستن بە بەڵگەنامە فارسی، فەڕانسەیی‌و ئینگلیسییەکان، کە هەرکامەی لە ڕوانگەی دۆستێک یان پیاوێکی دەوڵەتەوە نووسراون‌و سەرەنجام بە پشتیوانیی بیرەوەریی زۆرجار پڕلەهەڵەی دۆستان‌و دوژمنانی،تابلۆیەک لە کەسایەتیی وی بنەخشێنم.

ئاڵۆزیی ئەوکارە بۆخۆی، ئەودوودڵییە کە دەتوانێ لەبارەی گۆڕین یان زیادپێوەنانی ئەم یان ئەولایەنە لە کەسایەتیی ئەودا بێتە ئاراوە،و سەرەنجام کەسایەتیی چەند فەرهەنگیی هووەیدا کاری لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی بیرەوەرییەکانی دووچەندان دژوار دەکا. پێش

هەموو شتێک دەبێ ئەو ڕاستییە وەبیر بێنینەوە کە چاپی ئەوجۆرە بیرەوەرییانە لە ئێران کارێکی نوێو جۆرێک نەریتشکاندن بوو. لەلایەک دەزانین کە لە نەریتی ئەدەبی فارسیدا،باسی خۆو ژیاننامەنووسینی ڕەخنەگران هیچکامیان برەوێکی وایان نەبووە.[5] وا دیارە سیاسەتمەدارانی هاوچەرخی هووەیدا کە دەفتەری یادداشتی ڕۆژانەیان دەنووسی کەم بوون. هەرلەوکاتەدا، هیچکامێکیان لە سەردەمی دەسەڵاتداریی خۆیاندا ئەوجۆرە یادداشتانەیان چاپ نەکردوە. تەنانەت لە ڕۆژئاواش، کە ئەو جۆرە یادداشتنووسینە لەنێو سیاسەتمەداراندا باوترە،ئەو حاڵەتانە کە یادداشتەکان وەختێک چاپ بووبن کە نووسەرەکانیان هەروا لەسەر کار بوون، بەقامک دەژمێردرێن.

جگەلەوە، زمانی فارسی زمانی جامەلووسکەییە،زمانی جیاوازیی دەرو ژوورە، زمانێکە کە بنەمای تەقیەی شیعەی_کە بەڕێکەوت زۆر وەک درۆی مەسڵەحەتیی[6]* مەسیحییە یەسووعییەکان دەچێ-لە زەینی ناوشیاری خۆی چەسپاندوە. لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە کە فارسی لە شێوەی نووسراویدا،عادەتەن سەربەخۆییو فەزایەکی جیا بۆ "من" دانانێ. لە هەر دەستەواژەیەکدا "من" زۆرتر بەشێوەی پیتێکی زیادی بە فیعلەکەوە دەچەسپێو موبالاتێکی ئەوتۆی پێناکرێ. ئەوە کە"من" لە دەستەواژەدا جێیەکی سەربەخۆی نیە، بۆخۆی نوێنگەی ئەو ڕاستییەیە کە تاکپەرستی لە فەرهەنگی فارسیدا جێگای نەبووە. شاراوەمانەوەی "من" لە پشتەوەی فیعلدا دەتوانین بە بەڵگەیەکی دیکەی ئەو ڕاستییەش بزانین کە نەریتی ژیاننامەنووسیی ڕەخنەگران لە ئێراندا بزانین. ژیاننامەنووسی، وەک شێوازێکی ئەدەبی، لەسەر بناخەی بایەخی "من" دامەزراوە. ژیاننامەنووس هەمیشە لەنێو هەودا تێکئاڵقاوەکانی هەلومەرجی کۆمەڵایەتیو مێژووییدا بە دوای شوێنپێی ئەو"من"ەدا عەوداڵە کە هەمەکارەی ڕیوایەتەکەیە. بەڵام وادیارە لە ئێران نەکـهەر "من" زۆرتر شاراوە دەمێنێتەوە، بەڵکوو فیعلەکە خۆی لە کەسایەتیی فاعیلەکە گرنگترە. بەجۆرێکی دیکە بڵێین، هووەیدا بیرەوەرییەکانی لە کۆمەڵێکدا بە چاپ گەیاند کە بیناسازییەکەی خووی بە دیوارو فەزای داخراو گرتوە،کۆمەڵێک کە دەرێ لە ژوورێ جیا دەکاتەوەو "ژوور"ێ هەمیشە لە ئازاری "دەر"ێ دەپارێزێ؛ کۆمەڵێک کە داوا لە تاک دەکا لەبارەی ژیانی تایبەتیی خۆیەوە بێدەنگ بێ. بەڵام هووەیدا باسی لاوازیو هەڵخلیسکانەکانی سەردەمی لاوەتیی خۆی دەنووسیو ئەو ڕاستوێژیو بێپەروایيەش

*Equivocation

بۆخۆی جۆرە نەریتشکێنییەک بوو. سیاسەتمەدارانی هاودەورەی وی ژیانی تایبەتیی خۆیان زۆرتر لەپشت پەردەیەک دەشاردەوە. تەنانەت ئەو بێدەنگییەیان بە کۆڵەکەو پایەی دەسەڵات دەزانی. هووەیدا لە بیری گۆڕینی ئەو بایەخانەدا بوو. لە یەک قسەدا،بۆچوونی بۆ مەسەلەی نووسینو چاپی بیرەوەرییەکانی ڕۆژانەی زیاتر ڕۆژئاوایی بوو هەتا ئێرانی.

یەکەم پرسیار کە لەبارەی بیرەوەرییەکانی هووەیداوە سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە کە بۆچی، لەنێو ئەو هەموو یادداشتەی لە سەردەمی لاوەتیدا نووسیونی،لە پێشدا ئەو بەشەی چاپ کرد کە پێوەندیی بە بڕۆکسێلەوە هەبوو.* ئەودەم کۆمەڵی ئێران هووەیدای ئەوەندە نەدەناسی. بیرەوەرییەکانی جۆرێک خۆناساندن بوون. پوختەیەک لە کەسایەتیی خۆی بوو کە ڕوومای وی، بەوجۆرە کە خۆی دەیەویست، بەخەڵکی ئێران نیشان دەدا. بەڵام قسەی نووسراو هەرگیزغولامی تەواو گوێبەفەرمانی نووسەرەکەی نیە. لەواندا زۆرجار دەتوانی شتی وا ببینی کە مەبەستی نەبووە بیاندرکێنێ.

ئەگەر لە "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" ورد بینەوە،پێم وایە، بەو ئاکامە دەگەین کە هووەیدا لەوێدا، بە زیرەکییەکی تەواو،هەم بەشێک لە باوەڕە سیاسییەکانی خۆی گونجاندوەو هەم قسەی خۆی لەسەر دەورەیەکی گرنگی ژیانی هێناوە. بە بەراورد لەگەڵ ئەو بەشانە کە دواتر دانی بە چاپ،ئەمەیان لە هەمووان درێژتر بوو. زمانەکەی جاری وابوو هێند سادە بوو بنیادەمی فریو دەداو جاری واش بوو تەواو هێماییو پڕڕەمزوڕاز دەهاتە بەر چاو. ئەگەر بە وردەکارییەکانیدا بچینە خوار، تێدەگەین کە پایەکانی بیروباوەڕی لەواندا دەست دەکەون. هەرلەو کاتەدا،تێدەگەین کە بۆچی هووەیدا حەزی لە دەسەڵات دەکردو بۆ دەیەویست لە ئێران کارێکی بەدەستەوە بێ.

ئەو کەسایەتییەی هووەیدا لە "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ"دا بۆخۆی دروست کردوە لەجێدا کەسایەتییەکی ئەدەبییە. هەرلەو کاتەدا ڕەگەیەک لە سیاسەتیشیان تێدا دەست دەکەوێ. جگەلەوە، هەزارویەک نوکتەی فەلسەفی، مێژوویی، و هێمای

---

* پێش ئەوەی ببێتە سەرۆکوەزیر،هووەیدا چەند بەشێک لە بیرەوەرییەکانی چاپ کرد. لە هەرکامیاندا شتێکی لەبارەی کەسایەتییە ناسراوکانی ڕۆژگار، بەتایبەتی ئەوکەسانەوە کە لە ژنێڤ چاوی پێ-کەوتبوون،دەخستە ڕوو. "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" یەکەمین کۆمەڵە بیرەوەرییە کە تەوەرەکەیان ژیانی هووەیدا خۆیەتی.

جۆراوجۆری ئەدەبی هاتوونە نێو ئەم یادداشتانەوە. ئەگەر دابەشکردنە درەوشاوەکەی ئایزابەرلین لەبارەی کەسایەتییە جۆراوجۆرە سیاسیو فکرییەکانەوە قبووڵ بکەین، واتە قبووڵمان بێ کە بیرمەندان دووجۆرن، جۆرێکیان ژووشکنو هەموو مەسەلەکان بە تاقە بنەڕەتێک لێک دەدەنەوەو لە ئامانجو ئامراز هەردووکیاندا دوچاری جۆرە بۆچوونێکی یەکڕیشەنو هێندێکیشیان ڕێوینو ئامانجی جۆراوجۆریان هەیەو قەتیش هەوڵ نادەن هەموو مەسەلەکان بە تاقە بنەڕەتێک لێک بدەنەوە،[٧] ئەودەم پێم وایە دەگەینە ئەو ئاکامە کە ڕەنگە هووەیدا ڕێوییەک بووبێ کە بەڕێکەوت لەکۆمەڵێکدا ژیاوە کە ئەوپەڕی ئاواتی ژووشکەکانن. هووەیدای "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" کەسایەتییەکە لەیەک کاتدا هەم بەڕاپەڕو هەم گۆشەگیر. زۆر بایەخ بە ژیانی ڕۆژانە نادا،بەڵام بەرامبەر بە ماناو لێکدانەوەی فەلسەفیی بوونو جیهان بەپرسیارە. گەشبینییەکەی لەبارەی یەکیەکی مرۆڤەکانو ئایندەی نیزیکەوە ئەندازەی نیەو هەرلەو کاتەدا،لەبارەی مرۆڤەوە بەگشتی،و دوارۆژی مرۆڤایەتییەوە یەکجار ڕەشبینە. ژیانی ڕۆژانەی لەسەردەمی شەڕدا بێغەم لە گیروگرفتە ناسراوەکانی هەوڵی گوزەران بوو و دەچۆوە سەر شێوەی ژیانی کەسانێک کە ڤاڵتەر بنیامین بە"فلانوور"*ی ناو دەبردن: پۆلیسێکی شارنشین؛ موسافیرێکی وردبینو قسەخۆش کە "لە هەموو جێیەک بە شێوەیەکی نەناسراو" دێتودەچێ. سنوورو سەراوردێک ناناسێ. هەموو جیهان مەیدانی تەراتێنی خۆیەتی.[٨] هووەیدا چ ئەودەم کە باسی پاریسو بەیرووتو لەندەن دەنووسێ، چ کاتێک بیرەوەرییەکانی لە تارانو بڕۆکسێل دەگێڕێتەوە،شۆرو شەوقو ئۆگرییەکەی یەکە.

لەڕاستیدا فلانوور شتێکە وەک ڕووناکبیرە مەشاییەکانی ئێمەو لە ڕاوێژی قسەی "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" بەچاکی دەردەکەوێ کە هووەیداخۆی پتر لە هەموو شتێک بە ڕووناکبیر دەزانی.لە هەر لاپەڕێکی نووسراوەکەیدا، دەتوانی ئاماژەیەک بە یەکێک لە ڕووناکبیرانی ڕۆژئاوا ببینییەوە. لە ئالبێر کامۆو ئاندرەژیدەوە بگرە تا دەگاتە کارل مارکسو ئالفرێد دو ڤینی،کۆمەڵێکی سەیر لە فەیلەسووفانو نووسەران لە یادداشتەکانیدا ئامادەو کاریگەرن. ڕەنگە بکرێ هەرئەو کەسایەتییە ڕووناکبیرییە بە یەکێک لە هۆیەکانی ئۆگریی شا بە هووەیدا بزانین. شا تینووی پشتیوانیی ڕووناکبیران بوو. زۆرجار تەنانەت ئامادە بوو بۆ بەدەستهێنانی نەزەری موافیقی وان هەر نرخێک

---

*Flaneur

بدا. زۆرجار بە خۆڕانانەوە بە ڕۆژنامەنووسانی گوتبوو کە "سەرۆک‌وەزیرەکەمان" لە ڕیزی کتێب‌خوێناندایە. دیارە هووەیداش بێ‌مەیل نەبوو کە لە باری ڕووناکبیریی خۆی‌و پێوەندییەکی تاڕادەیەک بەربڵاو کە دەگەڵ کۆمەڵی ڕووناکبیرانی ئێرانی دروست کردبوو، کەلکی سیاسی وەربگرێ. دەیەویست ئەوکەلێنە گەورەیە کە کەوتۆتە نێوان ڕێژیم‌و ڕووناکبیرانی ئێرانەوە، پڕ بکاتەوە.

گرنگترین هەوڵی لەوبارەیەوە،دیداری دەگەڵ کۆمەڵێک لە نووسەرانی ئێران لە ئاخرو ئۆخری ساڵی١٣٤٤ (١٩٦٥)دا بوو. ئەحمەدی شاملوو،ڕەزای بەراهەنی،غولامحوسێنی ساعیدی، یەدوڵڵای ڕوویایی،دەرویشی شەریعەت، سیرووسی تاهبازو جەلالی ئالی ئەحمەد لەم دانیشتنەدا ئامادە بوون.[٩] لەبارەی چەندوچۆنی ئەم دیدارەوە تا ئێستا هەرنەبێ تووشی سێ گێڕانەوەی جۆراوجۆر بووم. بەخۆشییەوە ئەوگێڕانەوە ناتەبایانە لە چەند خاڵی گرنگدا کەم‌وزۆر یەکدەنگن. هەموویان دەڵێن ئەو حەوت نووسەرو شاعیرە دەوری سەعات‌ونیوێک دەگەڵ سەرۆک‌وەزیر وتووتێژیان کردوە. دەڵێن هووەیدا پەرێشان دەهاتە بەرچاو. چەندین جار ئاماژەی بەوڕاستییە کرد کە ئەو سیاسەتانەی باس کراون دەبێ دەگەڵ "تیمسار" ڕێک بخا. گومانێک نەبوو کە مەبەستی نەسیری سەرۆکی ساواک بوو. لەلایەن نووسەرەکانەوە ئالی ئەحمەد هەمەکارە بوو.* جاری وابوو بە زمانێکی توندو چزوودار پەلاماری ڕێژیمی دەدا. لە نێو نووسەرانی ئەوکاتی ئێراندا کەم کەس بەقەدەر ئالی ئەحمەد هەوای ناوو ناوبانگی لەسەردا بوو. وەک دوژمنی ئازاو بێ-باک‌و سەرکێشی ملهوڕی ناوبانگی دەرکردبوو و نەی‌دەویست ئەوناوبانگە خەوشدار بکا.

---

* یەکێک لەو سێ گێڕانەوەیە هی غولامحوسێنی ساعیدییە. لە وتووێژێک بۆ مێژووی زارەکیی ئێراندا،لە زانکۆی هاروارد، دەڵێ ڕۆژێکیان کەسێک بەناوی داودی ڕەمزی پێوەندیی پێوە گرتم‌و گوتی ئەگەر نیگەرانی سانسۆر لە ئێرانی دەتوانی دەگەڵ سەرۆکوەزیر لەو بارەیەوە قسە بکەی. ساعیدی دەگەڵ چەند کەس لە دۆستانی،یەک لەوان ئالی ئەحمەد ڕاوێژی کرد. بڕیار درا هەیئەتێک بە نوێنەرایەتیی نووسەران چاوی بە هووەیدا بکەوێ. ڕەزای بەراهەنی گێڕانەوەیەکی جیاوازی لەم دیدارە خستۆتە بەرچاو،ئەو لە پێشەکیی کتێبەکەیدا کەناوی ناوە "×لـاللـه" واتە سێبەری خوا دەنووسێ کە داواکارو ڕێکخەری دیدارەکە نووسەرەکان خۆیان بوون. مەبەستیان لە دیدارەکە بێزاری‌دەربڕین لە سانسۆر بوو. ئەو لە وتووێژێکی جیادا،بە درێژی وتووێژەکانی ئەو چاوپێکەوتنەی بۆمن باس کرد. گێڕانەوەی سێیەم هی ئیحسانی نەراقییە. بە قسەی ناوبراو هەردوو گێڕانەوەکەی پێشوو "پڕوپووچ"ن. نەڕاقی دەیگوت: "کاکە، ئەمانە هەموو درۆ دەکەن." بەقسەی وی،جەلالی ئالی ئەحمەد لەو کارەدا پێش کەوت. ئەوەی وتووێژەکەی پێکهێنا نەڕاقی خۆی بوو،وەختێکیش دیدارەکە دەگەڵ هووەیدا سەری گرت، جگە لە ئالی ئەحمەد تەنیا کەسێکی دیکە لە ژوورەکە بوو، ئەویش نەراقی بوو.

دەردی دڵی لە سانسۆر کرد. هووەیدا ئیددیعای کرد کە ئەویش دژی سانسۆرە. بەڕێکەوت چەندمانگ دوای دانرانی بە سەرۆکـوەزیر،لە کۆبوونەوەی مەجلیسی شووڕای نیشتمانیدا گوتبووی: "ئەمن دژی سانسۆری چاپەمەنیم... ئامادەم گیانم بدەم تا خەڵکی دیکە بە ئازادی قسەی خۆیان بکەن. دەبێ بێڵین هەرکەس ئازادانە قسەی خۆی بکا."[١٠] بەوحاڵە،لە وەڵامی ناڕەزایەتیی ئالی ئەحمەددا،هووەیدا ئیددیعای کرد کە ئاگای لە بوونی سانسۆر لە ئێراندا نیە.[١١] ئیددیعاکەی تەواو بێبناخە بوو. ڕاستییەکەی ئەوە بوو کە ئەو گۆڤارەی بۆخۆی سەرنووسەری بوو،ماوەیەک سانسۆر کراو داخرا. بە قسەی موحەممەدی سەفا سەرۆکی دەفتەری هووەیدا لە سەردەمی سەرۆکـوەزیریداو یەکێک لە هاوکارانی لە گۆڤاری "کاوش" لە کومپانیی نەوتدا، فەرمانی داخستنی گۆڤارەکە شا خۆی دەری کردبوو. دەیگوت لە ژێرنووسی یەکێک لە وتارەکانی گۆڤاردا ئاماژە بە موسەددیق کرابوو،شاش هیچ جۆرە مودارا، یان ئاماژەیەکی ناڕاستەوخۆ بە موسەددیقیشی پێ قبووڵ نەدەکرا.[١٢]بەهەرحاڵ ئالی ئەحمەدو هاوڕێکانی ئەوڕۆژە بە ئامادەیی تەواو هاتبوونە کۆبوونەوەکە. زۆرنموونەی ڕوونیان لە سانسۆر باس کردنو هووەیداش کەریمپاشا بەهادوریی، کە ئەوکات یەکێک لە نووسەرانی دەفتەری هووەیدا بوو،بانگ کردە ژوورەکەیو داوای لێکرد لە بارەی ئەو شتانەوە کە نووسەرا ن ئاماژەیان پێ کردبوون لێکۆڵینەوەیەک بکاو ڕاپۆرتێکی لەسەر ئامادە بکا.

لە نێوان ئەم وتوێژانەدا،هووەیدا پێشنیاری کرد هەیئەتێکی هەڵبژێراوی نووسەرەکان،کاری چاوەدێری بەسەر چاپی هەموو کتێبو بڵاوکراوەکانی ئێراندا بگرێتە ئەستۆ. دیارە پێشنیارەکەی قبووڵ نەکرا. ئالی ئەحمەد لە وەڵامدا بە نوێنەرایەتیی ئەوانی دیکە، گوتی: "ئێمە هاتووینە ئێرە ناڕەزایەتی لە سانسۆر دەرببڕین، ئێستا دەتەوێ خۆمان بکەی بە سانسۆرچی."[١٣] ئەمجار ئالی ئەحمەد ئاماژەی بە شەڕی لەمێژینەو لەئاشتی-نەهاتووی نێوان "دەسەڵاتو قەڵەم" کردو دەیەویست لەوبارەیەوە درێژتر قسە بکا کە لەنەکاو هووەیدا قسەکەی پێبڕیو گوتی: "جەنابی ئالی ئەحمەد،ئەم قسانە بە ئێمە مەڵێ. ئەو شتانەی ئێوە خویندووتانەتەوە ئێمەش خوێندوومانەتەوە."[١٤]

دەتوانین ڕاوێژی توندو لەئاشتینەهاتووی ئەو کۆبوونەوەیە بە نوێنگەو نموونەی ئەو ڕیزبەندییە سیاسییە سەیرە بزانین کە سەرەنجام سەری کێشایە سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی. نوێخوازانی ئێران ڕیزێکی یەکگرتوویان نەبوو. هێزی جیاواز، لە شاو هووەیداوە

بگرە،تا چینە نێونجییە شارنشینەکانو کۆڕێکی بەرین لە ڕووناکبیران هەموویان لە ئەسڵێکی گشتیی مێژووییدا یەکدەنگ بوون: هەموو خوازیاری نوێبوونەوە لە ئێراندا بوون. بەڵام شێوەی جۆراوجۆریان لە نوێبوونەوە پەسند دەکردو جاری وابوو ئەو جۆراوجۆرییە دەگەیشتە ناکۆکیی توندی سیاسی. بەناچار نوێخوازەکان لە جیاتی یەکڕیزی زۆرتر لە حاڵەتی شەڕو کێشەی سیاسی دەگەڵ یەکتردا بوون. جگە لە تێگەیشتنی جیاواز لە نوێبوونەوە،هۆیەکی دیکەش کۆمەگی بە پەرشوبڵاوی وچەند پارچەیی هێزە نوێخوازەکان دەکرد. بای تاڵی ئەزموونی کۆدیتای ٢٨ی گەلاوێژ ئاگری ئەو ناکۆکییانەی خۆشتر دەکرد. شا بە ملهوڕی حکوومەتی دەکرد. دڵنیا بوو کە تەنیا بە پشتبەستن بە دەسەڵاتی خۆی دەکرێ کۆمەڵی ئێران بەرەو نوێبوونەوە ببرێ. جگەلەوە،نوێبوونەوەو نوێکردنەوەی ئابووریی لە بوارەکانی دیکەی نوێبوونەوە پێ لەپێشتر بوو. لە بەرامبەردا،نەیارانی ویش دێموکڕاسیی سیاسییان بە یەکەمەرجی نوێبوونەوەو یەکیەتیی سیاسی دەزانیو لە ئاکامدا خۆیان لە هەرچەشنە هاوکاریو هاوپەیمانییەک دەگەڵ ڕێژیمی شا دەپاراست. لەڕاستیدا شا نەکـهەر نوێبوونەوەی بە هاومانای نوێ-کردنەوەی ئابووری دەزانی، بەڵکوو ئامادە بوو هەرچەشنە مۆدێرنیزمێکی هونەری لە کۆمەڵدا بە ڕەوا دابنێ. لە سەردەمی پادشایەتییەکەیدا، جاری وابوو،بەتایبەتی لە فستیڤاڵە هونەرییەکانی دەیەی پەنجادا،بەشێک لە پێشەنگترینو ئازایانەترین بەرهەمە هونەرییەکانی سەردەم لە ئێراندا پێشان دەدران. هەرلەو کاتەدا، ئەو نوێبوونەوەی سیاسی، واتە حکوومەتی مەشرووتەو دێموکڕاسیی ڕاستەقینەی کە لەودا ئازادییە سیاسییەکانو مافی تاکەکەسیی هاونیشتمانان مسۆگەر بێ،تەحەممول نەدەکرد. لە بەرامبەردا،هێزە نەرتییەکان،بە ڕێبەرایەتیی ئایەتوڵڵا خومەینی،نەکـهەر ڕێکخراوو یەکگرتوو بوون،بەڵکوو توانیان لە بڕگە ناسکـو یەکلاکەرەوەکاندا،دەگەڵ هێندێ بەشی چینی نێونجیی شارنشینو ڕووناکبیرانی ئێران یەک بگرن. ڕادەی ئینکەبەریی ڕووناکبیران دەگەڵ ڕێژیمی پەهلەوی گەیبووە جێگایەک کە زۆر لەوان سەرەنجام یەکگرتن دەگەڵ ڕووحانیەتێک کە دەیەویست دەوڵەتێکی مەزهەبی دامەزرێنێو دژی مافی دەنگدانی ژنان بوو،لە هاوکاری دەگەڵ ڕێژیمی شا بە باشتر بزانن. بۆ زۆر لەو ڕووناکبیرانە، "خەبات دژی ئیمپڕیالیزم" لە بەرگری لە ئازادییە سیاسییەکان گرنگتر بوو. دەیانگوت "ناتەبایی گەورە" دەگەڵ ئیمپڕیالیزمە. دیارە ئایەتوڵڵا خومەینییش لەو ڕۆژگارەدا زۆر لە دروشمە دژی ئیمپڕیالیستییەکانی دووپاتە دەکردنەوەو بەمجۆرە ئەو یەکگرتنە سەیرەی

نێوان ڕووحانیەتو ڕووناکبیرانی عورفیڕەوشتو چینی نێونجیی تەکنۆکڕاتی ئاسانتر دەکرد. بە باوەڕی من دەتوانین هەرئەم ڕیزبەندییە سەیرە بە یەکێک لەکلیلەکانی ڕەمزی سەرکەوتنی شۆرشی ئیسلامی لە ئێراندا بزانین. هەرلەو کاتەدا، چەندوچۆنی وتووێژی هووەیدا دەگەڵ ڕووناکبیرانو نووسەران،و ئەو ئاڵۆزییانەی لەو دیدارەدا ڕوویان دەدا نوێنگەی ئەو ڕاستییە مێژووییە بوون. تەنانەت ئەو ڕاستییەش کە ئالی ئەحمەد کتێبی "خوانە زەمینییەکان"ی ئاندرە ژید، واتە کتێبی خۆشەویستی دەورانی لاوەتیی هووەیدای کردبوو بە فارسی، نەیتوانی خاڵێکی هاوبەش لە نێوان ئەوو هووەیدادا دروست بکا.[١٥]

دوای دەوروبەری سەعاتێک وتووێژی توند، هووەیدا سەرەنجام تێگەیشت کە لەو فەزایەدا دەرەتانی هیچ ڕێککەوتنێک نیە. لەنەکاو شێوەی باسەکەی گۆڕی. هێنایە سەر باسی دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ سادقی چووبەکو ئاماژەی بەو نوکتەیە کرد کە دوانیوەڕۆی هەموو چوار شەممەیەک دەچێتە سەردانی چووبەک. ئەمجار پێشنیاری کرد کە: "ئەم حەوتوویە شووشەیەک ئیسکاچ دەکڕمو ئێوە دۆستانیش دەتوانن بۆ درێژەی باسەکە بێنە ماڵی چووبەک. بەڵکوو لەوێ بتوانین ناکۆکییەکانمان چارەسەر بکەین." دووبارە ئالی ئەحمەد لەلایەن گرووپەکەوە جوابی دایەوە. گوتی: "ئێمە تەنیا ڤۆدکای هەرزانبایی و ئەویش لە کافەکانی لالەزار دەخۆینەوە."[١٦] ئەم قسەیەی ئالی ئەحمەد لە دوو بارەوە گرنگە. لەلایەک،بەمانای ڕەتکردنەوەی پێشنیارەکەی هووەیدا بوو. لەلای دیکەش نوێنگەیەکی دیکەی ئایینی هەژاریپەرستی بوو کە ئەوسالانە لە نێو ڕووناکبیرانی ئێران-و زۆر شوێنی دیکەی جیهان-دا قەدرو قیمەتێکی زۆری هەبوو. هەمووان خۆیان بە هەژار نیشان دەداو ئەو هەژارییەشیان بە پێشمەرجو نیشانەی هاوپێوەندی دەگەڵ خەڵک دەزانی. شانازیی ئالی ئەحمەد بە ڤۆدکای هەرزانباییو کافەکانی لالەزارەوەش هەموو لەمەوە سەرچاوەی دەگرت.

کۆبوونەوە بەبێ ئاکامێکی دیار کۆتایی هات. بەڵام لەماوەی چەند حەوتوودا، سیستمێکی تازەی سانسۆر لە ئێراندا دەستی پێکرد. لەوەودوا،بوو بە ئەرکی بڵاوکەرەوەکان کە لە هەر کتێبێکی تازە چەند دانە پێشانی کتێبخانەی نیشتمانی بدەنو ژمارەیەکی تایبەتی وەرگرن. ڕواڵەتەکە ئەوە بوو کە ئیدی سانسۆر نەماوە. بەڵام ڕاستییەکە ئەوە بوو کە هیچ کتێبێک بێ ژمارەی کتێبخانەی نیشتمانی بڵاو نەدەکرایەوە. سانسۆرچییەکانیش کاری

خۆیان لە ژێر چەتری کتێبخانەی نیشتمانیدا ئەنجام دەدا. هێندێک لە نووسەرە ئێرانییەکان هووەیدایان بە بەرپرسی سیستمی تازەی سانسۆر دەزانی.[١٧]
جگەلەوە،لەمانگەکانی پاش ئەو دیدارە بێئاکامەدا،ساواک بە هەڕەشەو تۆقاندن پێشی کۆبوونەوەکانی کانوونی نووسەرانی ئێرانی گرتو هێندێک لە چالاکانی کانوونیشی خستە گرتووخانەوە.

دیارە هووەیدا جارجار ڕووناکبیرانی دیکەی ئێرانییشی لە ماڵی فەرەیدوونی برای دەدیتن.[١٨بەوحاڵە] لەبەر چاوی زۆربەی کۆمەڵی ڕووناکبیریی ئێران، ڕێژیمی پەهلەوی، بەتایبەتی دوای کۆدیتای ٢٨ی گەلاوێژ،نوێنگەی گەندەڵی بوو. هووەیداشیان یان یەکسەر وەک بەشێک لەو دیاردەیە سەرکۆنە دەکرد، یان پێیان وابوو لەبەر پێوەندیو نیزیکی دەگەڵ ڕێژیم تووشی نەفرین بووە. ئالی ئەحمەد کە لەپێشەنگانی تیپی ڕووناکبیریی ئەو سەردەمە بوو،نەکـهەر گومانی لە ناسنامەی ڕووناکبیریی هووەیدادا هەبوو، بەڵکوو تەنانەت دەیگوت فەرەیدوونی براشی،لەخۆیدا، ناکرێ بە ڕووناکبیر دابنرێ. دەیگوت ناکرێ لەڕێژیمی شادا کاربەدەست بیو بە ڕووناکبیریش بمێنیەوە.[١٩] هەربۆیە،ڕەنگە ئەگەر هووەیدا لەو ڕۆژانەدا لە داوەری لەسەر سروشتی کۆمەڵی ئێراندا بێئەزموونیی بەخەرج نەدابایە،ئەگەر گەشبینییە سیاسییەکەی ڕاستییەکانی کۆمەڵی لە مێشکی نەسڕیبایەوە،تێ‌گەیشتبا کە دیداری وەک ئەوەی دەگەڵ ئەندامانی کانوونی نووسەرانی کرد ناتوانێ جگە لە ناکامی ئاکامێکی هەبێ.

دیارە شکانی ئەم کۆبوونەوەیە هووەیدای لە هەوڵی ئاشتکردنەوەی ڕێژیمی شاو ڕووناکبیرانی نەیار سارد نەکردەوە. شەش مانگ لەم کۆبوونەوەیە ڕانەبردبوو کە داوای لە سەرۆکی دەفتەرەکەی،موحەممەدی سەفا کرد خەلیلی مەلەکی بۆ نانی نیوەڕۆ بانگ بکاتە دەفتەری سەرۆکـوەزیری. بیستو پێنج ساڵێلک دەبوو کە خەلیلی مەلەکی لە نێوجەرگەی ئاڵوگۆڕەکانی ئێراندا بوو. لە سەرەتای چالاکییەکانی حیزبی توودەدا، ئەو یەکێک لە بژاردەترینو خوێندەوارترین تیئۆریسیەنەکانی حیزب بوو. زۆری پێ نەچوو کە بەهۆی لایەنگری لە بنەڕەتەکانی سۆسیالدێموکڕاسیو نەیاری دەگەڵ لینینیزمو ستالین،کەوتە نوختەی بەرامبەری ڕێبەریی حیزبی توودە. پاش جیابوونەوەی لە حیزبی توودە،دەزگای پڕوپاگەندەی ئەو ڕێکخراوە، بە کۆمەگی شووڕەوی،مەلەکیی کردە دێوەزمەیەکی بێشاخو کلکـو وای نیشان دەدا کە ئەو نوێنگەی داماوییەو هەوای سازان

دەگەڵ ڕێژیمی لە کەللەدایە. لە لایەکی دیکەوە، ڕێژیمی پەهلەوییش هەرگیز متمانەی تەواوی پێنەکرد. یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی کەسایەتیی مەلەکی سەربەخۆیی فکری بوو. لە هەر مەسەلەیەکدا ڕاستییەکانی هەڵدەسەنگاندو ئەوەی بە ئەقڵو نەزەریدا هاتبا دەیگوتو باکی لە "مەزهەبی مەنسووخ" و "مەزهەبی موختار" نەبوو. نموونەی ئەو سەربەخۆییە فکرییەی دەتوانین لە لێکدانەوەی ناوبراو لە بەسەرهاتی ١٥ی جۆزەردانندا ببینین. لە نێو نەیارانی ڕێژیمی شادا ڕەنگە ئەو تەنیا کەس بووبێ کە یەکیەتیی هێزە نیشتمانیو دێموکڕاتەکان دەگەڵ ئایەتوڵڵا خومەینیی بە نادروست دەزانیو لە نامەیەکدا بۆ دوکتۆر موسەددیق سەرانی بەرەی نیشتمانیی ڕاست لەسەر ئەوە خستە بەر ڕەخنە.[٢٠]

هووەیدا جارێکی دیکەش لە ئاخروئۆخری دەیەی ٣٠دا،چاوی بە مەلەکی کەوتەوە. دیداری جاری یەکەم بەهۆی ئیحسانی نەراقییەوە ڕێک خرابوو.[٢١] هووەیدا چووبووە ماڵی مەلەکیو سەعاتێک قسەی دەگەڵ کردبوو. جاری دووەم هووەیدا بۆخـۆی دیــدارەکەی پێکـهێنا. هەر لەو دەوروبەرەدا هێندێک لە لایەنگرانی خەلیلی مەلەکی، بە تایبەتی لە ئوورووپا، بە زمانێکی زۆر توندو ڕاوێژێکی لەئاشتینەهاتوو ڕەخنەیان لە دەوڵەتی هووەیدا گرتبوو. بۆنموونە،یەکێک لەوتاقمانە کە لە پاریس چالاک بوو،لە وتارێکدا تۆمەتی لە دەوڵەتی هووەیدا دابوو کە نەکـهەر "ئەو چاکسازییە نیوەچڵو ناتەواوەشی ڕاگرتوە کە لە ئێران لە بواری دابەشکردنو فرۆشتنی زەوی بە جووتیاراندا دەست پێکرابوو،بەڵکە وەک نوێنەری سیاسیی سەرمایەداریی کۆمپەڕادۆری ئێران، بۆتە دەڵاڵی کاڵای بێکەلکی بێگانە لە بازاڕی نێوخۆییشدا."بە قسەی ئەم وتارە، دەوڵەتی هووەیدا دیفاع لە سیاسەتی "دەرگای کراوە" دەکاو ئەو سیاسەتەش هەر پڕۆژەکەی سندووقی نێونەتەوەیی دراوەو ئاکامێکی جگە لە ملکەچیی ئابووریی ئێران بە دواوە نابێو هەربۆیەش نووسەری وتارەکە دەوڵەتی هووەیدای بە"کۆنەپەرستترین" دەوڵەتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست زانیبوو.[٢٢]

بەڵام سەرەڕای ئەو هێرشانەو سەرباری ئەو ڕاستییە کە ئەوکاتە مەلەکی تازە لە زیندان ئازاد کرابوو،هووەیدا لەسەر دیتنی مکوڕ بوو. سەرەتا، مەلەکی هێندەی ئەو دیدارە پێ خۆش نەبوو. دەیگوت ئەگەر خەبەری ئەو دیدارە بچێتە دەرێ بۆ هووەیدا دەبێتە مایەی ژانەسەر. هووەیدا وەڵامی دابۆوە کە "ئێران شووڕەویی سەردەمی ستالین نیە. سەرۆکـوەزیری وڵات دەتوانێ دەگەڵ هەرکەس خۆی بخوازێ دیدار بکا."[٢٣] ڕوون نیە

ئەم دیدارە بە رەزامەندیی پێشوو، یان تەنانەت بە فەرمانی شا ڕێک خرابوو یان بەڕاستی دەسپێشخەریی هووەیدا خۆی بوو. هەرچۆنێک بوو،ڕۆژی دیاریکراو،موحەممەدی سەفا کە ڕێکخەری دیدارەکە بوو، مەلەکیی هێنایە دەفتەری سەرۆکوەزیری. هەردووکیان لە دەرگای پشتەوەڕا چوونە ژوور، نەوەک کارمەندانی دیکەی دەفتەر میوانی ئەو ڕۆژەی سەرۆکوەزیر بناسن.

دیداری مەلەکی‌و هووەیدا کەمێک زیاتر لە سەعاتێکی خایاند. لە تەواوی ئەو ماوەیەدا، مەلەکی بەوپەڕی ئازایەتی‌و لێزانییەوە ڕەخنەی لە سیاسەتەکانی ڕێژیمی پەهلەوی‌و دەوڵەتی هووەیدا گرت. ئەو ئەوندە بەگەرمی قسەی دەکرد کە بەکردەوە هووەیدا دەرفەتی قسەکردنی چنگ نەکەوت. جارێکیش کە هەوڵی دا لە وەڵامی یەکێک لە هێرشەکانی میوانەکەیدا شتێک بڵێ،مەلەکی بە لێبڕاوییەوە قسەکەی پێبڕی‌و گوتی:"چاپەمەنی‌و ڕاگەیەنە گشتییەکانی وڵات شەووڕۆژ لەبەر دەستو لە پاوانی تۆدان. ئەگەر قسەیەکت بۆ گوتن هەیە، دەتوانی لەو ڕاگەیەنانە کەلک وەرگری. ئەم چەند دەقیقەیە دەرفەت بە من بدە با بۆچوونەکانم لە بارەی مەسەلەکانی وڵاتەوە لەگەڵ تۆ باس بکەم."[٢٤] کاکڵی قسەکانیشی، بە باوەڕی خۆی، نەبوونی دێموکڕاسی‌و حکوومەتی تاکەکەسی‌و سەرەڕۆی شا بوون.

پاش مەلەکی نۆرەی فرووهەر بوو. ئەویش وەک ژمارەیەکی بەرچاو لە هاوتەمەنانی،لە ساڵەکانی دوای شەڕدا تێکەڵی سیاسەت بوو. لە سەرەتادا زیاتر بە هێزی دەست-ومەچەکی بەناوبانگ بوو. جگەلەوە،دەیانگوت بۆ دیفاع لە هەڵوێستە سیاسییەکانیشی زۆرتر پەنا بۆ هێزی دەستومەچەکی دەبا. ئەو بەشێکی بەرچاوی ساڵانی تەمەنی لە زیندانەکانی ڕێژیمی شادا گوزەراندبوو. لە نێوەڕاستەکانی بانەمەڕی١٣٤٧ (١٩٦٨)دا، هووەیدا لە ڕێگای هومایوونی جابیرئەنسارییەوە، کە تازە هاتبۆ نێو ڕیزی ڕاوێژکارانی هووەیداوەو هەرلەوکاتەدا خزمی فرووهەر بوو،ئەوی بۆ دیدارێکی دۆستانە بانگ کردە دەفتەری سەرۆکوەزیر. ڕێبەندانی١٣٥٧(١٩٧٩)، کاتێک هووەیدا بڕیاری دا خۆی تەسلیمی کاربەدەستانی دەوڵەتی ساوای شۆڕش بکا، فرووهەرو جابیرئەنساری هەردووکیان نەخشێکی گرنگیان لە چەندوچۆنی ئەو داستانەدا یاری کرد. ئەوکاتە فرووهەر لە وەزیرانی کابینەی دەوڵەتی کاتیی شۆڕش بوو، بەڵام ساڵی١٣٤٧،ڕێبەری

گرووپێكی چووكەڵە بوو كە بەخۆی دەگوت حیزبی میللەتی ئێران‌و بە ناسیۆنالیزم‌و لایەنگری لە بیروباوەڕی دژی ماركسیستی بەناوبانگ بوو.

باڵیۆزخانەی ئەمریكا لە ئێران لەوكاتەدا ڕاپۆرتێكی لەم دیدارە ئامادە كردبوو. دەبینین كە "هووەیدا پۆستی ڕاوێژكاری یەكێك لە وەزارەتەكانی بە فرووهەر (كە لەجێدا،وەكیلی دادگایە) پێشنیار كردوە. تەنیا مەرجیشی ئەوە بووە كە فرووهەر دەست لە دژایەتی دەگەڵ ڕێژیم هەڵبگرێ... هووەیدا فرووهەری وەك ڕێبەرێكی سیاسی پەسن دا، بەڵام هەرلەوكاتەدا جەختی كردەوە كە درێژەدانی بەربەرەكانی دەگەڵ ڕێژیمی شا كارێكی بە تەواوی خۆڕایی‌و بی‌سوودە."[25] فرووهەر قبووڵی نەبوو.*بەڵام هەوڵی هووەیدا لەو بارەیەوە دەبێ بە درێژەی سیاسەتێك بزانین كە لە سەردەمی مەنسووردا دەست پێ-كرابوو. ئەگەرچی هووەیدا،لەجێدا،لە مەنسوور بەپارێزتر بوو و هەرگیز سەبرو پارێزی وەلا نەدەنا، بەڵام وردەوردە توانی دەوڵەتی خۆی بكاتە جۆرێك هاوپەیمانی هێزە جۆراوجۆرەكان. كۆتایی ساڵی١٣٤٣(١٩٦٥)، هووەیدا لە پرۆژەی سەرەتایی وتارێكدا،دوورەدیمەنی هەوڵەكانی بۆ ڕاكێشانی هێزەكانی نەیاری ڕێژیمی خستبووە بەرچاو.

بۆ جێبەجێكردنی بەرنامەكانی دروستكردنەوە، شا پێویستیی بە هاوكاریی لاوانی پسپۆڕ هەبوو. لەو كاتەدا وامان هاتە بەرچاو كە هەلومەرج بۆئارەزووی لەمێژینەمان، واتە دەرهێنانی ئابووریی وڵات لە دواكەوتوویی ئامادەیە. دیارە بنیاتنانی ئابووری‌و كۆمەڵایە-تی كارێكی ئاسان نیەو پێویستیی بە هاوكاریی هەزاران كەس هەیە. كۆمەڵێك لە لاوانی دەرس‌خوێندوو باوەڕێكی ئەوتۆیان بە شاو دەوروبەرەكەی(كە زۆرتریان سیاسەتمەداری پیرو پیاوماقووڵان بوون) نەبوو و لە هاوكاریكردنیدا دوودڵ بوون.

توێژی دەرس‌خوێندوو كەوتبووە سەر دووڕیانێك: درێژەی دژایەتی‌و هەرنەبێ بێ-موبالاتی بەرامبەر بە شاو تاقمی دەسەڵاتدار یان دەستپێكردنی هاوكارییەكی بەرتەسك-و واقیعبینانە بۆ پیادەكردنی بەرنامەكانی چاكسازی. ئەم وەچە لاوە پێك‌هاتبوو لە:

---

* كۆتاییەكانی ساڵی١٣٧٧فرووهەر،دەگەڵ هاوسەرەكەی پەروانەی ئەسكەندەرپوور،بە شێوەیەكی دڕندانە لە ماڵەكەی خۆیاندا كوژران. چەند كەس لە مەئموورە ئەمنیەتیەكانی كۆماری ئیسلامی دانیان بەوەدا نا كە ئەو تاوانە بەدەستی وان ئەنجام دراوە.

١)لایەنگرانی موسەددیقو بەرەی نیشتمانی؛ ٢)توودەییەکان؛ ٣) لیبراڵەکان؛
٤)ناسیۆنالیستەکان؛ ٥) مەزهەبییە پێشکەوتنخوازەکان؛ ٦)کەسانێک کە سەر بە هیچ
گرووپێکی سیاسیو فەلسەفی نەبوون.[٢٦]

بەباوەڕی هووەیدا،سەرکەوتنی کاری "دروستکردنەوە"ی کۆمەڵ بە "هاوکاریی "بەرتەسک"(یان بە جۆرێکی دیکە "مەرجدار") دەگەڵ پادشایەتییەوە بەسترابۆوە." بەتایبەتی کە شا سێمبولی یەکبوونی وڵات بوو.[٢٧] ئەمڕۆ بە لێبڕاوییەوە دەتوانین بڵێین کە هووەیدا بۆخۆی بە وادەو بەڵێنەکانی خۆی وەفادار نەبوو. بەرەبەرە هاوکارییە "بەرتەسکو مەرجدار"ەکەی بوو بە تەسلیمبوونی تەواو بەرامبەر بە هەموو داخوازو فەرمانەکانی شا. هەرلەوکاتەدا،لەم سەردەمەشدا هەروەک جاران هەوڵی دەدا ڕەوتە جیاوازە فکریو سیاسییەکان ڕاکێشێتە نێو کابینەکەی خۆی. ئەگەر سەیری پێکهاتەی کابینەی هووەیدا لە سەرەتای دەیەی پەنجادا بکەین دەبینین کە بەشێک لە ڕەوتە سیاسییەکانی وڵات لە دەوڵەتدا ئامادە بوون. بۆ نموونە،لە یەکێک لەو کابینانەدا، حەوت وەزیر لە کۆنە توودەییەکان بوون. هەر لەوکاتەدا هووەیدا بەنیاز بوو تێکۆشانی حیزبی توودە بکاتە قانوونی. دەیەویست هەلومەرجێک پێک بێنێ کە ڕێبەرە ڕاکردووەکانی حیزب بگەڕێنەوە ئێران.[٢٨]وەک لە ڕاپۆرتی یەکێک لە کاربەدەستانی بەرپرسی باڵیۆزخانەی شووڕەوی لە ئێران دەردەکەوت، سەرەنجام ملنەدانی شا بوو بە هۆی جێبەجێنەبوونی ئەو پرۆژەیە.[٢٩]

فەریدوونی مەهدەوییش لەو سەردەمەدا ئەندامی کابینەی هووەیدا بوو، هەرئەویش، لە سەرەتای دەیەی چل[یهەتاوی]دا،لە گرنگترینو چالاکترینو گەنجترین سەرانی بەرەی نیشتمانیی ئێران بوو. ئەو زۆرجار لە دیداری نوێنەرانی باڵیۆزخانەی ئەمریکادا،دژایەتیی توندی خۆی نەکـهەر دەگەڵ شا بەڵکوو دەگەڵ مەنسوورو هووەیداش ڕاگەیاندبوو. بۆنموونە، لە یەکێک لە دیدارەکاندا، مەهدەوی لە پێشدا لەسەر داستانی پرۆژەی پارێزراویی ڕاوێژکارانی ئەمریکاییو ئەندامانی بنەماڵەکانیان بە توندی ڕەخنەی لە دەوڵەتی ئەمریکا گرتو ئەمجار بە زمانێکی زۆر توندو پڕهەست ڕەخنەی لە دەوڵەتی مەنسوور بە گشتیو لە سیاسەتە ئابوورییەکانی بە تایبەتی گرت...و زۆر بە توندییش هێرشی کردە سەر رەفتاری دەوڵەتی مەنسوور دەگەڵ مەلاکان."[٣٠]

بۆچوونی مەهدەوی لەبارەی کابینەی هووەیداشەوە زۆر فەرقی نەبوو و ڕاوێژێکی یەکجار توندی هەبوو.

دیارە ئەوەی مەهدەوی لەو دیدارانەدا دەیگوت بە ڕواڵەت بیروبۆچوونی خۆی بوو،نەک هەڵوێستی ڕەسمیی بەرەی نیشتمانیی ئێران. لە یەکێکی دیکەی ئەو دیدارە ناڕەسمییانەی باڵیۆزخانەی ئەمریکا دەگەڵ یەکێک لە ڕێبەرانی بەرەی نیشتمانیدا، شاپووری بەختیار گوتبووی کە " پێی وایە دەوڵەتی هووەیدا چەند بەرابەر لە دەوڵەتی مەنسوور باشترە." دەیگوت هەرچەند ئەم دەوڵەتە تائێستا کارێکی ئەوتۆی نەکردوە، بەڵام هووەیدا [لەچاو مەنسوور] پیاوێکی متمانەپێکراوترەو بەپێچەوانەی مەنسوور وادەی پووچو بەتاڵ کەمتر دەدا."[31]*

دیارە وتوویرەی دەسەڵات بەرەبەرە زەبری لە ڕووحیەی هیواداری هووەیدا دەدا. هەر لەوکاتەدا،ئۆگرییەکەی بە دروستکردنی یەکیەتی لە نێوان ڕووناکبیرانی نەیاری ڕێژیمدا لە پێشوو کەمتر دەبوو. وا دیار بوو هەرچی زیاتر لە دەسەڵاتدا دەمایەوە ڕووحیەی پڕهیواشی دەبووە جۆرێک ڕەش‌بینیو نائومێدی. دوای ماوەیەک هەوڵەکەی پتر ئەوە بوو کە بە دانی دراوێک،نەیارانی ڕێژیم بێنێتە ڕیزی لایەنگرانو ناچار بە سازانیان بکا. قەراردادی دەوڵەتیی دەدا بە هێندێکانو بۆ هێندێکی دیکە مووچەیەکی دیاری دەکرد کە هەموو مانگێک بێ‌ئەوەی بچنە شوێنی کار، وەریان دەگرت. جاری وابوو هووەیدا لە بوودجەی نهێنیی سەرۆک‌وەزیر کەلکی وەردەگرتو کۆمەگی بەو ڕووناکبیرە نەیارانە دەکرد کە لەباری ماڵییەوە دەستەنگ بوون.[32] هێندێ ڕووحانییش بەشێکی بەرچاو لەو یارمەتییانەیان وەردەگرت. یەکێک لە ئەڵقە سەرەکییەکانی پێوەندیی هووەیدا دەگەڵ ڕووحانییەکان هیدایەتی ئیسلامی‌نیا بوو. ناوبانگی خەراپ بوو، گۆیا بەهۆی دۆستایەتیی هووەیداوە سامانێکی زۆری، ڕەنگە لە ڕێگای ناڕەواشەوە، وەسەریەک ناوە.[33] لە سەروبەندی شۆڕشدا ئەو وەک ئەڵقەی پێوەندیی دەوڵەت دەگەڵ ڕووحانییەکان،

---

* لە کۆماری ئیسلامیدا ڕاپۆرتی باڵیۆزخانە لە بارەی هێندێک لەو وتووێژانەوە وەک چەکێکی سیاسی بە دژی نەیارانی خۆیان بەکار دەبەن. لە کتێبی"نێوبژیوانە باشەکانی ئەمریکا"دا دەتوانی نموونەی بەرچاوی ئەو هەوڵانە ببینی. مەبەستم لە ئاماژە بەم وتووێژانە بە هیچ جۆر دروستکردنی گومان لە سەر ڕەسەنایەتیی سیاسیی ئەو کەسانە نیە کە چاویان بە باڵیۆزخانە دەکەوت. بە باوەڕی من زۆربەی ئەو دیدارانە دەکەونە بەر چەمکی وتووێژی ڕەوای سیاسەتمەدارانو نەیاران دەگەڵ باڵیۆزخانەیەکی بێگانە.

بەتایبەتی ئایەتوڵڵا شەریعەتمەداری نەخشێکی گرنگی یاری کرد.[٣٤] دوای شۆرش، لە ترسی گیانی خۆی لە ئێران ڕای‌کردو پەنای بۆ ئەمریکا برد. بەڵام لەوێ چارەنووسێکی شووم چاوەڕێی بوو. یەکێک لە کوڕەکانی ئیسلامی‌نیا سەر بە تاقمێک بوو کە دواتر بە "جووچکە میلیاردێر" بەناوبانگ بوون. بە کۆمەگی ئەو کوڕە نارەسەنە، باوکیان بە زۆر لە ماڵەکەی ڕفاندو داوای ژمارە حیسابەکانی بانکەکانی سویسیان لێ‌کرد. دەیانەویست بی-ترسێنن. گوتیان هەتا ژمارە حیسابەکانیان نەداتێ، بەرەڵڵای ناکەن. دەیانەویست بی‌بەنە ماڵێکی ئەمین. بۆیە لە سندووقی پشتەوەی ترومبێلێکدا شاردیانەوە. بەڵام وا دیارە دڵی ئیسلامی‌نیا بێ‌هێز بوو و بەرگەی ئەو فشارانەی نەگرت‌و لە ئاکامی وەستانی دڵدا، هەر لەنێو سندووقەکەدا گیانی دەرچوو. کوڕەکەی چەند ساڵان بە تاوانی هاوبەشی لە کوشتنی باوکیدا لە زیندان بوو. ئەوو بنەماڵەکەی هەمیشە جەختیان دەکردەوە کە بێ-گوناحەو وابوو لە دوامانگەکانی ساڵی٢٠٠٠دا دادگاکانی کالیفۆڕنیا حوکمی ئازادی‌یان بۆ دەرکرد. دیارە هۆی ئازادکردنەکەشیان نەک بۆ بێ‌گوناحیی خۆی، بەڵکوو بۆ هەڵە قانوونییەکانی دادگاکانی پێشتر گەڕاندەوە.

بەهەرحاڵ، لە سەردەمی هووەیدادا، جگە لە بوودجەی نهێنیی سەرۆک‌وەزیری، ئیدارەی ئەوقافیش هێندێ جار دراوێکی دەدا بە ڕووحانییەکان. بەڵام بە پێچەوانەی ئەوەی خەڵک بۆی دەچن،ئەم ئیدارەیە هەرگیز کاناڵی سەرەکیی دانی دراو بە ڕووحانییەکان نەبوو. [٣٥] بە وتەی نەسیری عەسسار، کە لە سەردەمی هووەیدادا چەندین ساڵ سەرۆکی ئیدارەی ئەوقاف بوو، ئەوقاف زۆرترین وەخت دراوێکی بەدەستەوە نەبوو. جگەلەوە، ئەگەر هەق-وحیسابێکیش دەدرا بە ڕووحانییەکان زۆروەخت نەدەچووە گیرفانی لایەنگرانی جیددیی ئایەتوڵڵا خومەینی."چونکە هیچکام لەو ئاخوندانە حازر نەبوون دراوی دەوڵەت وەربگرن."[٣٦] دەیگوت زۆربەی ئەو ڕووحانییانەی دراویان وەردەگرت نفووزێکی وایان نەبوو. ئەگەریش پێویست بایە دراوێکی زۆر بدرێ بە ڕووحانییەکان، عادەتەن دەوڵەت بوودجەیەکی تایبەتیی بۆ ئەوکارە دیاری دەکرد. بۆنموونە، کۆتاییەکانی دەیەی چل، هاوکات بوو دەگەڵ دەست‌پێکردنی خەباتی بەربڵاوی کوردەکانی عێڕاق بە دژی دەوڵەتی ئەو وڵاتە. دەوڵەتی ئێرانیش بۆ پێشگیری لە پەیدابوونی ئاڵۆزی لە نێو کوردە ئێرانییەکاندا، بڕیاری دا ساڵێ میلیۆنێک تمەن بدا بە ڕووحانییە کوردەکان. بوودجەی ئەوکارە دەوڵەت دابینی کرد،بەڵام دراوەکە لەڕێی ئیدارەی ئەوقافەوە بڵاو دەکرایەوە.[٣٧]

زەحمەتە بتوانین دیاری بکەین کە ڕەش‌بینیی هووەیدا لە کەنگێوە دەستی پێ‌کرد. لە کەیەوە هیوا بە ڕاکێشانی هاوکاریی نەیارانی وەلا نا؟ یەکێک لە هاوکارانی هووەیدا پێی وایە لە سەرەتای دەیەی پەنجاوە، هووەیدا یەکسەر هاتە سەر ئەو باوەڕە کە: "هەمووکەس دەتوانی بکڕی. تەنیا جیاوازی لە نرخی کەسەکاندایە."[38] هەر لەو ساڵانەدا بوو کە هێزە نەیارەکان بە گاڵتە بە ڕێژیمیان دەگوت: "بێچووە کۆمۆیستانێک کە لە کۆلێژی ئابووریی لەندەن دەرس دادراون." تەنانەت گاڵتەیان بەو دەستەیە لە دۆستانیشی دەکرد کە جاروبار پێوەندییەکیان دەگەڵ نەیارانی ڕێژیم دەگرت.٤٠زۆرترین وەخت جۆرێک پێ‌پێکەنین کە چەشنە سووکایەتی‌پێکردنێکیش شەپۆلی تێدا دەدا،لەسەر گۆشەی لێوەکانی دەبینرا. دەڵێن پێکەنین یەکێک لە حاڵەتە دەگمەنەکانی ڕوخساری مرۆڤە کە هەموو کاتێک، لای هەموو فەرهەنگەکان، بە شێوەیەکی یەکسان‌و سروشتی دەردەکەوێ. بەڵام وا دیارە سیاسەتبازان زمانێکی تایبەتیی پێکەنینیان هەیە. هووەیدای ساڵانی پەنجاش سیاسەتبازێکی تەواو عەیار بوو. وەختێک پێکەنینی ڕێزو زەمانێک پێکەنینی ڕێوشوێنە ڕەسمییەکان،ساتێک پێکەنینی تەسلیم‌و دەقیقەیەک پێکەنینی ڕەخنە یان سووکایەتیی بە ڕوخسارەوە دیار بوو. لەڕاستیدا هەم ڕووحی هیواداری یەکەمین ساڵەکانی سەرۆک‌وەزیری‌و هەم گومان‌و ناهومێدیی دەورەکانی دواتر دەتوانی لە "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ"دا ببینی.

هووەیدا کاتی خۆی ئەم بیرەوەرییانەی لە ساڵی ١٣٢٠ (١٩٤١)دا نووسیون. لەو سەردەمەدا بەتوندی سەرقاڵی خوێندنەوەی بەرهەمەکانی ئاندرە ژید بوو. هەرلەو کاتەدا لە بەرهەمەکانی نووسەرانی ئێگزیستانسیالیستیش ورد ببۆوە. جۆرێک ناهومێدیی بوون‌ناسی ،چەشنە دڵساردییەک لە ژیانی سۆزدارانەو ئەستێوری چەرخی تازە،و سەرەنجام نائومێدی لە نزمی‌و بێ‌خێریی مرۆڤی نوێخواز دەتوانی لەم یادداشتانەدا ببینی. لە بەشێکدا کە دیمەن‌و ڕادەی دڵساردییەکەی ڕشانەوەکەی ژان پۆل سارتەر وەبیر دێنێتەوە، هووەیدا دەڵێ: "ئەمنیش کە بیرم لە نزمی‌و چارەڕەشیی مرۆڤ دەکردەوە حاڵەتێکی سەیری ڕشانەوەو دڵپێکداهاتنم لەخۆمدا هەست پێ‌دەکردو وشە پڕژانەکانی بوودلێرلە بارەی تەرمی بۆگەنی مرۆڤەوە جارێکی دیکە بەسام‌و شکۆیەکی تایبەتییەوە لەبەر چاوم زەق دەبوونەوە.

هەرلەوکاتەدا، زمانی ترسناکی دەورانی شەڕ،چاوچنۆکیی ماڵپەرستانو دەڵاڵنی بازاڕی ڕەشی برۆکسێل هووەیدایان وا تووڕە کردبوو کە پەخشانە سادەو ڕەوانو دوورلە دروشمدانەکەی،لەنەکاو لە باسی ئەو قازانجپەرستانەدا ڕۆحێکی تازەی وەردەگرت. بە ڕاوێژێکی توندو ئازاردەر ڕەخنەی لە نیزامی سەرمایەداریو هەڵکشانو داکشانەکەی دەگرت. ئاماژەی بە "بازرگانێک دەکرد کە خوێنی هاونەوعی خۆی دەمژێ"و بە گاڵتەوە، باسی سەرمایەدارێکی دەکرد کە "خۆی بە ئاغاو فەرماندەری کرێکاران‌و ژێردەستانی خۆی" دەزانی. بە زمانی شاعیرێکی ڕۆمانتیک،گاڵتەی بەو ڕاستییە دەکرد کە لە سەدەی بیستدا دراو چارەسەری هەموو گیروگرفتەکانە. دەیگوت"لە سەدەی بیستدا لە هەموو جێیەک چارەسەری هەموو گیروگرفتەکان ئەسکیناسی بانکەو لە هەر کوێوە بڕوانی سەرچاوەیەکی جوانیو شێعری تێدا دەبینرێ."[٤٢] زرینگانەوەی بەرهەمە مارکسیستییەکانی سەردەمی لاوەتییەشی دەتوانی لەو ڕستەیەدا ببینی.

دەگەڵ ئەم ئۆگرییە بە بیروباوەڕی شۆڕشگێڕانەوە،جۆرێک بیرکردنەوەو ئایندەبینیی سیاسی، شێوەیەک لەخۆپارێزیو دووربینیی ئەرەستوویيو باوەڕی گومانهەڵنەگر بە توانای ڕزگاریدەری پیاوانی سیاسەتیش دەتوانی لەم نووسراوەدا پەیدا بکەی. ئەو دەڵێ: "ئەرکی پیرۆزی سیاسەتمەدارانە" کە جیهان لە دۆزەخی "گیانی خەراپکاری" مرۆڤ ڕزگار بکەن. باوەڕی وایە،" دیسان ڕەحمەت لە بابی پیاوانی سیاسەت. ئەگەر ئەوان نەبایەن،ئێستا دنیا لە ئاگری خەراپکاریدا ببوو بە وێرانەیەکی سامناک."[٤٣] دەڵێ ئەم دەستەیە تەنیا وەختێک دەتوانن ئەرکی مێژوویی خۆیان بەجێ بگەیەنن کە پێ بنێنە مەیدانی سیاسەتەوە. وادیارە دەیەوێ بەم قسانە بۆ هەموو خوێنەرێک ڕوون بکاتەوە کە ئەو بۆخۆی بۆچی سەودای دەسەڵاتی لەسەردا بوو و بە چ هیوایەک ئۆگری دنیای سیاسەت ببوو. ئێرانییەکان عادەتەن سیاسەت، وەک پیشەیەک بە چاوی گومانەوە سەیر دەکەن. هووەیدا دەیەویست ئەو دڵساردیو بێمتمانەییە لەنێو بەرێ. دەیەویست بۆخۆی وەک نموونەو نوێنگەی نێوەرۆکێکی تازە لە سیاسەت دەربکەوێ.

لەڕاستیدا وا دێتە بەرچاو کە هووەیدا دەیەویست لەڕێگای بابەتەکانی نێو "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ"ەوە بەربەرەکانی دەگەڵ دوو جۆر بۆچوونی دژبەیەکی سیاسی بکا. هەرچەند هەرگیز ڕاستەوخۆ ئاماژە بەو کەسانە ناکا، بەڵام دەتوانی سێبەری قورسی وان لە هێندی بەشی گرنگی یادداشتەکاندا هەست پێبکەی. بە لەبەرچاوگرتنی

ئەمە دەکرێ وا دابنێین کە هێندێ پێویستیی سیاسیی ڕۆژ ،هووەیدایان بۆ هەڵبژاردن یان جەختلەسەرکردنی ئەو بەشە لە یادداشتەکانی پاڵ پێوە ناوە. تەنانەت دوور نیە کە هەر لەبەر ئەو ململانە سیاسییانەش،لانی کەم هێندێک لەو بەشانەی لە ساڵی١٣٤٥دا خستبێتە سەر "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ". دیمەنو هەڵوێستی نووسەر لەم بەشانەدا وەک دیمەنو هەڵوێستی لاوێکی ئێرانی لە ئورووپای شەڕلێدراو ناچێو زیاتر وەک دەنگی سیاسەتمەدارێک دەچێ کە دەگەڵ پاڵەپەستۆو دەستەبەندیی جۆراوجۆری سیاسی بەرەوڕوو بێ.

بەهەرحاڵ،یەکەم بۆچوون کە هووەیدا لەم بەشانەدا دەگەڵی بە کێشە هاتبوو،هی کەسانێک بوو کە هەرچەشنە چالاکییەکیان لە چوارچێوەی نیزامی ئەوکاتدا بە بێهوودە دەزانی. دەتوانین ئەوان بە نوێنگەی جۆرێک لە نەبوونبینیی سیاسی بزانین کە لەو سالانەدا بەسەر مێشکو زمانی زۆر لە ڕووناکبیرانی ئێراندا زاڵ ببوو. خۆش ئەوەیە ڕیشە مێژووییەکانی ئەو نەبوونبینییە هەم لە ئیلاهییاتی شیعەدا دەکرێ بدۆزینەوەو هەم لە تیئۆریی شۆرشگێڕانەی عورفیی سەدەی نۆزدەیەمدا.* بۆ نیزیکی هەزار ساڵ زۆر لە ئیلاهییاتناسەکانی شیعەگەری پێیان دادەگرت کە دەسەلاتی عورفی،لەجێدا زەوتکەرانەیە. دەیانگوت تەنیا دەسەلاتی ڕەوا، هی ئیمامو جێگرەکانیەتی.
هەرلەوکاتەدا،هاودەستیو هاوکاریو تەنانەت بەقسەکردنی هەر حکوومەتێکیان کە مەشرووعبوونی خۆی لە خەڵک زانیباو گوێی بە مەشرووعیەتی ئاسمانی نەدابایە،بە گوناحو ناپەسند دەزانی. ئایەتوڵلا خومەینی لەڕاستیدا تەنیا دوا بانگەوازکەری ئەوجۆرە بیرکردنەوەیە بوو.

ڕووناکبیرە شۆرشگێڕە عورفیڕەوشتەکان هەرنەبێ لەولایەنە گرنگە، واتە ئینکاری ڕەوایی دەوڵەتە دەسەلاتدارەکاندا،دەگەڵ ئیلاهییاتی شیعەگەری هاوڕا بوون. ڕیشەی فکریی ئەو

---

* نیکۆلای بێردیاییێف لە کتێبێکی گرنگدا،هێندێ وێکچوونی جەوهەریی لە نێوان بۆلشۆڤیزمو چەند لایەنێکی گرنگی بیروبۆچوونی ئۆرتۆدۆکسی مەسیحییەتی ڕووسیدا نیشان داوە. بە باوەڕی من ئەگەر بێتو ڕیشەکانی بیروباوەڕی شیعەگەریو مارکسیزمی ئێرانی بە شێوەیەکی جیددیو بەراوردی بخەینە بەر لێکۆڵینەوە،وێکچوونی زۆریان لە نێودا دەبینین. کتێبی بێردیاییێف دوکتۆر عینایەتوڵلای ڕەزا کردوویەتە فارسیو ناوی ناوە **ڕیشەکانی کۆمۆنیزمی ڕووسی**. بە داخەوە نوسخەیەکی ئەو کتێبەم بە دەستەوە نەبوو و تەنانەت ناوی کتێبەکەشم بە وردی لەبیر نیە.

ڕووناکبیرانە دەبێ لە نەبوونبینیی فکریی ڕووسی لە چەرخی نۆزدەدا ببینین کە چەندوچۆنی بیرو کردەوەیان دەکرێ لە"باوکانو کوڕان" توورگنێفو "جندارەکان"ی داستایوسکیدا بە ڕوونی ببینین. ئەم دەستەیە لە ڕووناکبیرانی ڕووس هەرجۆرە هەوڵێک بۆ چاککردنی نیزامی سەرمایەداری یان زۆرداریی سیاسییان نەکهەر بە کارێکی غەڵەت بەڵکوو بە زیانباریش دەزانی. ئاکام ئەوە بوو کە ڕووناکبیران ئۆمێدیان بە ڕووخاندنی تێئۆریو لەفزیی نیزامی فەرمانڕەوا بەست. هەموو دەوڵەتێکیان بە چاوی بێ متمانەیی دەدیتو باوەڕیان بە هیچ چاکسازییەک نەبوو کە دەوڵەت هەنگاوی بۆ هاویشتبێ. هووەیدا لە تێکەڵیی بە نیسبەت بەربلاوی خۆی دەگەڵ ڕووناکبیرانی ئێراندا،تامی ئەو بێباوەڕیو نەبوونبینییەی چێشتبوو. بە ڕواڵەت بە ئاماژە بەو ئەزموونانە بوو کە دەیگوت: "ئێمە ی ئێرانی بە قسە دەژیین. تەواوی ژیانو تەواوی فەلسەفەی ئێمە بریتییە لە مستێک ناکۆکیی بێهوودەو بێمانا دەربارەی وشەکان... هەموو چاکسازییەکانمان بە وشە دەکەینو هەهوو کارەکان بە زمان ئەنجام دەدەین، بەڵام هەرکە نۆرەی کارکردن دێ،هەموو دەڵێن،بابە لێی گەڕێ. چما چاک دەبێ."[٤٤]

لایەنێکی دیکەی قسەی هووەیدا لەو یادداشتانەدا هێزێک بوو هەر بەو ڕادەیە هەمووگرو جێی مەترسی. بانگەوازکەرانی، سیاسەتبازانی نەریتیی ئێران بوون کە وتەی هووەیدا باوەڕێکی پتەوو دۆنکیشۆتانەیان بە لێزانیی خۆیانو دروستیی بۆچوونەکانیان هەبوو. ئەو بە زمانێکی زۆر توند ئاماژەی بە "کۆڕوکۆمەڵە نائومێدکەرەکانی وڵات" دەکردو دەیگوت ئەمانە "هەموو شتێک لە نێوان بێحاڵیو متمانەی نەزانانە بەخۆیاندا نابووت دەکەن." هەرلەوکاتەدا،"ئازایەتیی هەموو ئەو لاوانە کە ئامادەن بەهەر ئامرازێکو بەهەر قیمەتێک بۆ خزمەت بە نیشتمانو دانیشتووانی فیداکاری بکەن،لە بەین دەبەن."[٤٥]

دەبێ لەبیرمان بێ کە هووەیدا ئەم قسانەی لە ساڵی سێیەمی حکوومەتەکەیدا چاپ کردوون. ئاماژە ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆکانی دەتوانین بە پێکهاتەی دەسەڵاتی ئێرانی ئەو سەردەمە لێک بدەینەوە. لەو ڕۆژانەدا چەند ناوەندی دەسەڵات لەکاردا بوون کە هەموویان سەرەنجام بە دەوری شادا دەخولانەوە. یەکێک سەربە شاژن بوو. ئەوی دیکە دەبووە لایەنگری ئەشرەفی پەهلەوی. سێیەم بەستراوە بە ساواک بوو. دیارە سەرسەختترین دژبەری هووەیدا لە تەواوی دەورانی سەرۆکوەزیرییەکەیدا

ئەسەدوڵڵای عەلەم بوو. بیرەوەرییەکانی عەلەم کە پاش مردنی چاپ کراون پڕن لە ڕەخنەی توند لە هووەیداو جنێوی زۆر ناشیرن. هووەیدای بە"دەلقەک"و "پشت‌کووڕی نۆتردام" ناو دەبرد. دەیگوت "خائین"ەو بۆ "قوون‌لستنەوەی" ئەمریکاییەکان کیسنجێری لە تاراندا دەبردە گەڕان.[٤٧] لە ڕاستیدا بە پێچەوانەی پێوەندییەکی بەڕواڵەت دۆستانەو تێکەڵبەڕێز کە لەنێو عەلەم‌و هووەیدادا هەبوو، قوونەشەڕێکی هەمیشەیی لە نێوان ئەم دووانەدا هەبوو.

ڕوانگەی سیاسیی هووەیدا لە "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕدا" دەگەڵ دوو ڕوانگەی پێشوو، کە یەکیان هەرجۆرە چاکسازییەکی بە نامومکین دەزانی‌و ئەوی دیکە نکوولیی لە پێویستیی بەشداریی بەرینی خەڵک لە بڕیارداندا دەکرد، ناتەباییەکی ئاشکرای هەبوو. ئەوەی بۆ هووەیدا گرنگ بوو کردەوە بوو. دیارە مەبەستی کردەوەی شۆڕشگێڕانە کە ڕیشەی لە خەونە نەناسراوەکاندا بوو و زۆربەی وەختیش ناکام دەردەچوو، نەبوو. ئەو خوازیاری کردەوەیەکی هەڵسەنگاو،تێکەڵ بە مەسڵەحەت‌و هەنگاوبەهەنگاو بوو. هووەیدا دژایەتییەکی لەئاشتی‌نەهاتووی دەگەڵ بیرو ئەندێشەی ڕادیکاڵ هەبوو. هەرلەوکاتەدا،لەو کەسانە کە بەهەر هۆیەک لە قەراغ دادەنیشتن-چ ئەوانەی لە شکان دەترسان‌و چ ئەوکەسانەی ئامانجە نادیارەکانیان بە پیرۆز دەزانی- بێزار بوو. پێی وابوو تەنیا کردەوەیەکی تێکەڵ بە مەسڵەحەت کە بە حەوسەلەوە لە شارەزایی تەکنۆکڕاتییەوە هاتبێ دەتوانێ کۆمەکێک بە چارەسەری گیروگرفتەکانی کۆمەڵی ئێران بکا. ئەو ڕۆژانە کە هێشتا ناهومێدی‌و ڕەشبینی دەوری بیروبۆچوونی وی نەدابوو،ئەو خۆی بە نوێنگەی ئەو هێزانە دەزانی کە دەتوانن دێموکڕاسی‌و لێبووردەیی سیاسی بۆ کۆمەڵی ئێران بە دیاری بێنن. دەیگوت: "گەورەترین کەسانێک کە تا ئێستا کاریان بۆ مرۆڤایەتی کردوەو خزمەتیان بە خەڵک گەیاندوە، سیاسەتمەدارانی گەورەن. وەختێک ئەو پیاوانە دەکەونە کارو جڵەوی کارەکان بەدەستەوە دەگرن، ئەودەم دەتوانن بیروبۆچوونەکانیان وەکار بخەن‌و لە ڕێگای پێشکەوتن‌و بەختیاریی گەلانی جۆراوجۆردا تێ‌بکۆشن. ئەوە ئەرکی سیاسەتمەدارانە کە بە ئامرازی جۆراوجۆر دەرەتانی پێشکەوتنی گەلان پێک بێنن،[٤٨]

هووەیدا هەرلەو کاتەدا باوەڕی وابوو کە جگە لە هۆکارە سیاسییەکان،نەریتە فەرهەنگییەکانیش دەتوانن وەک بەربەست،ڕێگا لەو جۆرە چاکسازیخوازییە کە دڵخوازی خۆیەتی بگرن. بە ڕاوێژێکی ڕاستگۆیانە دەیگوت: "هەرچی بێ،ئەمن لە قووڵایی خۆمدا

ئێرانیم‌و پێم وایە مرۆڤ هەرکات ئەجەلی هات دەڕوا. "باوەڕی وابوو کە لە ئێران هەموو کەس "دەیەوێ سەرۆک بێ." دەی‌پرسی کە "باشتر نیە پێش گۆڕینی نەزمی وڵاتی خۆیان... ژیانی بنەماڵەیی‌و کۆمەڵایەتیی خۆیان ڕاست بکەنەوە."[٤٩]

هەرچەند لەوقسانە بە ئاشکرا دەردەکەوێ کە هووەیدا زۆر باشی ئاگا لە نەخشی مەسەلە فەرهەنگییەکان لە ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا هەبووە، بەڵام بە کردەوە، لە سەردەمی حکوومەتی خۆیدا بوو بە کلکەی شا کە هەمیشە ئاڵوگۆڕی ئابووریی وەپێش ئاڵوگۆڕی سیاسی دەخست. هەروەک لە یادداشتی نهێنیی١٩٦٨ی سیادا هاتوە: "پرۆژەی شا بۆ ئایندەی ئێران لەسەر هەڵدانی ئابووری دانراوە، نەک سیاسی...ئەو پێی وایە هەڵدانی خێرای سەنعەتی نەک‌هەر بنەڕەتییەو سامانی نەتەوایەتی زیاد دەکاو دەستەبەری کۆمەڵایەتییە، بەڵکوو هەرلەو کاتەدا بۆ ئێرانییانی دەرس‌خوێندووش ڕێگایەکە کە ئەوان لە چالاکیی دژی ڕێژیم دەگێڕێتەوە."[٥٠] لە کۆتایی ئەم ڕاپۆرتەدا، تووشی ئاکام‌وەرگرتنێکی گرنگ دەبین کە داهاتووی شا بە وردی پێش‌بینی دەکا: "هەرچەند ئەم [هەڵدانە سەنعەتییە] لە درێژخایەندا جێی نەخشی سیاسیی پتر بۆ توێژی دەرس‌خوێندووی ئێران ناگرێتەوە، بەڵام لە کورت‌خایەندا توانیویەتی نائارامییە سیاسییەکانی ئەم ساڵانەی دوایی لەنێو بەرێ."[٥١]

لەبارەی هووەیداوە،ڕیشەکانی ئەو جۆرە بۆچوونە "ئابووری‌لێدراو"ە،یان وەک بەرهەمە مارکسیستییەکان ناوی دەنێن "ئیکۆنۆمیزم" دەبێ لە لایەنی جۆراوجۆری ئەزموون‌و ئۆگرییە فکرییەکانیدا وەبینین. بۆچوونە سیاسییەکانی وی لە ساڵەکانی دەیەی دووەمی سەدەی ئێستای هەتاویدا دروست ببوون. واتە ڕاست ئەو ساڵانە کە مارکسیزم،و بەتایبەتی ڕیوایەتە ستالینییەکەی تووشی جۆرێک بیری دەوڵەت‌لێدراوو ئابووری‌لێدراو هاتبوو. زۆربەی مارکسیستەکانی ئەو سەردەمە،بە چاولێکەریی ستالین،پێیان وابوو ئەگەر بتوانی ژێرخانی ئابووریی کۆمەڵ بگۆڕی، سەرخانی فەرهەنگی‌و سیاسییش هەر بۆخۆی پێ بەپێی ژێرخان، دەگۆڕێ. جگەلەوە، زۆربەی ڕاوێژکارانی ئابووریی هووەیدا،و ژمارەیەکی بەرچاو لەوکەسانەی بەرنامەڕێژیی ئابووریی وڵاتیان لە دەستدا بوو، هەموویان لە ئەمریکا خوێندنیان تەواو کردبوو. کۆمەڵێک لەوان بە "مافیای هاروارد" بەناوبانگ بوون‌و باوەڕیان وابوو کە کلیلی مەتەڵۆکەی نوێکردنەوەی کۆمەڵ لە دروست‌کردنی ژێرخانەکەیدایە. لە هەمووی گرنگتر ئەوە بوو کە وەختێک هووەیدا بوو

بە سەرۆکـوەزیر زۆر لە بۆچوونە سیاسییــەکانی خۆی وەلا ناو کەم‌وزۆر لە هەموو بوارەکاندا،بووە هاوبیرو هاودینی شاو گومانیش نەبوو کە بە باوەڕی شا، هەڵدانی خێرای سەنعەت ڕێگەچارەی هەموو گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکان بوو.

لە دوالێکدانەوەدا،گرنگترین کۆسپی سەر ڕێی جۆری چاکسازیخوازیی سیاسیو مەسڵەحەتخوازانەی دڵخوازی هووەیدا وشکـبیرکردنەوە بوو، بەڕێکەوت هووەیدا لە "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ"دا، بە ئاماژەو بە ڕاشکاوی بەگژ ئەوجۆرە بیرکردنەوەیەدا چۆتەوە. داخوا بەڕێکەوتە کە هووەیدا لە یەکەم عیبارەتی ئەو بەشە لە "بیرەوەرییەکان"دا ئاماژە بە فیلمی نینۆچکا دەکا؟ بە سادەترین هەڵسەنگاندن نینۆچکا فیلمێکە پڕ لە گاڵتەی سیاسی. بەسەرهاتی چەند باڵشەویکی دەمارگرژی ڕووسییە کە بە نوێنەرایەتیی "هەیئەتی بازرگانیی ڕووس" هاتوونە پاریس. نەجیبـزادەی ڕووسیو دوورخراوە بۆتە گاڵتەجاڕی موسافیرە شۆرشگێڕەکان. ئەو لە باری ئابوورییەوە تەنیا سەربارێکــەو بۆ پابەندی بە دابـوشوێنی پیاوماقووڵانیش بەقەد باڵشەویکەکان بیروشکـو کەللەڕەق دیارە. گرتاگاربۆ کە لە فیلمەکەدا ڕوخسارێکی زۆر جوان، بەڵام بێ‌ڕووحی هەیە پشکنەر "نوێنەری تایبەتی"ی حیزبە. ئەو بۆ کارئاسانی،و هەروەها بۆ مسۆگەرکردنی نیازپاکیی ئیدەئۆلۆژیکیی بیرو کردەوەی هەیئەت لە مۆسکۆوە نێردراوەتە پاریس؛ لە سەرەتای مانەوەی لە پاریسدا، ڕەفتارو کردەوەو بیرکردنەوەی پوختەو نوێنگەی وشکـ-بیرکردنەوەی حیزبییە. بەڵام دوای ماوەیەکـ ئەویش وەکـ هاوڕێیانی دیکەی هەیئەت،بەرەو "وەسوەسە شەیتانییەکان"ی کۆمەڵی بۆژووایی دەکێشرێ. نەکـهەر وەسوەسەی ئەڤین بەڵکوو ناسکیو جوانییەکانی ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵی سەرمایەداری وەکـ خۆرە بەردەبێتە گیانی هەموو پایــەکانی وشکـبیرکردنەوەی.

بەڵام فیلمی نینۆچکا لەوانەیە لە ڕوانگەیەکی تەواو جیاوازیشەوە کەوتبێتە بەر ئاماژەی هووەیدا. دەزانین کە یەکێکـ لە شاکارەکانی گاڵتەجاڕیی سادقی هیدایەت کتێبی البعثة الإسلامية في بلاد فرنجية بوو. ئەم داستانە،لەبارەی داڕشتنی سەرەکیی ڕیوایەتەکەوە زۆر وەکـ نینۆچکا دەچێ. ئەم جارە هەیئەتێک لە ئیماندارانی شەرعزان بۆ ڕێنوێنیی کافرانی مەسیحی چوونە پاریس. بەڵام زۆر زوو بیری برەوپێدانو بڵاوکردنەوەی تۆوی ئیسلام بە تەواوی وەلا دەنێن‌و ئاشقی هێندێ دیاردەی وەکـ فوولی برێژە دەبن. نەکـ-هەر باوەڕ، بەڵکوو عەباو مەندیلیش لەبیر دەبەنەوەو بە پەیڕەوی لە باڵشەویکە

بەباوەڕەکان،گیرۆدەی بەهرەکان یان گەندەڵییەکانی بۆرژووایی دەبن. دەزانین کە هووەیداو هیدایەت دۆستی یەکتر بوون. هەر لەو کاتەدا دەزانین کە هیدایەت لە نووسینی البعثة...داکاریگەریی نینۆچکای بەسەرەوە بوو. بە لەبەرچاوگرتنی هەموو ئەمانە،پێم وایە زیادمان نەگوتوە ئەگەر بڵێین ئاماژەی هووەیدا بەم فیلمە لە سەرەتای وتارەکەیدا بەڕێکەوت نەبووەو نیازو مەبەستێکی تایبەتیی لەپشت بووە.[٥٢]

هەر لەو یادداشتانەدا،ئاماژەیەکی ناڕاستەوخۆو بەئێشی دیکەش دەتوانین ببینین. ئەم جارە، بە گومانی من،هووەیدا بە ئاماژە ڕەخنە لە ڕێژیمێک دەگرێ کە بۆخۆی خزمەتی دەکرد. لە باسی داگیرکردنی برۆکسێل -بە هۆی نازییەکانەوە-دا، هووەیدا دەڵێ خوێندکارانی زانکۆ، بە کوێرایی چاوی سەربازانی نازی، مارکسیان دەخوێندەوەو بەرهەمەکانییان لەبن هەنگڵ دەناو بە شەقامەکاندا دەگەڕان. بەڵام ڕاست لە کاتێکدا کە هووەیدا ئەم عیبارەتانەی دا بەچاپ،خوێندنەوەو بوونی نوسخەیەک لە بەرهەمەکانی مارکس لە ئێران تاوانێکی گەورە بوو و زۆربەی وەخت سزای ساواکی دەگەڵ بوو. ئاماژەی هووەیدا بە ڕەفتاری خوێندکارانی برۆکسێل دەتوانین وەک ناڕەزایەتییەکی ناڕاستەوخۆی ناوبراو بە ساواک دابنێین. وابزانە ویستوویە بە ئاماژەیەکی لەو بابەتە خۆی لە سیاسەتی سەرکوت دوور ڕابگرێ.

"بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" بە درێژی سەرقاڵیی ڕۆژانەی هووەیدا لە ساڵەکانی شەڕدا باس دەکا. هەر لەو کاتەدا، لەبارەی ژیانی سۆزدارانەی،و چەندوچۆنی باری دەروونیی ناوبراوەوە زانیارییەکی ئەوتۆ نادا بە خوێنەر. بە شیرینی باسی غەمی ئەڤینێک دەکا کە لە بێلژیک بەرۆکی دۆستەکانیی گرتبوو. دەڵێ بۆخۆم ناتوانم ئەو دەردە بەچاکی تێبگەم چونکە "هێشتا ئاشق نەبووم کە پەی بە نهێنییەکانی دڵێکی ئاشق بەرم."[٥٣] بەڕێکەوت کاتێک هووەیدا ئەم قسانــەی دابوو بە چاپ، نەکـهەر بۆخۆی ئاشق دیار بوو، بەڵکوو تامی غەمی عیشقیشی چاشتبوو.

هەرچەند ژیانی تایبەتیی هووەیدا بەهۆی پیشەیەکەوە کە هەڵیبژاردبوو، تا ڕادەیەکی زۆر لە ژێر زەرەبینی بیروڕای گشتیدا بوو،بەڵام ئەو لەپاڵ خۆیدا،مرۆڤێکی یەکجار گۆشەنشین بوو. هاوسەرەکەی دەیگوت: "هەرگیز نەدەکرا بزانی لە هەناویدا چ دەگوزەرێ."[٥٤] پیاوێکی داخراو بوو و بەدەگمەن نیگەرانیو پەرێشانییەکانی هەناوی خۆی دەگەڵ خەڵکی دیکە باس دەکرد. لە ڕۆژئاوا،کونپشکنیی زۆرتر بەدرۆو هێندێ جار

بۆگەنی کۆمەڵانی خەڵک،ژیانی سیاسەتمەدارانی کردۆتە خۆراکی هەمیشەیی دەزگاکانی هەواڵو بڵاوکراوە هەڵڵاسازەکان. لە ئێرانیش نەک‌هەر ئەو کون‌پشکنی‌یە هەیە،بەڵکوو زۆرداریی سیاسی ئەم ڕەوتە ژەهراویتر، قین‌لەزگانـەترو ڕووخێنـــەرتر دەکا. لـــە کۆمەڵگا زۆرداری‌لێدراوەکاندا،دەنگۆو سرت‌وخورت جێگای ڕاستی دەگرێتەوەو هەر لەوکاتەدا دەبێتە چەکی سیاسی. لەوجۆرە کۆمەڵانەدا،لە نێوان خەڵک‌و فەرمانڕەوا ملهوڕەکاندا شەڕی سیاسی‌و فەرهەنگیی هەمیشەیی‌و هێندێ‌جار شاراوە لە ئارادایە. بیروڕای گشتی مەیدانی شەڕی سەنگەربەسەنگەری ئەو دوو هێزە نەیارەیەو لەو شەڕەدا،هەردوو لا لە دەنگۆ وەک ئامرازێکی بەهێز کەلک وەردەگرن. هەربۆیە،چەندین ساڵ پێش ئەوەی دادگای شۆرش هووەیدای موحاکەمە بکاو گیانی لێ‌بستێنێ،هەر ئەو دەنگۆ باوانە کەسایەتیی ئەویان تێرۆر کردبوو. بە کەلک‌وەرگرتن لە زاراوە یۆنگییەکان، دەتوانین بڵێین هووەیدا، ببووە "سێبەر"ی بە کۆمەڵی سیاسەتی ئێران. هەرچی مایەی گومانی بێ‌جێی خەڵک بوو، هەرچی لە مەیدانی سیاسەتدا ترس‌و بێزاریی خەڵکی دەبزواند،و سەرەنجام هەموو ئاوات‌و ئارەزووە شاراوەکانیان بە هووەیدا مانا دەکردنەوەو دەیان‌خستنە ئەستۆی ئەو.

دیارە ژیانی سیکسیی هووەیداش بابەت‌و تەوەری دەنگۆیەکی زۆرو پڕهەنگامە بوو. لە کۆمەڵێکدا کە پیاوەتی‌و ژن‌بازی‌و توانای سیکسی،هەرکامەی بەجۆرێک سەرمایەی کۆمەڵایەتیی پیاوان دەژمێردرێ، ئەویان بە نەزۆک‌بوون تۆمەتبار دەکرد. جارێک دەیانگوت ژن‌بازەو وەختێک تەنانـــەت تۆمەتی منداڵ‌بازییشیان لێ‌دەدا.55 لە کۆماری ئیسلامیدا تەنانەت بەڵگەیەکیشیان چاپ کرد کە لەودا ڕاوی ئیددیعای کردبوو کە لە سەفەرێکی هووەیدا بۆ مازەندەراندا، هاوسەرەکەی، ئەوی لە حاڵی ماچ‌وموچ دەگەڵ هەتیوێکدا گرتوە.[56] دەم‌زانی لە وتووێژ دەگەڵ لەیلادا بەناچار دەبێ لە بارەی ئەو ڕاپۆرتە بە تایبەتی، و بەگشتی لەبارەی پێوەندیی سیکسیی دەگەڵ هووەیداوە پرسیاری لێ‌بکەم. بەڵام نەم‌دەزانی چۆن دەتوانم بەڕێزەوە ئەو پرسیارانە بێنمە گۆڕێ. کەچی ئەو لەلوتفی خۆیەوە هاتە کۆمەگم‌و لە یەکێک لە وتووێژەکانماندا، بەشێوەیەکی زۆر سروشتی‌و بە سەنگینی، گوتی: "پێوەندیی سیکسیمان گیروگرفتی نەبوو. زۆر باش نەبوو،بەڵام گیروگرفتی ژیانیشمان نەبوو."[57] ڕاشکاویی قسەکانی غیرەتی وەبەر نام‌و هەر لەو لەحزەیەدا لە بارەی چەندوچۆنی ڕاپۆرتەکەی ساواکەوە پرسیارم لێ‌کرد. زەردەخەنەیەکی تاڵی هاتە سەر لێوان‌و گوتی: "ئەمانە ئەمیری ناناسن." ئەمجار لێبڕاوانە

حاشای لە بوونی ئەو ڕووداوە کرد کە لە ڕاپۆرتی ساواکدا هاتوە. لە خۆمم پرسی کەوایە دەبێ ئەو بەڵگەیە کە بڵاو بۆتەوە یەکسەر بە هەڵبەستراو بزانین؟ ڕەمزی ڕاپۆرتەکەم تەنیا دوای لێگەڕانێکی زۆرتر بۆ دەرکەوت. تێگەیشتم کە توانای دەنگۆ لە دەورانی شادا بە ڕادەیەک گەیشتبوو کە ساواکی ناچار بە دژکردەوە کرد. لە هەرشارێک کۆمیتەیەکی دروست کرد بەناوی ئێکۆ کە ئەرکی کۆکردنەوەو ڕاپۆرتدانی دەنگۆی باوی ئەوشارەی لە ئەستۆ بوو. هەر لەوکاتەدا لەسەریان بوو کە ئەگەر پێویست بوو،هەنگاو بۆ پووچەڵکردنەوەی دەنگۆی بەڕاستی زیانبارو مەترسیدار هەڵێننەوە. بۆ نموونە وەختێک لە ئێران بڵاو بۆوە کە شا ژنی هێناوەو لە تەنیشت شاژنە فەرەح، کچێکی جحێڵیشی کردۆتە هاوسەری خۆی،ساواک دەستبەکار بوو. گۆڤارێکی پڕفرۆشی تارانی هان دا تا ڕاپۆرتێکی دوورو درێژو بەوێنەوە لە بارەی زەماوەندی ئەو کچەوە چاپ بکا.[٥٨] وەختێک ڕاپۆرتی ساواک لە بارەی پێوەندیی هووەیدا دەگەڵ ئەو هەتیوەشم بەوردی خوێندەوە تێگەیشتم کە دەقی گێڕانەوەکە نەک باسی ڕووداوێک بەڵکوو ڕاپۆرتی دەنگۆیەکە.

بەمجۆرە زۆر بەشی "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" لە ڕاستیدا دژکردەوەیەکن بەرامبەر ئەو دەنگۆیانە کە هەر لە سەرەتای حکوومەتی هووەیداوە لەبارەیدا بڵاو کرابوونەوە. هەر لەو کاتەدا،دەتوانین وڵاتی فەڕانسە وەک تەوەری سۆزداریی ئەو یادداشتانە دابنێین. هەروەخت باسی باشییەکانی فەرهەنگی فەڕانسە،یان جوانییەکانی شاری پاریس دەکا هەروا بزانە زمانی دەکرێتەوەو جارێک ڕاوێژێکی حەماسەیی‌و جارێکی دیکە قالبێکی شاعیرانە وەردەگرێ. لەهەر حاڵدا ڕاوێژی ئەو بەشانە دەگەڵ بەشەکانی دیکەی یادداشتەکان جیاوازییەکی بەرچاوی هەیە. پەسنی فەڕانسە بە زمانی مرۆڤێکی سەوداسەرو پاشماوەی داستانەکە لە ڕوانگەی سیاسەتمەدارێکی بەپارێزەوە داڕژاوە. دەنووسێ: "فەڕانسە ئەتۆ ڕێی ئازادیت بە گەلانێک نیشان دا کە لەژێر مامزەی زۆرداریدا گیانیان دەردەچوو. نووسەران‌و شۆرشگێڕانی ١٧٨٩...ی تۆ جادەی ئازادی‌یان بۆ گەلانی دیکە کردەوە. ڕۆسۆ! ڕۆبسپێر! سەنت‌ژووست! هۆگۆ! گامبتا! لە نێو گڵکۆکانتاندا بگرین،فەڕانسە! ئەتۆ برینداری... ئەمن... ئەمن ئەویندارى تۆم، هەرگیز لە تۆ نائومێد نابم... چونکە ئەتۆ هەرگیز نامری."[٥٩]

هووەیدا لەلایەک لە تاریفی سروشتە باشەکانی پاریس‌و فەڕانسەدا زمانێکی شاعیرانەی بەکار دێنا‌و لەلایەکی دیکە،لە بارەی مەزهەب‌و باوەڕە ئایینییەکانەوە یەکسەر بێدەنگیی ڕەچاو دەکرد. مەزهەب هەرگیز نەخشێکی یەکلاکەرەوەی لە ژیانی تایبەتیی هووەیدادا نەبوو. نە سیستمی ڕەوتی ژیانی لەسەر بناخەی مەزهەب دانرابوو،نە ئەفسانەی ئافراندنی مەزهەبیی قبووڵ دەکرد،نە بنیاتە فەلسەفییەکانی ژیانی ڕەنگ‌وبۆیەکی مەزهەبی‌یان هەبوو. دەگەڵ دۆستانی نیزیکی هەمیشە دەیگوت وەک نیچە ڕقی لە هەموو دینەکانە. "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" دەکرێ بە دیارترین نیشانەی باوەڕی تەواو عورفی‌و نامەزهەبیی هووەیدا بزانین. دیارە وەک کاربەدەستێکی سیاسیی وڵات،ئەو لە ڕێوڕەسمە مەزهەبییەکاندا بەشدار دەبوو. بەڵام بە پێچەوانەی زۆربەی سیاسەتبازانی هاودەورەی خۆی کە زۆرجار لە هەر دەرفەتێک بۆ ئیسباتی باوەڕیان بەخوداو پشتبەستن بە ئیسلام کەلکیان وەردەگرت، هووەیدا لە"بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ"دا خۆی لە هەرچەشنە خۆنواندنێک بە دینداری‌و ئیسلامپارێزییەوە پاراستوە. لە ڕاستیدا، نەک‌هەر خۆی وەک باوەڕمەند دەرنەدەخست بەڵکوو بە پێچەوانە بێ‌پەروا دانی بەوەدا دەنا کە هێندێ جار ئارەق دەخواتەوە،جاری وابوو دەگەڵ ژنان هەڵدەپەڕی‌و زۆرجاریش قۆڵی ڕووتی ژنان نەشەی پێ‌دەگرت‌و هەمووشمان دەزانین ئەو سێ کارە لەلای موسوڵمانان گوناحی گەورەن. دەتوانین شاو کتێبەکەی، مەئمووریيەت بۆ نیشتمانم بە نموونەی بەرچاوی ئەو نەریتە دین‌پارێزییە لە ئێراندا بزانین. لەوێدا ئەو نەک‌هەر زۆرجار باسی باوەڕی پتەوی خۆی بە ئیسلام دەکا،بەڵکوو باسی چەند خەونیشی کردوە کە بە قسەی خۆی هەموویان ڕیشەیان لە پەیامێکی خوداییدا بووە. دەڵێ کاتێک منداڵ بووە جارێکیان کەوتۆتە مەترسیی مەرگەوەو تەنیا بە مۆجیزەی حەزرەتی عەبباس گیانی دەرباز کردوە. ساڵەکانی دواتریش، لە وتووێژ دەگەڵ ئووریانا فالاچیدا شا ئیددیعای کرد کە تەنانەت ڕاستەوخۆش دەگەڵ خودا قسەی کردوون.[٦٠]

"بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" لە بارێکی تەواو جیاوازی دیکەشەوە گرنگن. کاتێک بڵاو بوونەوە،کەسایەتی‌و بیروبۆچوونی ڕواڵەتیی هووەیدا زۆر وەک ئەوە دەچوو کە لە خۆیدا هەیبوو. بەڵام هەتا شا زۆردارتر دەبوو،هەتا لێبووردەیی بەرامبەر بەو ژێردەستانە کە بێ‌گوێیی‌یان دەکرد کەم دەبۆوە،هەرچی ڕاوێژی پڕتەوس‌و ڕەخنەی بەرامبەر بە دێموکڕاسی توندتر دەبوو، هووەیداش پترو پتر هەرنەبێ بەڕواڵەت،فەرمان‌و

باوەڕەکانی شایانەی دووپاتە دەکردنەوە. بۆنموونە، ساڵی١٣٤٣(١٩٦٤)، شا گوتبووی: "ئازادیی بیرورِا! ئازادیی بیرورِا! دێموکڕاسی! دێموکڕاسی!... هەمووی بۆخۆتان. بزانم ئەم دێموکڕاسییە چ گوڵێکی لەسەری ئێوە داوە. ئەو دێموکڕاسییەی بەڕێزتان. تا چەند ساڵی دیکە دەبینن ئەم دێموکڕاسییە دەگاتە کوێ."[٦١] تا ئەودەم هووەیداش، هەرنەبێ لە وتارەکانو وتووێژە جاپەمەنییەکانیدا،لە جیاتی دووپاتەکردنەوەی ئەو هەڵوێستە لیبرِاڵییانە کە "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ" نوێنگەیان بوون،بە کردەوە پەلامارەکانی شا بۆ سەر دێموکڕاسیی دووپاتە دەکردنەوە. لەڕاستیدا ئەو لەبەر زەینی بیرورِای گشتی، بەتایبەتی لە ڕۆژئاوا ببوو بە کاریگەرترین بەرگریکەری ڕێژیمی پەهلەوی. چەندین جار حاشای لە بوونی گەندەڵیو ملهوڕیو سانسۆر لە ئێراندا دەکرد. تەنانەت جاری وابوو بە چاولێکەریی شا بێزاریی لە ڕێژیمە سیاسییە دێموکڕاتییەکانی ڕۆژئاوا دەردەبڕی.
بۆنموونە، لە وتاری خۆیدا بۆ کۆنفرانسی ئاسپن لە شیراز گوتبووی: "ئێمە پەیدابوونی ئیمپەڕاتۆریی مەزنی بۆرِۆکراتیکمان دیوە... هەرلەو کاتەدا،ئەو کۆمەڵانەمان خستۆتە بەر لێکۆڵینەوە کە سەرەتایەکی دێموکڕاتیکیان هەبوو. بەڵام دوای ماوەیەک گەڕانەوە سەر جۆرێک ژیانی عەشیرەتیی مۆدێرن. ئەو کۆمەڵانە بێکاریو بەرەڵڵایی بەهێز دەکەنو دەگەڵ خۆیان لە شەڕدان."[٦٢] ئەگەر ڕووکێشە تیئۆرییەکەو وشە قەبەکانی ئەم قسانە بخەینە لاوە،شتێک بێجگە لە پەلاماری هەمیشەییو زۆرجار ساویلکانەی شا بۆسەر دێموکڕاسی‌یان تێدا بەدی ناکەین. بەڵام بە پێچەوانەی ئەو هەڵوێستە ڕواڵەتییانە، هووەیدا هەروەک جاران لە خۆبەخۆیایەتیدا بیروبۆچوونێکی وەک ئەوەی هەبوو کە لە "بیرەوەرییەکانی سەردەمی شەڕ"دا گوتبوونی. بە شاهیدیی زۆر لە دۆستانی نیزیکی هووەیدا، ئەو لەوە ئاقڵتر بوو کە پەلاماری ساویلکانەو قسەی نێوبەتاڵ بەدژی دێموکڕاسی بە جیددی وەربگرێ. بەمجۆرە دووپارچەییەکی قووڵ لە ژیانیدا دەرکەوت. بە ئاشکرا لایەنگری بێئەملاوئەولای ڕێژیمی شا بوو و لەپاڵ خۆشیدا دەگەڵ زۆر لە سیاسەتەکانی نەیار بوو. ئەو دووپارچەییە ،ئەو پچڕانو ناڕێکییە لە نێوان قسەو هەنگاوی بەکردەوەو باوەڕە تایبەتییەکاندا نەک‌هەر وەک باوە، بوو بە "مەزهەبی موختار"ی ژیانی هووەیدا بەڵکوو چارەنووسی نەوەیەکی ئازار چێشتوو لە سیاسەتمەدارە ئێرانییەکانی ئەو سەردەمە بوو.

فەسڵی یازدەیەم

سیاسەت لە پۆمپەیی نەوتەڵاندا

دەرباریيەکان دەڵێن هەمووکەس، لە دەربار، دڕندە خوویە.

دەریای خۆبەزلزانین، لە دێو بەولاوە بەرهەمێکی نیە.

شکسپێر، سیمبلین

هووەیدا بەیانان زوو هەڵدەستا. لە دەورانی سەرۆکوەزیرییەکەیدا، بەیانان سەعات پێنجونیو لەخەو هەڵدەستا. فنجانێکی قاوە دەخواردەوە. حەمامو ڕیشتاشینی ڕۆژانەی دەوری دوو سەعاتی دەگرت. لەیلای ئیمامی دەیگوت: "ئەمیر بەقەد بنیادەمێکی حەمبەڵی،بایەخی بە پاکوخاوێنیی خۆی دەدا." دوای زەماوەند، دایکی لەیلا خانوویەکی دا بە بووکوزاوا. بەڵام پێش ئەوەی هووەیدا بگوازێتەوە ماڵە تازەکە، دوو ژووری تازەیان لە خانووە کۆنەکە زیاد کرد. حەمامێکی تایبەتییان بۆ هووەیدا ساز کردو ژوورێکیش بۆ

کتێبەکانی. لەیلا دەیگوت: "پێم وا نەبوو ئەو بتوانێ دەگەڵ خەڵکی دیکە لە جێیەکی وەک حەمامدا ببێتە شەریک." پاشان بە ڕاوێژێکی تاڵو خەماوی، ئاماژەی بە وتووێژی ئووکڕان کردو گوتی: "کاتێک وتووێژی ئەو دێڵەدێوە دەگەڵ ئەمیرم دی،یەکێک لە یەکەمین خاڵەکان کە بە زەینمدا هاتن چەپەڵیی ژوورەکەی بوو. دڵنیا بووم لەنێو ئەو چەپەڵییەدا ناتوانێ بمێنێ." دەیگوت: "لە ڕیش‌تاشینیشدا زۆر حەمبەڵی بوو و زۆر هەوڵی دەدا کراسە سپییەکانیشی هەمیشە پاکـوخاوێن بن. هەرجارێک دەچووە ئوورووپا دەرزەنێک لەو کراسانەی، بە ئەندازەی جۆراوجۆر دەکڕیو دەگەڵ خۆی دێنانەوە ئێران. دەزانی کە زۆر بە ئاسانی کێشی کەمو زیاد دەکرد."[١] بەڕاستییش زێدەکێشو قەڵەوی یەکێک لە گیروگرفتە هەمیشەییەکانی هووەیدا بوو. لەیلا پاش ماوەیەک هووەیدای ڕازی کردبوو کە ڕێژیمی خۆراکیی چەوری دڵخوازی وەلا بنێ،و لە جیاتییان خواردنی کەمچەوریو ڕێژیمی بەکار بێنێ. هووەیداش قبووڵی کردبوو. چونکە زۆریشی حەز لە خواردنی فەڕانسەیی بوو،ناچار ئاشپەزی تایبەتیی سەرۆکـوەزیریان بۆ دیتنی دەورەیەکی ئاشپەزیی خواردنی گیاییو ڕێژیمیی فەڕانسەیی ناردە پاریس.[٢]

دوای حەمامو ڕیش‌تاشین،نۆرەی خوێندنەوەی چاپەمەنی بوو. هووەیدا بەیانان هەرنەبێ سەعاتێک چاپەمەنیی نێوخۆو دەرەوەی دەخوێندەوە. زۆرجار تەنانەت پێش ئەوەی بگاتە دەفتەری کارەکەشی، بە تەلەفۆن دەگەڵ چەندکەس لە خاوەن‌چاپەمەنییەکانو وەزیرانی کابینەو تەنانەت دەگەڵ شاش قسەی دەکرد. جاری وابوو گلەیی لە دەقی ڕاپۆرتێک هەبوو،بۆ نموونە پێی وابوو ڕاستییەکانی پێچەوانە نیشان داوە،و جاری واش بوو ڕەخنەی لە گۆشەی ڕوانینی نووسراوێک دەگرت.

لە ڕێگای چاپەمەنییەوە، لە ئاڵوگۆڕەکانی دنیای کتێب لە ڕۆژئاواش ئاگادار دەبوو. مێتۆدێکی وەڕێ خستبوو کە بتوانێ کتێبە دڵخوازەکانی خۆی بکڕێ.[٣] لە تەنیشت ناوی هەر کتێبێک، کە ویستبای نیشانەیەکی چووکەڵەی دادەناو ئەودەم کارمەندانی دەفتەرەکەی بە کەلکـوەرگرتن لە حیسابێکی تایبەتیی دراوی بێگانە کە بۆ ئەو مەبەستە کردبوویەوە،ڕایان‌دەسپارد کتێبەکە بکڕێ. جەختی دەکردەوە کە دیپلۆماتە ئێرانییەکان لە دەرەوە هەرگیز ناچار بە دانی خەرجی کڕینو ناردنەوەی ئەو کتێبانە نەکرێن. [٤] لە مەسەلەی ماڵییشدا ڕاست وەک مەسەلەی پاکـوخاوێنیی خۆی حەمبەڵی بوو. بەڵگەی حەمبەڵی‌بوونو دەست‌پاکیی ماڵیی هووەیدا دەتوانین لەو ڕاستییەدا ببینین کە داوای لە

موحەممەدی سەفا ، سەرۆکی دەفتەرەکەی کردبوو ڕادەی کرێی یەکێک لە ژوورەکانی دەفتــەری سەرۆکـوەزیریی بۆ لێکبداتەوە. کتێبو بەڵگەنامەکانی خۆی لەو ژوورەدا ڕادەگرت. دەیگوت: "کارە تایبەتییەکانم لەم ژوورەدا دەکەم. نامەوێ خەرجەکەی دەوڵەت بیدا."[5] هەربۆیە مانگانە هـــــــەشتسەدوپــەنجا تمەنی لە جیاتیی بەکارهێنانی ئەو ژوورە دەڕژاندە حیسابی دەوڵەتەوە. کاری ڕاگەیشتن بە مەسەلە ماڵییەکانی هەمووی لە ئەستۆی خاتو وەجیهەی مەعریفەت بوو. حیسابە بانکییەکانیشی هەر ئەو بەسەریان ڕادەگەیشت. هەر لەوحیسابە، مانگانە دووهەزار تمەن دەدرا بە دایکی هووەیدا.[6]

جاری وابوو هووەیدا لە خوێندنەوەی بەیانانی،هێندێ پڕۆژەی بۆ ئایندەی ئێران دەدیتنەوە. بۆ نموونە، بەفرانباری١٣٤٤ (١٩٦٥)،وەک لە ڕاپۆرتی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران دەردەکەوێ، هووەیدا وتارێکی لە بارەی "دوورەدیمەنی بیست ساڵەی ئابووری"ی فەڕانسە لە نووسینی کۆمەڵێک لە" دواڕۆژبینان"ی* ئەو وڵاتە، خوێندبۆوە. هووەیداش،بە چاولێکەریی ئەو نووسراوە، هاتە سەر ئەو فکرە کە پڕۆژەیەکی وا "بۆ ئێران ساز بکا. کۆمەڵێک لە بەرچاوترین ئابووری‌زانانی ئێرانی لە کۆمیتەیەکدا خڕ کردنەوە. سەرۆکایەتیی کۆمیتەکەی بە عەبدوڵڵای ئینتیزام سپارد...و داوای لە ئەندامەکانی کرد دوورەدیمەنی بیستساڵەی ئابووریی ئێران بکێشنەوە."[7]

پاش ئەوەی لەخوێندنەوەی چاپەمەنیی بەیانان دەبۆوە، دەچووە دەفتەری کارەکەی. هەمیشە گوڵێکی ئۆرکیدەی لە بەرۆکی چاکەتەکەی دەدا. ئۆرکیدەکان عادەتەن دیاریی لەیلا بوون. پێش ئاشنابوون دەگەڵ لەیلا، هووەیدا مێخەکی بەکار دێنا. لەیلا نەکـهەر مێخەکی هووەیدای کردە ئۆرکیدە، بەڵکوو چاندنی ئەو گوڵەشی لە ئێران کردە باو. هەر لەوکاتەدا یەکەمین ئەنجومەنی گوڵپەروەرانی ئێرانیشی وەڕێ خست. ئۆرکیدە گوڵێکی خۆوڵاتیی ئێران نیە. دەڵێن گوڵێکــی "جیهان‌وەتەن"ە. وادیارە گوڵو گوڵپۆش لە یەک بابەت بوون.

گوڵە ئۆرکیدەکانی هووەیدا لەو سەردەمەدا هەڵڵایەکی گەورەیان لێ ساز بوو. هێندێک دەیانگوت حاڵەتێکی ژنانەی دەدەنێ،هێندێکی دیکە دەیانگوت ئەو جۆرە ڕەفتارانە لە

*Futurists

سەرۆکـوەزیری ئێران ناوەشێنەوە. دواتر دەنگۆی سەرسوڕهێنتریش لەو بارەیەوە برەویان پەیدا کرد. لە سەروبەندی شۆڕشدا لەنەکاو بەشێک لە چاپەمەنیی وڵات ئیددیعایان کرد کە هووەیدا هەمیشە لە پشت گوڵە ئۆرکیدەکەوە میکرۆفۆنێکی شاردۆتەوە. ڕاپۆرتی ئەم داستانە تەنانەت بە گوێی باڵیۆزخانەی ئەمریکاش گەیشتەوە. کاربەدەستێکی ئێرانی،لە چاوپێکەوتنی مەئمووورانی باڵیۆزخانەدا، گوتبووی هووەیدا لە پشت گوڵە ئۆرکیدەکەیدا میکرۆفۆنێکی وەکار خستوە کە "وتووێژەکانی دەگەڵ شاو خەڵکی دیکەی پێ تۆمار دەکا." شریتی ئەم وتووێژانەش،بۆ ڕۆژی خۆی دەنێرێتە لای فەرەیدوونی برای کە نوێنەری ئێران لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانەو لە نیۆیۆرک دەژی.[8] بەداخەوە هەموو بەڵگەکان نیشان دەدەن کە ئەو شریتانە هەرگیز نەگەیشتوونە دەفتەری نوێنەرایەتیی ئێران لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان. هەر لەوکاتەدا، ڕیشەی ئەو ویستە سەیروسەمەرەیە دەبێ لە لایەنێکی پێچەڵپووچی ژیانی هووەیدادا بدۆزینەوە.[9]

ماوەیەک دوای وەرگرتنی پۆستی سەرۆکـوەزیری،هووەیدا کەوتە کۆکردنەوەی هێندێ بەڵگە کە بەفکری خۆی جۆرێک بیمە دژی پیلانی نەیارەکانی بوونو ئەگەر پێویست بایە لە هەلومەرجی ساماناکدا،دەیانتوانی لە گێژاو یان موحاکەمە ڕزگاری بکەن. بەڵگەی پێوەندیدار بە گەندەڵیی کاربەدەستانی پلە بەرزی وڵاتو نوسخەیەک لەو فەرمانانەی کە پێچەوانەی قانوونی بنەڕەتی بوون، لە دۆسیەیەکدا ڕادەگرتن. ئەو بەڵگانەی عادەتەن لە پاکەتێکی گەورەی زەرددا ڕادەگرتن. پاکەتەکە لاکـو مۆر دەکراو لە سندووقێکی تایبەتیی ئەمین،لە دەفتەری کاری خۆی لە سەرۆکـوەزیری،ڕادەگیرا. هەروەخت دەچووە سەفەر،پاکەتە لاکـومۆرکراوەکەی دەدایە دەستی سکرتێرە جێگەی باوەڕەکەی،وەجیهەی مەعریفەت. دەیگوت ئەگەر تووشی ڕووداوێک بووم،پاکەتەکە بکەوەو دەستووراتی پێویستی تێدا دەبینی.[10] جگە لە وەجیهەی مەعریفەتو یەکی دیکە لە کارمەندانی دەفتەری سەرۆکـوەزیری،بەشێک لە نیزیکانو خزمانی هووەیداش لە بوونی ئەو پەروەندەیە ئاگادار بوون. فەرەیدوونی هووەیدا ڕۆژێک پەروەندەکەی لەسەر مێزی براکەی دیتبوو. لە چەندوچۆنی نێوەرۆکەکەی پرسیبوو. هووەیدا وەڵامێکی سەربەرەژووری دابۆوە. تەنیا ئەوەندەی گوتبوو کە بەڵگەکانی ئەو پەروەندەیە پێوەندییان بە چالاکییە ئابوورییەکانی بنەماڵەی پادشایەتییەوە هەیە. خەرمانانی١٣٥٧ (١٩٧٨)،کاتێک دەنگۆی گیرانی هووەیدا لە تاران داکەوت،فەرەیدوونی هووەیدا یەکێک

لە دۆستانیی کە نیگەرانی ئایندەو سلامەتیی هووەیدا بوو،دڵنیا کردەوەو گوتی: "ئەمیر عەبباس نیگەرانی وەزعی خۆی نیە. بۆ ئیسباتی بێگوناحیی خۆی بە ڕادەی پێویست بەڵگەی کۆ کردوونەوەو هەمووشی لە جێگایەکی ئەمین داناون."[١١]

یەکەمین نیشانەی ناڕاستەوخۆی بوونی ئەو بەڵگانە دەتوانین لە نامەیەکی دەسخەتی هووەیدا خۆیدا وەبینین. نامەی ڕۆژی ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٤٨ی وی لە دوو بەشی کورت پێک هاتوە: یەکیان بە فەڕانسەییەو ڕووی دە فەرەیدوونەو ئەوی دیکە بە فارسی بۆدایکی هووەیدا نووسراوە. نێوەرۆکی هەردووکیان یەکەو لەوێدا هووەیدا ئاماژە بە بوونی " کاغەزە تایبەتییەکانم کە لە دوو چەمەدانی چووکەڵەدان" دەکاو داوا لەدایکیو براکەی دەکا ئاگایان لەو بەڵگانە بێ.

کاری هووەیدا بۆ کۆکردنەوەی ئەو پەروەندەیە لەبەر چاوی ساواکیش ون نەبوو. بە ڕواڵەت یەکەمین ڕاپۆرت لەو بارەیەوە ئاخرو ئۆخری ساڵی١٣٥٥ (١٩٧٧) بڵاو بۆتەوە. لەو ڕاپۆرتەدا هاتوە کە: "ژمارەیەک لە پەروەندە تەواو نهێنییەکان کە سەرۆک‌وەزیری پێشوو ئاغای هووەیدا لە سندووقی پۆڵای ژووری خۆیدا ڕای‌گرتبوون نەدراونەوە بە ئارشیڤو زۆر وێدەچێ بردبنیە ماڵێ خۆی یان شوێنێکی ئەمینتر. ئەمانە ئەو دۆسییانە بوون کە بە ڕێگای جۆراوجۆردا کەلکی خەراپیان لێوەرگیراوە یان دەستوورێک بە پێچەوانەی قانوونو ڕێوشوێنەکان دەرچووە."[١٢] خەزەڵوەری ١٣٥٧(١٩٧٨)، چەند ڕۆژ بەر لە گیرانی،دووبارە بەپێی ڕاپۆرتی ساواک،"ئەمیر عەبباسی هووەیدا، سەرۆک‌وەزیری پێشووتر لەلای کەسانێک کە چوونە سەردانی گوتوویەتی ئەوکاتەی تۆمەتێکی لێدراوە،بە پێش‌بینیی پێشتر،ڕووداوەکانی ئێرانی کە بۆخۆی شاهیدیان بووە لە٣٠٠ لاپەڕدا ڕێک-خستوەو بۆ خزمێکی خۆی لە دەرەوەی وڵاتی پۆست کردوون تا ئەگەر ڕۆژێک موحاکەمە کراو هێندێ وتاریان لە ئێران بەدژی وی چاپ کردن،هاوکات،ئەو یادداشتانە وەرگێڕنو لە چاپەمەنیی وڵاتانی دەرەوەدا چاپیان بکەن."[١٣] ڕەنگە هووەیدا ئەم قسانەی بە هەڕەشە کردبن. بە بووکێی گوتوە تا خەسوو گوێی لێبێ. ویستوویەتی شاو ساواک لە فکری گرتنی خۆی پەژیوان بکاتەوە. بەهەرحاڵ،ئەگەر مەبەستی شتێکی لەو بابەتە بووبێ، دەبێ بڵێین کە کارەکەی سوودێکی نەبەخشیو بێهوودە دەرچوو.

ئەو خزمو نیزیکانەی هووەیدا کە لە بوونی پەروەندەکە ئاگادار بوون هەموویان دەڵێن هەرچی تێدا بووە لە ڕۆژە پڕترس‌ولەرزەکانی سەرکەوتنی شۆڕشدا سووتێندراوە. لە

دادگای هووەیداشدا مەسەلەی ئەو پەروەندەیەو چارەنووسەکەی هاتە گۆڕێ. سەرۆکی دادگا لە هووەیدای پرسی داخوا حازرە نێوەرۆکی ئەو پەروەندەیە بداتە دادگای شۆرش. هووەیدا نەچووە ژێر بار. بە زمانێکی بەپارێزو بەحورمەتەوە پێشنیاری سەرۆکی دادگای ڕەت کردەوە.*

ساڵەکانی سەرۆکـوەزیریی هووەیدا دەتوانین بە دوو دەورانی جیاواز دابەش بکەین. دەورانی یەکەم پڕلە شەوق‌و ئۆمێد بوو. هووەیدا هەمیشە بە دەماغ‌و چالاک دیار بوو. بەردەوامی‌و پڕکارییەکەی وەک ئەوکەسانە دەچوو کە ئەرکێکی مێژوویی لەسەر شانی خۆیان هەست پێ‌دەکەن. کۆسپەکانی سەر ڕێی بە هیچ نەدەزانی. باوەڕی پتەو بوو کە بە کاری سەخت‌و شێلگیرانە، دەتوانرێ هەموو کۆسپێک لەنێو ببرێ. لەجێدا بێکارەیی پێ قبووڵ نەدەکرا. وشیاریی دەدا بەو کەسانە کە خۆیان لە هەموو تێکەڵی‌و هاوکارییەک دەگەڵ ڕێژیم دەپاراست،دەیگوت لە دەرەوەی مەیدانڕا هیچ گۆڕانێک بەدی نایە. لە ڕاستیدا، لەو دەورانە پڕڕاپەڕەی یەکەمدا، هەمیشە لە هەوڵی باش‌کردنی پێوەندیی ڕێژیم دەگەڵ توێژە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵدا بوو. ئەم ڕاستییە کە بڵاوکراوەکانی ئەو سەردەمە دەکرێ بڵێین هەموو ڕۆژێ باسی ڕووخانی نیزیکی کابینەکەی‌یان دەکرد،شوێنێکی لەسەر ورەی لەشکان‌ناهاتووی دانەدەنا. دایم دەگەڵ نوێنەرانی چاپەمەنی دیدارو وتووێژی دەکرد. کۆمەگی بە دامەزرانی یەکیەتیی نیوەڕەسمیی ڕۆژنامەنووسان کردو لەلایەن دەوڵەتەوە زەوییەکی بۆ دروست‌کردنی خانووی هەرزان‌بایی دا بەو یەکیەتییە. تەنانەت گۆڤاری "خواندنیها" کە دوژمنایەتیی کۆنیشی دەگەڵی هەبوو پێی لەو ڕاستییە نا کە سەبرو سیکەدانەی سەرۆکـوەزیری تازەو ڕەفتاری جوانی، ڕەزامەندی‌و ئافەرینی بەشێک لە نەیارانیشی بزواندوە.[١٤]

بەڵام دەورانی دووەمی سەرۆکـوەزیریی هووەیدا جۆرێکی دیکە بوو. گیانی خۆبەدەستەوەدان بەرامبەر بە ڕاستییەکانی دەوروبەر بە سەریدا زاڵ ببوو. دەتگوت

* ئەمن توانیم دووسێ پەڕ لەو پەروەندەیە کە لە بڵێسەی ئاور ڕزگاریان ببوو پەیدا بکەم. ئەو پەڕانەیان بەومەرجە دامە دەست کە وردەکاریی نێوەرۆکەکەیان چاپ نەکەم. ئەم مەرجەم قبووڵ کرد. بە باوەڕی من ساغکردنەوەی بوونی ئەو پەروەندەیە لە چاپی گۆشەیەک لەو شتانەی تێی‌دان کەم‌بایەختر نیە. لە هەر لاپەڕێکدا لیستێکی دەستنووس دەبینین کە لەواندا ڕادەی بەشە بانکییەجۆراوجۆرەکانی ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی باس کراون.

قبووڵیەتی کە ڕاستییەکانی ئێران نەگۆڕن. لە جیاتی خەبات دژی کاری ناقانوونی،ئێستا ئیدی تەنیا بە ڕاگرتنی پەروەندەیەک لە گەندەڵیو کاری ناقانوونی وازی دێناو مەبەستی لە کۆکردنەوەی ئەو دۆسیەیەش تەنیا پاراستنی قازانجو جێگەوپێگەی خۆی بوو. هەرچەند جاروبار بەگژ هێندێ حاڵەتی ئەو گەندەڵییەدا دەچۆوە، بەڵام زۆربەی وەخت بێدەنگەی لێدەکردو ئەگەر دۆستو خزمەکانیشی ئاماژەیان بە بەربڵاویی گەندەڵی دەکرد،هووەیدا وەڵامەکەی کەموزۆر یەکشت بوو. دەیگوت: "نیگەران مەبن، ئەمانە هەموو بەرهەمی لەچارنەهاتووی هەڵدانی ئابوورین. لە دوورەدیمەنی هەموو ئابووریی وڵاتدا ئەم وردە بێروبەوێدادانە گرنگ نین."[١٥]

پەرویزی ڕاجی کە ماوەیەکی زۆر سەرۆکی دەفتەری هووەیدا بوو و دوایە کرا بە باڵیۆزی ئێران لە ئینگلستان،دەیگوت هووەیدا بە تایبەتی لە دواساڵەکانی حکوومەتی خۆیدا،"زۆرجار لە خۆبەخۆیایەتیدا قبووڵی بوو کە سیاسەتەکانی ئیدی نوێکردنەوەو داهێنانیان تێدا نیە. دەیگوت قسەکانی لەلای خەڵک ئیعتیبارێکی وایان نەماوە. بۆخۆشی وا دیار بوو متمانەیەکی بەم قسانە نیە. لەو ساڵانەدا زۆر ماندوو دیار بوو. بە ئاسانی تووڕە دەبوو. بەدئەخلاقو کەمحەوسەلە ببوو."[١٦] لە ڕاستیدا تەنانەت توندترین لایەنگرانی هووەیداش لەوەدا یەکدەنگن کە ئەو لەو دەورەیەدا ببووە شەیداو سەوداسەری خۆشیو چێژە لاوەکییەکانی دەسەڵات.[١٧] بۆ پاراستنی پۆستەکەی هەموو سووکایەتییەکی قبووڵ دەکرد. جارێکیان زۆر بە ڕاستوێژیو واقیعبینیی ڕەخنەگرانە گوتبووی: "هێندێ کەس ترياکین؛ هێندێک ئاشقیماڵی دنیان. هێندێکیش ڕموودەی دەسەڵاتن."[١٨] مەبەستی لەوانەی ڕموودەی دەسەڵاتن دەبێ پێش هەمووان خۆی بووبێ.

ناتوانین بەوردی دیاری بکەین لە چ ساڵێکدا شۆڕوشەوقو لیبرالیزمو بێموبالاتی بە دەسەڵات کە هەموویان سروشتە تایبەتییەکانی سەردەمی یەکەمی حکوومەتەکەی بوون کۆتایی هاتو دەورانی زیانباری ڕەشبینیو ئۆگریی توندی بە دەسەڵاتو سەرۆک-وەزیرییەوە دەستی پێکرد. لە برگەی جۆراوجۆردا،هێندێک لە دۆستانو خزمانی ئامۆژگاریان دەکرد کە دەبێ واز لە کاری سەرۆکوەزیری بێنێ. وەڵامی هەمووانی کەموزۆر وەکیەک دەدایەوە. دەیگوت: "بوونی من هەرنەبێ پێشی هێندێ دزی چاوەڕوانی دەسەڵات دەگرێ. ئەگەر ئەمن بکشێمەوە،ئەوەی دواتر حەتمەن خەراپتر دەبێ." فەرەیدوونی هووەیداش چەند جار داوای کردبوو لەکار بکشێتەوەو وەڵامی

هووەیدا بەویش لەوەی بە دۆستانی دیکەی گوتبوو جیا نەبوو. دەیگوت: "لە ئێران هیچ-کەس هەقی کشانەوەی نیە. هەموو دەبێ چاوەڕوانی فەرمانی شاهەنشا بن. کشانەوە تەنیا بە فەرمانی ئەوانە."[١٩]

دوولایەنی گرنگی ڕەفتاری هووەیدا لەم دەورانەدا نەگۆڕان. یەکیان دەستپاکییماڵی بوو، ئەوی دیکە بێفیزی کە خۆپاراستن لە کەشوفشی دەسەڵاتیشی دەگەڵ بوو. بە وتەی یەکێک لە مەئموورانی باڵیۆزخانەی ئەمریکا، هووەیدا هەمیشە "بێفیز دیار بوو...و حەزی لە خۆڕانان بە دەسەڵاتەوە نەبوو."٢٠ بۆ هاتوچووی ئیداریو تایبەتی،دەکرێ بڵێین هەرگیز کەلکی لە ترومبێلی ڕەسمیی سەرۆکوەزیر وەرنەدەگرت. ئەو بۆخۆی پەیکانێکی سادەی هەبوو کە ئامرازی سەرەکیی هاتوچووی بوو. ئەو پەیکانەشی بۆخۆی لێدەخوڕیو سەرۆکی گرووپی پارێزەرەکانی لە کورسیی پشتەوەی دادەنیشت. جاری وابوو ترومبیلێکی دیکەی بەدوادا دەڕۆیشت کە پارێزەرەکانی دیکە سواری دەبوون.[٢١] لە ڕاستیدا ئەو هەرچەند دەسەڵاتی زۆر پێخۆش بوو، بەڵام جۆرێک خۆبەکەمگرتنی سروشتییشی هەبوو کە لە زۆربەی سەرۆکوەزیرانی پێشووی وڵاتی جیا دەکردەوە.

جاری واش بوو لەسەر ڕێی کارەکەی،بە پێچەوانەی وشیارکردنەوەو نیگەرانیی پارێزەرەکانی، هووەیدا لە پێش سەفی ئوتووبووس ڕادەوەستاو ژنێک یان پیاوێکی کە چاوەڕوانی ئوتووبووس بوو بانگ دەکردە نێو پەیکانەکە. دەیەویست لەم ڕێگایەوە هەڵکشانو داکشانی بیروڕای گشتیی کۆمەڵ بزانێ. هەرلەو کاتەدا ئەو دەرفەتەی بۆ ژمارەیەکی بەقەد قامکی دەستان لە موسافیرانی هێڵی ئوتووبووسی تاران پێکدێنا کە ڕاستەوخۆو بێواسیتە دەگەڵ سەرۆکوەزیری وڵات دیدارو دەردی دڵ بکەن.

دیارە نەیارانی هووەیدا،بە تایبەتی ئەسەدوڵڵای عەلەم، ئەم لایەنەی ڕەفتاری هووەیدایان بە شتێک جگە لە نەزانخەڵەتێنی یان بە وتەی عەلەم "دێماگۆژی"، نەدەزانی. عەلەم چەند جار هووەیدای وشیار کردبۆوە کە کاری وەک کەلکوەرگرتن لە پەیکان لە جیاتی ترومبێلی سەرۆکوەزیر لە خۆڕانان بەولاوە شتێک نیە. عەلەم ئیددیعا دەکا کە هووەیدا هەرگیز بەرامبەر بەو ڕەخنانە "وەڵامێکی نەبوو بیداتەوە." هەرلەو کاتەدا، عەلەم دەڵێ زۆرجار باسی ئەم وتووێژانەی عەرزی شا کردوەو داماویی هووەیدا بۆتە هۆی کرانەوەی شاو وەپێکەنینی خستوە.[٢٢]

ئەو پێكەنینەی شا نابێ بە ڕووداوێكی ڕێكەوت بزانین‌و هەرلەو كاتەشدا ناكرێ تەنیا وەک نیشانەی هاودەستیی شا لە قوونەشەڕی هەمیشەیی‌و زۆرجار توندو جاروبار تەنانەت منداڵانەی عەلەم‌و هووەیدایدا سەیر بكەین. ڕاستییەكەی ئەوەیە كە یەكێک لە تایبەتمەندییەكانی شێوەی كاری شا دروست‌كردنی دووبەرەكی‌و چەنددەستەیی لە نێوان ژێردەستەكانیدا بوو. لەم ڕێگایەوە دەسەڵاتی خۆی سەقامگیر دەكرد. هەروەک لە ڕاپۆرتی باڵیۆزخانەی ئەمریكا لە ئێراندا بە ڕاشكاوی هاتوە،شێوەی حكوومەتی سەرەڕۆی شا پێویستیی بەوە هەبوو كە،"مودیرانی وڵات، لە هەموو پلەكاندا،هەمیشە دەگەڵ یەكتر لە ململانەدا بن. جارێک ئەو ململانەیە لەسەر مەسەلە ئیدارییەكان بوو؛ جارێک لەسەر مەسەلە كەسییەكان. بەم‌جۆرە هێزێک كە دەبوو سەرفی ئەنجامدانی كاروباری وڵات بكرێ لە ڕێگای پیلانی هەمیشەیی [مودیران دژی یەكتر]دا بەفیڕۆ دەچوو."[٢٣] بە جۆرێكی دیكە بڵێین شا نەک‌هەر قوونەشەڕی هەمیشەیی عەلەم‌و هووەیدای قبووڵ دەكرد، بەڵكوو بە ڕواڵەت ئاگرەكەشی خۆشتر دەكرد.

هەرچۆنێک بێ،سەرباری ڕەخنەو تەشەرەكانی كەسانی وەک عەلەم، هووەیدا هەروا بە پەیكانەكەی خۆی دەچووە سەر كار. جگەلەوە،هێندێ‌جار بە زمانی خەڵكی ئاسایی قسەی دەكردو جاری وابوو گاڵتە سووک‌و باوەكانی ڕۆژی دووپاتە دەكردنەوە. لە میوانداریيەكاندا هێندێ جار بە شێوەیەک هەڵدەپەڕی كە بەشێک لە قەدیمییەكان بە ناشیرنیان دەزانی. لە دیدارە ڕەسمییەكاندا،زۆرجار لە ڕێبازە دیاریكراوەكە دەچووە دەرو دەگەڵ خەڵكی ئاسایی دەكەوتە قسەوباس. ئەو جۆرە كارانەی نەک‌هەر دەبوونە مایەی نیگەرانیی پارێزەرەكانی،بەڵكوو ئەوانەی قسەشی دەگەڵ دەكردن سەریان سوڕ دەما. لە كۆڕوكۆمەڵە دەربارییەكاندا، هووەیدا بەڕاستی جێگەوپێگەیەكی جیاوازی هەبوو. غەوارەیەكی ئاشنا بوو. بە پێوانەكانی ئەوكات شێوەو جۆری ژیانی دەروێشانە بوو. دەگێڕنەوە تەنانەت لە سەردەمی سەرۆک‌وەزیرییەكەیدا،ڕۆژێک شا دەچێتە سەردانی ماڵێک كە هووەیدا دەگەڵ دایكی لێی دەژیا. سادەیی ماڵەكە دەبێتە جێی سەرسوڕمانی شا. گۆیا لە هووەیدا دەپرسێ،"چۆن لەوكولانە مریشكەدا دەژین؟"[٢٤]

كاری ڕۆژانەی هووەیدا لە دەفتەرەكەی عادەتەن بە ڕاپۆرتی یەكێک لە كارمەندەكانی دەست پێ‌دەكرا. دەستەیەكی زۆر بژاردەو جێی متمانەی لە دەفتەری خۆیدا خڕكردبوونەوە. كەم‌وزۆر یەک‌یەكی ئەو كەسانەی لە دەفتەرەكەیدا كاریان دەكرد،

لەباری ماڵییەوە ناوبانگیان باش بوو و هووەیدا ڕەفتاری وانی بە پێوانەی وردو سەختگیرانە هەڵدەسەنگاند. رەفتاری دەگەڵ ژێردەستانی زۆرتر نەرمو دۆستانە بوو. بەڵام جاری وابوو، بەجارێک،دەبوو بەتوندیو تووڕەیی. دەنگە ئارامو دۆستانەکەی لەنەکاو دەبوو بە نەڕەیەکی قیناوی. دیارە عادەتەن تەنیا چەند دەقیقە دوای ئەو نەڕاندنە،ئەو کارمەندەی چەند ساتێک پێشتر سەرزەنشت کرابوو، بانگی دەکردە کن خۆیو دڵخۆشیی دەدایەوە. جارێکیان پاش یەکێک لەو ساتە تووڕەییانە بۆ دڵخۆشیدانەوە بە کارمەندەکانیی گوتبوو: "ئەمن بنەماڵەم نیە. ئێوە وەک بنەماڵەی من وان. قیژەو هەرایەکەم هەروەک کێشەی نێو بنەماڵە وەربگرن."[٢٥]

هووەیدا هەرلەوکاتەدا یاریکەرێکی کارامە بوو کە دەیتوانی بەپێی بارودۆخو پێویستیی ڕۆژگار،ڕقو پێکەنین،یان خەفەتو پەرێشانی لەخۆی نیشان بدا. بەڵام ئەو پێش هەموو شتێک دپلۆماتێکی کارامە بوو. دەیزانی چۆن لەپشت پەردەوە لۆسە(اهرم)ە پێویستەکان بۆ گەیشتن بە ئامانجە دڵخوازەکان بجووڵێنێ. هەم لە ستایشو ڕێزداناندا کارامە بوو،هەم لە هەڕەشەی ڕاشکاوانەو ناڕاستەوخۆدا. وەزعوحاڵی سۆزداریی کارمەندەکانی باش دەناسی. دەگمەن بوو جەژنی لەدایکبوون، یان زەماوەند،یان ڕووداوێکی گرنگی دیکەی ژیانی هیچ کامێکیانی لەبیر بچێ. لە هەر بۆنەیەکدا،دیارییەکی گونجاو بۆ ئەو بۆنەیەی ئامادە دەکرد. تەنانەت دەگەڵ دوژمنانیشی بە دەرگای دۆستایەتیدا دەچووە ژوور. جاری وابوو بە لۆکە سەری دەبڕیو زۆرتر دەیەویست بەخۆشەویستی نەیارانی خۆی چەک بکا. زۆر لەو کەسانەی هاتوچوویان دەگەڵی بووە داستانێکی وەک ئەوەی بەسەر عەلینەقیی عالیخانی هاتبوو دەگێڕنەوە. لە یەکدووساڵی سەرەتای حکوومەتی هووەیدادا، عالیخانی کە بە پشتیوانیی ئەسەدوڵڵای عەلەم پشتئەستوور بوو،بە جۆرێک خەنیمو جێنشینی هووەیدا دەژمێردرا. لە دەورانێکدا کە عالیخانی وەزیر بوو پێوەندییەکانی دەگەڵ هووەیدا ڕووی لە ناخۆشی بوو. بگرە دوای ئەوەش کە عالیخانی کرا بە سەرۆکی زانکۆی تاران پێوەندیی وی دەگەڵ هووەیدا هەروا ناخۆش بوو. تەنانەت جارجار بە ئاڵۆزییەکی تازە ناخۆشتریش دەبوو. کارگەیشتبۆ جێگایەک کە لە ساڵی ١٣٤٩(١٩٧٩) بە دواوە عالیخانیو هووەیدا ئیدی یەکتریان نەدەدواند.

لەونێوەدا،خەسووی عالیخانی لە فەڕانسە کۆچی دوایی کرد. هووەیدا نەکهەر دەسبەجێ نامەیەکی سەرەخۆشیی بۆ سووزان،هاوسەری فەڕانسەیی عالیخانی بەڕێ-

کرد،بەڵکوو کاتێک ئەو دەگەڵ مێردەکەی لە فڕۆکەدا، چاوەڕێی فڕین بەرەو پاریس بوون، یەکێک لە یاریدەرانی سەرۆک‌وەزیر بە نوێنەرایەتیی هووەیدا،چووە سەردانیان. پاکەتێکی لەلایەن هووەیداوە دانێ کە هێندێک "دراوی بێگانە بۆ خەرجی سەفەر"ی تێدابوو.[٢٦]

لە هەوەڵین مانگەکانی سەرۆک‌وەزیرییەکەیدا،هووەیدا چارەسەری قەیرانی ئابووریی لە سەرووی هەموو بەرنامەکانی دەوڵەتی خۆیدا دەدی. کابینەی مەنسووریش ململانەی دەگەڵ ئەم قەیرانە کردبوو. بەمردنی مەنسوور،هووەیدا ڕایگەیاند کە لەسەر بەرنامە ئابوورییەکانی دەوڵەتی پێشوو دەڕوا. هەرلەوکاتەدا، بەڵێنی دا کە نەک‌هەر بوودجەیەکی تازە ئامادە دەکا بەڵکوو قانوونیماڵیات‌و هەروەها قانوونی کارمەنددامەزراندنی وڵاتیش دەسکاری دەکا. بەڵام بەکردەوە، درێژەدانی سیاسەتە ئابوورییەکانی مەنسوور دژوار دەرچوو. پێش هەموو شتێک، بێزاریی بەربڵاوو ڕۆژبەڕۆژزیاتری خەڵک، لە هێندی بواردا دەوڵەتی ناچار بە پاشەکشە کرد. بۆ نموونە، دوای ماوەیەک، دەوڵەت لە بەیاننامەیەکدا ڕایگەیاند کە،"بە فەرمانی ڕاستەوخۆی شا نرخی بەنزین،قەندو بەڕقی داشکاندوە."[٢٧] ئەم هەنگاوە هەرنەبێ لە کورتخایەندا دەوڵەتی هووەیدای لەنێو خەڵکدا خۆشەویستتر کرد. لە لایەکی دیکە،بە داشکاندنی ئەو نرخانە دیارە کەمایەسیی بوودجەی دەوڵەت زیادی کرد. ئەم کەسری بوودجەیەش بە نۆرەی خۆی،دەوڵەتی ناچار کرد بوودجەی ئیدارەو وەزارەتخانە جۆراوجۆرەکان کەم بکاتەوە. دیارە سوپاو ساواک لەو قاعیدەیە بەدەر بوون. بوودجەی هەردووکیان شا بۆخۆی دیاریی دەکردو گۆڕین‌و کەم-کردنەوەی هەڵنەدەگرت.

ئەگەر ڕاپۆرتی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران بە پێوانە دابنێین،هووەیدا توانی بە وردەکاری‌و تێگەیشتنێکی جێگەی ئافەرین،بوودجەی وەزارەتخانە جۆراوجۆرەکان کەم بکاتەوەو "لە بەسەرهاتی ئەم دواییەی بوودجە سەربەرزو سەرکەوتوو بێتە دەر."[٢٨]

جگەلەوە،بەرنامەی هەڵدانی ئابوورییش کە نەخشەکێشە ڕاستەقینەکەی ئەمریکاییەکان بوون، بەڕواڵەت سەرکەوتوو دەرچووبوو. بە باشبوونی وەزعی ئابووری، وەزعی سیاسییش باشتر بوو. تەنانەت دەنگۆی نێو میوندارییە شەوانەکانی تارانیش گۆڕا. بەپێی ڕاپۆرتی باڵیۆزخانەی ئەمریکا،"خەڵک ئیدی کەمتر باسی سیاسەت دەکەن‌و زۆرتر لەبارەی کارو کاسبی‌و مەسەلە سیکسییەکان‌و چەندوچۆنی ڕەحەتیی حەمامی

ماڵەکانیانەوە پێکەوە دەدوێن. بە دوارۆژی خۆیان هیوادار بوون،و لە ئاکامدا کەمتریش ڕەخنە لە ڕێژیم دەگرن."[29]

بەڵام پاش ماوەیەک قەیرانێکی تازەی ئابووری لە ئاسۆ دەرکەوت. لە ئاکامی پاڵەپەستۆی ئاوساندا، نرخەکان بە خێرایی چوونە سەر. دەوڵەتیش سەری لێشێواو کەوتە فکری چارەسەری بەپەلە. لێرەدا،ئۆگریی هووەیدا بە دەفتەری فەڕانسەیی کۆنتڕۆڵی نرخەکان،و هەروەها ئەو ڕاستییە کە بە گەنجی ئۆگری بیروباوەڕی مارکسیستی،و دەستتێوەردانی دەوڵەت بوو، هەموو دەستیان وەدەستی یەک داو لە دیاریکردنی جۆری سیاسەتی دەوڵەت بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئاوساندا کاریگەر بوون. گرنگتر لە هەمووی ئەوە بوو کە شاش هەمیشە زۆر بە چوونەسەری نرخەکان قەڵس بوو،و بۆ کۆنتڕۆڵی نرخەکان بەکارهێنانی دەسەڵاتی دەوڵەتی لە کەلکوەرگرتن لە میکانیزمی بازاڕ بە باشتر دەزانی. ئاکامەکە ئەوە بوو کە هووەیداش لە جیاتی کەلکوەرگرتن لە توانای دراویو ماڵیاتیی دەوڵەت،سیاسەتی هێنانەخواری زۆرەملیی نرخەکانی گرتە پێش. خاوەنکاڵاکان لە هێنانەخواری نرخەکان بەولاوە چارەیەکیان نەبوو. ئەگەر لەو بارەیەوە سەرپێچییشیان لە دەستووری دەوڵەت کردبایە دەکەوتنە بەر لێپرسینەوەو سزا دەدران. جگەلەوە، بۆ شکاندنی بازاڕی گرانفرۆشان، دەوڵەت چەندین فرۆشگای تایبەتیی دامەزراند کە لەواندا کاڵای جۆراوجۆر بە نرخی هەرزان دەدرا بەخەڵک. ئەم فرۆشگایانە بەدڵی کۆمەڵانی خەڵک بوون، بەڵام بە ئاشکرا خاوەنسەنعەتەکانو بازرگانەکانیان تووڕە کرد.[30]

لە سەرەتای دەیەی چل[ی هەتاوی]دا، سیاسەتی هێنانەخواری زۆرەملیی نرخەکان، هەرنەبێ لە کورتخایەندا، سەرکەوتوو بوو. ساڵی١٣٥٣، دووبارە پاڵەپەستۆی ئاوسان زیادی کردو ئەمجارەش دەوڵەتی هووەیدا هاتە سەر ئەوە کە تەنانەت شێوەیەکی لێبڕاوانەتر لە سیاسەتەکەی ساڵانی چل بگرێتە پێش. لە جەرگەی قەیرانە

تازەکەدا،فەرەیدوونی مەهدەوی،کە وەختێک لە چالاکانی بەرەی نیشتمانیو لە ڕەخنەگرانی سەرسەختی هووەیدا بوو، وەک وەزیری بازرگانی چووە نێو کابینەوە.[31]*

شا ڕاست مانگێکی مۆڵەت دا بە مەهدەوی کە نرخەکان بێنێتە خوار. هەڕەشەی کرد کە ئەگەر وا نەبێ بۆ داشکاندنی نرخەکان کەلک لە سوپا وەردەگرێ. لە ڕاستیدا فەرماندەرانی سوپا بە فەرمانی شا کاردروستایی عەمەلیاتێکی وایان دەستیش پێکردبوو. مەهدەوی کە دەرسی ئابووریی لە ئەڵمان خوێندبوو، دەیگوت: "ئەمن لە سەردەمی خوێندکارییەوە،دەگەڵ سیاسەتی نرخداشکاندنی نازییەکان کە ساڵی١٩٣٦ جێبەجێ کرا ئاشنا بووم. ئەودەم، دەوڵەتی ئەڵمان نەکهەر زیادکردنی نرخەکانی قەدەغە کرد،بەڵکوو نرخی هەر کاڵایەکیشی بۆخۆی دیاریو سەقامگیر کرد. ئەمنیش هەر ئەو سیاسەتەم ڕەچاو کرد."[32] جگەلەوە، مەهدەوی بۆ کۆنترۆڵی نرخەکان کەلکی لە خوێندکارانی زانکۆکانی ئێران وەرگرت. ئەم خوێندکارانە تەنانەت هەقیان هەبوو سەرپێچیکەران بشگرن. ڕەفتاری وان ناڕەزایەتیی کاسبکارانو دوکاندارانو خاوەن-سەنعەتەکانی زیاتر کرد. نرخەکان سەقامگیر بوون. سوپا نەهاتە نێو کاری خەبات دژی ئاوسان. بەڵام ئەمجارە دەرمانی دەردەکە لە دەردەکە خۆی خەراپتر بوو،و ژمارەیەکی زۆر لە کاسبکارانی نادە نێو ڕیزی نەیارانی ڕوولەزیادبوونی شا. لە یەک قسەدا، ئەزموونی ساڵەکانی چل، کۆمەگی بە سیاسەتی دژی ئاوسانیی دەوڵەت لە ساڵەکانی دەیەی پەنجادا کرد.

ساڵی١٣٤٤(١٩٦٥) نەکهەر چارەسەری قەیرانی ئابووری ئاسان دەرنەچوو، بەڵکوو هووەیدا تێگەیشت کە کاری گۆڕینی قانوونی کارمەنددامەزراندنی وڵاتیش لەباری سیاسییەوە ڕەوتێکی پێچەڵپووچو مەترسیدارە. لەوکاتەدا، ئیدارە دەوڵەتییەکانی ئێران پڕ لە کەسانێک بوون کە مووچەیەکی کەمیان وەردەگرتو کارێکیشیان نەدەکردو دیارە ئەوانە قازانجی خۆیان لە پاراستنی وەزعی حازرو (نەمرنەژی)یەکەی خۆیاندا دەدی. یەکێک لە هونەرە سەرەکییەکانی هووەیدا وەک سیاسەتمەدارێک سەبرو حەوسەلەکەی بوو. دەیزانی هەر شەڕێک کە ئەمڕۆ دەرەتانی بردنەوەی نیە سبەینێیەکی لە پێشدایە.

---

* تەنانەت ساڵی١٣٥٠ش شا هێشتا موسەددیقی لەبیر نەچووبۆوە. خۆشەویستیی موسەددیق مایەی ڕەنجو ئازاری شا بوو. کاتێک ئێران قەرارومەدارێکی تازەی دەگەڵ کۆنسێرسیۆم ئیمزا کرد،بۆی قورس بوو کە یەکێک لە ڕووما ناسراوەکانی بەرە، لە ڕادیۆدا دیفاع لەو قەرارومەدارە بکا.

به دەگمەن خۆی له شەڕێک دەدا که له بردنەوەی دڵنیا نەبایە. وەختێک تێ‌گەیشت که نرخی سەرکەوتن له شەڕی پەسندکردنی قانوونی تازەی دامەزراندندا دەتوانێ زۆر گران بێ،کاری پڕۆژە بڕیارەکەی خستە وەختێکی دیکە. بەفرانباری ١٣٤٣،دەوڵەت ڕای-گەیاند که بەهۆی پاڵەپەستۆی ماڵییەوە،ئەنجامی چاکسازیی پێویستی سیستمی دامەزراندنی وڵاتی بۆ وەختێکی دیکە هەڵگرتوە. دیارە باڵیۆزخانەی ئەمریکا پێی وابوو هۆی دواخستنەکە نەک ماڵی بەڵکوو تەواو سیاسییەو لەو باوەڕەدا بوو که دەوڵەت دەیەوێ،"لەم ڕێگایەوە دژایەتیی گرووپە بەنفووزە کارمەندییەکان بەلانی کەم بگەیەنێ."[٣٣] هەرلەو کاتەدا،قانوونە ماڵیاتییە تازەکانیش هەر لە یەکەم مانگەکانی تەمەنی دەوڵەتی هووەیداوە، "لە وەزارەتی دارایی،و بەڕێنوێنیی ڕاوێژکارێکی سندووقی نێونەتەوەیی دراو خەریکی ئامادە کران بوون."[٣٤]

هووەیدا لە کاری سەرۆکـوەزیریدا شێوەو ڕەواڵی تایبەت بەخۆی هەبوو. کەم‌وزۆر هەر ڕۆژە نانی نیوەڕۆی دەگەڵ کۆمەڵێکی جیاواز لە خەڵک دەخوارد. ڕۆژێک نۆرەی ڕۆژنامەنووسان بوو،ڕۆژی دواتر نوێنەرانی مەجلیس، تەوەری زۆر لە چالاکییەکانی لەو سەردەمەدا ڕاکێشانی چەند توێژێکی زیاتری خەڵک بۆ نێو ڕێژیم بوو. دەیـەویست ئەوان لـە چوارچێوەی ئەو ڕێوشوێنـەدا کە ڕێژیم بۆخۆی دای‌نابوو،بەرەو هاوکاریو هاوبەشیی سیاسی ڕابکێشێ. بۆچوونی سەبارەت بە مەرگی موسەددیق نوێنگەی بەرچاوی شێوەی کارەکەی بوو. شازدەی ڕەشەمەی ١٣٤٥(١٩٦٦) موسەددیق، لە تەمەنی٨٧ساڵیدا،بە سەرەتان مرد. بە فەرمانی دەوڵەت چاپەمەنیی ئێران خەبەری مردنەکەی‌یان تەنیا بە چەند دێڕی کورت بڵاو کردەوە. هووەیدا دەگەڵ ئەوجۆرە ڕەفتارە نەیار بوو. "پێشنیاری بە شا کرد بە گوێرەی جێگەوپێگەی موسەددیق وەک سەرۆکـوەزیری پێشووتری ئێران سەرەخۆشییەکی چووکەڵەی بۆ دابنرێ. گۆیا شا بەتوندی دژی ئەو پێشنیارە ڕاوەستاوەو گوتوویە دەیەوێ هەموو ناوونیشانێکی موسەددیق لەم وڵاتە بسڕێتەوە."[٣٥] دیارە سەرەخۆشییەک بۆ موسەددیق دانەنرا. ڕۆژی مەرگی ناوبراو، ئاڵای سێ‌ڕەنگی ئێران لە پێتەخت خرایە وەزعی نیوەهەڵدراوەوە، بەڵام نەک بۆ مەرگی پیاوێک کە تەنانەت باڵیۆزی ئەمریکاش ئەوی بە یەکێک "لە بەرچاوترین

کەسایەتییەکانی ئێران" دەزانی، بەڵکوو بۆ ڕێزدانان بۆ مەرگی فەرمانداری گشتیی کانادا، "جۆرج واینێر"[٣٦] *

جگەلەوە،لە سەرەتای حکوومەتی هووەیدادا، وەک لە هێندێک ڕاپۆرتی باڵیۆزخانەی ئەمریکا دەردەکەوێ،هێندێ هەوڵ بۆ گێڕانەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی بۆ ئێران دران. "قەرار وا بوو بەرامبەر بە مۆڵەتی گەڕانەوە ئەویش بەڵێن بدا کە ئیدی دەست لە کاروباری سیاسی وەرنادا."[٣٧] مەهدیی پیراستە، کە ساڵی١٣٤٤ باڵیۆزی ئێران لە عێڕاق بوو،هێڵە گشتییەکانی ئەم ڕاپۆرتە پشتڕاست دەکاتەوە، بەقسەی وی،چەند ڕۆژ دوای ئەوەی چووە بەغدا، "یەکێک لە نیزیکانی خومەینی هاتە باڵیۆزخانە. دەیەویست کارێک بکا کە[ئایەتوڵڵا] بتوانێ بگەڕێتەوە ئێران. ئەمن خۆم لەو کارە نەدا. گوتم متمانەم بە خومەینی نیە. بە شام گوتبوو کە نەدەبوو دووری خستبایەوە. گوتم دەبوو لە ماڵێکی ئێراندا وەک بەندی ڕایبگرین."[٣٨] پیراستە دەیگوت نوێنەری ئایەتوڵڵا خومەینی کە لەمن نائومێد بوو پەنای بۆ سەرهەنگ پەژمان، نوێنەری ساواک لە باڵیۆزخانەی ئێران، برد. پەژمانیش بەنۆرەی خۆی پێوەندیی بە تارانەوە گرت‌و پاش ماوەیەک وەڵام هاتەوە کە هیچ ڕێککەوتنێک دەگەڵ ئایەتوڵڵا خومەینی مومکین نیە.[٣٩] نەخشی هووەیدا لەو وتووێژانەدا ڕوون نیە. جگەلەوە،هەرچەند ئەو بۆ زیارەتی گڵکۆی حەزرەتی ڕەزا چووە مەشهەد،"و دایکییشی ناردە حەج"، بەڵام هەروەک جاران زۆر لە ڕووحانییەکان نەیاری بوون. بە باوەڕی باڵیۆزخانەی ئەمریکا، هۆی سەرەکیی ئەو نەیارییە "ئەم دەنگۆیە بوو کە هووەیدا بەهاییەو ئەندامانی ئەو گرووپەش لە ئێراندا بێزراون."[٤٠] دیارە لەسەریەک وا دێتە بەرچاو کە هەرنەبێ لە چەند ساڵی سەرەتای حکوومەتی هووەیدادا، پێوەندیی دەوڵەتی وی دەگەڵ ڕووحانییەکان لە پێوەندییەکانی دەورانی مەنسوور باشتر بوو.[٤١]

هەرچەند هێندێک لە ڕووحانییەکانی تاران، پاش ئەوەی هووەیدا چاکەی دەگەڵ کردن،نەزەرێکی باشتریان دەرهەقی هەبوو،بەڵام لەو بارەیەوە گۆڕانێک لە هەڵوێستی ئایەتوڵڵا خومەینیدا بەدی نەهات. لە تەنیا نامەیەکدا کە بە درێژایی ژیانی بۆ هووەیدای نووسی، هیچ نیشانەیەک لە نەزەری باش بەرامبەر بە هووەیدا،یان نەرمبوونی هەڵوێستی بەرامبەر بە دەوڵەت ناتوانی وەبینی. هەرلەو کاتەدا، لە نامەکەدا هووەیدا بە بەهاییبوون تۆمەتبار نەکراوە. نامەکە ساڵی١٣٤٦ نووسراوە. ئەوکات ئایەتوڵڵا خومەینی

*George Weiner

مەلایەکی دوورخراوەو هووەیدا سەرۆکـوەزیری وڵات بوو. بەوحاڵە ڕاویژی نووسراوەکە زیاتر وەک پەندو تەشەری بەڕیوەبەری قوتابخانە بۆ قوتابییەکی خەتاکار دەچێ. دەڵێ: "جەنابی ئاغای هووەیدا، پێویستە هێندێ ئامۆژگاریت بکەمو هێندێ قسەت وەبیر بێنمەوە... چ دەسەڵاتت هەبێ قبووڵیان بکەیو چ نا..." لەو نامەیەدا هەروەها ئاماژە بە"حکوومەتی پۆلیسیی ئێوە"و "ڕیاکاریو فێڵبازیی ئێوە" کرابوو. هۆشداری بە دەوڵەتی هووەیدا دابوو کە ئیسرائیل "بەسەر کاروباری ئابووریی وڵاتدا" زاڵ بووەو بەناڕەوا دەست لە مەسەلە فەرهەنگییەکانیش وەردەدا. لە کۆتاییدا ئایەتوڵڵا خومەینی بە ڕاوێژێکی پڕتانووتو بەجۆرێک هەڕەشە دەپرسێ: "چۆن ویژدانتان قبووڵ دەکا بۆ حکوومەتێکی زووتێپەڕ ئەو هەموو جامەلووسکەییە بۆ بێگانە بکەنو پاشەکەوتەکانی میللەتیان بەخۆڕایی یان بە شتێکی کەم تەسلیم بکەن... تاوانەکانتان لەقاو دەدەرێن. تواناتان نیە ئازادی بدەن...ئەوندە ڕاووڕووت لە کاسبکارە نەدارەکان مەکەن... پێتان دەڵێم بەڵکوو وشیار بنەوەو بەخۆدا بێنەوە."[٤٢]

نێوەرۆکی نامەکە جگە لە ڕاوێژەکەی لە بارێکی دیکەشەوە گرنگییەکی تایبەتیی هەیە. ئەگەر باش چاو لە نێوەرۆکەکەی بکەین دەبینین ئەو تۆمەتانەی لەوێدا دراونە پاڵ هووەیدا دوازدە ساڵ دواتر، لە داوانامەی دادگای شۆرش دژی هووەیدادا سەرلەنوێ سەریان هەڵداوەتەوە. ئاشکرایە لە کاتی نووسینی نامەکەدا کەس باوەڕی نەدەکرد کە لە مەودایەکی بەڕاستی کورتدا نووسەرەکەی ببێتە ڕێبەری شۆرشو ئەوەی بۆشی نووسراوە ببێتە زیندانیو دیلی دەستی وی.

لە ڕۆژەکانی سەرەتای سەرۆکـوەزیریدا،هووەیدا سەفەریشی زۆر دەکردن. سەری دوورترین نوختەکانی ئێرانی دەدا. ناناوەندیکردنی دەوڵەت یەکێک لە پایەکانی بەرنامەی کاری بوو. وەختو توانایەکی زۆری بۆ ئەوکارە خەرج دەکرد. زۆرجار کۆبوونەوەی دەوڵەتی لە نوختە دوورکەوتووەکانی وڵات پێکدێنـا. هێندێ جار بـە سەردان دەچووە ئـــەو شوێنانە. زۆر لـەو سـەفەرانەی لەنەکاوو بێڕاگەیاندنی پێشتر بوون. پێش سەفەر زۆرتر ڕاوێژکارە متمانەپێکراوەکانیی ڕادەسپارد لە نیزیکەوە لە پرسەکانی ئەو ناوچەیە بکۆڵنەوەو چەندوچۆنەکەی بۆ باس بکەن. سەردانی لە تەورێز لە دووی گەلاوێژی ١٣٤٦دا نموونەیەکی ئەو سەفەرانە بوو. ئەمجارە لەیلای هاوسەرییشی دەگەڵ بوو. کۆنسوولی ئەمریکا ڕاپۆرتێکی کەمێک دریژی لەسەر ئەو سەفەرە نووسیوە؛

تێیدا دەڵێ هووەیدا بە ئاشکرا دەیەویست کاربەدەستانی شارەکە تەمبێ بکا. دەڵێ سەرۆک‌وەزیر بێ‌خەبەردانی پێشتر هاتە شارەکە.

زۆر گوێی نەدایە ڕێوشوێنی ڕەسمی...بەرنامەیەکی زۆر چڕوپڕی هەبوو. چاوی بە هێندێک لە بەرپرسان کەوت. سەری چەند ناوەندی جۆراوجۆری دەدا. دەسبەجێ دەستووری پێویستی دەداو کاربەدەستانی شاری دەخستە پەلەقاژەوە...ڕوانینی وەک هەڵۆ تیژبینی چەند کونی لە میچی سالۆنی چاوەڕوانیی ئیزگەی قەتاردا دۆزینەوە. هەربۆیە سەرۆکی ڕیگەی ئاسنی بە توندی سەرکۆنە کرد. بەرنامەکەی بەم شێوەیە سێ ڕۆژ درێژەی کێشا. دەکرێ بڵێین سەری هەموو ئیدارە دەوڵەتییەکانی داو کەمتر کەسێک هەبوو نەکەوێتە بەر سەرکۆنەی. دیارە هووەیدا تۆپ‌وتەشەرە سەرەکییـەکانی بۆ ئەو ڕۆژە هەڵگرت کە چووە زانکۆی تەورێز.

لە نیزیکەی سێ مانگ پێشترەوە،زانکۆ مەکۆی خۆپێشاندان‌و ناڕەزایەتیی ناوبەناوی خوێندکاران بوو. کاتێک هووەیدا گەیشتە شوێنی زانکۆ،وەکازەکەی وەلا نا، چاکەتەکەی داکەند،و بەئاشکرا ڕووو بە خوێندکاران‌و مامۆستایان کە نەک‌هەر سالۆنەکەیان پڕ کردبوو، بەڵکوو لە ڕاڕەوەکانیشدا ڕاوەستابوون گوتی کە هەموو شتێکی زانکۆ دەسبەجێ دەگۆڕێ. گوتی مامۆستاکان، پۆلەکان، خەوگەکان، بوورسەکان‌و پێوانە زانستییەکان دەبێ بگۆڕێن. گوتی هەموو شتێک دەبێ بگۆڕین. ئەمجار بە شێوەیەکی ڕێک‌وپێک‌و لێبڕاوانە سیستمی زانکۆی خستە بەر هێرش‌و ڕەخنەو جاروبار تەنانەت بە ناوی خۆیان ڕەخنەی لە هێندێک لە مامۆستاو بەرپرسەکانیش گرت. گوتی ئەوان قازانجی خوێندکارانیان لەبیر بردۆتەوە...کاری دەرس‌و پۆلەکانیان قوربانی پڕکردنی گیرفانی خۆیان کردوە...لە یەک-قسەدا زیانیان بە شاو خەڵک گەیاندوەو زانکۆیان بە شێوەی سەدەکانی نێوەڕاست بەڕێوە بردوە. ڕای‌گەیاند کە هەموو سەرۆکانی کۆلێژەکان دەسبەجێ دەگۆڕێن...

خوێندکارەکان (دەگەڵ ژمارەیەک لە مامۆستا لاوەکان) بۆماوەی نیزیک بە پێنج دەقیقە، بێ‌وەستان،چەپڵەیان بۆ سەرۆک‌وەزیر لێدا.[٤٣]

جگە لەو سەفەرانە، وەختی هووەیدا سەرفی کۆبوونەوەکانی کابینە، نیوڕۆژە بەناوبانگەکانی دەگەڵ توێژە جۆربەجۆرەکانی خەڵک، دیدار دەگەڵ شاو، دیارە، دیداری حەوتووانەی دەگەڵ دایکی دەکرا. هەرنەبێ حەوتووی جارێک شای دەدی. ئەگەر

پێویست با، شەرەفمەندبوون پتریش دەبوو. هەرلەو کاتەدا شا لەسەر ئەوە مکوڕ بوو کە فەرماندەرانی سوپا پێوەندییەکی زۆریان دەگەڵ ئەهلی سیاسەتی ئێران نەبێ‌و هەربۆیە ژووری چاوەڕوانیی ئەم دوو دەستەیە بۆ دیتنی شا جیاواز بوو. [٤٤] جگەلەوە هووەیدا عادەتەن ڕۆژێ چەندین جار بە تەلەفۆن قسەی دەگەڵ شا دەکرد. لەو پێوەندییانەدا شا تەلەفۆنێکی تایبەتیی بەکار دێنا کە دەفتەری کارەکەی بە مێزی سەرۆک‌وەزیرەوە گرێ دەدا. وتووێژەکانیان جارێک بە فارسی‌و وەختێک بە فەڕانسەیی یان ئینگلیسی بوون. زۆرتر ئەوکاتانە زمانە بێگانەکانیان بەکار دێنا کە دەیانەویست باسی بابەتێکی نهێنی‌و گرنگ بکەن. ئەگەر مەبەستیان لە بەکاربردنی ئینگلیسی‌و فەڕانسەیی جۆرە نهێنی‌کارییەک بووبێ، دەبێ بڵێین هەوڵێکی منداڵانەو مایەی پێکەنین بووە. دەزگا ئەمنیەتییە نێوخۆیی‌و دەرەکییەکان هەموو بە ئاسانی لە ئینگلیسی‌و فەڕانسەیی حاڵی دەبوون. بەڵام دەکرێ بەکارهێنانی زمانە بێگانەکان زیاتر ئاکامی ئەوڕاستییە بووبێ کە هەردووکیان بەو دوو زمانە ئاسانتریان قسە بۆ دەکرا تا فارسی‌و وردەکارییەکانیشیان لە هی فارسی باشتر دەزانی. دیارە ئەگەر ئەوە قبووڵ بکەین،ئەودەم ئەم ئاکامگیرییەش خۆی دەسەپێنێ کە شۆڕشی ئیسلامی دەبێ بە جۆرێک یاخی‌بوونی زماننناسانە بناسین: یاخی‌بوونی زمان‌و فەرهەنگی خۆوڵاتی بە دژی حکوومەتی جیهان‌وەتەنانی بێگانە دەگەڵ زمانی فارسی. تەنانەت دەتوانین هەنگاوێک بەرەوپێشتریش بچین‌و ئیددیعا بکەین کە هەروەخت فەرمانڕەوایانی وڵاتێک زمان‌و فەرهەنگی وڵاتەکە نەناسن،ئەودەم بەرپابوونی شـــۆرشیش بێ‌ئەملاوئەولایە.

خۆش ئەوە بوو دەگەڵ هەموو ئەو تێبینییە ئەمنیەتی‌یانە،و سەرەڕای کەلک‌وەرگرتن لە تەلەفۆنی تایبەتی‌و زمانی بێگانەش،زۆر وێدەچوو تەنیا شاو هووەیدا نەبن کە لە نێوەرۆکی ئەو وتووێژانە ئاگادار دەبوون. هووەیدا پێی وابوو ساواک هەموو تەلەفۆنەکانی دەفتەری کاری کۆنترۆڵ دەکا. تەنانەت گومانی وابوو کە نەک‌هەر لە ژووری کارەکەی لە سەرۆک‌وەزیری بەڵکوو لە ژوورەکانی ماڵی دایکیشیدا دەزگای گوێگرتنیان داناوە. زۆرجار ڕێ دەکەوت دۆستێک یان خزمێک دەیەویست لە بارەی مەسەلەیەکی هەڵلاسازەوە قسەی دەگەڵ بکا، بەڵام هووەیدا خێرا قامکی وسکوتی بۆ لێوان دەبردو بە برۆهەڵتەکاندن،ئەوکەسەی بانگ دەکردە حەوشەی ماڵێ‌و تەنیا لە پەنای دارەکانی ئەو حەوشەیەدا، بەشداری ئەو جۆرە باسانە دەبوو.[٤٥]

لە ڕاستیدا، لەوەتا هاتبۆوە ئێران پێوەندییەکی ئاڵۆزی دەگەڵ ساواک هەبوو. دیارە ڕەخنەگرەکانی کە لە هیچ گوناحو هەڵخلیسانێکی بەدوور نازانن،ئیددیعا دەکەن کە هەر دەگەڵ گەڕانەوەی بۆ ئێران بۆتە ئەندامی ساواک. بەڵام بەڵگەو نیشانەکان پێوەندییەکی پێچەڵپووچتر دەردەخەن. ئەو پێوەندییانە زۆربەی وەخت پڕ لە ئاڵۆزیو هێندێجار تێکەڵ بەترسو جارجاریش بێمتمانەیی بە یەکتر بوون.[٤٦] هەرچەند سەرۆکی ساواک بە ڕواڵەت جێگری سەرۆکوەزیر بوو،بەڵام شا ڕاستەوخۆ بەڕێوەبەرایەتیی ساواکی لە دەستدا بوو. سەرۆکی ساواک، تیمسار نەسیری،ڕاستەوخۆ ڕاپۆرتی بە شا دەدایەوە. جگەلەوە، لە حالاتی گرنگدا وەک ئەوە کە نەیارێکی بەناوبانگ دەگیرا، شا بەردەوام لە کاری لێپرسینەوەیان ئاگادار دەکرا.[٤٧] بەوحاڵە،لە وەڵامی مێژوودا ئەو هیچ بەرپرسایەتییەکی کارەکانی ساواک قبووڵ ناکا. دەیەوێ دیزەوگۆزەکان لە سەری خەڵکی دیکەدا بشکێنێ. سەرەڕای هەموو نیشانەکان،ئیددیعا دەکا کە ئیدارەی ساواک بە سەرۆکوەزیر بوو،و تەنیا نەخشی شا، ئیمزاو پەسندکردنی لیستی کەسانێک بوو کە وەبەر لێخۆشبوونی شایانە دەکەوتن.[٤٨]

بێجگە لە هەوڵی شا بۆ بەکاربردنی دەسەڵاتی پاوانخوازانە بەسەر ساواکدا،هێندێ هۆی دیکەش پێوەندیی هووەیداو نەسیری‌یان لێڵ دەکرد. لەلایەک بە گەندەڵیی ماڵی بەناوبانگ بوو. جگەلەوەش، بە یەکێک لە هاودەستانو باوەڕپێکراوانی عەلەم دەناسراو ئەم دوو ڕاستییەش کۆمەگیان بە ناخۆشیی پێوەندییەکانی دەگەڵ هووەیدا دەکرد. بەڵام هووەیدا سیاسەتمەدارێکی بەهۆشو فێڵەزان بوو. دەیزانی کە لە ئێران دەسەڵاتی ڕاستەقینە تاڕادەیەکی زۆر لە دەستی ساواکدایە. بە پێچەوانەی ئەو کۆسپانە کە شا لەسەر ڕێی دەستتێوەردانو نفووزی سەرۆکوەزیر لە کاری ساواکیدا دروست کردبوون،هووەیدا بۆ تێپەڕین لەو کۆسپانە،هەروەک شێوەی کاری بوو، سوودی لە پێوەندیو دۆستایەتییە تایبەتییەکانی وەردەگرتو لێرەدا بوو کە پێوەندییەکەی دەگەڵ سابیتی نەخشێکی یەکجار گرنگی گێڕا.

لە کۆتایی دەیەی چلەوە،کاری ئەمنیەتی نێوخۆ لە ڕاستیدا یەکسەر بە دەست پەرویزی سابیتی‌یەوە بوو کە سەرۆکایەتیی ئیدارەی سێیەمی ساواکی لە ئەستۆ بوو. لە حاڵێکدا هەموو شەممەو پێنجشەممەیەک نەسیری دەچووە سەردانی شاو لە کاروباری ئەمنیەتی ئاگاداری دەکرد،هەموو چوار شەممەیەک پاش‌نیوەڕۆش، زۆرتر دوای ئەوەی بەشی

زۆری کارمەندەکانی دەفتەری سەرۆکـوەزیری دەچوونەوە ماڵیّ، پەرویزی سابیتی لە دەفتەری سەرۆکـوەزیر سەری هووەیدای دەدا. جگە لەو دانیشتنە بەردەوامانە، ئەم دوو کەسە جاروبار نیورۆژیان پێکەوە دەخوارد. لە هێندێ میوانداریی شەوانەی هووەیداشدا سابیتی یەکێک لە میوانەکان بوو. لە دانیشتنەکانی چوارشەممەدا،مەسەلەی جۆراوجۆری وڵات باس دەکران. تەنیا بابەت کە هەرگیز باسی نەدەکرا،مەسەلەی عەمەلیاتە ئەمنیەتییەکان بوو.[٤٩]

لە سەردەمی سەرۆکایەتیی سابیتیدا،ئیدارەی سێیەم نەکـهەر خەریکی لەنێوبردنی هەرچەشنە تێکۆشانێکی سیاسیی نەیاران بوو، بەڵکوو هەرلەو کاتەدا هێندێ ڕاپۆرتیشی دەربارەی گەندەڵیی ماڵیی دەسەڵاتدارانی وڵاتەوە ئامادە دەکرد. سابیتی گەندەڵیی ماڵیی بە مەسەلەی سیاسیو ئەمنیەتی دەزانی. دەیگوت ئەم مەسەلەیە دەتوانیّ سەقامگیریو ئەمنیەتی وڵات بخاتە مەترسییەوە. مەئموورەکانی، چالاکییـە ئابوورییـەکانی سەرانی سیاسیو سوپایی وڵاتیان دەخستە ژێر چاوەدێری. هەرجۆرە بەرتیلخۆری-یەک،دەڵاڵیو کومپانییە ساختەکان، شەریکایەتییە بەدرۆو ڕواڵەتییەکانو جۆرەکانی دیکەی گەندەڵیی کۆنترۆڵ دەکرد. تەنانەت چالاکیی ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتییش لەو چاوەدێریو ڕاپۆرتانە پارێزراو نەبوون. جاری وابوو ڕاپۆرتەکانی سابیتی لە بارەی چالاکیی ناقانوونیی ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتییەوە شایان تووڕە دەکرد. هەرچەند شا هەرگیز، لە دوارۆژەکانی حکوومەتەکەیدا نەبیّ، سابیتیی لەسەر کارلانەبرد،بەڵام قەتیش حازر نەبوو بیبینیّ.* تەنانەت لە لووتکەی چالاکییە شۆرشگێڕییەکانیشدا، ئەوکاتەی بناخەی ڕێژیمی پەهلەوی لە مەترسیدا بوو،زۆر لە ڕاوێژکارانی شا هانیان دا قسە دەگەڵ سابیتی بکا، بەڵام شا هەر نەچووە ژێر بارو حازر بەو دیدارە نەبوو. ڕەنگە زێدەڕۆیی نەبیّ ئەگەر بڵێین سابیتی لە هەموو کەسێک لە ئێراندا باشتری نوختە لاوازو بەهێزەکانی ڕێژیمی پەهلەویی دەناسی. بەوحاڵە، شا بە دەلێلێک کە لەوانەیە هەرگیز ڕوون نەبێتەوە،حازر نەدەبوو بیبینیّ.[٥٠]

* کاتێـک سـابیتی کـرا بـە "ئـاجودانی تایبـەتی" چـاوی بـە شـا کـەوتو چەنـد قسـەیەکی ڕەسـمییـان پێکـەوە کـرد. لەوە بەولاوە شا هەرگیز ئامادە نەبوو چاوی بەچاوی سابیتی بکەویّ.

لە بەرامبەردا، هووەیدا هەموو حەتووان چاوی بە سابیتی دەکەوت. لەم کۆبوونەوانەدا، نەک‌هەر مەسەلە سیاسییەکانی ڕۆژیان باس دەکردن، بەڵکوو زۆرجار سابیتی هێندێ زانیارییشی لەسەر چالاکییە ئابوورییەکانی بژاردە سیاسییەکانی ئێران دەدا بە هووەیدا.[51]

کاتێک هووەیدا لە وتووێژە هەڵلاسازەکەی دەگەڵ ئۆکڕاندا ئیددیعای دەکرد کە ساواک تەنیا مەیدانی ڕمبازێنی شا بوو و هیچی دی،وەختێک لە دادگای شۆڕشدا پێی دادەگرت کە نەخشێکی لە ئیدارەی ساواکدا نەبووە،وەختێک دەیگوت هەرگیز حوکمی ئیعدامی کەسێکی دەرنەکردوە، بێ‌شک بەمانای وردی وشە ڕاستی دەکرد. بەڵام مەسەلەی بەرپرسایەتیی ئەخلاقیو قانوونیی وی لە بەرامبەر ئەو کردەوانەدا باسێکی تەواو جیاوازو یەکجار پێچەڵپووچە. دەزانین کە دۆستایەتییەکی نیزیکی دەگەڵ سابیتی هەبوو، هەر ئەم ڕاستییە، بەناچار ئەوی تووشی مەسەلەکانی ساواک دەکرد. جگە لەوە لە دنیای سیاسەتدا،زانیاری هاوزێو پایەی دەسەڵاتەو جۆری ئەو زانیاری‌یانەش کە سابیتی دەی-خستنە بەر دەستی هووەیدا لەجێدا یەکێک لە ئامرازەکانی سەقامگیرکردنو درێژەدانی دەسەڵاتی وی بوون.

لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە کە هووەیدا نەی‌دەتوانی ئیددیعا بکا کە لەو ساڵانەدا لە چەندوچۆنی چالاکییەکانی ساواک بێ‌ئاگا بووە. چاپەمەنیی بێگانە کە هووەیدا هەمیشە بەوردی دەی‌خوێندنەوە زۆروەخت لەو بارەیەوە وتاری دوورودرێژیان دەنووسین. جگە لەوە لە زۆر لەو سەفەرانەدا کە بۆ دەرەوەی دەکردن هەواڵنووسانی بێگانە لــە بارەی بوونــی سانسۆرو شکەنجە لە ئێراندا پرسیاریان لێ‌دەکرد. زیاد لەوەش، سەرۆک‌وەزیری وڵات بە پێی قانوونی بنەڕەتی، بەرپرسی کارەکانی دەوڵەتو ڕێکخراوەکانیەتیو ئەوڕاستییە کە بە کردەوە هووەیدا نەخشێکی لە بەڕێوەبردنی ساواکدا نەبوو، ئەوی لە بەرپرسایەتیی قانوونی لە بەرامبەر کارەکانی ساواکدا بێ‌بەری نەدەکرد. بە باوەڕی من تەنیا هەڵوێستی ماقووڵو مەنتیقی کە هووەیدا دەی‌توانی بۆ بەرگری لەخۆی بی‌هێنێتە گۆڕێ ئەو نەزەرانە بوون کە فەرڕوخی نەجمابادی، بەوپەڕی ڕاستوێژیو ڕەوانی ڕێکی خستوون. لە وتووێژێکدا دەربارەی ئامانجو ئامراز،مافو بەرپرسایەتی، هەڵدانی ئابووری-و ملهوڕیی سیاسی، نەجمابادی دەڵێ: " لەوساڵانەدا ئێمە دەمان‌زانی کە لە ئێران شکەنجە هەیە،و بەو حاڵە بێدەنگ بووینو لەبەر ئەو بێدەنگییە گوناحبارین. بەڵام بێدەنگییەکەمان بۆیە بوو کە پێمان وابوو خزمەتەکەمان بە وڵات ئەو بێدەنگییە دێنێ. سەرباری ئەو

بێدەنگییە کە دەتوانێ خەتاکارانەش بێ،ئەمن‌و هاوکارەکانم خزمەتی بەنرخمان بە ئێران کردووە. کارنامەیەکمان هەیە کە بە ڕاستی بۆیە دەبێ شانازیی پێوە بکەین."٥٢ دیارە هەرچەند هووەیدا لە تەواوی دەورانی حکوومەتەکەیـدا بەوپـەڕی لێبڕاوییـەوە حاشای لە پێشێل‌کرانی مافی مرۆڤ لە ئێراندا دەکرد، بەڵام لە دادگای شۆڕشدا، جارێک هیچ چەشنە بەرپرسایەتییەکی لە بەرامبەر ساواکدا قبووڵ نەدەکردو وەختێکیش هەڵوێستێکی وەک نەجمابادیی دەگرت.

جگە لە دیدارە ڕێکوپێکەکانی دەگەڵ سابیتی،هووەیدا دیارە پێوەندیی دیکەشی دەگەڵ ساواک هەبوون. بەشێک‌لەو پێوەندییانە ئاکامی بێ‌ئەملاوئەولای بەرپرسایەتییە ئیدارییەکەی‌و بەشێکیشیان لە هێندێ ڕاستیی ئاڵۆزترەوە هاتبوون.
ساڵی١٣٤٤(١٩٦٥)،داریووشی هومایوون کە ئەوکات ڕۆژنامەنووسێکی ناسیۆنالیست‌و گەنج‌و بەتوانا بوو، سەفەری ئەمریکای کرد. سەفەرەکەی بوورسێکی زانکۆی هارواردی بۆ دروست کرد. لە دەورانی مانەوەی لەوێدا وتارێکی دەربارەی هەڵدانی سیاسی لە ئێراندا نووسی. باوەڕی وابوو نیزامی سیاسی دەبێ هەتا زوویە لە نێوەوە چاکسازی بکرێ. وتارەکەی لە تاران هەڵڵایەکی نایەوە. کاتێک دوای تەواوبوونی سەفەرەکەی گەڕایەوە تاران، هووەیدا بۆنانی نیوەڕۆ بانگهێشتنی کردە دەفتەری سەرۆک‌وەزیر. لەو ڕۆژانەدا هومایوون یەکێک لە ڕووما ناسراوەکانی دنیای ڕۆژنامەنووسی لە ئێراندا بوو. ناسیۆنالیزمە توندڕەوانەکەی،بیروباوەڕە دژە کۆمۆنیستییە نەگۆڕەکەی‌و جوانیی پەخشانەکەی بنێشتەخۆشەی سەر زاری هەمووان بوو.

لە دیدار دەگەڵ هومایووندا،لە بارەی چاکسازیی سیاسیی جێی باسی وتارەکەیەوە پرسیاری لێ‌کرد. دەیەویست بزانێ ئەوجۆرە چاکسازییە بەکردەوە چۆن دەکرێ بێتە ئاراوە. هومایوون لە وەڵامدا جەختی کردەوە کە پێی وایە مەرجی یەکەمی ئەم چەشنە نوێ‌کردنەوەیە،وەڕێ‌خستنی ڕۆژنامەیەکی سەربەخۆو لیبڕاڵ‌رەوشت‌و هەر لەوکاتەدا وەفاداربەدەوڵەتە. گوتی ڕۆژنامەیەکی وا دەتوانێ "پایەی باسە سیاسییەکانی کۆمەڵ بەرێتە سەرێ."٥٣

دوو ساڵ پاش ئەو دیدارە،و دوای چەندین کۆبوونەوەی دیکە کە لەواندا نوێنەرانی ئیدارە جۆراوجۆرە دەوڵەتییەکانیش بەشدار بوون،سەرەنجام لە کۆتایی ساڵی١٣٤٥دا، کۆبوونەوەیەک لە دەفتەری سەرۆک‌وەزیر پێک‌هات کە هووەیداو نەسیری‌و هومایوون

تێیدا بەشدار بوون. بەرنامەی کاری کۆبوونەوەکە چەندوچۆنی دامەزراندنی ئەو ڕۆژنامەیە بوو کە هومایوون لێی دەگەڕا. ئاخرەکەی بڕیار درا بۆ دروستکردنی ئەو ڕۆژنامەیە کومپانییەک دروست بکەن کە پەنجاویەک لەسەدی بەشەکانی، دەوڵەتو ئەوی دیکەی هومایوونو ژمارەیەکی کەم لە هاوکارە ڕۆژنامەنووسەکانی دابینی بکەن. ناوی ڕۆژنامە تازەکە "ئایندگان" بوو. هووەیدا، لەسەر ئامۆژگاریی ساواک، مەنووچێهری ئازموونی وەک نوێنەری بەشەکانی دەوڵەت لە هەیئەتی بەڕێوەبەریی کومپانییەکەدا دیاری کرد. ئازموون لە پیاوە کارکوشتەکانی ساواک بوو. بە گەنجی کۆمۆنیست بوو،و کاتێک وەنێو کەوت بوو بە وەزیری کابینە.

هەرچەند "ئایندگان" دوای دەستبەکاربوون زۆرتر هەڵوێستی لیبڕاڵیی دەگرت،ئەگەرچی جاروبار تەنانەت بە زمانێکی ئازایانە ڕەخنەی لە هێندێ لایەنی سیاسەتی دەوڵەتیش دەگرت، بەڵام وا دیار بوو هەرگیز متمانەی تەواوی خەڵکی بە دەست نەهێناوە. کاتێک ئایەندەگان بە لێبڕاوی دیفاعی لە بوونی ئەمریکا لە ڤێتنام کرد،وەختێک ئەو خەبەرە چووە نێو خەڵک کە دەوڵەتو ساواک دەستیان لە دامەزراندنیدا هەبووە،ئەو باوەڕە لەلای هێندێ توێژی خەڵک برەوی پەیدا کرد کە ئایەندەگان ڕۆژنامەیەکی ئەمریکاییەو هەرلەوکاتەدا سەرنجو پشتیوانیی ساواکیشی لەپشتە. سەرنجڕاکێش ئەوەیە کە سەرباری ئەو ناکامییەی ئایەندەگان لە سەرەتادا بەهۆی ئەو ناوبانگە خەراپەوە تووشی هاتو دیارە نەیتوانی،وەک هومایوونو هاوکارەکانی دەیانەویست،"پلەی باسە سیاسییەکانی کۆمەڵ بەرێتە سەرێ"، بەڵام لە دەروازەی شۆرشی ئیسلامیدا دەستەی نووسەرانێکی تازە ئیدارەی ڕۆژنامەکەیان وەئەستۆ گرتو بەخێرایی کردیانە گرنگترین بانگەوازی بیروڕای لیبڕاڵیو دژی زۆرداریو دژی دەوڵەتیی سەردەمی خۆی. تەنانەت هێندێک لە چاوەدێرانو لێکۆڵەرانی مێژووی شۆرش لەو باوەڕەدان کە داخرانی ئایەندەگان خاڵێکی وەرچەرخانی مێژووی شۆرش بوو. دیارە هەر کۆماری ئیسلامی نەبوو کە ئایەندەگانو ڕەخنەکانیی پێ قبووڵ نەدەکرا. لە دەورانی شاشدا ئەم ڕۆژنامەیە چەندین جار تووشی گیروگرفتی سیاسی بوو.

ئەگەرچی دەوڵەت خاوەنی زۆربەی بەشەکانی ئایەندەگان بوو، هەرچەند ساواک لە ڕێگای ئازموونەوە هەمیشە لە ڕۆژنامەکە حازر بوو،و دەگەڵئەوەی هومایوون بۆخۆی ڕۆژنامەنووسێکی ناسراوو جێی متمانە بوو،و چەندین ساڵ دژی کۆمۆنیزم شەڕی

کردبوو، بەوحاڵــە کەمێک دوای دەستبەکاربوونی ئایەندەگان، شا ڕقی لێ داگرت. دووکەس لە بەرپرسانو خاوەنانی سەرەکیی ڕۆژنامەکە، لە دوو بڕگەی جیاوازدا، بە دەستووری ڕاستەوخۆی شا لە ئایەندەگان دەرکران. یەکیان ناوی جیهانگیری بێهرووز بوو کە لە ڕۆژنامەنووسە بەڕابردووەکانی وڵات بوو. ساڵی١٣٥٠ وتارێکی دەربارەی چەندوچۆنی ئازادیی چاپەمەنی لە ئێران نووسی. شا کە زۆربەی ڕۆژنامەکانی تارانی دەخوێندەوە بەو وتارە قەڵس بوو،و فەرمانی دا بێهرووز دەربکرێ. دەوڵەتیش بەشەکەی ویی کە بایی دەوری سەدوپەنجا هەزار تمەن بوو کڕیو نەکـهەر لە کومپانی دەری کرد، بەڵکوو یەکسەر لە مافی وتارنووسین بۆ ئایەندەگانیش بێبەشی کرد.[٥٤] برای حەسەنعەلیی مەنسوور، جەوادیش، کە خۆی لە یەکەمین ئەندامانی کۆمەڵی پێشکەوتنخواز بوو و دوای مەرگی براکەی کرابوو بە وەزیری "اطلاعات"، "٢٦ی خاکەلێوە،بە هۆی سەرۆکـوەزیرەوە، بەڵام بە فەرمانی ڕاستەوخۆی شا لەسەر کار لابرا. لادانی مەنسوور گۆیا ئاکامی وتارێک بوو کە لە ئایەندەگاندا چاپ کرا."[٥٥] هووەیدا هەوڵی دا شای لە فەرمانی لابردنی مەنسوور پەژیوان بکاتەوە، بەڵام لە هەوڵەکەیدا سەر نەکەوت. هەرلەو کاتەدا، بێهڕووزیش کە هەرنەبێ بەپێی بەڵگەکانی باڵیۆزخانەی ئەمریکا، لە "باوەڕپێکراوانی هووەید" دەژمێردرا لەسەر کار لابراو هووەیداش هەوڵێکی بۆ نەجاتی وی نەدا.[٥٦]

داریووشی هومایوونیش هەرنەبێ دووجار کەوتە بەر ڕقی شایانە. یەکەم گوناحی ئەوە بوو کە لە وتارێکدا نووسیبووی ئەوەی لە ئێراندا بە "شۆرشی سپی" بە ناوبانگە لە ڕاستیدا نەک شۆرش بەڵکوو ڕەوتێکی ڕێفۆڕمخوازانە بوو. گوناحی دووەمی پاساوهەڵگر بوو کە لەودا ئەو، بەئاماژە، ڕەخنەی لە خۆپەرستیی شا گرتبوو. بەتۆڵەی ئەو پڕڕوویيە شا فەرمانی دا هومایوون لە ئایەندەگان دەربکەن. گرنگیش نەبوو کە بیرۆکەی دامەزرانی ئەو ڕۆژنامەیەو بەشێک لە یەکەمین بەشەکانی هی هومایوون خۆی بوون. هومایوون بە زەردەخەنەیەکەوە دەیگوت: "بۆ ماوەی پێنج حەوتوو هەقم نەبوو بچمە خانووبەرەی ڕۆژنامەکە."[٥٧] ئەمجارە هووەیدا دیفاعی لە هومایوون کرد. چەند ڕۆژێک چاوەڕوان بوو،و پاش ئەوەی شا ڕقەکەی نیشتەوە،داوای لێکرد لە گوناحی هومایوون خۆش بێ. ساڵی ١٣٥٦ (١٩٧٧)،هومایوون بۆخۆی بوو بە وەزیری "اطلاعات". دەیگوت: "بە باوەڕی من ئەوە شا خۆی بوو کە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی دەخوێندەوەو ئەگەر شتێکی تێدا دەدین کە پێی خۆش نەبوو، داوای دەکرد نووسەرەکەی تەمبێ بکرێ." هەرلەو

کاتەدا دەیگوت: "سیاسەتی هووەیدا جیاواز بوو. ئەو پێی باشتر بوو ڕێگایەک پەیدا بکا کە دەگەڵ ڕۆژنامەنووسەکان ڕێک کەوێ. دەیەویست هەمووان بکڕێ. هەموو لە کڕین دێن. گرنگ ئەوەیە نرخی گونجاو بۆ هەرکەسێک بدۆزینەوە."[٥٨]

هووەیدا، لە سەرەتای حکوومەتەکەیدا بەتوندی هەوڵی دەدا ڕۆژنامەنووسانو سەرنووسەرانو خاوەنچاپەمەنییەکان بێنێتە ڕیزی دۆستانی خۆیەوە. بەڵام لە دەورانی دووەمدا سیاسەتێکی تازەی ڕەچاو کرد. دەیەویست لە هەموو جێیەک سەرنووسەرانی دڵخوازو لایەنگری دەوڵەت لەسەر کار دابنێ. لەو بارەیەوە، دەبێ دانانی ئەمیری تاهیری بە سەرنووسەری ڕۆژنامەی کەیهان بە گرنگترین سەرکەوتنی وی بزانین. ئەو کە لە ماوەیەکی کورتدا ببوو بە یەکێک لە ناسراوترین ڕووماکانی مەیدانی ڕۆژنامەنووسیی ئێران،بە باوەڕی باڵیۆزخانەی ئەمریکا یەکێک لە "پیاوەکانی هووەیدا" بوو.[٥٩]

مستەفای میسباحزادە، خاوەنئیمتیازی کەیهان دانانی تاهیری بەمجۆرە شیدەکاتەوە:

ئاغای هووەیدا لە سەرەتای سەردەمی سەرۆکوەزیریی خۆیەوە کەوتە فکری نفووزی زیاتر لە چاپەمەنیدا. پێش ئەوە هەوڵی دابوو ژمارەیەک لە ڕۆژنامەنووسان بکاتە دۆستی تایبەتیی خۆی. لەو ڕێیەدا ڕاوێژکارو ڕێنوێنو کۆمەگی سەرەکیی وی فەرهادی نیکووخوا بوو... ڕۆژێک نیکووخوا هاتە لای منو گوتی ئاغای سەرۆکوەزیر پێی خۆشە ئاغای ئەمیری تاهیری بکەیە سەرنووسەری کەیهان. ئەمن گوتم لەم ساتەوەختەدا ئەمن ئەوپەڕی ڕەزامەندیم لە سەرنووسەری ئێستای کەیهان ئاغای دوکتۆر سەمسار هەیە کە نیزیکەی بیست ساڵە لەو پۆستەدا دڵسۆزانە دەگەڵ کەیهانو من هاوکاری دەکاو هیچ دەلیلێک بۆ گۆڕینی نابینم... ڕۆژێک سەرۆکوەزیر زەنگی لێداو داوای کرد بیبینم. کاتێک چوومە سەردانی بە ڕاشکاوی مەسەلەی سەرنووسەریی ئەمیری تاهیریی هێنایە گۆڕێو گوتی ئەمن زۆرم پێخۆشە ئەم کارە سەر بگرێ. ئەمنیش هەر ئەو جوابەم دایەوە کە پێشتر بە نیکووخوام دابۆوە... هووەیدا فکرێکی کردەوە. دوایە باسەکەی گۆڕی. ئەمە ماوەیەکی خایاند، هەتا ڕۆژێک هووەیدا دووبارە داوای لێکردم بۆ نیوەڕۆ میوانی بم. لەسەر نانخواردن پرسی ئەو مەسەلەی سەرنووسەرە بوو بەچی. هەرکە ویستم عوزر بێنمەوە، سەری هەڵێناو وێنەی شای نیشانداو گوتی ئەمە تکای من نیە، ئاغا وای دەوێ. ئەمنیش گوتم ئەگەر فەرمانی ئەعلاحەزرەت بێ دەبێ جێبەجێی بکەین.

ئەمن کە بەڕاستی پێوە ببووم، بەفکرمدا هات مەسەلەکە دەگەڵ عەلەم وەزیری دەربار باس بکەم. چوومە لای، مەسەلەکەم بۆ باس‌کردو داوام لێ‌کرد بچێتە بنج‌و بناوانی کارەکەو ئاگادارم بکاتەوە. عەلەم فکرێکی کردەوەو گوتی پەلە مەکە، سەبر کە بۆخۆم خەبەرت دەدەمەوە. دوو حەوتوو دواتر زەنگی لێ‌دا کە بۆ قاوڵتی وەرە لای من پێکەوە قسان دەکەین. لەسەر نان‌خواردن گوتی ئەو بابەتە ئاغا دەیەوێ. وا دیارە چارەت نیە... بەم جۆرە، ئەمیری تاهیری بوو بە سەرنووسەری کەیهان.[٦٠]

بیرەوەرییەکانی عەلەم نەک‌هەر داستانەکەی میسباح‌زادە پشتڕاست دەکەنەوە،بەڵکوو هەرلەو کاتەدا هێندێک ئاڵۆزیی دیکەشی لێ زیاد دەکەن. لە گێڕانەوەکەی عەلەمدا بیرۆکەی سەرنووسەریی ئەمیری تاهیری لەجێدا هی هووەیدا بوو. بەڵام ئەو نەک‌هەر شای ڕازی کرد کە ئەوکارە پێویستە، بەڵکوو بەرەبەرە وای بردە مێشکی شاوە کە داهێنەری فکرەکە تەنیا خۆی بووە.[٦١]

گێڕانەوەی عەلەم لە بارێکی دیکەوە جگە لە چۆنیەتیی دانانی تاهیرییش گرنگە. هێندێک لەو کەسانەی پێکهاتەی دەسەڵات لە سەردەمی شایاندا باش دەناسی لەو باوەڕەدان کە هووەیدا، بە پێچەوانەی بۆچوونی باو، داردەستی ڕووتی شا نەبوو. دەڵێن بە پێچەوانە، ئەو لەزۆر بارەوە بە دوای ئامانج‌و سیاسەتەکانی خۆیەوە بوو، هەر لەو کاتەدا وای ڕەفتار دەکرد کە هەروا بزانە تەنیا بەڕێوەبەری فەرمانەکانی شایە. دەڵین هونەری کاری هووەیدا لەوەدا بوو کە تەنانەت شاشی وا حاڵی کردبوو کە کارەکان هەموو لە دەستی خۆیدان‌و هووەیدا لە داردەستێک بەولاوە شتێک نیە.[٦٢] هەرچۆنی بێ، بە دانانی تاهیری، هووەیدا هەنگاوێکی گرنگی بەرەو سەقامگیرکردنی دەسەڵاتی خۆی لە مەیدانی چاپەمەنیدا هەڵێنایەوە.

بە پشتیوانیی ئەو دەسەڵاتە بوو کە ساڵی١٣٤٧(١٩٦٨) توانی بە فەمانی شا هێرشێکی بەربڵاوی چاپەمەنی بکاتە سەر عەلیی ئەمینی. لە فێورییەی ئەوساڵەدا، "شا پێش ئەوەی بڕوا بۆ ئوورووپا دەستووری بە هووەیدا دا تا هێرشێکی گەورە دژی ئەمینی وەڕێ بخا." شا ئەمینیی "بە نۆکەری خۆش‌خزمەت‌و مووزەردی کۆنسێرسیۆم دەزانی."[٦٣] بە باوەڕی باڵیۆزخانەی ئەمریکا،دەیەویست بەهێرش بۆسەر ئەمینی،"وەزعی خۆی سەقامگیر بکاو بۆ بەرەنگار بوونەوەی قەیرانێکی چاوەڕوانکراو ئامادە بێ." بڵاوکراوە جۆربەجۆرەکانی ئەودەم عەلیی ئەمینی‌یان وەک نۆکەری دەسەڵاتە بێگانەکان دایە بەر

پەلامار. هووەیدا خۆشی هاتە نێو شەڕەکە. لە وتارێکی توندا، هوشداری دا: ئەو زەمان بەسەر چوو کە دەسەڵاتە بێگانەکان سەرۆک‌وەزیریان بۆ ئێران دیاری دەکرد؛ ئەو دەسەڵاتانە ئیدی ناتوانن سیاسەتە دڵخوازەکانی خۆیان بەسەر ئێراندا بسەپێنن. هەرلەو کاتەدا، بۆ ئەوەی پتر ئابڕووی ئەمینی بەرن، دۆسیەیەکیان وەکار خستەوە کە زۆر لەوە پێش بە دژی هاوسەرەکەی ساز کرابوو،و لە ئاڕشیڤی دادگادا تۆزی لەسەر نیشتبوو. لەو دۆسیەیەدا ئیددیعا کرابوو کە لە سەردەمی حکوومەتی ئەمینیدا، هاوسەرەکەی پارچە زەوییەکی بە نرخێکی زیاتر لە قیمەتی ڕاستەقینەی خۆی بە دەوڵەت فرۆشتوە. جگەلەوە، دەوڵەت ڕای‌گەیاند کە ئەمینی خۆشی بە تاوانی کەلک‌وەرگرتنی خەراپ لە ئەموالی دەوڵەتی لەو کاتەدا کە باڵیۆزی ئێران لە ئەمریکا بووە، لەژێر لێپرسینەوەی قانوونیدایە.٦٤ حەوتی ڕەشەمەی١٣٤٦ هەیئەتێکی تایبەتی کــە بەپێی قانوون بەرپرسـی لێپرسینــەوەی خیلافکاریــی سەرۆک‌وەزیران‌و وەزیرەکان بوو، پێک‌هات‌و پەروەندەی عەلیی ئەمینیی خستە بەر لێکۆڵینەوەو گەیشتە ئەو ئاکامە کە، "بەڵگەو نیشانەی پێویست بۆ لێپرسینەوەی قانوونی لە ئەمینی لەبەر دەستدان."٦٥

لە ئێران خەڵک زۆریان دەیان‌زانی کە ڕیشەی هەموو ئەو تۆمەتانە لە ناکۆکییە سیاسییەکاندایە. هەربۆیەش هیچ‌کام لەوتۆمەتانە لە دادگادا سابیت نەبوون؛ بەڵام بە باوەڕی من، بایەخی ئەو بەسەرهاتە، دەبێ لە جێگایەکی دیکەدا وەبینین. هێرش بۆ سەر ئەمینی لەلایەک ڕادەی زۆرداریی ڕوولەزیادبوونی شای دەردەخست‌و ئەو ڕاستییەی نیشان دەدا کە ئەو ئیدی هیچ جۆرە بەربەرەکانییەکی حکوومەتە سەرەڕۆیەکەی تەحەممول ناکا. جگەلەوە،هێرش بۆ سەر ئەمینی نیشانەی ئاڵوگۆڕێک بوو کە لە هووەیداو بایەخ‌و ئامانجە سیاسییەکانیدا بەدی هاتبوو. "کۆمەڵی پێشکەوتنخواز"و هووەیدا وەک جێ‌نشینی بەرەی نیشتمانی هاتبوونە سەر کار. قەرار بوو هێزە سیاسییە نێوەندڕۆیەکان‌و چینی نێونجیی ئێران ڕابکێشن‌و بایەخەکانی دێموکڕاسی بپارێزن‌و هەلومەرجێک پێک‌بێنن کە لەودا هێزە نێوەندڕۆیەکان بتوانن جێگایەک لە مەیدانی سیاسەتی ئێراندا بدۆزنەوەو داوای بکەن. کەچی دوای چەندساڵ، هووەیدا نەک‌هەر پاراستنی ئەو بایەخانەی وەلا نا، بەڵکوو بە نوێنەرایەتیی شا بۆ کەسایەتییەکی نێوەندڕۆی وەک ئەمینییش چووە مەیدان. زۆری پێ‌نەچوو کە هەموو هێزە نێوەندڕۆیەکانی کۆمەڵ، لە ئەمینی‌یەوە بگرە تا بەرەی نیشتمانی، یان بە تەواوی لەنێو چوون یان جگە لە پاسیف‌بوون‌و پەراوێزنشینی چارەیەکیان بۆ نەمایەوە. بەڕاستی دەتوانین بڵێین شا

مانەوەی بنەماڵەی پەهلەوی،و هووەیدا گیانی خۆی کردە بارمتەی زۆرداریيەک کە هەموو هێزە نێوەندڕۆیەکانی کۆمەڵی لەنێو برد. بە جۆرێکی دیکە بڵێین،وەختێک لە ساڵی ١٣٥٦دا، پاڵەپەستۆی ئابووریو فەزای کراوەی سیاسی دەستیان وەدەستی یەک داو بناخەی ڕێژیمی پەهلەوییان وەلەرزە خست،پانتایی سیاسەتی ئێران وا ببووە پێخوستی ڕمبازێنی ملهوڕی کە ئیدی هیچ هێزێکی نێوەندڕۆ کە بتوانێ ڕێژیم لە گێژاوی قەیرانەوە بەرێتە کەنارێکی ئەمنو ئەمان لە ئاسۆدا بەرچاو نەدەکەوت. لە یەک قسەدا،لووتبەرزیی دەسەڵات لە ساڵی١٣٤٧دا سەری کێشایە هەڵوەرینی ڕێژیم لە ساڵی١٣٥٧دا. کاتێک پاش چەندین ساڵ سووکایـەتیو بێڕێزی،شا لەبەر بێدەرەتانی دەستی یەکیەتیی بۆلای هێزە نێوەندڕۆیەکان درێژ کرد،ئیدی کار لەکار ترازابوو. ئەوە بوو کە ئیسلامی شۆرشگێڕانە وەک تەنیـا جێنشین لە مەیدانی سیاسەتی ئێراندا خۆی نواندو سەرەنجامیش بە دەسەڵات گەیشت.

* * *

هەر لەو ساڵەدا کە شا بە کۆمەگی هووەیدا هێرشی کردە سەر ئەمینی،ڕێگەی بە هووەیداش دا سەفەری ئەمریکا بکا. نەکـهەر هەموو سەفەرێکی سەرۆکـوەزیر، بەڵکوو هەموو سەفەرەکانی وەزیران،باڵیۆزان، فەرماندەرانی سوپا، سەرۆکانی زانکۆو هەروەها سەرۆکـوەزیرانی پێشـوو پێویستییان بە ئیزنی شا هەبوو.[66]

سەرماوەزی١٣٤٦(١٩٦٧)،باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران تەلگراڤێکی بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەو وڵاتە ناردو پێشنیاری کرد کە،"ئەمیر عەبباسی هووەیدا بۆ سەفەرێکی ڕەسمی بۆ ئەمریکا بانگهێشتن بکەن." لە نامەی باڵیۆزخانەدا گوترا بوو کە: "سروشتی پێوەندییەکانی ئێرانو ئەمریکا لە گۆڕانێکی گرنگدایە. سەربەخۆیی ڕۆژلەڕۆژزیاتری ئێران یەکێک لە هۆیەکانی ئەو گۆڕانەیە. هووەیدا زۆر حەز لە سەردانی ئەمریکا دەکاو وەک زۆربەی ئێرانییەکان،وەک نیشانەیەک لە دۆستایەتیی بەرامبەر، بایەخێکی زۆر بۆ ئەوجۆرە سەفەرانە دادەنێ. هەرچەند هووەیدا جاران مەیلێکی ناسیۆنالیستیی توندی لەخۆی نیشان دەدا، ئەگەرچی دەگەڵ وڵاتانی ئەفریقاییو ئاسیایی هاودڵیی نیشان دەدا، بەڵام هەرلەوکاتەدا باوەڕێکی توندی دژی کۆمۆنیستیی هەبوو و نەکـهەر دەرسخوێندنی بەڵکوو ئۆگرییەکانیشی ڕۆژئاوایی بوون... وا دیارە

ئەو لە ساڵانی ئایندەشدا هەروا ڕوومایەکی گرنگی مەیدانی سیاسەتی ئێران دەبێو هەربۆیە، سەفەرێکی وا پێوەندییەکانمان دەگەڵ خۆی باش‌و پتەو دەکا."[٦٧]

کۆشکی سپی‌و وەزارەتی کاروباری دەرەوە سەرەنجام پێشنیاری باڵیۆزخانەیان قبووڵ کرد، بەڵام بۆ ئەوکارە دەلیلی جیا لەوەی باڵیۆزخانەیان هەبوو. بە باوەڕی کۆشکی سپی،"ئامانجی نهێنیی بانگهێشتنی ئێمە لە هووەیدا ئەوە بوو کە دەمانەویست جگە لە شا دەرفەتی خۆدەرخستتن بە یەکی دیکە لە ڕێبەرانی سیاسیی ئێران بدەین. دەمانەویست ئەو دەرفەتە بۆ کەسانێکی وەک هووەیدا پێک بێنین. بە باوەڕی ئێمە: أ-کەسانی وەک هووەیدا شیاوی ئەوەن؛ ب-سیاسەتێکی ئاقڵانەیە ئەگەر بتوانین جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە کە ئێران لەسەر تاقە کەسێک تاپۆ نەکراوە."[٦٨]

لە کاردروستایی ئەو سەفەرەدا، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا دەیەویست سەرکۆمار بۆ وتووێژەکانی خۆی دەگەڵ هووەیدا ئامادە بکاو هەربۆیە ئەم ڕێنوێنی‌یانەی بە پێویست زانین:

"لەکاتی تاریفی پێشکەوتنەکانی ئێراندا ، دەبێ پێش هەمووان باسی شا بکرێ. دەبێ لە کارە باشەکانی شاژنە فەڕەحیش ستایش بکرێ. ئەگەر وانەبێ ئێرانییەکان قسەکانی ئێوە بە نیشانەی پشتیوانیی ئەمریکا لەم یان لەو کەسایەتی یان سیاسەت دەزانن."[٦٩]

وەزارەتی کاروباری دەرەوە، هەرلەوکاتەدا هێندێ لێکۆڵینەوەشی لەسەر فەرهەنگ‌و مێژووی ئێران لەو ڕاپۆرتەدا گونجاندبوون. دەیگوت: "ئێرانییان پێیان ناخۆشە ئەوان دەگەڵ وڵاتانی دیکـــەی خەریک‌بووژانەوە، یان وڵاتانی موسوڵمان تێک بخرێن. بە تایبەتی لە تێک‌خرانەوە دەگەڵ تورک‌و عەڕەبان بێزارن. باس لە بارەی مەزهەبیشەوە ناڕەحەتیان دەکا،چونکە ئێرانییانی دەرس‌خوێندوو لە وشکەموسوڵمانی بێزارن‌و هەرلەو کاتەدا حەز ناکەن لەو بارەیەوە دەگەڵ خەڵکی دەرەوە وتووێژ بکەن." دوابەشی ڕاپۆرتەکە باسی ئەو مەسەلە ناسکانە دەکا کە لەوانە بوو لە درێژەی وتوێژەکاندا بێنە گۆڕێ. لە ڕاستیدا،ڕاوێژکارانی وەزارەتی کاروباری دەرەوە دەیانەویست سەرکۆمار بەرامبەر بەگوتنی قسەیەک کە لەوانە بوو ئێرانییەکان پێیان ناخۆش بێ، وشیار بکەنەوە. دەیانگوت: "دەبێ لە پرسیار لە بارەی حیزبە سیاسییەکانی ئێرانەوە خۆ بپارێزێ،چونکە پارلمانی ئێران لە ڕاستیدا نیزامێکی یەک‌حیزبییە. ئێران دێموکڕاسییەکی "ڕێنوێنی‌کراو"ە

کە لەودا یەکـیەکی نوێنەرانـــــــی پارلمان لەلایەن شاوە هەڵدەبژێردرێن. ئازادیی چاپەمەنییش بابەتێکی ناسکە."[٧٠]

ڕاوێژکارانی جانسۆن هووەیدایان بە "مرۆڤێکی بێفڕوفێڵ،بێپێچوپەناو ڕاشکاو" دەزانی. دەیانگوت: "ئەو بەئاسانی دەتوانێ لە بارەی مەسەلە نیزامییەکانو سیاسەتی دەرەوەوە باسو وتووێژ بکا،بەڵام ئەم دوو بوارە لە پاوانی شادا دەبینێو بۆخۆی زیاتر باسی مەسەلە نێوخۆییەکان دەکا." ئامۆژگاریی جانسۆنیان دەکرد کە لەدیدار دەگەڵ هووەیدادا،"باشترە خۆی وا نیشان بدا کە حەز دەکا گوێی لە باسی ئاڵوگۆڕەکانی ئەم دواییەی ئێران بێ. لەو بارەیەوە خەراپ نیە بپرسێ کە شاو سەرۆکـوەزیر چۆن هەوڵ دەدەن بنیاتی ئابووریو سیاسیی پێویست بۆ ڕاکێشانی لاوانو بەشدارکردنیان لە سیاسەتدا پێک بێنن. ئەگەرچی باسی ئەو مەسەلەیە بۆ ئێمە گرنگە، بەڵام دەبێ لەبیرمان بێ کە ئێرانییەکان زۆری پێ قەڵسن."[٧١]

هەرلەو کاتەدا، ژیاننامەیەکی کورتـو بەشی زۆری وردیان دەربارەی یەکـیەکی هاوسەفەرەکانی هووەیداوە دا بە جانسۆن. بۆ نموونە لە بارەی لەیلای ئیمامییەوە هاتبوو کە،"ئەو لە وەچەی نوێی ژنانی تەواو سەربەستـو ڕۆژئاوادۆستی ئێرانییە. بەهۆشو چالاکـو ئەهلی باسو موناقەشەیە. ئیرادەیەکی زۆر پتەوی هەیە. پابەندی نەریت نیە. لەوەی بە نهێنی دەگوزەرێ ئاگادارە. زۆرخێرا نەزەری لێبڕاوانە پەیدا دەکاو جاری وایە تەنانەت وەکـ ئەهلی کێشە دیار دەکا. خانمی هووەیدا جاری وایە زۆر توندەتەبیاتـو کەمحەوسەلە دێتە بەرچاو. تاقەتی ڕێوشوێنی ڕەسمیی نیەو لە ڕێوشوێنی ڕەسمی بێزارە."[٧٢] هەر لەو ڕاپۆرتەدا هاتوە کە خانمی هووەیدا سیگاری وێنستۆن دەکێشێو لە خواردنەوەکانیش حەز لە ویسکی دەکا.

لە بەرامبەر ئەو هەموو موتاڵاو ڕاپۆرتە دوورودرێژەدا،خۆسازکردنی هووەیدا بۆئەو سەفەرە زۆر نارێکـو سەرسەرەکی دیار بوو. سەرچاوەی سەرەکیی زانیارییەکانی لە بارەی ئەمریکاو سیاسەتمەدارەکانیەوە سیووسی غەنی بوو. ئەو کوڕی پزیشکێکی ناسراوو ئەدیب بوو و بەرەبەرە بوو بە یەکێک لە گرنگترین ڕاوێژکارانی هووەیداو وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا ئەوی وەکـ "وەکیلێکی ئێرانی، بە توانایەکی سەرسوڕهێنو ئۆگریی زۆر جۆراوجۆرەوە" دەناسی. دەیگوت: "لایەنگری قانوونی بنەڕەتیی مەشرووتەیەو ڕەخنەی سەرەکیی لە ڕێژیمی ئێستا نیزامە زۆردارەکەیەتی...ئەدەبیاتی

فارسیو ئینگلیسیو کلاسیکی ئەمریکایی باش خوێندۆتەوەو دەناسێ... تەواویش شارەزای سینەمایە. وا دیارە لێکۆڵینەوەی لە بواری بارودۆخی سیاسیی ئەمریکاوە،ساڵی١٣٤٧ سەرۆک‌وەزیری خستە ئەو فکرەوە کە دەگەڵ خۆی بیباتە ئەمریکا."[٧٣] دیارە ئەمرۆ غەنی بە ڕاوێژێکی شیرینو خۆبەکەم‌گرتنێکی جێی ستایشەوە جەخت دەکاتەوە کە لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەمریکا شتێک زیاتر لە خوێندنەوەی وردی "بڵاوکراوە ڕۆژانەکانی ئەمریکا" نەبووە. هەربە پشت‌بەستن بەو خوێندنەوەیە،لە کۆتایی ساڵی١٣٤٦دا پێش‌بینیی کردبوو کە نیکسۆن سپیرۆ ئەگینوو* وەک یارمەتیدەری خۆی هەڵدەبژێرێ. دیارە پێش‌بینییەکەی ڕاست دەرچوو،و هەرئەو ڕاستییەش هووەیداو زۆری دیکە لە کاربەدەستانی ئێرانی قانیع کرد کە غەنی نەک‌هەر ئاگادارییەکی سەرسوڕهێنی لە ئاڵوگۆڕە سیاسییەکانی ئەمریکا هەیە،بەڵکوو پێوەندییەکی بەربڵاویشی دەگەڵ ئەم وڵاتە هەیە.[٧٤]

خۆسازکردنی هووەیدا بۆ سەفەرەکەی لە لایەنێکەوە نەریت‌شکێن بوو. دابی باو ئەوە بوو کە سیاسەتمەدارانی ئێرانی قاڵی، یان مینیاتۆری ئێرانی‌یان بە دیاری دەدا بە هاوتایانو میوانانو میواندارانی خۆیان. هووەیدا بڕیاری دا لە جیاتی قاڵیو مینیاتۆر،نیگار(نقاشی)ی ئێرانی بۆ خانەخوێ ئەمریکاییەکانی بە دیاری بەرێ. بە دەستووری وی دەوڵەت پازدە تابڵۆی لە سوهرابی سوپێهری کڕینو هەر ئەو تابڵۆیانەی بە دیاری دان بە ئەمریکاییەکان.[٧٥] لە بەرامبەردا،ئەمریکاییەکانیش بە نۆرەی خۆیان،بۆ ڕێزگرتن لە "مێشکی چالاکو زیندوو"ی هووەیدا، جێ‌پیپێکی هەڵکەندراو،قتوویەکی زینەتیی سەرمێز، چەند پیپو بژاردەیەک لە بەرهەمە تازەکانیان لە بواری سیاسەتو دەوڵەتو مێژوودا، بە دیاری دایە.[٧٦]

سەرباری ئەو هەموو کاردروستاییو بەرنامەڕێژییە،وەختێک زەمانی سەفەری هووەیدا بۆ ئەمریکا گەیشت،چەند حەوتوو زیاتری بۆ کۆتایی دەورانی سەرکۆماریی جانسۆن نەمابوو. ئەو لە ڕاستیدا سەرکۆمارێکی دەست‌وپێ‌شکاو بوو. هەروەک لە دەقی وتووێژەکانی هووەیداو سەرکۆمار لە کۆشکی سپی دەردەکەوێ،لەو دیدارەدا خاڵی ڕوون، یان زۆر گرنگ باس نەکران. بە پێچەوانە،ئەم دووانە بە باسو هەڵسەنگاندنێکی گشتی لەبارودۆخی نێونەتەوەیی وازیان هێنا. لەلایەک هووەیدا هیوای دەربڕی

---

*Spiro Aginew

كە،"ژمارەیەكی زیاتر لە كومپانییە ئەمریكاییەكان سەرمایەكانیان لەئێران وەگەڕ بخەن." جانسۆنیش لە وەڵامدا گوتی: "لەو بۆچوونە ڕووناكبینانەی [دەوڵەتی ئێران] زۆر خۆشحاڵە." ئەو گوتی،" سەفەری بۆ زۆر وڵات كردوە، بەڵام لە هیچ كوێ تووشی ڕێبەرییەكی زیرەكترو كاریگەرتر [لە ئێران] نەبووە."[٧٧]

سەرنجڕاكێشترین باری ئەم وتووێژانە پێوەندیی بە مەسەلەی چەكوچۆڵی نیزامی، بوودجەی سوپای ئێران‌و ئەمنیەتی خەلیجی فارسەوە هەبوو. جانسۆن زۆر بە تێبینی‌و پارێزەوە،و بە هەزارو یەك شێرورێوی‌هێنانەوە، ئاماژەی بە مەسەلەیەك كرد كە لە تەواوی ماوەی دەساڵی پێشتردا،گرنگترین تەوەری ناكۆكییەكانی ئێران‌و ئەمریكا بوو. گوتی:"ئەمن هەمیشە نیگەرانم كە نەكا ڕادەو پەرەگرتنی بوودجەی نیزامیی ئێران هەڵدانی ئابووریی وڵات بخاتە مەترسییەوە." ئاغای سەرۆكوەزیر لە وەڵامدا گوتی: "لەو بارەیەوە ،دڵنیا بە كە لەنێو ئەم دووانەدا پێوەندییەكی هاوتا بەرقەرارە."٧٨ دەبینین كە ڕاوێژی یەكجار بەپارێزی جانسۆن دەگەڵ ڕاوێژی كەم‌وزۆر فەرماندەرانەی كاربەدەستانی دەوڵەتی كەنەدی جیاوازییەكی بنەڕەتیی هەبوو. جگەلەوە، ساڵی١٣٤٠، كەنەدی‌و هاوڕێكانی لە هێنانەگۆڕی "پرسگەلێكی ناسك"ی وەك دێموكڕاسی،و بەشداریی خەڵك لە سیاسەتدا دوودڵ نەبوون، بە پێچەوانە، بە وتەی شا خۆی،"لەسەر ئەوە مكوڕ بوون كە تەنانەت وردەكاریی چەندوچۆنی نەفەرات‌و چەكداركردنی سوپای ئێرانیش بۆخۆیان دیاری بكەن."[٧٩]

بەشی هەرەزۆری دەورانی سەرۆكوەزیریی هووەیدا هاوكات دەگەڵ ئەوساڵانە بوو كە لەواندا شاو ئێران سەربەخۆییەكی نەدیتراویان هەبوو. ساڵی١٣٤٥،ڕێكخراوی سیا لە ڕاپۆرتێكی تایبەتی لەژێر ناوی"بیرو بۆچوونی ئێستای شا"دا، ئیددیعای كرد كە،"شا دوای بیست‌وپێنج ساڵ پادشایەتی، بۆ یەكەم‌جار وەك فەرمانڕەوایەكی سەربەخۆ ڕەفتار دەكا. ئەو چارەنووسی خۆی وەك پادشایەكی نوێخوازو پێشكەوتوو بەدەستەوە گرتوە."[٨٠] لە ڕاپۆرتێكی دیكەدا، سیا تەنانەت هۆشداریش دەدا كە،"سەربەخۆیی ڕوولەزیادبوونی شا لەوانەیە لە نێوان ئەوو ئەمریكادا ئاڵۆزی دروست بكا." لە بەشێكی دیكەی هەرئەو ڕاپۆرتەدا هاتوە كە لە چەند ساڵی دواییدا، شا سەركەوتنەكانی "زۆرتر بە پێچەوانەی پێشنیارەكانی ئەمریكا بە دەست هێناون‌و لە ئاكامدا سەركەوتنە بەرچاوەكانی بە حیسابی دروستیی سیاسەتەكانی‌و تێگەیشتنی سیاسیی خۆی دادەنێ. هەر ئەم باوەڕە ئەوی لە

شایەکی لەرزۆکـو بێدەسەڵاتەوە کردۆتە سوڵتانێکی بەتواناو متمانەبەخۆ."[٨١] لە ڕاستیدا دەتوانین کڕینی کارخانـەی ئاسن‌تواندنەوە لە شووڕەویو دابین‌کردنی سەرمایەکەی لە ڕێگای فرۆشتنی گاز بەو وڵاتەوە بە یەکێک لە بەڵگەکانی ئەو سەربەخۆییە تازەدەستکەوتووە بزانین. نەخشی ئێران لە ڕێکخراوی ئۆپێکدا،ئامادەیی شا بۆ بەرەوڕووبوونەوەی ڕۆژئاوا، پێداگرتنی لەسەر زیادکردنی نرخی نـــەوتـو مل‌بەملەی لێبڕاوانەی دەگەڵ نیکسۆن لەو بارەیەوە لە نیشانەکانی دیکەی ئەو سەربەخۆییە بوون.

بەڵام ڕووداوە خەماوییەکانی دەیەی دواتر بە ئاشکرا نیشانیان دا کە ئەو هەستی سەربەخۆبوونەی شا زۆر ناسکـو بێبناخە بوو. بە دەرکەوتنی یەکەمین نیشانەکانی درزتێکەوتنی کۆشکی پڕشکۆی پادشایەتی،ئەو هەستی سەربەخۆییو دەسەڵاتەی شا یەکسەرو بە شەوێک بوو بە هێندێک سیاسەتی جارێک بێ مەنتیقو جارێک لەرزۆکـو سەرەنجامیش گەیشتە مل‌کەچیی تەواو بەرامبەر بە فەرمانو نەزەری دەوڵەتانی ڕۆژئاوا. لایەنگرانی شاو پادشایەتی بۆ دیتنەوەی کلیلی ئەو مەتەڵۆکەیە،زۆرتر خەتای ئەو دەرمانانە دەگرن کە شا بۆ بەربەرەکانی دەگەڵ شێرپەنجە بەکاری دێنان،واتە ئەو نەخۆشییە کە ئاخرەکەی پێشی مرد. دیارە گومان لە کاریگەریی خەراپـو زیانباری هێندێک لەو دەرمانانەدا نیە. جگەلەوە، شا لەو سەردەمەدا تووشی خەمۆکییەکی توندیش ببوو،کە هێندێک دەرمانیشی بۆ ئەو نەخۆشییە دەخواردن. تێکەڵکردنی ئەو دووجۆرە دەرمانەش لەوانەیە شوێنەواری خەراپی هەرکامێکی دووچەندانە کردبێتەوە. بەڵام بە باوەڕی من ڕیشەی ڕەفتاری سەیری شا دەبێ لە هۆکارە دەروونییەکانو سروشتی کەسایەتیی خۆیدا وەبینین. هەر لە ساڵی١٣٢٠، واتە لەو کاتەوە کە ئینگلستانو شووڕەوی ڕەزاشایان ناچار کرد لە تەختی شایەتی بێتە خوار، جێنشینی لاو دەیەویست دەگەڵ بابی وڵات بەجێ بێڵێ. ساڵی١٣٣٢ش، تەنانەت پێش ئەوەی چارەنووسی کۆدیتا ڕوون بێتەوە لە ئێران ڕای‌کرد. جگەلەوە دەزانین کە ساڵی١٣٤٠یش نیازی بوو وڵات بەجێ بێڵێو ساڵی دواتریش هەڕەشەی لە ئەمریکا کرد کە ئەگەر فشاری زۆرتری بۆ بێنن، لە پادشایەتی دەکشێتەوە. سەرەنجامیش ساڵی١٣٥٧، کاتێک شەپۆلی دژایەتییەکە هەڵچوو، ئەو بۆ ڕۆیشتن دەقیقەی دەژماردن. بەڵام ساڵی١٣٤٧، ئەودەم کە هووەیدا دەچووە ئەمریکا، دەورانی بڕەم‌بڕەمی شا هێشتا لەگۆڕێدا بوو و سەربەخۆیی-خوازییەکەی هەردەهاتـو زیاد دەبوو.

بێگومان هووەیدا بناخەدانەری ئەو سەربەخۆییە تازەدەستکەوتووە نەبوو،بەڵام دنیادیدەیی‌و پێگەیشتوویی فەرهەنگیی خۆی‌و دەوروبەرو هاوکارە تەکنۆکراتەکانی کە چاوترساوی ڕۆژئاوا نەبوون دەستی وەدەست یەک داو سەقامگیری‌و توانای بە ڕووحی سەربەخۆیی تازە بەخشی. جگەلەوە،تەنانەت لایەنگرانی هووەیداش ئەم نوکتەیان قبووڵە کە،"ئەو بە زیرەکی‌و بیرتیژیی خۆی باش تێگەیشتبوو کە شا تینووی پێهەڵلاگوتنە. دەی-زانی شا پێی خۆشە دەگەڵ دوگۆل بەراوردی بکەن."[٨٢] لە هەمووی گرنگتر ئەوە بوو کە زیادبوونی لەنەکاوی داهاتی نەوت پاڵپشتی ماڵیی بۆ ئازایەتیی سیاسی‌و سەربەخۆیی ڕوولەزیادبوونی شا پێک دێنا. هەرلەو کاتەدا ڕۆژبەڕۆژ ئەوی لە دروستیی بۆچوونەکانی دڵنیاتر دەکرد. بەرەبەرە ئەو متمانە تازە دەستکەوتووەی شا بە بیروباوەڕەکانی ئەوەندە بەهێز بوو کە گەیشتە دەروازەی شێتی . بەڕاستی پێی وابوو لە هەمووکەس زیاتر قازانج‌و زەرەری ئێران دەناسێ. پاش ماوەیەک وای لێهات کە ئێرانیش بۆ بەرزەفڕییەکانی بەس نەبوو. زیاترو زیاتر بۆ کۆمەڵە ڕۆژئاواییەکانیش بە زمانێکی توند حوکم‌و دەستووری دەردەکرد،خاڵە لاوازەکانیانی دەژماردو ئامۆژگاریی دەکردن. شکی تێدا نیە کە زیرەکیی هووەیداو شارەزایی وردی لە ئەدگاری شا لەلایەک دەبووە هۆی ئەوە کە بە پێهەڵلاگوتنی هێندێجار زێدەڕۆییانەی شا، دەورانی حکوومەتەکەی درێژ بکاتەوە،و لەلایەکی دیکە،لەو ڕێگەیەوە خۆپەرستیی شا بەرێتە سەر.

دیارە ئەگەر ئاڵوگۆڕەکانی ئەو سەردەمەی ئێران لە دوورەدیمەنی مێژووییدا سەیر بکەین، ئەودەم ڕەنگە ڕیشە دەروونییەکانی سەرهەڵدانی ئەو خۆپەرستییەو ئەو لەخۆباییبوونە زیانبار، بەڵام لەچارنەهاتووەی شا باشتر بناسین. ئەوەندە بەسە لە بیرمان بێ کە لەساڵی یەکەمی سەرۆک‌وەزیریی هووەیدادا، بانکی ناوەندیی ئێران بۆ دانی خەرجی ڕۆژانەی دەوڵەت، پێویستیی بە قەرزێکی فەوریی پێنج میلیۆن دۆلاری هەبوو. مەهدیی سەمیعی، کە ئەودەم سەرۆکی بانک بوو،ناچار بوو لە دۆستایەتیی خۆی دەگەڵ سەرۆکانی بانکەکانی دەرەوە کەلک وەرگرێ و قەرزی پێویست دابین بکا. دەساڵ دواتر، هەرئەم دەوڵەتە گەیشتبووە قۆناغێک لە سامانداری، کە شا، بە وتەی ڕێکخراوی سیا،کەوتە "زێدەخەرجی"و لە ماوەیەکی کورتدا حوکمی کرد کە ئێران نیزیک بە دوومیلیارد دۆلار قەرزو کۆمەگی خۆڕایی بدا بە وڵاتانی بێگانە،لەوانە فەڕانسەو ئینگلیس. دیارە لە نێوان دەوڵەتێکدا کە موحتاجی پێنج میلیۆن دۆلاربوو دەگەڵ دەوڵەتێک کە دەیتوانی ساڵێ دوومیلیارد دۆلار بدا بە وڵاتانی دیکە جیاوازی لە زەوی تا

ئاسمان بوو. شاش، بەهەق، خۆی بە میعماری سەرەکیی ئەو بازدانە گەورەیە دەزانیو لە ئاکامدا تووشی خۆپەرستی هاتو خۆی لێ بوو بە ئەقڵی گشتی. بەڵام هەرچۆنێک بێ یەکەم نیشانەکانی ئەم گۆڕانە لە جێگەوپێگەی نێونەتەوەیی ئێراندا بە ئاشکرایی دەتوانین لە ڕاوێژی وتووێژی جانسۆنو هووەیدادا ببینین.

هووەیدا، لە دیداری خۆی دەگەڵ جانسۆندا ئاماژەی بە دووخاڵی گرنگی دیکەش کردو هەردووکیشیان دواتر بوونە پایەی سیاسەتی دەرەوەی ئێران. لە بواری چوونەدەری هێزەکانی ئینگلیس لە خەلیجی فارسدا،کە قەرار بوو تا ساڵی ١٣٥٠ تەواو بێ، هووەیدا بە لێبڕاوییەوە گوتی: "ئەمنیەتی خەلیجی فارس"دەبێ "بخرێتە سەر شانی خەڵکی ناوچەکە"و هیچ هێزێکی دیکە لەو بارەیەوە مافی دەستتێوەردانی نیە. هووەیدا جگە لەوەش ئاماژەی "بە ڕاپۆتگەڵیکی جێی نیگەرانی لە بارەی عێڕاقەوە" کرد. گوتی: "عێڕاق خەریکی ئامادەکردنی چەکوچۆڵو ئامرازی پێویست بۆ شەڕی شیمیاییە. شووڕەوییەکان تائێستا لەو بارەیەوە هاوکارییان نەکردوون. عێڕاقییەکانیش ئێستا دەستەوداوێنی بوڵگارستان بوون." ئەو گوتی"فکری بوونی چەکی شیمیایی لە دەستی حکوومەتێکی ناسەقامگیری وەک عێڕاقدا ئەندامی وەلەرزە دەخا."[83] ئەمڕۆ بەداخەوە دەزانین کە ئەو نیگەرانییەی هووەیدا بێبناخە نەبوو. ڕاست دوازدە ساڵ دواتر، هەرئەو "حکوومەتە ناسەقامگیر"و بەڕاستی خوێنخۆرە لە شەڕی درێژو خوێناویی خۆی بە دژی ئێراندا -شەڕێک کە بەهۆی سەرسەختیی [سەربەخۆییخوازانە]ی ئایەتوڵڵا خومەینییەوە دوورودرێژتریش بۆوە- لەوچەکە شیمیاییانە کەلکی وەرگرتوەو هەزاران ئێرانیی کوشتوە.

قسەکانی هووەیدا لە بارەی ئەمنیەتی ناوچەی خەلیجی فارسەوە لە چەند لایەنی گرنگی دیکەشەوە جێی سەرنجن. لەلایەکەوە دەتوانین ئەو قسانە وەک بەشێک لە زەمینەی مێژوویی "دوکترینی نیکسۆن" دابنێین. دەزانین کە "دوکترینی نیکسۆن" لەسەر ئەو بناخەیە دامەزرابوو کە دەوڵەتی ئەمریکا ئیدی نە دەتوانێ، نە دەبێ ڕۆڵی ژاندارمو پۆلیسی دنیا یاری بکا. لە جیاتی ئەوە، دەبێ لە هەر ناوچەیەکی جیهان،یەکێک لە دەوڵەتانی ناوچە کە توانای پێویستیان هەیە، چەکدارو بەهێز بکاو وەک ژاندارمو پارێزەری ئەمنیەتو سەقامگیریی ناوچە بەهرەیان لێوەرگرێ. نیکسۆن ئەم تیئۆرییەی یەکەمجار لە وتارە بەناوبانگەکەی لە دوڕگەی گووام* لە ساڵی١٣٤٨(١٩٦٩)دا هێنایە

*Guam

گۆڕێ. یەکێک لە گرنگترین ئاکامەکانی دوکترینی نیکسۆن سیاسەتی تازەی ئەمریکا لە بەرامبەر فرۆشتنی چەک بە ئێراندا بوو.** «لەوەودوا ئەمریکا قبووڵی کرد کە. "ئێران باشتر لە هەر وڵاتێکی دیکە دەتوانێ سەقامگیریو ئەمنیەتی ناوچەی خەلیجی فارس دابینو مسۆگەر بکا. دیارە ئەمریکا هەروەک جاران درێژە بە هاوکاریی پێویستی ئێران [لەبواری نیزامیو دیفاعی]دا دەدا... ئەمریکا لەوەودوا قبووڵی کرد کە... بڕیارلەسەر چەندو چۆنی کڕینی چەک بۆ ئەرتەشی ئێران دەبێ زیاتر بدرێتە دەست ئێران."[٨٤] بە جۆرێکی دیکە بڵێین،بۆ ئەوەی شا بتوانێ ئەرکی ژاندارمی ناوچە بەجێ بگەیەنێ، دەسەڵاتی تەواوی پێدرا کە چەکی پێویستی خۆی، بێ هیچ نیگەرانییەک لە بەرتەسک-کردنەوە لەلایەن ئەمریکاوە،لەو وڵاتە داوا بکا. ئەم بڕیارەی نیکسۆن، بەباوەڕی من،خاڵێکی وەرچەرخانی مێژووی ئێران بوو. ڕەنگە پێویست بی، لە خۆمان بپرسین کە ئەگەر نیکسۆنیش وەک سەرکۆمارەکانی دیکەی ئەمریکا-لە ئایزەنهاوێرەوە تا جانسۆن-هەروا هەوڵی دابایە بوودجەی نیزامیی ئێران بەرتەسک بکاتەوە، ئەگەر دەستی شای لە کڕینی چەکدا،لە باری چەندیوچۆنییەوە ئاوەڵا نەکردایە، دواڕۆژی ئێرانو ڕێژیمی پەهلەوی چ گۆڕانێکی بەسەردا دەهات. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ئەو ساڵانەی دوکترینی نیکسۆن ڕێکدەخرا، ئیدی لە ئێراندا کەس نەبوو بتوانێ لە بەرامبەر ئیشتیای بێکۆتایی

** ئارمەن مایر کە لە ساڵی١٣٤٣وە تاساڵی١٣٤٨ (١٩٦٤تا١٩٦٩) باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێران بوو، نوکتەیەکی مێژوویی جێی سەرنج لەو بارەیەوە دێنێتە گۆڕێ کە پێویستە ئەو کەسانەی ئۆگری مێژووی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکان لێیورد ببنەوە. بە وتەی مایر، شا نەخشێکی گرنگی لە دروستکردنی دوکترینی نیکسۆندا هەبوو. دەڵێ وەختێک لە ساڵی١٩٦٧دا نیکسۆن سەفەری ئێرانی کرد،چەند سەعات دەگەڵ شا دووبەدوو دانیشتن. لەم دیدارەدا، شا بۆچوونەکانی خۆی دەربارەی ئەمنیەتی ناوچەی خەلیجی فارسەوە شی کردەوەو هەر ئەمە بوو بە هەوێنی "دوکترینی نیکسۆن". هێندێ بەڵگەی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا نەکهەر ئەو باوەڕەی مایر پشتڕاست دەکەنەوە، بەڵکوو نیشان دەدەن کە تەنانەت پێش دیدار لەگەڵ نیکسۆنیش،شا بیروبۆچوونێکی گرنگی وەک ئەوەی هێناوەتە گۆڕێ. بۆنموونە، لە خەزەڵوەری ١٣٤٥دا، ئاوریل هەریمەن بە نوێنەرایەتیی جانسۆن هاتە ئێرانو چاوی بە شا کەوت. لەو دیدارەدا شا پێی داگرت کە "ئەم ڕۆژانە ئیدی بۆ وڵاتێکی وەک ئێران مومکین نیە بۆ دابینکردنی ئەمنیەتی خۆی پاڵ وەپشتیوانی یان دەستتێوەردانی دەسەڵاتێکی گەورەی وەک ئەمریکا بدا...ئێران دەبێ بۆ ڕەواندنەوەی مەترسیی ناوچەیی توانای نیزامیی پێویستی هەبێ. بڕوانە:

US Embassy, Tehran, iran, "Telgeram fram the embassy hn iran, FOREIGN RELATIONS OF UNITED STATES<1964 -68, VOL.XX11.(Wasgington, DC 1999), 327-3ykey uemrykakany d30

شا بۆ کڕینی چەک‌وچۆڵدا بەربەرەکانی بکا. هووەیدا کە بێ‌شک لەو بارەیەوە بەرەنگارییەکی ئاشکرای نیشان نەداوە،زۆر وەخت لە خۆبەخۆیایەتیدا لە دەست ئەو ڕاستییە ناڵەی دەهات کە زیاتر لە سەدی‌حەفتای بوودجەی ساڵانەی وڵات لەژێر چاوەدێریی هێندێ ئۆرگانی وەک ساواکدا بۆ هێندێک بەرنامە خەرج دەکرێ کە سەرۆک‌وەزیرو کابینە چووکترین ئاگاداری‌یان لێی نیە.[85]

زیاد بوونی نرخ‌و داهاتی نەوت دەستی وەدەست دوکترینی نیکسۆن داو هەلومەرجێکی پێک‌هێنا کە لەودا شا توانی ئەرتەشی ئێران لە ڕادەیەکی نەدیتراودا بەهێز بکاو نوێی بکاتەوە. کەلک‌وەرگرتن لە هێزە زەربەتییەکانی ئێران بۆ ڕاگرتن‌و سەرەنجام سەرکوتی بزووتنەوەی مارکسیستیی شۆرشگێڕانەی زوفار دەبێ وەک نوێنگەیەکی سەرکەوتووی دوکترینی نیکسۆن دابنێین. هەرلەو کاتەدا،دەگەڵ گرنگیی مەسەلەکە، بڕیاری ناردنی ئەرتەشی ئێران بۆ زوفار تەنانەت یەک جاریش لە کابینەی هووەیدادا باس نەکرا. زۆر بەڵگە نیشان دەدەن کە هووەیدا تەنیا وەختێک لە ناردنی ئەرتەشی ئێران[بۆ زوفار] ئاگادار بوو کە هەواڵدەرییە نێونەتەوەییەکان بابەتگەلێکیان لەو بارەیەوە نووسی. جگەلەوە،ئەو مەسەلانەی پێوەندی‌یان بە سیاسەتی دەرەوە، ئەمنیەتی نێوخۆیی، نەوت،گاز، ئێنێرژیی ئەتۆمی‌و ئەرتەشەوە هەبوو هەرگیز لە هەیئەتی دەوڵەتدا باس نەدەکران. کاتێک لە هەرکام لەو بوارانەدا پێویستیی بە بوودجەی زیادی پەیدا دەبوو، بڕیارنامەیەک دەنووسراو وەزیرەکانیش دەیان‌زانی کە شا حەوسەلەی باس‌و وتووێژی هیچ‌کام لە ئەندامانی هەیئەتی دەوڵەتی نیە. مەجیدی کە لە وەزیرانی جێی متمانەی هووەیدا بوو، تەنانەت ئیددیعا دەکا کە وەختی هاتنەگۆڕی ئەو جۆرە پرۆژەبڕیارانە لە هەیئەتی دەوڵەتدا، هووەیدا هەمیشە پێشی هەرجۆرە باسێکی جیددیی دەگرت‌و دەرەتانی باس‌و ڕادەربڕینی بە وەزیرانی ناڕازی نەدەدا.[86] دیارە مەجیدی وەڵامی ئەو پرسیارە ناداتەوە کە ئەو وەزیرە ناڕازییانە بۆچی باوەڕەکانی خۆیان بۆ نموونە لە مەجلیس یان مەیدانێکی دیکەدا نەدێنایە گۆڕێ‌و لەوەش گرنگتر، بۆچی،بە حورمەتی ئەو بیرو بۆچوونە نەیارانە، لە دەوڵەت نەدەکشانەوە.

هەوڵی شا بۆ ئەوەی ئێران بکاتە دەسەڵاتی سەردەستی ناوچەی خەلیجی فارس،و هەروەها مکوڕبوونی لەسەر زیادبوونی نرخی نەوت،ئەوی بە ئاشکرا خستە ڕووبەڕووی ئینگلستان. زۆر ڕاپۆرتی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکاو ئینگلیس‌و باڵیۆزخانەی

ئەمریکا لە ئێران‌و لە ئینگلیس، هەموو باس لە "تاریک‌بوونی پێوەندییەکانی ئێران‌و ئینگلیس" دەکەن. بۆ نموونە،واڵتێر ئانەنبێرگ*،باڵیۆزی ئەوکاتی ئەمریکا لە لەندەن، لە ڕاپۆرتێکدا نووسی،"بە باوەڕی ئێمە دەوڵەتی ئینگلیس هێندە حەز ناکا ئێران نەخشێکی گرنگ‌و یەکلاکەرەوە لە ناوچەی خەلیجدا یاری بکا،واتە نەخشێک کە ئێران بەحەقی خۆی دەزانێ... قازانجی سیاسیی ئینگلیس زۆرتر دەگەڵ عەرەبەکانی دەوروبەری خەلیج تێکەلە. هەرنەبێ تا کاتێک چوونەدەری ئینگلستان لە خەلیج تەواو دەبێ، وەزع هەروا دەبێ. هەتا کاتێک بەستراوەیی [ئینگلیس بە عەرەبەکان] درێژەی هەبێ، ئاڵۆزیی نێوان ئێران‌و ئینگلیسیش درێژەی دەبێ."[٨٧] یەکێک لە نیشانە دیارەکانی ئەم ئاڵۆزییە،ڕەخنەی ئێران لە ئینگلستان لە پووشپەڕی١٣٥٠دا بوو. دەوڵەتی ئێران زۆر ناڕازی بوو کە،" ئەم دواییانە،عولیاحەزرەت شاژنیش لە وتارە ڕەسمییەکان‌و جاروبار تەنانەت لە وتووێژی تایبەتییشدا،لە جیاتی وشەی خەلیجی فارس وشەی خەلیج بەکار دێنێ."[٨٨] کەمێک دوای ئەو داستانە، باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران هوشداری دا کە،قەیرانی پێوەندییەکانی ئێران‌و ئینگلیس"،دەرکەوتوەو "نیشانەی جۆراوجۆر لەو بارەیەوە دێنە بەرچاو کە هەموویان زیادبوونی هەستی دژایەتیی ئینگلیس لە دەوڵەتی ئێراندا دەردەخەن."[٨٩]

ئەم قەیرانە ڕۆژبەڕۆژ توندتر دەبوو و مەسەلەی نەوتیش سەربار بوو. ئاخرەکەی لە بەفرانباری١٣٥١دا وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەوکاتی ئینگلستان داگلاس هۆم**پەیامێکی توندی بۆ شا نارد. دەستووری بە باڵیۆزی ئینگلستان دا کە، "بۆخۆی ئەو پەیامە بۆ شا بەرێ‌و نامەکە ڕاوێژێکی پڕهەڕەشەو ڕاشکاوانەی هەبوو."[٩٠]

مەسەلەی نەوت هەر بۆ ئینگلستان گرنگ نەبوو. دەوڵەتی ئەمریکاش هەر بەو ڕادەیە نیگەرانی چوونەسەری نرخەکان بوو، هەربۆیە، لە دیداری هووەیدا دەگەڵ جانسۆنیشدا مەسەلەی نەوت نەخشێکی گرنگی یاری کرد. لە وتووێژی ئەم دووانەدا کە لە کۆشکی سپی بەڕێوە چوو، هووەیدا،"وەبیری هێنایەوە کە دەوڵەتی ئەفریقای باشوور،کانە چۆڵەکانی کردوونە عەمباری نەوت."[٩١] پێی وابوو ئەمریکاش دەتوانێ کارێکی وا بکاو ئەودەم بە کەلک‌وەرگرتن لەو عەمبارە تازانە،نەوتێکی زۆرتر لە ئێران بکڕێ. ڕاوێژکارانی جانسۆن پێشتر هوشداریان پێ دابوو کە هووەیدا مەسەلەی نەوت‌و

---

*Annenberg

**Douglus-Home

فرۆشتنی نەوتی زۆرتر دێنێتە پێش،بەڵکوو جوابی پێویستیشیان بۆ ئامادە کردبوو. بە جانسۆنیان گوتبوو لە وەڵامی ئەو داوایەدا بڵێ ئەمریکا بە مەرجێک حازرە نەوتی زۆرترلە ئێران بکڕێ کە "نرخەکەی بەقازانج بێ."[٩٢] جانسۆنیش ڕاست ئەم قسەیەی پێ-گوتو هەرلەوکاتەدا وەبیری هێنایەوە کە مەسەلە گرنگە سیاسییەکانو یەک لەوان نەوت لە ئەستۆی دەوڵەتی تازەی نیکسۆنن. پێش ڕۆیشتنی هووەیدا لە دەفتەری سەرکۆمار، جانسۆن،واڵت ڕاستۆ*** و هێنری کیسینجێری بۆ وتوویژ دەگەڵ سەرۆک-وەزیر بانگ کردە ژووری‌و پێش‌بینیی کرد کە دەوڵەتی تازەی ئەمریکاش پێوەندیی باشی ئێران‌و ئەمریکا دەپارێزێ.[٩٣]

جانسۆن،بێ‌ئەوەی بەخۆی بزانێ،پێش‌بینییەکی دیکەشی کرد. لە ڕێوڕەسمی شێوێکدا کە بە شانازیی هووەیدا لە کۆشی سپی ڕێک خرابوو، لەسەر مێزی نان‌خواردن چەند شێعرێکی لە شالیر شاکاری شکسپێر خوێندنەوە. ئەو چەند بەیتە بێ‌ئەوەی جانسۆن بزانێ، پێش‌بینییەکی بەڕاستی وردی دوارۆژی هووەیدا دەرچوون. شکسپێر دەڵێ:

ئەوانەی بە هیوای قازانج خزمەت دەکەن‌و

تەنیا هەوای ڕواڵەتیان لەسەردایە

دەگەڵ یەکەمین دڵۆپە بارانەکان دەڕۆن‌و

لە بەرامبەر گەردەلوولدا بە تەنیا بەجێت دێڵن [٩٤]

هووەیدا لە ماوەی مانەوەی لە ئەمریکادا سەری ئەنجومەنی ڕۆژنامەنووسان و"شووڕای پێوەندییەکانی دەرەوە"ی دا؛ دیدار دەگەڵ ئەو دوو گرووپە، بەشێک لە بەرنامەی بەشی زۆری ئەو ڕێبەرە سیاسییە گرنگانەیە کە سەفەری ئەمریکا دەکەن. لە نیۆیۆرک هووەیدا چاوی بە نیکسۆن‌و دێڤید ڕاکفللێریش کەوت‌و جگەلەوە وتوویژێکی دەگەڵ "سەرۆکانی کومپانییە نەوتییەکانی ئەمریکا کە ئەندامی کۆنسێرسیۆم بوون ئەنجام دا. جەختی دەکردەوە کە ئێران دەیەوێ ڕۆژانە پێنج میلیۆن بۆشکە نەوت دەربێنێ. هەرلەو کاتەدا وەبیری هێنایەوە کە ئەو زێدە بەرهەم‌هێنانە... لە دوارۆژدا دەستی عەرەبەکان لە ململانە دەگەڵ ڕۆژئاواو کەمکردنەوەی ناردراوی نەوتدا

***Rostow

دەبەستێ."[95] وەبیرهێنانەوەو پێشبینییەکەی هووەیدا ڕاست دەرچوو. کاتێک لە ئۆکتۆبری١٩٧٣دا، وڵاتانی عەرەبی لە ئاکامی شەڕی عەرەب‌و ئیسرائیلدا،حازر نەبوون نەوت بە ڕۆژئاوا بفرۆشن، ئێران نەچووە پاڵ ئەو بایکۆتە نەوتییەو هەروەک جاران نەوتی نەک‌هەر بە ڕۆژئاوا بەڵکوو بە ئیسرائیلیش فرۆشت.

هەرچەند لەکاتی دیدار لەگەڵ جانسۆندا هەوڵی هووەیدا بۆ فرۆشتنی نەوتی زیاتر بە ئەمریکا سەر نەکەوت، بەڵام چەند سەعات دوای ئەو دیدارە، ئەو سەرکەوتنێکی چاوەڕواننەکراوی بەدەست هێنا. باڵیۆزخانەی ئێران ئەو شەوە بە شانازیی هووەیدا میوانداررییەکی ڕێک خستبوو. لەنــەکاو جانسۆن بێ خەبەردانی پێشوو هاتە میواندارییەکە. هاتنی جانسۆن لەو ڕووەوە سەرسوڕهێن بوو کە بەپێی ڕێوشوێنی دیپلۆماسی،سەرکۆماری ئەمریکا تەنیا بەشداری میواندارییەک دەبێ کە بە شانازیی سەرانی وڵاتانی دیکە بەرپا کرابێ. هاتنی جانسۆن بۆ میواندارییی باڵیۆزخانەی ئێران بەو مانایە بوو کە دەوڵەتی ئەمریکا دەیەویست هووەیدای هەتا پلەی بەرزترین کاربەدەستی وڵاتێک هەڵکێشێ‌و وەک سەرۆکی وڵاتێک ڕەفتاری دەگەڵ بکا. هاوڕێیانی هووەیدا هەموویان لەو ڕێزدانانە تایبەتییەی ئەمریکاییەکان زۆر خۆشحاڵ بوون. بەڵام وابزانم هووەیدا لە هەمووان ئاقڵتر بوو. دەیزانی کە ئەو ڕێزلێنانە دەتوانێ بۆ وی مەترسیدار بێ. نیگەرانی دژکردەوەی شا بوو. دەتوانین جۆری بەرەوڕووبوونەوەی دەگەڵ ئەو داستانە بە نموونەیەک لە ڕووبەڕووبوونەوەی دەگەڵ شا دابنێین. هەرچەند لە ڕوانگەی کۆشکی سپییەوە، "هۆی نهێنیی بانگهێشتنی[هووەیدا] پێداگرتن لەسەر ئەو ڕاستییە بوو کە ئێران تەنیا حکوومەتی یەک نەفەر نیە"[96]،بەڵام مانەوەی هووەیدا لە پۆستەکەیدا هەرنەبێ تاڕادەیەک ئاکامی ئەو ڕاستییە بوو کە ئەو نەک هەر قبووڵی کردبوو کە ئێران حکوومەتێکی یەک کەسییە، بەڵکوو بۆخۆی بانگەوازی بۆ ئەو تیئۆرییە دەکرد. زۆرجار گوتبووی کە لە ئێراندا شا کەسی یەکەمی وڵاتەو تەواو. دەیگوت کەسی دووەمیش نیە. پێی دادەگرت کە شا فەرماندەرو ڕێبەرو ڕێنوێنی ملکی ئێرانە. خۆی وەک سەرۆکی دەفتەری شا دەناساند. هەر لە سەرەتای سەرۆک‌وەزیرییەکەیەوە تێگەیشتبوو کە بیروباوەڕی لیبڕاڵیی وی نەک‌هەر دەگەڵ مەیلی سەرەڕۆیی شا سازگار نیە، بەڵکوو ناتەباییەکی لەچارەنەهاتووشی دەگەڵی هەیە. بەڵام ئەویش هەروەک بەرەیەک لە تەکنۆکراتەکانی ئێران جۆرێک گرەوی مێژوویی کردبوو. هیوادار بوو کە هەڵدانی ئابووری‌و پەرەگرتنی چینی نێوەڕاست، سەرەنجام مەیلی سەرەڕۆیانەی شا کەمتر

دەکاتەوەو تەنانەت دەشی گۆڕێ. ئەو گرێوە لە ڕەفتاری ڕۆژانەی هووەیدا لە بواری سیاسەتدا شوێنەواری دادەنا. ناچار بوو نرخی بۆ بدا. لە سەفەری بۆ ئەمریکادا نرخی "گرێو"ەکەی ئەوە بوو کە نەیهێشت ئەو ڕۆژنامەنووسە ئێرانییەی دەگەڵی هاتبۆ سەفەر لە ڕاپۆرتی چاپەمەنیی خۆیدا ئاماژە بە ڕەفتاری تایبەتیی دەوڵەتی ئەمریکا دەگەڵ هووەیدا بکا. بۆیە لە ڕاپۆرتی چاپەمەنیی ئێران لەو سەفەرەشدا ئاماژەیەک بەو ڕێزو حورمەتە تایبەتییەی دەوڵەتی ئەمریکا بۆ هووەیدای دانابوو، نابینین.[٩٧]

ئەو ڕاستییە کە لەم سەفەرەدا لە بارەی نەوتو مەسەلە نیزامییەکانیشەوە وتووێژێک کرا لە بارێکی دیکەشەوە جێی سەرنجە. ڕەنگە وتووێژەکانی لەو بارەیەوە بەشێک لە هەوڵەکانی بۆ شاردنەوەی ڕادەی ڕاستەقینەی دەسەڵاتی شاو پەردەپۆشیی نەزۆکیی پۆستی سەرۆک‌وەزیر بووبن. لە سەفەرەکانی دیکەشدا هووەیدا بە لێبڕاوییەوە لە بارەی سیاسەتی دەرەوەو تەنانەت مەسەلەی وزەی ئەتۆمی لە ئێرانیشدا قسەی دەکرد، تەنانەت وای دەنواند کە لەو بوارانەدا زانیارییەکی وردیشی هەیە،بەڵام حەقیقەتی پێوەندیی وی دەگەڵ بەرنامەی ئەتۆمیی ئێران زۆر لەوە ئاڵۆزکاوتر بوو.

بە وتەی ئەکبەری ئیعتیماد،یەکەمین سەرۆکی ڕێکخراوی وزەی ئەتۆمی لە ئێران،لە ئاخروئۆخریی ساڵی ١٣٥٢(١٩٧٣)دا، ڕەزای قوتبی*،کە خزمی شاژن‌و لەڕاوێژکارە

---

* لەسەرەتای دەیەی پەنجا[ی هەتاوی]دا، ڕەزای قوتبی کە سەرۆکایەتیی ڕێکخراوی ڕادیۆو تەلەڤیزیۆنی ئێرانی لە ئەستۆ بوو،ڕۆژبەڕۆژ نەخشێکی چالاکترو گرنگتری لە سیاسەتی وڵاتدا بە ئەستۆوە گرت. زۆرکەس پێیان وایە کە لە دواڕۆژەکانی حکوومەتی پەهلەویدا،ئەو یەکێک لە ڕووما سەرەکییە سیاسییەکانی وڵات بوو و لەزۆر بڕیاری گرنگ،یەک لە وان گرتنی هووەیدادا نەخشی هەبوو. هەربۆیە،هەولم دا وتووێژی دەگەڵ بکەم. پێشنیارەکەمی قبووڵ کردو کەمێکیش، بۆ یەکترناسین، لە هێندێ بواردا کە مەبەستمان بوون وتووێژمان کرد. بەڵام کەمێک دواتر ئاگاداری کردم کە لە بڕیاری پێشووی خۆی پاشگەز بۆتەوەو ئامادەی وتووێژ نیە.

چەند ڕۆژ بەرلەوەی دوادەقی کتێبەکە بچێتە ژێر چاپ،دووبارە پێوەندیم دەگەڵ گرت. ئەو باسانەم وەبیر هێنانەوە کە لە کتێبەکەدا ناوی هاتوەو داوام لێکرد لە بارەی هەر کامێکیانەوە بۆچوون‌و گێڕانەوەی خۆیم بۆ باس بکا. دووبارە پێشنیارەکەمی قبووڵ کرد. پاش وەبیرهێنانەوەی چەند جێگا کە بیرەوەرییەکانی وی دەگەڵ ئەوەی خەڵکی دیکە گوتبوویان فەرقی هەبوو، لەنەکاو ڕای خۆی گۆڕی‌و حازر نەبوو درێژە بە وتووێژەکانمان بدا. ئەزموونی من دەگەڵ ناوبراو ڕاست وەک ئەزموونم دەگەڵ فەرەحی دیبا بوو. هەردووکیان لە پێشدا حازر بوون وتووێژ بکەن‌و هەردووکیان پاش دیتنی پرسیارەکانم ،خۆیان لە ئەنجامدانی وتووێژەکە بوارد.

سەرەکییەکانی بوو، پێوەندیی دەگەڵ ئیعتیماد گرتو خەبەری دا کە شا بڕیاری داوە کە ئێران دەبێ بەرنامەیەکی وزەی ئەتۆمیی هەبێو ئەکبەری ئیعتیمادی بۆ سەرۆکایەتیی ئەو بنیاتە ساوایە هەڵبژاردوە. ئیعتیماد دوای تەنیا مانگێک لێکۆڵینەوە ڕاپۆرتێکی لە پازدە لاپەڕدا ئامادە کرد. ڕۆژێک کە دەقی ڕاپۆرتەکە دەدرایە شا، هووەیداش لە کۆبوونەوەکە ئامادە بوو. شا بە وردی سێ جاری دەقی ڕاپۆرتەکە خوێندەوەو پاشان ڕووی کردە هووەیداو گوتی: "بەرنامەی ئەتۆمیی وڵات ئەمەیە. نە یەک وشە کەم، نە یەک وشە زیاد. هەر ئەمەیە. ئەمن هەموویم قبووڵە."[٩٨] ئەوە بوو کە یەکێک لە گرنگترین پڕۆژە تازەکانی دەوڵەتی هووەیدا، کە پێویستیی بە نیزیکەی دوو میلیارد دۆلار سەرمایەدانانی ساڵانە هەبوو،بێ یەک قسەی سەرۆکوەزیر، بێ ڕاوێژی پێشتر دەگەڵ هەیئەتی دەوڵەت،و بێ نەزەردانو پێخۆشبوونی مەجلیس دەست پێکرا.[٩٩] هووەیداش لە حیاتی ناڕەزایی بەرامبەر بەو داستانە سەیرو ناقانوونییە،هەرلەوێ پێشنیاری کرد کە ئیعتیماد بکاتە جێگری سەرۆکوەزیر. لەوەودواش ئەو هیچ ئۆگرییەکی بە چەندوچۆنی کاری ڕێکخراوی وزەی ئەتۆمی نیشان نەدەدا. دەیزانی کە مەسەلەی ئەتۆم یەکێک لەو مەسەلانەیە کە شا پێی خۆشە هەر بۆخۆی بەسەریان ڕابگا. هەربۆیە هەتا بۆی کرابا خۆی لە دەستتێوەردانی دەپاراست. قەت لە ئیعتمادی نەپرسی ئامانجی بەرنامە ئەتۆمییەکانی ئێران چیە؟ هەرگیز ئەو پرسیارەی نەهێنایە گۆڕێ کە ئایا لەپشت ئەو بەرنامەگەلەوە ئامانجی نیزامییش شاردراوەتەوە یان نا. بە پێچەوانە، ئەوە ئیعتیماد بوو کە ڕۆژێک لە هووەیدای پرسی کە داخوا "لەپشت سەری دەوڵەتو ئەعلاحەزرەتەوە شتێکی وا هەیەو ئەگەر باسی کراوە دەبێ ئەمن بزانم." هووەیدا پرسیارەکەی ویی بە پرسیارێکی دیکە وەڵام دایەوە. پرسی: "ئەتۆ بۆ دەبێ بزانی؟"و ئاخرەکەشی پێی لێنا کە،"بەڕاستی ئەمنیش نازانم."[١٠٠] دیارە هووەیدا بە ڕواڵەت تەنیا کەس نەبوو کە بەرامبەر بە ئامانجی بەرنامە ئەتۆمییەکەی ئێران زۆر کونپشکن نەبوو. ئیعتیماد خۆشی کە بردنەپێشی ئەو بەرنامەیەی لە ئەستۆ بوو گۆیا لەو بارەیەوە زۆری کونپشکنی لەخۆی نیشان نەدەدا. دەڵێ: "ئەمن زۆر ئاسان تێدەگەیشتم چییان دەوێو چییان دەسەردایە. وەسەر خۆم نەدێنا...دەمدی کە بەرەبەرە هێندێ نوختەی مووزاییکێکی گەورە دروست دەکرێن."[١٠١]

تەنیا کەس کە لە پڕۆژەی سەرەکیی ئەو"مووزاییکە گەورە"یە ئاگادار بوو شا خۆی بوو. ئەویش بڕیاری وابوو کە وەزعەکە هەروا بمێنێتەوە. دەستووری دابوو کە سەرۆکی

ڕێکخراوی وزەی ئەتۆمی ڕاپۆرت بە خودی شا بداتەوە. بە ڕواڵەت ئەم ڕەفتارە دەگەڵ خودی قانوونی بنەڕەتیی ئێران ناتەبا بوو. کاتێک یەکێک لە سەناتۆرەکان لە وتووێژ لەسەر پرۆژەبڕیاری پێکهێنانی ڕێکخراوی وزەی ئەتۆمیدا ئەوەی وەبیر هێنایەوە،شەریف-ئیمامی،سەرۆکی مەجلیسی سەنا، هاتە مەیدان‌و بەکۆمەگی ناوبراو "مەسەلەکەیان چارەسەر کرد."[١٠٢] دیارە هووەیدا لەلایەک قازانجی سیاسیی خۆی لەوەدا دەدی کە خۆی لە هەرچەشنە دەستتێوەردانێکی سیاسەتی ئەتۆمیی ئێران بپارێزێ. بەڵام هەرلەو کاتەدا ئامادە بوو لە وتارو وتووێژەکانی خۆیدا بە لێبڕاوی لایەنگری لەو سیاسەتەو ئامانجە ئاشتیخوازانەکانی بکا.

بۆنموونە کاتێک لە ساڵی ١٣٥٥ دا بە سەفەرێکی ڕەسمی چووە فەڕانسە، لــە وتووێژێکدا ڕای‌گەیاند کە "ئێران قەرارو مەداری پێویستی بۆ کڕینی دوو وێستگەی وزەی ئەتۆمیی فەرانسەیی" ئیمزا کردوەو ئەمجار بە لێبڕاوییەکی تەواوەوە بەڵێنی دا کە، "ئێران بە هیچ جۆر نیازی نیە لە وێستگە ئەتۆمییەکانی فەڕانسە بۆ دروست‌کردنی چەکی ئەتۆمی کەلک وەربگرێ."[١٠٣] لە ڕاستیدا،هەر لە سەفەری ساڵی ١٣٤٧ بۆ ئەمریکاشدا هووەیدا پێش دامەزرانی ڕێکخراوی وزەی ئەتۆمی،دەربارەی پرۆژەکانـــــی ئێران بۆ کەلک‌وەرگرتن لە وزەی ئەتۆمی بە گەرمی دوابوو. ڕاگەیەندراوێکی هاوبەش کە ڕۆژی کۆتایی سەفەری هووەیدا بۆ ئەمریکا دەرچوو، ئاماژەی بە "هاوکاری لە بواری بەکارهێنانی ناسەربازیی وزەی ئەتۆمیدا" کردبوو.[١٠٤]

دیارە سەفەری هووەیدا بۆ ئەمریکا تەواو بەتاڵ لە ئاڵۆزییش نەبوو. ئەو ئۆگریی دەربڕیبوو کە سەرکۆماری تازەهەڵبژێراو ڕیچارد نیکسۆنیش ببینێ. هووەیدا نیکسۆنی بە یەکێک لە "دۆستانی نیزیک‌و شەخسی"ی خۆی دەزانی. بەڵام لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا،" پاش بیروڕاگۆڕینەوە دەگەڵ ڕاوێژکارانی سەرکۆماری هەڵبژێراو...کاربەدەستە ئێرانییەکانیان ئاگادار کرد کە جەنابی سەرکۆمار ناتوانێ دیدار لەگەڵ ئاغای سەرۆک‌وەزیر بکا، چونکە نایەوێ پێش بیستی ژانویە دەگەڵ هیچ کاربەدەستێکی پایەبەرزی بێگانە دیدار بکا. کەچی کەمێک دوای ئەوەی هووەیدا کالیفۆرنیای بەجێ هێشت، نیکسۆن چاوی بە مۆشێ دایان وەزیری بەرگریی ئیسرائیل‌و ئەمیری کووەیت کەوت. دیارە کاربەدەستانی ئێران لەو بەسەرهاتە دڵگران بوون، چونکە بە وتەی بەڵگەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوە،"هووەیدا بەو کارە کەوتە هەڵوێستێکی

خەراپەوە."[١٠٥] دەوڵەتی ئەمریکا هیچ وەخت لەسەر ئەو بەسەرهاتــە کە جۆرێک بێڕێزی بە هووەیدا بوو، ڕوونکردنەوەیەکی نەدا. هووەیدا دەگەڵ لەیلا بۆ چەند ڕۆژ حەسانەوەو سەفەری نارەسمی کالیفۆڕنیای بەرەو هاوایی بەجێ هێشت. بەڵام لە ئێران قەزا لە بۆسەدا بوو. وا دیار بوو ژانەسەرەکانی هووەیدا ڕۆژبەڕۆژ زیاد دەبن.

فەسڵی دوازدەیەم

دۆڵی جندۆکان

تەنیا پێوانەی من بۆ سیاسەتمەدارێکی ڕاستەقینە ئەوەیە
که سەودای سەقامگیرکردنی سیستمی حازروگۆڕین‌و
تەواوکردنی ئەو نەزمەی لەسەردا بێ. هەرشتێکی دیکە لە
نێوەرۆکدا بێ‌مانا،و لەکردەوەدا مەترسیدارە.

ئەدمۆند برێک

پاییزی ساڵی١٣٤٧(١٩٦٨)، دەنگۆی زووڕووخانی کابینەی هووەیدا لە برەو کەوت. لە جیاتی ئەوە ئاڵۆزییەکانی نێوخۆی هەیئەتی دەوڵەت ڕوویان لە زیادبوون بوو. دیارە دەوڵەت هەمیشە کەسانێکی تێدابوون کە بە جۆرێک بە خەنیمی هووەیدا دەژمێردران. لەنێو ئەو خەنیمانەدا،جەمشیدی ئاموزگارو هووشەنگی ئەنساری جێگەیەکی تایبەتییان هەبوو. یەکەمیان تەکنۆکراتێکی کارکوشتەو دروستکارو ناکام بوو. لە سەرەتای ساڵی

١٣٤٤ەوە نەخشێکی چالاکی لە وتووێژەکانی نەوتدا پەیدا کردبوو و ڕاستەوخۆ ڕاپۆرتی بە شا دەدایەوە. دووەمەکەیان سەرمایەدارێکی سەربەگێچەڵ بوو. سامانێکی زۆری وەسەر یەک نابوو و لە چەند پۆستی گرنگ،یەک لەوان وەزارەتی داراییدا، کاری بەدەستەوە گرت.[1] دواپۆستی بەڕێوەبەری کومپانیی نەوت بوو.

لە هەیئەتی دەوڵەتدا تەنیا ئەو دوو "وەزیرە تایبەتییە" نەبوون کە ڕاستەوخۆ دەگەڵ شا لە پێوەندیدا بوون. زۆری دیکە لە ئەندامانی کابینەش لە پێشدا گەلاڵەکانی خۆیان بە "شانازیی عەرز" دەگەیاندو پاش وەرگرتنی ڕەزامەندیی شا ئەم جار پرۆژەکەیان دەگەڵ هەیئەتی دەوڵەت دێنایە گۆڕێ. دیارە لەو حاڵەتانەدا هیچکەس، یەک لەوان هووەیدا،ئیدی نەیدەوێرا دژی پرۆژەیەک ڕاوەستێ کە بە "شانازیی عەرز" گەیشتبوو. هووەیدا زۆر وەخت گلەیی دەکرد کە وەزیرانی کابینەکەی خەبەرە خۆشەکان ڕاستەوخۆ بەعەرز دەگەیەنن‌و تەنیا وەختێک دێنە لای هووەیدا کە تووشی گیروگرفتێک دەبن. بیرەوەرییەکانی عەلەم ئەم شێوە کارەی وەزیرەکان پشتڕاست دەکاتەوە. بە قسەی وی،"هەر وەزیرێک بەجودا ڕاپۆرتگەلێک عەرزی شاهەنشا دەکاو شاهەنشاش فەرمانگەلێک دەردەکەن. گیانی سەرۆک‌وەزیری بەدبەخت‌و نالێوەشاوەش لە هیچ کارێک ئاگادار نیە. ڕەنگە هۆی مانەوەشی هەر ئەوە بێ. کێ دەزانێ."[2] لە دوادواکانی حکوومەتەکەیدا، وەختێک هووەیدا هەستی بە دەسەڵاتێکی زیاتر کرد، هەوڵی دا پێوەندیی ڕاستەوخۆ دەگەڵ شا لە وەزیرە تازەکارو کەم‌دەسەڵاتەکان قەدەغە بکا.

هووەیدا بە وردەکاری‌و نەرم‌کێشییەکی تایبەتی ڕەفتاری دەگەڵ ئامووزگارو ئەنساری دەکرد. لە کۆبوونەوەکانی هەیئەتی دەوڵەتدا ڕێزو حورمەتێکی تایبەتیی بۆ ئەم دوو کەسە دادەنا. بە ڕواڵەت دیارە پێوەندیی ئەو سێ کەسە دۆستانە دەهاتە بەرچاو. بەڵام چاوەدێرانی ئاگادار دەیانگوت لەپشت پەردەوە قوونەشەڕێکی بەردەوامیان لەنێودا هەیە. دەیانگوت هووەیدا بە زانایی‌و تیژهۆشی پێشی چوونەسەری ئامووزگارو ئەنساری دەگرێ. دیارە هەرچەند پێوەندیی ئەو سێ کەسە پڕئاڵۆزی بوو، بەڵام پێوەندیی هووەیدا دەگەڵ ئەردەشیری زاهیدی تەنانەت پتر لە پێوەندی دەگەڵ ئەو دوو"وەزیرە تایبەتییە"ش ئاڵۆزو پڕ لە خواروپێچەو دەمەقاڵەی توندبوو.

ئەردەشیری زاهیدی یەکێک لە ڕووما زۆر سەربەگێچەڵەکانی سی ساڵی دوایی پادشایەتیی بنەماڵەی پەهلەوی بوو. بە قسەی ڕێکخراوی سیا، ئەو یەکەم جار لە

ڕووداوی کۆدیتای ٢٨ی گەلاوێژدا سەرنجی شای ڕاکێشا. دیارە بابی لە ڕێکخەرانی سەرەکیی کۆدیتا بوو و ئەردەشیر "نەخشی پێوەندیی باوکی دەگەڵ لایەنگرانی شای لە ئەستۆ بوو."[٤] ئەردەشیر،کەمێک دوای کۆدیتای ٢٨ی گەلاوێژ، لە حاڵێکدا بابی هێشتا سەرۆکوەزیری ئێران بوو،سەفەری ژنێفی کرد. دەیگوت: "سەفەرێکی نهێنیو لە پێوەندی دەگەڵ مەسەلەی نەوتدا" [٥] بوو. هەرلەوێ بۆ یەکەم جار ئەمیر عەبباسی هووەیدای ناسی. بۆخۆی دەڵێ: "پێم پیاوێکی لەبەردڵانو بەئەدەبو مێهرەبان بوو."[٦] زاهیدی ساڵی١٣٣٦(١٩٥٧) دەگەڵ شەهنازی پەهلەوی،کچی شا زەماوەندی کرد. ئەو پەیوەندە حەوت ساڵ زیاتری نەکێشاو ساڵی١٣٤٣ کۆتایی هات. جێی سەرنجە کە زاهیدی تەنانەت دوای جیابوونەوە لە کچی شاش دەسەڵاتی خۆی لەدەست نەدا. لە ڕاستیدا تەنیا پاش ماوەیەک کارگەلێکی گرنگتریشی پێ سپێردران. وەختێک باڵیۆزی ئێران لە ئینگلیسو ماوەیەک باڵیۆزی ئێران لە ئەمریکا بوو. ساڵی١٣٤٦ شا وەزارەتی دەرەوەی پێسپارد. هەر لە سەرەتاوە دیار بوو ئەو دانانە ناگاتە هیچکوێ. تەنانەت پێش ئەوەی جڵەوی کاروباری وەزارەتی دەرەوەش بە دەستەوە بگرێ، لە وتووێژێک دەگەڵ هووەیدادا بڕیاری دا لە زۆربەی کۆبوونەوەکانی هەیئەتی دەوڵەتدا بەشدار نەبێ. زاهیدی بە زمانی ناسراوی خۆی کە زۆربەی وەخت خاڵی لە ڕێزدانانی عورفی دیپڵۆماسی بوو،و زۆرجار دەگەڵ هێندێ زاراوەی توندی عەوامانەش تێکەڵ دەبوو، دەیگوت ئەوەی لەو کۆبوونەوانەدا دەگوزەرا بەشی زۆری تەواو بێبایەخ بوو. ئەو بەڵێنی خۆی بەجێ گەیاند،و لە تەواوی دەورانی وەزیرییەکەیدا، جگە لە چەند کۆبوونەوەی گرنگ، هەرگیز بۆخۆی لە کۆبوونەوەکانی هەیئەتی دەوڵەتدا بەشدار نەدەبوو،و لەجیاتیان یەکێک لە جێگرەکانی خۆی دەناردە ئەو کۆبوونەوانە.[٧]

بەپێی ڕاپۆرتی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا،"زاهیدی شێوازێکی تەواو نوێو جوانیخواز،و ورەیەکی چالاکو تازەی بۆ وەزارەتی دەرەوەی ئێران بە دیاری هێنا...لە چەند حەوتووی یەکەمی کارەکەیدا نەکـهەر تەواوی ڕۆژێ بەڵکوو جاری وابوو تەواوی شەوێشی لە وەزارەت بەسەر دەبرد...ڕۆڵزڕۆیسە شینە میتاڵییەکەی جاری وابوو سەعات دوو و نیوی بەیانیو تەنانەت درەنگتریش، لەبەر دەرکی وەزارەتخانە دەبینرا."[٨] هەرلەو کاتەدا یەکەمین دەمەقاڵێی هووەیداو زاهیدییش هەر لە یەکەمین حەوتووەکانی وەزیرییەکەیدا ڕووی دا. بە وتەی ئارمەن مایر،باڵیۆزی ئەوکاتی ئەمریکا لە ئێران،"ئەم دواییانە لەنێو کابینەدا کێشەیەک [لەنێوان زاهیدیو هووەیدادا] ڕووی دا کە لەودا بێ-

شک زاهیدی براوە بوو. ئەو بێ ئاگاداریی هووەیداو بێئەوەی گوێی بداتێ ڕاستەوخۆ پێوەندیی بە شاوە گرتبوو. کێشە لەسەر بوودجەی وەزارەتی کاروباری دەرەوە بوو. بە باوەڕی زاهیدی بوودجەی پێشوو بەشی خەرجی وەزارەتی نەدەکرد. ئەو بە تەلگرافێک ڕاستەوخۆ دەستلەکارکێشانەوەی خۆی دا بەشا...ولەوڕێگایەوە قسەی خۆی بردە سەرێ."[٩]

کێشەی دواتر باری تایبەتیی هەبوو. دەوڵەتی ئەڵمان باڵیۆزێکی تازەی ناردە تاران کە لە دۆستانی کۆنی هووەیدا بوو،و لە سەردەمی شتووتگارتەوە دەیناسی. بە پێی قاعیدە دەتوانین وای بۆ بچین کە ئەو دۆستایەتییە کۆنە، شوێنەواری لەسەر هەڵبژاردنی دەوڵەتی ئەڵمانیش داناوە. ئەو ڕۆژەی باڵیۆزی تازە دەهاتە تاران هووەیدا بۆخۆی لە فرۆکەخانە پێشوازیی لە دۆستە دێرینەکەی کرد. بەڵام بەپێی ڕێوشوێنە دیپلۆماتییەکان، باڵیۆزێکی تازە تەنیا پاش ئەوەی باوەڕنامــەکانــی پێشکەشی شا کـرد دەیتوانی چاوی بە کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێران بکەوێ. کاتێک زاهیدی لە دیداری هووەیدا دەگەڵ باڵیۆزی تازە لە فرۆکەخانە ئاگادار بوو،لە پێشدا، بە تەلەفۆن، دوایەش بە نامەیەکی ڕەسمی کە ڕاوێژێکی یەکجار بەژانی هەبوو ناڕەزایی لە کاری هووەیدا دەربڕی. لە کاتێکدا هێشتا پاش سیوپێنج ساڵ،شەپۆلێکی ڕقوقین لە چاوانیدا دیار بوو، لەبارەی کێشەی خۆیو هووەیداوە دەیگوت: "فارسییەکەم زۆر باش نیە. داوام لە کارمەندێکم - کە دەمزانی پەخشان جوان دەنووسێ -کرد کە نامەیەک بۆ ئەمیر بنووسی. گوتم بنووسێ کە ئەو نابێ مەسەلە تایبەتییەکانی ژیانی خۆی دەگەڵ کاری دیپلۆماسی تێکەڵ بکا."[١٠] هووەیدا کە لە ڕاوێژی نامەکە تووڕە ببوو،وەک شکایەت بردبوویە لای شا. شا لەجێدا لایەنی زاهیدیی گرتبوو. گوتبووی بەپێی ڕێوشوێنی دیپلۆماتی، هەق بە زاهیدییە. لەبارەی ڕاوێژی توندو بەژانی نامەکەشەوە هەر ئەوەندەی گوتبوو کە "هەوڵ بدەن ناکۆکییەکانتان چارەسەر بکەن."[١١] بە جۆرێکی دیکە بڵێین، هووەیدا دەبێ فکری لەسەرکارلابردنی وەزیری یاغی لە سەری خۆی دەرکا. بەپێی قاعیدە کەمتر سیاسەتمەدارێک هەیە پاش شکانو سەرشۆڕییەکی ئاوا،دەست لە کارەکەی نەکێشێتەوە. بەڵام هووەیدا وا دیاربوو سەبری ئەییووبی هەیە. بە سەرۆکوەزیری مایەوەو چاوەڕێ بوو تا لە دەرفەتی گونجاودا خۆی لە دەست زاهیدی ڕزگار بکا.

گرنگترین کێشەی نێوان زاهیدیو هووەیدا لە "مەسەلەی پاسئاژۆیی" (اوتوبوسرانی)دا دەرکەوت. سەرەتای ساڵی١٣٤٩، دەوڵەت بۆ چارەسەری کەمایەسیی بوودجە،نرخی بلیتی پاسی زیاد کرد. خوێندکاران بۆ ناڕەزاییدەربڕین ڕژانە شەقامەکانو خۆپێشاندانیان ساز کرد. زۆر لە خۆپێشاندەران گیران. هەیئەتی دەوڵەت کۆبوونەوەیەکی تایبەتیی بۆ پێڕاگەیشتنی ئەو مەسەلەیە پێک هێنا. زاهیدی بە پێچەوانەی عادەت، لە کۆبوونەوەدا بەشدار بوو. هێندێک لە سەرۆکانی زانکۆکان، یەک لەوان عالیخانی، سەرۆکی زانکۆی تارانیش، لە کۆبوونەوەکەدا بەشدار بوون. زاهیدیو عالیخانی هەردووکیان پێیان وا بوو سیاسەتی زیادکردنی نرخی بلیتی پاس لە سەرەتاوە هەڵە بووە. دەیانگوت پێش ئەوەی کێشەکە قووڵ بێتەوە،دەوڵەت دەبێ پاشەکشە بکا؛ نرخەکان بێنێتەوە خوارو خوێندکارە زیندانییەکانیش ئازاد بکا. باسی کۆبوونەوەی دەوڵەت درێژەی کێشاو نەگەیشتنە ئاکامێکی هاوبەش. لەوکاتەدا شا لە سویس بوو،و پشووی زستانیی خۆی دەگوزەراند. لەبەر ئەوەی بەهەرحاڵ بڕیاری کۆتایی بەو بوو، لە دەفتەری سەرۆکوەزیرەوە تەلەفۆنیان بۆ کرد. لە پێشدا هووەیدا ڕاپۆرتێکی بارودۆخەکەی دایە. بە وتەی عالیخانی،"ڕاوێژی ڕاپۆرتی هووەیدا لە ئەندازەبەدەر بەپارێز بوو." دوایە نۆرەی زاهیدی هات. ئەو زۆر بە ڕاشکاوی،لێکدانەوەی خۆی لە وەزعەکە، کە پێی وا بوو مەترسیدارە، خستە بەر چاو. شا بۆچوونی عالیخانیو زاهیدیی قبووڵ کرد. خوێندکارەکان ئازاد بوون،و نرخەکان دابەزین، بەڵام کێشەو ناخۆشیی نێوان هووەیداو وەزیری کاروباری دەرەوەی دەوڵەتەکەی هەر زیادی کرد.[١٢]

مەسەلەی بەحرەین کۆمەگی بە تاریکبوونی ئەو پێوەندییانە کرد. سەد ساڵ بوو ئێران ئیددیعای دەسەڵاتداریی بەحرەینی دەکرد. ساڵی١٣٤٧(١٩٦٨)،ئینگلستان ڕای‌گەیاند هەتا سێ مانگی دیکە هەموو هێزەکانی خۆی لە خەلیجی فارس دەباتە دەر. شا لە وتووێژێکی نهێنی دەگەڵ باڵیۆزی ئینگلیس لە ئێراندا بڕیاری دا کە ئێران واز لە داوای دەسەڵاتداری بەسەر بەحرەیندا بێنێ. هەرلەو کاتەدا بڕیار درا چارەنووسی بەحرەین خەڵکەکەی وێ لە ڕێگای ڕاپرسییەکی گشتییەوەو لەژێر چاوەدێریی ڕێکخراوی نەتەوەکاندا دیاریی بکەن. لە بەرامبەردا، ئێرانیش دەسەڵاتی خۆی بەسەر سێ دوڕگەی ئەبووموساو تومبی گەورەو بچووکدا بەکار دێنا.١٣ دیارە هاوکات دەگەڵ ئەو وتووێژە نهێنییانە، کۆمیتەیەکی دیکە لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە خەریکی لێکۆڵینەوەی مەسەلەی بەحرەین بوو. کاری ئەوکۆمیتەیە تەواو بە نهێنی دادەنرا. بەڵام ئەندامانــی ئەو کۆمیتــەیە،و هەروەها

وەزیری کاروباری دەرەوەو تەنانەت سەرۆکـوەزیریش،لە حەقیقەتی وتووێژی شا دەگەڵ ئینگلیس بێخەبەر بوون.١٤ خەڵکی ئێرانیش دیارە لەوداستانە هەرتەواو بێئاگا بوون. لەلایەکی دیکەوە، شا لەو کاتەدا هەروا بەنیاز بوو ڕواڵەتی حکوومەتی مەشرووتە بپارێزێ. بەناچار پڕۆژەبڕیارێک کە لەودا بڕیارەکانی شا دەبوونە قانوونێکی پەسندکراوی مەجلیس درا بە مەجلیس. بە وتەی عەلەم ئەم مەسەلەیە بووە هۆی ئەوە کە ناکۆکییەکی توندی تازە بکەوێتە نێوان هووەیداو زاهیدییەوە. بە ڕواڵەت هیچ کامێکیان ئامادە نەبوون بۆ دیفاع لەو پڕۆژەبڕیارە بچنە مەجلیس. بەپێی قاعیدە هەردووکیان دەیانزانی کە کۆبوونەوەی باسی ئەو پڕۆژەبڕیارە، بە پێچەوانەی نەریتی باوی ئەو ڕۆژگارە، کەمێک ئاڵۆز دەبێ. دیارە زاهیدی دەیگوت ناکۆکیی وی دەگەڵ هووەیدا لەسەر بەشداری لە کۆبوونەوەی مەجلیسدا نەبوو. دەیگوت کێشە لەسەر چەندوچۆنی هەڵوێستی دەوڵەت لەکاتی دانی پڕۆژەبڕیارەکەی دەوڵەتدا بوو. دەیگوت "دەقی دوو وتاری جیاواز ئامادە کران، یەکێک لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە، ئەوی دیکە لە سەرۆکـوەزیری. ئەعلاحەزرەت دەبوو لەنێو ئەو دوو دەقە پێشنیارکراوەدا یەکێک هەڵ-بژێرێ."[١٥] حیزبی پانئێرانیست -کە بە قسەی باڵیۆزخانەی ئەمریکا، ڕێبەرەکەی،پێوەندیی بە ساواکەوە هەبوو،و عادەتەن پەیڕەویی لە خەتی دەوڵەت دەکرد-هێرشی کردبووە سەر پڕۆژەبڕیارەکە. فڕاکسیۆنی ئەو حیزبە تەنانەت هەڕەشەی کردبوو کە پڕۆژەی "متمانەئەستاندنەوە" لە دەوڵەت، دەدا بە مەجلیس.[١٦]

بەهەرحاڵ،زاهیدیو هووەیدا هەردووکیان سەرەنجام لەو کۆبوونەوانەدا بەشدار بوون. هەروەک چاوەڕوان دەکرا، پڕۆژەی "متمانەئەستاندنەوە" دەنگیکی وای نەهێنایەوە. بەحڕەین سەربەخۆ بوو، بەڵام سەرۆکـوەزیرو وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران هەر نەیانتوانی ناکۆکییەکانیان چارەسەر بکەن*. بۆ ماوەی ساڵێک تەنانەت لێکیش زویر

---

* ڕادەی بێمتمانەیی نێوان هووەیداو زاهیدی دەتوانین لە گۆشەیەکی گێڕانەوەی ئەوداستانە لە زمانی زاهیدییەوە تێ-بگەین. دەڵێ: "ئەمن بە ئاسانی ئارەق دەکەمو ئەوان هەرچەند داواشم کردبوو پلەی گەرمای ساڵۆنی مەجلیسیان بردبووە سەر. بە ناچار وەختێک قسەم دەکرد دەموچاوم هەموو ئارەق بوو. چەند دەقیقە دوای قسەکانم ئەعلاحەزرەت زەنگی لێدا، فەرمووی "پێیان گوتووم کە وەختی قسەکردن گریاوی". وەڵامم دایەوە کە ئەو ڕاپۆرتە درۆیە. فرمێسکێکیش لەگۆڕێدا نەبووە تەنیا ئارەقم کردبوو." زاهیدی دەڵێ هووەیدا دەستی لە زیادکردنی گەرمای ساڵۆنەکەدا هەبووە. دیارە ئەگەر وەبیر بێنینەوە کە لە ئامادەکردنی وتووێژە تەلەڤیزیۆنییە بەناوبانگەکەی نیکسۆنو کەنەدی لە ساڵی١٩٦٠دا، لایەنگرانی کەنەدی بەقەستی گەرمای ساڵۆنی ستۆدیۆکەیان زیاد کرد، چونکە دەیانزانی نیکسۆن بە

بوون‌و قسەیان پێکەوە نەدەکرد. لە میواندارییەکاندا، زاهیدی پشتی دە هووەیدا دەکرد. جارێکیان بە دەنگی بەرز گوتبووی حازر نیە "دەست دە نێودەستی ئەو خوێڕییە گووە بنێ."[17]

چەندین مەسەلەی دیکە سەرەنجام ئەو شتەیان کە باڵیۆزخانەی ئەمریکا پێی دەڵێ "ململانەی دایمی‌و کێشەی تاڵی تاکەکەسی"ی نێوان زاهیدی‌و هووەیدا، گەیاندە حاڵەتی تەقینەوە. ساڵی١٣٤٩،زاهیدی، بە پێچەوانەی نارەزایی هووەیدا ٩٠٠سەعاتی واشرۆن کۆنستانتینی بەکڕین دا. دەیەویست لە وەزارەتی دەرەوە ئەو سەعاتانە بە دیاری بدا بە خەڵک.** عەلەم ئیددیعا دەکا کە لەسەر ڕازی‌بوون بەو زێدە خەرجییانە، ئەویش لە هەلومەرجێکدا کە دەوڵەت دەگەڵ کەمایەسیی بوودجە بەرەوڕوو بوو، هووەیدای سەرکۆنە کردوە. دەڵێ هووەیداش کە دڵی لە زاهیدی پڕخوێن بوو، دەیەویست دەرگای شکایەت لەو بکاتەوە کە قسەکەیم پێ بڕی‌و گوتم: "لەخۆت بەولاوە کەس بەرپرس نیە. چونکە زۆر لاوازی بەخەرج دەدەی." دەڵێ پاشان داستانی سەفەری پاکستانم وەبیر هێنایەوە کە لەودا زاهیدی توند هێرشی بۆ کردبوو. گوتم: "ئەگەر ئەمن لەجێی تۆ بام، ڕۆژێک کە وەزیری دەرەوە لە کەڕاچی جنێوی بەتۆ دا ئەوندەم دار لە پشتەقوونێ دەدان کە بگاتە سەرەمەرگ."***[18]

دیارە لە پێوەندیی ئاڵۆزو پڕنەفرەتی عەلەم دەگەڵ هووەیدادا،تەنانەت ئەو سەرکۆنەوخۆهەڵکێشانەش بەس نەبوو؛ لەوە گەڕێین کە ئەو "دار لەپشتەقوون-ڕاکێشان"ەی وەزیریش، ئەویش لە سەدەی بیستەمدا، تەنانەت ئەگەر خۆهەڵکێشانی

ئاسانی ئارەق دەکا، ئەودەم داستانی سۆبەی مەجلیسی شووڕای میللی‌و ناکۆکیی نێوان زاهیدی‌و هووەیداش زۆر سەیر نایەتە بەرچاو.

** زاهیدی دەڵێ کە تەنیا سەد سەعاتی بەکڕین داوەو دراوەکەشیانی لە گیرفانی خۆی داوە، نەک لە بوودجەی وەزارەتی کاروباری دەرەوە. (ئەردەشیری زاهیدی، نامە بۆ نووسەر، ١٢ی ژانوییەی ٢٠٠٠).

*** بەڕواڵەت لە کردەوەدا،ڕەفتاری عەلەم دەرهەقی زاهیدی دەگەڵ ڕەفتاری بەپارێزی هووەیدا زۆری فەرق نەبوو. زاهیدی دەیگوت: "ڕۆژێک نامەیەکم لە عەلەمەوە پێگەیشت کە تێیدا بە توندی ڕەخنەی لە چەند باڵیۆزی ئێران گرتبوو". زاهیدی دەسبەجێ نامەیەکی وەک ئەوەی بۆ هووەیدای نووسیبوو بۆعەلەم نارد. عەلەمیش لە جیاتی "دارلەپشتەقووندان"،دەسبەجێ نامەیەکی نووسی‌و داوای لێبووردنی کردو ڕوونی کردەوە کە نامە توندەکە نەک خۆی بەڵکوو یەکێک لە ژێردەستەکانی نووسیویەو لەجیاتی وی ئیمزای کردوە. (ئەردەشیری زاهیدی، وتووێژ دەگەڵ نووسەر، ١٢ی ژووئیەی ٢٠٠٠).

عەلەمیش نەبێ،لەخۆیدا قسەیەکی سەرسوڕهێنو کارێکی دزێوو لەباوکەوتوویە.
بەهەرحاڵ، عەلەم،ڕەنگە بۆ زیاترئازاردانی هوویدا بووبێ نوکتەیەکی وەک پێشوێژی هێنایە گۆڕێ کە زۆر پتر لەوەی بۆخۆشی بیری لێدەکردەوە،ڕاست دەرچوو. بە هووەیدای دەگوت: "بەڵام شتێکت لەبیر نەچێ، سەرەنجام ئەگەر هەودا ئابوورییەکان لەبەریەک[بپچڕێن]،ئەوانە تۆ ڕادەکێشن. بزانە چییان لە وەزیری بەرنامەڕێژیی توونس کرد کە دە ساڵ لەسەر کار بوو و دوایە بەرنامەکانی شکستیان هێنا، بووڕقیبە-سەرکۆمار-چیی کرد ئاغاش لەم قاعیدەیە بەدەر نیەو نۆرەی تۆش دێ." عەلەم دەڵێ هووەیدا "چاکی سەر لێشێوا."[١٩]

دەبێ بگوترێ سەرباری کێشەی خۆیان، مەسەلە سیاسییەکانیش ڕادەی ناکۆکییەکانی هووەیداو زاهیدییان زیاتر دەکرد. بۆنموونە، زاهیدی بە توندی دژی دانانی کچەشا، ئەشرەفی پەهلەوی بە سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتیی ئێران لە کۆڕی گشتیی ڕێکخراوی نەتەوەکاندا بوو. هەر لەو ڕۆژانەدا بوو کە هووەیدا بە میوانی چووبووە ماڵی یەکێک لە دەوڵەمەندانی ئەودەم. لە دارایی‌و سامان‌و دەستبڵاویی خانەخوێ سەری سوڕمابوو و گوتبووی فەزای ماڵەکەی پۆمپەیی وەبیر دێنێتەوە. ئێستا ژنێک کە لە هەمووکەس پتر لە بیروڕای گشتیی خەڵکدا نوێنگەی زێدەڕۆییەکانی ئەو پۆمپەییە بوو، کرابووە سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتیی ئێران لە ڕێکخراوی نەتەوەکانداو زاهیدی ئەو هەڵبژاردنەی پەسند نـەدەکرد. دەیگوت: "گوناحکاری سەرەکی هووەیدا بوو؛ نەک‌هەر سەفەرەکەی ڕێک خست، بەڵکوو سێ‌سەدو پەنجا هەزار دۆلاریشی بۆ خەرجی خۆی [کچەشا ئەشرەف] پێدا ."[٢٠]*

---

* زاهیدی دەڵێ کچەشا ئەشرەف دەیەویست یەکێک لە دۆستە کوڕەکانی دەگەڵ خۆی بەرێتە کۆبوونەوەکانی ڕێکخراوی نەتەوەکان. ئەو دۆستەی،لە ڕاپۆرتی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکادا بە ناوی،"یەکێک لە دەرستەواوکردوە تیژهۆشەکان لە خێڵی ئاشقانی لاوی [کچەشا]" ناو براوە. بڕوانە: (IRANIAN ROYAL FAMILY, NO.٩٢B). بە وتەی زاهیدی، ئەو(معشوق)ە گوتبووی بۆ سەفەرێکی وا سێ‌سەدهەزار دۆلاری دەوێ. بە پێچەوانەی دژایەتیی توندی زاهیدی دەگەڵ دانی ئەو دراوە،هەیئەتی دەوڵەت، بەپێی قسەی زاهیدی، دانی ئەو دراوەی پەسند کرد. وێنەیەک لە پەسندکراوێکی هەیئەتی دەوڵەت لەو ڕۆژگارەدا کە زاهیدی ئاماژەی پێ دەکا وەدەست من کەوت کە لەودا دەوڵەت دانی سێ‌سەدهەزار دۆلار بە کچەشا ئەشرەفی پەسند کردوە، لەنێوەرۆکی بەڵگەکە دەرناکەوێ کە ئەو دراوە بۆ چ شتێک خەرج کراوە.

بە وتەی باڵیۆزخانەی ئەمریکا،مەسەلەی دواتر لە پازدەی خەرمانانی١٣٤٩دا هاتە پێش. ئەم جارە "زاهیدی لیستێکی لە ناوی ئەو کەسانە کە دەبوو میداڵی هومایوونــی وەربگــرن ناردە دەفتەری سەرۆکـوەزیری. هووەیدا لە ڕێگای یەکێک لە سکرتێرەکانیەوە لیستەکەی ناردەوەو ڕوونی کردەوە کە لیستەکە دوای وەختی دیاریکـراو گەیشتــوە."[٢١] گێڕانەوەی زاهیدی کەمێک فەرقی هەیە. بەقسەی وی، ڕق-هەستانەکەی زیاتر لەوە بوو کە هووەیداو عەلەم دەستیان وێک دابوو و ناوی چەندکەس لە دەوروبەرەکانی خۆیانیان لە لیستەکە زیاد کردبوو. بە هەرحاڵ زاهیدی دووبارە نامەیەکی توندو بەژانی بۆ سەرۆکـوەزیر نووسی. هووەیداش نامەکەی بردەلای شاو دەستـلەکارکێشانەوەی خۆی پێشکێش کرد. شا دەستـلەکارکێشانەوەکەی قبووڵ نەکرد. بەڵێنی دا کە بە مەسەلەکە ڕابگا. لە ڕێگای موعینیان،سەرۆکی دەفتەری تایبەتیی خۆیەوە، زاهیدیی بانگ کردە وەزارەتی دەربار. لەوێ پێی ڕاگەیەندرا کە دەبێ یان نامە توندڕاوێژەکەی خۆی وەرگرێتەوە،یان دەست لەکار بکێشێتەوە. زاهیدی کشانەوەی هەڵبژارد. دەسبەجێ بۆ گوزەراندنی پشوو چووە ڤیلایەکەی خۆی لە مۆنترۆی سویس.[٢٢] ماوەیەک لەوێ مایەوە، بەڵام زۆری پێنەچوو کە دووبارە کەوتەوە بەر سەرنجی شاو کرایە باڵیۆزی ئێران لە وڵاتە یەکگرتووەکان. لە واشنگتۆن پاش ماوەیەکی کەم ناوبانگی دەرکرد. سالی کووئین* کە لە بەنفووزترین ژنانی واشنگتۆن بوو، ئەوی بە "پیاوێکی جوانچاک، دەوڵەمەندو بەدەسەڵات" دەزانیو دەیگوت "بەشێک لە باشترین میوانداریيەکانی واشنگتۆن" دەبێ لە باڵیۆزخانەی ئێران لە واشنگتۆن ببینی. باوەڕی وابوو کە "ئەردەشیر بە سەخاوەت بەناوبانگ بوو. لە جیاتی سوپاسنامە بەستەیەک خاویاری ئێرانیی بۆ هەموو ئەو کەسانە دەنارد کە بۆ نانی شەو بانگهێشتنیان دەکرد."[٢٣]

ئەو ڕاستییە کە شا ڕێگای بە هووەیدا نەدا بۆخۆی زاهیدی لەسەر کار لابا، لە ڕاستیدا بەشێک لەو ڕێککەوتنە نەگوتراوە بوو کە شەوی دانانی هووەیدا لە نێوان ئەوو شادا پەسند کرابوو. ئەگەر هووەیدا وەزیرێکی بەهێزی وەک زاهیدیی دەرکردبایە،ئەودەم ڕادەی دەسەڵاتەکەی لەنێو خەڵک،و هەروەها لەنێو وەزیرەکانی کابینەدا، بەجیددی دەچووە سەر. جگەلەوە، ئەوکارە خۆی جۆرێک سەربەخۆیی تێدا هەبوو کە شا لەمێژ بوو

---

*Sally Quinn

سەربەخۆییەکی وای لە سەرۆکوەزیرەکانی قبووڵ نەدەکرد. دەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، لادرانی زاهیدی، ئەگەریش بەدەستی شا بوو،دەسەڵاتی هووەیدای لەلای بەشی زۆری وەزیرانی کابینەکەی بردە سەرێ.

لە هەمووی گرنگتر، شا هەرگیز ئەو سەربەخۆییەی لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا بە ڕەوا نەدەزانی. ڕەشەمەی١٣٥١(١٩٧٣)، شا دەستووری بە عەلەم دا کە،"بە وەزارەتی دەرەوەم گوتوە هیچ کاربەدەستێک جگە لەخۆم هەقی نیە دەست لەکاری وەزارەتی دەرەوە وەربدا، تەنانەت گوتوومە برای هووەیدا کە نوێنەری ئێمە لە ڕێکخراوی نەتەوەکانە هەقی نیە ڕاپۆرت بە سەرۆکوەزیر بداتەوە،تەنانەت تەلەفۆن بکا. سەرکۆنەم کرد کە بۆچی ڕاپۆرتەکانی وەزارەتی دەرەوە دەدەی بە براکەت. (دیار نیە ئەو دوو برایە چ هەڵەیەکیان کردوە کە ئاوا ئابڕوویان بەبادا دەدرێ.)"[٢٤]*

ڕوون نیە شا ئەو فەرمانانەی لەسەر چ بناخەیەک دەرکردبوون، بەڵام لە دوورەدیمەنێکی گشتیتردا دەتوانین بڵێین پێوەندیی شاو هووەیدا دەگەڵ ئەوەی لە قانوونی بنەڕەتیی مەشرووتەی ئێراندا لەبەر چاو گیرابوو وێکچوونێکی نەبوو و پتر وەک پێوەندیی سوڵتانێکی نەریتخواز دەگەڵ وەزیر یان ئەتابەکەکەی دەچوو. ئەم ڕاستییە هەرنەبێ لە بارێکەوە لە پێوەندیی نێوان هووەیداو وەزیرانی کابینەکەشیدا خۆی دەنواند. هەرچەند هووەیدا بەو بەڵێنە هاتە سەرکار کە دەزگای دەوڵەتیی ئێران نوێ بکاتەوە،ئەگەرچی لە زەمانی لاوەتییەوە هەوای نوێخوازیی لەسەردا بوو، بەڵام بەوحاڵە مووچەی وەزیرەکانی بە جۆرێک دەدرا کە ڕەنگێکی دیوەخانی دەرەبەگایەتیی پێوە دیار بوو. هەموو مانگێک نیوەی مووچەی هەر وەزیرێک لە ڕێگەی بوودجەی نهێنیی دەوڵەتەوە دەدرا. هەر وابزانە وەزیرەکان نەک کارمەندی دەوڵەت بەڵکوو خزمەتکاری

---

* فەرەیدوونی هووەیدا فەرمانێکی وای لەبیر نەبوو. بە پێچەوانە، دەیگوت، هەرکات وتووێژێکی گرنگ لە ئارادا بووایە، شا دەستووری دابوو کە فەرەیدوون تەنیا دەگەڵ ئەمیر عەبباسی برای وتووێژ بکا. دەیگوت نموونەی ئەو وتووێژانە دەتوانین لە ساڵی١٩٦٧دا ببینین. ئۆکتۆبری ئەوساڵە شا بەنهێنی فەرەیدوونی بانگ کردەوە تاران. داوای لێکرد بچێتە پاریس بزانێ دەتوانێ لە ڕێی پێوەندییەکانی خۆی دەگەڵ کۆمۆنیستەکانی فەڕانسەوە،چاوی بە نوێنەرانی ڤێتنامی باکوور بکەوێو بیروبۆچوونیان لە بارەی ئاشتییەوە بپرسێ. گۆیا شا دەیەویست نەخشی نێوبژیوانی ئاشتی لە ڤێتنامدا یاری بکا. وتووێژی فەرەیدوونو هەوڵەکانی شا هیچیان بە جێیەک نەگەیشتن، بەڵام لەوداستانەدا فەرەیدوون فەرمانی پێدرابوو لەتاران تەنیا دەگەڵ ئەمیر عەبباسی هووەیدا لە بارەی چەندوچۆنی مەئمووریيەتەکەیەوە قسە بکا.(فریدون هویدا، وتووێژ دەگەڵ نووسەر،٢١ی ئووتی١٩٩٩).

هووەیدا بوون. شا بۆخۆشی جاروبار پاداشێکی دەدا بە وەزیران‌و لەو ڕێگایەوە نیشانی دەدا کە هەموویان لەئاخردا هەر خزمەتکاری ئەون.[٢٥]

* * *

ساڵی١٣٤٩(١٩٧٠)، ساڵی ناکۆکییەکانی هووەیدا دەگەڵ ئەردەشیری زاهیدی بوو. لە بەرامبەردا ساڵی ١٣٥٠ ساڵی زیادبوونی ئاڵۆزی لە ژیانی تایبەتیی خۆیدا بوو. ژیانی هاوبەشی دەگەڵ لەیلا خەریکی لێک‌هەڵوەشان بوو. وەک هەمیشە هیچ ڕووداوێک، هیچ ڕووبەڕووبوونەوەیەکی هەژێنەریش بەتەنیا، هۆکاری کۆتایی پەیوەندەکەیان نەبوو. بە پێچەوانە،دووبارەبوونەوەی ناسازگارییە چووکەکان، باری ماندووکەری ڕێوشوێنە ڕەسمییە پڕئاڵۆزییەکان،ئەرکەکانی هاوسەری سەرۆک‌وەزیر کە زۆرتر بێ‌نرخ بوون‌و ڕەنگە گرنگتر لە هەمووان بێزاریی لەیلا لەو وردە سازانە چووکەڵانە کە هووەیدا بە کۆمەکی وان لەسەر کار مابوو- پێکەنینێک لێرەو زەردەیەک لەوێ، سەرلەقاندنێک بەنیشانەی سوپاس بۆ ئەم‌و بێدەنگییەک بەرامبەر بە گەندەڵیی ئەو- ژیانی هاوبەشیانی نامومکین دەکرد. لە ڕاستیدا،گرنگترین تایبەتمەندیی هووەیدا وەک سیاسەتمەدارێک- ،گرنگترین خاڵی لاوازی وی وەکوو هاوسەرێک بوو. ئەو لە سیاسەتدا هەمیشە حەزی لە سازان دەکردو لەبەر ڕووبەڕووبوونەوە هەڵدەهات. بەڵام لە بواری ژیانی ژن‌و مێردایەتیدا، هەرئەو حەزەی ببووە گیروگرفتێک. ئەو قەت حازر نەبوو لە پرتەوبۆڵەیەکدا کە لەنێوان هەر ژن‌ومێردێکدا دێتە پێش، بەشدار بێ‌و بێ‌مەیلیی وی بەوکارە لەیلای ئازار دەدا. دژکردەوەی هووەیدا بەرامبەر بە یەک‌یەکی ڕەخنەکانی لەیلاو دەردی دڵی هاوسەرەکەی تەنیا بێدەنگی بوو. لەیلا دەیگوت: "کەم‌دوێ‌و خۆخۆرەوە بوو. هیچ وەخت دەگەڵ من لەبارەی ئەو شتانەوە کە ئەویان ئازار دەدا، ئەوەی نیگەرانی دەکرد، قسەی نەدەکرد. بە پێچەوانەی [حەسەن] عەلی [مەنسوور] کە هەموو شەوێ دەنگۆ سیاسییەکانی ڕۆژی بۆ فەریدە باس دەکردن، ئەمیر هەرگیز لەماڵێ باسی سیاسەتی نەدەکرد."[٢٦]

ناڕەزایەتیی لەیلا ڕۆژبەڕۆژ زیاتر دەبوو،و هاوکات، هەر ڕۆژە بە زمانێکی بێ‌پەرواترو ئازاردەرتر بە ئاشکراو نهێنی شکایەتی لە ژیانی خۆی‌و دژوارییەکانی ئەرکی هاوسەری سەرۆک‌وەزیر،و تەنانەت لە هووەیدا خۆشی دەکرد. لەو ڕۆژانەدا هێندێ‌جار لە خواردنەوەی ئەلکولیشدا زیدەڕۆیی دەکرد،و هەرئەمەش کۆمەگی بە زیاتر تـوندبوونی

قسەکانی دەکرد. وا دیار بوو دەنگۆی دژوارییەکانی ژیانی ژنومێردایەتیی هووەیدا وەبەر گوێی شاش کەوتبوو. کۆتاییەکانیساڵی١٣٤٨،ڕۆژێک لە ڕێوشوێنێکی رەسمیدا،ئەو بە ڕاوێژێکی نیوە جیددی لێی پرسیبوو،"ئەو پیاوەی بۆ هێندە ئازار دەدەی؟"[٢٧]

یەکێک لە یەکەمین ڕیشەکانی کێشەی لەیلا دەگەڵ هووەیدا، بوونو ڕەفتاری مەئموورانی پارێزەری سەرۆکوەزیر بوو. لە یەکەم ساڵەکانی سەرۆکوەزیریی هووەیدادا یەکێک لەو مەئموورانە بەهەڵە باغەوانێکی بە گوللە کوشت کە چەندین ساڵ لە ماڵی بنەماڵەی لەیلادا کاری کردبوو. هەر لەوساوە لەیلا لە بوونی پارێزەران لەنێو ماڵدا ناڕازی بوو. چەند حەوتوو دواتر، لەیلا گوێی لێبوو کە یەکێک لە مەئموورەکان بە تەلەفۆنی ماڵی هووەیدا زەنگی بۆ فەرماندەکەی لێداو باسی کێشەیەکی بۆ کرد کە شەوی پێشتر لە نێوان هووەیداو هاوسەرەکەیدا ڕووی دابوو. گوتبووی: "دوێشەو جەنابی سەرۆکوەزیر لەسەر کاناپە خەوت." ئیدی پیاڵەی سەبری لەیلا لەسەریەوە ڕژاو لەوەودوا نەیهێشت پارێزەرەکان بێنە ژووری ماڵێ.[٢٨]

لە درێژایی ساڵەکانی هاوسەریدا، هووەیداو لەیلا چەندین جار بە شێوەی کاتی لێک جوێ بوونەوە. هەموو جارێ هووەیدا دەچۆوە ماڵی دایکی. سەرەنجام ڕۆژێک لەیلا هاتە سەر ئەو ڕایە کە تەڵاق نەبێ چارەیەک نیە. هەروەک کاتی خۆی لەپڕ باسی زەماوەندی دەگەڵ هووەیدا هێنابووە گۆڕێ، ئەمجارەش داوای تەڵاقی لەنەکاو دەگەڵ باس کرد. شەوێکیان کە هووەیدا درەنگ لەسەرکارڕا هاتەوە ماڵێ، لەیلا ئەوی لە بڕیاری خۆی ئاگادار کرد. هەرچەند هووەیدا تووڕەو دڵشکاو بوو، بەڵام بەربەرەکانیی نەکرد. جانتایەکی پڕ کرد لە لیباسی خۆیو بەیانییەکەی ماڵی لەیلای بەجێ هێشتو ئیدی هەرگیز وەکوو مێرد ڕووی تێنەکردەوە.* یەکدوو ڕۆژ دواتر، تەنیاو خەفەتبار لە دەفتەری کارەکەی دانیشتبوو. لەنەکاو فرمێسک بە چاوانیدا هاتنە خوار. سەرۆکی دەفتەرەکەی،موحەممەدی سەفا، لە ژوورەکە بوو. هووەیدا ڕووی تێکردو گوتی: "لەیلا داوای تەڵاق دەکا." وشەیەکی دیکە لە نێو ئەم دووانەدا نەهاتو نەچوو.[٢٩]

* ئەوکات هووەیدا ماڵێکی لە تاران نەبوو. فەرەیدوونو بنەماڵەکەی ئەو ڕۆژانە لە تارانو لە ماڵی دایکی دەژیان. ئەمیر عەبباسیش ناچار بوو بچێتە ژوورێک لە دەفتەری کارەکەی. دوای ماوەیەک شا فەرمانی دا دەوڵەت کۆشکێکی یەکێک لە خوشکەکانی بکڕێو بیکاتە ماڵی ڕەسمیی سەرۆکوەزیر. هووەیدا دواتر لەو ماڵە ڕەسمییەدا دەژیا.

پێنج ڕۆژ دواتر، لەیلا زەنگی بۆ دەفتەری کاری هووەیدا لێداو بۆ نانی نیوەڕۆ بانگهێشتنی کرد. لەیلا دەیگوت: "بەدەگمەن زەنگم بۆ دەفتەری کاری لێدەدا." هووەیدا بانگهێشتنی لەیلای قبووڵ کرد. ڕۆژی دیدارەکە لەیلا هووەیدای قانیع کردکە تەنیا بە تەڵاق دەتوانن دۆستی یەکتر بمێننەوە. وەختێک باسی ئەو دیدارەی دەکرد، نیشانەی غەم لە ڕوخساری وەدەرکەوت. گوتی: "ئیدی خاڵێکی هاوبەش لە نێوانماندا نەمابوو." هەردووکیان ئۆگری کتێبو فیلمو مۆسیقای کلاسیک بوون، بەڵام تەنانەت ئەو ئۆگرییە هاوبەشانەش نەیانتوانی ژیانە هاوبەشەکەیان نەجات بدەن.

لەیلا لە کاتی باسی چەندوچۆنی تەڵاقەکەیدا،غوربەتیی هەستا،چاوی پڕ بوون لە فرمێسکو گوتی: "کاتێک سەیری ژیانی خۆم دەگەڵ ئەمیر دەکەم، دەبینم تەنانەت یەک کاری خەراپیشی دەرهەقی من نەکردوە. هەرچاکەی کردوە. مەسەلە هەر ئەوە بوو کە نەمدەویست ژنی بم."[٣٠] ئەو، دوای بیست ساڵ ژیانی دووروڵاتیو دووبارە بیرکردنەوە لە ڕابردوو، لە بارەی هووەیداوە،پیاوێک کە کردبوویە مێردی خۆی،هەمیشە ڕێزی لێ- دەگرتو هەرگیز ئاشقی نەبوو،و ئەمڕۆ لە هەمیشە زیاتر بۆی تازیەبار بوو، هەڵسەنگاندنێکی تازەی هەبوو. چەندین جار دووپاتەی کردەوە کە،"گەورەترین خاڵی لاوازیی وی ئەوە بوو کە هەموو ملهوڕییەکانی منی تەحەممول دەکرد."[٣١]

هووەیداش سەرەنجام ئەوڕاستییە تاڵەی قبووڵ کرد کە زەماوەندەکەی شکستی هێناوە. لە خاکەلێوەی ١٣٥٠دا، دۆستی جێی متمانەی خۆی، ناسری یەگانەی ڕاسپارد کە لەجیاتی وی وردەکارییە قانوونییەکانی تەڵاق، جێبەجێ بکا. حوکمی یەکجاریی تەڵاقەکە چواری گەلاوێژی ١٣٥٠ دەرچوو. لەیلا دەیگوت: "ئەمیر هیچی نەدەویست. تەنیا کتێبو لیباسەکانیی بردن. تەنانەت چەند تابلۆیەکیش کە بۆخۆی کڕیبوونیو ژووری دانیشتنی پێ ڕازاندبوونەوە،و دەستێک قاپو قاچاغی لیمووژ کە بۆخۆی لە ئوروووپاوە هێنابوونی،ئەوانیشی بۆ من بەجێ هێشتن."[٣٢] دووی بانەمەڕی ١٣٥٠، لەیلا لە نامەیەکدا بۆ دۆستی دێرینی خۆی جین بێکەر* بە ڕاوێژێکی وەک ئەوە لە بارەی هووەیداوە نووسی: "مانگی ڕابردوو ئەمنو ئەمیر یەکترمان تەڵاق دا. دەمەویست زووتر بنووسم. بەڵام تا ئێستا دەقیقەیەکیش وەختی بەتاڵم نەبووە. کار لە گوڵخانەو دۆستانێک کە نایانەوێ بەتەنیام جێ بێڵن،دەستیان داوەتە دەستی یەکو سەری منیان لەو ڕۆژانەش کە

*Jean Becker

ژنی سەرۆکـوەزیر بووم شلووقتر کردوە. دیارە ئەمن‌و ئەمیر هێشتا دۆستی نیزیکی یەکترین‌و دەمانەویست ئەو هاوڕێیەتییە بپارێزین‌و لە ڕاستیدا هۆی تەڵاقەکەش هەر ئەوە بوو... دەمانەویست دۆست بمێنینەوە."[٣٣] بەڕاستییش دوای تەڵاق ئەو دووانە وەک دوو دۆستی نیزیک مانەوە. لەوەودوا، زۆربەی ڕۆژانی پشوویان پێکەوە ڕادەبوارد. بەڕێک‌وپێکی یەکتریان دەدی‌و گوڵە ئۆڕکیدەیەکیش کە هەموو ڕۆژێ لەیلا دەی‌ناردو هووەیدا لە بەرۆکی کۆتەکەی دەدا نیشانەو سیمبولی ئەو ئۆگرییە پایەدارە بوو. نەک-هەر زەماوەندو تەڵاق بەڵکوو دۆستایەتییە پایەدارەکەشیان ڕەنگدانەوەی تایبەتمەندییە بێ‌وێنەکانی ڕەفتاری ئەو دووکەسە بوو.

وا دیار بوو هووەیداش دوای ماوەیەک ناڕەحەتی‌و دڵبەغەمی سەرەنجام هەم تەسلیمی حەقیقەتی جودایی لە لەیلا بوو،و هەم هۆیەکانی باشتر تێ‌گەیشت. ساڵی١٣٥١، کاتێک جین کرۆکەر* یەکی دیکە لە دۆستانی لەیلا سەفەری ئێرانی کرد، هووەیدا نەک-هەر وای کرد بە "فڕۆکەو هێلی‌کۆپتێرو جیپ"ی سەرۆکـوەزیری سەرانسەری ئێران بگەڕێ، بەڵکوو کاتێک لەیلا میوانداریيەکی شێوی بۆ دۆستەکەی ڕێک خست،"ئەمیریش هات،گوتی، لەیلا منی تەڵاق نەداوە، سەرۆکـوەزیری تەڵاق داوە."[٣٤] لەوەودوا سەربەندی قسەکانی لەبارەی تەڵاقەوە هەر ئەوە بوو. زۆرجار دەیگوت لەیلا حەزی لە ئەرکی ڕۆژانەی هاوسەری سەرۆکـوەزیر نەبوو.

دیارە تەڵاقی هووەیدا تا ماوەیەکی زۆر بابەتی سەرەکیی دەنگۆی زۆرتر قین‌لەزگانەی تاران بوو. ئەو ڕاستییە کە تەڵاقی سەرۆکـوەزیر کەم‌وزۆر هاوکات دەگەڵ بڕیاری دەوڵەت بۆ داخستنی ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی وڵات بوو،کۆمەگی بە برەوپەیداکردنی ئەو دەنگۆیانە کرد کە هێندێکیان بەحەق قین‌لەزگانە بوون. دەوڵەت ئیددیعای دەکرد کە ئەو بڵاوکراوانەی لەبەر تیراژی کەم داخستوە.

وەزارەتی (اطلاعات)ی ئەوکات پشتی بە بڕیارێکی هەیئەتی دەوڵەت لە ساڵی١٣٤٢دا دەبەست کە لەودا بڕیار درابوو مۆڵەتی بڵاوبوونەوەی ئەو بڵاوکراوانە کە تیراژیان ناگاتـە نیسابێکـی دیاریکـــراو هەڵوەشێتەوە. پەرویزی ڕاجی کە لە ڕاوێژکارانی نیزیکی هووەیدا بوو، پێی‌وایە،"زۆر لەو ڕۆژنامانەی داخران تەنانەت شیاوی ناوی ڕۆژنامەش

---

* Jean Crocker

نەبوون. زۆربەیان شەونامەگەلێکی چوار لاپەڕی بوون کە لەواندا بە تیتری درشت،ڕووخانی نیزیکـــی ئەم کابینەیـــە یان ئە وەزیرە پێش‌بینی دەکراو ئەو پێش‌بینی-یانەش تەنیا پەیڕەوی ئۆگریی کەسێتیی سەرنووسەرانی ئەو بڵاوکراوانە بوون. جگە لەوە، ئەم بڵاوکراوانە بەکردەوە هیچ خوێنەرێکیان نەبوو و تەنیا سەرچاوەی داهاتیان چاپی ڕێکلامی دەوڵەتی بوو کە بە کۆمەگی وەزیرێک کە نەزەری بەرامبەر بەو ڕۆژنامەیە باش بوو وەریان دەگرت... لەونێوەدا (توفیق) کە ژمارەیەکی زۆر خوێنەری هەبوو جێگەو پێگەیەکی تایبەتیی هەبوو. بە باوەڕی من چارەنووسی (توفیق)و داخرانی ئاکامی ئەو ڕاستییە بوو کە بە چوونەسەری دەسەڵاتی شا،ئیدی لە وڵاتدا جێگایەک بۆ شۆخیو گاڵتەجاڕی نەمابوو. بێگومان هووەیدا پیاوێکی لیبراڵڕەفتار بوو کە خزمەتی ئاغایەکی ملهوڕی دەکردو دیارە [لەبارەی داخستنی (توفیق)]ەوە بووە داردەستی شا."[٣٥]

بە لەبەرچاوگرتنی هەموو نیشانەکانی بەردەست، یەک لەوان ئەوڕاستییە کە ئەوە شا بوو چەندین جار فەرمانی تەمبێ‌کردنی ئەم گۆڤار یان ئەوسەرنووسەری دەردەکرد،و بە لەبەرچاوگرتنی بایەخی کۆمەڵایەتیی (توفیق) وەک یەکێک لە خۆشەویست‌ترین بڵاوکراوەکانی ئەودەمو لە گرنگترین گۆڤارە گاڵتەجاڕییەکانی سەردەمی مەشرووتەی ئێران،ڕوونکردنەوەکانی ڕاجی ماقووڵ دێنە بەرچاو. بە جۆرێکی دیکە،گرنگیی (توفیق) لەوە زیاتر بوو کە هووەیدا بتوانێ، بە تەنیایی،فەرمانی پەکخستنی دەربکا. مەجیدی بە زمانێکی بەپارێزتر قسە دەکا. بە ڕواڵەت ئەو بۆخۆی بەرامبەر بە مەسەلەی(توفیق) لەسەر هەست بوو، چونکە دەڵێ یەک‌دووجار لەو بارەیەوە پرسیارگەلێکی لە هووەیدا کردوە. دەڵێ "یەک‌دوو جاریش" کە لە بارەی (توفیق)ەوە پرسیم،"هووەیدا خۆی لە وەڵامدانەوەی پرسیارەکەم بوارد." و ئەم مەسەلەیە بە باوەڕی مەجیدی نیشانی دەدا کە هووەیدا نەی‌دەویست بیڵێ."[٣٦] بە باوەڕی مەجیدی، "دەزانین کە ڕۆژنامەی(توفیق) دەگەڵ هەموو بەربەست‌و سانسۆرێک کە هەبوو،زۆر لە مەسەلە سیاسییەکانی دەنووسی. بەتەوس‌و پلار یان بە قەڵەمێکی تایبەتی ئاماژەی بە مەسەلەکان دەکردو لە کاریکاتۆرەکانیشدا زۆر ڕاشکاوانەترو ڕوونتر"هێرش"ی دەکرد. ئەو ژمارەیەی ڕۆژنامە کە ڕاگیراو بە دواشیدا ڕۆژنامەکە داخرا، ژمارەیەک بوو کە لەبارەی هووەیداو خێزانیەوە گاڵتەیەکی ناشیرنیان کردبوو. لەسەر ئەوە سەبرو حەوسەلەی دەزگا گەیشتە ئاخریو پێشیان پێ‌گرت. ئەمن پێم وانیە هووەیدا کەسێک بووبێ لەسەر گاڵتەیەک کە بە خۆیو خانمەکەی کراوە،هەرچەند ناشیرنیش بێ،پێشی کاری ڕۆژنامە بگرێ. چونکە

هووەیدا دەگەڵ بنەماڵەی (توفیق)ەکان ئاشنا بوو و دواتریش زۆری کۆمەگ کردن‌و تەنانەت یەکێک لەوان کە لە ڕێکخراوی بەرنامە بوو لەمێژ بوو مووچەی وەردەگرت بە-لام نەدەهاتە سەر کار،وەختێک ویستم دەری بکەم پێی گوتم نەکەی‌و پێشی کارەکەمی گرت. ئەوە نیشان دەدا کە هووەیدا دەگەڵیان دۆست بوو. بە تایبەتی کە دواتر دەوەللوویان هان دا ڕۆژنامەی کاریکاتۆڕ وەڕێ بخاو درێژەی بدا،چونکە پێیان وابوو ڕۆژنامەیەکی گاڵتەجار بۆ وڵات پێویستە..ئەدی بۆچی بەو شێوەیە پێشی ڕۆژنامەی (توفیق)یان گرت،ئەویش لە ژمارەیەکدا کە هێرش کرابووە سەر هووەیدا. بۆیە ئەمن ناتوانم باوەڕ بکەم کە هووەیدا بەتەنیا بڕیاردەری ئەوکارە بووە، ناتوانم، بۆخۆم نازانم‌و بۆیە ناتوانم وەڵامێکی دروستیش بدەمەوە."[٣٧]

گێڕانەوەکەی مەجیدی لە چەند بارەوە جێگای باس‌و لێوردبوونەوەیە. یەکەم ئەوە کە بە قسەی عەبباسی توفیق،ئەوو براکانی پتر لە هەموو کەس هووەیدایان بە بەرپرسی داخرانی(توفیق) دەزانی هەر بۆیەش لە وەزارەتی دادی دەورانی شا شکایەتیان لێکرد. جگەلەوە بە وتەی توفیق،هووەیدا بەر لە داخرانی (توفیق) چەندجار هەوڵی دا، بە ڕێگای جۆراوجۆردا گۆڤارەکە بێنێتە ژێر ڕکێفی دەوڵەتی خۆی. وەختێک پێشنیاری کرد کە دەوڵەت زۆربەی بەشەکانی خاوەنانی گۆڤارەکە بکڕێ، بەڵام برایانی توفیق نەچوونە ژێربار. عەبباسی توفیق دەیگوت کاتێک هووەیدا لە ڕاکێشانی (توفیق) نائومێد بوو کەوتە هەوڵی لەنێوبردنی. بە بوودجەیەکی قورس، بڵاوکراوەی (کاریکاتۆڕ)ی لە بەرامبەر (توفیق)دا قوت کردەوەو هێندێک لە نووسەرە بەڕابردووەکانی (توفیق)ی کێشانە بڵاوکراوە تازەکە. بە جۆرێکی دیکە بڵێین بە پێچەوانەی قسەی مەجیدی، دەست-بەکاربوونی (کاریکاتۆڕ) پێش داخرانی (توفیق) بوو و بە هەنگاوێک بۆ داخستنی دوکانەکەی دەژمێردرا. لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە کە عەبباسی توفیق ئەو ئیددیعایەی مەجیدی کە ئەو دوای داخرانی (توفیق)یش، لە حاڵێکدا کارێکی نەکردوە،هەروا مووچەی لە ڕێکخراوی بەرنامە وەرگرتوە، بە "درۆی ڕووت" ناو دەبا. دەڵێ بەڕێکەوت بە فەرمانی مەجیدی نەک‌هەر ئەویان بێکار کرد، بەڵکوو نەیان‌هێشت لە ئیدارە دەوڵەتییەکانی دیکەشدا دابمەزرێ . بە وتەیەکی دیکە،نەک هەر کۆمەگیان نەکرد، بەڵکوو بەردیشیان خستە سەر ڕێی. بۆ ئیسباتی قسەکانی خۆی چەند وێنەی لە نامەکانی

ڕێکخراوی بەرنامەی دامێ کە گێڕانەوەکەی لە بارەی ڕووداوەکانەوە پشتڕاست دەکەنەوە.*

لەلایەکی دیکە،ئاماژەی مەجیدی بەو ژمارەیەش کە [لەودا] هێرش کرابووە سەر هووەیدا لە ڕاستیدا دووپاتەکردنەوەی دەنگۆیەکە کە ئەمڕۆ وا دیارە بە حەقیقەت دەزانرێ. ئەگەرچی چەندوچۆنی نەخشی هووەیدا لە داستانی داخستنی (توفیق)دا تەنیا ئەوکاتە بە تەواوی ڕوون دەبێتەوە،کە دەستمان بە هەموو بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەربارو وەزارەتی (اطلاعات)و ساواکـو دەفتەری سەرۆکـوەزیر ڕابگا، بەڵام نابێ لە شتێکدا گومانمان هەبێ: ئەو دواژمارەیە کە گۆیا لەودا "هێرش کرابووە سەر هووەیدا"،لەبنیڕا نەبووە. عەبباسی توفیق ئەمڕۆ بە ڕاشکاوی جەخت دەکاتەوە کە ئەوو براکانی کاتێک خەبەری داخرانی گۆڤارەکەیان وەرگرت،بە ئەنقەست ئەو دەنگۆیەیان لە شاردا برەو پێدا کە داخرانی (توفیق) بەهۆی کاریکاتۆرێک بووە کە لەودا ئاماژە بە پێوەندیی سیکسیی نێوان هووەیداو هاوسەرەکەی کرابوو. برایانی توفیق بە تامەزرۆیانو لایەنگرانی گۆڤارەکەی خۆیان دەگوت کە لە دواژمارەدا کە ڕاگیرا کارتۆنێک هەبوو کە لەودا،"هووەیدا لە لەیلا دەپرسێ،بۆچی داوای تەڵاق دەکا". ئـەویش لەوەڵامدا دەڵێ. "ازدولت بپرس." [٣٨] [بۆ ئاگاداریی ئەو خوێنەرانەی فارسی باش نازانن ،ئەم ڕستە فارسییە بە دووجۆر دەخوێندرێتەوە ،مانای یەکێکیان ئەوەیە کە (لە دەوڵەت بپرسە)، دووەمەکەش دەڵێ (لە شتەکەت بپرسە.-وەرگێڕ-] هەرچەند زۆر سەرچاوەی ئاگاداری دیکەش جەخت دەکەنەوە کە(توفیق) بە فەرمانی ڕاستەوخۆی شا داخراوە-هێندێک دەڵێن شا ڕقی لە کارتۆنێک هەستاوە کە لەودا ئێران بە گۆڕستان چوێندرابوو [٣٩] هێندێکی دیکەش دەیگێڕنەوە سەر ڕەخنەیەکی توند لە بنەماڵەی پادشایەتی-و ئەگەرچی بە لەبەرچاوگرتنی گرنگیی (توفیق) لە مێژووی چاپەمەنیی هاوچەرخدا بەدوور دەزانرێ کە هووەیدا، ئەگەریش ویستبای بتوانێ بێ ئیزنی شا (توفیق) دابخا،بەوحاڵەش گومانو دەنگۆی نەخشی هووەیدا لەو داستانەدا بەئاسانی لەنێو کۆمەڵانی خەڵکدا برەوی پەیدا دەکردو باوەڕی پێدەکرا. بە باوەڕی من ئامادەیی خەڵکی ئەودەم بۆ قبووڵکردنی دەنگۆی دژی دەوڵەتـو دژی هووەیدا بۆخۆی نیشانەی ئاشکرای درزێک بوو کە

* بەشێک لەو بەڵگانەی دوای چاپی دەقی ئینگلیسیی کتێبەکەو دیتنی ئیددیعاکانی مەجیدی دان بـەمن. لـەو بارەیـەوە سوپاسی دەکەم. بە وتەیەکی دیکە،دەبێ دەقە فارسییەکە بە هەموولاگیرتر لە دەقە ئینگلیسییەکە بزانرێ.

کەوتبووە نێوان میللەتو ڕێژیمەوە. ئاشکرایە کە خەڵکی ئازادو ئاگادارو ڕازی کەمتر دڵ بە دەنگۆ خۆش دەکەنو ئۆگرییان بە برەوپێدانی دەنگۆیەک نیە کە خەراپەی ڕێژیم بڵێ.

* * *

نیشانەکانی دیکەی ئەو درزە دەتوانین لە هێندێ شوێنەواری ئەدەبیی ئەو ڕۆژگارەدا ببینین. جارێک هووەیدا بۆخۆی بابەتی سەرەکیی ئەو جۆرە ئاماژە ئەدەبییە ڕەخنەگرانەیە بوو. نموونەی زەقی ئەو جۆرە شوێنەوارانە دەتوانین لە داستانەکانو فیلمێکی ئیبڕاهیمی گولستاندا ببینین. گولستان پێوەندییەکی شەخسیی لەمێژینەی دەگەڵ هووەیدا هەبوو. ئاشنایەتییەکەیان دەگەڕایەوە کۆتایی دەیەی سی[ی هەتاوی]. هووەیدا ئەوکات هەروا لە کومپانیی نەوت بوو، گولستانیش جێگری سەرۆکی پێوەندییە گشتییەکانی کۆنسێڕسیۆم لە ئێران بوو. جگە لەو ڕابردووە کارییە هاوبەشە، ئەم دووە دۆستانی هاوبەشی وەک سادقی چووبەکیان هەبوون. هەرلەو کاتەدا، گولستان دایکو برای هووەیداشی دەناسین. ڕێزێکی زۆری بۆ دایکی هووەیدا هەبوو و فەرەیدوونیش یەکێک لە نیزیکترین دۆستەکانی بوو (و هەشە). پێم وایە زیادمان نەگوتوە ئەگەر بڵێین هووەیدا "لە ژیانیدا هیچ ژنێکی بەقەد دایکیو هیچ پیاوێکی بە ڕادەی فەرەیدوون خۆش نەویستوە."[٤٠] سەرباری ئەو ئۆگرییە سۆزدارییەش، لە تەواوی دەورانی چالاکیی سیاسیی هووەیدادا، گولستان یەکێک لە بەنفووزترین ڕووماکانی کۆمەڵەی فەرهەنگیی ئێران بوو. ئۆگریی هووەیدا بە ڕووناکبیرانو ئەو ڕاستییە کە ئەو خۆشی بە یەکێک لە گرووپی ئەدیبان دەزانی هەموو دەستیان وەدەستی یەک دەداو کەسایەتیی گولستانیان بۆ هووەیدا زۆر سەرنجڕاکێش دەکرد.

ئەو پێوەندییە سۆزدارانە پێچەڵپووچە لە نێوان ئەم دووانەدا، جاری وابوو کاری گولستانی ئاسان دەکردو جاری واش بوو ژانەسەری بۆ پێک‌دێنا. بۆ نموونە،گولستان فیلمێکی دیکۆمێنتیی لە بارەی جەواهێراتی سەڵتەنەتییەوە دروست کرد. فیلمەکە دیمەنگەلێکی بێ‌ئەندازە تازەو داڕشتنێکی جوانی هەبوو و زمانی گێڕانەوەکەشی زۆر لەسەرێ بوو. ئامادەکەری ئەو فیلمە بانکی مەرکەزی بوو کە ئەودەم مەهدیی سەمیعی سەرۆکایەتیی دەکرد. سەمیعییش لە دۆستانی نیزیکی گولستان بوو. بۆ تەواوکردنی لایەنە هونەرییەکان،پێویست بوو کۆپییەک لە فیلمەکە بنێردرێتە لەندەن. بەڵام بە

هێندێک هۆ کە ڕیشەیان لە بەرچاوتەنگیو ململانەی پشتی پەردەی دیوەخانی ئێراندا بوو، وەزارەتی فەرهەنگ لە دەرکردنی مۆڵەتی گومرکی بۆ ئەو مەبەستە خۆی دەگنخاندو بە هەزارویەک بیانوو، کاری فیلمەکەی وەدوا دەخست. کاتێک مەهدیی سەمیعی هووەیدای لە کارشکێنیی وەزارەتی فەرهەنگ ئاگادار کرد، ئەو زۆر "تووڕە بوو و فەرمانی دا چوار ئەڵقە فیلم بە کەلکوەرگرتن لە پۆستی دیپلۆماتیو بێمۆڵەتی وەزارەتی فەرهەنگ بنێرنە لەندەن."[41]

یەکی دیکە لە فیلمە دیکۆمێنتییەکانی گولستان دەربارەی ڕیفۆڕمی زەوی بوو. ئەمەیان چارەنووسێکی تەواو جیاواز لە فیلمی پێوەندیدار بە جەواهێراتی سەڵتەنەتییەوەی پەیدا کرد. گولستان لەم فیلمەدا نیشانی دابوو کە لە ئاکامی ڕیفۆڕمی زەوی لە ئێراندا،"چینێک سەرمایەداری تازەی دێهاتی خەریکە پێدەگا." هووەیدا فیلمەکەی لە ستۆدیۆی گولستان دی. بە ڕواڵەت پێی باش بوو. هەرچەند دەیگوت گولستان ویستوویە،"دروستبوونی چینێکی کوولاکی* ئێرانی نیشان بدا."[42] هەرلەو کاتەدا، لەم فیلمەدا کوولاکە تازەسەرهەڵداوەکە ئەندامی حیزبی "ایران نوین"یش بوو. بە واتەیەکی دیکە،گولستان ئەو کەسایەتییەی کردبووە سێمبولی نەخشی ڕوولەزیادبوونی دەوڵەت لە لادێو هی حیزب لە دەوڵەتدا. هووەیدا پاش دیتنی فیلمەکە دەسبەجێ پێشنیاری کرد کە گولستان بە دەوڵەتی بفرۆشێ. هەرلەوێ نرخێک دیاری کراو هووەیدا ئەڵقە فیلمەکانی، کە پێی وابوو هەرئەو یەک نوسخەیەیە، دەگەڵ خۆی برد. بەڵام سەرباری چەندین جار هەوڵو تەقەلا،گولستان نە هەرگیز توانی ئەو دراوەی دانرابوو وەرگرێو نە توانی فیلمەکە وەرگرێتەوە. هەرجارێکیش لەو بارەیەوە پرسیاری لە هووەیدا دەکرد، یەک وەڵامی وەردەگرتەوە. هووەیدا دەیگوت فیلمەکەی ناردۆتە دەربارو هێشتا وەڵامێکی وەرنەگرتۆتەوە. لە ڕاستیدا زرینگانەوەی ئەو ناخۆشییانەی نێوان هووەیداو گولستان دەتوانین لە بەشێکی داستانو فیلمەکانی گولستاندا ببینین.

لە داستانێکی درێژدا بەناوی "از روزگار رفته حکایت" (گێڕانەوەی ڕۆژگاری ڕابردوو)،گولستان بە پەخشانێک کە یەکجار کورتەو زۆرتر وەک شێعر دەچێ،دیمەنێکی زۆر ڕوونی لە ڕادەی بوونناسیی تێپەڕینی کۆمەڵی نەریتیی ئێران بەرەو نوێبوونەوە

---

* کوولاک وشەیەکی ڕووسییەو بە دێهاتییە خۆشگوزەرانەکان دەگوترا. لە دەورانی ستالیندا تۆمەتی کوولاکبوون مەرگی بەمیلـــیۆن مرۆڤی لێکەوتەوە.

کێشاوەتەوە. هەرکام لە کەسایەتییەکانی ئەم داستانەی بە وردەکاریو وەستایەتییەکی تەواو دروست کردوەو حاڵەتی دەرەوەو ژوورەوەیانی گێڕاوەتەوەو دیمەنێکی سەرنج-ڕاکێشو زیندووی لە ژیانی وەچەی پێشووی ئێرانییەکان خستۆتە بەر چاو. حیکایەتخوان پیاوێکە کە بیر لە ساڵەکانی لاوەتیی خۆی دەکاتەوە؛ بابیی وەبیر دێتەوە کە پیاوێکی سەختگیرو کەمدوێو ملهوڕ بوو و خۆی بە گرفتاری داوی ئاڵوگۆڕی قووڵو لەچارنەهاتووی کۆمەڵ دەزانی. بەربەرینیو ئاکامەکانی ئەو ئاڵوگۆڕە ڕیشەی دەرهێنابوو. لەنێو دۆستانی بابیدا، پیاوێک هەبوو کە،"زاراوەکەی تێکەڵ، هۆشی ڕێک-وپێکو جەفەنگەکانی لەڕووی یادداشتەکانیەوە بوون،و لەخۆوە وەکازی دەکوتا،و فێڵەکەشی ئەوە بوو کە هەرچی تەماعی پلەوپایەو دەسەڵاتی هەیبوو لەپشت ئیددیعای بێتەماعی،و بیمەیلی،و لەپشت ئیددیعای ئەوە کە تەسلیمی قەزاوقەدەرە، دەشاردەوە-هەرچەند ئەمانە هەموو هووەیدا (ئاشکرا) بوون." [43] زەحمەتە کەسێک ئەم دەقە بخوێنێتەوەو تێنەگا کە "هووەیدا"ی کۆتایی ڕستەکە نە سیفەت، بەڵکوو ناوێکی تایبەتەو نووکی تیژی هێرشەکەش ڕووی لە کەسایەتیی ئەمیر عەبباسی هووەیدایە.

جگەلەوە، کاتێک گولستان بەشێک لە شانۆنامەی بێرنارد شاو بەناوی "دۆن ژۆئەن لە دۆزەخ"ی، کردە فارسیو هێنایە سەر شانۆ،گوڵێکی ئۆرکیدەی لە بەرۆکی کۆتەکەی شەیتانیش دا کە یەکێک لە کەسایەتییەکانی داستانەکەیە. دیارە ئەمەش ئاماژەیەکی یەکجار ئازاردەرو ئاشکرای دیکە بە هووەیدا بوو.[44]

بەڵام گرنگترین ئاماژەکانی گولستان بە هووەیدا دەبێ لە نهێنییەکانی گەنجی دۆڵی جندۆکان دا وەبینین. نهێنییەکانی گەنج... لەجێدا فیلم بوو. بەڵام چونکە گولستان لەوە دەترسا کە فیلمەکەی هەرگیزمۆڵەتی نیشاندان وەرنەگرێ، نوسخەیەک لە ڕیوایەتی نووسراوی فیلمەکەشی هاوکات، بە شێوەی ڕۆمانێک، چاپ کرد. بەڕێکەوت هەم فیلمەکەو هەم ڕۆمانەکە دەگەڵ سەرسوڕمانی گولستان ڕێگای بڵاوبوونەوەیان درا.

دیارە ئەوشانسەی نهێنییەکانی گەنج...زۆری نەکێشا. چەند ڕۆژێک دواتر هەم ناوبانگی فیلمەکە لە هەموو شاردا بڵاو بۆوەو هەم مەئموورانی سانسۆر لەنەکاو لە قووڵایی مانای ئەو بەرهەمە پڕزیرەکیو درەوشاوەیە حاڵی بوونو فەرمانی ڕاگرتنییان دەرکرد.

نهێنییەكانی گەنجی دۆڵی جندۆكان نیزیكەی دەساڵ پێش شۆرش پێشان درا. لە سادەترین،و بگرە ساویلكانەترین پلەدا، دەتوانین بـــە گێڕانەوەیــەكی پڕپلارو تیژبین لە مەترسییەكانی سامانی بێئارەقەی بزانین. بەڵام بە كەمێک بیركردنەوە لە وردەكارییەكانی، دەتوانین ئەو بەرهەمە بـە نیشانـدانێكی بێئەندازە تازەو زیرەكانەی تێپەڕینی خوارو خێچی ئێران بەرەو نوێبوونەوە لێک بدەینەوە. هەر لەوكاتەدا، دەتوانین بە دروستترین پێشبینیی مێژوویی بۆ ڕەوتی ئاڵوگۆڕەكانی ئێرانی بزانین. ڕاست لە لووتكەی دەورانی دەسەڵاتو توانای سیاسیو ئابووریی شادا،گولستان لاچوونی حكوومەتەكەی پێشبینی دەكرد.

تەوەری داستانەكە، هەورازو نشێوی ژیانی دێهاتییەكی هەژارو بێفەرهەنگە كە لە هەموو جێیەک بە "كابرا" ناوی براوە. ڕۆژێک كابرا، وەک هەمیشە،بەئامووڕەكەی " خاكی دەڕووشاند." لەنەكاو چاڵێكی لە بن زەویی مەزرایەكەیدا دۆزیەوە. ئەو چاڵە سامانێكی بێئەندازی تێدا شاردرابۆوە. هێندی چاو لەسەر چاو دانێی دێهاتیی هەژار، بوو بە دەوڵەمەندێک كە ماڵو سامانەكەی ئەندازەی نەدەناسی. هەموو شتێكی لەبەر دەستدا بوو. لەوگوندە هەرلەو كاتەدا مامۆستایەكیش كاری دەكرد كە بەئەخلاقو دروستكار بوو. زمانخۆشیش بوو، هەرچەند زۆرتر قسەی قەبەو لەقالبدراوی دەكردنە ویردی زمانی خۆی. مامۆستا وەكازیشی هەبوو، زۆرجاریش بۆجوانی گوڵێكی لە بەرۆكی كۆتەكەی دەدا. زۆری نەخایاند كە مامۆستا بوو بە ڕێنوێنو راوێژكاری كابرای بەسەرداكەوتوو. بیرو بۆچوونەكانی مامۆستاكە وێكچوونێكی حاشاهەڵنەگری دەگەڵ بۆچوونەكانی ئەمیر عەبباسی هووەیدا هەبوو. ئەو وێكچوونە بە تایبەتی وەختێک دەتوانین ببینین كە مامۆستاكە دەڵێ: "مەبەستم ئەوەیە كە ئەسڵی كار كاركردنە. پیاو دەبێ هەنگاو هەڵێنێتەوە،كار بكا، بكەوێتە نێوو كار بكا؛ نە تەمبەڵیو نە نەقەنەق سوودی نیە. كار بۆخۆی پاساوی خۆیەتی. پیاو نابێ لەبەر نەقەنەق هەڵێ."[٤٥]

سامانی تازەدەستكەوتوو كابرای هان دەدا ژنی تازە بێنی. كچێكی جحێڵ دەخوازێو بە بیانووی زەماوەندی دووەمیەوە، میوانداررییەكی بەشكۆ لە دێدا وەڕێ دەخا كە لەودا "هەرچی بەفكرتدا دێ لەسەر مێزەكان بوو. لە سەروپێڕا هەتا ئاواكادوو، لە خەیارو باینجانەوە تا خاویارو بلینی، لە پڵاوی ئیسلامبوولیەوە بگرە تا پاتەی جەرگی قازی ستڕاسبوورگی بە سەرمۆری فووشوونەوە، پەنیر لە جۆری لیقوانەوە تا سنیلوون بە

مارکی فۆڕتستم ئەند میسنەوە." دیارە لەو میوانداریيە بەشکۆيەدا،کە کەم وەک جێژنەکانی دووهەزاروپێنسەد ساڵەی دەورانی شا نەدەچوو،خەڵکی دێیەکە بانگ نەکرابوون‌و ئامادە نەبوون. بە کۆمەگی تێلدڕوو لە میوانەکان جویَ کرابوونەوەو لە دوورەوە سفرەی ڕەنگینی خواردن‌و خواردنەوەی ئاشناو نائاشنا،و هەروەها ڕیزی دوورودرێژی میوانەکانیان دەدی.[٤٦]

"کابرا" هەر لەوکاتەدا فەرمانی دا خانووبەرەیەکی پێکهاتوو لە "دوو بیچمی خڕی لە دوو بەری بورجێکی خڕدا" بۆدروست بکەن. تاریفی ئەو خانووبەرەیە لە کتێبەکەداو وێنەکەی لە فیلمەکەدا زۆر وەک خانووبەرەکەی مەیدانی شەهیاد دەچوو. لەتەواوی ئەو دەورانەدا، بە پێچەوانەی گەمژەیی "کابرا"و بۆچوونە چەوتەکانی‌و سەرەڕای ئەو ڕاستییە کە پرۆژەو ویستـــەکانی زۆرتر وڕێنـــەو بیَبناخەن، مامۆستا هەرگیز دەست لە هاوکاری دەگەڵ وی‌و لە خزمەتگوزاری ناکێشێتەوە. دیارە سەرەتا هەوڵێکی دا "کابرا" لە ڕواڵەتبازی دوور بخاتەوە. دەیگوت دەبیَ "ژورێی دروست بکەین، جیَ بۆ حەمام‌و ئاشپەزخانەو ئەوجۆرە شتانە دروست بکەین." هەرلەو کاتەدا دەیەویست" بەڵام دەرێی ڕاگرین، چونکە سەرنج‌ڕاکێشە، نەریتییە." بەڵام "کابرا" نەدەچووە ژێر باری ئەو پێشنیارانە. بۆ وی قسەی پیاوان یەک بوو. لەسەر ئەوە مکوڕ بوو کە "ئەسڵی کار دەرێیە! ئەتۆ پێت وایە ژوورێیە؟ خەڵک دێن دەرێی ببینن. دەرێی دەبینن."[٤٧] مامۆستاش بەرامبەر بەو قسە بیَمانایانـــە تـــەسلیم دەبوو. لە گویَلەمستی بەولاوە چیی لە دەست نەدەهات. هەرلەو کاتەدا هەستی بە گوناحیش دەکرد. ڕۆژێک وەک دەردی دڵ. بە دۆستێکی دەگوت: "ئەمن دەمەویَ لێرە کارێک بکەم. بورج بۆمن بیانوویە. ئەوبابایە دراوێکی هەیە دەیەویَ بیدا ئەمن بۆی خەرج بکەم...بەڵام دژوارە. دەوروبەریان توند قایم کردوە. بەڵام کەلاک‌خۆرەی جۆراوجۆر،بە هەزار فرت‌وفێڵ لێی دەدزن، تەڵەکە دەکەن،چەندی بتوانن لێی دەبڕن."[٤٨]

"کابرا" هەرلەو کاتەدا دەشی‌ویست جادەیەکی تازە بۆ دێیەکە ڕاکێشیَ. بەڵام بۆ بەدشانسی، لە کاتی دروست‌کردنی جادەکەدا،تەقینەوەیەک ڕووی دا. ئەندامی گوندەکە کەوتە لەرزین. بەڵام "کابرا" باکی بەو لەرزینانە نەبوو. مەترسی لە هەوادا شەپۆلی دەداو ئەویش بیَخەبەر لە هەموو شتێک،سەرسامی کاری نیگارکێشێک بووکە مامۆستاکە بەکرێی گرتبوو تا وێنەیەکی تازە لە "کابرا"بکێشێتەوە. سەرباری بیَخەبەریی کابرا،"زەوی

هێشتا دەلەرزیو تەقینەوەکە دەیئەڕاند". سەرەنجام نەک هەر ماڵە کۆنەکەی کابرا، بەڵکوو باڵەخانە گەوجانە تازەکەشی کە لە فیلمەکەدا ڕاست وەک گورزی گۆشتین دەچوو،و هەزارویەک مانای دەروون‌ناسانەی هەڵدەگرت،هەمووی چووە ژێر وێرانەکانی ئەم بوومەلەرزەیە. وەختێکیش مامۆستاکە ویستی خۆی لە ئازاری ئەو هەورە تریشقەیە ڕزگار بکا، "کابرا بە قەڵەمبازێک وەکازەکەی لێ ڕفاندو بە وەکازەکە وەرگەڕایە گیانی... دەیئەڕاند، ماڵوێران،ماڵت وێران دەکەم. ئەوە ماڵ بوو بۆمنت دروست کرد." پێم وانیە لە هیچ بەرهەمێکی دیکەدا کە تا ئەودەم چاپ کرابوو،چارەنووسی ئێران‌و شاو هووەیدا بەو وردیو لێزانییە پێش‌بینی کرابێ.

خۆش ئەوە بوو دەگەڵ ئەوهەموو ئاماژە ئاشکراو ڕوونە بە شاو شەهیادو هووەیداو داهاتی نەوت، مەئموورانی سانسۆری ساواکو وەزارەتی "اطلاعات" لــە چەندوچۆنی ئاماژەکان نەگەیشتن‌و نهێنی‌یەکانی گەنجی دۆڵی جندۆکان لە سینەماکانی تارانیش پێشان درا. دیارە پاش ماوەیەکی کورت لەپڕ فیلمەکە ڕاگیراو قەتیش لە سەردەمی پەهلەویدا نەهاتەوە سەر شانۆ. لە بارەی چەندوچۆنی داستانەکەوە هەرنەبێ دەگەڵ دوو ڕیوایەتی تەواو ناتەباو دژبەیەک بەرەوڕووین. بە ڕێوایەتێک کە گولستان لە هێندێک دۆستی خۆی بیستوە، شەوێکیان نهێنی‌یەکانی دۆڵی جندۆکان لە کۆشکی پادشایەتی نیشان دەدرێ تا شاو شاژنیش بۆخۆیان ئەو فیلمە هەڵلاسازە ببینن‌و داوەریی لەسەر بکەن. گۆیا هەر لەوێ هووەیدا ئاماژە سێمبولیکەکەن بۆ ئامادەبوان شی دەکاتەوەو ئاکامەکەی دەبێتە ڕاگرتنی فیلمەکە.[٤٩] لە لایەکی دیکەوە،بە قسەی "کاربەدەستی ئەمنیەتی" هەر خۆی فەرمانی خڕکردنەوەی نوسخەکانی فیلم‌و کتێبی نهێنی‌یەکانی گەنجی دۆڵی جندۆکانی دەرکرد. دەیگوت: "ڕاپۆرتێکی پازدەلاپەڕیم نووسیو پەیامی خەتەرناکی فیلمەکەم لێک-دایەوە. ڕاپۆرتەکەم بۆ شا نارد. نوسخەیەکیشم دا بە هووەیداو بە پێچەوانەی دژایەتیی دەوڵەت، پێشاندانی ئەو فیلمە لە ئێرانم قەدەغە کرد. گوتم ئەم فیلمە پێوەندیی بە مەسەلەی ئەمنیەتی وڵاتەوە هەیە نەک مەسەلە فەرهەنگییەکان."[٥٠]

ڕاوێژی توندی ڕەخنەکانی گولستان لە هووەیدا لەم فیلمەو لە هێندێک داستان‌و وتووێژی تایبەتیی دیکەدا پێوەندییەکانی ئەم دووانەی ڕۆژلەڕۆژ ئاڵۆزتر دەکرد. چەند مانگ دوای دەرچوونی فەرمانی ڕاگرتنی نهێنی‌یەکانی گەنجی دۆڵی جندۆکان، شەوێک گولستان میوانی ماڵی فەرەیدوونی هووەیدا بوو. بە ڕێکەوت ئەمیر عەبباسی هووەیداش

ئەوشەوە چووبووە سەردانی براکەی. بە هاتنی گولستان بۆ ژوورەکە،شەڕەقسەیەک لە نێوان ئەوو ئەمیر عەبباسدا هەڵگیرساو هەر هاتو توندتر بوو. زۆری پێنەچوو کە بووە بەرەوڕووبوونەوەیەکی جیددی. گۆیا هووەیدا بە تانووت شتێکی لە بارەی کراسەکەی گولستانەوە گوتوە. گولستانیش ڕقی هەڵدەستێ، کراسەکەی دادەکەنێ خڕی دەکاتەوەو بە هووەیدایدا دەداو بەدەنگێکی ڕەوان دەڵێ، "بۆنی پێوە کە. بۆنی ویژدانی لێدێ... نەک بۆگەنی کەسێک کە ڕووحی خۆی فرۆشتوە."[51] پارێزەرانی هووەیدا دەسبەجێ پەلاماری گولستان دەدەن. بەڵام هووەیدا بە ڕاگرتنی وەکازەکەی،پێشی هەـرکارێکیان دەگرێ. چەند دەقیقە دواتر، گولستانی بانگ دەکاتە کن خۆی. داوا لە خزمەتکارێک دەکا لە قتوویەکی تایبەتی کە باڵیۆزی فەڕانسە بۆی ناردبوو شووشەیەک بێنێ. کۆنیاکی هۆرداژ *بوو. ئەمجار هووەیدا بە دەنگێکی هەڵاییساوو پەرێشان، دەنگی "مرۆڤێکی غەمناک" دەست بە قسە دەکا. دەڵێ: " هەست دەکەم خەیانەتم پێ کراوە." باسی ملهوڕیی ڕوولەزیادبوونی شا دەکاو "لە دەست بیری نزمی سیستمی تاکحیزبی لە ئێراندا دەناڵێنێ."[52]

چەند حەوتوو دواتر، هووەیدا دووبارە لە میواندارییەکی ڕەسمیدا کە بە شانازیی ژاک شیراک ساز کرابوو چاوی بە گولستان کەوت. هووەیدا بێ ئەوەی نیشانەیەک لە دڵـئێشی لە قسەو ڕەفتاری دەرکەوێ هاتە لای گولستانو بە میوانە فەڕانسەییەکەی دەوڵەتی ئێرانی ناساندو گوتی: "ئەوە گەورەترین نووسەرو فیلمسازی وڵاتەکەمانەو ئێمەش هەمیشە کارەکانی قەدەغە دەکەین."[53] ئەمە دوادیداری گولستانو هووەیدا بوو.

---

*Hor's Dage

فەسڵی سێزدەیەم

ڕووخانی پۆمپەیی

مانگی ڕەنگ‌پەڕیو بە ڕوانینێکی خوێناوی دە زەوییەوە ڕاماوەو

پێغەمبەرانی دەموچاوتێک‌قوپیو مزگێنیی ئاڵوگۆڕی ترسناک دەدەن.

دەوڵەمەندان غەمبارن‌و لات‌ولۆتی هەڵدەپەڕن

ئەویان دەترسێ ماڵەکەی لەدەست بچێ‌و

ئەمیان لەخۆشیی شەڕو هەرا:

ئەمانە هەموو نیشانەی مەرگ یان ڕووخانی پادشاکانن.

شکسپێر، ڕیچاردی دووەم

دوو کۆدیتای بێئاکام دژی سوڵتان حەسەنی مەراکیش، شای ئێرانیان تۆقاند. کۆدیتای یەکەم سەرەتای پووشپەڕی ۱۳۵۰(۱۹۷۱) ڕووی داو دووەمەکە یازدە مانگ دواتر.[١] شا هەمیشە ئۆگرییەکی تایبەتیی بە سوڵتانەکانی دنیاوە نیشان دەدا. نیگەرانی ئەحواڵیان بوو. لە سەرەتای دەیەی پەنجادا، بەشێک لە سامانی تازە دەستکەوتووی ئێرانی بۆ کۆمەگ بە پادشایانی لێکەوتوو، سوڵتانە چاوچنۆکەکانو حاکمانی دەست‌کورتی دوێنێو پیاوماقووڵـە لەباوکـەوتووەکانی ئەمڕۆ خەرج دەکرد. جگەلەوە، هەروەخت پادشایەک لێ-
دەکەوت،یان تەنانەت کۆدیتایەک هەڕەشەی لێدەکرد، شا نیگەران دەبوو.
هەرلەوکاتەدا،پێی وابوو ئەمریکاییەکان دەستیان لە کۆدیتای مەراکیشدا هەبووەو ئەم باوەڕەش نیگەرانییەکەی دووچەندان دەکرد. بە باوەڕی عەلەم، ئەو ڕاستییە کە لە کاتی کۆدیتادا "ئەو ستوارت ڕاکوولە سەگبابە" باڵیۆزی ئەمریکا لە مەڕاکیش بوو، ڕاستبوونی نەخشی ئەمریکا لەو پیلانەیدا پشتڕاست دەکردەوە.[٢]

کەمێک پاش کۆدیتای دووەم،شا هووەیدای بۆ دیدارێکی درێژ بانگ کردە لای خۆی. ئەم جارە دیدارەکەیان نۆ سەعاتی کێشا. بەڵگەیەکی ورد لە بارەی ئەوەی لەو کۆبوونەوەیەدا گوزەراوە، لە دەستدا نیە.[٣] زانیارییەکانی ئێمە لەوبارەیەوە تەنیا پشت بەو شتە کەمانە دەبەستن کە هووەیدا لە بارەی چەندوچۆنی کۆبوونەوەکەوە دەگەڵ دۆستانی خۆی باسی کردبوون. هەرلەو کاتەدا دەزانین کە لە ئاکامی ئەو کۆبوونەوەیەدا، ڕاوێژی زاری هووەیدا لە باسی هێندێ مەسەلەی وڵاتدا هەرنەبێ بۆ ماوەیەکی کەم گۆڕا. لە حەوتووەکانی دوای دیداری دەگەڵ شادا،بـە شێوەیەکی دیار دەگەڵ یەکێک لـەو گرووپانەی ڕاوێژی پێدەکردن بە ڕاشکاویو ئازادییەکی زیاترەوە قسەی دەکرد.

پێکهێنانی ئەو گرووپە بۆخۆی لە ڕاستیدا ئاکامی سەفەری هووەیدا بۆ ئەمریکا بوو. لەوێ ئەو ڕاستییەی زۆر وەبەر دڵ کەوتبوو کە بۆی دەرکەوتبوو سەرۆک‌کۆمار ڕاوێژ دەگەڵ کەسایەتییە ناسراوەکانو شارەزایانی بووارە جۆراوجۆرە ئابووریو سەنعەتیو فەرهەنگییەکاندا دەکا. دەیەویست شتێکی وەک ئەوە لە ئێرانیش وەڕێ بخا. بۆیە شەش کەس لە بژاردەکانی ئەو سەردەمەی هەڵبژاردو ئەرکێکی دوولایەنەی خستنە سەر شان. لەلایەک دەبوو هووەیدای لە چەندوچۆنی ئاڵوگۆڕەکانی بیروڕای گشتیی کۆمەڵ ئاگادار بکەنو لەلایەکی دیکە دەبوو ببنە ئەڵقەی پێوەندیی نێوان ئەوو کۆڕوکۆمەڵە ماڵیو سەنعەتییەکانی وڵات. ئەندامانی ئەو گرووپە، کە عادەتەن ڕۆژانی سێشەممە نانی

نیوەڕۆیان دەگەڵ هووەیدا دەخوارد، بریتی بوون لە: سیرووسی غەنی،فەرەیدوونی مەهدەوی، ڕوکنوددینی تیهرانی، موحەممەدڕەزا ئەمین،شاهینی ئاقایانو عەبدولعەلیی فەرمانفەرمائیان. [٤] دیارە هەرلە سەرەتاوە جۆرێک بێمتمانەیی لەنێو ئەندامانی ئەو گرووپەدا دەرکەوت.* هەرنەبێ سێ کەس لەو شەش کەسە حازر نەبوون بە حوزووری سێ کەسەکەی دیکە قسەیەکی جیددی بکەن. ئەو متمانەبەیەک نەبوونە ئاکامی ئەو ڕاستییە بوو کە سیاسەتکارەکانی ئێران زۆربەیان پێیان وابوو لە هەر کۆمەڵێکدا یەکێک چاووگوێی شایەو یەکێک قسەیەکی نالەبار، جموجووڵێکی نەشیاو، ڕستەیەکی ڕەخنەگرانەی لێ بینرابایە، بەس بوو بۆ ئەوەی لەسەر کارەکەی دەربکرێ. بە هەرحاڵ، ئەندامانی ئەو گرووپە مانگی دوو جار، ڕۆژانی سێشەممە، دەگەڵ هووەیدا کۆ دەبوونەوە. هەرلە یەکەم کۆبوونەوەکانەوە،ئاڵۆزیی نێوان ئەندامەکان، کۆبوونەوەکانی لەهەر نێوەرۆکێکی جیددی بەتاڵ کرد. وا دیار بوو تەنیا کاتبەفیرۆدانێکەو هیچی دیکە.

بەڵام لەنەکاو لە سێشەممەی دوای کۆدیتای ١٣٥١ی مەڕاکیشدا، هووەیدا کۆبوونەوەکەی بە ڕاوێژێکی جیددیتر دەست پێکردو پەیامێکی تازە بۆ گرووپەکە قایل بوو. گوتی گەندەڵیی ماڵی بەردەرکی بە ڕێژیم گرتوەو لە هەموو شتێک زیاتر هەڕەشەی لێ دەکا. لە حاڵێکدا جاران زۆر بە پارێزەوە قسەی دەکرد،ئەم جارە بێپەروا دەدواو هەمووان سەریان سوڕما. داوای لە گرووپەکە کرد هەرچی لە بارەی گەندەڵیی ماڵییەوە لە وڵاتدا دەیزانن بۆی باس بکەن.[٥]

---

* ئەم بێمتمانەییە لەو کاتەدا یەکجار بەربڵاو بوو. وا دیار بوو هەمووان وایان داناوە کە لە هەر کۆبوونەوەیەکدا لانی-کەم یەکێک ڕاستەوخۆ پێوەندیی بە شاوە هەیەو لە نێوەرۆکی باسەکانی کۆبوونەوە ئاگاداری دەکا. ئەهلی سیاسەت لە ئێران بە پێی قاعیدە هەمووان داستانی کۆبوونەوەی ماڵی عەلایان دەزانی. ئەودەم عەلا وەزیری دەربار بوو. پاش سەرکوتی بەسەرهاتی ١٥ی جۆزەردان، عەلا چەندکەس لە سیاسەتمەدارانی بەڕابردووی ئێرانی بۆ بیروڕاگۆڕینەوە بانگ کردە ماڵەکەی خۆی. نیگەران بوو کە بارودۆخەکە بەرەو ئاڵۆزی بچێ. دەیزانی کە سوپا ژمارەیەک لە خۆپێشاندەرانی بەر گوللە داوەو ئەمەی تا ڕادەیەک بە جێگای مەترسی دەزانی. جەعفەری شەریفئیمامیو تیمسار مورتەزای یەزدانپەنا لە بانگکراوەکان بوون. ئەم دووانە کاتێک تێگەیشتن کۆبوونەوەکە بەبێ ئیزنی شا پێک هاتوە دەسبەجێ ماڵی عەلایان بەجێ هێشتو خەبەری پێکهاتنی کۆبوونەوەکەیان دا بە شا. شا بەوکارەی عەلا یەکجار تووڕە بوو. زۆری پێنەچوو کە عەلای لە وەزارەتی دەربارو ئینتیزامیشی لە سەرۆکایەتیی هەیئەتی بەڕێوەبەریی کومپانیی نەوت وەلا دا. شا پێی وابوو ئەو کۆبوونەوەیە بە دەستووری ئینگلیسییەکان بووە؛ لە دیداری دەگەڵ ئەمریکاییەکاندا، بە زمانێکی یەکجار توند باسی زۆربەی بەشدارانی ئەو کۆبوونەوەیەی دەکرد. هەر لەوکاتەدا بڕوانە: یادداشتهای علم، جلد دوم، ص١٢٨.

لەوکاتەوە کە ببووە سەرۆک‌وەزیر، هووەیدا زۆر وەخت، بە تایبەتی لە خۆبەخۆیایەتیدا،لە دەست گەندڵیی ماڵی لە وڵاتدا دەیناڵاند. هەرلەو کاتەدا،هێندێ جار نیگەرانیی خۆی لە تێوەگلانی ڕوولەزیادبوونی زۆر لە ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی لە ژیانی ئابووریی وڵاتدا دەردەبڕی. کەم‌وزۆر هەموو دۆستانی هووەیدا هەرنەبێ جارێک گوێیان لە دەردی دڵی هووەیدا لەو بوارەدا ببوو.

دیارە ڕەخنەگرانی هووەیدا بۆچوونێکی تەواو جیاوازیان هەیە. ئەوان دەڵێن هووەیدا نەک‌هەر ئەو گەندەڵییەی قبووڵ دەکرد، بەڵکوو تێوەگلانی بنەماڵەی پادشایەتی‌و هەوڵەکانیانی بۆ دەڵاڵی‌و وەدەستهێنانی قەرارومەدارە دەوڵەتییەکان هانیش دەدا.٦ هووشەنگی نەهاوەندی کە هووەیدا بۆخۆی پێی گەیاندبوو، دەڵێ: "هووەیدا هەوڵی دەدا هەقی دەڵاڵی بۆ والا حەزرەت ئەشرەف‌و والا حەزرەت فاتمەو والا حەزرەت عەبدوڕڕەزا،غولامڕەزاو مەحموودڕەزا پەیدا بکا. دەیەویست ئەوان وەک واسیتەی موعامەلە داهاتێک بەدەست بێنن."[٧] نەهاوەندی بۆ ئیسباتی قسەکانی بەڵگەیەک نیشان ناداو ئەم خاڵەش ناتوانین لەبیر بەرینەوە کە لە تاریکستانی سەوداو موعامەلەی نامەشرووعی ماڵیدا، بەڵگەی دادگاپەسند بە دەگمەن دەست دەکەوێ. لە بەرامبەردا، کەسانێکی وەک فەڕڕوخی نەجمابادی،ئیددیعاکانی کەسانی وەک نەهاوەندی‌و عەلەم بە تەواوی بە بەتاڵ دەزانن‌و حاشایان لێ‌دەکەن. نەجمابادی دەڵێ بە ڕێکەوت هووەیدا زۆرجار هەوڵی دەدا ببێتە "بەلاگێڕەوەی وەزیرەکانی خۆی لە بەرامبەر فشاری ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتیدا." ئەو لێی زیاد دەکا کە: "هووەیدا بە ئێمەی گوتبوو کە هەموو وردە فەرمایشتەکانی ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی بنێرینەوە دەفتەرەکەی خۆی. کاتێک ئەو کارەشمان دەکرد، زۆرجار ئیدی هیچ شتێکمان لە بارەی ئەو وردە فەرمایشتانەوە نەدەبیستەوە،چونکە هووەیدا مەسەلەکەی تێ‌پەڕاندبوو."[٨] هەتا وەختێک دەوڵەتی ئێران ئارشیڤەکانی بۆ لێکۆڵینەوە نەخاتە بەر دەستی لێکۆڵەران، بە وردی ناتوانین بڵێین هووەیدا تاچ ڕادەیەک کارە ناقانوونییەکانی بنەماڵەی پادشایەتیی هان داوەو بە چ ڕادەیەک لە دەسەڵاتی خۆی بۆ پێش‌پێگرتنیان کەلکی وەرگرتوە.

بەڵام گومانێک نیە کە ساڵی١٣٥١،هووەیدا، بە ڕواڵەت بـــە ڕەزامەندیی شا هەرنەبێ کۆمەگی بە کەم‌کردنەوەی مەسەلەی گەندەڵی لە ئێراندا کرد. چەندین جار دەگەڵ سێ کەس لە ئەنـــــدامانی گرووپی سێ‌شەممەکان،غەنی، مەهدەوی‌و فەرمانفەرمائیان،

دیداری كردو خەریكی باسو لێكۆڵینەوەی چەندوچۆنی مەسەلەی گەندەڵی بوو. دیارە پاش ماوەیەكی كورت، لەنەكاو شۆڕوشۆقی هووەیدا لەو كۆبوونەوانەدا دامركا. بە هۆگەلێكی ناڕوون، بەكردەوە كاری گرووپەكە پەكی كەوت. بەڵام ئەم وتووێژانە هەرنەبێ لە كورتخایەندا، ئاكامگەلێكیشیان بەدواوە هەبوو. بۆ نموونە، شەهرام،كوڕەگەورەی كچەشا ئەشرەف،لەوڕۆژگارەدا وەك دەڵاڵو كارڕێكخەر ناوبانگی دەركردبوو. ڕێكخراوی سیا پێی وابوو، شەهرام " لەهێندێ بواردا،ڕێگای دایكی گرتۆتە بەر"،و لە "تاران وەك كارڕێكخەر ناوبانگێكی خەراپی دەركردووەو بەشی لە نیزیكەی بیست كومپانیدا هەیە... بێپەرواترینو دزێوترین كاری، فرۆشتنی شوێنەوارە نیشتمانییەكانو كۆنینەكانی وڵات بوو."[٩] هەر ئەو شەهرامە، دەگەڵ ئەو بەدناوییە، بەپێی فەرمانێكی تایبەتیی شا،ڕێگەی پێدرابوو ناوی بنەماڵەی پەهلەوی‌نیا لەسەر خۆی دابنێ. بەڵام لەنەكاو، پاش چەند كۆبوونەوەیەك لە دەفتەری سەرۆكوەزیر كە لەواندا چالاكییەكانی شەهرام باس دەكران، شا، دیارە بێ هیچ دادگایەك،و بێڕاگەیاندنی ڕەسمیی مەسەلەكە،فەرمانی دا شەهرام دەست لە چالاكییە ئابوورییەكانی هەڵگرێو بۆماوەیەك لە ئێران بچێتە دەر. دیارە ئەم قەدەغەكردنە زۆری نەكێشا. هێندەی پێ نەچوو كە شەهرام ڕێگەی هاتنەوەی پێدراو چالاكییەكانیشی دەست پێكردنەوە. بە ڕواڵەت ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی شایان قانیع كردبوو كە ئەگەر بۆ گوزەرانی خۆشیان بووە، دەبێ لە چالاكییە ئابوورییەكانی وڵاتدا بەشدار بنو هەقی دەڵاڵی وەربگرن. هەڵویستی ناڕوونو لەرزۆكی شا لە پێوەندی دەگەڵ چالاكییە ئابوورییەكانی بنەماڵەی پادشایەتیدا دەتوانین لە ڕاپۆرتێكی دیكەی ڕێكخراوی سیادا ببینین. لەوێدا هاتوە كە "ئەم دواییانە سەرۆكی یەكێك لە گەورەترین بانكەكانی ئێران بە كاربەدەستێكی باڵیۆزخانەی گوتوە كە ماوەیەك لەمەوبەر سەرنجی شای بۆلای یەكێك لە موعامەلەكانی ئەشرەف ڕاكێشاوە، پێی گوتوە ئەگەر وردەكاریی ئەم موعامەلەیە ئاشكرا بێ ڕەنگدانەوەیەكی خەراپی دەبێ. كەچی شا بایەخێكی پێ نەداوە. سەرۆكی بانك دەیگوت ئەگەر كەسێكی دیكە جگە لە ئەشرەف ئەوكارەی كردبایە، دەساڵ زیندانی دەكرا."[١٠] تەنانەت پەرویزی سابیتییش ئەزموونێكی وەك ئەوەی سەرۆكی بانكی هەبوو. ڕاپۆرتێكی دەربارەی چالاكییە ناقانوونییەكانی هێندێك لە ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتیی ئامادە كرد، كە نەكـهەر سوودی نەبوو، بەڵكوو ڕقی شاشی هەڵستاند.[١١]

هێندێک لە دۆستانی نیزیکی شاش هەروەک ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی،وەک جۆرێک پارێزراویی قانوونی‌یان هەبێ،هاتبوونە نێو مەیدانی چالاکیی ئابوورییەوە.* لەلایەک، عەلەم بوو کە تەنانەت بە وتەی دۆستانو دەستپەروەردەکانی خۆشی لە زۆر موعامەلەی گوماناویدا بەشدار بوو. لەلای دیکە، ئەمیر هووشەنگی دەوەللوو بوو کە بە "سوڵتانی خاویار" بەناوبانگ بوو. بەڵام لە هەمووی سەیرترو ئەفسووناویتر دوکتۆر کەریمی ئەیادی بوو. لە ڕاپۆرتێکی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێراندا ئەیادی بە "پزیشکی تایبەتیی شا" ناو برابوو،و هەر لەوکاتەدا هاتبوو کە ئەو "لە چەند کومپانی یەک لەوان کومپانیی نەوتی پارسدا بەشی هەن.* عادەتەن ١٥تا ٤٥ لەسەدی بەشەکانی ئەو کومپانییانە هی ئەون،ئەو لەوجۆرە حاڵەتانەدا ناوی جۆراوجۆر بەکار دێنێ. جارێک خۆی بە عەبدولکەریم، هێندێ‌وەخت بە ئەیادی ناو دەبا. تیمسار ئەیادی هەرلەو کاتەدا حەقی سوودوەرگرتن لە میگۆی خەلیجی فارسیشی لە پاواندایە."[١٢] لە ڕاپۆرتێکی دیکەدا، ڕێکخراوی سیا ئەیادی، بە "کاناڵی سەرەکیی چالاکییە ئابوورییەکانی شا" دەزانێ‌و لێی زیاد دەکا کە " ئەیادی گۆیا لە سەردەمی منداڵییەوە دۆستی شا بووە...تەنانەت دەڵێن

---

* یەکێک لە نموونە سەرنجڕاکێشەکانی هەوڵی هووەیدا بۆ بەربەرەکانیی گەندەڵی ململانەی پڕقۆرتوپێچی دەگەڵ سەرمایەدارێکی بەهایی بوو کە ئەو دەورەیە هەڵڵاساز بوو. ئەو سەرمایەدارە کەلکی ناڕەوای لەو شتە وەردەگرت کە بانکداران پێی دەڵێن"فلووت" (FLOAT). لە ڕاستیدا بە دەرکردنی چەکی "بێ‌جێ" لە حیسابی بانکێک بەشەکانی هەر ئەوبانکەی دەکڕینو پێش‌ئەوەی چەکەکان بگێڕدرێنەوە، دراوی پێویستی دەڕشتە حیسابەوە. ساڵی١٣٤٥ (١٩٦٦) حەسەنعەلیی مێهران،سەرۆکی ئەوکاتی بانکی مەرکەزی، لەنەکاو تێ‌گەیشت کە ڕادەی ئەو چەکە بێ‌جێیانە گەیوەتە پتر لە یەک میلیارد تمەن. مێهران وەخۆ کەوتو داوای کۆمەگی لە هووەیدا کرد. هووەیدا سەرمایەدارە خەتاکارەکەی بانگ کردە دەفتەری سەرۆکوەزیرو بە ڕاوێژێکی توندو تەنانەت بە هەڕەشە،داوای لێ‌کرد واز لە دەستتێوەردانی کاری بانکەکانی وڵات بێنێ‌و فکری کڕینی بانکێکی تازەش وەلا بنێ. دوای یەکدوو ڕۆژ،بانکی مەرکەزی نامەیەکی لە وەزارەتی دەربارەوە پێ‌گەیشت. لەودا شا جەختی کردبۆوە کە ئەو سەرمایەدارە مرۆڤێکی زەحمەتکێشو کۆڵنەدەرەو دەوڵەت نابێ کۆسپ بخاتە سەر ڕێگای کارەکانی. یەکدوو ڕۆژ دوای ئەوەی نامەکە بە بانکی ناوەندی گەیشت، سەرمایەداری گۆرین سەرکەوتووانەو ئەمجارە بێ بانگکران، چووە دەفتەری سەرۆکوەزیر. قامکە گەورەی لە سەرۆکی دەفتەری هووەیدا ڕاست کردەوەو بە گاڵتەپێ‌کردنەوە گوتی: "بە ئاغاکەت بڵێ،فەرموو، ئەوە بانکەکەم کڕی." سەرەنجام پاش وتووێژێک کە شا ڕاستەوخۆ دەستی تێدا هەبوو، بڕیار درا ئەو سەرمایەدارە هەموو بەشەکانی خۆی لە بانکە جۆراوجۆرەکاندا بفرۆشێ‌و بەرامبەر بەوە چل‌لەسەدی بەشەکانی بانکێک بۆخۆی ڕابگرێ.

* خاتو فاتمەی سوودئاوەری فەرمانفەرما، کە مێردەکەی یەکێک لە بناخەدانەرانی ئەم کومپانییە بوو، حاشا لە هەرجۆرە نەخشێکی ئەیادی لەو کومپانییەدا دەکا. دەڵێ سیا لەو بارەیەوە یەکسەر بەهەڵە چووە. فا×مە سودآور فرمانفرما، وتووێژ دەگەڵ نووسەر،٢٠ی مارسی٢٠٠١.

ئەوکاتەی شا دەگەڵ سوڕەییای هاوسەری لە مانگی هەنگوین بوون،ئەیادییشیان هەمیشە دەگەڵ بووە. وەختێک دەنگۆ بوو کە بەشەکانی شا لە کومپانیی ماسی‌گرتنیشدا بە ناوی ئەیادی تۆمار کراون... ئەیادی بەهاییەو هێندێ لە چاوەدێران پێیان‌وایە پشتیوانی سەرەکیی بەهاییەکانی ئێرانە. دەڵێن هەرئەویش لە بەرامبەر فشارو پەلاماری موسوڵمانانی دەمارگرژدا پارێزگاری لە پەیڕەوانی ئەو ڕێبازە دەکا."[١٣]

بەهەرحاڵ،لە هەوەڵ ساڵەکانی دەیەی پەنجا[ی هەتاوی]دا، هێندێک لە ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی، ژمارەیەک لە دەرباریەکان، یەک‌دوو کەس لە هاوڕێکانی هووەیداو هەرنەبێ دوو کەس لە وەزیرانی کابینــەکەی ناوبانگێکی خەراپیان لە نێو خەڵک پەیدا کردبوو؛ تۆمەتیان لێ‌دەدرا کە "دزی لە بیت‌المال دەکەن." ڕادەی ئەو ڕەش‌بینییە دەتوانین لە ڕاپۆرتێکی ساڵی١٣٥٧ی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێراندا ببینین. لەوێدا دەبینین کە بەپێی هەڵسەنگاندنی باڵیۆزخانە،" لە حەوتووەکانی دواییدا،گەندەڵیی ماڵیی بۆتە یەکێک لە مەسەلە سیاسییە گرنگەکانی ئێران؛ بەشی هەرەزۆری ڕەخنە لە شا چۆتە قاڵبی ڕەخنە لە چالاکییە ناقانوونییەکانی دەوروبەری نیزیک‌و تەنانەت ئەندامانی بنەماڵەکەیەوە...وا دیارە ئەم مەسەلەیە بە ئاسانی چارەسەر ناکرێ‌و تەنیا وەختێک لەنێو دەچێ کە بناخەی بنەڕەتی‌ترین بنیاتی سیاسیی ئێران، واتە پادشایەتیی وەلەزە خستبێ."[١٤]

* * *

بە زیادبوونی داهاتی نەوت،گەشەسەندنی ئابووریی ئێرانیش خێراییەکی سەرسوڕهێنی پەیدا کرد. هەرچەند لە ساڵی١٣٤٧ەوە تاساڵی١٣٥١ بەرهەمهێنانی بەشی سەنعەت ساڵێ چاردە لەسەد چووبووە سەر، بەڵام قەڵەمبازە گەورەکە هێشتا مابووی. لە سەرماوەزی ١٣٥١ەوە،نرخی نەوت بەخێرایی بەرەوسەر چوو. لە ماوەی ساڵێکدا، نرخی بۆشکەیەک نەوتی خاو لە پێنج دۆڵارەوە گەیشتە نیزیک دوازدە دۆڵار، داهاتی ئێرانیش، شان‌بەشانی ئەوە زیادی کرد. بەرنامە ئابوورییەکانی وڵات هەموو لەبەر تیشکی ئەژمارە تازەکانی داهاتدا دەسکاری کران. لەو کاتەوەش بوو کە شا بەرەبەرە ئاماژەکانی بۆ "شارستانەتیی مەزن" دەست پێ‌کردبوو. بەڵینی دەدا کە ئێران پێش کۆتایی سەدە،دەبێتە پێنجەمین وڵاتی سەنعەتیی جیهان. دەیگوت وەپێش ژاپۆن دەکەوێتەوەو بۆ هەتاهەتایە لە جەغزی هەژاریو دواکەوتوویی ڕزگار دەبێ. تەنانەت پێش قەڵەمبازی لەنەکاوی نرخی نەوتیش بە دواڕۆژی ئێران زۆر گەشبین بوو. ساڵی١٣٤٥ بە هاریمەنی گوتبوو: "لە بیست ساڵی

داهاتوودا تەنیا ژاپۆن‌و ئێران دەتوانن بگەنە قۆناغی هەڵدانی ئێستای وڵاتانی ئوروپایی." هەرلەو کاتەدا، بە سەربەرزییەوە گوتبووی: "ئێران لە ژاپۆنیش زیاتری سەرچاوەی سروشتی هەن."[15]

زۆر لە ئابووریزانان لەو باوەڕەدان کە لە پشتەوەی بیرۆکەی "شارستانەتیی مەزن " جۆرێک تیئۆری‌و ستراتیژیی ئابوورییش شارابۆوە،کە بە تیئۆریی "پاڵەپەستۆی مەزن" بەناوبانگە. بەپێی ئەو تیئۆرییە، وڵاتانی جیهانی سێیەم تووشی "ئەڵقەی داخراوی هەژاری"ن. تەنیا بە یەک ڕێگادا دەتوانن لەو جغزی نەگبەتییە ڕزگار بن؛ لەمجۆرە وڵاتانەدا، دەوڵەت دەبێ لە "ڕادەیەکی بەرین‌و هەمەلایەنە"دا هەوڵی سەنعەتی‌کردنی وڵات بدا.[16] دیارە ئەوانەی بانگەواز بۆ ئەو تیئۆرییە دەکەن زۆربەیان دەزانن کە لە هەر وڵاتێکدا خێرایی ئەو "پاڵەپەستۆ مەزنە" سەرەنجام هەر پەیڕەوی "تواناکانی ڕاکێشانی ئابووری" لەو وڵاتەدایە.[17] شا لەلایەک خوازیاری ئەو "پاڵەپەستۆ مەزنە" بوو،بەڵام لەلایەکی دیکە،تەحەممولی وەرگرتنی هێندێ مەفهوومی ڕەزاگران‌و ناڕوونی وەک "تواناکانی ڕاکێشانی ئابووری"ی نەبوو. لە حاڵێکدا قانوون‌و ڕاستییە ئابوورییەکان ئەوەندە سەرڕەقن کە پەیڕەوی لە فەرمانە شایانەکانیش ناکەن.

پەلەپەلی شا لەو بوارەدا،و بێ‌موبالاتیی بە قانوونە ئابوورییەکان، لەلایەک لە سروشتی خۆیەوە دەهات؛و لەلایەکی دیکە، ڕیشەی لەم ڕاستییەدا بوو کە ئەو خوێندنی زانکۆی نەدیبوو. ئەوەی لە ئابووری دەیزانی لە ئەزموون‌و کردەوەدا فێری ببوو. لە بەرامبەردا هوەیدا، هەم بەهۆی ئەو خوێندەوارییەی بووی‌و هەم بەپێی سروشتی خۆپارێزی، بە پێی قاعیدە نەدەبوو سیاسەتی ئابووریی شا قبووڵ بکا. بەڵام هەروەک پێشتریش گوتم،کەسایەتیی هوەیدا بیروبۆچوونە زۆرجار ناتەباو دژبەیەکەکانی دیاری‌یان دەکرد. لەلایەکەوە نێوەندڕۆ بوو و حەزی لە توندڕۆیی‌و سستەپەلی نەبوو. هەرلەو کاتەدا بیروبۆچوونە ئابوورییەکانی جۆرێک بیری ویست‌پەسندانەیان تێدا هەبوو، واتە بیرێک کە پێی وایە ویستی مرۆڤ بۆ لەبەرچاونەگرتنی قانوونە ئابوورییەکان‌و پشت‌گوێ‌خستنیان بەسە. ڕیشەی ئەو بیروڕایەی دەبێ بەرینەوە سەر باوەڕو موتاڵاکانی لە ساڵانی دەیەی سیی سەدەی بیستەمدا. لەو سەردەمەدا بیروبۆچوونە مارکسیستی-لینینیستییەکان، هەموویان دوچاری جۆرێک بیری "ئابووری‌لێدراو" بوون. لە لینین‌و ترۆتیسکییەوە بگرە تا مائۆو ستالین،هەموویان هەوای جۆرێک "قەڵەمبازی گەورە"یان لەسەردا بوو. دەیانگوت

ئەگەر ژێرخانی ئابووری بگۆڕی،سەرخانی فەرهەنگییش چارەی نیە دەبێ شان‌بەشانی وی بگۆڕێ. دەزانین کە تەنانەت لە ساڵەکانی پەنجاشدا،وەختێک کە مارکسیزمی سەردەمی لاوەتیی هووەیدا تەنیا هێندێک لە دروشمە کۆمەڵایەتییەکانی لێ مابۆوە، دیسان کاتێک دەگەڵ شاژن چووە چین،ئاڵوگۆڕە ئابوورییەکانی ئەو وڵاتەی،کە هێشتا لە ژێر ئاڵای بیرو باوەڕەکانی مائۆدا بوون، یەکجار بەدڵ بوون.[١٨]

دیارە لە ڕێکخراوی بەرنامەی ئەوکاتدا کەسانێک هەبوون کە باش لە قانوونە ئابوورییەکان دەگەیشتن‌و دەشیان‌وێرا بیروبۆچوونەکانیان دەربڕن.
بۆنموونە،ڕەشەمەی١٣٥٢، لە ڕاپۆرتێکدا بە ڕاشکاوی گوتیان " ئێران ناتوانێ هەتا کۆتایی ئەم سەدەیە، ببێتە پێنجەمین وڵاتی سەنعەتیی جیهان." هەر لەو ڕاپۆرتەدا جەختیان کردەوە کە "دەبێ هەرچی زووە سەرنج بخرێتە سەر بەهێزکردنی ژێرخانی لاوازو بێ-توانای ئێستا."[١٩] ئەم گرووپە بۆچوونەکانی خۆیان لە کۆنفرانسی گاجەرەدا کە بە سەرۆکایەتیی هووەیدا پێک‌هات،گەڵاڵە کردو هێنایانە گۆڕێ‌و بە کەلک‌وەرگرتن لە نموونەو هاوسەنگییە ئابوورییەکان‌و بە پشت‌بەستن بە پێش‌بینییە ئامارییەکان،گەیشتنە ئەو ئاکامە کە لە هەلومەرجی ئێستادا،ناتوانین‌و نابێ بوودجەی دەوڵەت زۆر زیاد بکەین. ئەوان خوازیاری زیادکردنێکی ماقووڵ‌و مامناوەندی بوون. دەیانگوت سەرخانی لاوازو ناسکی ئێران خۆی لەبەر سەرمایە دانانێکی زۆر زیاتر ڕاناگرێ. زیادکردنی لەنەکاوی بوودجەی دەوڵەت دەتوانێ مەترسیدار بێ. دەیانگوت هاتنی لەنەکاوی ڕادەیەکی زۆرتری کاڵا گرێ‌پووچکەی ئابووریی زۆرترو مەترسیدارترمان بۆ دروست دەکا. یەکێک لەو لێکۆڵەرانە کە ناوی مەزلوومیان بوو لەوەش زیاتر ڕۆیشت‌و ئیددیعای کرد کە ئەگەر دەوڵەت هەموو داهاتی نەوت خەرج بکا، لە ئێراندا شۆرش ڕوو دەدا.[٢٠]

هووەیدا سەرەتا دژی بۆچوونەکانی ئەو گرووپە بوو. دەیگوت دەتوانین بێ‌توانایییە سەرخانییەکان بە دروست‌کردنی خێرای ڕێگاو بەندەری تازە لەنێو بەرین. لەو بوارەدا ئاماژەی بە دوو قۆنتەراتچی کردکە هەم بە گەندەڵیی ماڵی بەناوبانگ بوون، هەم بەوە کە دەتوانن پرۆژەی گەورە لە زووترین کاتدا تەواو بکەن. هێندێک لەوکەسانەی لە کۆبوونەوەکە بوون ئاماژەی هووەیدا بەناوی ئـــــەو دووکەسەیان، -بەتایبەتی لەو بارەیەوە کە هووەیدا بۆخۆی بە بەربەرەکانی دژی گەندەڵی بەناوبانگ بوو-پێ سەیرو هەرلەو کاتەدا مانادار بوو. دەیانگوت مەبەستی هووەیدا بە ڕواڵەت پێ‌داگرتن لەسەر

ئەو خاڵە بوو کە دەوڵەت حازرە لە بەرامبەر ئەنجامی خێراو بەوەختی پڕۆژەکانی ئاوەدانیدا، چاوپۆشی لە ڕادەیەکی دیاریکراو لە گەندەڵیی ماڵییش بکا.[21] بەڵام بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی هووەیدا، ئەو دەستەیە لە پسپۆڕانی بەرنامەداڕشتن کە دەگەڵ مەزلوومیان هاوڕا بوون هەروا دژی سیاسەتی خەرجکردنی هەموو داهاتی نەوت بوون- و سیاسەتێکی وایان بۆ دواڕۆژی وڵات بە مەترسیدار دەزانی. لە ڕاستیدا هەر لە سەرەتای سەرۆکوەزیرییەکەیەوە زۆرجار لە خۆبەخۆیایەتیدا ئەو قسەیەی جارێک بە باڵیۆزی ئەمریکای گوتبوو، دووپاتە دەکردەوە. ساڵی١٣٤٦، هووەیدا لە وتووێژێک دەگەڵ ئارمەن مایردا، گوتبووی : "شا دەیەوێ بەخێراییەک کە واقیعبینانە نیە وڵات بەرەوپێش بەرێ،لەحاڵێکدا بۆخۆی [واتە هووەیدا] لێبڕاوە پەیڕەوی لە خێراییەکی ماقووڵو لەسەرەخۆ بکا."[23] لە گاجەرەش زۆر لە ڕاوێژکاران‌و لێکۆڵەران‌و بەرنامەڕێژانی ڕێکخراوی بەرنامە ڕاست ئەو خێراییە لەسەرەخۆیەیان ڕاسپاردبوو.

پێشنیارو پەسندکراوەکانی کۆنفڕانسی گاجەرە بۆ بڕیاری یەکجاری لە کۆبوونەوەیەکدا لە ڕامسەر درانە شا. ئەم کۆنفڕانسە ڕۆژی دەی گەلاوێژی١٣٥٣ دەستی پێکردو دوو ڕۆژی خایاند. شا،لەحاڵێکدا قامکەکانی هەردوو دەستی لە گیرفانی جلیسقەکەی ڕاکردبوون‌و قامکە گەورەی هەردوو دەستانی لە حەوادا دەجووڵاندن، کۆبوونەوەکەی بە باسی ئەم نوکتەیە کردەوە کە،دیارە لە بارەی بەرنامەڕێژییەکانی دواڕۆژەوە، بۆخۆی لەکاتی پێویستدا، ڕێنوێنیی پێویست دەردەکا. گوتی چونکە ئێوە بەهەرحاڵ لەم بوارەدا کارگەلێکتان کردوە،وەرن قسەکانتان بکەن.٢٤ بەوحاڵە،تەنیا پاش بیستنی چەند بەشێک لە چەند ڕاپۆرت، بەئاشکرا تووڕە بوو. گاڵتەی بە ئابووریزانەکان کردو بە ڕاشکاوی گوتی دەوڵەت دەبێ فکری خێرایی مامناوەندیی هەڵدان بە یەکجاری لە سەری خۆی بەرێتە دەرێ. پێی داگرت کە ئەوەی پێشتر بۆخۆی گوتوویە جێبەجێ بکرێ،و پێشتریش پێی داگرتبوو کە دەوڵەت بەکردەوە دەبێ هەموو داهاتی نەوت خەرج بکا. هەرچەند کارناسانی ڕێکخراوی بەرنامە،و دیارە هووەیداو وەزیرانی دیکەی کابینە کە لە کۆبوونەوەکە بوون، هەموویان دەیانزانی کە ئەو سیاسەتەی پێشنیار کراوە جگە لە"ئاوسانی دووچەندان"* بەرهەمێکی نابێ، ئەگەرچی دەیانزانی سیاسەتێکی بەڕادەیەک مەترسیدارو شۆڕشخوڵقێنە، بەڵام هەموو بێدەنگ بوون، هووەیدا هیچ بەرەنگارییەکی

*Hyper-Boom

نەکرد. وەزیرانی کابینەکەشی هەموو بێدەنگی‌یان هەڵبژارد. هێندێ لەو کارناسانە ئەمڕۆ دەڵێن هووەیداو وەزیرانی کابینەکەی دەبوو هەر لەو کۆبوونەوەیەدا دەستیان لەکار کێشابایەوە. هەرلەوکاتەدا،پێم‌وایە بە دروستی دەڵێن کە سەرۆکانی وڵات "ناتوانن ئیددیعا بکەن کە لە بارەی ئاکامـــە چاوەڕوانکراوەکانی ئەوسیاسەتەوە کە گرتبوویانــە پێش وشیارکردنـــەوەی پێویستیان پێ‌نەدراوە."[٢٥]

خەرمانانی١٣٥٤،لە کۆنفرانسێکدا کە بە خەرجی دەوڵـەتی ئێران‌و بە هەوڵی دامەزراوەی ئاسپن **پێک‌هات،هووەیداو هێندێک لە خاوەن‌سەنعەتەکان،بانکداران، سیاسەتمەداران‌و لێکۆڵەرانی زانستە کۆمەڵایەتییەکانی ئێران*** هەوڵیان دا لەلایەک دەسکەوتە ئابوورییەکانی ئێران لە دەیەی ئاخردا لە ڕوانگەیەکی مێژووییەوە هەڵسەنگێنن‌و نیشان بدەن‌و هەرلەو کاتەدا، لەلایەکی دیکەوە، ڕووکێشێکی تیئۆریکی بۆ ئەو حوکم‌و فەرمانانە دروست بکەن کە شا دەری کردبوون. ئەم‌جارە هووەیدا بە زمانی شارەزایەکی گەش-بینی کۆمەڵایەتی دەدوا. ئیددیعای دەکرد کە ،"ئەگەر زانیاریی تەواومان لە دەستدا بێ‌و ئەگەر بتوانین ڕادەی ویستی ئینسانییش بقەبڵێنین، ئەودەم دەتوانین پاشەڕۆژ نەک‌هەر پێش‌بینی بکەین،بەڵکوو بەشێوەی دڵخوازیش ڕێکی بخەین." ئەمجار باسی هەڵدانی داهاتی سەرانەی ناخالیسی نیشتمانیی کرد کە ساڵی١٣٤٢سەد دۆلار بووەو قەرارە ساڵی١٣٥٦ بگاتە٢٠٦٩ دۆلار. ئاماژەی بە زیادبوونی ژمارەی ناوەندەکانی فێرکردنی بەرز کرد. گوتی ئێران ساڵی١٣٥٢ تەنیا دە کۆلێژی هەبووە،لەحاڵێکدا ساڵی١٣٥٥ ئەو ژمارەیە گەیشتۆتە ١٨٤. ئاماژەی بەژمارەی خوێندکاران کردو گوتی: "ئێستا، پتر لە چوارسەد هەزار خوێندکاری ئێرانی لە ئورووپاو ئـــەمریکاو شوێنـەکانی دیکەی جیهان خەریکی دەرس‌خوێندنن."[٢٦]

بەشداربووە ئێرانییەکانی دیکەی کۆنفرانس دەربارەی ئاڵوگۆڕو پێشکەوتنەکانی ئێران لە بواری سەنعەت‌و کشتوکاڵدا دوان. یەکێک باسی ئەوەی کرد کە،"پاییزی ساڵی ١٣٤٢ خێرایی هەڵدانی بەشی سەنعەت پێنج لەسەد بووە،بەڵام ساڵی١٣٥٣ گەیشتۆتە بیست

**Aspen

*** لە هەلومەرجێکدا کە لەجێگایەکی دیکە بە درێژی باسم کردوە، ئەمنیش وەک مامۆستای زانکۆ لەو کۆنفرانسەدا بەشدار بووم. بۆ ئاگاداربوون لە درێژەی داستانەکە بڕوانە: Abbas Milani. Tales Of Cities: A Persian Memoir. New York, 1998

لەسەد." سەنعەتی ترومبێلسازی‌یان وەک نموونەی سەرکەوتووی "بەهێزکردنی سەنعەتە خۆماڵییەکان" هێنایەوە. یەکی دیکە لە وتاردەران، ئاماژەی بە دەسکەوتی گەورەی ژنان لە مەیدانی پەروەردەو فێرکردندا کرد. گوتی ساڵی١٣٢٦ لە ئێران تەنیا ٧٨٤٠ خوێندکاری کچ هەبوو،لە حاڵێکدا ساڵی١٣٥٣ ئەو ژمارەیە گەیشتۆتە ٣٣٧٧٥٧خوێندکاری کچ.[٢٨] لە سێبەری وێرانە پڕشکۆکانی تەختی جەمشیددا،ئێرانییەکان بە شانازی‌و سەربەرزییەوە ئاماژەیان بەو ئاڵوگۆڕە بەرچاوانە دەکرد کە لە دەساڵەی دواییدا لە ئێران وەدی هاتبوون‌و ئابوورییەکی دواکەوتوو و هەژاریان کردبووە یەکێک لە زیندووترین وڵاتانی قاڕڕەی ئاسیا. لە ڕاستیدا وتاری هووەیدا جۆرێک خڕکردنەوەی ئەو کاناڵە جۆراوجۆرانە بوو. لە ڕیوایــەتێکــی ڕێک‌وپێکدا شێوەو مانای بە ئەژمارەو ئامارە پەرش‌وبڵاوەکان دەبەخشی. گرنگترین باسی تیئۆریکی هووەیدا دەتوانین لە ڕەخنەی توندو بەئاماژەی لە نیزامی سەرمایەداریی ڕۆژئاواو نیزامی شوورەویدا وەبینین. گوتی: "ئێمە ئیمپەڕاتۆرییە بۆڕۆکڕاتیکەکانمان... دیتوە کە چۆن مرۆڤە ئیدئۆلۆژیکەکان‌و مرۆڤە تەکنۆلۆژیکەکان لەنێوان ناهومێدییەکی وێرانکەرو هومێدێکی بەدرۆی (حەللاجووقەیی) پانگلاسیدا* دێن‌و دەچن. ئێمەش نەک‌هەر بەهەق، بەڵکوو بە ئەرکی خۆشمان دەزانین کە ڕێگای دواڕۆژی خۆمان بۆخۆمان ببینینەوە."[٢٩] هووەیدا بە جەخت‌کردن‌و دووپاتەکردنەوە ئەوەشی وەبیرهێنایەوە کە لەو ڕێگایەدا، ڕێبەرو پێشڕەوو فەرماندەر شا بووەو هەرئەویش دەبێ.

دیارە شا لەو ساڵانەدا زیاتر لە پێشووش دڵنیا ببوو کە قازانجەکانی ئیران لە هەمووکەس باشتر دەناسێ. لە کۆبوونەوە ئابووری‌و سیاسییەکاندا، زۆرتر، هەموو باسێکی جیددی یان ڕەخنەگرانەی بە هێنانەگۆڕی تێکەڵ بەهەڕەشەی ئەو پرسیارە تەواو دەکرد کە: "چما کتێبی ئێمەتان لەو بوارەدا نەخوێندۆتەوە."[٣٠] هەتا نێوەڕاستی دەیەی پەنجا سێ کتێبی نووسیبوون. ناوی یەکیان مەئمووریيەت بۆ نیشتمانم (١٣٤٠)،هی دووەمیان شۆڕشی سپی (١٣٤٦)و هی سێیەمیان بەرەو شارستانەتیی مەزن بوو. لەم سێ کتێبەدا کەم‌وزۆر لە هەموو ئەو بوارانەدا کە بە فکری گەیشتبوون بیروڕای دەربڕیبوو. ئەو ئیدی بەڕاستی حاڵەتی پێغەمبــەرێکــی بەخۆوە گرتبوو. دەتگوت هاتوە مێگەلێکی سەرلێشێواوو ڕێلێ-ونبوو بگەیەنێتە شوێنی مەبەست. ئەو حاڵەتە بە باشی دەتوانین لە وێنەیەکدا ببینین کە

---

*Panglassian

ئەو ڕۆژانە لە زۆر ئیدارەی دەوڵەتیدا بە دیوارەوە دەبینرا. زەردەخەنەیەکی جیددیی لەسەر لێوان بوو. لەسەر کۆمایەک هەور ڕاوەستابوو. دەستەکانیی بەرەو حــەوا ڕاگرتبوون، دەتگوت دەیەوێ بە دەستڕاوەشاندنێک مۆجیزەی خۆی نیشان بدا.

بە پێچەوانەی ئیددیعای زۆربـــەی نەیارانی شا کە لە تەواوی ئەو سەردەمـەدا بـــەڕاشکاویو پێداگرتنەوە ئەویان بە"نۆکەری ئیمپەریالیزم" ناو دەبرد، بە باوەڕی من هێندێ بەڵگەی حاشاهەڵنەگر نیشان دەدەن کە لە سەرەتای دەیەی چلەوە سیاسەتێکی دەرەوەو سیاسەتێکی نەوتیی تاڕادەیەک سەربەخۆی گرتبووە پێشو لە زۆر بواری گرنگدا دەگەڵ باوەڕپێکراوانو پشتیوانانی ڕۆژئاوایی خۆی لە کێشەو ململانەدا بوو. بەڵام نەگبەتیی شا لەوەدا بوو کە لەلایەک لە ئاواتو ئامانجەکانیدا بەرزەفڕیی نیشان دەداو لەلای دیکە لە کەلکـوەرگرتن لە ئامرازە پێویستەکان بۆ وەدیهێنانی ئەو ئامانجانەدا ترسەنۆک بوو. دەتوانین بە کۆمەگـوەرگرتن لە زاراوە باوەکانی دەروونناسی، ئەو بەمانای وردی وشە بە کەسایەتییەکی دەسەڵاتپەرست* بزانین. بە جۆرێکی وردتر بڵێین، دەگەڵ بێدەسەڵاتانو ژێردەستان ملهوڕو بەفیز بوو، لە بەرامبەر کەسانێکیشدا کە بە دەسەڵاتداری دەزانین لاوازیو زەبوونیی نیشان دەدا. کاتێک هەستی بە دەسەڵات دەکرد،دەتگوت ئیدی بەندەی هیچ خوایەک نیە. بە لێبڕاوی حوکمی دەداو لە بڕیارداندا دوودڵیی بە ڕەوا نەدەزانی. بەرامبەر بەوە، هەرکە متمانەی بە خۆی نەدەماو لاوازی بە سەریدا زاڵ دەبوو، ئەودەم ئیدی گوێڕایەڵی هەموو کەس دیاریی دەکردو نەی-دەتوانی چووکترین بڕیار بـــدا. ئەم تایبەتمەندییانەش هەموو بە سروشتی کەسایەتیی دەسەڵاتپەرست دەژمێردرێن. وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا ئەوی بە "کەسایەتییەکی پێچەڵپووچو پڕلە ناتەبایی" دەزانیو لەودا "تێکەڵاوێکی پێشبینینەکراو لە دەستنەرمیو دڵڕەقی"ی بەدی دەکرد."[31] لە ڕاپۆرتێکی دیکەی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێراندا هاتبوو کە "حاڵەتی خەمۆکی[ی شا] لە ڕابردوودا متمانەبەخۆبوونی بە تەواوی لێ ئەستاندبوو."[32] لە هەمووی خەراپتر ئەوە بوو کە وەختێک مەسەلەی دێموکڕاسیی ڕاستەقینە لە ئێراندا دەهاتە گۆڕێ، شا بە هیچ جۆر گوێی بۆ نەدەگرت. جگەلەوە، بە زیادبوونی نرخی نەوت، ئەو ئیدی پێویستیی بە یارمەتییە ماڵییەکانی ڕۆژئاواش نەبوو و دەیتوانی بە کەیفی خۆی،هەم سیاسەتی خۆشگوزەرانییەکی بەربڵاو بەڕێوە بەرێو هەم

*Authoratarian

سوپا بەو جۆرەی بۆخۆی دەیەویست بەهێزو پڕچەک بکا. یەکێک لە سیاسەتە خۆشگوزەرانییەکانی ئەودەم خوێندنی خۆڕایی لە سەرەتایی، ناوەندیو زانکۆو بیمەی دەرمانی خۆڕایی،بیمەی کۆمەڵایەتیی بەربڵاوی تازەو خواردنی خۆڕایی بۆ هەموو قوتابییان بوو.[٣٣] هەرچی ئەو سیاسەتانەو سەرکەوتنیان بەربڵاوتر دەبوو، وەڵامی شا بۆ هەواڵنووسە بێگانەکان لە بارەی دێموکڕاسییشەوە لووتبەرزانەترو بێموبالاتانەتر دەبوو. جاری وابوو بە ڕاوێژێک کە بۆنێکی ڕەگەزپەرستییشی لێدەهات، دەیگوت دێموکڕاسیی دنیای چاوشینەکان بە کەلکی خەڵکی ئێران نایە. دەیگوت: "هەڵەیە ئەگەر بڵێین دەکرێ دێموکڕاسیی ڕۆژئاوا بە شێوەی ئۆتۆماتیکی بگوازینەوە بۆ وڵاتێکی وەک ئێران." باوەڕی پتەوی هەبوو کە ئەگەر ڕۆژێک لە ئێران ڕاپرسییەکی گشتی لە بارەی شێوەی ڕێبەرایەتیی ئەوەوە بکرێ، هەموو خەڵک، جگەلە کەمایەتییەکی زۆرکەم لـــە ئێرانییـــە کەجرەفتارەکانی دەرسخوێندووی ئەمریکاو ئینگلیس"پشتیوانی لە خۆیو شێوەی حکوومەتەکەی دەکەن."[٢٤]

بە باوەڕی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا، یەکی دیکە لەو هۆیانەی شوێنیان لەسەر شێوەی بڕیاردانی شا دادەنا چەندوچۆنی رادەی دەرسخوێندنەکەی بوو. لە ڕاپۆرتێکدا دەیانگوت خوێندنی شا لە "دەورانی ناوەندی لە سویسو کۆلێژی ئەفسەری لە ئێران"دا بەرتەسک بۆتەوەو بۆیە، لە کاتی بڕیارداندا،"هێندێ جار لە دانی بڕیاری ئاقڵانە ناکام دەبێو زۆرتر ناچار دەبێ بڕیاری سۆزدارانە (عاطفی) بدا."[٣٥] نیشانەکان هەموو دەردەخەن کە شا مرۆڤێکی شەرمێون بوو، بە دەگمەن تەماشای چاوی کەسێکی دەکرد. زۆرجار لە کاتی وتووێژێکدا، لەنەکاو چاوی لەسەر جێیەکی دوور بە مۆلەق دەوەستا. حەزی لەوە بوو خۆشیان بوێ. ئیشتیای بۆ خۆشویستن بێکۆتایی بوو و هەر ئەو ئیشتیایەش، گیانی دووڕوویيو جامەلووسکەیی لە دەوروبەرەکەیدا بەهێز دەکرد. بێ-گومان ئەو ئیشتیایە لە پادشایاندا زۆر مەترسیدارەو خۆش ئەوەیە ڕێنوێنو موڕادی هووەیدا،عەبدوڵڵای ئینتیزام باشتر لە هەمووکەس سروشتو مەترسییەکانی ئەو جۆرە حەزانەی بۆ شا ڕوون کردبۆوە. دەڵێن ئەوڕۆژەی ئینتیزام لە پۆستی بەڕێوەبەری کومپانیی نەوت لادرا، ڕووی لە شا کردو گوتی: "هیچکەس نەیوێرا قسەی درۆ بە بابی تۆ بڵێ، لە حاڵێکدا هیچکەس ناوێرێ قسەی ڕاست بە تۆ بڵێ." لە کۆنفرانسی ڕامسەردا،زۆرکەس هەبوون کە حەقیقەتیان دەزانی، بەڵام کەس نەبوو بوێرێ بەیانی بکا.

هیچ کەس هەقی بەخۆی نەدا بە شا بڵێ شەڕ دەگەڵ ڕاستییە سەرسەختە ئابوورییەکان ناکرێ.

دیارە سیاسەتمەدارانی ئێران تەنیا کەسانێک نەبوون کە ملیان بۆ حەزی ڕۆژلەڕۆژزیاتری شا لە جامەلووسکەیی ڕادەکێشا.[٣٦] هەمیشە ڕۆژنامەنووسانو وێنەگرانو نووسەرانێکی زۆری ڕۆژئاوایی چاوەڕوان بوون تا لە بەرامبەر هەقدەستێکی "گونجاو"دا، بە شا هەڵڵا بڵێنو لە بارەی سروشتە جوانە ئەخلاقیو سیاسییەکانیەوە وتارو پەخشان بنووسن. تەنانەت دەوڵەتانی دەرەوەش هێندێ شێوەی تایبەتیی ئەو جامەلووسکەییەیان بەکار دێنا. ئینگلیسییەکان دەیانزانی کە شا خۆی بە هاوسەنگی دوگول دەزانیو زۆری حەز لێیە دەگەڵ دوگول بەراورد بکرێ، هەربۆیە لە دەرفەتگەلی گونجاودا، کاربەدەستانی دەوڵەتی ئینگلیسیش تەسلیمی ئەو ئارەزووە دەبوون. نموونەیەکی دیکەی ئەو کارە دەتوانین لەنێو ئەمریکاییەکاندا ببینین. ژانوییەی ١٩٥٨، وەزیری کاروباری دەرەوەی وەختی ئەمریکا، جان فاستردالێس نامەیەکی بۆ ئایزەنهاوێر نووسیو پێیگوت کە،"زۆر باش دەبێ ئەگەر وەختی هاتنی شا بۆ واشنگتۆن،ئێوەو هێندێک لە کاربەدەستە پایەبەرزەکانی وەزارەتی دیفاع لە بارەی مەسەلە نیزامییەکانەوە کە زۆریان حەز پێدەکا، وتووێژی دەگەڵ بکەن. داوای لێبووردن دەکەم کە ئێوە تووشی ئەوکارە دەکەم، بەڵام چونکە سەفەرەکەی نارەسمییە، وتووێژێکی ئەوتۆ پێویستیی بە ڕێوڕەسم یان ئامادەکردنێکی زۆر نیە. لە بەرامبەردا شاش لەوە کە ئێوەلە بارەی مەسەلە نیزامییە تازەکانەوە ئاڵوگۆڕی بیروڕای دەگەڵ دەکەن هەست بە شانازییەکی زۆر دەکا."[٣٧] هەشت ساڵ دواتر،لە ئامادەکردنی سەفەرێکی دیکەی شا بۆ ئەمریکادا،باڵیۆزی وەختی ئەمریکا لە ڕاپۆرتێکدا نووسی کە: "شا خۆی بە سیاسەتمەدارێکی جیهانی دەزانێو ئەگەر لە بارەی وەزعی نێونەتەوەییەوە باسی دەگەڵ بکەنو ئاماژەیەکیش بە مەسەلە نهێنییەکان بکەن، شانازی بەخۆیەوە دەکا."[٣٨] هەر لەو سەفەرەدا پێشنیار بە جانسۆن، سەرکۆماری ئەوکات کرابوو کە،"لە بارەی مەسەلە نێونەتەوەییەکانی دیکەوە قسە دەگەڵ شا بکەنو وا نیشان بدەن کە لەو بوارانەدا متمانەی پێدەکەن."[٣٩]

لەم ساڵانەدا، تەنانەت ڕاوێژی ڕاپۆرتەکانی سیا لەبارەی ئێرانیشەوە بەشێوەیەکی سەیر گۆڕا. لەحاڵێکدا لەسەرەتای دەیەی چلدا،ئەوڕاپۆرتانە هەمیشە هوشداریان دەدا کە ئێران بەرەو بێ-سەرەوبەرەییو شۆرش دەڕوا،ساڵی١٣٥٦ هەر ئەوڕێکخراوە ئیددیعای دەکرد

کە،"ئێران لەژێر ڕێبەرایەتیی شادا دیارە سەقامگیر دەبێ. شا کە لەدەیەی ڕابردوودا ڕۆژبەڕۆژ پتر متمانەی بەخۆی پەیدا کردوە،کەمترو کەمتر گوێ دەداتە پێشنیارەکانی ئەمریکاو ئامۆژگاریی ڕاوێژکارە نێوخۆییەکانی".[٤٠]

شا نوقمی دەریایەک جامەلووسکەیی بوو و تا دەهات لەخۆباییبوونو خۆبەزل-زانییەکەیو باوەڕی بەدروستیی بۆچوونەکانی خۆی زیادی دەکرد. ئەگەر ئەوقسەیەی خاوەن‌نەزەران قبووڵ بکەین کە یەکێک لە هۆیەکانی شۆرشی ئیسلامی هەوڵی بەپەلەی شا بۆ نوێکردنەوەی کۆمەڵ بوو، ئەگەر ڕاست دەکەن کە بێتوانایی سەرخانی ئابووریی ئێران بۆ وەرگرتنی کالاو سەرمایە ئاگری شۆرشی خۆشتر کرد، ئەودەم دەگەینە ئەو ئاکامە کە کۆنفڕانسی ڕامسەر،و بێموبالاتیی شا بە بیروبۆچوونی ڕاوێژکارە ئابوورییەکانی یەکێک لە نوختە گۆڕانەکانی مێژووی هاوچەرخی ئێران بوو. هەرلەوکاتەدا، ئەگەر لەو کەسانە بین کە دەڵێن زۆر برگە هەبوون کە هووەیدا دەبوو حەتمەن دەست لەکار بکێشێتەوە،دەبێ کاتی تەواوبوونی کۆنفڕانسی ڕامسەر بە یەکێک لەو برگانە بزانین. دەزانین کە هووەیدا بە بەرنامەیەکی بەردرێژی هەڵدانو گەشەکردنەوە هاتە سەر کار. پوختەی ئەو بەرنامەیە بەشدارکردنی چینی نێونجی لە دەسەڵاتی سیاسیی شادا بوو. هەڵدانی خێرای ئابووریی ئێران بێگومان ڕادەو دەسەڵاتی چینی نێونجیی ئێرانی زیاد کرد. لەلایەکی دیکەوە، شا بڕیاری پێوەندیدار بە چۆنیەتیی ئەو ئاڵوگۆڕانەیەوە بەشێوەیەکی یەکسەر ملهوڕانە دەردەکردن. دووریش دەهاتە بەرچاو کە لە داهاتوویەکی نیزیکدا مل بۆ داخوازە سیاسییەکانی ئەوچینە ڕاکێشێ. لە ڕاستیدا، شا نەک-هەر دژی بەشدارکردنی چینی نێونجی لە دەسەڵاتدا بوو،بەڵکوو حازر نەبوو هووەیداش پاش چەندین ساڵ خزمەتی دڵسۆزانە، لە دەسەڵاتدا بەشدار بکا. بە وتەی ڕیچارد هێڵمز،کە وەختێک سەرۆکی سیاو دواتر باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێران بوو،"هەیئەتی دەوڵەت، لەژێر چاوەدێریی هووەیدادا،تواناو بنیاتی پێویست بۆ بڕیاردانو سیاسەت‌دانانی پەیدا کردوە...بەڵام دیارە بەو مەرجە شا ڕێگا بدا. لە ساڵی١٣٤٢ بەدواوە، شا ڕۆژبەڕۆژ زیاتر بە شێوەی ڕاستەوخۆ دەستی دە مەسەلەو بڕیاری ڕۆژانەی دەوڵەت وەرداوەو ئیدی حازر نیە دەسەڵاتی خۆی بدا بە خەڵکی دیکە."[٤١] هووەیداو هاوڕێ تەکنۆکراتەکانی دڵیان بەوە خۆش کردبوو کە هەڵدانو خۆشگوزەرانیی کۆمەڵایەتی سەرەنجام شای هان دەدەن،بگرە ناچاری دەکەن، دەسەڵات دابەش بکا. بەڵام کۆنفڕانسی ڕامسەر بە ئاشکرا نیشانی دا کە ئەو هیوایە خەیاڵێک زیاتر نەبووە. یەکێک لە هۆکارە گرنگەکانی شکستی

تەکنۆکراتەکانی ئێران لەو گرەوە مێژووییەدا گۆڕانێک بوو کە لە هووەیدادا دەرکەوت. ئەو بەهیواو مەبەستی دروست‌کردنی بنیاتی پێویست بۆ پەرەپێدانی دێموکڕاسی لە ئێراندا هاتە سەر کار. بەڵام دوای ماوەیەک باقوبریقو هەوەسی دەسەڵات سێبەری خستە سەر ئەو ئامانجو ئارەزووانە. لەلایەک،زۆربەی دژبەرانی شا سیاسەتی ڕووخاندنی نیزامی دیکتاتۆری‌یان گرتە پێش. هەموو هەوڵی خۆیان بۆ لەنێوبردنی ڕێژیم بەکار دێناو هیچ‌جۆرە سازانێکیان قبووڵ نەبوو. لە بەرامبەردا، سیاسەتی هووەیداش کە لـــەسـەر ملکـــەچیی بێ‌ئەملاوئەولا لە بەرامبەر شادا دامەزرابوو، بە مەترسیدارو زیانبەخش دەرچوو و بەپێچەوانەی گومانی هووەیداو هاوکارەکانی، نەگەیشتە دێموکڕاسی.

* * *

ئەگەر قبووڵ بکەین کە کۆنفرانسی ڕامسەر نوێنگەی ئەو ملهوڕییە لە بواری ئابووریدا بوو، ئەودەم دەبێ بڵێین کە بواری سیاسەت تەنانەت لە ئابوورییش پتر مەیدانی ئەو سەرەڕۆییە بوو،و فەرمانی بە ڕواڵەت لەنەکاوی شا دەربارەی دامەزراندنی سیستمی تاک‌حیزبی لە ئێراندا دیارترین دیمەنی ئەو زۆرداریيە تاکەکەسییە سیاسییە بوو. بە وتەی هێڵمز،فەرمانی دامەزراندنی حیزبی تازە، "لە پاییزی تەمەنی پادشایەکی سەرەڕۆدا" دەرچوو. هێڵمز دەڵێ،" بە دامەزراندنی نیزامی تاک‌حیزبی ئیدی لە ئێران بە ڕواڵەتیش هێزێکی،دژبەر، بەڵام وەفادار بە ڕێژیمی شا نەماوە. بە لەبەرچاوگرتنی ئەم ئاڵوگۆڕانە، ئیدی ناتوانین ئومێدێکی ئەوتۆمان بە دروستبوونی حکوومەتێکی دێموکڕات هەبێ."[٤٢] ئەوەی هێڵمز وەک ئاکاموەرگرتنی خۆی لەو ڕاپۆرتەدا نووسیبووی لە ڕاستیدا جۆرێک پێش‌وێژیی وردی ڕووداوەکانی دواتری ئێران بوو.* هێڵمز پێی وابوو، " لە ماوەی پێنج تا دەساڵی دواتردا شا یان بە دڵخوازی خۆی هێزەکانی دیکە لە دەسەڵاتدا بەشدار دەکا، یان ناچاری دەکەن ئەوکارە بکا. ئەگەر لە ماوەی شەش‌حەوت ساڵی

---

* هێلمز لە ڕاپۆرتی "کۆتایی خزمەت"ی خۆیدا بە چاکی نیشانی دا کە تێگەیشتنێکی ڕوونی لە مەسەلەکانی ئێران هەبوو. لەوێدا نووسیبووی" "ناتەبایی نێوان هەڵدانی خێرای ئابووریو نوێکردنەوەی وڵات دەگەڵ حکوومەتی هەروەک جاران سەرەڕۆی شا گرنگترین ناڕوونی لە دواڕۆژی ئێراندایە. ئەگەر ئەو ناتەباییە نەبووایە، دواڕۆژی ئێران تەواو ڕوونو جێی ئومێد دەبوو. بەڵام بەداخەوە ئەگەر مێژووی دیکتاتۆرەکانی ڕابردوو لە دواساڵەکانی ژیانیاندا بکەینە پێوانە،جێی ئومێدێکی زۆر نیە. ئەمن لەم مێژووەدا تووشی تاقە حاڵەتێکیش نەبووم کە لەودا حاکمی موتڵەق بە دڵخواز بەشێک لە دەسەلاتی خۆی وەلا نابێ. بڕوانە: us Embassy. "End of Report: Ruchard Helms" NSA, No.٩٧٩, ٩.

دادێدا،قەیرانێک لە بارەی دانانی جێنشینی شاوە دەرکەوێ،ئەنجومەنی پادشایەتی دەتوانێ تا ماوەیەک کاروباری وڵات ڕاپەڕێنێ، بەڵام هەرلەو کاتەدا ئەگەر هێزە دژبەرەکانی خوازیاری ئاڵوگۆڕ قازانجی گرووپەکانی خۆیان وەپێش تەواوەتیی خاک یان ئەمنیەتی ئێران بخەن، ئەودەم بۆشاییەکی خەتەرناکی دەسەڵات پەیدا دەبێ."[٤٣]
چارەنووسی حیزبی "ایران نوین" (ئێرانی نوێ) نیشانی دەدا کە شا هیچ جۆرە شەریکە دەسەڵاتێک تەحەممول ناکا.

حیزبی "ایران نوین" لەجێدا بە فەرمانی شا دامەزرا. بەڵام ساڵی١٣٥٤ ڕێکخراوێکی بەهێزی هەبوو و لەژێر دەستی هووەیداشدا بوو. سەرنجڕاکێشیی حیزب لەوەدا بوو کە، "نێردیوانی پێشکەوتنی ئەندامەکانی بوو. هەرلەو کاتەدا، حیزب ببووە هۆی بەربڵاویی دەسەڵاتو نفووزی ڕێبەرەکانی، بەتایبەتی هووەیدا. ڕێکخراوی حیزب لە سەرانسەری وڵاتدا پێوەندییەکی پتەوی دەگەڵ بنیاتو ئیدارە ناوچەییەکان هەبوو و هەرلەو کاتەدا دەگەڵ دەزگا ئەمنیەتییەکانیش لە پەیوەندیی نیزیکدا بوو. حیزب کاروبارێکی زۆری دەوڵەتیی لەبەر دەستدا بوو کە هەرکات پێویست بایە وەک پاداش دەیدان بە ئەندامەکانی خۆی. لە ڕاستیدا، ئەم دواییانە تەواوی پۆستە گرنگەکانی وڵات بەدەست ئەندامانی حیزبەوە بوون. ئەم هۆیانە دەستیان وەدەستی یەک داو دەسەڵاتێکی ڕاستەقینەیان بەحیزب بەخشی."[٤٤] عەلەم لە یادداشتەکانی خۆیدا زۆرجار دەردی دڵ لە وەزعی حیزبی "مردم" (خەڵک) دەکاو دەڵێ زۆر هۆی جۆراوجۆر نایەڵن ئەم حیزبە نەخشی خۆی وەک حیزبی ئۆپۆزیسیۆن بە باشی یاری بکا. دیارە گوناحی ئەوکارە یەکسەر دەخاتە ئەستۆی هووەیدا. دەڵێ ئەو هەمیشە لە فکری پیلانگێڕاندایەو جگە لە پەرەپێدانی دەسەڵاتی خۆیو پەکخستنی کاری حیزبی ئۆپۆزیسیۆن ئامانجێکی نیە. بەڵام نێوەرۆکی یادداشتەکانی عەلەم زیاتر لە هەموو شتێک ئەو ڕاستییە پشتڕاست دەکاتەوە کە شاش ڕەخنەی حیزبی کەمایەتی، یان هیچ حیزبێکی دیکەی قبووڵ نەکردوە. ئەوەی عەلەم خۆی لە بارەی چارەنووسی یەکێک لە ڕێبەرانی حیزبی "مردم"ەوە دەیگێڕێتەوە نموونەی بەرچاوی ئەو بێ سیکەدانەییەیە. عەلەم دەڵێ، شا بە تووڕەیی ڕێبەری حیزبی "مردم"ی لەسەر کار لابرد چونکە پێی لە بەڕەی خۆی زیاتر ڕاکێشابوو و گوتبووی هەڵبژاردن لە ئێراندا بەتەواوی ئازاد نیە.

هووەیدا باش دەیزانی کە مانەوەی لە پۆستەکەیدا لە گرەوی دروستکردنی پێگەیەکی سیاسیدایـە. هەرچەند زۆرجار گوتبووی تەنیا کەس کە ئەوی لەو جێیە داناوە شەخسی شایەو هیچکەسی دیکە نیە، بەڵام بەکردەوە دەیزانی کە لەجێدا لە ڕێگای حیزبەوە دەتوانێ دەسەڵاتی ڕاستەقینەی خۆی پتەو بکا. شاش لە بەرامبەردا باش لەوە ئاگادار بوو. هەر لە ســـەرەتای دەستبەکاربوونی حیزبەوە هەوڵی دا ڕێکخراوی حیزب نەبێتە ئامرازی دەسەڵاتی هیچکام لە ڕێبەرانی. هەر بەو مەبەستەش، بەپێی ڕاپۆرتی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران، عەتائوڵڵای خوسرەوانیی کە لە بڕواپێکراوانی خۆی بوو، کردە سەرۆکی حیزب.[٤٥] خوسرەوانی لەنێو حیزبدا لایەنگرێکی زۆری نەبوون. زۆری پێ-نەچوو کە ڕێکخراوی حیزبی "ایران نوین" بوو بە دوو دەستە. دەستەی یەکەم لە ئەندامانی کۆنی حیزبـو کۆمەڵی پێشکەوتنخواز پێک هاتبوون. ئەم گرووپە خۆیان بە قۆڵی "ڕووناکبیر"ی حیزب دەزانی. دەستەی دووەم زیاتر لە تازەهاتووەکان پێک دەهات. جگەلەوە،زۆربەی ئەو کەسانەی لە ڕێگای یەکیەتییە کارتۆنییەکانەوە هاتبوونە نێو حیزب سەر بەو دەستەیە بوون. بە چوونەسەری دەسەڵاتی حیزب، هووەیداش دەسەڵاتی خۆی بەسەر ڕێکخراوەکەیدا سەقامگیر کردو بەکردەوە وەک پێگەیەکی سەربەخۆی دەسەڵاتی خۆی بەکاری دێنا. ڕەنگە هەر ئەو ڕاستییەش بە تەنیا، بەس بووبێ بۆ ئەوەی شا بێتە سەر ئەو ڕایە کە دەبێ حیزب لەنێو بەرێ. دەزانین کە پاش ئەزموونی موسەددیق،شا ئیدی حەزی لە چارەی سەرۆکـوەزیرێک نەبوو کە پێگەیەکی سەربەخۆی سیاسیی هەبێ. هووەیدا نەکـهەر دەسەڵاتی تەواوی بەسەر حیزبی "ایران نوین"دا هەبوو، بەڵکوو سەرەنجام توانی یەکێک لە هاوپەیمانانی خۆشی بکاتە سەرۆکی حیزب. یەکێک لە هاوکارە قسەخۆشەکانی هووەیدا پێچەڵپووچیی پێگە سیاسییەکەی لەو ساڵانەدا بە حاڵەتێکی دووپارچە دادەنا. دەیگوت: "هووەیدا ناتەباییەک لە دەروونیدا هەبوو. لەلایەک داردەستی شا بوو. بەڵام لە نێوەڕاستەکانی سەردەمی سەرۆکـەرزیرییەکەیەوە بۆخۆشی بووە بنیاتێکی بەدەسەڵات. دووراییی دەسەڵاتەکەی چووبووە نێو هەموو پلەکانی کۆمەڵەوە."[٤٦] بێگومان گرنگترین نموونەی دەسەڵاتی جێگرتووی هووەیدا هەر ئەو دەستڕۆیشتنەی بەسەر ڕێکخراوی حیزبی "ایران نوین"دا بوو.

ساڵی١٣٥٤، حیزب گەورەترین کۆنگرەی مێژووی خۆی پێکهێنا. پێنجهەزار کەس لە چالاکانی حیزب لە سەرانسەری وڵاتەوە بەشداری کۆنگرە بوون. دەوری سەد حیزبی جۆراوجۆری بێگانەش نوێنەریان بۆ ئەوکۆنگرەیە ناردبوو. هووەیدا لە وتارێکی پڕهەستدا

پەسنی دەستکەوتەکانی دەساڵی ڕابردووی دا. دیارە چەندین جاریش باس‌و تاریفی ڕێبەرایەتیی زانایانەی شای کرد. ڕەنگە ئامانجی هووەیدا لەو هەموو پێهەڵلاگوتنە ئەوە بووبێ کە دەیەویست هەرجۆرە گومان‌و ڕەش‌بینییەکی شا پێش دروستبوونی، بڕەوێنێتەوە. لەوانەیە ویستبێتی لە ڕێگای ئەو قسانەوە کە جاروبار پڕ لە زێدەڕۆیی بوون جەخت بکاتەوە کە حیزب‌و سەرۆک‌وەزیر هیچ‌کامیان لە بەرامبەر شادا دەسەڵاتێکی سەربەخۆیان نیە. لەیەک قسەدا، ڕەنگە تاریفی لە شا بە مەبەستی پووچەڵکردنەوەی گومانەکانی شاو فیتنەیی دوژمنانی هووەیدا بووبێ. بەهەرحاڵ، ئامانجی هەرچی بوو، تووشی ناکامی هات. هێشتا دەنگدانەوەی قسەکانی لە هەوادا مابوو کە شا بە جووڵەیەکی خێرا،دەم‌ودەزگای حیزبی "ایران نوین"و حیزبە قانوونییەکانی دیکەی وڵاتی تێکەوە پێچاو لە جیاتیان فەرمانی دامەزراندنی نیزامێکی تاک‌حیزبیی دەرکرد. تەنانەت بە پێوانەکانی ئەو دەمیش کە زۆرداری‌و سەرەڕۆیی تێدا باو بوو، ڕەفتاری شا لە بواری سیستمی حیزبیی وڵاتدا سەرەڕۆیانەتر لەجاران دیار بوو. ئەگەرچی گومان نیە کە ئاکامی نیزامی یەک‌حیزبی لە ئێراندا لە کارەسات بەولاوە نەبوو،بەڵام ڕیشەکانی ئەو بیرەو ناسنامەی کەسانێک کە هەوەڵجار بانگەوازیان بۆی کرد لە پەردەی لێڵی‌و ڕیادا شاردراوەتەوە.

دەزانین کە گرووپێک لە ڕاوێژکارانی شاژن گەڵاڵەیەکیان بۆ وەڕێخستنی ڕاپەڕینێکی نیشتمانی لە ئێراندا ئامادە کردبوو. ئەم گرووپە لە غولامڕەزای ئەفخەمی، ئەمینی عالیمەرد، ئەبولفەزلی قازی، ئەحمەدی قورەیشی‌و مەنووچێهری گەنجی پێک‌هاتبوو. بەڵام لەبارەی چەندوچۆنی تێکۆشانی ئەو گرووپە، چۆنیەتی‌و وردەکاریی گەڵاڵەی پێشنیارکراوو لە هەمووی گرنگتر کات‌و پێوەندیی وی دەگەڵ فکری حیزبی"رستاخیز" (ڕاپەڕین) لانی کەم تووشی سێ گێڕانەوەی جیاواز بووم. ئەگەرچی لە کاتی دامەزرانی حیزبدا، زۆر لە ڕووناکبیرانی سەربە ڕێژیم بە خۆڕانانێکی تەواوەوە، خۆیان بە بیردۆزی سەرەکی‌و یەکەمی حیزب دەزانی، بەڵام ئەمڕۆ، بەهۆی ئاکامە کارەساتبارەکانی ئەم حیزبەوە، ئەم بیرۆکەیە ئیدی هەتیو کەوتوەو ئەو مرۆڤە شەریفانە کەمن کە بێ‌پەرواو بێ‌پەردە،پێ لە نەخشی خۆیان لەو بوارەدا دەنێن.

لەلایەک غولامڕەزای ئەفخەمی ئیددیعا دەکا کە زەمانی گەڵاڵەی ڕاپەڕین* ساڵی١٣٥٠ بووە.[٤٧] دەڵێ ئەم گەڵاڵەیە پێوەندییەکی بەو شتەوە نەبوو کە دوایە بوو بە حیزبی "رستاخیز". لەلایەکی دیکە ئەمینی عالیمەرد کۆبوونەوەکانی ئەم گرووپەو ئامادەکردنی دواگەڵاڵە دەباتەوە دوو ساڵ پێش وتووێژە بەناوبانگەکەی شا لە بارەی دروستکردنی نیزامی تاکحیزبییەوە. لە بەرامبەردا،ئەحمەدی قورەیشی، کە گۆیا لە دواقۆناغی وتووێژەکانی ئەم گرووپەدا دەگەڵیان کەوتوە، دەڵێ ئەم گەڵاڵەیە دەوری شەش مانگ پێش ئەو وتووێژە ئامادە کرا. بە ڕیوایەتی قورەیشی، گەڵاڵەکە لە ڕێگای شاژنەوە درا بە شا. شاش بە تووڕەییەوە پێشنیارەکانی گرووپی ڕەت کردەوەو وەک لەو ڕۆژانەدا عادەتی بوو، گۆیا پرسیبووی: "چما ئێوە کتێبی ئێمەتان نەخوێندۆتەوە." بەقسەی قورەیشی، چەند ڕۆژ دوای ئەوەی پرۆژەی دروستکردنی حیزبی تاقانە لە ڕێگای شاژنەوە بە دەستی شا گەیشت، هووەیدا شەوێک لە میوانداریەکدا لە قورەیشیی پرسی، "چتان کردوە کە ئاغا ئەوەندە تووڕە بووە."[٤٨] بە ڕاستییش ئەودەم شا بە تەواوی دژی نیزامی یەکحیزبی بوو. لە مەئمووریەت بۆ نیشتمانم دا بەڕاشکاوی نووسیبووی کە نیزامە تاکحیزبییەکان لە سروشتە تایبەتیو زۆر دزێوەکانی سیستمە کۆمۆنیستییەکانن. ساڵی١٣٤٧یش لە وتووێژێکی دیکەدا،بیروبۆچوونیکی وەک ئەوەی دەربڕیبوو.[٤٩]

ئەندامانی پێشنیارکەری حیزبی"رستاخیز" لەو باوەڕەدا بوون کە گەڵاڵەکەیان، "هەنگاوێکە بەرەو دێموکڕاتیزەکردنی ڕەوتی سیاسی" لە ئێراندا.[٥٠] دەیانزانی کە شا بوونی حیزبێکی سەربەخۆی دژبەر تەحەممول ناکا. نیگەران بوون کە حیزبی "ایران نوین"یش خونچەکانی هاوبەشیی سیاسیی ڕاستەقینەی لە وڵاتدا وشک کردوە. بۆیە دەیانەویست لە ڕێگای ئەو ڕاپەڕینەوە، هاوبەشیی سیاسیی خەڵک زیاتر بکەنو "کرانەوەیەک لە ڕەوتی سیاسیدا" پێک بێنن.[٥١] بە ڕواڵەت لە ئاکامی دەربەدەریدا کە بەرهەمی شۆرشو کۆچکردنە، نوسخەیەک لە دەقی ئەو گەڵاڵە پێشنیارکراوە لە دەستدا نیە. هەر بۆیە،چەندوچۆنی وردەکارییەکانیو چۆنیەتیی پێوەندیی بە فکری حیزبی "رستاخیز"ەوە بەوردی ناتوانین دیاری بکەین. بەوحاڵە، تەنانەت ئەگەر ئەو قسەیەش قبووڵ بکەین کە پێشنیارەکانی ئەو

---

* لە سەرتای دەیەی چلدا، مستەفای میسباحزادە ، خاوەنی ڕۆژنامەی کیهان ڕێکخراوێکی دروست کرد کە ناوی "رستاخیز" بوو. ئەم گرووپە خێرا پەرەی گرتو زۆری پێنەچوو کە ڕاپۆرتیان بە شا دا کە لە کۆبوونەوەکانی ئەو گرووپەدا وێنەی شا بە دیوارەوە نیە. فەرمان دەرچوو کە لەوە بەدوا وێنەی شایانە هەمیشە بە دیوارەوە بێ. ماوەیەک دواتر ئەم گرووپە بە هۆی بێمەیلیی خەڵکەوە خەوت.

گرووپە پێوەندییەکیان بە حیزبی "رستاخیز"ەوە نەبووە، دیسان گیروگرفتێکی گرنگ بێ-چارەسەر دەمێنێتەوە: چۆن گرووپێک کە هەموو ئەندامەکانی دەرسی زانستە کۆمەڵایەتییەکانیان خوێندبوو هەروا لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا،پێیان وابوو حیزبێکی تاقانە،یان بزووتنەوەیەکی خەڵکی، بە ڕێبەرایەتیی شا دەیتوانی ئاکامێکی دێموکڕاتیکی هەبێو "کرانەوەیەک لە ڕەوتی سیاسیدا" پێک بێنی. ئەمینی عالیمەرد دەڵێ بیرە سەرەتاییەکانی ئەو گرووپە،زیاتر لە نموونەی خودگەردانیی کرێکاریی یۆگۆسلاڤی وەرگیرابوون.[٥٢] بەڵام لەکاتی هێنانەگۆڕی ئەو فکرەدا، زۆر بەڵگەی مێژوویی نیشانیان دەدا کە نیزامە یەک حیزبییەکان ، بزووتنەوە خەڵکییەکان، ئەو نیزامە سیاسییانەی لەسەر ڕێفڕاندۆم دادەمەزرێن،و تەنانەت ڕواڵەتی فریودەری خودگەردانیی کرێکاری هەموویان سەرەنجام دەچنەوە سەر جۆرێک فاشیزم، یان لە باشترین حاڵەتدا،جۆرێک دەسەڵاتی پۆپۆلیستی. لە یەک قسەدا،دێموکڕاسی لە بیری "رستاخیز" هەڵنەدەستاو بەکردەوەش دیتمان کە ئەم بیرە نە لە نێو خەڵکدا پێشوازییەکی لێکراو نە لە ڕاستیدا "کرانەوەیەکی" لە فەزای سیاسیدا پێک هێنا. بەرهەمەکەی نارەزایەتیی ڕوولەزیادبوونی خەڵک بوو.

هەرچەند پێوەندیی وردی پێشنیارەکانی ئەم گرووپەو فکری دروستکردنی حیزبی"رستاخیز" ڕوون نیە، بەڵام دەزانین کە ساڵی١٣٥٣ شا سەفەرێکی میسری کرد. لەوکاتەدا سادات لە باوەڕپێکراوانو دۆستانی نیزیکی شا بوو. گۆیا لە میسر سادات زۆری تاریفی قازانجەکانی سیستمی تاکحیزبی کردبوو،و ئەوبۆچوونانە گۆیا شوێنیان لەسەر شا داناوە.[٥٣] پاش میسر، شا بۆ پشوودان چووە سویس. ئەوەندەی ئێمە دەزانین لە بارەی نیزامی تاکحیزبییەوە ڕاوێژی بە هیچکەس نەکرد. لە بیرەوەرییەکانی عەلەمدا دەبینین کە لە چەند مانگ پێش دامەزرانی حیزبی تاقانەوە، شا جاری وا بوو چەند سەعات لە دەفتەری خۆیدا بە تەنیا دادەنیشتو وا دەهاتە بەرچاو کە بیر لە پرۆژەی تازە بۆ وڵات دەکاتەوە. بەوحاڵە، لە بارەی حیزبەوە پێشتر کەسی ئاگادار نەکردەوە. تەنانەت عەلەمیش لە داستانەکە بێخەبەر بوو. لە سویس شا بریاری خۆی بەعەبدولمەجیدی مەجیدی ڕاگەیاند. مەجیدی بۆ پێشکێشکردنی ڕاپۆرتێک دەربارەی بوودجەی دەوڵەت چووبووە سویس. بە قسەی مەجیدی، شا، دوای بیستنی ڕاپۆرتەکە،سەرەتی بۆچوونە سیاسییە تازەکانی خۆی دەگەڵ مەجیدی باس کرد. ئەم بۆچوونانە بوونە هۆی سەرسوڕمانی مەجیدی. دەڵێ پاش بیستنی بۆچوونەکانی شا، ئەو بیروڕای خۆی دەربڕیوە کە پێی وایە سیستمی تاکحیزبی لەوانەیە گیروگرفتەکانی ئێران چارەسەر

نەکا. دەڵێ پێشنیاری بە شا کردوە کە نیزامێکی چەند حیزبیی ڕاستەقینەو کارامە دروست بکا. تەنانەت گوتوویە بە باوەڕی وی مەسەلەی سەرەکیی ئێران گەندەڵییە. وەڵامی شا بە ئاشکرا نیشانی دەدا کە چەندە لە بیروڕای کۆمەڵانی خەڵکی ئێران دوور کەوتۆتەوە. پرسیبووی: "ئەتۆ گەندەڵی بە چی تێدەگەی؟" و کاتێک مەجیدی چەند نموونەیەکی بۆ باس کردبوون،شا گوتبووی: "جگە لەوانە،و لە ڕاستیدا گرنگتر لە هەمووی ئەمانەو گەندەڵیی بەڕاستی ئەوەیە کە خەڵک دروست کار ناکەن‌و کارمەندانیش ئەرکی خۆیان بە دروستی ئەنجام نادەن."[1] خەڵک بەدەست گەندەڵیی گەورەکان‌و بنەماڵەی پادشایەتییەوە دەی‌ناڵاندو شا کەم‌کاریی خەڵکی بە گرنگترین گەندەڵیی وڵات دەزانی. شا لە کۆتایی وتووێژەکەدا ڕێگای بە مەجیدی دا نێوەرۆکی گشتیی بڕیارەکانی دەگەڵ هووەیدا،کە لە تاران بوو، باس بکا.

مەجیدی بەپەلە غاری دایە هوتێل سوڤرێتا هاوس* کە ڤیلای تایبەتیی شا لە سەن مۆریتس کەوتبووە باغەکانی دەوروبەری ئەو هوتێلە. مەجیدی لە ژێرزەمینی هوتێلەکەوە بە تەلەفۆنێکی گشتی، زەنگی بۆ هووەیدا لێداو فکرە تازەکانی شای دەگەڵ باس کرد. هووەیدا حەزی نەدەکرد بە درێژی قسە بکا. نەی‌دەویست مەسەلەیەکی وا گرنگ لە هێڵێکی باوەڕپێ‌نەکراوی تەلەفۆندا کە لەوانە بوو خەڵکی بێگانەش گوێیان لێ-گرتبێ، بکەوێتە بەر باس. بەو حاڵە، هەر لەو وتووێژە کورتەدا، هووەیدا تێگەیشت کە نەک‌هەر دەمودەزگای حیزبێک کە چەندین ساڵ هەوڵی پەرەپێدان‌و پتەوکردنی دابوو، تێکەوە دەپێچرێ، بەڵکوو سیستمی حیزبیی وڵاتیش بە تەواوی دەگۆڕێ.

هەموو بەڵگەکان ئەوە دەردەخەن کە شا فکری دروست‌کردنی حیزبی تازەی دەگەڵ کەسی دیکە باس نەکردوە. عەلەم کە لەو کاتەدا لە هەموو سیاسەتمەدارو دەوروبەرەکانی شا لەو نیزیکتر بوو هیچ زانیارییەکی لەو بارەیەوە نەبوو.[55] بە ڕواڵەت تەنانەت ساواکیش لەو باسە تەواو بێ‌ئاگا بوو.[56] شا لە حاڵێکدا لە میسرو سویسەوە گەڕایەوە ئێران کە وەک پێغەمبەرێک،لە نەکاو دڵنیا ببوو کە سیستمی تاک‌حیزبی ڕێگەچارەی هەموو گیروگرفتە سیاسییەکانی ئێرانە. ئەوەندەی ئێمە بزانین هیچ‌کام لە نیزیکانی شا نەوێرابوون لەو بارەیەوە قسەی دەگەڵ بکەن. هیچ‌کەس نەوێرا ئەوندەی وەبیر بێنێتەوە کە نیزامی یەک‌حیزبی مافی کۆبوونەوەو حیزب‌دروست‌کردن بەرتەسک

---

*Suvretia House

دەکاتەوەو ئەوەش بە پێچەوانەی قانوونی بنەڕەتیی ئێرانە. لەو ڕۆژانەدا ئیدی هیچ-کەس، ڕەنگە بڵێین جگە لە شاژن، غیرەتی ڕەخنەگرتن لە شای نەبوو. سەرپێچی لە فەرمانەکانیشی بە مێشکی دەوروبەرەکەیدا نەدەهات. لە هەمووی گرنگتر ئەوە بوو کە شاژنیش لەو بارەیەوە لە وەزعێکدا نەبوو کە دژی پرۆژەی حیزبی تاقانە ڕاوەستێ. دووریش نیە ئەسڵی فکرەکە سەرەتا لەلایەن ڕاوێژکارانی خۆیەوە گەڵاڵە کرابێ. دیارە هووەیداش بە ئاشکرا هیچ نەیارییەکی دەگەڵ بڕیاری شا نیشان نەدا. لە جیاتی کشانەوە لە پۆستەکەی-وەک زۆر لە دۆستانو خزمانی پێشنیاریان دەکرد- ملکەچی ڕاستییەکان بوو و بە حەوسەلەوە چاوەڕوان بوو بزانێ لەو نەزمە نوێیەدا کە شا دایناوە چ ئەرکێکی پێ دەسپێردرێ.[٥٧]

ڕۆژی یازدەی ڕەشەمەی١٣٥٣، شا لە وتووێژێکی چاپەمەنیدا، کە شێوەو نێوەرۆکەکەی تەنانەت بە پێوانەکانی ئەودەمیش جێی سەرسوڕمان بوون، فەرمانی دا نیزامێکی تازەی تاکـحیزبی دروست بکرێ. حوکمی کرد کە خەڵکی ئێران،هەموویان،دەچنە نێو ئەم حیزبەوە. هووەیداش لەو وتووێژە چاپەمەنییەدا ئامادە بوو. هێندێک لە هاوکارانی دەیانگوت وەختێک شا لە بارەی حیزبەوە دەستی بە قسە کرد، "لە ڕوخساری هووەیدادا نیشانەی سەرسوڕمانو باوەڕنەکردن دەرکەوتن." دەیانگوت حاڵەتی ڕوخساری،"بۆ هەمووانی ڕوونو ساغ دەکردەوە کە ئەمە یەکەمجارە لەو بڕیارە گرنگـو بنەڕەتییە ئاگادار دەبێ."[٥٨] ڕاستییەکەی ئەوەیە کە هووەیدا هەرنەبێ حەوتوویەک پێش ئەو وتووێژە، لە ڕێگای مەجیدییەوە خەبەری دامەزرانی حیزبی تاقانەی بیستبوو.* ڕەنگە حاڵەتی ڕوخساری نیشانەیەک لە هەوڵی ئاگایانەی بۆ خۆدوورخستنەوە لە پرۆژەیەک

* کاشفی کە لە جێگرەکانی سەرۆکوەزیر بوو و لەمێژساڵ بوو بوودجەی تایبەتیی سەرۆکوەزیریی ئیدارە دەکرد،دەڵێ دەوری دوو حەوتوو پێش وتووێژی چاپەمەنیی شا، هووەیدا دەستووری دا کە هیچکام لە قەراردادەکانی بەکرێگرتنی خانووبەرەکانی حیزب تازە نەکەنەوە. هووەیدا لەو کاتەدا دەلیلێکی بۆ ئەو دەستوورەی خۆی نەهێنایەوە. بەڵام دوای وتووێژەکەی شا کاشفی هۆی دەستوورەکەی هووەیدای بۆ دەرکەوت. (کاشفی،وتووێژ دەگەڵ نووسەر، ٣١ی ئۆکتۆبری١٩٩٧). فەرەیدوونی هووەیداش لەو بارەیەوە بابەتێکی گرنگ باس دەکا. دەڵێ شا لە مانگەکانی پێش وتووێژە چاپەمەنییە بەناوبانگەکەیدا،هەر نەبێ دوو جار، فکری دروستکردنی حیزبی تاقانەی دەگەڵ هووەیدا باس کردبوو، هەردوو جاریش هووەیدا توانیبووی نەزەری شا بگۆڕێ. (فەرەیدوونی هووەیدا، وتووێژ دەگەڵ نووسەر، ١٠ی ئۆکتۆبری ١٩٩٩).

بووبێ کە پێی وابوو زۆر زیانبارە. زۆرجار لە خۆبەخۆیایەتیدا بە دەست بێهوودەیی ئەو فکرەوە دەیناڵاند، بەڵام بەوحاڵە حازر بوو سەرۆکایەتیی هەر ئەو حیزبە وەئەستۆ بگرێ.

هێندێک لە خاوەننەزەرانو هەروەها باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێرانیش،لەو باوەڕەدا بوون کە دروستکردنی حیزبی تازە لەڕاستیدا بەشێک لەهەوڵی "شا بۆ بەرتەسککردنەوەی دەسەڵاتی ڕوولەزیادبوونی سەرۆکوەزیر" بوو. بەوحاڵە هەرلەو کۆنفرانسە چاپەمەنییەدا، شا هووەیدای کردە سکرتێری یەکەمی حیزبی تازە.**[59] هیچکەس نەوێرا لە شا بپرسێ کە بەپێی کام ماددەی قانوونی سکرتێری حیزبێکی دیاری کردوە کە هێشتا دانەمەزراوە. لە ڕاستیدا، شا نەک سکرتێری حیزبی دیاری کرد، بەڵکوو تەکلیفی هەموو ئەوانەشی ڕوون کردەوە کە حەزیان نەدەکرد ببنە ئەندامی حیزب. بە گاڵتەپێکردنەوە گوتی ئەم دەستەیە دەتوانن پاسپۆرتێک وەرگرنو ئێران بەجێ بێڵن. ئەفخەمی لە کتێبەکەیدا لە حاڵێکدا وادیارە مەبەستی هەر ئەو ڕاوێژەی زاری شایە، دەڵێ: "بیرۆکەی سەرەتایی [رستاخیز] زیاتر بۆ وەدیهێنانی جۆرێک ئاشتیی نیشتمانی بوو... بەڵام ئەعلاحەزرەت [لە کاتی دەرکردنی فەرمانی دروستکردنی حیزبدا] حاڵەتێکی دوژمنانەی هەبوو."[60] بە ڕواڵەت ئەودەم بە مێشکی شادا نەهاتبوو کە بەپێی قانوونی بنەڕەتیی ئێران، هەر هاونیشتمانێکی ئێران بە ئەندازەی خودی شا،هەقی ژیان لە ئێرانیدا هەیە. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوە بوو کە شا لەوساڵانەدا ئێرانی بە مڵکی بێئەملاوئەولای خۆی

** دوکتۆر مەنووچیهری شاهقولی،کە لە دۆستانی نیزیکو لە باوەڕپێکراوانی هووەیدا بوو،لە دیدارێک دەگەڵ کاربەدەستانی باڵیۆزخانەی ئەمریکادا گوتبووی پێیوایە خڕکردنەوەی دەمودەزگای حیزبی "ایران نوین" ئاکامی ئەو ڕاستییەیە کە: "شا ڕادەی توانای حیزبی بۆ دەرکەوتبوو. جارێکیان، دەگەڵ هەوڵی شا،و سەرەڕای کەلکوەرگرتن لە بوودجەی بنیاتی پەهلەوی کە لەلایەن شەریفئیمامییەوە ئەنجام درا، دەنگی خەڵکی ڕامسەر نەگۆڕاو کاندیدای حیزبی "ایران نوین" بەسەر حیزبی "مردم"دا سەر کەوت. کاتێک شا لەو بوارەدا شکستی هێنا،بڕیاری لەنێوبردنی حیزبی "ایران نوین"ی لەلا دروست بوو. پێی وابوو دەسەڵاتی حیزب لە ئەندازەبەدەر زیادی کردوە." بڕوانە: us Embassy, Tehran. "HOVEYDA, S LOYAL FRIEND," ٢٥ Jan, ١٩٧٧, NSA ٢١٧٧. ئەو هەڵبژاردنەی شاهقولی ئاماژەی پێ دەکا لە ڕاستیدا لە شاری شەهسەوار کرا. هەڵبژاردنی نێواندەورەیی بوو و کاندیدای حیزبی "ایران نوین" سەر کەوت.

دەزانی. وڵاتێکی بە ڕواڵەت مۆدێرنی هەبوو، بەڵام وا دیار بوو شا وڵاتەکە بە ملکی خۆی-و خەڵکەکەشی بە ڕەعیەتی خۆی دەزانیو هیچ مافێکی هاونیشتمانییان بۆ دانانی.*

هووەیدا بە پێچەوانەی هەموو گومانێک کە لە بارەی نێوەرۆکی نیزامی تاکحیزبییەوە بووی، دەسبەجێ حوکمی دیاریکردنی شای قبووڵ کردو دەستبەکار بوو. بەڵام وا دیار بوو قورسایی باری گرانی چەندین ساڵ سەرۆکوەزیریی لەسەر شانی هەست پێ-دەکرد. لەوانەشە ویژدانی لەبەر ئەو سازانەی ملی پێدابوو، ئازاری دابێ. هێندێ جار لە میوندارییەکاندا، درەنگوەخت بێحاڵ دەکەوت، پاڵی وەمێزێک دەداو لەنێو کۆڕی میوانانی سەرسوڕماودا وێژینگی دەدان. زۆربـــەی خـــەڵک نەیاندەزانی کە لە سەرەتای دەیەی پەنجاوە،پاڵەپەستۆی کار وای لێکردبوو کە هـــــەموو بەیانییان، کاری خۆی بەخواردنی دە میلیگرەم ڤالیۆم دەست پێدەکرد.[٦١] تەنانەت لە وێنەکانی ئەو سەردەمەشدا دەکرێ هەمیشە سێبەری ئەو ماندووییە لەسەر ڕوخساری ببینی. چاوەکانی دەقووڵ کەوتبوون،و ئەو ڕوخسارە پڕشۆقو زیندووەی وەک ڕوخساری پیاوێکی شەکەتو داماوی لێهاتبوو.

بۆچوونی هووەیدا بۆ حیزبی تازە جۆرێک ناکامیی پڕگومانو سەرسوڕهێنی تێدا دەبینرا. هێندێ کەس لە ڕەفتاریدا "جۆرێک بێهوودەیییان دەدی کە ڕیشەی لە جیهانبینیی زۆر سەرنجڕاکێشو لێزانانەی ئەودا هەبوو."[٦٢] بە باوەڕی من قبووڵکردنی حیزبی تازە لەلایەن هووەیداوە دەبێ بەوپەڕی نزمیی ئەخلاقیی وی بزانرێ. زۆروەخت لە خۆبەخۆیایەتیدا قبووڵی بوو کە سەرەنجامی کاری حیزبی تازە "شتێک جگە لە شکست نیە."[٦٣] تەنانەت پێش دەستپێکردنی ڕەسمیی چالاکییەکانی حیزب، دەستەبەندییە نێوخۆییەکان، ڕێکخراوەکەیان کردبووە چەند کوت. قۆڵەکانی دەسەڵات هەرکامە دەیەویست بە تەنیا بەرنامەو پێڕەوی حیزب بنووسێو هەربۆیەش بەردیان دەخستە سەر ڕێگای قۆڵەکانی دیکە. جگەلەوە، شەپۆلێک لە ناڕەزایەتیی خەڵک دەوری حیزبی ساوای دابوو. بەوحاڵە، شارەکان، کارخانە گەورەکان، زانکۆکانو ئیدارە دەوڵەتییەکان

* عەلەم لە یادداشتەکانیدا ئاماژە بە لەحزەیـەکی زۆر بێـژەر (گویـا) دەکـا کـە لـەودا ویسـتوویە قەباڵـەی خاوەنیـەتیی بەشێک لە دوڕگەی کیش بداتە خزمەتی شا،و ئەمە دەبێتە هۆی تووڕەبوونی شا. عەلەم دەڵێ: " ماوەیەک لەمەوبەر کە ئەمن کۆشکی کیشم بەناوی شەخسی شاوە تاپۆ کرد، شا قەباڵەکەی بۆ فڕێ دامو فەرمووی چما دەتەوێ تەنیا بستێک لە خاکی ئێران ملکی من بێ؟ هەموو ئێران هی منە." (یادداشتەکان،بەرگی دووەم،ل٢٦٥).

هەرکامەی ڕێکلامێکی گەورەیان لە چاپەمەنیی وڵاتدا دەکرێو پەیوەستبوونی بەکۆمەڵی خۆیان بە ڕێزەکانی حیزبەوە ڕادەگەیاند. ئەم شۆروشەوقە دەستکردو داسەپاوە،ئەوخۆپێشاندانە کارتۆنییە گەورانە کە لە هەموو ناوچەکانی وڵاتدا بۆ پشتیوانی لە حیزب وەڕێ دەخران هەموو لە قوماشی بزووتنەوە گەلییە پێکەنیناوییەکانی سەردەمی ستالینو مائۆ بوون. چوونەنێو حیزبی "رستاخیز" لەبەر چاوی خەڵک بەکردەوە ببووە کارێکی بێگاری. دەنگۆ بوو کە پاسپۆرتی هەموو ئەوکەسانەی نەچنە حیزبەوە دەستی بەسەردا دەگیرێ. دیار نەبوو ئەو فەزای ترساندنی گشتییەو ئەو دەنگۆیەی بەدوایدا هاتوە چەندی ئاکامی کاری دەوڵەتەو چەندی دژکردەوەی خەڵکێکی هەژان- لێدراوە. بەهەرحاڵ، هووەیداو کۆمەڵە پێشکەوتنخوازەکەی بەو بەڵێنە هاتنە سەر کار کە دێموکراسیی زیاتر بۆ ئێران بە دیاری دێنن، بەڵام ئەو بە قبووڵکردنی سکرتێریی حیزبێک کە سروشتێکی تەواو شێوە تووتالیتێریی هەبوو لە ڕاستیدا ببووە خزمەتکارو پیاوی دیکتاتۆری. دیارە ئەو گۆڕانە بە شەوێک دروست نەبوو. بەرەبەرەو هەنگاو بەهەنگاو بوو. وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا هەر لە خاکەلێوەی١٣٤٧ەوە،هەستی بەو گۆڕانە کردبوو. ئەوساڵە، دەفتەری زانیاریو لێکۆڵینەوەی ئەو وەزارەتخانەیە لە ڕاپۆرتێکدا گوتبووی کە، "بە پێچەوانەی خۆشگوزەرانیی ڕوولەزیادبوون،و سەرەڕای ئەو ڕاستییە کە دەسەڵاتی هێزە دژبەرەکان ڕۆژبەڕۆژ کەمتر دەبێ، بەڵام شا هەروەک جاران دەرەتانی تێکۆشانی ئازاد بە خەڵک نادو ئەوانی لە مافی خۆڕێکخستن بێبەش کردوە. حیزبی "ایران نوین"یش کە ساڵی١٣٤٢دامەزرا، پاش ماوەیەکی کورت بەکردەوە خۆی لە هەموو بەرەنگارییەکی سیاسی بەدوور دەگرتو بە ئاشکرا ببووە داردەستی ڕێژیمی ئێستا. شا بە ڕواڵەت بە ئاگاییەوە بڕیاری داوە بە بردنەسەری پایەی ژیانی خەڵک، ئەوان لە بەشداری لە کاروباری سیاسیدا پەژیوان بکاتەوە."[٦٤]

لەپاڵ ئەو ئاڵوگۆڕانەدا وەزعی ئابووریش کەمێک تێکچوو. نرخەکان بەرەوژوور چـــوونو کەمبوونی شتوومەک لە سەرتاسەری وڵاتدا گاڵەی دەکرد. تاران کە پێتەختو نوێنگەی "شارستانەتیی مەزن" بوو،تووشی کەمبوونی بەردەوامی کارەبا بوو،و جارجار بێ- ئاوییشی دەهاتە سەر. لە دەوروبەری شار "مەجبووراوا"کان سەریان وەدەر دەناو کاتێک دەوڵەت هەوڵی دەدا پێشی پەرەگرتنی ئەو گەڕەکانە بگرێ، خەڵکی هەژارو بێ‌ئەنوا سەرسەختانە بەرامبەری ڕادەوەستان. زۆرجار کارەکە دەگەیشتە پێکهەڵپڕژان. جاری وابوو خوێنیش دەڕژا. لە یەکقسەدا نیشانەی قەیران زۆر بوون، بەڵام شا گوێی بە

هیچیان نەدەدا. "ئامادە نەبوو ڕەوتی هەڵدانی ئابووری سست بکا. لە بەرامبەردا دەوڵەت ماڵیاتەکانی زیاد کردو قەرزی لە هێندێ وڵاتی دەرەوە وەرگرت... ساڵی١٣٥٣ ئێران دوومیلیارد دۆلاری زێدە بوودجە هەبوو، بەڵام زۆری پێنەچوو ئەو زیادییە جێی خۆی دا بە کەمایەسیی بوودجە. دەوڵەت٧/٣ میلیارد دۆلاری کەم بوو... ماڵیاتی داهاتی مووچەخۆرانیان زیاد کرد. ئەم ژمارەیە ساڵی ١٣٥٤، ٤/.٢ میلیارد دۆلار دەبوو و ساڵی١٣٥٧ گەیشتبووە ٥/٨٦ میلیارد."[٦٥]

لەو نێوەدا هۆکاری جیمی کارتەریش هاتە سەر گیروگرفتەکانی شا. ئەو زۆرجار ئەو کاتەی کاندیدای سەرکۆماری بوو، باسی پێویستیی بەرگری لە مافی مرۆڤی کردبوو. جاری وا بوو تەنانەت بە ڕاوێژێکی زۆر پێوەدەریش، ڕەخنەی لە حکوومەتی نادێموکڕاتیی شا گرتبوو. لەنەکاو چاپەمەنیی ڕۆژئاوا لە ڕادەیەکی بێوێنەدا،دەستیان کرد بە باس‌و ڕاپۆرت دەربارەی هەلومەرجی سەرکوت‌و ئەشکەنجە لە ئێراندا. ئەم هۆیانە هەموو دەستیان وێک داو نەیارانی شاشیان بەرەو جموجۆڵ‌و خڕبوونەوە هان دا. بۆ هووەیدا، دیاریکرانی سالیڤان بە باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێرانیش بە تایبەتی وەزعەکەی ئاڵۆزتر کرد. سالیڤان هەروەک بۆخۆشی بە ڕاشکاوی پێی لێدەنێ، هیچ شارەزاییەکی لە وەزعی ئێران نەبوو. فارسییشی نەدەزانی‌و دەگەڵ فەرهەنگ‌و زمان‌و مێژووی ئێرانیش تەواو بێگانە بوو. ناوبانگەکەی، هەرچی بوو،لە تێکەڵی دەگەڵ دیکتاتۆرەکانی باشووری ڕۆژئاوای ئاسیادا بەدەست هێنابوو. دەیانگوت زۆردارەکانی ئەو ناوچەیەی بە لێزانییەوە کۆنتڕۆڵ کردوە. تەنانەت پێش ئەوەی پێ بنێتە تاران، مەزەی فەزای سیاسیی ئێران‌و کێشەی نێوان تاقمە جۆراوجۆرەکانی چاشتبوو. لە بیرەوەرییەکانیدا باسی یەکەمین دیداری دەگەڵ ئەردەشیری زاهیدی دەکا. دەڵێ ئەم چاوپێکەوتنە کاتی خۆسازکردنم بۆ هاتن بۆ ئێران بوو،و لەودا زاهیدی،"بەڕێزێکی تایبەتییەوە باسی شای دەکرد... تەنیا ئەو کاتە ڕاوێژەکەی بێڕێزانە بوو کە باسی ئەمیر عەبباسی هووەیدای دەکرد. ئەو بە ئاشکرا دژی هووەیدایەو بە سووکی ناوی دەبا."[٦٦] کەمێک دوای ئەو دیدارە، سالیڤان هاتە تاران. لەوێ دەگەڵ زۆر لە دەسەڵاتبەدەستانی وڵات دیدارو وتووێژی کرد. سەرەنجامیش گەیشتە ئەو ئاکامە کە بژاردەکانی ئێران هیچیان کەسایەتیی بەرچاوو هەڵوارده نین. دەڵێ تەنیا دووکەس لەو قاعیدەیە بەدەر بوون. یەکیان هووەیدا بوو کە بە باوەڕی سالیڤان "لە ڕیزی ڕووناکبیرانی کافەنشیندایەو زەینێکی وەک تیغ تیژو کەسایەتییەکی

وەک سیاسەتمەدارێک"ی هەیە. ئەوی دیکە بەفکری سالیڤان جەمشیدی ئامووزگار بوو کە بە یەکێک لە خەنیمە سەرەکییەکانی هووەیداش دادەنرا.[67]

لە تاران، سالیڤان چەند کۆبوونەوەی دەگەڵ هێندێک لە بژاردە ئابووریو سیاسییەکانی ئێران پێکهێنا. بابەتی سەرەکیی باسی ئەو دیدارانە دواڕۆژی هەڵدانی ئابووریی ئێران بوو. سالیڤان هەر لەو کاتەدا لە دیدارێکی دەگەڵ شادا هەوڵی دا لەسەر بناخەی ئەوەی لەو کۆبوونەوانەدا بیستبووی، دیمەنێک لە دواڕۆژی ئابووریی ئێران بکێشێتەوە.
دژکردەوەی شا بە قسەکانی باڵیۆزی تازەی ئەمریکا سەیر بوو. بە وتەی سالیڤان، شا " دەسبەجێ کەوتە حاڵەتی بەرگرییەوە. بەوردی گوێی بۆ قسەکانم ڕاگرتو دوایە بە ڕاوێژێکی توندو شەڕانـــی وەڵامی دامەوە... کاتێک قسەم دەکرد، دەتگوت لە کورسییەکەی ڕۆ دەچێ. یەکجار توورە دیار بوو... پاش ئەم وتووێژە لە بارەی وەزعی ئابوورییەوە، ماوەیەکی پێچوو تا شا دووبارە پێوەندیی دەگەڵ گرتمەوە. وای بۆ چووم کە ئەو ماوە بێدەنگییە لە ڕاستیدا جۆرێک تەمبێکردنی من بووە... بەڵام هەرلەو ماوەیەدا، لە بەرپرسانی کاروباری ئابووریی باڵیۆزخانەو لە بەشێک لە ئێرانییەکانم دەبیست کە شا وەزیرانی بەرپرسی کاروباری ئابووریی بانگ کردۆتە لای خۆیو داوای لێکردوون کە بە وردی چاو بە بەرنامەی سەنعەتیکردنی وڵاتدا بخشێننەوە... ئەمجار شا خەبەری بەمن دا کە ئاڵوگۆڕێک لەڕێدایە. زۆری پێ نەچوو کە کابینە[ی هووەیدا] دەستی لەکار کێشایەوەو سەرۆکوەزیری پێشوو کرایە وەزیری دەربار. نازانم لە نێوان وتووێژی من دەگەڵ شاو ئەو ئاڵوگۆڕەی لە بواری ئابووریدا کردی چ پێوەندییەک هەبوو. پێم باشتر بوو وەڵامی ئەم پرسیارە نەزانم. بۆم قورس بوو ئەوەی لەو وەڵامەدا شاردرابۆوە قبووڵ بکەم."[68]

بەڕاستییش دیار نیە قسەکانی سالیڤان چەندە لە چارەنووسی هووەیدادا کاریگەر بوون. ئاخروئۆخری ساڵی١٣٥٥ وەزعی ئابووری خەراپتر بوو. جگە لە کەمایەسیی بوودجەو گیروگرفتی دیکەی ماڵی،مەسەلەیەکی تازەش هاتە سەر مەسەلەکانی دەوڵەت.
ژمارەیەکی ڕوولەزیادبوون لە نووسەرانو ڕووناکبیرانی وڵات لە نامەگەلێکی سەرئاوەڵادا،کە زۆرتریشیان ڕوو بە هووەیدا دەنووسران، ڕێژیمیان دەدایە بەر ڕەخنە. یەکێک لە هەوەڵین نیشانەکانی ئەو یاخیبوونە قەڵەمییــە نامەی سەرئاوەڵای عەلی-ئەسغەری حاجی سەید جەوادی بوو. بەفرانباری ١٣٥٤، ڕاست لەو کاتەدا کە شا دژی

گەندەڵی وەک یەکێک لە مەسەلە بنەڕەتییەکانی وڵات دوابوو،حاجی سەید جەوادی لە نامەیەکی ڕاوێژتونددا،دەوڵەتی هووەیدای تۆمەتبار کرد کە نەک‌هەر شەڕی گەندەڵیی نەکردوەو نایکا، بەڵکوو لە ڕاستیدا کێشەی دەگەڵ دوژمنانی ڕاستەقینەی گەندەڵی هەیەو لە سەرکوتی وان بەولاوە کارێکی نەکردوە.٦٩ لە مانگەکانی دواتردا، حاجی سەید جەوادی چەند نامەی دیکەشی نووسین. لە زۆریاندا هێرشی کردبووە سەر هووەیدا. دیارە ئەمرۆ بۆخۆی قبووڵیەتی کە هێرشەکانی ئەوکاتی بۆ سەر هووەیدا لە ڕاستیدا بیانوویەک بوون بۆ هێرش بۆسەر شا.[٧٠] بە جۆرێکی دیکە بڵێین، هووەیدا ڕێگایەک بوو بۆ پەلاماردانی شا. بەڵام بەهەرحاڵ هێندێ لەو نامانە دواتر لە دادگای هووەیدادا ڕۆڵێکی گرنگیان گێڕا.

هووەیدا ئیدی دەی‌زانی کە دەورانی حکوومەتەکەی تەواو بووە. پتر لە هەر سەرۆک-وەزیرێکی دیکەی مێژووی مەشرووتەی ئێران لە دەسەڵاتدا مابۆوە. بەڵام لە ڕەشەمەی١٣٥٥دا، بە باوەڕی دۆستو ئاشناکانی، "یەکجار ماندوو،یەکجار بەدئەخلاقو بەڕاستی بێزار" دیار بوو.[٧١] ڕۆژێکیان لە کاتێکدا لە خۆبەخۆیایەتیدا خەریکی هەڵسەنگاندن-و پێداچوونەوەی نەخشی سیاسیی خۆی ببوو،بە یەکێک لە وەزیرانی باوەڕپێکراوی خۆی گوتبوو: "هەر بەڵایەک بەسەر خەڵکی ئێران دێنین، هیچ ناڵێن‌و تەنیا بێدەنگی هەڵ-دەبژێرن."[٧٢] دەزانین کە لەو بارەیەوە زۆر لە هەڵەدا بوو. مێژووی ساڵەکانی شۆڕش شاهیدی زیندووی ئەو هەڵەیەی ئەوە. ئەم هەڵەیە ئاکامی بە ڕاستی خەفەتباری بۆ ئەو بەدواوە بوو.

* * *

فەسڵی چاردەیەم

قوربانی

کەوایە دەژیین.

دوعا دەکەین، گۆرانی دەڵێین‌و داستانی کۆن دەگێڕینەوە.

بۆ پەپوولە باڵزێڕینەکان پێ‌دەکەنین.

قسەی خەڵکی نەدارو ئاخرشەڕ لە بارەی دەربارەوە دەبیسین‌و ئێمەش دەگەڵ وان باسی پێگەیشتوو و لێکەوتووەکان، براوەو دۆڕاوەکان‌و خۆشەویست‌و ناخۆشەویستەکان دەکەین.

بیر لە ڕەمزو ڕازی جیهان دەکەینەوە.

هەروا بزانە جاسووسی خوداین.

هەروا لە چواردیواریی زینداندا دەمێنینەوە،

تاقمو دەستەی گەورەگەورەکان دەبینین کە هەڵکشانو

داکشانیان بە حەرەکەتی مانگەوە بەستراوە.

شکسپێر، شاهلیر

لە یەکەمین حەوتووی گەلاوێژی١٣٥٦دا، هووەیدا پشووی هاوینیی خۆی دەست پێ- کرد. ڕەنگە پێش ڕۆیشتنیش زانیبێتی کە ئەمە دواسەفەری وەک سەرۆک‌وەزیری ئێران دەبێ. چووە یەکێک لە دوڕگەکانی یۆنان. هاوسەری پێشووی، لەیلا ئیمامی،و هەروەها عەبباسعەلیی خەلعەتبەری‌و هاوسەرەکەشی دەگەڵی بوون. ئیدوارد سابلیەش پاش ماوەیەک ڕەگەڵیان کەوت.[١] هووەیدا بەشی زۆری لە نێو لمی گەرمی کەناری دەریادا پاڵی دەدایەوەو ڕۆمانی پۆلیسیی دەخوێندەوە.

سێزدەی گەلاوێژی١٣٥٦ گەڕایەوە تاران. ڕۆژی دواتر چووە سەردانی شا کە لەوڕۆژانەدا بۆخۆی لە نەوشەهرخەریکی حەسانەوە بوو. هەرکە شا دەستی بە قسە کرد، هووەیدا وەک ئەوەی زەینیی خوێندبێتەوە،کارەکەی بۆ شا ئاسان کرد. نەی‌هێشت ئەم وتووێژە پڕژانە درێژ بێتەوە. بە جۆرێک پەڕیە نێو قسەی شاو گوتی وەزعی تازە بە باوەڕی وی، خوێن‌و گیانی تازەی دەوێ[٢] و بەم قسانە لە ڕاستیدا لە پۆستەکەی کشایەوە. دیارە شاش دەست‌لەکارکێشانەوەی هووەیدای قبووڵ کردو هەر ئەو ڕۆژە جەمشیدی ئامووزگاری وەک سەرۆک‌وەزیری تازە هەڵبژارد. لە ڕاستیدا، حەوتوویەک بەر لەوە، وەختێک هووەیدا هێشتا لە یۆنان بوو، شا بە ئامووزگاری گوتبوو لە فکری پێک‌هێنانی کابینەکەیدا بێ.[٣] دیارە دەست‌لەکارکێشانەوەی هووەیدا بە هیچ جۆر بە مانای شکست‌و وەلانرانی تەواوی نەبوو. هەرلەو کۆبوونەوەیەدا شا ئەوی لە جێی عەلەم کردە وەزیری دەربار. هەروەک لە ڕاپۆرتی گەلاوێژی١٣٥٦ (١٩٧٧)ی سیادا هاتوە، بەو دانانە هووەیدا لەوەودوا پێوەندیی هەمیشەیی دەگەڵ شا پەیدا کرد. جگەلەوە،"شا دووبارە هەروەک عادەتی خۆی" ڕەفتاری کردبوو. لەلایەک هووەیدای لە سەرۆک‌وەزیری لادەبردو لەلایەکی دیکە،ئەوی، "کە بەهۆی ساڵانی دوورودرێژی حکوومەتەکەیەوە نفووزو پێوەندیەکی بەربڵاوی[لە دەزگای سیاسیی ئێراندا] هەبوو،وەکوو وەزنەیەک لە بەرامبەر ئامووزگاردا، دەکردە بەرپرسی کارێکی دیکە. بەپێی قاعیدە ئەم دووانە لە دواڕۆژدا

هەرکامیان هەوڵی دەدا زیاتر خۆی لە شا نیزیک بخاتەوەو لەو بارەیەوە ڕقەبەرایەتییەکی توندیان لەنێودا دروست دەبێ."[٤]

تەنانەت ڕوونتر لەم سیاسەتی "دووبەرەکیو حکوومەت"ە، جۆری ڕەفتاری شا دەگەڵ عەلەم بوو. دەزانین کە عەلەم چەندین ساڵ نیزکترین دۆستی شا بوو. هێندێ جار دەگەڵ شا دەچووە ئەسپسواری؛ لە زۆربەی مەسەلە سیاسی،ماڵی، دیپلۆماتیو بنەماڵەییەکاندا، باوەڕپێکراوی شا بوو. تەنانەت لە پێوەندیی ئاشقانەی شا دەگەڵ ژنانیشدا ئەو هێندێجار دەلاڵیی بۆ دەکردو هێندێجار بۆی دەبوو بە داوەڵ. بەڵام شا وادیار بوو ناتوانێ هاوڕێی ڕاستەقینەی کەس بێ. دەیتوانی دەگەڵ دۆستێکی وەفادارو نهێنیپارێزی وەک عەلەمیش هەر بە دڵڕەقی ڕەفتار بکا. لە حاڵێکدا عەلەم لە فەڕانسە دەگەڵ شێرپەنجە لە ململانەدا بوو، شا لە پێوەندییەکی تەلەفۆنیدا پێی ڕاگەیاند کە دوژمنە لەمێژینەکەی، واتە هووەیدای، کردۆتە وەزیری دەربار. لە یادداشتەکانی عەلەم بە ئاشکرا دەردەکەوێ کە لەوکارەی شا ڕەنجاوەو دیاریکردنی هووەیدای بە "گوماناوی" دەزانی.[5] عەلەم کەمێک دوای وتووێژە تەلەفۆنییەکەی دەگەڵ شا، بە دڵشکاویو حاڵ-پەرێشانی کۆچی دوایی کردو چارەنووسی بەپێی قاعیدە دەبوو بۆ هووەیدا ببێتە پەند.

بە باوەڕی هووەیدا دەربار دەزگایەکی یەکجار ناڕێکی هەبوو و لە داوی نەریتگەلێکی وشکو ڕزیو لەلایەک،و دارودەستەگەلێکی قازانجپەرستو خۆتەوەر لەلایەکی دیکە گیری کردبوو. بە یەکێک لە دۆستانی ئەودەمی گوتبوو: "دەزگای دەوڵەت هەر گەندەڵ بوو، لە حاڵێکدا دەربار شارەمارێکی ڕاستەقینەیە."[٦] جگەلەوە، زۆر لە کارمەندانی دەربار لە باری سۆزدارییەوە سەر بەعەلەم بوونو پێیان وابوو هووەیدا بەناهەق جێی وی گرتۆتەوە. لە یەک قسەدا، پێوەندیی هووەیدا دەگەڵ زۆر لە کارمەندەکانی تاریکو پڕکێشە بوو،بەڵام لە بەرامبەردا بەو ئاڵوگۆڕانە کە لە ڕادەی کۆمەڵدا بەڕێوە بوون، ناکۆکییەکانی دەربار تەواو بێبایەخ دیارییان دەکرد.

کەمێک پاش دەستلەکارکێشانەوەی هووەیدا لە سەرۆکوەزیری، شەپۆلێک خۆپێشاندانی دژیدەوڵەتی دەستی پێکرد. گیانێکی تازەی سەرکێشی لە خەڵکدا پەیدا ببوو. بەرەبەرە ترس لە دەوڵەتو ساواک دەڕەویەوەو هەر ڕۆژە ژمارەیەکی تازە لە کۆمەڵانی خەڵک دەهاتنە نێو ڕیزەکانی خەباتەوە. ئامووزگار تەکنۆکڕاتێکی لێوەشاوەو بەدئەخلاق بوو. هەر لەو کاتەدا زۆر سەری لە وردەکارییەکانی دنیای سیاسەت

دەرنەدەچوو. کاتێک خۆپیشاندانەکان پەرەیان گرت،یەکەمین دژکردەوەو لێکدانەوەی ئامووزگار لە وەزعەکە ئەوە بوو کە هووەیداو هاوپەیمانە بنەڕەتییەکەی لە ساواکدا، واتە پەرویزی سابیتی بە گوناحبار بزانێ. دەیگوت ئەم دووانە ئەو ئاڵۆزییانەیان بۆ ڕووخاندنو ناسەقامگیرکردنی دەوڵەت وەڕێ خستوە. دۆستەکەی، ئەحمەدی قورەیشیی کردە نێوبژیو داوای لەو دوو کەسە کرد کە دەست لە پیلانەکانیان هەڵگرن. هەردووکیان بە توندی حاشایان لە هەرچەشنە دەستبوونێک لەو خۆپیشاندانانەدا کردبوو. بە سەرسوڕمانەوە گوتبوویان: "چما پێی‌وایە ئێمە شێت بووین کە دەست بدەینە ئەو جۆرە ئاژاوەگێڕییانە."[7]

هێندێک لە ئێرانییەکان،هەروەک ئامووزگار،یەکەمین خۆپیشاندانی ڕێخۆشکەری شۆڕشیان بە شتێک جگە لە پیلانی دەستەو تاقمە خەنیمەکان نەدەزانی. هێندێکی دیکە خودی ئامووزگاریان بە خەتابارو هۆی سەرەکیی ئەو ئاڵۆزییانە دەزانی. دەیانگوت بە خۆڕاییو بێ لەبەرچاوگرتنی ئاکامەکانی مەسەلە، یارمەتیی ئاخوندەکانی کە لە بوودجەی نهێنیی سەرۆک‌وەزیری دەدرا، بڕیو هەرئەوەش ڕێی بۆ شۆڕش خۆش کرد. تاقمێکی دیکە بە چاولێکەریی شا، شۆڕشیان یەکسەر بە بەرهەمی پیلانی کومپانییە نەوتییەکان دەزانی. مارکسیستەکانیش شۆڕشیان بە بەشێک لە ئاڵوگۆڕە لەچارنەهاتووەکانی مێژوو دادەنا. دیارە هێندێک موافیقو هێندێک موخالیفی شۆڕش بوونو هەربۆیەش،ئەوەیان بە کشانەوەیەک بەرەودوا یان هەنگاوێک بەرەوپێش دەزانی. هێزە مەزهەبییەکانیش دەیانگوت شۆڕش کاری خودایە. دەیانگوت وەستاکاری یەکجاریی مێژوو لە خودا بەولاوە کەس نیەو شۆڕشی ئیسلامییش نابێ بە شتێک جگە لە لەحزەیەکی ئەو مێژووە بزانرێ. بە پێچەوانەی جیاوازییە ڕواڵەتییەکانی نێوان ئەو بۆچوونە جۆراوجۆرانە،هەموویان لە خاڵێکدا یەک دەگرنەوە: هەموویان حاشا لە بەرپرسایەتیی خۆیان دەکەن. هیچ‌کامیان ئامادە نین بیر لەوە بکەنەوە کە لە بڕگەگەلی جۆراوجۆردا، کۆمەڵگای ئێران دەی‌توانی ڕێگایەکی دیکە بگرێتە پێش. بە جۆرێکی دیکە بڵێین، بە باوەڕی من دەتوانین چەند لەحزەی مێژوویی بژمێرین کە ئەگەر لەواندا یەکێک لە یاریکەرانی دنیای سیاسەت بڕیارێکی جیاوازی دابایە،تەنانەت هەر ئەو بڕیارەی چەند مانگ زووتر جێبەجێ کردبایە،لەوانە بـــوو شۆڕش ڕووی نەدابایە. یەکێک لە بەرچاوترین نموونەکانی ئەو لەحزە مێژووییانە،بڕیاری چاپی وتارێک بە ناوی "ئێرانو ئیمپەریالیزمی سوورو ڕەش" بوو کە حەڤدەی بەفرانباری ١٣٥٦ بڵاو بۆوە.

چەند ڕۆژ پێش چاپی ئەم وتارە، نەسیری،لە دیداری دەگەڵ شادا ڕاپۆرتێکی لە بارەی دوا بەیاننامەی ئایەتوڵڵا خومەینییەوە پێشکێش کردبوو. بەیاننامەکە بە بۆنەی مردنی کوڕە گەورەی ئایەتوڵڵا خومەینییەوە دەرچووبوو و لەودا ئایەتوڵڵا گوتبووی غەمو ئازاری مەرگی کوڕەکەم، لە بەرامبەر غەمێکدا کە لە تاوانەکانی ڕێژیمی پەهلەوی لە ئێراندا هەستی پێدەکا،یەکسەر کاڵ دەبێتەوە. ڕاوێژی توندی بەیاننامەکە شای دەهری کرد. هەرلەوێ فەرمانی دا ساواک وتارێک لە وەڵامی بەیاننامەکەدا ئامادە بکاو لەودا ئایەتوڵڵا خومەینی وەک هیندی‌زادەیەک کە جاسووسی بێگانەیە بداتە بەر هێرش.[8]

شا هەرئەو ڕۆژە بێ‌ئەوەی بە ساواک بڵێ دەستوورێکی لەو چەشنەی بە هووەیداش دا. هووەیداش دەسبەجێ کاری ئامادەکردنی وتارەکەی بە دووکەس لە هاوکارانی سپارد. چل‌وهەشت سەعات دوای فەرمانی قیناویی شا،هووەیدا زەنگی بۆ داریووشی هومایوون کە ئەوکات وەزیری :اطلاعات" بوو،لێ‌داو گوتی: "وتارێک هەیە کە بە فەرمانی ئەعلاحەزرەت دەبێ چاپی بکەن. ئەوم بە تەتەرێکی تایبەتیدا ناردۆتە دەفتەری کارەکەت."[9] چەند دەقیقە دواتر،یەکێک لە کارمەندانی دەفتەری کاری هووەیدا چووە ژووری کاری هومایوون. پاکەتێکی سەرمۆری پێبوو. لە پاکەتە ڕەسمییەکانی وەزارەتی دەربار بوو. زەردو نەخشێندراو بە ئاڕمی تایبەتیی دەربار. هومایوون بێ‌ئەوەی وتارەکە وەخوێنێ، یان تەنانەت پاکەتەکەش بکاتەوە، ناردی بۆ سەرنووسەری ڕۆژنامەی "اطلاعات" دەستووری دا چاپی بکەن. کاتێک لێم پرسی بۆچی پاکەتەکەی نەکردەوە، وەڵامیکی سادەی هەبوو گوتی: "چوونکە دەمزانی ئەگەر ئەمری شا بێ، ئیدی چارەیەکمان نابێ جگە لە چاپی وتارەکە."[10]

کاتێک دەقی وتارەکە گەیشتە دەستی نووسەرانی "اطلاعات"، دەسبەجێ بە سەرسوڕماوی زەنگیان بۆ هومایوون لێدا. گوتیان لە چاپی ئەم وتارە داوای لێبووردن دەکەن. گوتیان ڕاوێژێکی ئاژاوەسازی هەیە. هومایوون پەنای بۆ جەمشیدی ئامووزگار برد. شتەکەی بۆ باس کردو وەڵامی ئامووزگاریش کورت‌و لێبڕاوانە بوو. گوتی ئەگەر ئەعلاحەزرەت فەرمانی چاپی وتارەکەی دابێ چارە نیە دەبێ چاپ بکرێ. بەهەر حاڵ، سەرەڕای دوودڵی‌و هۆشدارەکان، سەرەنجام نە سەرنووسەری "اطلاعات"، نە سەرۆک‌وەزیرو نە وەزیری "اطلاعات"ی وڵات هیچ‌کامیان نەوێران سەرپێچی لە فەرمانی شا بکەن‌و وتارەکە چاپ کراو هەڵڵایەکی لێ ساز بوو. لە شارە جۆراوجۆرەکان خۆپێشاندانی خوێناوی دژی

وتارەکە وەڕێ کەوتن. جگەلەوە،وا دیار بوو خۆپێشاندانەکان زاوزێ دەکەن. هەرکامیان چەند خۆپێشاندانی تازەی بەدوادا دەهاتن‌و سەرەنجام نەخوشیی خۆپێشاندان وا توندی کرد کە تەنیا بە شۆرش چارەسەر دەکرا.

ئەگەرچی هەرئەودەم،نەخشی هووەیدا لە ئامادەکردنی ئەم وتارەدا تا ڕادەیەک ئاشکرا بوو،بەڵام پاڵنەری وی بۆ ئامادەکردنی خێرای دەقێکی وا ڕوون نەبوو. دیارە یەکێک لە هۆیەکانی بەشداریی وی لەو کارەدا ئەو ڕاستییە بوو کە ئەویش وەک ئامووزگارو هومایوون‌و نووسەرانی "اطلاعات" سەرپێچی لە فەرمانی شای تەواو بە نامومکین دەزانی. بەڵام هەر لەو کاتەدا ئەودەم دەنگۆ بوو کە هووەیدا ئاکامە مەترسیدارەکانی وتارێکی وای باش دەناسی‌و بەوحاڵەش کۆمەگی بە نووسین‌و چاپکردنی کرد چوونکە دەیەویست خەنیمەکەی لە مەیدان وەدەر نێ‌و لەسەر کار لابا. ژۆزێف کرافت* کە ئەو کاتە لەلایەن گۆڤاری نیۆیۆرکەرەوە سەفەری ئێرانی کردبوو، لە ڕاپۆرتی خەبەریی خۆیدا شتێکی لەو بابەتەی نووسیبوو. دەڵی: "وا هەست دەکەم کە هۆیەکی [چاپی وتارەکە] تووش‌کردنی ئامووزگار دەگەڵ نەیارە مەزهەبییەکانە."[١١]

چاپی ئەو وتارە بوو بە پڕیشکێک کە دوای ماوەیەک ئاگرێکی هەموولاگری لێ-کەوتەوە. ڕادەی خۆپێشاندانی دژبەرەکان بەرەبەرە زیادی کرد. جگە لەوە،ئاشکرا بوو کە هۆیەکی سەرەکیی نارەزایەتییەکان، گەندەڵیی ماڵیی نێو دەسەڵاتدارانە. هەربۆیە،هووەیدا پاش هەوڵێکی زۆر،ئاخرەکەی شای ڕازی کرد کە چالاکیی ئابووریی بنەماڵەی پادشایەتی بەرتەسک بکاتەوە. بە کۆمەگی هووەیدا ڕێنوێنییەکی تازە لەو بوارەدا ئامادە کرا کە لە بیست بەند پێک‌هاتبوو و گەلاوێژی ١٣٥٧ شا بە یەکجاری پەسندی کرد. ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتیی لە، "کرداری دوور لە بایەخە کۆمەڵایەتییەکان"دوور ڕادەگرت. هەرچەشنە "پێوەندییەک دەگەڵ کومپانییە بێگانەکان...وەرگرتنێ هەرجۆرە کۆمیسیۆنێک...بەشداریی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ دەگەڵ ئەو کومپانییانەی سات-وسەودا دەگەڵ دەوڵەت دەکەن...ئەندامەتیی لە هەیئەتی بەڕێوەبەریی کومپانییەکانیدا" بۆ ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی قەدەغە دەکرد.[١٢] هووەیدا زۆرجار بە دۆست‌و خزمەکانی خۆی گوتبوو کە ئەم ڕێنوێنییە بە گەورەترین دەسکەوتی خۆی لە سەردەمی

---

*Kraft

وەزارەتی دەرباردا دەزانێ. بەڵام لەوە بێخەبەر بوو کە ئەوانە هەموو کەپەنکی پاش بارانن .

ئامووزگار لەلایەک پیلانی دوژمنانی بە هۆکاری قەیرانی سیاسیی کۆمەڵ دەزانیو لەلای دیکە، ڕێگەچارەی بۆ قەیرانی ئابووریش توندکردنی پشتێنەکانی وڵات بوو . هاوکات لەگەڵ ئەم ئاڵوگۆڕانە، شاش نەزەری گۆڕیبوو،و هەمیشە مزگێنیی دێموکڕاسیی دەدا. ئەمڕۆ کە ڕووداوەکانی سەردەمی شۆڕش وەرد دەدەینەوە، پێم وایە ڕوونو ئاشکرایە کە ڕۆیشتنی هاوکاتی کۆمەڵ بەرەو ئازادیی سیاسی،و داخرانو فشاری تازەی ئابووری،لە کارەسات بەولاوە نەیدەتوانی ئاکامێکی هەبێ. دەبێ لەبیرمان بێ کە هەر لەسەردەمی ئەرەستووەوە، فیلسووفەکان باشیان دەزانی کە بۆ پادشا ملهوڕەکان،هاتنەخوار لە بەشێکی دەسەڵات،کارێکی گەورەو خەتەرناکە. دەیانزانی کە ئەو پادشا زۆردارانە کە لەنەکاو ڕفتاری شبلیو بایەزید پەیدا دەکەن بە ئاسانیو بێخەتەر ناتوانن شێوەی کاری خۆیان بگۆڕن. لەیەک قسەدا،دەیانزانی کە ڕەوتی دێموکڕاتیزە کردنی کۆمەڵێکی زۆرداریلێدراو ڕەوتێکی یەکجار پێچەڵپووچو مەترسیسازە. بەڵام بەوحاڵەش، ڕێژیمی شا ڕاست لەو کاتەدا کە دەگەڵ قەیرانێکی خەتەرناکی ئابووری بەرەوڕوو بوو پێی نایە ڕێگای پڕمەترسیی دێموکڕاتیکردنی کۆمەڵەوە.

هەرنەبێ دووهۆی گرنگ کۆمەگیان بە هاوکاتیی مەترسیسازی ئەو دوو سیاسەتە جیاوازە-چارەسەری قەیرانی ئابووریو فەزای کراوەی سیاسی –کرد. دیارە گرنگترینیان نەخۆشیی شا خۆی بوو. ئەو تێگەیشتبوو کە تووشی نەخۆشیی کوشەندەی شێرپەنجەیەو دەیزانی کە لەوەودوا،کات دوژمنیەتیو کۆمەگی ناکا. جگەلەوە، بە هاتنەسەرکاری جیمی کارتەر لە ئەمریکا،مەسەلەی دێموکڕاسیی سیاسی لە ئێرانیش پتر ببووە شتێکی هەنووکەیی. پێش دەستپێکردنی ڕەوتی دێموکڕاسی لە ئێراندا،شا بانگی قەرەباغیی کردو پێیڕاگەیاند کە،"لە ئاکامی پاڵەپەستۆی نێونەتەوەییدا"،و هەروەها بۆ "مسۆگەرکردنی مانەوەی بنەماڵەی پەهلەویو سەقامگیرکردنی گوازرانەوەی قانوونیی دەسەڵات"، بیری لە هێندێ ڕێگای تازە کردۆتەوە. گوتی: "ئازادییەکی پتر دەداتە خەڵک." جەختی کردەوە کە، "فەرماندەرانی سوپا بزانن سەرەداوی هەموو ئەو ئاڵوگۆڕانە لە دەستی خۆماندایەو جێی هیچ نیگەرانییەک نیە."[١٣] جگەلەوە، چەندڕۆژ دواتریش کۆبوونەوەیەک دەگەڵ فەرماندەرانی سوپا کرا. هووەیداو ئەزهاری سەرۆکی ئەوکاتی

ستادی سوپا، قسەیان بۆ بەشداران کردو هەردووکیان جەختیان کردەوە کە "هەموو ئاڵوگۆڕەکان"بە تەواوی "حیساب کراون"و جێی هیچ نیگەرانییەک نیە.[١٤]

یەکێک لە هەوەڵین نیشانەکانی دێموکڕاسیی تازە،ئازادیی پتری چاپەمەنی بوو. هەرلەو کاتەدا، نوێنەرانی مەجلیسیش ڕیگایان پێدرا بە ئازادییەکی زیاترەوە ڕەخنە لە دەوڵەتو سیاسەتەکانی بگرن. زۆر لەو نوێنەرانە پێیان وابوو کە هەڵبژاردنی دەوری دواتری مەجلیس بە ڕاستی ئازاد دەبێ. پێیان وابوو تەنیا بە کۆمەگی دەنگی ڕاستەقینەی خەڵک شانسی چوونەوەمەجلیسیان دەبێو چونکە خەڵک ناڕازی دیار بوون،ئەو نوێنەرە دەستبژێرانەی حیزبی "ایران نوین"یش هەموو بە شەوێک بوونە شۆڕشگێڕو ڕەخنەگری دەوڵەت. مەجلیس کە تادوێنێ گوێلەمستو ڕام بوو، بوو بە مەیدانی وتاری زۆر توندو پێشنیاری شۆڕشگێڕانە. شەپۆلێکی لەنەکاو لە هێرشو ڕەخنەی توند دژی دەوڵەت ڕاگەیەنە گشتییەکانی کۆمەڵی داگرت. ئاگری هێرشەکان هەر دەهاتو خۆشتر دەبوو. وا دیار بوو دەیانەویست بە قسەی بە ڕواڵەت شۆڕشگێڕانە لە مەجلیسدا،ڕاپەڕینی ڕق-ئەستوورانەی خەڵک لە شەقامەکاندا کۆنترۆڵ بکەن. لەوانەشە ئومێدیان بووبێ کە بەو هێرشە توندانە نەک‌هەر گوناحەکانی ڕابردووی خۆیان پاک بکەنەوە، بەڵکوو جێیەکیش لە بارودۆخی تازەو پێکهاتەی دەسەڵاتی دواڕۆژدا پەیدا بکەن. نیازیان هەرچییەک بوو، بەرهەمی قسە زلەکانیان شتێک جگە لە توندترکردنی شەپۆلی ناڕەزاییەکانو بەهێزکردنی ورەی شۆڕشگێڕانەی خەڵک نەبوو.

تەوەری سەرەکیی ئەم هێرشانە هەرنەبێ لە سەرەتادا، دەوڵەتی هووەیدا بوو. هەموو مەسەلە کۆمەڵایەتییەکان،لە سانسۆری چاپەمەنیو هەڵبژاردنی کارتۆنییەوە بگرە تا گیروگرفتە ئابوورییەکانو گەندەڵیی ماڵی لە ئیدارە دەوڵەتییەکاندا،هەموو دەخرانە ئەستۆی هووەیدا. دیار نیە ئەو هێرشانە چەندە لەخۆوە بوون. جگەلەوە، نازانین داخۆ شا یان ئەندامانی دیکەی بنەماڵەی پادشایەتی لە وەڕێخستنی ئەو هێرشانەدا ڕۆڵێکیان هەبوو یان نا. هەر لەو کاتەدا، نەخشی دوژمنانی هووەیدا لە تێکڕای ئەو داستانەو لەو ڕاستییەدا کە نووکی تیژی هێرشەکان ڕووی دەو بوو، ڕوون نیە.

دوای ماوەیەک، نەک‌هەر شەپۆلی ناڕەزایەتییە سیاسییەکان بەرەوژوور چوو، بەڵکوو باش‌بوونێکی ئەوتۆش لە بارودۆخی ئابووریدا پێک نەهات. شاش ناچار بوو ئامووزگار هان بدا دەست لەکار بکێشێتەوە. ئەو پتر لە دەساڵ لە نۆرەی سەرۆک‌وەزیریدا

ڕاوەستابوو،بەڵام دەوڵەتەکەی زۆر کورتخایەن بوو.* شا دەیەویست لەجێی ئاموزگار دەوڵەتێکی یەکیەتیی نیشتمانی بێنێتە سەرکار. بێگومان دامەزراندنی کابینەیەکی ئەوتۆ لەو هەلومەرجەدا کارێکی قورس بوو. بەڵام زەحمەتە بیر بکەینەوە کە بۆ ئەو کارە گرنگە کەسێک لە شەریف‌ئیمامی نەگونجاوتر دەست دەکەوت. بەڕێکەوت هەر لەو ڕۆژانەدا، شاپووری بەختیار،لە دیدارێک دەگەڵ ئەندامێکی باڵیۆزخانەی ئەمریکادا، هۆشداری دابوو کە، "دەوڵەتی شەریف‌ئیمامی بۆخۆی تێکەڵ بەو گەندەڵییەیە کە بە ڕواڵەت بەربەرەکانیی دەگەڵ دەکا...بەختیار لە بارەی گەندەڵیی ماڵیی شەریف‌ئیمامییەوە زانیاریی زۆر تازەی هەبوون."[١٥] هەمووان دەیان‌زانی کە سەرۆک‌وەزیری کابینەی "یەکیەتیی نیشتمانی" بە "ئاغای پێنج لەسەد" بەناوبانگە. دەیانگوت بۆیە وای پێ دەڵێن چونکە کەم‌وزۆر لە هەموو قەراردادە دەوڵەتییەکان سەدی پێنجی بەشی خۆی وەردەگرت. جگەلەوە، بەرزترین کاربەدەستی فڕاماسۆنی لە ئێراندا بوو،و بەوحاڵە، شا بەربەرەکانیی گەندەڵیو "یەکیەتیی نیشتمانی" و سەرەنجام نەجاتی ڕێژیمی پەهلەویی لە ناسکترین ساتەکانی مێژووی ئەودا ڕاست بەو کەسە ئەسپارد.[١٦]

دیارە هۆی جۆراوجۆر شایان بەرەو ئەو هەڵبژاردنە سەیرە پاڵ پێوە نا. حەتمەن دەبێ داخوازی هێزە مەزهەبییە نێوەندڕۆیەکان بە یەکێک لەوانە بزانین. شا نیازی بوو ئەو داخوازانە قبووڵ بکاو بەرەی مەزهەبییەکان تێک‌بشکێنێ. چەندوچۆنی ئەولایەنە لە ئاڵوگۆڕی پشت پەردەی هەڵبژاردنی شەریف‌ئیمامی دەتوانین لە تەلگڕافێکدا ببینین کە ٢٦ی گەلاوێژی١٣٥٧ لە باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە تارانەوە بەڕێ کرا. لەوێدا دەخوێنینەوە کە،"سەرچاوەیەکی زۆر گرنگ، نێوەرۆکی وتووێژی موقەددەم [سەرۆکی ساواک] دەگەڵ عەبباسی،زاوای شەریعەتمەداریی داوە بە ئێمە. ئەم دیدارە شەوی ٢٤ی گەلاوێژ بووە. موقەددەم پرسیبووی کۆڕوکۆمەڵە مەزهەبییەکان چ داخوازیگەلێکیان هەیە. عەبباسییش ئەم خاڵانەی خوارەوەی باس کردبوون:أ) دەوڵەت دەبێ بگۆڕدرێ...ب) دەوڵەتی دواتر دەبێ هەرنەبێ هێندێک لەوانەی بە گەندەڵی بەناوبانگن،دادگایی بکا...ج) چالاکییەکانی کچەشا ئەشرەف بێزراوی کۆڕوکۆمەڵە مەزهەبییەکانن. دەبێ پێشی

---

* چەندین جار هەولم دا وتووێژ دەگەڵ ئاموزگار بکەمو بۆچوونی لە بارەی وەزعەکەوە بزانم و بیگێڕمەوە. هەموو هەوڵەکانم بە فیڕۆ چوون. هەوو جارێ وەڵامەکەی ئەوە بوو کە پێی‌وایە، قسەکردن لە بارەی هووەیداوە "تفی سەربەرەوژوورە". ئەحمەدی قورەیشی، وتووێژ دەگەڵ نووسەر،٢٢ی سێپتامری١٩٩٩.

کارەکانی بگیرێ...د) خەڵک دەبێ ئازادیی دەربڕین و مەزهەبیان هەبێ. لایەنگرانی شەریعەتمەداری تاریفی وتاری شا لە ڕۆژی مەشرووتەیاندا کرد [کە لەودا شا بەڵێنی دا لەوەودوا قانوونی بنەڕەتی بە تەواوی لەبەر چاو بگرێ]* عەبباسی داوای لە موقەددەم کردبوو کە ئەم خاڵە حەتمەن بە شا بڵێ. موقەددەم لە وەڵامدا گوتبووی کە هەر ئەوشەوە شا دەبینێ. سەرچاوە باوەڕپێکراوە مەزهەبییەکان ئەوەشیان زیاد کرد کە لە درێژەی وتووێژەکانی ئەو شەوەدا، ناوی کاندیداکانی سەرۆک‌وەزیرییش کەوتە بەرباس. گۆیا دوو ناو باس کران: عەلیی ئەمینی‌و جەعفەری شەریف‌ئیمامی،سەرۆکی مەجلیسی سەنا... سەرچاوەیەک ئەوەش زیاد دەکا کە لەنێو ئەو دوو کەسەدا،شەریف-ئیمامی‌یان بە کاندیدایەکی باشترو گونجاوتر زانی. چونکە گۆیا بۆخۆی مرۆڤێکی زۆر ئیماندارەو جگەلەوە پشتیوانییەکی سیاسیی پتەویشی هەیە."[١٧]

بێجگە لە ئۆگری‌دەربڕینی هێندێ کۆڕوکۆمەڵی مەزهەبی، هۆیەکی دیکەش کە ڕەنگە لەودیاری‌کردنەدا کاریگەر بووبێ گومانی شا دەربارەی نەخشی ئینگلیس لە ئاڵوگۆڕەکانی شۆڕشدا بوو. شا دڵنیا بوو کە دەوڵەتی ئینگلستان یەکێک لە هاندەرە سەرەکییەکانی شۆڕشی ئیسلامییە. ڕەنگە هەربۆیەش پێی وا بووبێ کە فڕاماسۆنێکی دێرینەی وەک شەریف‌ئیمامی دەتوانێ ئەرکی پێکهێنانی کابینەی "یەکیەتیی نیشتمانی" یان وردتر بڵێین،بەرتیل‌خۆرکردنی ئینگلستان بەجێ بگەیەنێ.

بەڵام هووەیدا دەگەڵ ئەو دیاری‌کردنە نەبوو. دەیەویست عەلیی ئەمینی بکاتە جێ‌نشینی ئاموزگار. لە نێوەڕاستی پووشپەڕدا گەیبووە ئەو باوەڕە کە تێکەڵاوێک لە گیروگرفتە ئابوورییەکان‌و جۆرێک ئیفلیجیی سیاسی،"خەڵکیان بەرامبەر بە دەوڵەتی ئاموزگار کەم متمانە کردوە"،و بۆیە دەیەویست، "پێش ئەوەی کۆنترۆڵی وەزعەکە لەدەست دەرچێ،گۆڕانێک لە دەوڵەتدا پێک بێنێ."[١٨] لەبەر ئەوە پێوەندیی دەگەڵ عەلیی ئەمینی گرت‌و پێشنیاری پێ‌کرد بەیاننامەیەک لەبارەی پێویستیی پێکهێنانی "دەوڵەتێکی یەکیەتیی نیشتمانی"یەوە دەربکا. هووەیدا هەرلەو کاتەدا داوای لە دۆستی خۆی فەرەیدوونی مەهدەوی کە لەوکاتەدا لە ئورووپا بوو کرد کە هەرچی زووتر بگەڕێتەوە ئێران‌و داوا لە بەرەی نیشتمانی بکا کە هەوڵی دامەزراندنی دەوڵەتی ئاشتیی نیشتمانی بدا. هووەیدا

---

* بایەخی ئەم خاڵە وەختێک زۆرتر دەردەکەوێ کە وتارە سەیرەکەی شا لە بەرەبەری پێکهاتنی دەوڵەتی ئەزهاریدا وەبیر خۆمان بێنینەوە.

تەنانەت بە کۆمەگی مەهدەوی چاوی بە موزەففەری بەقاییش کەوت.[19] لە هەموو دەرگایەکی دا بەڵکوو ڕێگەچارەیەک بدۆزێتەوە. بەڵام ئەم هەوڵانە هیچیان سوودیان نەدا. شا هەر وەک جاران بەهۆی دڵئێشییەک کە لە ئەمینیی هەبوو حازر نەبوو بیبینێ. بەرەی نیشتمانییش حەزی نەدەکرد شایەکی داماو ڕزگار بکاو سەردەمی هێندێ کەسایەتیی وەک موزەففەری بەقاییش بەڕاستی بەسەر چوو بوو.[20]

تەوەری سەرەکیی سیاسەتەکانی دەوڵەتی شەریف‌ئیمامی باج‌دان بە نەیاران بوو. بە پێوانەی مێژوو ئەو چەمبەرلێنی زەمان‌و ئەهلی تەسلیم‌بوون‌و ملکەچی بوو. بە باوەڕی زۆرکەس ،هەرئەو ڕەفتارە سیاسییەی ڕێگای بۆ شۆرش خۆش کرد. هەتا ئیمتیازێکی دەدا نەیارەکان دوو ئیمتیازی تازەیان دەویستن. ئەو هەر لە یەکەمین ڕۆژی حکوومەتەکەیەوە،بێ‌پەردەو پەروا جەختی دەکردەوە کە دەیەوێ دەگەڵ کۆڕوکۆمەڵە مەزهەبییەکان دەرگای ئاشتی بکاتەوە. دوای دەست‌بەکاربوون، دەسبەجێ " پۆستی وەزیری کاروباری ژنانی لەنێو برد؛ وەزارەتخانەیەکی تازەی بۆ ڕاگەیشتن بە کاروباری ئەوقاف دامەزراند. هەموو کازینۆکانی وڵاتی [کە بەڕێکەوت هەموویان هی بنیاتی پەهلەوی بوون‌و سەرۆکایەتیی بنیاتیش چەندین ساڵ لە دەستی ئەودا بوو] داخست. دەستووری داخستنی زۆر لەکابارەکانی تارانی دەرکرد؛ ڕۆژژمێری ئیسلامیی سەرلەنوێ وەکار خستەوە؛* تێکۆشانی حیزبە سیاسییەکانی ئازاد ڕاگەیاند؛ سانسۆری چاپەمەنیی خڕ کردەوە؛ بەربەرەکانیی گەندەڵیی لە سەرووی بەرنامەی دەوڵەتدا داناو زێدەمووچەی بۆ هەموو کارمەندانی دەوڵەت بڕیەوە...و حیزبی "رستاخیز" یشی یەکسەر هەڵ-وەشاند."[21]

لەلایەک شەریف‌ئیمامی باجی دەدا بە نەیاران‌و لەلای دیکە شێوەی کاری شا تەواو گۆڕابوو. وەک لە یادداشتەکانی عەلەم دەردەکەوێ، شا هەرگیز ئۆگرییەکی وای بە

---

* هەتا سەرەتاکانی دەیەی پەنجا، کۆچی پێغەمبەری ئیسلام لە مەککەوە بۆ مەدینە سەرەتای تاریخی هەتاوی‌و مانگیی ئیسلامی بوو. کاتێک شا باوەڕی بە سەرکەوتنی تەواوی "شۆرشی سپی" پەیدا کرد، سەودای گۆڕینی ڕۆژژمێر لە سەری دا. دەزانین کە هەرئەو سەودایە هەرنەبێ بۆ ماوەیەک، لە فەڕانسەی دوای شۆرش‌و شووڕەویی باڵشویکییش برەوی پەیدا کرد. لە فەڕانسەو ڕووسیە هەردووکیان دەیانەویستساڵی سەرکەوتنی شۆرش بکەنە سەرەتای مێژوو. شا لە بەرامبەردا، تاریخی گریمانەیی دەست‌پێکردنی پادشایەتی لە ئێرانیدا کردە بناخەو تەقویمی تازە لە ساڵی٢٥٣٥ەوە ڕەسمیەتی وەرگرت، کە تەمەنێکی زۆری نەبوو.

کەلکوەرگرتن لە گرووپی ڕاوێژکار نەبوو. بەڵام بە پەرەگرتنی قەیران،شاش هاتە سەر ئەو ڕایە کە لە بیروڕای خەڵکی دیکە سوود وەربگرێ. لەنەکاو لافاوی ڕاوێژکارانی جۆراوجۆر بەرەو دەربار وەڕێ کەوت. کەم ڕۆژ هەبوو شا دەگەڵ گرووپێک ڕاوێژ نەکا. زۆر لە سیاسەتمەدارە بەڕابردووەکانی ئێران کە هەریەکەی بەهۆیەک چەندین ساڵ کەوتبوونە بەر ڕقی دەربار،دووبارە بانگ کرانەوە کە چاویان بە شا بکەوێ.[٢٢] عەبدوڵڵای ئینتیزامو عەلیی ئەمینیو مەهدیی پیراستە بەشێک لەو ڕاوێژکارە تازانە بوون. دیارە هەرکام لەو ڕاوێژکارانە ڕێگەچارەیەکی جیاوازیان پێشنیار دەکرد. بۆ نموونە هێندێکی وەک شەریف‌ئیمامی، بانگەوازیان بۆ ئاشتیو باجدان دەکرد. هێندێک دەیانگوت لە هەلومەرجی قەیرانیی ئێستادا،ڕێژیم نابێ لاوازی لەخۆی نیشان بدا. هێندێکی دیکە دەیانگوت ڕووحانییەکان تەنیا زمانی دەسەڵات تێدەگەنو لە نیشانەکانی لاوازی بۆ بەهێزکردنی هەرچی زیاتری خۆیان بەهرە وەردەگرن. مەهدیی پیراستە دەیگوت بە شام گوت: "ئەمن ئاخوندان دەناسم. تەنیا شتی کە تێی دەگەن هێزە. پێشنیارم بە شا کرد مەجلیس هەڵوەشێنێ،ماوەیەک بە دەسەڵاتی تایبەتی کارەکان بەڕێوە بەرێ، بەرەبەرە ئاڵوگۆڕو چاکسازیی پێویست جێبەجێ بکا."[٢٣] هەر لەو کاتەدا،کاربەدەستە ئەمریکاییەکان وایان دەهاتە بەرچاو کە پیراستە لەو ڕۆژانەدا سەودای سەرۆکوەزیریی لەسەردا بوو. لە دیدارێک دەگەڵ نوێنەرێکی باڵیۆزخانەی ئەمریکادا گوتبووی:

"بەڵگەیەکی بەدەستەوەیە کە نیشان دەدا هووەیدا،بە پێچەوانەی ئیددیعا زۆرەکانی کە بەهایی نیە،لە ڕاستیدا بەهایی بوو. جگەلەوە،دەیگوت هووەیدا سەرۆکوەزیرێکی زۆر لاواز بوو."[٢٤] لەمەودوا دەبینین کە لەوانەیە بێلوتفیی پیراستە دەرهەقی هووەیدا سەرەنجام نەخشێکـــی لە دیاریکردنی چارەنووسی ویدا یاری کردبێ.

دیارە پیراستە تەنیاکەسی خوازیاری سەرکوت نەبوو. هوویداش بەرەبەرە نیگەرانترو نائومیدتر دەبوو. دەیگوت: "دەوڵەت هیچ بەرنامەیەکی درێژخایەنی بۆ چارەسەری قەیرانی کۆمەڵ نیە." زۆرجار وەک ڕەخنە وەبیری هێنابۆوە کە،"کارەکانی ئێستای دەوڵەت هـــەموو دژکـــردەوەن." دەیگوت دەستپێشخەرییان نەماوە.٢٥ پێیوابوو دەوڵەت دەبێ بە دەسەڵاتنیشاندانی پێویست وەزعەکە ئارام بکاتەوەو لەو ئارامییە، بۆ ڕێکخستنەوەی سەرلەنوێی هێزەکانی وەفادار بە ڕێژیم کەلک وەرگرێ. دەیگوت دەستەوستانیو داماویی ئێستا زۆر خەتەرناکەو سێبەری خستۆتە سەر هەموو کاروباری سیاسیی وڵات. کاتێک هێندێ لە دۆستانی هووەیدا ڕەخنەیان لە پێکهێنانی "گرووپەکانی

زەبروەشاندن" لەلایەن دەوڵەتەوە گرتبوو، هووەیدا لە وەڵامدا گوتبووی،"بارودۆخی تازە دژکردەوەی تازەی دەوێ. دەبێ سەبرمان هەبێو هیوادار بین کە پاڵەپەستۆ لە هەردوو لاوە کەمتر بێتەوە."[٢٦]

بەڵام دیارە گرنگترین لایەنگری سیاسەتی سەرکوت پەرویزی سابیتی بوو. ئەو هەمیشە جەختی دەکردەوە کە دەوڵەت دەبێ بە لێبڕاویی تەواو،خۆپێشاندانەکان سەرکوت بکا. پاشان بەرەبەرە دەستی نەیارانی وەفادار بە ڕێژیم ئاوەڵا بکا کە ڕەخنە لە ڕێژیمی فەرمانڕەواو تەنانەت لە ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتییش بگرن.[٢٧] لە نێوەڕاستی بەهاری١٣٥٧دا، سابیتی لە ڕێگای هووەیداوە پەیامێکی بۆ شا نارد. داوای لێ‌کرد هەرنەبێ بۆ ماوەیەکی کورت جڵەوی کارەکان بداتە دەستی ساواکو لێ‌گەڕێ ئەوان چارەی پێویست بۆ سەرکوتی ڕاپەڕینو ئارامکردنەوەی وڵات بدۆزنەوە. دەیگوت هێشتا شیرازەی وەزعی وڵات بە تەواوی تێک‌نەچووەو ڕێگەی گەڕانەوە ماوە. پێویستیی بە لێبڕاویو نیشاندانی دەسەڵات هەیە. شا ئەو پێشنیارەی یەکسەر ڕەت نەکردەوە. داوای لە سابیتی کرد پرۆژەی ڕوونی خۆی بۆ ئەو ئۆپەڕاسیۆنەی لە مێشکی‌دایە ئامادە بکاو بیداتێ. سابیتییش خێرا دەستبەکار بوو. لیستێکی ١٥٠٠کەسیی لە نەیارانی گرنگی ڕێژیم ئامادە کرد. پێی وابوو ئەگەر ئەوانە بگیرێن دەسبەجێ شارەکان ئارام دەبنەوە. ئەو لیستە درایە دەست شا. ئەو ڕۆژێکی تەواو مەسەلەکەی سەنگ‌وسووک کرد. ئەو ڕۆژانە دوودڵیو بێ‌بڕیاری وەک خۆرکە بەربووە گیانی. ئاخرەکەی دەستووری دا کە ساواک تەنیا ئەوکەسانە بگرێ کە شا نیشانەی لە پەنا ناوەکانیان داناوە. وەختێک لیستی ناوەکان بۆ سابیتی بەڕێ کرایەوە، شا تەنیا لە تەنیشت ناوی سێ‌سەد کەس نیشانەی دانابوو.

شا لە وەڵام بۆ مێژوودا بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئاماژە بەم مەسەلەیە دەکا. دەڵێ."ژەنڕاڵەکان دەیانەویست بەزۆر حکوومەتی قانوون لە شەقامەکاندا بەرقەرار بکەنەوە. ئەمڕۆ دەزانم ئەگەر ئەو ڕۆژانە ئیزنی تەقەکردنم بە سوپا دابایە، ئەو خوێنەی لە خەڵک دەڕژا سەدان‌جار کەمتر لە خوێنێک دەبوو کە لە هاتنەسەرکاری ڕێژیمی بەناو ئیسلامییەوە ڕژاوە. بەڵام تەنانەت ئەو ڕاستییەش گیروگرفتی من چارەسەر ناکا. پادشا ناتوانێ بە ڕشتنی خوێنی خەڵک تاج‌وتەختی خۆی بپارێزێ."[٢٨] جگە لە بێ‌مەیلیی شا،هۆیەکی گرنگی دیکەش لەو کاتەدا بەکاربردنی توندوتیژیی دژوارتر کرد. دەوڵەتانی ئەمریکاو ئینگلیس هەریەکەی چەندجارو بە ڕاشکاوی بە شایان گوتبوو کە دەوڵەتی ئێران

دەبێ لە بەرامبەر خۆپێشاندان‌و داخوازەکانی خەڵکدا بە نەرمی بجووڵێتەوە. لە برِگەگەلێکی جۆراوجۆرو گرنگدا هەردوو دەوڵەت، یان هەرنەبێ هێندێ قۆڵی هەرکام لەو دوو دەوڵەتە، پێیان لەسەر پێویستیی بەردەوامیی ڕەوتی دێموکڕاسی لە ئێراندا داگرتبۆوە. دەیانگوت دەوڵەتی ئێران نابێ کەلک لە توندوتیژی وەربگرێ. بۆ نموونە، لە نێوەڕاستەکانی سەرماوەزی١٣٥٧دا، شا بە باڵیۆزی ئەمریکای گوت، "سێ جۆرە ڕووبەڕووبوونەوەی تەواو جیاواز دەگەڵ نەیارانی لەژێر لێکۆڵینەوەدایە. یان دەبێ دەوڵەتێکی هاوپەیمانی "ائتلافی" دامەزرێنێ، یان سەر بۆداخوازەکانی نەیاران نەوی بکاو وڵات بەجێ بێڵێ، یان دەوڵەتێکی سەربازی بێنێتە سەر کارو سیاسەتی سەرکوت‌و "مستی ئاسنین" بگرێتە پێش. باڵیۆزی ئەمریکا بە درێژایی وتووێژە زۆرەکانی خۆی دەگەڵ شادا هەمیشە ئەوی هان دەدا دەوڵەتێکی هاوپەیمانی دامەزرێنێ."[٢٩] بە جۆرێکی دیکە بڵێین، ئەمریکا لایەنگریی لە سیاسەتی سەرکوت نەدەکردو شاش نەی‌دەویست بێ ڕەزامەندیی ئەمریکاییەکان سیاسەتێکی ئەوتۆ ڕەچاو بکا.

هەرچۆنێک بێ، سەرەتای ئاوریل، هەروەک دیتمان، شا بە شێوەیەکی سنووردار ڕەزامەندیی دەگەڵ پرِۆژەی ئۆپەڕاسیۆنی ساواک نیشان دا. ساواکیش هەر بە وەدەستهێنانی ئیزنی شا دەست‌بەکار بوو. لەماوەی چەند سەعاتدا کەم‌وزۆر هەموو ئەو سێ‌سەد کەسەی گرت کە شا نیشانەی لە پەنا ناوەکانیان دانابوو. شوێنەواری ئەو گرتنانە دەسبەجێ دەرکەوت. شەپۆلی خۆپێشاندانەکان نیشتەوە. دووبارە ڕاپۆرتێک لە باڵیۆزخانەی ئەمریکا نیشانی دەدا کە،"دەگەڵ هێندێ تێکهەڵچوونی پەرش‌وبڵاویش... ئەم دواییانە جۆرە ئارامییەک جێی بێ‌سەرەوبەرەیی‌و ئاڵۆزییەکانی گرتۆتەوە." لە بەشێکی دیکەی هەرئەو ڕاپۆرتەدا ئاماژە بە گیرانی ئەو چەندسەد کەسە کراو دوایە سالیڤان کە نووسەری سەرەکیی ڕاپۆرتەکە بوو، بە ڕاوێژێکی بەپارێزو گەشبینانەوە ،لە بارەی دوارِۆژەوە دوابوو و گەیبووە ئەو ئاکامە کە سەرباری کەم‌بوونەوەی توندوتیژی‌و خۆپێشاندانەکان، دەوڵەت، "هێشتا بە تەواوی نەجاتی نەبووە. ڕێبەرانی سیاسی، وەک وەزیری دەربار، هووەیدا دەبێ هەروا بە وردی‌و زیرەکی درێژە بە چالاکییەکانیان بدەن‌و فەزای [ئاڵۆزی] چەند مانگی ڕابردوو بە ڕاستی ئارام بکەنەوە. بەڵام بەهەرحاڵ دەکرێ بڵێین ڕەوتی باشبوونی بارودۆخ هەرئێستا دەستی پێ‌کردوە."[٣٠]

بەڵام بە هۆگەلێک کە ڕوون نین- و ڕەنگە تەنیا وەختێکیش ڕوون بنەوە کە دەستمان بە هەموو ئاڕشیڤەکانی ئێران‌و ئینگلیس‌و ئەمریکا ڕابگا- پاش ماوەیەکی کورت، دەوڵەت سیاسەتی سەرکوت‌و "مستی ئاسنین"ی وەلا نا. جگەلەوە سابیتی کە وەستاکاری سەرەکیی ئەم سیاسەتە بوو لەسەر کار لابراو پاش ماوەیەکی کورت ئێرانی بەجێ هێشت. شەوی پێش ڕۆیشتنەکەی، چووە سەردانی هووەیدا. هووەیدا ناهومێد دیار بوو. گوتی: "پێم وایە شا دەستی لە بەربەرەکانی هەڵگرتوە. لەسەرکارلابردنی تۆ نیشانەی ئەوەیە کە ئیدی نایەوێ شەڕ بکا." هەرلەو کاتەدا ئەو شەوە هووەیـــدا خاڵێکــی سەرنجڕاکێشی دیکەی هێنایە گۆڕێ. وەک بڵێی دواڕۆژی خۆی لە ئاوێنەی ڕووداوەکاندا دەدی. ڕووی کردە سابیتی‌و گوتی: "شا ئیزنی دا ئەتۆ لە ئێران بڕۆی چونکە دەیزانی پێشی زمانی تۆیان پێ ناگیرێ. بەڵام لە من‌و نەسیری ئەرخەیانەو هەربۆیەش ئێمەی بۆ ڕۆژی خوانەکا هەڵگرتوە."[٣١] ئەو ڕۆژی خوانەکایە هێندەش دوور نەبوو. لەسەرکارلابردنی سابیتی لە حوکمی هۆشدارێکی جیددی بە هووەیداو نیشانەی تێکچوونی ڕۆژلەڕۆژ پتری بارودۆخی ڕێژیم بوو.

لە لایەکی دیکەوە، دەوڵەتیش دایم لە نێوان سیاسەتی سەرکوت‌و سازاندا دەهات‌و دەچوو. ڕۆژێک نەیارانی دەگرت‌و ڕۆژێکی دیکە، لە هەڵوێستێکی بە ئاشکرا لاوازدا، ملی بۆ هەموو داخوازەکانی ئەو نەیارانە ڕادەکێشا. هەتا سەرەنجام لە ١٧ی خەرمانانی١٣٥٧دا سوپا لە مەیدانی ژالە کۆمەڵێک خەڵکی وەبەر دەسڕێژ دا. بەوکوشتارە وا دیار بوو دەرگای سازان‌و ڕێگەچارەی ئاشتیخوازانە بە جارێک داخرا. شەوی پێشتر، دەوڵەت لە تاران حکوومەتی سەربازیی ڕاگەیاندبوو. کاتێک ئەو ڕۆژە کە بە "هەینیی ڕەش" ناوبانگی دەرکرد، ئەرتەشییەکان بە پشت‌بەستن بەوحکوومەتە سەربازییە، دەستووری بڵاوبوونەوەیان بەو کۆمەڵە دا کە لە مەیدان خڕ ببوونەوە خەڵک، ڕەنگە بە ئەنقەست‌و لەوانەشە بە هەڵەو لەبەر ئاگادارنەبوون لە ڕاگەیاندنی حکوومەتی سەربازی بووبی،فەرمانەکەیان جێبەجێ نەکرد. لە ئاکامدا سەربازان تەقەیان کردو ژمارەیەکیان لێ کوشتن کە هەرگیز نەزانرا چەند کەس بوون. زۆری نەخایاند کە ئەو کوشتارە بوو بە یەکێک لە گرنگترین‌و کارامەترین ئەفسانەکانی شۆڕش. بوو بە چەکێکی زۆر کاریگەر بۆ کۆکردنەوەو هەژاندنی کۆمەلانی خەڵک. دەڵێن هەر شۆڕش‌و بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتیی خەڵکی پێویستیی بە ئەفسانەیەک هەیە. دەڵێن کۆمەڵانی خەڵک بە دروشم‌و ئەفسانە دێنە مەیدان، نەک بە ئەقڵ‌و لێکدانەوە. شۆڕشی ئێرانیش لەو قاعیدەیە بەدەر

نەبوو و "هەینیی ڕەش"، دەگەڵ "سینەما ریکسی ئابادان"، بوونە دوو ئەفسانەی کاریگەری شۆرش. دەوڵەت لەو سەردەمەدا زۆری هەوڵ دا بەرپرسایەتیی سینەما ریکس‌و کوشتاری مەیدانی ژالە بخاتە ئەستۆی ڕووحانییەکان، بەڵام هەوڵەکانی تەواو تێ‌شکان. لە بەرامبەردا هێزە دژبەرەکان بە ئاسانی توانیان خەڵکی قانیع بکەن کە هیچ کەس جگە لە دەوڵەت‌و شا بەرپرسی ئەو کوشتارانە نیە. ئەمڕۆ کە پتر لە بیست‌ساڵ بەسەر شۆرشدا تێ‌پەڕیوە، هێشتا بەرپرسایەتیی سینەماریکس‌و ژمارەی کوژراوەکانی مەیدانی ژالە،و بەرپرسی سەرەکیی ئەو کوشتارە لەژێر پەردەیەکی ناڕوونیدا ماوەتەوە.*

ڕۆژی دوای "هەینیی ڕەش" هووەیدا لە پۆستی وەزارەتی دەربار کشایەوە. دواتر لە نامەیەکدا کە لە زیندانەوە ناردیە دەرێ- و دەقەکەی لە بەشی دواتری ئەم کتێبەدا هاتوە- ئیددیعای کرد کە هۆی بنەڕەتیی دەست‌لەکارکێشانەوەی ناڕەزایی لە کوشتاری مەیدانی ژالە بوو. هەر لە سەردەمی کشانەوەیدا بە هێندێک لە خزم‌و دۆستانی دەگوت کشانەوەی لە وەزارەتی دەربار ئاکامی ڕاستەوخۆی ئاژاوەگێڕییەکانی ئەردەشیری زاهیدییە. هووەیدا پێی وابوو زاهیدی شای قانیع کردوە کە تەنیا ڕێگای ڕێک‌کەوتن‌و تێک‌گەیشتن دەگەڵ ڕووحانییە نێوەندڕۆیەکان لابردنی هووەیدا لە وەزارەتی دەربارە.[٣٢]

دیارە لەوکاتەوە ئیدی ڕێژیم بە تەواوی مانا کەوتبووە ئەڵقەی بێ‌سەرەوبەرەیی‌و نابەسامانییەوە. لە ماوەی چەند سەعاتدا سیاسەتی سازان‌و باجدانەکانی شەریف‌ئیمامی جێی خۆی دا بە سیاسەتی "حکوومەتی قانوون"و سەرکوتی توندی نەیاران. دەوڵەتێکی سەربازی جێگای دەوڵەتی "یەکیەتیی نیشتمانی"ی شەریف‌ئیمامیی گرتەوە. زۆر لە ڕاوێژکارانی شا پێیان وابوو دەبێ سەرۆکایەتیی دەوڵەتی تازە بدرێ بە عەلیی ئووەیسی کە لەبەر نەخشی لە ڕووداوی مەیدانی ژالەدا بە "قەسابی تاران" ناسرابوو،و لەبەر چاوی خەڵک ئەفسەرێکی بەسام‌و ترسێنەر بوو. ئەگەر مەبەست لە دانانی حکوومەتێکی

---

* دەزانین کە لە ئاکامی بەدواداچوونی ئەو بنەماڵانەدا کە لە ڕووداوی سینەما ریکسدا خۆشەویستێکیان لەدەست دابوو،دەوڵەتی کۆماری ئیسلامی چەند کەسێکی لە شاری ئیسفەهان،دەگەڵ چەند مەئمووری ساواک، بە تاوانی هاودەستی لە سووتاندنی سینەماو کوشتنی پتر لە چوارسەد مرۆڤی بێ‌گوناحدا دادگایی کرد. ئەگەرچی بەشێکی زۆر لە گرنگترین ئەو مەسەلانە کە پەیوەندییان بەو کارەساتەوە هەبوو هەرگیز لە دادگادا نەهاتنە گۆڕێ بەڵام هێندێ بڵاوکراوەی ئێرانی-بەتایبەتی بڵاوکراوەی "وحدت کمونیستی" کە بە شێوەی ناقانوونی‌و ژێرزەمینی چاپ دەکرا- بابەتگەلی ڕوونیان لە بارەی چەندوچۆنی نەخشی هێندێ کەسەوە نووسی.

سەربازی دروست‌كردنی ترس‌و سام لەنێو خەڵكدا بوو، ئەگەر مەبەست ئەوە بوو كە لە سایەی ئەو ترس‌و سامەدا ئارامییەک بەرقەرار كرێ‌و بێ‌سەرەوبەرەیی‌و بێ‌كیفایەتیی دەوڵەت كۆتایی بێ، ئەودەم ئاشكرا بوو كە ئووەیسی،ڕاست لەبەر ڕابردووەكەی‌و ناوبانگ‌دەركردنی بە "قەسابی تاران"،باشترین كاندیدا بۆ ئەو كارە بوو. كەچی شا بە هۆیەكی نادیار، لەجیاتی وی ئەزهاریی وەک سەرۆک‌وەزیر دیاری كرد كە ئەوكارەی لەدەست نەدەهات‌و زۆری پێ‌نەچوو كە بوو بە گاڵتەجارێک.

تەنانەت سەیرتر لە هەڵبژاردنی ئەزهارییش وتارێک بوو كە شا ڕۆژی دوای هاتنەسەركاری دەوڵەتی سەربازی خوێندیەوە. پێم‌وایە هیچ شتێک بەقەد ئەو وتارە حاڵەتی نابەسامانی دەروونی‌و بێ‌فكری‌و بێ‌مەنتیقیی سیاسەتەكانی ئەو ڕۆژە ئاڵۆزانەی نیشان نەدەدا. دەڵێن لە ڕۆژانی پێش شۆرشی فەڕانسەدا، لوویی شازدەیەم ڕۆژی١٤ی ژووئیەی١٧٨٩، بە خەیاڵی ئارام‌كردنەوەی ڕقی خرۆشاوی خەڵكی پاریس لە كۆشكی جێگەژیانی خۆی‌ڕا بەپێ چۆتە پارلەمان. دەیەویست بەم‌جۆرە بڵێ كە بەڕاستی ئاگای لە گوناحەكانی ڕابردووی هەیەو لە بارەی وانەوە داوای لێبووردن لە بارەگای خەڵک دەكا. هەرلەو كاتەدا، زۆربەی مێژوونووسانیش لەو باوەڕەدان كە هیچ‌شتێک بە ئەندازەی ئەو "ڕێ‌پێوانە لێبووردن‌خوازانەیە" تێكەوەپێچرانی دەمودەزگای بنەماڵەی بووربۆنەكانی خێراو مسۆگەر نەكرد. وتاری ڕۆژی دوای دانانی ئەزهارییش بە باوەڕی من شتێک بوو وەک ئەو "لێبووردن‌خوازییانە"و ئاكامێكی واشی هەبوو. نەک‌هەر نێوەرۆكی قسەكانی شا بەڵكوو ڕاوێژو شێوەی دەربڕینیشیان بەزەیی‌بزوێن بوو. نیشانەی ئەوپەڕی لاوازیی سیاسیی ڕێژیم بوون‌و بەلاوازییەكی تەواوی كەسایەتییشەوە دەردەبڕان. پێم وایە ئەوانەی شایان هان دا ئەوقسانە بكاو ئەوانەی دەقی وتارەكەیان بۆ ئامادە كرد، بەخۆیان زانیبێ یان نا هەنگاوێكی گەورەو بێ‌گەڕانەوەیان بەرەو شكستی ڕێژیمی پەهلەوی‌و سەركەوتنی شۆرش هەڵێنایەوە. كاتێک شا دەیگوت: "ئەمنیش پەیامی شۆرشی ئێوەم بیست"، وەختێک سوێندی دەخوارد كە ئیدی قانوون‌شكێنی‌و گەندەڵی‌و زەبروزەنگی پێشوو قبووڵ ناكا،حاڵ‌وهەوای ڕوخساری، دەنگی لەرزۆكی‌و چاوە خەفەتبارەكانی هەموو وەک مرۆڤێكی گوناحكار دەچوون كە لە بەرامبەر زاتی پاكی خوادا چۆكی لە زەوی داداوەو داوای لێبووردن دەكا.[٣٣]

* * *

ڕۆژێک کە هووەیدا لە وەزارەتی دەربار کشایەوە، شا پۆستی باڵیۆزی ئێران لە بێلژیکی پێ پێشنیار کرد. شا لە وەڵام بۆ مێژوودا ئاماژە بەوخاڵە دەکاو دەنووسێ، "بەڵام هووەیدا کە هێشتا جێگای ڕێزی من بوو،نیشانەی سەرەکیی هێرشی نەیاران بوو، هەرچەند ئامانجی ڕاستەقینە ئەمن بووم. کەمێک دوای ئەو بەسەرهاتە پێشنیارم بە هووەیدا کرد بچێتە دەرەوەو ببێتە باڵیۆزی ئێران لە برۆکسێل."[٣٤] هووەیدا لەو کۆبوونەوەیەدا پێشنیاری شای نە قبووڵ کرد نە ڕەت کردەوە. چەندڕۆژێکی مۆڵەت خواست تا لایەنەکانی ئەوکارە هەڵسەنگێنێ. ڕاوێژی دەگەڵ هێندێک لە دۆستو خزمانی کردو سەرەنجام گەیشتە ئەو ئاکامە کە پۆستی باڵیۆزی قبووڵ نەکاو لە ئێران بمێنێتەوە. بە باوەڕی من،زۆر هۆی پێچەڵپووچ ئەم بڕیارەیان لێکەوەتەوەو ناتوانین بە ئاکامی تەنیا هۆیەکی لێک بدەینەوە. لە هەمووان گرنگتر مەسەلەی دایکی هووەیدا بوو. ئەو زۆرجار بە زۆرکەس –یەک لەوان ئانتۆنی پارسۆنز،باڵیۆزی ئینگلیس لە ئێران-ی گوتبوو کە لەبەر دایکی ناتوانێ ئێران بەجێ بێڵێ. دەیگوت ئەفسەرولملووک زۆر نەخۆشەو ئامادەی سەفەر نیەو هەرلەو کاتەدا لێی زیاد دەکرد کە هیچ کاتێک دایکی بەتەنیا بەجێ نایەڵێ. بێجگە لەوە، هووەیدا لە ژیانی دوورخراوەییش بێزار بوو. ساڵی١٣٣٦(١٩٥٧)، دوای گەڕانەوە بۆ ئێران، زۆرجار بە دۆستو خزمانی گوتبوو کە ئیدی هەرگیز ئێران بەجێ ناهێڵێ. جگە لەوە، مەسەلەی ئۆگریو ئەمەگناسیی هووەیدا بۆشاش گرنگ بوو. هووەیدا دڵنیا بوو کە دەورانی بنەماڵەی پەهلەوی هێشتا تەواو نەبووە؛ پێی وابوو لەپشت خۆپێشاندانی بە ڕواڵەت خۆکردی خەڵکەوە "سیناریۆیەک" لە ئارادایە. دەیەویست لە ئێران بمێنێتەوەو کۆتایی سیناریۆیەکە ببینێ. سەرەنجام دواهۆ کە کۆمەگی بە مانەوەی هووەیدا لە ئێران کرد پێشنیارەکانی هاوسەری پێشووی، لەیلای ئیمامی بوون. لەیلا پۆستی باڵیۆزیی بە "کەمتر لە شان"ی هووەیدا دەزانی. پێشنیاری دەکرد کە لە جیاتی وەرگرتنی ئەو پۆستە ناشایستەیە، دەبێ ئاواتی لە مێژینەی وەدی بێنێو کتێبفرۆشییەک دامەزرێنێ. لەم وتووێژانەدا، تەنانەت ناوێکیشیان بۆ ئەو کتێب-فرۆشییە خەیاڵییە هەڵبژارد. قەرار بوو ناوی بنێن "کتێبفرۆشیی پریزیدێنت".[٣٥]

پێشنیاری شا دەربارەی باڵیۆزخانەی ئێران لە بێلژیک یەکەمین دەرفەتی هەڵاتنی هووەیدا نەبوو. ئاڵوگۆڕەکانی دواتر نیشانیان دا کە دوا دەرفەتیشی نەبوو.

جۆزەردانی١٣٥٧، یەکێک لە دۆستە فەڕانسەییەکانی هووەیدا بە ناوی کلۆد دو پیرۆن* کە پێوەندییەکی نیزیکی دەگەڵ ناوەندەکانی دەسەڵات لە فەڕانسە هەبوو سەفەری ئێرانی کرد. پەیامێکی لەلایەن شابان داڵماسەوە کە لەو کاتەدا،سەرۆکی پارلەمانی فەڕانسە بوو بۆ هووەیدا هێنابوو. نێوەرۆکی پەیامەکە سادە بوو: "ئێمە دەزانین بارودۆخی ئێران بەرەو ناخۆشی دەڕوا. بەزوویی وەزع زۆر لەوە خەراپتریش دەبێ. پێشنیار دەکەین بە بیانووی چارەسەر[ی نەخۆشی] ئێران بەجێ بێڵی. کاتێک گەیشتیە پاریس،لە نەخۆشخانەیەک دەتخەین،و پاشان بۆ مانەوەت لە فەڕانسە کاردروستایی پێویست دەکەین."[٣٦] دو پیرۆن دەڵێ رۆژێک کە گەیشتۆتە تاران دەسبەجێ چۆتە سەردانی هووەیدا کە هەروا لە وەزارەتی دەربار بوو. دەڵێ شەوێ تا بەیانی باسی چارەنووسی ئێران،و پێویستیی چوونەدەری هووەیدا لە وڵاتمان کرد. دەڵێ هەرچی توانیم کردم تا هووەیدای قانیع بکەم لە ئێران بچێتە دەر. بەڵام هووەیدا قانیع نەبوو. بە دوو هۆ مانەوەی خۆی بە پێویست دەزانی. هۆی یەکەم دایکی بوو،و هۆی دووەم هەلومەرجی سیاسیی ئێران بوو. هـــووەیدا دەیگوت: "وەزعی وڵات نابەسامانە. شاش ئیدی توانای بڕیاردانی نەماوە. دەبێ لێرە وەمێنم." دو پیرۆن دەڵێ: "پێم وایە هووەیدا دەربارەی ئەوەی لە ئێران چاوەڕوانی بوو لە گوماندا بوو."[٣٧]

بەهەرحال، دەنگۆی گیرانی هووەیدا، کە بە دەستپێکردنی سەرۆکوەزیریی شەریف-ئیمامی برەوی پەیدا کردبوو،ڕۆژبەڕۆژ گەرمتر دەبوو. ڕاستییەکەی ئەوە بوو کە شەریفئیمامی چەندڕۆژێک دوای دیاریکرانی بە سەرۆکوەزیر،لە کۆبوونەوەیەکدا کە شاو شاژنیشی تێدا بوون، بە ڕاشکاوی گوتبووی کە: "بۆ نەجاتی وڵات پێویستیمان بە بڕیاری لێبڕاوانە هەیە." لەو کۆبوونەوەیەدا هەمووان دەیانزانی،و قبووڵیان بوو کە گەندەڵیی ماڵی یەکێک لە شکایەتە ئەسڵییەکان،و هۆیەکی گرنگی ناڕزایەتیی خەڵکە. جگە لە شاو شاژن،و شەریفئیمامی، بەشدارانی دیکەی کۆبوونەوە بریتی بوون لە ئازموون،نەهاوەندی، باهیری، ئووەیسی، سەمەدیانپوور، گەنجی، قوتبی،و موقەددەم. لەو نێوەدا، چەندکەس و بۆ وینە ئازموون،و نەهاوەندی،و باهیری،پێیان دادەگرت کە دەبێ، "هەموو ئەوانەی نەخشێکی گرنگیان لە گەندەڵیدا هەبووە، بە توندی سزا بدرێن." هەرچەند ناوی هووەیدا هەرگیز نەهاتە سەر زمان، بەڵام وا دیارە بۆ هەمووان ڕوون

---

*Claude De Peyron

بوو كە مەبەست لەو حوكمە گشتییە هووەیدایە. هەرلەو كاتەدا دەبێ ئەوەشمان لەبیر بێ كە لەو ڕۆژانەدا، زۆر لە ڕاوێژكارانی شا لە بارودۆخی ڕاستەقینەی وڵات بێخەبەر بوونو زۆر وێ دەچوو،و لەوانەشە لە دنیای خەیاڵیی خۆیاندا سووڕابنەوە. نموونەی ئەوجۆرە خەیاڵپەروەرییە كاڵو بێبنەمایانە دەتوانین لە پێشنیارەكانی ئازموونداا ببینین. ئەو دەڵێ: "خەڵك شۆرشیان دەوێ... شاهەنشاش دەبێ بۆخۆی ڕێبەرایەتیی ئەو شۆرشە بە دەستەوە بگرێ." دەیگوت دەبێ دادگای سەحرایی دابنرێنو "لایەنگرانی گەندەڵی بە توندی،و بە ئاشكراو لەپێش چاوی خەڵك سزا بدرێن." وتووێژی ئەو گرووپە ئەوشەوە نەگەیشتە جێگایەك. كۆبوونەوە بەم قسەیەی شا كۆتایی هات كە،"فكری لێ- دەكەینەوە."[٣٨]

دیارە ئەگەر بیروڕای خودی هووەیدا لە بارەی چەندوچۆنی گیرانەكەیەوە قبووڵ بكەین،دەبێ ئەوەشی لێزیاد بكەین كە جگە لەو كەسانەی لەو كۆبوونەوەیەدا بەشدار بوون، كەسانی دیكەش لە هەوڵی گیرانی هووەیدادا بوون. بە وتەی هووەیدا،پتر لە هەركەس ئەردەشیری زاهیدیو لایەنگرانی لەو بووارەدا چالاك بوون. دەیانەویست هووەیدا بكەنە قوربانی. ئەو بە خەتاباری سەرەكی بزانن‌و دیزەو گۆزەكان لەسەری ویدا بشكێنن‌و بە سزادانی ڕقی خەڵكی بنیشێننەوە.* جگە لە هووەیدا،خەڵكی دیكەش هەن كە پێیان وایە زاهیدی نەخشێكی گرنگی لە گیرانی هووەیدادا گێڕاوە. بۆ نموونە، شاهینی ئاقایان،كە بۆخۆی لە دۆستانی نیزیكی هووەیدا بوو، دەڵێ، وەختێك لە بەرەبەری شۆڕشدا ئێرانی بەجێ دەهێشت، بەڕێكەوت ئەردەشیری زاهیدی لەسەر كورسیی تەنیشتی دانیشتبوو. ئاقایان ئیددیعا دەكا كە زاهیدی ئەوڕۆژە خۆشحاڵ دیار بوو. گوتی: "سەرەنجام ئەعلاحەزرەتم ڕازی كرد كە ئەو هووەیدا دایكسەگە بگرێ."[٣٩] زاهیدی حاشا لەوە ناكا كە لەو فڕۆكەیەدا بووە. هەرلەو كاتەدا دەڵێ لە درێژەی سەفەرەكەدا قسەی دەگەڵ ئاقایان كردوە. بەڵام دەڵێ: "قسەیەك كە لە فڕۆكەدا كردم ئەوە بوو كە ئەعلاحەزرەت دەبێ هێندێ دایكحیزی وەك ئاقایان لەبن دیواری ڕیز بكاو [بەكوشتنیان] وڵات لە شەڕی وان ڕزگار بكا."[٤٠] جگەلەوە جەختی دەكردەوە كە،"ئەمن ڕێزێكی زۆرم بۆ

---

* هووەیدا لە نامەیەكدا كە لە زیندانەوە ناردوویەتە دەرێ،بۆچوونەكانی خۆی لەو بارەیەوە باس كردوە. نێوەرۆكی نامەكەم لە فەسڵەكانی ١٥و١٦ی ئەم كتێبەدا لێكداوەتەوە.

دایکی هووەیدا هەبوو. تەنانەت جارێک بۆ سەردانی چوومەماڵەکەشی. مومکین نیە جنێوم پێدابێ."[٤١] دیار نیە لەم دوو گێڕانەوەیە کامیان لە ڕاستی نیزیکترە.

شا تا ماوەیەک بەرامبەر بەو هەوڵانە کە بۆ گرتنی هووەیدا دەدران ڕاوەستا. هەرنەبێ بە دوو کەسی جیاوازی گوتبوو گرتنی هووەیدا بە مانای دادگاییکردنی ڕێژیمی پەهلەوییە. تەنانەت دوو ڕۆژ پێش گیرانی هووەیدا شا باڵیۆزی ئینگلستان لە ئێرانی دڵنیا کرد کە، "هووەیدا ناگرن، دووپاتی دەکەمەوە، نایگرن."[٤٢] بەڵام دووڕۆژ دواتر، هەر ئەو باڵیۆزە خەبەری گیرانی هووەیدای لە ڕادیۆ بیست. خۆش ئەوەیە کە باڵیۆزی ئینگلیس بە ڕواڵەت باوەڕی بە بەڵێنی دڵنیاکەرەوەی شا نەکردبوو و هەرئەو شەوە، پاش گەڕانەوە لە کۆشکی پادشایەتی زەنگی بۆ هووەیدا لێداو باسی مەترسیی گیرانیی دەگەڵ کردو پێشنیاری کرد کە هەرچی زووە لـە ئێران ڕابکا. بەڵام هووەیدا گوێی نەدایە ئامۆژگاریی ئەو دۆستەشی. ئەوڕۆژەی شا قەولی بە پارسوونز دا کە هووەیدا ناگیرێ،دەگەڵ دووکەسی دیکەش لەو بارەیەوە قسەی کرد. هەردووکیان لە دۆستانی هووەیداو هەردووکیشیان نیگەرانی حاڵی بوون. یەکیان عەبدوڵڵای ئینتیزام بوو و ئەوی دیکەیان مەهدیی سەمیعی . شا بەڵێنی بە هەردووکیان دا کە گرتنی هووەیدا بەهیچ جۆر لە گۆڕێدا نیە.[٤٣] دەزانین کە هووەیدا پێوەندیی نیزیکی دەگەڵ ئەو دووکەسە هەبوو،و بۆیە دەکرێ وا دابنێین کە ئەو، بەڵێنە هیوابەخشەکانی شای لەڕێگای ئەو دوو دۆستەوە بیستبوون.

ڕاست لەو ڕۆژانەدا کە شا دەگەڵ وتوویرەی گرتنی هووەیدا لە ململانەدا بوو، هووەیدا، بەهەڵە پێی وابوو پشتیوانیی بێئەملاوئەولای شای دەگەڵەو بۆیە، بێباک لەو مەترسییەی هەڕەشەی لەو دەکرد، لەفکری دروستکردنی حیزبێکی پادشاییخوازی تازەدا بوو. چەندوچۆنی ئەوهەوڵە لە ڕاپۆرتێکی باڵیۆزخانەی ئەمریکادا دەتوانین ببینین. دەبینین کە، "هوەیداو بەشێک لە هاوکارە سیاسییەکانی خەریکی باس...دەربارەی ژیاندنەوەی حیزبی ایران نوین دا بوون. هووەیدا بێشک پشتیوانیی ژمارەیەک لە سیاسەتمەدارانی پلەکانی خوارەوەی ئێرانی دەگەڵە. ئەم گرووپە دەگەڵ مەسەلەیەکی بنەڕەتی بەرەوڕوون. ئەوان نازانن داخوا پۆستە سیاسییەکانی پێشووی هووەیدا چەندیان داوێنی سیاسیی وی ئالوودە کردوە. هەرنەبێ یەکێک لە ڕۆژنامە نووسانی ئێرانی ئیددیعای کردوە کە هووەیدا بە زوویی دێتەوە نێو مەیدانی سیاسەت. هەرلەو کاتەدا، ئەم دەنگۆیەش لەسەر

زارو زمانانە کە بەزوویی ئەویش وەک زۆر لە کۆنەوەزیرەکانو بە تۆمەتێکی وەک هی ئەوان دەگرن." ئەم ڕاپۆرتە سالیڤان نووسیبووی. بۆ "بەخۆشیبڕینەوە" نووسراوەکەی بە "یادداشتێکی گاڵتەجاڕی" تەواو کردبوو. نووسیبووی: "ئەو سیاسەتمەدارانەی ئەمڕۆ بۆ پیاڵەیەکی شیاوی شەڕابە سیاسییە تازەکەی خۆیان دەگەڕێن... هەرلەو کاتەدا هەمیشە گۆشە چاوێکیشیان لەسەر شایە؛ دەیانەوێ بە زەردەخەنەیەکی شایانە دڵنیا بن کە هەوڵەکانیان پشتیوانیی شاشیان دەگەڵە."[٤٤]

لەو نێوەدا، ئەو هێزانەی لایەنگری گیرانی هووەیدا بوون لەپشت پەردەوە بە توندی خەریکی کار بوون. سەرەنجام لە حەڤدەی خەزەڵوەری١٣٥٧دا شا چەند کەس لە ڕاوێژکارەکانی بانگ کردە کۆبوونەوەیەک. شاژنیش ئامادە بوو، جگەلەوە، مەهدیی پیراستە،جەوادی شەهرستانی، هووشەنگی نەهاوەندی، ڕەزای قوتبی، حەسەنی پاکڕەوانو عەلیقولیی ئەردەڵانیش (کە تازە کرابوو بە وەزیری دەربار) لە کۆبوونەوەکەدا بەشدار بوون. کۆبوونەوە بە باسێکی کورت دەربارەی نوێکردنەوەی دەزگای بنیاتی پەهلەوی دەستی پێکرد. دوایە چالاکییە ئابوورییەکانی بنەماڵەی پادشایەتی خرانە بەر باسو قسە لە پێویستیی شەففافبوونی زیاتر لەو بوارەدا کرا. بڕیار درا لەوەودوا ئەو چالاکییانە هەتا بکرێ ئاشکرا بنو بکەونە بەر چاوی خەڵک. ئەم باسانە هیچیان وەختێکی زۆریان نەگرت. لەنەکاو شا دەستووری کۆبوونەوەی گۆڕی. گوتی ماوەیەکە هێندێک لە ڕاوێژکارەکانی، بە تایبەتی فەرماندەرانی سوپا داوای گرتنی هووەیدایان کردوە. ئەمجار داوای لە بەشداران کرد لەو بارەیەوە باسو ڕاوێژ بکەن.

سەرگەرمی قسان بوون کە تەلەفۆن زەنگی لێدا. شا گووشییەکەی هەڵگرت. چەند لەحزە هەموو بێدەنگ بوون. شا قسەی نەدەکردو هەر گوێی ڕاگرتبوو. پاشان، یەکسەر گوتی: " بە ڕێکەوت کۆمەڵێک لێرە کۆبوونەوەو ڕاست باسی ئەو بابەتە دەکەن." دیار نەبوو ئەوەی زەنگی لێدا کێ بوو. دیارە هێندێ لەو کەسانەی لە کۆبوونەوەکە ئامادە بوون دواتر گەیشتنە ئەو ئاکامە کە ئەو نەناسیاوەی قسەی دەگەڵ شا دەکرد ئووەیسی بوو. پاش چەند لەحزە بێدەنگی،شا لە کاتێکدا زەردەخەنەیەکی تاڵی لەسەر لێوان بوو دەستی لەسەر زارکی تەلەفۆنەکە داناو گوتی: "ئەویش هەر پێیوایە گرتنی هووەیدا لە نوێژی بەیانی فەڕزترە."[٤٥]

چەند دەقیقە پاش ئەو وتووێژە تەلەفۆنییە،شا داوای لە ڕاوێژکارەکانی کرد هەرکامیان لە بارەی پێشنیاری گرتنی هووەیداوە نەزەری خۆی ڕابگەیەنێ. هێشتا بە یەقینو بە وردی نازانین یەکـیەکی ئەو کەسانەی لەوێ بوون چ نەزەرێکیان دا. پیراستە کە ئێستاش پێیوایە دەنگدانی بە گیرانی هووەیدا،لە چوارچێوەی هەلومەرجی ئەوکاتدا، بڕیارێکی ماقووڵو مەنتیقی بووە، دەڵێ: "هیچ‌کەس لەو ژوورە دەنگی نەیاری بە پێشنیاری گرتنی هووەیدا نەدا. شا لە ڕاستیدا جۆرێک قسەی دەکرد کە دیار بوو پێشتر لە بارەی گرتنی هووەیداوە بڕیاری خۆی داوە. پێم وایە تەنانەت ئەو تەلەفۆنەش کە کرا بە دەستووری شا خۆی بووە، دەیەویست لەم ڕێگایەوە دڵپتەوییەک بدا بەو کەسانەی لە کۆبوونەوەکەدا بەشدار بوون."[٤٦]

وەک نەهاوەندییش دەگێڕێتەوە،لە کۆبوونەوەکەدا کەس دژایەتیی گرتنی هووەیدای نەکرد. لە قسەکانی ویدا خاڵێکی سەرنجڕاکێشی دیکەش هەیە. نەهاوەندی بە ڕاوێژێک کە لەخۆباییبوونێکی پێوە دیارە ئیددیعا دەکا کاتێک گیرانی هووەیدا بڕیاری بۆ درا،ئەو پێشنیاری بە شا کرد کە لە پێشدا شا بۆخۆی، بە تەلەفۆن هووەیدای لەو بڕیارە ئاگادار بکاو پاشانیش حەتمەن بۆ گرتنی سەرۆک‌وەزیری پێشوو کەلک لە فەرماندەرانی سوپا وەربگرێ! *[٤٧]

دوای تەواوبوونی دەنگ‌وەرگرتنەکە وەختێک گیرانی هووەیدا حەتمی بوو،شا ڕووی کردە شاژنو داوای لێکرد تەلەفۆن بۆ هووەیدا بکاو خەبەری گیرانەکەی پێ بڵێ.** شاژن بە تووڕەیی ئەو پێشنیارەی ڕەت کردەوە. گوتی حازر نیە باری ئەو قسەکردنە بخاتە سەر شانی خۆی. گۆیا دەمەقاڵییەکی توند کەوتۆتە نێوان شاو شاژن. شا دەسبەجێ

---

* بۆ باسی وتووێژەکانی ئەو کۆبوونەوەیە کەلکم لە چەند سەرچاوەی جۆراوجۆر وەرگرت. وتووێژم دەگەڵ مەهدیی پیراستە کرد؛ چوومەوە سەر نووسینەکانی نەهاوەندی-هەم کتێبەکەی کە فەڕانسەییەو هەم وتووێژەکەی لە مێژووی زارەکیی ئێراندا- . گێڕانەوەی دەستی دووەمی کۆبوونەوەکە دەتوانرێ لە وتووێژی مێژووی زارەکیی ئێرانی هاروارد دەگەڵ فاتمەی پاکڕەواندا ببینرێ. وەرگێڕاوی فارسیی ئەم وتووێژە، لەژێر ناوی **بیرەوەرییەکانی فاتمەی پاکڕەوان** دا چاپ کراوە. گێڕانەوەی داستانیی ئەم کۆبوونەوەیە دەکرێ لە **گیرانی هووەیدا** بە قەڵەمی سەعیدەی پاکڕەوانیشدا ببینرێ. لە هەردووکی ئەم سەرچاوانەدا ئیددیعا کراوە کە پاکڕەوان دژی گیرانی هووەیدا بووە.

** شا تەنانەت لە وەڵام بۆ مێژووشدا خۆ لە قبووڵکردنی هەرچەشنە بەرپرسایەتییەک بەرامبەر بەگرتنی هووەیدا دەبوێرێو دەڵێ: '[ئەزهاری]یش هەوڵی دا بەڕێگایەکدا نەیارەکان ئارام بکاتەوەو پێش هەموو شتێک بڕیاری دا دوازدە کەس لە کەسایەتییەکان یەک لەوان هووەیدا بگرێ." (٤٠٢×).

ئەوانی دیکەی لە ژوورەکە دەرکردوەو وتووێژەکەی لە خۆبەخۆیایەتیدا درێژە داوە.[48] ئەوەی لەو چەند ساتەدا لە نێویاندا گوزەراوە ڕوون نیە.

دیارە هووەیدا تەنانەت پێش وتووێژی تەلەفۆنی دەگەڵ شاش، هێندێ نیشانەی لە دەستدا بوون کە شا لە فکری گرتنیدایە. یەکەمین نیشانەی ڕاستەوخۆی ئەو گۆڕانەی فکری شای لە دیدارێک دەگەڵ ڕەزای قوتبیدا هاتە دەست. سێ حەوتوو پێش ئەو کۆبوونەوەیە کە سەرەنجام چارەنووسی هووەیدای تێدا ساغ بۆوە، شەوێکیان لە ماڵی دوکتۆر فریشتەی ئینشا، ڕەزای قوتبی ڕووی کردە هووەیداو گوتی ڕەنگە تەنیا ڕێگای دەرچوون لە قەیران‌و بنبەستی ئێستا "دروست‌کردنی تریبوونێک بێ کە لەودا ڕێبەرانی ڕێژیم بتوانن دیفاع لە ڕابردووی خۆیان بکەن‌و وەڵامی ئەو پرسیارانە بدەنەوە کە لە بارەی رابردوویانەوە لە مێشکی خەڵکدا هەن."[49] هووەیدا، لە حاڵێکدا تەواوی ئەو ماوەیە پیپەکەی بە دەمەوە بوو، بە وردی گوێی بۆقسەکانی قوتبی ڕاگرت. قسەکانی قوتبی تەواو بوون‌و هووەیدا وەڵامێکی نەدایەوە. بە بێ‌موبالاتی شانی هەڵتکاندو بێدەنگییەکی مانادارى هەڵبژارد.

* * *

سەرەنجام ئێوارەی ڕۆژی حەڤدەی خەزەڵوەر، شا زەنگی بۆ هووەیدا لێدا. ئەو ڕۆژانە هووەیدا زۆرتر لەماڵی دایکی بوو. شا گوتی: "بۆ پاراستنی ئەمنیەتی ئێوە،دەستوورمان داوە چـەند ڕۆژێک بتان‌بەنە شوێنێکی ئەمن."[50] دیارە لە چەند حەوتوو پێش ئەم وتووێژەوە، هووەیدا بەکردەوە لە ماڵێ زیندانی بوو. پارێزەرەکانی دەستووریان پێ‌بوو نەهێڵن بچێتە فڕۆکەخانەی مێهراباد.[51]

دەمەساتێک دوای وتووێژە کورتەکە دەگەڵ شا،هووەیدا زەنگی بۆ ماڵی بنەماڵەی ئینشا لێ‌داو داوای لە دوکتۆر فریشتەی ئینشاو دایکی کرد هەرچی زووە بێنە ماڵی دایکی هووەیدا. دوکتۆر فریشتەی ئینشا دەڵێ: "کاتێک وەژوور کەوتین، ئاغا لەنێو ژوورەکەدا پیاسەی دەکرد. تووڕە دیار بوو. گوتی شا زەنگی بۆ لێ‌داوەو گوتوویەتی بەزوویی دێن بۆ گرتنی. پێم‌گوت دەبێ هەرئێستا ڕابکەی. گوتم ترومبێل حازرە. جێگای ئەمنیشت بۆ پەیدا دەکەم. پێکەنینێکی تاڵی هاتە سەر لێوان‌و بە ڕاوێژێکی جەفەنگاوییەوە پرسی،"لە

کەنگێوە بوویە سیاسەتمەدار؟" ئەمجار هووەیدا هۆی سەرەکیی دیدار دەگەڵ مریەم‌و دوکتۆر فریشتەی ئینشای هێنایە گۆڕێ. گوتی: "دەمەوێ لە نەبوونمدا دایکم بە ئێوە بسپێرم." چاوی پڕ ببوون لە فرمێسک. فریشتەو مریەمیش خەریک بوو بگرین. دوکتۆر فریشتەی ئینشا دەڵێ: "کۆڵەگرووم دە ئەوکێ مابوو. بەوحاڵە، هەوڵم دا بە ورەیەکی باشەوە بڵێم، نیگەران مەبە. گوتم وەک دایکی خۆم ئاگام لێی دەبێ."[٥٢] دوکتۆر فریشتەی ئینشا دەگەڵ هەموو مەترسییەک کە هەڕەشەی لە خۆی‌و بنەماڵەکەی دەکرد ئەو بەڵێنەی بردە سەر.

دەوری سەعات سێی پاش نیوەڕۆ،چەند سەعاتێک دوای تەلەفۆنی شا،دوو فەرماندەری سوپا، بە دوو ترومبێلی بێنزی ڕەنگ‌تاریکەوە چوونە حەوشەی ماڵی دایکی هووەیدا. لەیلای ئیمامی‌و هێندێکی دیکە لە دۆستانی هووەیدا لەسەر داواو پێشنیاری خۆی، هاتبوونە وێ. هووەیدا بە تایبەتی دەیەویست ناسری یەگانە،کە دۆستی جێگای متمانەی خۆی و وەختێکیش سەرۆکی دیوانی بەرزی وڵات بوو، لە ساتەوەختی گیرانیدا لە ماڵی دایکی هووەیدا بێ. دەیەویست یەگانە شاهیدی گیرانەکەی بێ.[٥٣]

لەیلا،هەروەک ڕەفتاری هەمیشەی بوو،سەرکێشیی دەنواندو ئەمجارە بەربووە گیانی ئەو دوو مەئموورە داماوە کە هاتبوون هووەیدا بگرن. دەیگوت: "گووتان کردە ئەم وڵاتەو ئێستاش هاتوون ئەم بەستەزمانە دەکەنە قوربانی." هووەیدا لەژێر مێزەکەوە،نووکە لاقێکی لە لاقی لەیلا دا. دەیەویست ئارامی بکاتەوە.[٥٤] بەڵام لەیلا ئارامگرتنی نەبوو. فەزایەکی زۆر ئاڵۆز بوو. لەو نێوەدا هووەیدا ڕووی کردە فەرماندەرەکانی سوپاو پرسی داخوا دەتوانێ بە ترومبێلی خۆی بچێتە زیندان. دەیەویست بەلاقی خۆی بچێ،نەک بە گیراوی ماڵی دایکی بەجێ بێڵێ. ئەو فەرماندەرانەی بە نوێنەرایەتیی فەرمانداری نیزامی هاتبوون هووەیدا بگرن وەڵامیان دایەوە کە ناتوانن لەو بارەیەوە بڕیار بدەن. گوتیان دەبێ لە کاربەدەستانی سەرەوەتر بپرسن. پرسیاریان کردو وەڵام هاتەوە کە هووەیدا دەتوانێ بە پەیکانەکەی خۆی بچێتە زیندان. لە پێشدا چەمەدانێکی چووکەڵەی ئامادە کردبوو. چەند دەست لباس،هێندێ لەو دەرمانانەی بەکاری دێنان‌و چەند کتێبێکی تێدا بوون. ئەمجار بە تاقی تەنیا،سواری پەیکانە شینە ناسراوەکەی خۆی بوو و لەحاڵێکدا دوو بێنزی ڕەش ئیسکۆرتیان دەکرد، ئەو بۆ دواجار ماڵی دایکی بەجێ هێشت.

هەرئەو شەوە زەنگی بۆ بنەماڵەی ئینشا لێداو داوای لێکردن سبەینێ دایکی بۆ چاوپێکەوتنی بەرنە زیندان. لە خانوویەکی ئەمنی ساواک، لە شەقامی فریشتە لە شیمالی تاران زیندانی بوو. ئەو ماڵە جگە لە چەند پارێزەرو هووەیدا کەسی لێنەبوو. ڕۆژی دواتر دایکی هووەیدا، دەگەڵ دوکتۆر فریشتەی ئینشا چووە سەردانی کوڕەکەی. جارێکی دیکەش، دوای چەند حەوتوو،ئەو دایکو کوڕە یەکتریان دیتەوە. هەردوو دیدارەکە کورت بوون. هەردوو جار دایکی هووەیدا دەگریا. هەردووک جار هووەیدا زۆری هەوڵ دەدا بە دەماغو هیوادار دیاری بکا. دەیەویست هەرچۆنێک بێ دڵی دایکی ئارام بکاتەوە، بەڵام دایک ئارام نەدەبۆوە. دیارە نیگەرانیو خەمۆکیی ئەفسەرولملووک تازە نەبوو. لەو ڕۆژەوە کە مەنسوور تێرۆرکرا، دایکی هووەیداش نیگەران بوو کە کوڕەکەشی دواڕۆژێکی خوێناویی هەبێ.[٥٥]

بنەماڵەی هووەیدا بە ئازادی لە زیندان سەریان دەدا. زۆریان هەوڵ دەدا ژیانێکی تا ڕادەیەک ئاسوودەی لە زیندان بۆ پێک بێنن. بەڵام هەتا دەهات هووەیدا زیاتر ناڕەحەتو خەفەتبار دەبوو. هەمیشە خواردنیان لە ماڵێرا بۆ دەبرد. نانی نیوەڕۆی دوکتۆر فریشتەی ئینشا سازی دەکردو نانی شەویشی لەیلا. هووەیدا دەستی بە تەلەفۆنیش ڕادەگەیشت. دەیتوانی دەگەڵ هەرکەس پێی خۆش بێ قسە بکا. هەمیشە دەگەڵ دۆستانو هاوکارانی پێشووی،و جاری وابوو تەنانەت دەگەڵ ئەندامانی بنەماڵەکانیشیان، لە پێوەندیدا بوو.

چەند ڕۆژ دوای دەستپێکردنی دەورانی زیندانەکەی،هووەیدا لە ڕێگای دوکتۆر فریشتەی ئینشاوە پەیامێکی بۆ شا نارد. دەیەویست بزانێ "سیناریۆ چیە؟"و چ کەسانێک خوازیاری گیرانی وی بوون، شا هەرگیز بۆخۆی وەڵامێکی پەیامی هووەیدای نەدایەوە. بەڵام لە ڕێگای فەریدوونی جەوادییەوە، کە لە باوەڕپێکراوانی شاژن بوو، پەیامێک بۆ هووەیدا ناردرا. لە پەیامەکەدا هاتبوو کە سیناریۆیەک لە گۆڕێدا نییەو پاڵەپەستۆ بۆ گیرانی هووەیدا نەک لەلایەنێکو قۆڵێکەوە بەڵکوو لە هەمووانەوە بووە.٥٦

جگە لە ئەندمانی بنەماڵەکەی، هووەیدا لە زیندان بە ڕێکوپێکی دەگەڵ تیمسار موقەددەم، کە لەو کاتەدا سەرۆکی ساواک بوو،دیداری دەکرد. لەو وتووێژانەدا کە ئەودەم لە نێوان دەوڵەتو قۆڵە جۆراوجۆرەکانی نەیاراندا هەبوون،موقەددەم نەخشێکی سەرەکیی لە ئەستۆ بوو. هەرلەو کاتەدا، حەوتووی جارێک دەچووە سەردانی هووەیداو

ئەوی لە ئاڵوگۆڕەکانی کۆمەڵ ئاگادار دەکرد. ڕەنگە هەر بەهۆی ڕاپۆرتەکانی موقەددەمەوە بووبێ کە هووەیدا هەتا ڕۆژی هاتنەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی ڕوودانی کۆدیتایەکی سەربازیی بە شتێکی حەتمی دەزانی. دیارە بیرەوەریی کۆدیتای ٢٨ی گەلاوێژ ئەو چاوەڕوانییەی هووەیدای بەهێزتر دەکرد.[57]

ئەوەندەی ئێمە بزانین،کەسێکی دیکەش لە زیندان چووە سەردانی هووەیدا. ئەو ناوی یووری لوبڕانی بوو کە بەکردەوە باڵیۆزی ئیسڕائیل لە ئێران بوو. دیارە ئیسڕائیل لە ئێران باڵیۆزخانەی ڕەسمیی نەبوو، بەڵام دەفتەری [پاراستنی] قازانجەکانی "لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە لە هەموو بوارێکی ئەسڵیدا، وەک باڵیۆزخانەیەک حیساب دەکرا."[58] لە سەرەتای دەیەی پەنجادا، سەرۆکایەتیی دەفتەری ئیسڕائیل لە ئەستۆی لوبڕانی بوو کە پێوەندییەکی تایبەتیو نیزیکی دەگەڵ هووەیدا پەیدا کردبوو. نەک‌هەر بۆ زۆربەی میواندارییەکانی شەوانەی هووەیدا بانگهێشتن دەکرا،بەڵکوو بە ڕێک‌وپیکی لە دەفتەری سەرۆک‌وەزیریش دیدارو وتووێژی دەگەڵ دەکرد. لە بارێکەوە،لوبڕانی تەنیا هەڵواردنی قاعیدەیەک بوو کە هووەیدا بۆخۆی لە سەردەمی سەرۆک‌وەزیرییەکەیدا جێگیری کردبوو. هەروەخت باڵیۆزێک لە وڵاتێکی دەرەوەڕا دەهاتە دیداری هووەیدا،ئەو جەختی دەکردەوە کە یەکێک لە سکرتێرەکانی لە کۆبوونەوەدا ئامادە بێ. تەنیا هەڵواردن لوبڕانی بوو.[59] کاتێک لەو بارەیەوە لە لوبڕانیم پرسی،وەڵامی دایەوە: "ئەوەندەی بۆخۆم دەمزانی، هووەیدا هەڵواردنێکی بۆمن دانەدەنا." هەرلەو کاتەدا، دەیگوت هەمیشە هەستی کردوە پێوەندییەکی تایبەتیی دەگەڵ هووەیدا هەیە. دەیگوت: "هەرلەبەر ئەو دۆستایەتییە بوو کە وەختێک کەوتە زیندان، ئەمنیش لە هەموو توانای خۆم کەلکم وەرگرت بۆ ئەوەی پێش دەرچوون لە ئێران، جارێک لە زیندان چاوم پێی بکەوێ‌و خواحافیزیی لێ‌بکەم."[60]

لە دەورانێکدا کە هووەیدا هێشتا لە زیندانی شادا بوو، دەوری سێ‌حەوتوو پێش گەڕانەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی بۆ ئێران، کاربەدەستانی فەڕانسە جارێکی دیکە لەڕێگای کەسێکی باوەڕپێکراوەوە پێوەندییان دەگەڵ دوکتۆر فریشتەی ئینشا گرت‌و داوایان لێ-کرد ڕەزامەندیی هووەیدا بۆ ئۆپێڕاسیۆنێکی کۆماندۆیی وەربگرێ. قەرار بوو کەسێک بەندییەوانەکانی هووەیدا بە کۆمەگی دەرمانێکی تایبەتی دەخەو بکا. ئەودەم گرووپێک کۆماندۆی بەکرێگیراوو بژاردەی ئەمریکایی هووەیدای لە زیندانەوە بەرێتە فڕۆکاخانەو

بە فرۆکەیەکی تایبەتی لە ئێرانی بەرێتە دەر. دەیانگوت تەنانەت پێش ئەوەی کاربەدەستانی ئێرانی پێ‌بزانن کە هووەیدا لە زیندان ڕای‌کردوە ئەو لە دەرەوەی ئێران دەبێ. هووەیدا گوێی بۆ وردەکاریی پڕۆژەی فەڕانسەییەکان ڕاگرت‌و ئەمجار بە پێکەنینێکی تاڵەوە گوتی: "وا دیارە فیلمی جیمزباندی‌یان زۆر دیوە."[61]

بەڵام ڕۆژێک کە هووەیدا لە موقەددەمی بیست کە شاو شاژن بە زوویی ئێران بەجێ دێڵن ورەی بە جارێک دابەزی. ئیدی، ئاسۆ بە تەواوی لێڵ‌وتاریک دیار بوو. هووەیدا پێش ئەو کاتە هەمیشە پێوەندی دەگەڵ شاو شاژنی لە بنەماڵەکەی قەدەغە کردبوو. بەڵام کاتێک حەوتوویەک پێش ڕۆیشتنی شا لە ئێران، موقەددەم خەبەری ئەو سەفەرەی بە هووەیدا دا، نەک‌هەر نیگەرانییەکەی دووچەندان بوو، بەڵکوو ئەمجار، وەختێک دوکتۆر فریشتەی ئینشا پێشنیاری کرد کە پێوەندی بە بنەماڵەی پادشایەتییەوە بگرێ‌و داوایان لێ‌بکا کاتی چوونەدەر لە ئێران هووەیداش دەگەڵ خۆیان بەرن، هووەیدا بەربەرەکانی‌و موخالەفەتێکی نەکرد. تەنیا بەوەندە وازی هێنا کە گوتی: "پێوەندی بگرە، بەڵام بزانە کە وەڵامیشت نادەنەوە."[62]

بەڕێکەوت بۆچوونەکەی ڕاست دەرچوو. دوکتۆر فریشتەی ئینشا چەندین جار، بە تایبەتی لە ڕێگای فەرەیدوونی جەوادییەوە، هەوڵی دا چاوی بە شاژن بکەوێ. هەموو هەوڵەکانی بێ ئاکام بوون. پەنای بۆ چەند واسیتەی دیکە بردو ئەوانیش هیچیان سوودیان نەبوو. وەختێک هووەیدا بیستی بنەماڵەی پادشایەتی حازر نەبوون فریشتە ببینن، لەنەکاو حاڵەتێکی ناهومێدی‌و دڵساردی بەسەر ڕوخساریدا زاڵ بوو. گوتی: "ئەگەر ڕۆژێک لە تۆیان پرسی لەم لەحزەیەدا چ هەستێکم هەبوو، بڵێ،"J'ai ete ecoeure" واتە حاڵەتێکی پڕ لە بێزاریی هەبوو."[63]

شا لەحاڵێکدا چاوی پڕ لە فرمێسک بوون،٢٦ی بەفرانباری١٣٥٧(١٩٧٩) ئێرانی بەجێ - هێشت. هەواڵی سەفەری شا خۆپێشاندانێکی پڕشۆرو بەڕواڵەت خۆڕسکی لە تاران وەڕێ خست. وا دیار بوو هەمووان دەیان‌زانی بەم سەفەرە، تۆماری تەمەنی بنەماڵەی پەهلەوی تێکەوە دەپێچرێ. گەلاوێژی ١٣٥٦، سالیڤان پێش‌بینیی کردبووکە، "پاڵەپەستۆی دێموکڕاسیی ڕاستەقینە لەوانەیە پێکهاتەی کۆمەڵی ئێران لەبەر یەک هەڵ- وەشێنێ...پێشتریش ئاڵوگۆڕێکی وەک ئەوە لە ئێران ڕووی دابوو،و هەموو جارێ ئەمریکا کۆمەگی کرد بۆ ئەوەی "ئەمنیەتی نێوخۆیی" بەرقەرار بکرێ. ئەگەر قازانجی خۆمان لە

مانەوەی شادا دەبینین،...دەبێ بە وردی بزانین لەوبارەیەوە ئێمە چیمان لە دەست دێ."[٦٤] بەڵام بە ڕواڵەت ئەمریکا گەیشتە ئەو ئاکامە کە مانەوەی شا ئیدی دەگەڵ قازانجەکانی تێکەڵ نیە. دوای ئەوە نەک‌هەر هەنگاوێکیان بۆ کۆمەگ بە شا هەڵ-نەهێنایەوە، بەڵکوو لەجێدا تاقە سیاسەتێکیشیان بەڕێوە نەدەبرد. هێندێک لایەنگری سیاسەتی سەرکوت بوون. هێندێکی دیکە، وەک سالیڤان دایم پێشنیاریان بە شا دەکرد دەوڵەتێکی "ائتلافی" بێنێتە سەرکار.[٦٥] جگەلەوە، هەر ئەم سالیڤانە هەرنەبێ لە بەفرانباری ١٣٥٧ەوە گەیشتبووە ئەو ئاکامە کە ئەمریکا دەبێ شا وەلا بنێ. دەیگوت،"دەبێ شا لەبیر خۆمان بەرینەوەو وەدوا قازانجی نیشتمانیی خۆمان بکەوین."[٦٦] لە ڕاستیدا دەتوانین بڵێین هەر لە سەرماوەزی ساڵی پێشترەوە سالیڤان گەیشتبووە ئەو ئاکامە کە شا جگە لە بەجێ-هێشتنی ئێران چارەیەکی نیە. دەیگوت ڕەنگە لەم ڕێگایەوە، "بکرێ ڕواڵەتی قانوونی بنەڕەتی بپارێزرێو هێزەکانی سوپا بـــە دەست‌لێنەدراوی بمێننەوە."[٦٨]

شا لە ٢٦ی بەفرانباردا، ڕاست ڕۆژێک دوای دانی متمانەی مەجلیس بە کابینەی شاپووری بەختیار، لە ئێران چووە دەرێ. بەختیار تەمەنێک لە بەرەی نیشتمانیدا دژی شا خەباتی کردبوو،و کاتێک بووە سەرۆک‌وەزیر کە شان‌وشکۆو دەسەڵاتی سیاسیی ئەو پۆستە تەنیا خەرمانەیەکی کەمڕەنگی لێ‌مابۆوە. لە ڕاستیدا هەر لە ڕۆژی یەکەمی دەسەڵاتی بەختیارەوە،دیار بوو کە زۆری شانسی سەرکەوتن نیە. هێزە عورفییەکانی کۆمەڵ پشتیوانی‌یان لێ‌نەکرد. بەرەی نیشتمانی ئەوی لە ڕیزەکانی دەرکردو سوپاش متمانەیەکی پێی نەبوو. جگەلەوە، لە سەرەتای فیوریەوە باڵیۆزخانەی ئەمریکاش بۆچوونی خۆی لە بارەی دواڕۆژی ئێرانەوە گۆڕی‌و گەیشتە ئەو ئاکامە کە، "بە لێکدانەوەی ئێمە، بزووتنەوەی ئیسلامیی شیعەکانی ئێران، بە ڕێبەرایەتیی ئایەتوڵڵا خومەینی،زۆر ڕێکخراوتر، ڕووناکبین‌ترو دژەکۆمۆنیست‌تر لەوەیە کە نەیارانی ئیسلام تائێستا بە ئێمەیان گوتبوو. دوور نیە لە درێژەی حکوومەتکردندا، جۆرێک یەکیەتی‌و هاوکاری لە نێوان هێزە ڕووناکبیرییە ڕووحانی‌و ناڕووحانییەکاندا پەیدا بێ‌و بەرهەمی ئەوجۆرە دێموکڕاسییەش، دەتوانێ شتێکی وەک دێموکڕاسیی ڕۆژئاوایی بێ."[٦٨]

بەختیار لە یەکەمین حەوتووی حکوومەتی خۆیدا، ساواکی هەڵوەشاند. بەڵام ئەوەی بە ڕاستی بە نیشانەی کۆتایی سەردەمی پەهلەوی‌و سەرۆک‌وەزیریی بەختیار دەژمێردرا، "بەیاننامەی بێلایەنیی سوپا" بوو. دەزانین کە ڕۆژی٢٢ی ڕێبەندان دیدارێکی گرنگ لە

نێوان قەرەباغیو بەختیارو بازرگاندا ڕووی دا. لە ڕاستیدا قەرەباغی پاش چوونەدەر لە ئێران هەمیشە بە ڕاشکاوی جەختی دەکردەوە کە ڕاگەیاندنی بێلایەنیی سوپا لە کۆبوونەوەی فەرماندەرانی سوپادا پەسند کراو هیچ زەمینەیەکی دیکەی نەبوو. بەڵام بەڵگەکانی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ئێران داستانێکی دیکە دەگێڕنەوە. بەپێی ئەو بەڵگانە، ئێوارەی یازدەی فێوریە،قەرەباغی،سەرۆکی ستادی سوپا،بەختیار سەرۆکوەزیر،و بازرگان یەکتریان دیتو "بڕیار درا قەرەباغی هێزەکانی سوپا لە تاران بەرێتە دەرو شار بداتە دەستی هێزە شۆرشگێڕەکان."[٦٩] بەمجۆرە، هەنگاوی یەکەم بەرەو پووچەڵ-کردنەوەی سوپاو هاتنەسەرکاری ڕووحانییەکان هەڵێنرایەوە.

بە ڕاگەیەندرانی بێلایەنیی سوپا، سەربازان یان لە پاسگاو سەربازخانەکان هەڵاتن، یان ئەگەر لە شەقامەکان بوون گەڕانەوە سەربازخانەکان. لە تەواوی ئەو دەورانەدا هووەیدا هێشتا چاوەڕێی کۆدیتایەکی سەربازی بوو. دیارە دواتر دەرکەوت چاوەڕوانییەکەی تەواو دۆنکیشۆتانەش نەبووە. ڕۆژی دوای ڕاگەیاندنی بێلایەنیی سوپا،ڕاست چەند سەعات دوای ئەوەی زۆر لە سەرانی سوپا گیرابوون، باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە تاران تەلگرافێکی لە کۆشکی سپی وەرگرت. دەوڵەتی ئەمریکا لەو ڕێگایەوە ڕەزامەندیی خۆی دەگەڵ کۆدیتایەکی سەربازی لەلایەن سوپاییانی ئێرانەوە ڕاگەیاند.[٧٠] ڕاستییەکەی ئەوە بوو کە پێشتر،هەرئەم کۆشکی سپییە،ژەنڕاڵ هوویزەری ناردبووە ئەم وڵاتە تا سوپای ئێران لە کۆدیتا بە دیفاع لە شا دوور بخاتەوە. بە فەرماندەرانی گوتبوو ئەمریکا کۆدیتایەکی وا تەحەممول ناکا.[٧١] دیارە بڕیاری تازەی ئەمریکاش وەک زۆر لە سیاسەتەکانی شا خۆی، کەپەنکی پاش بارانە بوو.

بەڕاگەیەندرانی بێلایەنیی سوپا، نیگابانەکانی هووەیدا کە هەموویان ئەندامی ساواک بوون لە ترسی گیانی خۆیان هەڵاتن. پێشنیاریان بە هووەیداش کرد هەڵێ. بۆ ئاسانکردنی کارەکەی سویچی ترومبێلێکو دەمانچەیەکیشیان دایە.[٧٢] هووەیدا گوێی نەدایە پێشنیاری نیگابانەکان. لە جیاتی ڕاکردن،زەنگی بۆ دوکتۆر فریشتەی ئینشا لێداو گوتی دەیەوێ خۆی تەسلیمی کاربەدەستانی تازە بکاو داوای لە فریشتە کرد ئەو کارە ڕێک بخا. لە پێوەندی دەگەڵ ئەم بڕیارەدا هووەیدا زەنگی بۆ کەسێکی دیکەش لێدا. حەوتوویەک پێش، لەیلای ئیمامی بۆ چارەسەری ددانەکانی چووبووە پاریس. دوا دیداری دەگەڵ هووەیدا بە قسەلێکهەڵبەزینەوە تەواو ببوو. لەیلا لە ڕووبەڕووبوونەوەی

هووەیدا دەگەڵ شا توورە بوو. دەیگوت ڕووبەڕووبوونەوەکەی شەرمێونانەو زەبوونانەیە. لەحاڵێکدا هووەیدا لە چاوەڕوانی بەولاوە چارەیەکی نەبوو،زەنگی بۆ پاریس لێداو ئەحواڵی لەیلای پرسی. لەیلا کە لە ڕێگای چاپەمەنییەوە ئاگای لە دەنگ‌وباسی ئێران هەبوو وەڵامی دایەوە کە،"لەمن گەڕێ، وەزعی تۆ گرنگە. چۆنی؟" هووەیدا وەڵامی دایەوە کە حاڵی خەراپ نیە، بەڵام نیگەرانی وەزعی وڵاتە. لەیلا پێشنیاری کرد کە هووەیدا لە دەرفەت کەلک وەرگرێو هەتا زووە لە بەندیخانە ڕابکا. هووەیدا پێشنیاری لەیلاشی قبووڵ نەکرد. گوتی "هۆیەک بۆ ترسانم نیە،کارێکم نەکردوە. دەمەوێ خۆم بەدەستەوە بدەم. خەبەر بە دۆستە فەڕانسەییەکانم بدە."[٧٣] و ئەمە دواوتووێژی تەلەفۆنیی هووەیدا بوو.

دوکتۆر فریشتەی ئینشا سەرەنجام توانی دەگەڵ داریووشی فرووهەر، کە لە وەزیرانی کابینەی تازە بوو،پێوەندی بگرێ. بە کۆمەگی وی گرووپێکی پێکهاتوو لە ڕووحانییەک، گاردێکی چەکدار، نوێنەرێکی وەزارەتی داد، دەگەڵ فریشتەی ئینشاو مێردی خوشکی بە دوو ترومبێلی سواری بچنە ڤیلای ساواک لە شیان،لە نیزیک تاران. هووەیدا چەند حەوتووی دوایی لەو خانووەدا بەسەر بردبوو. شەقامەکانی شار هەموو قەڵەباڵغ بوون. خەڵک بە هەژاوی لە پیادەڕۆو شەقامەکاندا دەسووڕانەوە. شۆری بێ‌سەروبەرو تێرۆری لەخۆوەی شۆرش لەهەوادا شەپۆلیان دەدا. لاوان، چەک‌بەدەست سەرمەست لە بادەی سەرکەوتن، ئیدارەی شەقامەکانی شاریان بەدەستەوە گرتبوو. شەوی پێشتر هێندێک لە عەمبارەکانی سوپا پەلامار درابوون‌و ئەو تفەنگ‌و دەمانچەو موسەلسەلە "دەست-بەسەرداگیراو"انەی بە دەست ئەو لاوانەوە بوون هەموو دەسکەوتی ئەو پەلامارە شەوانەیە بوون. گرووپە شۆرشگێڕەکانیش لەو هێرشانەدا بەشدار بوون‌و لەو ڕێگایەوە ڕادەیەکی زۆر چەکیان بەدەست هێنا. یەکێک لەو گرووپانە تەنانەت تانکێکیشی بە "دەسکەوت" گرتبوو،و لە یەک‌دوو ڕۆژی سەرەتای شۆرشدا لەشەقامـــەکانی تاران دەی‌گێڕا. هێزە شۆرشگێڕەکان پەلاماری زیندانەکانیشیان دا. لە شۆرشی فەڕانسەدا،باستیلیان گرت‌و لەوە بەدوا،گرتنی زیندان بوو بە ڕوکنێکی واجبی هەموو شۆرشێک. بەڵام تا شەوی سەرکەوتنی شۆرش کەم‌وزۆر هەموو زیندانییە سیاسییەکانی ئێران لە زیندان ئازاد کرابوون. ئاکامی "گرتنی باستیل" ئەم جارە ڕزگاربوونی ئەو دەستەیە لە سەرانی ڕێژیمی پێشوو بوو کە هەروا لە زیندان بوون. دیارە هەموو ئەو زیندانییانە نەیان‌توانی هەڵێن. بەشێکیان کەوتنە دەستی کۆمەڵانی هەژاوی خەڵک‌و کەوتنە

بەر لێدان‌و جنێوپێدان‌و زۆربەشیان درانە مەدرەسەی "رفاه" کە هەم بنکەی ئایەتوڵڵا خومەینی‌و هەم ناوەندی فەرماندەریی شۆرش بوو.

بڕینی شەقامەکانی تاران‌و گەیشتن بە زیندانی هووەیدا کارێکی هێندە ئاسان نەبوو. دیارە ئەوە کە لە نێو ئەو کۆمەڵەی دەچوون هووەیدا وەربگرن ڕووحانییەکیش هەبوو کاری تێپەڕین لە شەقامەکانی ئاسانتر دەکرد. زۆربەی شەقامەکان سەنگەربەندی کرابوون. لاوانی هەر گـــەڕەکێک،زۆرتر موسەلسەل‌بەدەست،نیگابانیی ئەو سەنگەرانەیان وەئەستۆ گرتبوو. هەتا دەگەیشتنە یەکێک لەو سەنگەرانە ڕووحانییەکەی دەگەڵیان بوو بە پاسدارە خۆکردەکانی شۆرشی دەگوت،"ئێمە لەلایەن ئیمامەوە مەئموورییەتمان هەیە."،و هەرئەو قسەیە بۆکرانەوەی ڕێگاو سەنگەرەکە بەس بوو.

کە گەیشتنە شیان،وەزعەکە نەختێک خەتەرناک دیار بوو. خەڵکی دێیەکە کە خۆشیی شۆرش کەوتبووە کەوڵیان،لە دەوروبەری ئەو ڤیلایەی ساواک کە هووەیدای تێدا بەند کرابوو، خڕ ببوونەوە. وا دیار بوو نازانن کێ لەو چوار دیوارییەدا زیندانییە. بەوحاڵە تووڕە دیار بوون. گۆیا دەیان‌زانی خانووەکە هی ساواک بووەو هەر ئەوە ڕقی هەستاندبوون. دووبارە بە کۆمەگی ئەو ڕووحانییە، بە نێو قەڵەباڵغیی لادێییەکاندا ڕێگایەک کرایەوەو دەرگا ئاسنەکانی ڤیلاشیان هەرچۆنێک بوو کردەوەو چوونە حەوشەی ماڵەکە. جادەیەکی خیزڕێژ دەچووە خانووەکە،و هێشتا نەگەیشتبوونە ئاخری جادەکە کە هووەیدایان دیت. لە هەیوانی پێشەوەی خانووەکەدا تەنیاو بێ‌پارێزەر ڕاوەستابوو. بڵووزێکی یەخەدرێژی خاکی‌ڕەنگ‌و شەڵوارێکی ڕەنگ‌تاریکی دەبەردا بوون. تازە ڕیشی تاشیبوو. بەڕێزەوە دەگەڵ بەندییەوانە تازەکانی بەرەوڕوو بوو و چاک‌وخۆشیی دەگەڵ کردن. گوتی تازەی چا دێم کردوە، بەڵام کەس حەوسەڵەی چاخواردنەوەی نەبوو. زیاتر نیگەران بوون کە هەتا زووە هووەیدا لەوێ‌و لەبەر دەستی دێهاتییە هەژاوەکان بەرنە دەرێ. لە ڕاپەڕیوی‌وهەژانی خەڵک دەترسان. دەیان‌زانی کە هووەیدا گرنگترین زیندانیی شۆرشەو دەیانەویست هەتا زوویە بی‌گەیەننە جێیەکی ئەمن. بەڵام هووەیدا هێندێ فکری دیکەی دەسەردا بوون. دایم جەختی دەکردەوە کە ئەو، داخوازانە خۆی تەسلیمی کاربەدەستانی شۆرش کردوە؛٧٤ بە ڕواڵەت دڵی بەوە خۆش کردبوو کە ئەو ڕاستییە لە هەر دادگایەکی بەویژداندا بە قازانجی تەواو دەبێ‌و گوناحەکانی، هەرچییەک بن، کەم دەکاتەوە.

لە کاتی هاتن بۆ زیندانی هووەیدادا،ئەندامانی گرووپ لە نیزیک ڤیلای ساواک ئامبووڵانسێکیان دیبوو کە لە شەقامێکی دراوسێ ڕای گرتبوو. بە کۆمەگی موسەلسەلی ئەو گاردەی دەگەڵیان بوو، ئامبووڵانسەکەیان بەدەستەوە گرتو بردیانە ژووری ڤیلایەکە. ئەمجار هووەیدایان بانگ کردە نێو ئامبووڵانس. ڕووحانیی گرووپەکە پێشنیاری کرد هووەیدا لە بەتاڵایی نێوان دوو سەکۆی پشتەوەی ئامبووڵانسەکە لەسەر زگ درێژ بێ. گوتی مەبەستی پاراستنی گیانی هووەیدایە. دەیگوت بەمجۆرە ئەگەریش کەسێک لە پەنجەرەوە تەماشای ژووری ئامبووڵانسەکە بکا هووەیدای ناناسێ. دەیگوت ئەگەر لەنێو ئەو خەڵکەدا، کەسێک هووەیدا بناسێتەوە، لەوانەیە نەتوانین پێشی توندوتیژیو پەلاماری خەڵک بگرین. هووەیدا نەچووە ژێر بار. لە جیاتی ئەوە کڵاوشەبکەیەکی ڕەنگ‌تاریکی لەسەر ناو خۆی لە گۆشەی لای چەپی ئامبووڵانسەکەو ئەوەندی کرا دوور لە دەرگاو پەنجەرە حەشار داو فریشتەی ئینشا لە تەنیشتی دانیشتو نوێنەری دادگاش هەر لە پەنای دامەزرا. ئەوانی دیکەش لەسەر سەکۆی بەرامبەریان دانیشتن. تەختی ئامبووڵانس دوو گرووپەکەی لێک جیا دەکردەوە. ڕووحانیی گرووپەکە لە پێشەوەی ئامبووڵانس لە تەنیشت شۆفێرەکە سوار بوو. گرووپەکە پێیان وابوو بوونی ڕووحانییەکە لە تەنیشت شۆفێر ڕێگای پڕ خەتەری گەڕانەوەیان بۆ تەخت دەکا. بە درێژایی ڕێگا لە هەرکوێ ئامبووڵانس ناچار دەبوو ڕاوەستێ،کۆمەڵێک خەڵک دەوریان دەداو هەمیشە چەند چاوی کون‌پشکن بە شووشەی دەرگای پشتەوەی ئامبووڵانسەکەوە دەچەسپانو تەماشای ژوورەوەیان دەکرد. بەڵام هووەیدا کڵاوەکەی هەتا سەر برۆیان هێنابووە خوارو تەواو لە سێبەری فریشتەدا دانیشتبوو. هەربۆیەش لە دەرێڕا نەدەبینراو نەدەناسرا.

ئومێدی گرووپەکە بەوە کە بوونی ڕووحانییەک سەفەرەکەیان بێ‌خەتەر دەکا زۆری نەخایاند. لە نیزیک یەکێک لە سەنگەرەکانی شەقام، لاوانی نیگابانو موسەلسەل‌بەدەست فەرمانی ڕاوەستانیان دا، بەڵام شۆفێرەکە بەوەخت گوێی لێ‌نەبوو و ئەوانیش تەقەیان کردو بە ڕێکەوت تەنیا شۆفێرەکەیان بریندار کرد. دوای ژانەسەرێکی زۆر سەرەنجام گرووپەکە دەگەڵ هووەیدا،گەیشتنە دەفتەری ناوەندیی بەرەی نیشتمانی. دەوڵەتی ئەمریکا لە سەرەتای دەیەی چلەوە هەوڵی دابوو بەرەی نیشتمانی لە ئێراندا بێنێتە سەر کار. خۆش ئەوە بوو ئەو هەوڵانە بە ئاکام گەیشتن،بەڵام نەک لە سەردەمی پادشایەتیی شا، بەڵکوو لەژێر دەسەڵاتی ڕووحانییەکدا.

لە دەفتەری ناوەندیی بەرەی نیشتمانی،ئامبووڵانسی هەڵگری هووەیدایان ناردە كارێژی ژێرزەمین. ئەمجار هووەیدایان خێرا بردە بەشێكی چۆڵی خانووبەرەكە. داریووشی فرووهەر بۆخۆی هاتە پێشوازی زیندانییەكەورەفتارێكی زۆر ڕێزدارانەی دەگەڵ هووەیدا بوو. داوای میوەو شەربەتی كرد. چەند دەقیقە وتووێژی دەگەڵ هووەیدا كرد. هووەیدا سەعاتی دواتری هەر لەو ژوورەدا بەسەر برد. خانووبەرەكە پڕ لە ئەندامانی كۆن‌و نوێی بەرەی نیشتمانی بوو. لە تەواوی ئەوكەسانەی ئەو شەوە لەو خانووە خڕ ببوونەوە،تەنیا ژمارەیەكی كەم دەیان‌زانی كە هووەیدا بە شێوەی كاتی لە ژوورێكی ئەو خانووەدا زیندانییە. لەو ماوەیەدا فرووهەرو دووكەس لە هاوڕێكانی بە مەسەلەی هووەیداوە خەریك بوون. نەیان‌دەزانی ڕادەستی كوێی بكەن. سەرەنجام هاتنە سەر ئەو ڕایە كە بیبەنە مەدرەسەی "رفاه" كە ئیدی بە ستادی فەرماندەریی شۆرش دەژمێردرا. هووەیدا بۆیە پێوەندیی بە فرووهەرەوە گرتبوو كە لە ڕاستیدا دەیەویست خۆی بداتە دەستی دەوڵەتی كاتیی بازرگان. بەڵام فرووهەر، پاش ماوەیەك باس‌و بیروڕاگۆڕینەوە دەگەڵ هاوكارەكانی، سەرەنجام هووەیدای دایە مەدرەسەی "رفاه". لە ڕاستیدا بەوكارە دەسەڵاتی دەوڵەتی كاتی بەتوندی لاواز دەبوو. بە باوەڕی من ئەم بڕیارە بە ڕواڵەت سادەیە، لە دوورەدیمەنی مێژووییدا، بایەخێكی تایبەتیی هەبوو. دەتوانین بڵێین گەرای ئاڵوگۆڕەكانی ئێران لە چەند مانگی دوای شۆرشدا، واتە بە شێوەیەكی ڕوون لاوازبوونی بەرەبەرەی دەوڵەتی كاتی‌و بەهێزبوونی ڕۆژبەڕۆژی دەسەڵاتی ڕووحانییەكان‌و كومیتەكان لەو بڕیارە بە ڕواڵەت سادەیە لەبارەی هووەیداوە گوورا. لە هەمووشی گرنگتر ئەوەیە كە ئەو بڕیارە ڕەنگە لە چارەنووسی هووەیداشدا نەخشێكی یەكلاكەرەوەی گێڕابێ. بەڵام لەو شەوە پڕهەژانەدا مەسەلەی گرنگی فرووهەرو هاوڕێكانی چۆنیەتیی گوازتنەوەی زیندانییەكە بۆ زیندان بوو. هەوا سارد بوو. ئەو گرووپەی هووەیدایان لە زیندانی شیان وەرگرتبوو، دووبارە وەڕێ كەوت. بەفر باریبوو و شەقامەكانی شاری داپۆشیبوو.

كۆمەڵێكی زۆری خەڵك لە شەقامەكانی دەوروبەری مەدرەسەی "رفاه" دەخولانەوە. ئامبووڵانسی هووەیدا بەزەحمەت ڕێیەكی لەو شەقامەدا كردەوەو لە دەركەی ئاسنینی مەدرەسە نیزیك بۆوە. تاوێكی پێ‌چوو تا لە ژووریێ‌ڕا دەرگایان كردەوەو ئامبووڵانس چووە حەوشەی مەدرەسە. دوكتۆر فریشتەی ئینشاو ڕووحانییەكە،دەگەڵ گاردە چەكدارەكە هووەیدایان بردە نهۆمی دووەمی خانووبەرەكە. لە پلیكانان وەسەر كەوتن‌و

گەیشتنە داڵانێکی درێژو تاریک. چەند گڵۆپی کز تەنیا سەرچاوەی ڕووناکایی داڵانەکە بوون. لەوێ لەپشت مێزێکی ڕەنگ‌خۆڵەمێشی کوڕەجحێڵەیەکیان دی کە قاپقاپەیەکی پلاستیکیی دەپێدا بوون‌و موسەلسەلێکی بەدەستەوە بوو. کەمێک ڕیشی هاتبوو. سەروچاوی ناڕێک‌وپێک دیار بوون. لەولای مێزەکە،لە نیزیک ئەو شوێنەی گەنجەکەی لێ دانیشتبوو، لەبەر دەرگای داخراوی ژوورێک کە تا چەند ڕۆژ پێشتر ژووری دەرس-خوێندن بوو،کۆمەڵێک کەوش‌و قاپقاپەی جۆراوجۆر لەسەریەک کەڵەکە کرابوون. هووەیدایان بردە ژوورێکی چووکەڵە لەوبەری داڵانەکە. پەنجەرەکانی ئەو ژوورە بە ڕۆژنامەی کۆن گیرابوون. لە یەکێکیاندا مانشێتی گەورەی ڕۆژنامەی دوێنێ دەبینرا : "کە دێو بڕوا فریشتە دێتە ژوورێ." هووەیدا ئێستا لە خانووبەرەیەکدا دەژیا کە هەر لەو کاتەدا شوێنی ژیانی ڕێبەری شۆرشیش بوو. کاتێک دوکتۆر فریشتەی ئینشا شەکەت‌و ماندووی هەورازو نشێوەکانی ئەو ڕۆژە پرئاڵۆزییە لە دەروازەی مەدرەسەی "رفاە" هاتە دەرێ، گوێی لێ‌بوو کە خەڵک بەسرتە دەڵێن: "ئێستا هووەیدایان هێنا."[٧٥]

فەسڵی پازدەیەم

قازیی شۆرش

ناوی پاکی من، ژیانی هەژارانەم،

شاهیدیم بە دژی تۆ،و پلەو پایەم لە دەوڵەتدا

وا سێبەر دەخەنە سەر شکایەتەکانت

کە لە سێبەری گێڕانەوەکەتدا گیان دەسپێری.

هەرچیت پێخۆشە بیڵێ، درۆیەکانی من لە ڕاستییەکانی تۆ بەهێزترن.

شکسپێر

ئەوانەی لە بەدناوبوون لای نەیارانیان ناترسێن، بوونەوەری زۆر مەترسیدارن. دوای شۆڕش هووەیدا کەوتبووە دەستی کەسایەتییەکی لەو چەشنە. ناوی شێخ سادقی خەڵخاڵی بوو و هەروەک بۆخۆی لە بیرەوەرییەکانیدا دەڵێ لەلایەن نەیارانیەوە بە قازیی پیاوکوژ بەناوبانگ بوو.[1] ڕێکەوتی مێژوو و پێویستیی شۆڕش ئەوی گەیاندبووە جێگەوپێگەیەکی یەکجار گرنگ.

منداڵی لادێ بوو و خوێندەوارییەکی وای نەبوو. هاتبووە قوم تا دەرسی ئایینی بخوێنێ. دەموچاوی خڕی،لێوە دەرپەڕیوەکانی،برۆ پڕپشتەکانی، چاوە چووکەڵەکانی، ڕیشی کە لە چەنەگە دەرپەڕیوەکەی وەدەر دەکەوت،و سەرەنجام مێزەرە قەبەو زەلامەکەی هەموو شێوەی یەکێک لەو سوارانەیان پێ دابوو کە لە زۆربەی مینیاتۆرە ئێرانییەکاندا دەبینرێن. خەڵخاڵی مێشکێکی سادەی هەبوو. هەرلەو کاتـەدا بێباکـو بێپەرواش بوو. هەرئەو سروشتەش کردبوویە یەکێک لە پەیڕەوانی ئایەتوڵڵا خومەینی. کاری وای پێ دەسپێردران کە زۆرتر ئازایەتی‌یان دەویست تا بیرکردنەوە. بۆ نموونە،گۆیا ساڵی١٣٤٢ هێندێک لە مەئمورانی ساواک ویستبوویان یەکێک لە کۆبوونەوەکانی ئایەتوڵڵا خومەینی لە مەدرەسەی فەیزیەی قوم تێک بدەن. ئایەتوڵڵا خومەینییش بە سادقی خەڵخاڵیدا پەیامێکی بۆ ناردبوون. گوتبووی ئەگەر وتار خوێندنەوەکەم لێ تێکبدەن،ئەودەم مێزەرەکەم دەخەمە ژێر چەنەگەمو وەپێش خەڵک دەکەومو دەیانبەمە حەوشەی حەزرەتی مەعسوومە.[2] چەند مانگێک پاش ئەو ڕووبەڕووبوونەوەیە، ئایەتوڵڵا خومەینی لە پێشدا بۆ تورکیەو سەرەنجام بۆ عێراق دوور خرایەوە. خەڵخاڵییش ماوەیەک زیندانی کراو دوایە دوور خرایەوە بۆ دێیەکی دوورکەوتووی ئێران.

لە سەروبەندی شۆڕشدا، خەڵخاڵی بیرەوەریی دوورخرانەوەکەی چاپ کرد. بەرهەمێکی بە ڕاستی سەرسوڕهێنو هەژێنەر بوو. دروشمە دژی ئیستیعمارییەکانی دەگەڵ هێندێک دەنگۆی بێبنەما تێکەڵ دەکردو هەردووکی بە زمانێک کە لە باری شێوەوە لاوازو لە باری ڕاوێژەوە پڕ لە یەقین بوو، تەحویلی خوێنەران دەدا. ئەو قەڵەمگێڕانەی بواری لێکۆڵینەوەی مێژووییشی دەگرتەوە. نامیلکەیەکی پەنجاوهەشت لاپەڕیی لە بارەی کووروشی مەزنەوە نووسی. دەیگوت ئەو لێکۆڵینەوەیەی لە زمانی شادا نووسیوەو ساواک پێشی چاپو بڵاوکردنەوەی گرتوە. دەیگوت ساواک نەی‌دەهێشت بەرهەمی

بیرکردنەوەکانی دەگەڵ خەڵکی خوا بێنێتە گۆڕێ. باوەڕی وابوو کە کووڕووش،لە تاوانبارێکی زگماکـو حیزێکی بێقیمەت بەولاوە شتێک نەبووە. ٣

بەڵام سەیر ئەوەیە خەڵخاڵی، دەگەڵ هەموو ئەو سروشتـو بیروباوەڕە سەرسوڕهێنانەدا، دوای شۆرش، بە فەرمانی ڕاستەوخۆی ئایەتوڵڵا خومەینی، بوو بە سەرۆکی دادگای شۆرشی تاران. دەتوانین ئەو بە یەکێک لە جاڕچییە سەرەکییەکانی تیئۆریی "ئوممەتی شۆرش" دابنێین. جاڕچییانی ئەو تیئۆرییە،توندوتیژیو خوێنڕێژیو تیرۆر وەکـ کەرەسەو ئامرازی پێویستی ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییەکان پەسندو ستایش دەکەن. خەڵخاڵی نەکـهەر لایەنگری ئەو تیئۆرییە بوو،بەڵکوو ئەزموونەکانی منداڵیو گەنجیو دەورانی دوورخرانەوەشی تاڵییەکی ترسێنەریان تێدا پێکـهێنابوو. سێ مانگ لە شۆرش نەگوزەرابوو کە ڕۆژێک خەڵخاڵی، بە شانازیی تەواوەوە، بە ڕۆژنامەنووسێکی گوت تا ئێستا هەرنەبێ چوارسەد کەسی داوەتە دەستەی ئیعدام. هەر لەو وەختەوە لەلایەن نەیارانی کۆماری ئیسلامییەوە ناسناوی "قازیی پیاوکوژ"ی پێبەخشرا.

لە یەکـ قسەدا، خەڵخاڵی،رەنگە لە هەموو کەس پتر سێمبولی توندترین هێزەکانی شۆرشی ئیسلامی بووبێ،و بە ڕێکەوت کاری دیاریکردنی چارەنووسی یەکێک لە لێوەشاوەترینو ئاقڵترین ڕووماکانی ڕێژیمی ڕابردوو بەو سپێردرابوو. ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو دوو کەسە،نوێنگەی ڕووبەڕووبوونەوەی دوو جیهانبینیو دوو شێوەژیانی تەواو دژ بەیەکـ بوو. هەروا بزانە مێژوو وەکـ دەرهێنەرێکی بەتوانا، پوختەی زێدەڕۆترین ڕووما باشو خەراپەکانی ڕێژیمی شکاوو سەرکەوتووی لە بەرامبەر یەکتر دانابوو.

چەندوچۆنی یەکەمین لێپرسینەکان لە نامەیەکەوە تێدەگەین کە هووەیدا بە نهێنی لە زیندانەوە ناردبوویە دەرێ. ڕۆژی دەی ڕەشەمەی١٣٥٧، دوکتۆر فریشتەی ئینشا وەکـ پزیشکی چارەسەری هووەیدا، لە زیندان چووە سەردانی. لە کاتی ئەو سەردانەدا، لەپڕ هەراهەرایەکـ لە جێیەکـ بەرز بۆوە. نیگابانی ژوورەکە بە ناچار لەحزەیەکـ لە چاوەدێریی هووەیداو میوانەکەی غافڵ بوو و هووەیدا لەو تاقە لەحزەیە بەهرەی وەرگرتـو نامەیەکی وەدەست فریشتە دا. فریشتەش بە تەڕدەستی نامەکەی لە سینەبەندەکەی هاویشت. بۆخۆی دەڵێ،"ئارەقێکی سارد بە سەروچاومدا دەهاتە خوار، وا هەژابووم دڵم تەپەتەپ لێی دەدا." دیدارەکەیان یەکـدوو دەقیقە زیاتری نەمابوو.

دوکتۆر ئینشا کیفی پزیشکییەکەی هەڵگرت خواحافزیی لە هووەیدا کردو بە ئارامی چووە حەوشەی مەدرەسەی "رفاه". دەرگای چوونەدەر چەند هەنگاوێک دوورتر بوو، بەڵام دەڵێ لە پێش چاوم لەوسەری دنیا بوو. هەستی بە مەترسی دەکرد. دەیەویست چەندی بکرێ زووتر لەو نێوە دوور کەوێتەوە؛ هەر لەوکاتەدا نەیدەویست بە پەلەپەلێکی نائاسایی،شکـو گومان بۆ نیگابانەکان دروست بکا. دوو هەنگاو پتری بۆ دەرگا نەمابوو کە لەنەکاو دەنگی نیگابان لەپشتەوە بەرز بۆوە: "خانم دەچیە کوێ؟" دوکتۆر ئینشا ئاوڕی دایەوە. پیرە پیاوێکی موسەلسەلبەدەستی دیت. دەڵێ دەمزانی کە دەبێ هەرچۆن بووە خۆم کۆنترۆڵ بکەم. بەزمانی پڕدەسەڵاتی پزیشکێکی لەخۆڕازی گوتی،"پزیشکم. هاتبوومە سەردانی نەخۆشەکان." پیرەپیاو داوای لێبووردنی کردو دوکتۆر ئینشاش بەرەودەرگا وەڕێ کەوتەوە. دەڵێ: "هەستم دەکرد هەر لەحزەیەک لەوانەیە ئەژنۆکانم لەکار بکەون."[٤]

کاتێک سەرەنجام لە حەوشەی مەدرەسەی "رفاه" دەرچوو، بێهێزیو دڵەخورپەیەکی سوار بوو کە نەیدەتوانی ترومبێل لێخوڕێ. ترومبێلەکەی کە لەونیزیکانە راگرتبوو،هەرلەوێ بەجێ هێشتـو بە تاکسی چۆوە ماڵێو ڕۆژی دواتر بۆ هێنانەوەی ترومبێلەکەی چۆوە دەوروبەری مەدرەسە. کە گەیشتەوە ماڵێ، پێش هەموو شتێک نامەی پڕگنجولۆنجی هووەیدای لە حەشارگە هێنایە دەر. کوتەکاغەزێکی چووکەڵە بوو کە لەودا بابەتگەلێک بە فەڕانسەیی نووسرابوون.* هووەیدا لەوێدا باسی یەکەمین لێپرسینەوەی کردبوو کە هەر ئەو ڕۆژە لێی کرابوو. نووسیبووی بێگومان من لە دادگایەکی ئیسلامیدا دادگایی دەکەن. دەڵێ، "پارێزەر(وەکیل)ێک لە گۆڕێدا نابێ. ڕقیان لە ئێمەیە. پێیان وایە هەرچی ئەوان خۆشیان ویستوە وێرانمان کردوە. هەمووانمان دەکوژن. هەلومەرجەکە زۆر لەوە خەراپترە کە بتوانی بیری لێبکەیەوە. مردن بە بەراورد لەگەڵ ئەم وەزعە کرانەوەیەکە." دادگای خەڵخاڵی نوێنگەی ئەم ڕقو قینە بوو.

* * *

---

* ئەسڵی نامەکە لە لای دوکتۆر فریشتەی ئینشایە. هێندێ بەشی بە باوەڕی خۆی تەواو تایبەتینو بۆ چاپ نابن. دەگەڵ وی ڕێک کەوتین کە دەقی تەواوی نامەکە پێکەوە بخوێنینەوەو ئەمن تەنیا ئەو بەشانە بگێڕمەوە کە ئەو پێی وایە بۆ چاپ دەبن. ڕۆژێک لە پاریس، لە ماڵی دایکی دوکتۆر ئینشا، نامەکەمان پێکەوە خوێندەوە. دوکتۆر فریشتەی ئینشا لە گۆشەیەک دانیشتبوو و بە بیستنی وتەکانی هووەیدا،هێدیهێدی دەگریا.

بەتلێک لە نیوەشەو گوزەرابوو کە هووەیدایان بردە دادگای خەڵخاڵی. چەند ڕۆژێک زیاتری بۆ نەورۆز نەمابوو و هێشتا مانگێکیش بەسەر شۆڕشدا تێنەپەڕیبوو. تاران کە لەوێدا دەتوانی چوار وەرزی ساڵ ببینی دوا شەوەکانی سەهۆڵبەندانی زستانێکی ساردی بەجێ دەهێشت. هووەیدایان لەخەو هەستاند. دەستووریان دا جلەکانی دەبەر بکا. لاوازو ڕەنگپەڕیو دیار بوو.[5] چاویلکە تازەکەی دەچاودا بوون. لە تێکەڵپێکەڵیی یەکەمین ساتەکانی شۆڕشدا چاویلکەکانی لێ ون ببوون. لە دیداری دواتردا داوای لە دوکتۆر فریشتەی ئینشا کرد چاویلکەیەکی تازەی بۆ بە دروستکردن بدا. لەو وێنانەدا کە ڕۆژنامەکان لە یەکەمین دادگای هووەیدایان بڵاو کردنەوە، فریشتە ئەم چاویلکە تازەیەی لە چاوی تۆمەتبارەکەدا دیت.[6] دوو ڕۆژێک دەبوو ڕیشی نەتاشیبوو. ئەو ڕیشهاتنە، سێبەرێکی خستبووە سەر ڕوخسارە ڕەنگپەڕیوەکەی. جگەلەوە، لە چەند حەوتووی دواییدا، دەوری بیست کیلۆ لە کێشی کەم ببۆوە. دەموچاوێکی ڕەقەڵەو حاڵەتێکی داماوی هەبوو. پێش ئەوەی لەو ژووورە دەرسییەی کرابووە زیندان بێتە دەرێ، نیگابانەکان ڕایان گرت هەتا مقەببایەکی دەمل بکەن کە هەردوو ســەری دەزووی تێخرابوو. ئەمە دیاریی شۆڕشی فەرهەنگیی چین بوو. لـــەو ڕۆژە پڕئاڵۆزییانەدا، ڕێبەرانی غەزەب-لێگیراوی حیزبیان، لە حاڵێکدا کڵاوێکی قووچیان لەسەرو مقەببایەکیان لە ملدا بوو، بە شەقامەکاندا دەگێڕانو گاردە سوورەکانیش کە خۆیان بە پارێزەرانی خاوێنیی شۆڕش دەزانی، تفـو لەعنەتیان بۆ ئەو چارەڕەشانە دەناردو هێندێ جار تەنانەت لێشیان دەدانو جنێویان پێدەدان. لە بارەی هووەیداشەوە، هەڵاوەسراوی سووکایەتیو شکاندنی، کوتە مقەببایەک بوو کە بە نارێکی دوو کونی تێکرابوونو مقەببایەکەیان لەحاڵێکدا ناوی وی لەسەر نووسرابوو، بەملەوە هەڵواسی.[7] لیباسی نارێکوپێکی هووەیدا، حاڵەتی سام-گرتوویەکەیو لەهەمووی خەراپتر کاتی نادیاری دەستپێکردنی دادگاکەی، هەموو بەشێک لە هەوڵێکی ڕێکخراوی هەڵسووڕێنەرانی دادگا بۆ سووکایەتیکردن بە زیندانیو تێکشکاندنی گیانی بەربەرەکانی لەودا بوو.

لە ڕوخساری هووەیدادا، وەختی هاتنی بۆ دادگا،دەردەکەوت کە ئەو ڕەفتارە پڕ سووکایەتییە کاری تێکردوە. ئەو بە حاڵەتێکی گێژو وێژو قەڵافەتێکی تەواو شێواوەوە چووە ژووری دادگا. ئارەق نیشتبووە سەر ڕوخساری. ئەو ڕۆژنامەنووسانەی لە کۆبوونەوەکەدا بوون، لە ڕاپۆرتەکانیاندا نووسییان کە وەختێک هووەیدا هاتە ژوورێ، نەیدەزانی لە کوێیەو بۆچی هێناویانەتە نێو ئەو کۆمەڵە خەڵکە.[8] دیارە قەڵافەتی

گرژومۆنی خەڵخاڵی هۆی کۆبوونەوەکەی بۆ ڕوون کردەوە. حاڵاتی هووەیدا هەموو نیشانەی نارەحەتیو پەرێشانیی هەناوی بوون. چاوی ڕەشکەوپێشکەی دەکردو دڵەخورپە لە نێوچاوانیدا دیار بوو. دەوری سێسەد کەس لە ژوورەکەدا خڕ ببوونەوە.٩ کەسی بنەماڵەی تۆمەتبارکراویان دەنێودا نەبوو. جگەلەوە، کەسیش لەو خەڵکانە کە عادەتەن هەر بۆ ئـــەوەی بزانن چباسە دەچنە دادگا لەو کۆمەڵەدا نەبوو. دادگای هووەیدا لەحزەیەکی مێژوویی بوو. ئامادەیی لەو نمایشەدا هەر بۆ بژاردەکانی شۆرش بوو. هووەیدا خێرا چاوێکی بە ئامادەبووانی کۆبوونەوەکەدا گێڕا. تێگەیشت کە تەنیا دووسێ ڕوومای تاڕادەیەک ناسراوی لێن. سەرۆکی دادگای پێشتر دیبوو و دووکەس لە ڕۆژنامەنووسەکانیشی لە سەردەمی سەرۆکوەزیرییەوە دەناسین.

هووەیدایان لەسەر تەنیا کورسیی بەتاڵی ژوورەکە دانا. بە حاڵەتێکی ماتو بێدەنگەوە چووە نێو کورسییەکەوە. هەردوو دەستی لە ڕووی داماوی لەسەر ئەژنۆکانی دانان. بەڵام چەند دەقیقە دواتر دووبارە کۆنترۆڵی بەسەر خۆیدا پەیدا کرد. لە هەموو ژیانیدا بەنەرمیو لەسەرەخۆیی ناوبانگی هەبوو. دەیانگوت لەو ڕێگایەوە لە هەمـــوو تەنگانـــەیەک بـــە سلامـــەتی دەردەچێ. دەورانی درێژی سەرۆکوەزیرییەکەشییان هەر دەبردەوە سەر ئەو سروشتە. داخوا ئەمجارەش دەیتوانی بە پشتیوانیی ئەو بەهرەیە گیانی خۆی ڕزگار بکا؟ وەختێک زانی ئەویان بۆ دادگاییکردن هێناوەتە ئەو ژوورە، خەیاڵی کەمێک ئاسوودە بوو. دەیەویست پێش دەستپێکردنی کاری دادگاکەشی ئاڵۆزو زبری ژوورەکە بە قازانجی خۆی بگۆڕێ. هەمووان دەیانزانی کە ئەو مرۆڤێکی یەکجار بەئەدەبە. ڕووی کردە سەرۆکی دادگاو لەجۆری لیباسدەبەرکردنی خۆی داوای لێبووردنی کرد. گوتی تەنیا لیباسم هەر ئەوەیە کە دەبەرمدایە. ئەمجار بە ڕاوێژێکی پڕگاڵتەوە لێی زیاد کرد کە، "لێرە هەمووکەس ناوی من دەزانێ"و داوای لە سەرۆکی دادگا کرد ڕێگا بدا ئەو مقەببایەی دەملیدایە دەری بێنێ.[١٠] خەڵخاڵی موافەقەتی کرد. ڕۆژنامەنووسێک لە دەرفەت کەلکی وەرگرتو پێش دەستپێکردنی ڕێوڕەسمەکە لە هووەیدای پرسی داخوا نووسەری ڕاستەقینەی بەرەو شارستانەتیی مەزن دەناسێ. دیارە کتێبەکە بە ناوی شاوە چاپ کرابوو، بەڵام هەمووکەس دەیزانی کاری قەڵەمی خۆی نیە. هووەیدا بە پارێزێکی تەواو، لەبن لێوانەوە، جوابی دایەوە ، "لە زمان منەوە مەنووسن،

بەڵام بە کۆمەگی شوجاعەددینی شیفای نووسیبوو."*[11] دیارە ئەو ڕۆژنامەنووسەش وەسبەینیڕا ئەو بابەتەی لە زمانی هووەیداوە گێڕایەوە. هێشتا وتووێژی کورتی هووەیداو ڕۆژنامەنووسەکە تەواو نەببوو کە یەکێک دەستی کرد بە خوێندنی چەند ئایەتی قورئان. "بسم الله الرحمن الرحيم"ێکی گوتو ئایەتێکی قورئانی خوێندەوە. ئیدی ببووە ڕەسمێکی واجیب کە هەموو بۆنەیەکی ڕەسمی بە خوێندنی چەند ئایەتی قورئان دەست پێبکەن. موسوڵمانان لەو باوەڕەدان کە زمانی خودا عەرەبییە. هەروەک لە سەدەکانی نێوەڕاستدا،زمانی لاتینیان بە تەنیا زمانی ڕێگەپێدراوی کلیسا دەزانی. لە وڵاتانی موسوڵمانیش دوعای جۆراوجۆر هەر بە عەرەبی دەخوێنن. دیارە پێیان وایە هیچ کارێکی خوا بێ نهێنیو حیکمەت نیە. ئەوشەوە هووەیدایان بەناوی شەڕکەر دژی خواو "مفســد فيالأرض" دادگایی دەکرد، بەڵام لەنێو ئەو سێسەد کەسەی لە ژوورەکەدا خڕ ببوونەوە،کەمتر کەسێک هەبوو عەرەبی وەک هووەیدا باش بزانێ.

دوای خوێندنی چەند ئایەتی قورئان خەڵخاڵی دەستی بەقسە کرد. ئەویش لە پێشدا بیسمیللایەکی کردو دوایە ڕایگەیاند دادگا ڕەسمییە. دیارە وەختێک وشەی "دادگا"مان بە زماندا دێ، دیاردەیەکی ڕوون، بە هێندێک سروشتی تایبەتییەوە،لە مێشکماندا دەنەخشێ. فەزایەکمان دێتە بەرچاو کە لەوێدا جێی هەرکەس- لەسەرۆکی دادگاوە بگرە تا تۆمەتلێدراوو دادئەستێنو پارێزەرو هەیئەتی مونسیفەو ئامادەبووان-دیاری کراوە. دەزانین کە لە چەندوچۆنی ئەو فەزایەو جێگای هەرکام لەوانەدا،حیکمەتو مانایەک شاراوەتەوە. لەلایەک، سەرۆکی دادگا دادەنیشێ. جێیەکەی عادەتەن لەسەر سەکۆیەکە بەرزتر لەوانی دیکە. ئەم مەودایە،و ئەم بەرەژوورییە هەردووک نیشانەی بێلایەنیو دادپەروەریی خوازانەی سەرۆکی دادگان. جگەلەوە، تۆمەتلێدراوو دادئەستێن

---

* هووەیدا ئەم کتێبەی باش دەناسی. ساڵی١٣٥٤ نووسرابوو،و زۆرجار وەک پڕۆژەیەکی ورد بۆ مەزنایەتیی ئێران کەوتبووە بەر پەسنبێژیی کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێران. قەرار بوو فەرەیدوونی هووەیدا باڵیۆزی وەختی ئێران لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا، کتێبەکە بکاتە فەڕانسەیی. شا بە هۆگەلێک کە زۆر ڕوون نین زۆری پەلە بوو کە کتێبەکە چەندی بکرێ زووتر لە رۆژئاوا بڵاو بێتەوە. فەرەیدوونی هووەیدا کە ڕووناکبیرێکی لێوەشاوە بوو،خاڵە لاوازەکانی کتێبەکەو بە تایبەتی چەندین نموونەی بەرزەفڕییە سەرسوڕهێنەکانی دەناسین. چەندین جار لەو بارەیەوە شکایەتی بردبووە لای ئەمیر عەبباسی برای. هووەیدا لە وەڵامدا دەیگوت: "پێت وانیە بۆخۆشم ئەوانە دەزانم." هەرلەو کاتەدا جەختی دەکردەوە کە دەگەڵ هەموو ئەو خاڵە لاوازانە، کتێبەکە بایەخێکی تایبەتیی هەیە. فەرەیدوونیش دەگەڵ هەموو ئەو ڕەخنانەی لە کتێبەکەی هەبوون درێژەی بە وەرگێڕانی دا.

هەردووک،لە مەودایەکی وەکـیەکدا،بەرامبەر بە سەرۆک دادەنیشن. ئەم مەودا وەک-یەکە، ئەم دوورییە وێکچوویە، بەڕێکەوت نین‌و بایەخێکی سیمبولیکی تایبەتییان هەیە. لەوێدا ئەو نوکتەیە شاردراوەتەوە کە تۆمەتـلێدراوو دادئەستێن، شکایەتکەرو شکایەت-لێکراون‌و هیچیان لە سەرۆک نیزیکتر نین‌و هیچیان ئیمتیازێکی تایبەتییان نیە. حەشیمەتی ئامادە لە دادگاش عادەتەن بە جیاو دوور لە سەرۆکـو دادئەستێن‌و تۆمەتـلێدراوو هەیئەتی مونسیفە ڕادەگرن. لە یەک قسەدا فەزای دادگا فەزایەکی پیرۆزو دوور لە قاووقیژی خەڵکە.

بەڵام لە دادگای خەڵخاڵیدا-و لە داگاکانی دیکەی شۆرشدا- دادئەستێن‌و سەرۆکی دادگاو هەیئەتی چاوەدێری دادگا هەموویان لە پشت یەک مێز دادەنیشتن. هەر وا بزانە کە هەموویان لە یەک ڕیزدان‌و یەکگرتوون‌و تۆمەتـلێدراویش دوژمنی هاوبەشی هەموانەو لە ڕێزی بەرامبەریاندایە. جگەلەوە، هووەیدایان لەسەر کورسییەکی چووکەڵەو ڕاست لەنێو خەڵکەکەداو شان‌بەشانی‌وان دانابوو. لە راستیدا لەپشت ئەو ڕواڵەتە بێ‌پەردەیەی دادگاو لەپشت ئەو گوێ‌نەدانەی بە ڕێوڕەسمە ناسراوە قانوونییەکان، جۆرێک توندوتیژیی خەتەرناک، چەشنێک ڕاگەیاندنی بێ‌قانوونی،و شێوەیەک خوێن‌خوازیی هەژاوی کۆمەڵێکی ڕق‌هەستاو شارابۆوە. لە هەمووی خەراپتر ئەوە بوو کە سزاخوازییشی بە ئاشکرا وەک پەیامی ئاسمانی دەزانی. هەروا بزانە خواو مێژوو ڕەوایی‌و دروستییەکەی‌یان دەستەبەر کردوە. ئیدی لەوە گەڕی کە نێوەرۆکی هەر سزاخوازییەک،کۆمەڵێک تۆمەتەو کاری دادگا دروست ڕاگەیشتن بە چەندوچۆنی هەرکام لەو تۆمەتانەیە. لە قسەو ڕەفتاری خەڵخاڵی دەردەکەوت کە ئەو نەک داوەری لە بارەی ڕاستی‌و ناڕاستیی تۆمەتەکانەوە بەڵکوو تەنیا سزادانی تۆمەتـلێدراو بە ئەرکی خۆی دەزانێ. ڕەنگە هەربۆیەش بووبێ کە مێزێکیان بۆ هووەیدا نەهێنابوو کە بتوانێ بەرگریی خۆی بەرامبەر بە سزاخوازییەکەی لەسەر ڕێک بخا. وا دیارە لە چەندوچۆنی فەزای ئەم دادگایەدا ئەو ئەسڵە گرنگـو خەتەرناکە شاررابۆوە کە لەجێدا تۆمەتەکانی سزاخوازی بەرگری هەڵ‌ناگرن،و نەکـهەر گوناح بەڵکوو سزای تۆمەتـلێدراویش لە پێشەوە دیاری کراوە. ڕنگە هەر لەبەر ئەوەش بووبێ کە هووەیداش بەوپەڕی بێ-موبالاتییەوە گوێی بۆ دەقی سزاخوازییەکە ڕاگرتبوو.

سزاخوازی دژی هووەیدا،بەڵگەیەکی پڕبایەخ بوو. ئەو بەرزترین کاربەدەستی ڕێژیمی ڕابردوو بوو کە کەوتبووە دەستی ڕێژیمی ئیسلامی. پازدە ساڵ لە نێوجـــەرگەی دەسەڵاتدا ببوو. نـاوی ببـووە ئاوەڵدووانەی ناکامیو دەسکەوتەکانی ڕێژیمی پەهلەوی. شۆڕشی ئیسلامی بە پشتبەستن بە دروشمگەلێکی گشتی بە دەسەڵات گەیشتبوو. ڕێبەرانی شۆڕش هیچوەخت وردەکاریی بەرنامەکانی خۆیان شی نەدەکردەوە. دەیانگوت ڕووخاندنی پادشایەتی دەرمانی هەموو دەردە کۆمەڵایەتییەکانە. دەیانگوت باسی وردەکارییەکان دەبێ "بۆ دوای ڕۆیشتنی شا"هەڵگرین. ئێستا کە شا ڕۆیشتبوو و شۆڕش سەر کەوتبوو، دادگا دەرفەتێک بوو تا ڕێبەرانی شۆڕش،ڕەوایی داخوازەکانیان سابیت بکەن. جگەلەوە، پێشێلکردنی مافی مرۆڤ، دادگا سەربازیو ڕواڵەتییەکان لە گرنگترین سکالاکانی خەڵکو دژبەران لە ڕێژیمی پێشوو بوون. شۆڕشی سەرکەوتوو ئێستا دەی-توانی بە نموونەو بەکردەوە، نێوەرۆکی ئەو دادپەروەرییە تازەیە کە مەبەستی بوو بە خەڵکی دنیا نیشان بدا. دەیتوانی ڕابردوو بکێشێتە دادگاو سووچە تاریکەکانی مێژووی هاوچەرخ ڕوون بکاتەوە. بەڵام بەداخەوە هەوای تۆڵە(قصاص)ی بەپەلەو سزای خوێناوی بەسەر زانستو دووربینیدا زاڵ بوو. لە دادگای هووەیدادا نە لە ڕاستییە مێژووییە تازەکانو پێلێنانە سەرسوڕهێنەکان نیشانەیەک هەبوو،نە لە تێگەیشتنی قانوونی. لە جیاتی هەمووی ئەمانە، مانایەکی تازە لە "دادپەروەری" دەرکەوت کە خۆی بە شۆڕشگێڕ دەزانیو ناو دەبرد.

دەقی سزاخوازییەکە ئاوا بوو:

لەسەر بناخەی سزاخوازی،ئەمیرعەبباسی هووەیدا کوڕی حەبیبوڵڵا ژمارەی ناسنامە٣٥٤٢ دەرچووی تاران لەدایکبووی١٢٩٥ وەزیری پێشووی دەرباری شاهەنشاهیی دوابڕاوو سەرۆکوەزیری پێشووتری شای پێشوو خەڵکی ئێران تۆمەتباری بە:

١-بڵاوکردنەوەی گەندەڵی لەسەر زەوی.

٢- شەڕ دەگەڵ خواو جێنشینی ئیمامی زەمان علیەالسلام.

٣-ڕاپەڕین بە دژی ئەمنیەتو سەربەخۆیی وڵات بە دامەزراندنی کابینەگەلی دەست-نیشانکراوی ئەمریکاو ئینگلیس بۆ پشتیوانی لە قازانجی کۆلۆنیالیستەکان.

٤-هەنگاونان بە دژی سەروەریی نیشتمانی، دەستتێوەردانی هەڵبژاردنی مەجلیس،دانان-و لابردنی وەزیران‌و فەرماندەران بە داخوازی باڵیۆزخانەکانی بێگانە.

٥-دانی سەرچاوەکانی ژێرزەوی نەوت،مس،و ئوورانیۆم بە بێگانەکان.

٦-پەرەپێدانی نفووزی ئیمپەریالیزمی ئەمریکاو هاودەستـە ئورووپاییـەکانی لە ئێران لەڕێگای وێران‌کردنی سەرچاوە نێوخۆییەکان‌و کردنی ئێران بە بازاڕی قاڵبوونەوەی کالاکانی دەرەوە.

٧-دانی داهاتی نیشتمانیی بەدەستهاتوو لە نەوت بە شا،فەرەح‌و وڵاتانی سەربە ڕۆژئاواو پاشان وەرگرتنی قەرز بەسوودی زۆرو مەرجە کۆیلەیی‌هێنەکانی ئەمریکاو دەوڵەتانی ڕۆژئاوا.

٨- نابووت‌کردنی کشتوکاڵ‌و لەنێوبردنی دارستانەکان.

٩- بەشداریی ڕاستەوخۆ لە چالاکییە جاسووسییەکاندا بەقازانجی ڕۆژئاواو زایۆنیزم.

١٠- دەستەبەندی دەگەڵ پیلانگێڕان لە سەنتۆو ناتۆدا بۆ سەرکوتی نەتەوەکانی فەلەستین‌و ڤێتنام‌و ئیران.

١١-ئەندامی چالاکی فراماسۆنەکان لە لۆژی فرووغیدا بە پێی بەڵگەکانی بەردەست‌و دان‌پێدانانی خودی تۆمەتبار.

١٢- بەشداری لە ترساندن‌و تۆقاندنی خەڵکی مافخوازدا دەگەڵ کوشتارو لێدان‌و بریندارکردنیان‌و بەرتەسک‌کردنەوەی ئازادییەکانیان بە داخستنی ڕۆژنامەکان‌و سانسۆری چاپەمەنی‌و کتێبەکان.

١٣-دامەزرێنەرو یەکەمین سکرتێری حیزبی ملهوڕی "رستاخیز ملت ایران" (ڕاپەڕینی نەتەوەی ئێران).

١٤- بڵاوکردنەوەی گەندەڵیی فەرهەنگی‌و ئەخلاقی‌و بەشداریی ڕاستەوخۆ لە پتەوکردنی پایەکانی کۆلۆنیالیزم‌و پێک‌هێنانی داوەریی کۆنسوولی بۆ ئەمریکاییەکاندا.

١٥- بەشداریی ڕاستەوخۆ دەگەڵ حەسەنعەلیی مەنسوور لە قاچاغی هێرۆئیندا لە فەڕانسە.

١٦- ڕاپۆرتی ناڕاست بە بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەگەلی دەستنێژو دیاریکردنی سەرنووسەرانی دەستنێژ.

١٧- لەبەر کۆنووسەکانی کۆبوونەوەگەلی هەیئەتی دەوڵەتو ئەنجومەنی بەرزی ئابووریو سکاڵای شکایەتکەرانی تایبەتی یەک لەوان عەلیئەسغەری حاجیسەید جەوادیو بە لەبەرچاوگرتنی ئەو بەڵگانەی لە ساواکو سەرۆکوەزیری بە شاهیدیی دوکتۆر مەنووچێهری ئازموون، مەحموودی جەعفەریان، پەرویزی نیکخوا دەست کەوتوونو پێ-لێنانی تۆمەتبار خۆشی، چونکە ڕوودانی تاوانەکان ئاشکرایە دادئەستێنی دادگای شۆرشی ئیسلامی دەرکردنی حوکمی ئیعدامو زەوتکردنی دارونەداری تۆ لە بارەگای دادگا داوا دەکا.

لە یەکەم ڕوانیندا، دەقی سزاخوازییەکە لەباری جۆراوجۆرەوە سەرنجڕاکێش بوو. لە پێشدا چونکە نێوەرۆکەکەی بە شێوەیەکی بە ڕاستی سەرسوڕهێن، گشتی بووو کەمتر تاوانی ڕوونو تۆمەتی کەسیی تێدا دەبینرا. پاشان چونکە ئەوەی لە سزاخوازییەکەدا نەهاتوە بە ئەندازەی خاڵە زەقەکانی بایەخی سیاسیو مێژوویی هەیە. دەزانین کە لە تەواوی دەورانی چالاکیی سیاسیی هووەیدادا ئەو دەنگۆیە لەسەر زاروزمانان بوو کە ئەو بەهاییە. هەر لەو کاتەدا دەزانین کە لە سەروبەندی شۆرشدا،زۆر بەڵگەی گرنگی ناوەندە بەهاییەکان کەوتنە دەستی کاربەدەستانی کۆماری ئیسلامیو چالاکانی ڕێکخراوی حوججەتییە کە لەکۆنەوە خەبات دژی بەهاییەکانیان لە سەرووی بەرنامەکانی ڕێکخراوی نهێنیی خۆیاندا دانابوو. بە باوەڕی من ئەگەر بەڵگەیەک لەسەر پێوەندیی هووەیدا بە مەزهەبی بەهاییەوە هەبووایە دەبووە بەشێکی گرنگ لە سزاخوازییەکە. سی ساڵ بوو ڕووحانییەکان ڕەخنە لە نفووزی بەهاییزم لە دەوڵەتیان کردبووە یەکێک لە دروشمە بنەڕەتییەکانیان‌و لە هەر دەرفەتێک بۆ ڕەخنە لەو لایەنەی کاری ڕێژیمی شا کەلکیان وەردەگرت. بۆیە ئەگەر لە دادگای کەسایەتییەکی گرنگی وەک هووەیدادا، چووکترین بەڵگەیان بۆ ئیسباتی بەستراوەیی ناوبراو بەو تاقمەوە لە دەستدا بایە،حەتمەن خۆیان لە

بەکارهێنانو جەختلەسەرکردنەوەی نەدەبوارد. جگەلەوە، دەقی سزاخوازییەکە لەبارەی گەندەڵییماڵیی هووەیدا خۆیەوە بە تەواوی بێدەنگەی کردبوو. هووەیدا هەمیشە لە ژیانی سیاسیی خۆیدا شانازیی بەم خاڵەوە دەکرد کە هەرگیز دەستی بە بەرتیلو ماڵی حەرامی بیتالمال ئالوودە نەبووە. سزاخوازی هەرنەبێ لەو بارەیەوە بەنرخ بوو کە نیشانی دەدا بەخۆنازینی هووەیدا بێجێ نەبووە.

بەڵام بناخەی سزاخوازییەکە، لە دروشم بەولاوە نەبوو. زمانو نێوەرۆکەکەی پێکهاتەیەکی نارێک لە وشەو دروشمە چەپیو مارکسیستییەکانو دروشمەکانی لایەنگرانی شۆرشی ئیسلامی بوون. هێرشی پەیتاپەیتای سزاخوازییەکە بۆسەر ئەمریکا، زمانی تایبەتیی بەشێک لە بەندەکانی("بڵاوبوونەوەی نفووزی ئیمپەریالیزمی ئەمریکاو هاودەستە ئورووپاییەکانی...کردنی ئێران بە بازاڕی قاڵکردنەوەی کالا دەرەکییەکان...قەزرووەرگرتن بەنرخی هەورازو گران...دەستەبەندی دەگەڵ پیلانگێڕان لە سەنتۆو ناتۆدا")و سەرەنجام بێدەنگبوونی لە بارەی شووڕەویدا هەموو دەکرا ڕەنگدانەوەیەک لە نفووزی بیروباوەڕەکانی حیزبی توودە بن.

سزاخوازی بۆ ئیسباتی گوناحو تۆمەتەکانی هووەیدا ئاماژە بە دوو جۆر شاهیدو بەڵگە دەکا. لەلایەک پشت بە دانپێدانانی تۆمەتلێدراوو زیندانییەکانی دیکە دەبەستێو لەلایەکی دیکە بە "سکاڵای شکاتکەرە تایبەتییەکان". جارێ دیار نیە پشت بەکام دانپێدانانی "زیندانییەکانی دیکە" دەبەستێ. هەلومەرجی بەدەستهێنانی ئەو دانپێدانانە،و ڕادەی بەکارهێنانی فشاری لەشیو ڕووحی لـــە بەدەستهێنانیشیاندا،بۆ دادگا هیچ مایەی گوێ-پێدان نەبوون.

پاشان ئاماژەی سزاخوازی بە سکاڵای عەلیئەسغەری حاجیسەید جەوادییش بە زۆرهۆ پێویستیی بە لێوردبوونەوەو لێکۆڵینەوەی پتر هەیە. پێش هەموو شتێک چونکە سکاڵای حاجی سەیدجەوادی بەڵگەیەکی قانوونی نەبوو. لە هیچ دادگایەکیشدا سابیت نەببوو. لە ڕاستیدا شتێک نەبوو جگە لە بەیاننامەیەکی سیاسی کە جۆزەردانی١٣٥٦ نووسرابوو و چەند دانەیەکی کەمی لە تاران لێ بڵاو کرابۆوە. دەتوانین نووسینی ئەو بەیاننامەیە بە یەکێک لە هەوەڵین نیشانەکانی زیندووبوونەوەی سەرلەنوێی بزووتنەوەی دێموکڕاتیک لە ئێراندا بزانین. جگەلەوە، حاجی سەید جەوادی بۆخۆی دەڵێ مەبەستی لە نووسینی ئەو دادخوازییە،"لە راستیدا هێرش بۆ سەر شا بوو. بەڵام لە ساڵی١٣٥٦دا هێشتا هێرشی

ڕاستەوخۆ بۆسەر شا دەرەتانی نەبوو."[١٣] و هەربۆیە هووەیدا لە جیاتی شا کەوتە بەر پەلامار.

دیارە هەرلە کاتی دادگاشدا حاجی سەید جەوادی دەیزانی مەبەستیان تەنیا ئەوەیە کەلکی خەراپ لە "دادخوازی"یەکەی وەربگرن. هەربۆیەش بانگیان کردبوو تا لە کۆبوونەوەکانی دادگادا بەشدار بێ. بەڵام حاجی سەید جەوادی نەچووە ژێربار. ئەو دەڵێ شێوەی کاری دادگام بەدڵ نەبوو. جگەلەوە،گومانێک نیە کە وەختێک ئەو، بەوپەڕی ئازایەتییەوە، ترس‌و سامی ساواکی وەلا ناو ئەو نامە ئازایانەیەی نووسی، گومانی نەبوو کە چەند ساڵ دواتر، نێوەرۆکی ئەو "دادخوازی"یە دەبێتە بەڵگەی دەستی دادگایەک کە لە کوشتنی هووەیدا زیاتر ئامانجێکی نەبوو.

بەڕێکەوت لەو "دادخوازییە تایبەتی"یەدا مەسەلەی بەرپرسایەتیی قانوونیی هووەیداو وەزیرانی کابینەکەی چەند بەرابەر وردترو درێژتر لە دەقی سزاخوازییەکەی دادگای شۆرش شی کرابۆوە. حاجی سەید جەوادی "ئاغای هووەیداو هاوکارەکانی"ی بە لەژێرپێنانی لانی کەم پەنجاو شەش ئەسڵی قانوونی بنەڕەتیی ئێران تۆمەتبار کردبوو. نووسیبووی هووەیداو هاوکارەکانی ئەسڵەکانی قانوونی بنەڕەتی‌یان لە پێوەندی دەگەڵ مافی کۆبوونەوەو حیزبایەتی‌و سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەریدا لە ژێر پێ ناوە. باسی ئەشکەنجەو سانسۆری کردبوو و هووەیدای تۆمەتبار کردبوو کە هەمیشە بە لێبڕاوییەوە حاشای لە بوونی زەبرو زەنگ لە ئێراندا دەکرد.[١٤] گوتبووی کە لە تەواوکەری قانوونی بنەڕتیدا بە ڕاشکاوی گوتراوە "شا دەبێ پادشایەتی بکا نەک حکوومەت". بە ڕاشکاوی گوتبووی وەزیرەکان بەرامبەر بە مەجلیس بەرپرسن نەک بەرامبەر بەشا. گوتبووی بەپێی قانوونی بنەڕەتیی ئێران هیچ فەرمانێکی شا، چ بەنووسراو، چ بەدەم، بەرپرسایەتیی قانوونی لە وەزیر ناستێنێتەوە. باسی بەرپرسایەتیی هاوبەشی هەیئەتی دەوڵەتی کردبوو و گەیبووە ئەو ئاکامە کە یەک‌یەکی وەزیران، بەرامبەر بە هەموو کارەکانی ساواک بەرپرسن.

دوابەشی "دادخوازی"یەکە بۆ مەسەلەی مافی خڕبوونەوەو حیزبایەتی تەرخان کرابوو. لەوێدا حاجی سەید جەوادی ئەو دەستەیە لە ئەسڵەکانی قانوونی بنەڕەتی‌و هەروەها بەیاننامەی مافی مرۆڤی کە پێوەندی‌یان بە ئازادیی خۆڕێکخستن‌و حیزبایەتییەوە هەبوو،ناو بردبوو،ئەمجار گەیبووە ئەو ئاکامە کە دامەزراندنی حیزبی "رستاخیز" ئەو

مافە گرنگەی لە خەڵكی ئێران زەوت كردوە. نووسیبووی ئەمە یەكەمجار نیە كە مافی حیزبایەتیی خەڵكی ئێران وەبەر شەق دراوە. هەرلەو كاتەدا پێی دادەگرت كە زۆر بەندی دیكەی قانوونیش لە ئاكامی سەرەڕۆیی دەوڵەتدا خراونە ژێر پێ. حاجی سەید جەوادی بە ڕاشكاوی دەیگوت لە ئێران دەسەڵاتی دادوەری سەربەخۆ نیە،بەوحاڵە داوای لە هووەیدا كرد هەرلەو دەسەڵاتە دادوەرییەدا، دادگایەک بۆ پێڕاگەیشتن‌و حوكمدان لە بارەی ئەو تۆمەتانەوە كە لە دادخوازییەكەدا هاتبوون دیاری بكا.[15] دیارە هووەیدا هەرگیز ئەو داوایەی قبووڵ نەكرد. گەلاوێژی١٣٥٦ بە یەكێک لە باوەڕپێكراوانی خۆی گوتبوو: "ڕیشەی خۆپێشاندانەكانی ئەم دواییەو كاغەزپەڕێنی‌و بەیاننامەنووسینەكانی تازە لە ئێران نیە."[16] ڕیشەی بەیاننامەكان لە هەركوێ بووبێ، ئەمجارە لە سزاخوازیی دادگای هووەیدادا خۆی دەرخستبوو و هووەیدا بەوردی گوێی بۆ نێوەرۆكەكەی ڕادەگرت.[17] *

خوێندنەوەی سزاخوازییەكە تەواو نەببوو كە هووەیدا ناڕەزایی خۆی دەست پێ‌كرد. ڕۆژی دوای شۆرش،ئەویان ناچار بە وتووێژێكی چاپەمەنی كرد. لە تەواوی ئەو وتووێژەدا، حاڵەتێكی سەركێشی هەبوو. تەنانەت لە یەكێک لە پرسیاركەرەكان تووڕەش بوو كە،"ئێرە وتووێژی چاپەمەنییە، نەک دادگا."[18] بەڵام كاتێک لە دادگا دەستی بە قسە كرد توندیی وتەكانی كەم كردبۆوە. وەک ئەوەی بزانێ عاقیبەتی كارەكەی چیە نائومێدی‌و ترس سێبەریان خستبووە سەر گیان‌و قسەكردنی. گوتی، "ئەمن ئەم سزاخوازییەم هەرگیز نەدیوەو نەخوێندۆتەوە." پرسی چما بە پێی قانوون نەدەبوو دەرفەتی بدرێتێ تا پێشتر سزاخوازییەكە وەخوێنێ‌و بەرگریی خۆی ئامادە بكا. ناڕەزایی لە كاتی دەست‌پێكردنی دادگاش دەربڕی. وەبیری هێنانەوە كە ئێوارەی هەر ئەو ڕۆژە چاوی بە دادئەستێن كەوتبووو لەو دیدارەدا، دادئەستێن بیست پرسیاری جۆراوجۆری هێنانە گۆڕی،"و بڕیار درا دەرفەتی تەواو بە من بدرێ تا بەرگری لەخۆم بكەم."

---

* تا ماوەیەک لەمەوبەر، ڕۆژنامەكانی ئەودەم‌و چەند بیرەوەرییەک، تەنیا سەرچاوەی بەردەست بۆچەندوچۆنی دادگای هووەیدا بوون،كۆماری ئیسلامی هیچكات شریتی تەواوی ئەو دادگایەی بڵاو نەكردەوە. ئەم دواییانە لە ئێران ژیاننامەیەک بە قەڵەمی خوسرەوی موعتەزید و بە ناوی هووەیدا: **سیاسەتمەداری پیپ،وەكاز،گوڵی ئۆڕكیدە** بڵاو بۆوە. دوو بەشی دوایی بەرگی دووەمی بۆ باسی دادگای یەكەم‌و دووەمی هووەیدا تەرخان كراوەو لە ڕاوێژی قسەكان‌و جۆری چاپی دەقەكە وا دەردەكەوێ كە گێڕانەوەی كتێبەكە لە جێدا دەقی پیادەكراوی شریتی وتووێژەكانی دادگایە. بەڵام بە داخەوە موعتەزید هیچ سەرچاوەیەک بۆ گێرانەوەكەی ناو نابا. بە ناچار ئەمنیش تەنیا لەو جێگایانەدا كەلكم لە كتێبەكە وەرگرت كە نێوەرۆكەكەیان دەگەڵ ئەوەی پێشتر لە چاپەمەنیی ئەو ڕۆژانەدا بڵاو ببۆوە دەخوێنێتەوە.

گوتی،"ڕێک کەوتین کە ئەو ئەژمارەو زانیاری‌یانەی لە بارەی ئەو پرسیارو تۆمەتانەوە پێویستن، کۆ بکرێنەوە." بێ‌پەروا گوتی پێش ئەوەی لەخەوی هەستێنن‌و ڕاکێشی دادگای بکەن حەبی خەوی خواردبوو. گوتی حەبەکان دوکتۆری زیندان بۆی دانابوو. پرسی : "لەم هەلومەجەدا چۆن دەتوانم وەڵامی سزاخوازییەکی وا بدەمەوە."[١٩] وەڵامی خەڵخاڵی بەو ناڕەزایەتی‌یانە بە ڕاستی سەرسوڕهێن بوو. واش دیار نەبوو بەگاڵتە بێ. گوتی کاتی نائاسایی دەست‌پێکردنی دادگا لە ڕێکەوت بەولاوە نیە. گوتی، دادگاکانی شۆرشی ئیسلامی شەوو ڕۆژ ناناسن. کارەکەی "خێراو شەووڕۆژی" ئەنجام دەدا، "هەروەک لە ناوەکەی‌ڕا دیارە شۆرشگێڕە."[٢٠]

هوەیدا پاش ناڕەزایی لە شێوەی کاری دادگاو کاتی دەست‌بەکارکردنی هێرشی کردە سەر نێوەرۆکی سزاخوازییەکە. ڕاوێژی قسەی زۆر ورد بوو. تووڕە نەدەبوو، بەڵام بە ڕاشکاوی قسەی دەکرد. دووبارە وەبیر سەرۆکی دادگای هێنایەوە کە، "بەپێی لێک-حاڵیبوونێکی دەگەڵ دادئەستێن کرابوو، قەرار بوو ئێمە زانیاریی بدەینێ."[٢١] بە ڕاستییش هوەیدا بۆ وەدەست‌هێنانی ئەو ئەژمارەو ئامارانە کە بۆ بەرگری لەخۆی پێویستیی پێیان هەبوو، داوای کۆمەگی لە بنەماڵەکەی کردبوو. پتر لە هەموو شتێک لە ئامارێک دەگەڕا کە ڕادەی هەڵدانی ئابووریی ئێرانی لە سەردەمی سەرۆک‌وەزیریی خۆیدا نیشان دەدا.[٢٢] خەڵخاڵی گوتی لەو کاتەوە گیراوی تا ئێستا دەرفەتی پێویستت بۆ ئامادەکردنی بەرگریی خۆت هەبووە. هوەیدا بە دژی ڕاوەستاو گوتی لە سەردەمی شۆرشەوە تا ئێستا تەنیا دووجار دەگەڵ کاربەدەستێکی ڕەسمیی نیزامی ئیسلامی قسەی کردوەو دەرفەتی پێویستی بۆ کۆکردنەوەی ئەژمارەو ئامار نەبووە.[٢٣] وەڵامێک کە خەڵخاڵی بەو ناڕەزایەتییەی دایەوە بە باوەڕی من تەنانەت لە مێژووی دادگا ڕواڵەتییەکانیشدا بێ‌وێنە بوو. سەرۆکی دادگای شۆرش گوتی، "بەشی زۆری بەندەکانی سزاخوازی مەسەلەی گشتی‌و تۆمەتگەلێکن کە پێویستی‌یان بە شاهیدو بەڵگە نیە."[٢٤]

بەرەبەرە ڕوون بۆوە کە ڕێوشوینی باوو ناسراو لە دادگادا- لە پێویستیی بەڵگەی دادگاپــەسندو بێ‌گوناحیی تۆمەت‌لێدراو پێش سابیت‌بوونی تاوانەوە بگرە تا بێ‌لایەنی‌و دادپەروەریی ســەرۆکی دادگا- هیچیان بۆ خەڵخاڵی‌و دادگاکەی بایەخێکیان نیە. ئەو لە پۆستی سەرۆکی دادگادا تەنانەت پتر لە دادئەستێنیش ئیرادی لە تۆمەت‌لێدراو دەگرت؛ بە زمانێکی تەنانەت توندتر لە دادئەستێنیش ڕووی دەکردە تۆمەت‌لێدراوو سەرکۆنەی

دەکرد. لە دادگایەکەیدا نە هەیئەتی مونسیفەیەک هەبوو نە پارێزەرێک. دەنگۆ بە ئەندازەی ڕاستی برەوی هەبوو و بەرچاوترین نموونەی ئەو ڕاستییە دەتوانین لە بەندی ١٥ی سزاخوازییەکەدا وەبینین. لەوێدا هووەیدا بە قاچاغی هیرۆئین تۆمەتبار کراوەو دەزانین کە دەنگۆیەکە لەجێدا ئەوی بە قاچاغی دراو تۆمەتبار دەکردو هەرلەو کاتەدا دەزانین کە بەڵگەکانی وەزارەتی دەرەوە بە ئاشکرا نیشان دەدەن کە هووەیدا بە هیچ جۆر گوناحکار نەبوو. بەڵام لەلای خەڵخاڵی هەر ئەو دەنگۆ بێبناخەیە وەک حەقیقەتێکی ڕووت سەیر دەکرا. لە ڕاستیدا خەڵخاڵی دواتر لە بیرەوەرییەکانیدا بێپەروا شانازیی بەو ڕاستییەوە دەکرد کە لە دادگادا بێباکانە هێرشی کردۆتە سەر هووەیدا. دەڵێ،"ئەو دەکرێ بڵێین گێژ ببوو، وەک کەسێکی سەرەگێژەی گرتبێ."[٢٥]

خەڵخاڵی لەو بارەیەوە ڕاستی دەکرد. ڕەفتاری لە دادگادا بە ڕاستی تۆمەتلێدراوی لەڕیشە دەردێنا. هووەیدا زوو تێگەیبوو کە ئەو دادگایە لەو بابەتە نیە کە ئەو چاوەڕوانی بوو. دەیزانی کە چارەنووسی لە پێشدا دیاری کراوە. دەیزانی کە سزاخوازیو وتووێژەکانی دادگا لە ڕواڵەتبازی بەولاوە شتێک نین. بەوحاڵە بە یەکجاری دەستی لە هێرش بۆ سەر سزاخوازیو دیفاع لەخۆی هەڵنەگرت. جاری وابوو پەنای بۆ وردەکاریی زمانناسی دەبردو دەیپرسی کە داخوا بەڕاستی مرۆڤێکی فانیو بێ-دەسەڵاتی وەک وی دەتوانێ شەڕ دەگەڵ دەسەڵاتی بێبڕانەوەی خواوەند بکا. دەیگوت ئەمن بێچووە موسوڵمانمو دایکم ژنێکی ئیماندار بوو و دەیپرسی چۆن دەکرێ مرۆڤێکی وەک من بکەوێتە فکری شەڕکردن دەگەڵ خوا.

هووەیدا قبووڵی کرد کە دانی مافی کاپیتولاسیۆن بە ئەمریکاییەکان لە ساڵی١٣٤٣ (١٩٦٤)دا هەڵە بووە. بەڵام بۆ بەرگری لەخۆی گوتی ئەودەم هێشتا نەببووە سەرۆک-وەزیر. گوتی تەنیا وەزیری دارایی بووەو جگە لەوەش لەکاتی پەسندکردنی پڕۆژەبڕیارەکەدا لە دەرەوەی ئێران بووە. دیارە پاکانەکەی لەو بارەیەوە زۆر لاواز بوو. بێگومان ئەو باشی دەزانی کە بەپێی قانوونی بنەڕەتیی ئێران، ئەندامانی هەیئەتی دەوڵەت لە بەرامبەر بڕیارو کارەکانی کابینەدا بەرپرسایەتیی هاوبەشیان هەیە.

دەربارەی تۆمەتی قاچاغی هێرۆئین لە پاریس،هووەیدا ڕوونی کردەوە کە سەرچاوەی سەرەکیی ئەو تۆمەتە بێبنەمایە،قسەکانی ڕۆژنامەیەکی بەدناوی چەپی بوون. حەقیشی بوو. گوتی ئەگەر دادگا بیهەوێ پشت بە هەموو دەنگۆیەکی بێبناخە ببەستێو بە بەڵگەی

دابنێ، ئەویش یەکسەر لە بەرامبەر دادگادا بێدەنگ دادەنیشێ. لە ڕاستیدا هەر لە رەت-کردنەوەی ئەم بەندەی سزاخوازییەکەدا بوو کە هووەیدا بە ئازایەتیو لێزانیی خۆی دادگای بردە ژێر پرسیار. گوتی، "ئاغای سەرۆک ئەم سزاخوازییە لاوازە. دادگا دەبێ ئەم سزاخوازییە وەر بگرێتەوە."[٢٧] گوتی ئەگەر بە ڕاستی دەستم لە کاری قاچاغدا بووبێ، بەڵگەکانی ئەو داستانە حەتمەن لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەو پۆلیسی نێونەتەوەیی ڕاگیراون. گوتی ئەگەر چووکترین نیشانەی گوناحی من لەو بوارەدا دۆزرایەوە، ئەمنیش هەموو لایەنەکانی دیکەی سزاخوازییەکە قبووڵ دەکەم. دیارە سەرۆکی دادگا مەرجەکەی هووەیدای قبووڵ نەکردو تەنیا ئەوەندەی گوت کە هووەیدا باشترە درێژە بە بەرگریکردنەکەی بدا.[٢٨]

لەبارەی تۆمەتە گشتیترەکانی وەک خەیانەتو جاسووسییەوە، هووەیدا جۆرێکی دیکە جووڵایەوە. لەو بارەیەوە باری بەرپرسایەتیی خستە سەرشانی سیستەم. گوتی تاک لەو سیستمەدا بەرپرسایەتییەکی وای نەبوو. گوتی ڕێژیمی پێشوو ئەمن دروستم نەکردوە؛ ئەمن هەر خزمەتکاری ئەو نیزامە بووم. جەختی کردەوە کە بەرپرسایەتیی ویش هەر بەقەد بەرپرسایەتیی هەموو ئەو کەسانە بووە کە ملیان بۆ حکوومەتی شا ڕاکێشاوە. باوەڕی وابوو کە زۆربەی ئەو کەسانەی لە دادگا ئامادە بوون وەک وی بەشێک لە ڕێژیمی پێشوو بوون. دەیگوت ئەمن تەنیا پەڕەیەک لە چەرخی ئەو دەزگا گەورەیە بووم. قبووڵی بوو کە لە سەردەمی سەرۆک‌وەزیرییەکەیدا حەتمەن هێندێ هەڵەش ڕوویان داوە،بەڵام دەسبەجێ لێی زیاد دەکرد کە هەر لەو دەورانەدا ئێران دەسکەوتی گەورەی بە نسیب بوون. بە ئاشکرا لێبڕابوو کە بەرگری لە کارنامەی دەورانی حکوومەتەکەی بکا. دەیگوت ئەگەر داوەری لەسەر من دەکەن، دەبێ بارە باشەکانیش لەپەنا بارە خەراپەکان لەبەر چاو بگرن. پێی دادەگرت کە هیچ نەخشێکی لە بەڕێوەبردنی ساواکدا نەبووەو هەموو نیشانەکانیش دەردەخەن کە ئیددیعایەکەی لەو بارەیەوە ڕاست بووە. هەر لەو کاتەدا حاشای لەوە کرد کە پیاوەکانی خۆی کردبنە سەرنووسەری چاپەمەنی.[٢٩] وەبیر دادگای هێنایەوە کە ئەو مەسەلانەی پێوەندییان بە سیاسەتی دەرەوە، سوپاو سیاسەتی نەوتیی ئێرانەوە هەبووە هەموو لە پاوانی شادا بوون. گوتی هیچ خەبەرو ئاگادارییەکی لە هێرشی ئێران بۆ سەر زوفار نەبووەو مانگێک دوای دەست-تێوەردانی ئێران لەو شەڕەدا،لە ڕێگای چاپەمەنییەوە، لەو بەسەرهاتە ئاگادار بووە. کاتێک ئەوقسانەی دەکرد ڕقو ناڕەزایەتی لە دەنگیدا شەپۆلیان دەدا. بێپەروا ئیددیعای کرد

کە ئەندامانی دادگاش ناتوانن بەرامبەر بە ڕێژیمی پێشوو یەکسەر بەرپرسیایەتی لە خۆیان دابڕنن، چونکە بەهەرحاڵ ئەوانیش لەو سەردەمەدا لە ئێران ژیاون‌و لەژێر فەرمانی ڕێژیمدا بوون.[٣٠]

خەڵخاڵی لێرەدا پرسیارێکی هێنایە گۆڕێ کە زۆرجار دۆستان‌و خزمانی هووەیداش لێیان کردبوو. پرسی بۆچی وەختێک تێ‌گەیشتی هیچ‌کارێکت لە دەست نایە،دەستت لەکار نەکێشایەوە.[٣١] هووەیدا لەژێر ئەو پرسیارە دەرچوو،وەڵامێکی وردی نەدایەوە. تەنیا ئەوەندەی گوت کە گوناحی وی لەو بارەیەوە، هەر ئەوە بووە کە لە سەردەمی حکوومەتەکەیدا لە هەموو دەسەڵاتی سەرۆک‌وەزیر کەلکی وەرنەگرتوە.

ئەم پرسیارەی خەڵخاڵی لە ڕاستیدا دەکرێ بە نوێنگەی ڕاستییەکی گشتیتر بزانین. هەرچەند خەڵخاڵی وەک سەرۆک‌دادگایەک تەنانەت بۆ ڕواڵەتبازییش خۆی بێلایەن نیشان نەدەدا،بەڵام بەوحاڵەش، و ڕەنگە بە پێچەوانەی ویستی خۆشی، هێندێ پرسیاری هێنانە گۆڕێ کە هەموویان بۆ هەڵسەنگاندنێکی جیددیی جێگەو پێگەی مێژوویی هووەیدا بنەڕەتی‌و پێویستن. بۆ نموونە، ئایا هووەیدا بەڕاست هەر قوربانییەکی ڕێژیمی سەرەڕۆیی بوو یان لە هێنانەمەیدان‌و رەنگ‌وڕووپێدانیدا نەخشێکی بنەڕەتیی هەبوو؟ داخوا بەڕاست، وەک بۆخۆی زۆرجار ئیددیعای کردبوو،لـە دەورانی شادا کەس نەی-دەوێرا دەست لە کار بکێشێتەوە؟ داخوا لە نێوان هاوکاریی سەرۆک‌وەزیرێک دەگەڵ شاو چالاکیی- بۆ نموونە- مامۆستایەکدا کە ئەویش مووچەی هەر لەو ڕێژیمە وەردەگرت جیاوازییەک نەبوو.

سەرنج‌ڕاکێش ئەوەیە کە خەڵخاڵی تەنیا کەس نەبوو کە ئیددیعای هووەیدای لەو بارەیەوە کە ئەو هەر قوربانیی ڕێژیمی شا بووە، قبووڵ نەبوو. بەڕێکەوت هێندێک لە ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی‌و ژمارەیەکی بەرچاو لە لایەنگرانی پادشایەتییش هووەیدا نەک بە قوربانییەک بەڵکوو بە مۆرەیەکی گرنگ‌و خەتاکار دەزانن. چەند ڕۆژ دوای دەرچوونی شا لە ئێران، ئێدوارد سابلییە لە مەڕاکیش وتووێژی دەگەڵ کرد. سابلییە لە بارەی چارەنووسی هووەیداوە پرسیاری لێ‌کرد. دەیەویست بزانێ داخوا شا پێش چوونەدەر لە ئێران هووەیداشی لە زیندان ئازاد دەکرد. شا لە حاڵێکدا ڕوخسارێکی داگیرساوو تووڕەی هەبوو، وەڵامی دایەوە کە، "ئەو درۆی دەگەڵ کردین."[٣٢] کچەشا ئەشرەفی پەهلەوییش بەشێکی بەرچاو لە گوناحی ڕووخانی ڕێژیمی پەهلەوی دەخاتە

سەر شانی هووەیدا. گۆیا بە یەکێک لە باوەڕپێکراوانی خۆی گوتبوو،"هووەیدا چاردەساڵ درۆی دەگەڵ برایەکەم کرد. هەرگیز هەنگاوێکی بۆ گرتنی دزەکان هەڵنەهێنایەوە."[٣٣]
نە ئیددیعای شاو نە قسەی کچەشا ناتوانین بە جیددی وەربگرین. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە شا لەجێدا گوێی بۆ خەبەری ناخۆش‌و ڕەخنە لە ڕێژیمەکەی ڕانەدەگرت. ئەگەر بیرەوەرییەکانی عەلەم بە جیددی بگرین، دەبێ قبووڵ بکەین کە حەوتوو نەبووە عەلەم بابەتێک لە بارەی رادەی ناڕەزایەتیی خەڵکەوە بە شا نەڵێ.[٣٤] جگە لەوە،بە درێژایی دواساڵەکانی شایەتییەکەی،شا چەندین جار ڕاپۆرتگەلێکی لە بارەی خەراپیی بارودۆخەوە لە کەسایەتییە سیاسییەکانەوە پێ‌دەگەیشت‌و بەکردەوە هەموویانی یان پشت گوێ دەخست یان گاڵتەی پێ‌دەکردن. نەک هەر عەلەم،لە گەلاوێژی ١٣٥٦دا،ئەوکاتەی دەگەڵ نەخۆشیی شیرپەنجە دەست‌وپەنجەی لێ‌دەداو لە فەڕانسە لە سەرەمەرگدا بوو، نامەیەکی بۆ شا نووسی‌و نیگەرانیی خۆی لە دواڕۆژی وڵات دەربڕی،بەڵکوو مەنووچێهری ئیقباڵیش پاش کشانەوە لە سەرۆکایەتیی هەیئەتی بەڕێوەبەریی کومپانیی نەوتی ئێران، لە نامەیەکدا بۆ شا بە ڕاشکاوی ڕای‌گەیاند کە،"خەڵکی وڵات لە بارودۆخ ناڕازین." شا ئەو هۆشدارانەی بە پووڵەڕەشکەیەک نەدەکڕین. لە وەڵامی ئیقباڵدا گوتبووی کە ئەو "ئاگای لە کاروبار نیە"و شا بۆخۆی بارودۆخی وڵات لە هەمووکەس باشتر دەناسێ.[٣٥]

دیارە ئەگەر دادگای موحاکەمەی هووەیدا لە هەلومەرجێکی ئارامداو بە حەوسەلەوە بەرپا کرابایە، لەوانە بوو بتوانێ پرسیارگەلێکی گرنگی وەک ئەوانەی پێشتر ئاماژەم بۆ کردن بخاتە بەر باس‌و لێکۆڵینەوەو بە چوونەخوارێکی وردتر بە دووراییە ئەخلاقی‌و قانوونی‌و مێژووییەکانی هەرکامێکیاندا، داوەری لەسەر هەرکامێکیان ئاسانتر بکا. بەڵام بە پێچەوانە، سەرۆکی دادگا هەمیشە دروشمی دەدان،گشت‌وێژیی دەکردو کاتێک سەرەنجام کاری دادگا گەیشتە بنبەست،هووەیداش بەرگرییەکانیی بە ئاماژە بۆ ژیانی تایبەتیی خۆی تەواو کرد. گوتی، "دەستەکانم نە بە خوێنی کەس ئاڵوودە بوون‌و نە بە بەیتولمال." جەختی کردەوە کە "ڕقی کەسم دەدڵدا نیە." گوتی ئەمنیش ئەگەر بەڕاستی گوناحکار بایەم ڕام‌دەکردو ئەمڕۆ وەک پێنج سەرۆک‌وەزیری دیکەی ئێران لە شەقامەکانی ئورووپا یان ئەمریکادا پیاسەم دەکرد. پێی داگرت کە، "مامەوە چونکە وڵاتەکەمم خۆش دەویست‌و دڵنیاش بووم کە گوناحکار نیم." ئەمجار باسی ژیانی سادەی خۆی کرد. گوتی لە ماڵی دنیا تەنیا شوققە (ئاپارتمان)ێکم هەبوو کە ئەویش کۆمیتەی شۆڕش دەستی بەسەردا گرت. باسی ئۆگریی خۆی بە دایکی پیریی کرد. گوتی، "هەشتا

ساڵەیەو ئەمن زۆرم خۆش دەویست." بە پاڕانەوە داوای لە دادگا کرد کە دایکی نەهێننە دادگا. دەیگوت، "باشترە ئەم وەزعە نەبینیو دڵ بە بیرەوەرییەکانی ڕابردوو خۆش بکا."[٣٦]

بەڕواڵەت یادی دایکی، هووەیدای زۆر تێک‌دا.* دەسەسڕەیەکی لە گیرفانی دەرێناو دڵۆپە فرمێسکەکانی لە ڕوخساری سڕینەوە. ئەودەم بە دەنگێک کە لەبەر هەست‌وسۆز دەلەرزی، داوای لە سەرۆکی دادگا کرد کۆبوونەوەکە تەواو بکاو دەرفەتی بداتێ تا بەرگریی خۆی بەوەخت ئامادە بکا. خەڵخاڵی پێشنیاری هووەیدای قبووڵ کرد. بەپێی قاعیدە هۆکارگەلێکــی جۆربەجۆر کۆمەگیان بەو پەک‌خستنە کاتییەی کاری دادگا کرد. بێجگە لەوەی ئەو شەوە لە دادگادا گوزەرابوو، دەوڵەتی بازرگانیش، لە پشتی پەردەوە، بە توندی دژایەتیی کاری دادگاکانی شۆرشی دەکرد. بەتایبەتی دەیەویست کارێک بکا کە هووەیدای لە دادگایەکی ئاشکرادا موحاکەمە بکەن. هەرچۆنی بوو، پەک‌خستنی کاتیی کاری دادگا،لەبەر هەرهۆیەک بوو، گیانی هووەیداشی، هەرنەبێ بۆ ماوەیەک، ڕزگار کرد.

* * *

فەسڵی شازدەیەم

گۆلی سەهۆڵبەستووی کاکیتووس*

هەر هەناسەیەک

ترسی کۆنی لەخوێنداخەوتوو وەخەبەر دێنێ.

دانتە

* Cocytus: لە **دۆزەخ** ی دانتەدا، نۆیەمین ئەڵقەی دۆزەخ ناوی گۆلی کاکیتووسە.

خەڵخاڵی گێڕانەوەی ڕووداوەکانی دادگای دووەمی هووەیدا بە باسی ئەو خۆراکە دەست پێدەکا کە نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە خواردبووی. ڕۆژی هەژدەی خاکەلێوەی١٣٥٨ بوو. خەڵخاڵی دەوری سەعات یەکی پاش نیوەڕۆ گەیشتە زیندانی قەسر. برسی بوو. چووە ئاشپەزخانەی زیندان. خواردن نەمابوو. بەڵام بیستی کە "ئەوڕۆژە شویتپڵاویان هەبووە." دەڵێ،"ئەمن نان‌وپەنیرم خوارد."و دەستم کرد بە ئامادەکردنی زەمینەی دادگا.[١]

هەرچەند لە بیرەوەرییەکانیدا کە بە ڕاستی بێسەرەوبەرەن،چێژی نان‌خواردن هەمیشە جێیەکی زەقی پێدراوە،بەڵام ناکرێ‌و نابێ دوورایی سێمبولیک‌و سیاسیی ئاماژەی خەڵخاڵی بە نان‌وپەنیر، ئەویش لە دوو دێڕی یەکەمی گێڕانەوەی بۆ دادگای دووەمی هووەیدادا،لەبەر چاو نەگرین.

دەزانین کە لە زمانی فارسیدا،"نان‌وپەنیر" هەم پەسنێکی سادەیەو هەم سێمبولێکی مانادار. بە جۆرێکی دیکــە بڵێین، هەروەک بۆنموونە لاقــەفرووج بە نموونەی خواردنی دەوڵەمەندان دادەنرێ، نان‌وپەنیریش بە نیشانەی ئیفتادەیی‌و بێفیزی‌و سادەیی ژیان دەژمێردرێ. بەم جۆرە دەبینین کە گێڕانەوەی خەڵخاڵی بۆ دادگای دووەمی هووەیدا بە جۆرە نواندن‌و ئەدایەکی سیاسی دەست پێدەکا. هەروا بزانە دەیەوێ بڵێ کە ئەو وەکوو کەسێک کە لەنێو خەڵک پێگەیشتوە، باری داوەری لەسەر یەکێک لە نۆکەرانی کاربەدەستانی لێکەوتووی گەندەڵی پێشووی خستۆتە سەرشان.

بەڕێکەوت خەڵخاڵی بۆ ئیسباتی گەندەڵیی ئەخلاقیی هووەیدا کەلکی لە داستانێکی زۆر ڕوون وەرگرتوە. هەر بەو زمانە کە سروشتی جیاکەرەوەی هەموو نووسینەکانیەتی،دەڵێ هووەیدا لە زیندان "زۆر دەخەوت، بەڵام بە ڕووت‌وقووتی کە ئەوکارەی چەند جار بووە مایەی نارەزایەتیی پاسدارەکان."[٢] لە ئێران عادەتەن پیاوان ڕووتیی لەش،تەنانەت ئەگەر لەشی خۆشیان بێ، بە ئاسانی تەحەممول ناکەن ئەوانەی بە ڕووتی دەخەون زۆر دەگمەنن. ڕیشەی ئەو ڕاستییە دەبێ لە حوکمی نەریت‌و مەزهەب‌و چەمکی وەک حەیاو شەرمدا بدۆزینەوە. بەرامبەر بەوە لە ڕۆژئاوا پێوانەی سەرەکیی بۆ ئەوەی هەرکەس چۆن دەخەوێ ئاسوودەیی خۆیەتی‌و بڕایەوە. شۆرشی ئیسلامی هەرنەبێ بۆ زۆر لە هێزە مەزهەبییەکان، جۆرێک شەڕی فەرهەنگی بوو.

لەلایەک ئەخلاقێکی تازە هەبوو کە ڕێژیمی پەهلەوی‌یان بە نوێنگەی وی دەزانی. دەیانگوت ڕیشەی لە سیمبول‌و بایەخە ڕۆژئاواییەکاندایەو دەگەڵ بایەخە نەریتییەکانی ئیسلام لە ناتەباییدایە. لە لایەکی دیکە لایەنگرانی نەریتی مەزهەبی بوون. ئەگەر مێژووی شۆڕش لەو ڕوانگەیەوە،و وەک ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو دوو هێزە فەرهەنگییە سەیر بکەین، ئەودەم پێم وایە دەگەینە ئەو ئاکامە کە سکاڵای خەڵخاڵی لە هووەیدا تەنیا باری تاکەکەسی‌و تایبەتیی نەبوو، بەڵکوو بەشێک بوو لە کۆمەڵە مەسەلەیەک کە هووەیدایان دەگەڵ سەرکەوتووانی شۆڕش لێک جیا دەکردەوە.

لەو ڕۆژانەدا زیندانی قەسر ببووە "میوانخانەی مردن". هەمیشە کۆمەڵێک ڕۆژنامەنووس لە دەوروبەری دەرگاکانی زیندان چاوەڕوان بوون تا دادگای شۆڕش ژمارەیەکی تازە لە سەرانی ڕێژیم بداتە دەستی تاقمی ئیعدام‌و ئەوانیش چەندی بکرێ زووتر،خەبەرەکە بگەیەننە گوێی خەڵکی ئێران‌و جیهان. بەڵام ڕۆژی هەژدەی خاکەلێوە، دەوری سەعات دووی دوانیوەڕۆ، لەنەکاو دەرکەکانی زیندانیان لە ژووریڕا داخست. ئیدی هیچ‌کەس،و بۆ وێنە ئەو ڕۆژنامەنووسانەی بە هەرهۆیەک لە حەوشەی زینداندا بوون، مافی چوونەدەرەوەیان نەبوو. سیمەکانی تەلەفۆنیش پچڕان. هەر بۆ تێبینی، خەڵخاڵی دەزگاکانی تەلەفۆنی لەنێو سەهۆڵدانێکدا شاردەوە.

ئەو جموجۆڵە سەرسوڕهێنانە نابێ بە تێبینیی ئەمنیەتی دابنرێن. کەس نیگەرانی هێرشی کۆماندۆیی نەبوو. ئەو دەرگاداخستن‌و تەلەفۆن‌پچڕینە هەمووی بەرهەمی ڕاستەوخۆی ململانەیەکی توند بوو کە لە نێوان قۆڵە جۆراوجۆرەکانی دەسەڵاتدا هەڵگیرسابوو. خەڵخاڵی بۆخۆی بێ‌پەروا هۆی ئەوکارە سەیرو سەمەرانەی دەگێڕێتەوە. دەڵێ نەی- دەویست دەوڵەتی بازرگان بزانێ کە ئەو کاری دادگای هووەیدای دەست پێکردۆتەوە. بازرگان هەر لە سەرەتاوە دەگەڵ خەڵخاڵی‌و تێگەیشتنی لە دادپەروەریی ئیسلامی موخالیف بوو. سێ حەوتوو پێش دەستپێکردنی دادگای دووەمی هووەیدا، ڕۆژێکیان بەڕێکەوت بازرگان‌و خەڵخاڵی هەردووکیان لە ژووری چاوەڕوانیی ماڵی ئایەتوڵڵاخومەینی چاوەڕێی دیداری ڕێبەری شۆڕش بوون. لەو بەینەدا وتووێژێک لە نێوانیاندا هەڵایسا. تەوەری باسەکەیان چۆنیەتیی کاری دادگاکانی شۆڕش بوو. زۆری نەخایاند کە بوو بە شەڕە قسەو چەند لەحزە دواتر گەیشتە دەروازەی لێکڕاکێشان.[٤]

دیارە تەنانەت پێش ئەو دەمەقاڵییەش، بازرگان‌و هێندێ لە هاوكارەكانی چاوەڕێی خڕكردنەوەی دەموودەزگای دادگاكانی شۆرش بوون. دەیانگوت كاری ئەو دادگایانە ئابڕووی شۆرشی لە سەرانسەری دنیادا بردوە. دەیانەویست هووەیدای حەتمەن لە دادگایەكی ئاشكرادا موحاكەمە بكەن. هێندێ كەس تەنانەت دەڵێن كاری وەڕێخستنی دادگایەكی لەو چەشنە دەستیشی پێ‌كردبوو. قەرار بوو پارێزەرێكی فەڕانسەیی كاری بەرگری لە هووەیدا وەئەستۆ بگری. هێندێك دەڵێن ئەو پارێزەرە مافناسێك بوو بە ناوی لۆبلان* و هێندێكی دیكە دەڵێن ئەدگار فوور** كە بۆخۆی وەختێك سەرۆك-وەزیری فەڕانسە بوو، بەرگری لە هووەیدای وەئەستۆ گرتبوو. دەڵێن پارێزەرەكان جانتای سەفەریشیان تێك‌نابوو و لە فڕۆكەخانە چاوەڕوانی مۆڵەتی فڕین بوون. فەرەیدوونی هووەیدا كە پاش ڕووخانی ڕێژیمی پەهلەوی لە ئورووپا مابۆوە، چالاكانە هەوڵی دەدا بیروڕای گشتیی ڕۆژئاوا بە قازانجی دادگایەكی دادپەروەرانە بۆ برایەكەی یەك بخا. هێندێ سەركەوتنی بەرچاویشی لەو بوارەدا بەدەست هێنان. لە جێرزی كۆزینسكی لە ئەمریكاوە بگرە تا ژمارەیەكی بەربڵاو لە ڕووناكبیرانی فەڕانسەو هەموو سەرۆك‌وەزیرانی پێشووی زیندووی ئەو وڵاتە نامەی سەرئاوەڵایان بۆ كاربەدەستانی ئێران ناردو داوای نەجاتی گیانی هووەیدایان كرد.[٥]

هووەیدا لە زیندان ئاگای لە چەندوچۆنی ئەو هەوڵە هەبوو. بۆخۆشی بۆ نەجاتی گیانی خۆی دەهەوڵدا بوو. نێوەڕاستی خاكەلێوە هەرچۆنێك بوو توانی نامەیەكی دیكە بە دزی لە زیندانەوە بنێرێتە دەرێ. نامەكە بەخەتی خۆی بوو و دەبێ بە بەڵگەیەكی گرنگیش دابنرێ. بایەخەكەی لە چەند خاڵدا دەكرێ ببینین: یەكەم ئەوە كە نامەكە لە هەلومەرجێكی یەكجار پڕمەترسیدا نووسرابوو. ناردنیشی لە زیندانەوە كارێكی ئاسان‌و بێ‌خەتەر نەبوو. جگەلەوە، ئەم نامەیە دوادەستخەتی هووەیدایەو هەر لەو كاتەدا بەڵگەیەكی نووسراوە كە لەودا باسی چەندوچۆنی گیرانی لە زەمانی شایدا كردوە،و خەتاباران‌و هاندەرانی سەرەكیی ئەوكارەی،هەرنەبێ لە ڕوانگەی خۆیەوە، ناساندوە. ئەم نامەیە هەر لەو كاتەدا دەڵێی ڕوو بە وەچەكانی داهاتوو نووسراوە. لەودا هووەیدا بە ئاشكرا ویستوویەتی نەخشێك لە دیاری‌كردنی جێگەوپێگەی مێژوویی خۆیدا یاری بكا.

*Le Blanc

**Edgar Faure

وێستوویەتی لە هێندێ بواری گرنگدا،بۆچوونی خۆی لەبارەی ڕووداوە گرنگەکانی ژیانی خۆیەوە تۆمار بکا. سەرەنجام ئەوە کە لە دەقو ڕاوێژی نامەکەڕا دەتوانین پەی بە ورەی وی لە زینداندا بەرین. دەتوانین چاوەڕوانییەکانی لە دوارۆژ بناسین‌و ئەو پرۆژەیە کە بۆ بەرگری لەخۆی دایڕشتبوو هەڵسەنگێنین. نێوەرۆکی نامەکە بە ئاشکرا نیشان دەدا کە هووەیدا لە زیندان دەستی لە هەوڵدان هەڵنەگرتبوو، بەتوندی بۆ ڕزگارکردنی گیانی تێدەکۆشا. پێشتر دیتمان کە جارێکی دیکەش نامەیەکی لە زیندانەوە ناردبووە دەر. نامەی یەکەمی هەروەک لە فەسڵی پازدەیەمدا دیتمان،ڕاوێژێکی نائومێدانەی هەبوو. بەڵام لە نامەی دووەمیدا تروسکەیەکی هیوا بەدی دەکەین. بە پێچەوانەی نامەی پێشووی کە بە فەڕانسەیی بوو، ئەمجارە یادداشتەکەی بە ئینگلیسی نووسیبوو. هێندێجار ڕستەکانی هەڵەو شێواو بوون. ئەم هەڵخلیسکانانە دەبێ بە حیسابی ئەو ڕاستیە بگرین کە نامەکە لە هەلومەرجێکی زۆر خەتەرناک‌و بە پەلەدا، نووسراوە. لە وەرگێڕانی دەقەکە بۆسەر فارسیدا،هەوڵم نەدا ڕستەکان ڕاست بکەمەوەو تێکۆشام دەقی هەر ڕستەیەک وەک خۆی بکەمە فارسی. دەقی نامەکە ئەمەیە:

١-پاڕاگرافێکم (بەڕەنگی سوور) لە یادداشتەکانم زیاد کردو لەودا داوام کرد چەندی زوویە ئەو دەقانەی پێوەندی‌یان بە"محاربە"و بوختانەوە هەیە بگەیەننە دەستی من. دەق‌و لێکدانەوەی ئایەتەکانم بۆ شیکردنەوە لە دادگادا پێویستن. هەرلەو کاتەدا سوپاس دەکەم ئەگەر لیستی ئەو کتێبە مەزهەبی‌یانەم بۆ بنێرن کە بۆ بەرگری‌کردن بەکەڵکم دێن. لێرە دەتوانم تکا لەمانە بکەم بۆم بکرێ.

٢-لە هەوڵدام چەندی بکرێ زووتر دادئەستێنی گشتی ببینم‌و لە بارەی داهاتوومەوە قسەی دەگەڵ بکەم‌و دەقی سزاخوازییەکەی لێ‌وەربگرم.

٣-پێم‌وایە دەبێ ئێوە لە فکری پەیداکردنی تیمێک لەو پارێزەرانەدا بن کە لەو بوارانەدا شارەزان. ئانجل لەوبارەیەوە قسەی دەگەڵ کەسێک کردوە، باشترە پێوەندی بەوەوە بگری.*

* لەدەقی ئینگلیسییەکەدا Angel هاتوە کە بە مانای فریشتەیەو لە نامەی هووەیدادا بێگومان ئاماژە بە دوکتۆر فریشتەی ئینشایە.

٤-لەودۆستانەمان کە لەبازاڕو کۆڕوکۆمەڵە مەزهەبییەکان ئاشنایان هەن بپرسە داخوا (جگەلە پارێزەران) دەتوانین پیاوێکی شارەزای مەسەلە مەزهەبییەکان بدۆزینەوە. داخوا پێی وایە فەلسەفی حازرە لەو بارەیەوە کارێک بکا؟(لە دادگاو ئەگەر نەکرا لە دەرەوەی دادگا؟ تەلەڤیزیۆن- چاپەمەنی).

٥-دەمەوێ لێرەدا چەند خاڵێک ڕوون بکەمەوە: بۆچی منیان لە ١٧ی خەزەڵوەردا گرت. ئەمە پیلانێک بوو بەدەست زاهیدییەوە (کە دیارە دەگەڵ شەریف‌ئیمامیو ئەمینی دەست پێکرا)و هەروەها چەند کەسێک لە سوپادا بۆ ئەوەی هەموو دیزەو گۆزەکانی ڕووداوەکانی ١٥ساڵی ڕابردوو لە سەری مندا بشکێنن. قەرار بوو شا ئیددیعا بکا کە خەبەری لەو شتانە نەبووەو چۆن خەڵک باوەڕیان بەو دەکرد. بەرگی نوێت لێ مەبارەک بێ. ئەمە بیرێکی گەوجانە بوو. خەڵک ئەوەیان وەک ڕێگەچارەسەر قبووڵ نەکرد.
لەبیرت نەچێ دوای دەست‌لەکارکێشانەوەی من چاپەمەنیو نوێنەرانی مەجلیس هێرش بــۆ سەر منیان دەست پێکرد زاهیدیو داروەستەکەی دەیانەویست من بکەنە قوربانیو شا سەرەنجام تەسلیم بوو. (ئامووزگار کۆمەگی کرد.)

٦-بۆچیو کەنگێ لە وەزارەتی دەربار کشامەوە. شەوی شەممە ١٨ی خەرمانان واتە ڕۆژی دوای هەینیی ڕەش، ئەو ڕۆژەی ژمارەیەکی زۆر لە خەڵک کوژران. ئەمە ڕێگەچارە نەبوو. ئەمەم بە شا گوت‌و دەستم لەکار کێشایەوە. چەندڕۆژ دواتر کاتێک لە شوێنی ژیانی خۆم چوومە دەر ئەو وەزیرێکی تازەی دەرباری هێنا. [زەق‌کردنەوەکان هەموو هی دەقەکەن] ئەمن دژی ئەوکارە بووم کە کردیان.

٧-پێم‌وایە دۆستانی ئێمە دەتوانن ئەم دووخاڵە زانیارییە بە ئاشکرا یان بە نهێنی لە بازاڕو لە نێو کۆڕوکۆمەڵە مەزهەبییەکاندا بێننە گۆڕێ.

٨-خەڵکێکی زۆر گیراون-وەزیران، سوپاییان،کارمەندان- زۆری پێدەچێ تا نۆرەی دادگای هەموویان دیاری دەکرێ. لە ڕاستیدا دەبێ هەموو ڕێژیمی پێشوو پاکسازی بکەن‌و ئەمە دوو میلیۆن کەس دەگرێتەوە.

٩-باوەڕم وایە دەبێ بزانین دادگا کەنگێ دەست پێدەکاو لە بارەی پارێزەرەکانەوە دەبێ چبکەین. لەو بارەیەوە دەگەڵ ئانجل پێوەندی بگرە.

١٠-ئاکامی داخوازی کەسایەتییە نێونەتەوەییەکان چبوو؟ پێم وایە لە ڕێگای تەقیەددین سوڵح، وەزیری دەرەوەی لوبنانەوە دەتوانین کەلک لە شیعەکانی لوبنان‌و موسوڵمانانی دیکە وەربگرین کە هەیئەتێک بنێرنە ئێرە. وابزانم ئانجل لەو بارەیەوە ئاگادارەو دەبێ پێوەندیی دەگەڵ بگیرێ. نازانم کەنگێ دێتەوە.[زەق‌کردنەوە لە دەقەکەدایە.]

١١-لە یادداشتیکدا پوختەی خەبەرەکانم بدەیە. لێرە لە هەموو شتێک بێ‌خەبەرم.

١٢-لەبارەی "کاناڵ"ەوە تکایە بە ئانجل بڵێ هەرکارێکی پێویستە بیکا.

ئەو "کاناڵ"ەی لە بەندی ١٢ی نامەکەدا ئاماژەی پێ‌کراوە یەکێک لە بەندییەوانەکانی هووەیدا بوو. هەر بۆخۆی پێوەندیی بە بنەماڵەی هووەیداوە گرت. گوتی لە بەرامبەر پاداشێکی گونجاودا،دەبێتە ئەڵقەی پێوەندیی هووەیداو بنەماڵەکەی. دیارە بنەماڵەی هووەیدا لەو کاتەدا، لەو جۆرە پێشنیارانە بەگومان بوون. چەندین کەسی دیکەش پێشتر دەرگای ئەو سەودایەیان کردبۆوە. دەیانگوت لە پارێزەرانی هووەیدان، کەچی بەکردەوە بە قۆڵبڕ دەردەچوون. بەڵام "کاناڵ" بەڵێنی خۆی بردە سەر. لە بەرامبەر هەر پەیامێکدا کە دەی‌گەیاند،کرێیەکی وەردەگرت. دیارە ئەوەندە بەتەماعیش نەبوو. بەرزترین پاداش کە داوای کرد تەلەڤیزیۆنێکی ڕەنگاوڕەنگ بوو،و هەربۆیەش ناوە نهێنییەکەی بوو بە "کاناڵ"[٦]

هەوڵەکانی هووەیدا لە زینداندا لە ناردنی ئەو پەیامە نهێنی‌یانەدا بەرتەسک نەدەبوونەوە. لە نێوەڕاستی خاکەلێوەدا،یادداشتێکی بۆ ئەسەدوڵڵای موبەششیری نووسی کە ئەودەم هێشتا وەزیری دادی دەوڵەتی کاتی بوو.* لە نامەکەدا داوای دیدارێکی تایبەتیی لە موبەششیری کردبوو. هەرلەو کاتەدا نووسیبووی ئەگەر لە دادگایەکی ئاشکرادا موحاکەمەی بکەن،ئەویش هەرچی لەبارەی مێژووی سەردەمی پەهلەوییەوە دەی‌زانێ باسی دەکا. هووەیدا بە ڕواڵەت تێ‌گەیشتبوو کە تەنیا ئیمکانی زیندوومانی لەوەدایە کە چارەنووسی خۆی بداتە دەستی دەوڵەتی کاتی. دەی‌زانی کە تەنیا دەوڵەتی

---

* بە باوەڕی من ئەوە کە لە بەندی دووەمی نامەکەیدا ،ئاماژە بە دیدار دەگەڵ "دادئەستێنی گشتی" دەکا، مەبەستی هەر ئەم نامەیەو هەوڵی چاوپێکەوتن دەگەڵ موبەششیری‌یە.

کاتی لەوانەیە بۆ ڕاگەیشتنێکی جیددی بە دۆسیەی هووەیدا،دادگایەکی دادپەروەرو ئاشکرا پێکبێنێ. هەربۆیە نەکـهەر لە یەکەمین ڕۆژی شۆرشدا پێوەندیی دەگەڵ یەکێک لە وەزیرانی دەوڵەت گرت، بەڵکوو دواتریش، وەک لەونامەیەو نیشانەکانی دیکە دەردەکەوێ، هەوڵی دەدا چارەنووسی خۆی بداتە دەست ئەو دەوڵەتە. بەڵام ڕاستییەکە ئەوە بوو کە موبەششیری، هەرچەند بە ڕواڵەت بەرزترین کاربەدەستی دادوەریی وڵات بوو، بەکردەوە هیچ دەسەڵاتێکی نەبوو. تەنانەت نەیدەتوانی بچێتە دیداری هووەیدا لە زیندانیش. هەڵسووڕێنەرانی زیندانی قەسر، بە ڕواڵەت بە پەیڕەوی لە فەرمانی ڕووحانیگەلێکی وەک خەڵخاڵی، پێشی ئەو چاوپێکەوتنەیان گرتبوو.

موبەششیری کە لە سەرنەکەوتنی هەوڵەکانی وەجان هاتبوو، پەنای بۆ بەنیسەدر برد. هەردووکیان دەیانزانی کە لەهەموو مەسەلە گرنگەکانی وڵاتدا،دوابڕیار بە ئایەتوڵڵا خومەینییە. دەیانزانی کە چارەنووسی هووەیداو چەندوچۆنی دادگاکەشی لە گرنگترین مەسەلەکانی ڕۆژن. هەربۆیە بە هەلیکۆپتێر چوونە قومو چاویان بە ڕێبەری شۆرش کەوت. کیسەیەکی پڕ لە بەڵگەو هەروەها یادداشتی هووەیدایان کە لەسەر کوتە کاغەزێکی زەرد نووسرابوو دەگەڵ خۆیان برد. موبەششیری تەنانەت لەو کاتەشدا پێوەندیی بە هێندێک لە چالاکانی پێشووی کۆنفێدڕاسیۆنەوە گرتبوو و داوای لێ-کردبوون بەڵگەو سەنەد لەدژی هووەیدای بۆ بنێرن. بەنیسەدرو موبەششیری بە ئایەتوڵڵا خومەینییان گوت کە،"ئەم کیسەیە پڕە لە بەڵگە کە وەزارەتی داد کۆی کردوونەوەو هەموویان ڕادەی بەربڵاوی گەندەڵیی ڕێژیمی پێشوو پشتڕاست دەکەنەوە"، گوتیان هووەیداش ئامادەیە،ئەگەر لە دادگایەکی ئاشکرادا دادگایی بکرێ، هەرچی دەی-زانێ بیڵێ.[٨] بەنیسەدر جەختی کردەوە کە دادگایەکی وا بە سەرکەوتنێکی گەورە بۆ شۆرشی ئیسلامی دەژمێردرێ. گوتی لەم ڕێگایەوە دەتوانین لە دادگای بیروڕای گشتیی ئێرانو جیهاندا، ڕێژیمی پێشوو مەحکووم بکەین. بە ڕێنوێنو مەبەست"مرشد و مراد"ی خۆی لەو دەورانەیدا گوت بەمکارە، "مێژووش ئێمە بە بێگوناح دەناسێ."[٩]

ئایەتوڵڵا خۆمەینی نەدەچووە ژێر بارو دەیگوت ئەم تاوانبارانە شیاوی دادگا نین. بەڵام دوای ماوەیەک، هەرنەبێ بەڕواڵەت، ڕازی بوو. دەستووری بە بەنیسەدرو موبەششیری دا کە بچنەوە تارانو کاری وەڕێخستنی دادگای ئاشکرای هووەیدا دەست پێبکەن.

دیداری ئەو سێ‌کەسە لای ڕۆژئاوا تەواو بوو. موبەششیری بڕیاری دا ڕۆژی دواتر بچێتە سەردانی هووەیداو لەو بڕیارە ئاگاداری بکا.[10]

بەڵام بە پێچەوانەی ئەم وادەو بەڵێنانە،بە پێچەوانەی بەڵێنی ئایەتوڵڵا خومەینی، ڕۆژی دوای دیداری دەگەڵ بەنی‌سەدرو موبەششیری، دەوروبەری سەعات سێی پاش نیوەڕۆ، هووەیدایان بردە دادگای خەڵخاڵی. بەنی‌سەدر بە پێداگرتنەوە دەیگوت: "هیچ کەس جگە لە خومەینی نەی‌دەتوانی لە بارەی دادگای هووەیداوە بڕیار بدا."١١ خەڵخاڵییش لە بیست ساڵی دواییدا زۆرجار گوتوویە هەرچیی کردوە، بە فەرمانی ئیمامەکەی بووە. هاوکات دەگەڵ بیستەمین ساڵوەگەڕی شۆرش، خەڵخاڵی لە وتووێژێک دەگەڵ هەواڵنووسی ڕۆژنامەی نیۆیۆرک‌تایمزدا دووبارە جەختی کردەوە کە، "هەرچی کردوومە، بە فەرمانی پیرۆزی ئیمام بووە. تەنیا ئەوشتەم دەکرد کە ئەو دەیەویست."[12]

لەو سەردەمەدا ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی تووشی ململانەیەکی سەختی نێوخۆیی بوو. جگەلەوە، کاربەدەستانی ڕێژیم نیگەرانی کۆدیتای شاپەرستەکانیش بوون. ئاخوندە توندڕۆیەکان بە ڕێبەریی ئایەتوڵڵا خومەینی گەیشتنە ئەو ئاکامە کە بەرپاکردنی دادگایەکی ئاشکرا بە زیانیان تەواو دەبێ. دەیان‌زانی کە دادگایەکی وا هەرنەبێ دووسێ حەوتوو دەکێشێ‌و بە پێداگرتن لەسەر ڕێو شوێنە قانوونی‌یەکان‌و عورفی قانوونی، سەرەنجام دەستی هێزە نێوەندڕۆیەکان بەهێزتر دەکا. بەناچار سیاسەتی تۆڵەکردنەوەو قین‌پێ‌ڕشتنیان وەپێش داوەریی هەڵسەنگاوو قانوونیی دادگایەکی ڕاستەقینە خست. دیارە بە باوەڕی بەنی‌سەدر، ئایەتوڵڵا خومەینی بوو، کە موحاکەمەی هووەیدای بە خەڵخاڵی ئەسپارد. دەڵێ، " هێندێک کەس دەترسان لە درێژەی دادگادا،تەون‌وبەستەکانیان دەگەڵ ئەمریکاییەکا بکەونە ڕوو. جگەلەوە، هێندێکیش دەترسان دۆسیەکانیان ئاشکرا ببن‌و بۆیە تێ‌دەکۆشان رایەکەی خومەینی پشت گوێ بخەن‌و نەیەڵن دادگایەکی ئاشکرا بۆ هووەیدا پێک بێ. لە یەکەم ڕۆژی شۆڕشدا، کاتێک دەفتەرەکانی ساواک کەوتنە دەستی ئێمە، لەنەکاو دیتمان دەوری چل دۆسیەی نهێنی ونن. ئەو جەنابانە نیگەران بوون کە هووەیدا لە دادگادا تەون‌وبەستەکانیان دەگەڵ ڕێژیمی شا لەقاو بدا. دەترسان باسی ئەو دەم-شیرنی‌یانە بکا کە هێندێکیان لە دەوڵەتیان وەردەگرتن. کاتێک دواتر دووکەس لە کارمەندانی دەفتەری من ڕاپۆرتێکی نهێنیی سەد لاپەڕی‌یان دەربارەی تەون‌وبەستەکانیان دەگەڵ ئەمریکا ئامادە کرد،هەردووکیان دەسبەجێ بەتۆمەتگەلێکی پڕوپووچ گرتن‌و

ئیعدامیان کــردن."[١٣] بەنی‌سەدر دەیگوت لە ئەنجومەنی شۆرشیشدا کە بەکردەوە ئیدارەی وڵاتی بە دەستەوە بوو، هەموو بێ هەڵاواردن هەرنەبێ بەڕواڵەت لایەنگری دادگایەکی ئاشکرا بۆ هووەیدا بوون.[١٤] بە جۆرێکی دیکە بڵێین، تەنیا کەس کە دەی‌وێرا موحاکەمەی هووەیدا، ئەویش لە دادگایەکی شۆرشگێڕی کەم‌وزۆر نهێنیدا، بە خەڵخاڵی بسپێرێ ئایەتوڵڵا خومەینی بوو و بەس. مەبەستی ئایەتوڵڵا خومەینی هەرچی بوو، لەیەک شتدا ناکرێ گومانمان هەبێ: بە موحاکەمەی هووەیدا بە دەستی خەڵخاڵی پاکسازییەکی بەربڵاوی ئیدارە دەوڵەتییەکانیش دەست پێ‌کراو پاش ماوەیەک، ئەندامی لەشی یەک- یەکی کارمەندان، ئەفسەرانی سوپا، جوولەکەکان، بەهاییەکان‌و هەموو نەیارانی ڕێژیمی ئیسلامیی ئێرانی وەلەرزە خست. زۆری پێ‌نەچوو کە ئیسلام پەنایی بوو بە تەنیا دەستەبەری مان‌و ئەمنیەت و گرنگیش نەبوو ئەو ئیمان‌هێنانە ڕیشەی لە باوەڕی ڕاستەقینەدایە یان تەنیا ڕواڵەتبازییەکەو بەس.

* * *

کاتێک هووەیدایان هێنایە ژووری دادگا،دەوری چل‌کەس لە ژوورەکە بوون، چاکەتێکی چەرم‌و بڵووزێکی تەنکی یەخەخڕی دەبەردا بوو. یەخەی کراسە ڕەنگ‌تاریکەکەی لە بڵووزەکەی هاتبۆ دەر. شاڵوارێکی کمریتیی ڕەنگ‌قاوەیی دەپێدا بوو. یەک‌دوو ڕۆژ پێش دەست‌پێکردنی دادگا، کەسێکی نەناسیاو زەنگی بۆ ماڵی دوکتۆر فریشتەی ئینشا لێ‌داو دەستووری دا دەستێک لیباسی تازە بۆ هووەیدا بەرنە زیندان. وا دەهاتە بەرچاو دێهاتی بێ. هەرئەو کەسە پێشتریش چەنـــدجار زەنگی لێ‌دابوو. لە ئێرانیش هەروەک وڵاتانی دیکەی جیهان، زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە. وشەکان‌و ڕاوێژی هەر کەسێک مۆرێکی چینایەتیی پێوەیەو ڕەگە کۆمەڵایەتییەکان‌و جوگرافیای زمانیی قسەکەرەکە نیشان دەدەن. دوکتۆر فریشتەی ئینشاش کەسایەتیی دێهاتی‌یانەی مەئمووری زیندانی هەر لەو ڕێگایەوە بۆ دەرکەوتبوو. دەزانین کە بۆ زۆربەی زۆری پیاوان‌و ژنانی دێهاتی ئێران، ناوی ژن بەشێک لە نامووسی پیاوو پیرۆزو تایبەتییە،و دەبێ لە ئازاری چاوو گوێ‌و زمانی نامەحرەم بەدوور ڕابگیرێ. هەربۆیە، پیاوانی لادێ عادەتەن هاوسەرەکانیان هەرگیز بە ناوی ڕاستەقینەی خۆیان بانگ ناکەن. دەیانەوێ نەک‌هەر ڕوخسار بەڵکوو ناوی ژنانیش لەپشت پەردەوە ڕابگرن‌و بپارێزن. یەکێک لە باوترین پەردە لەفزییەکان، ناوی کوڕە گەورەی بنەماڵەیە . مەئمووری زیندانیش بە پەیڕەوی لەو نەریتە لە پێوەندییە

تەلەفۆنییەکانی خۆیدا، بە دوکتۆر فریشتەی ئینشای دەگوت "دایکی عەلی" چونکە کوڕەکەی ناوی عەلی بوو. ئەمجارەیان گوتبووی،"دایکی عەلی، دەستێک لیباسی تازەو دەرمانەکانی بۆ بێننە زیندان."[١٥]

کە هووەیدا وەژوور کەوت، فەزایەکە ئاڵۆز دیار بوو. ئەویان لەسەر کورسییەکی سادە لە نێوەراستی ژوورەکە دانیشاند. ڕووبەڕووی وی سەرۆکی دادگاو ڕاوێژکارەکانیو دادئەستین لەپشت یەک مێز دانیشتبوون. دوو مێزی چووکەڵە لە تەنیشت کورسییەکەی هووەیدا دانرابوونو بە پێچەوانەی دادگای یەکەم، ئەمجار ئەگەر پێویست بایە دەی-توانی بۆ نووسین کەلکیان لێوەرگرێ. دەفتەرێکی ئەستووری یادداشتی بەرگ‌چەرمی پێبوو لەسەر یەکێک لە مێزەکانی دانا. هووەیدا لە یەکێک لە هەوەڵین ڕۆژەکانی نێو زیندانی کۆماری ئیسلامیدا داوای لە دوکتۆر فریشتەی ئینشا کردبوو دەفتەرێکی یادداشتی بۆ ئامادە بکا. گوتبووی: "دەمەوێ ئەوەی لێرە بەسەرم دێ لەو دەفتەرەدا بنووسم."[١٦] دواشوێنەواری ئەو دەفتەری یادداشتە،وێنەگەلێکن کە ڕۆژنامەکان لەو سەردەمەدا لە باسی دادگای هووەیدادا چاپیان کردن کە لەواندا دەکرێ دەفتەرەکەش لەسەر مێزە چووکەکە ببینی. ڕوون نیە دوای ئەوڕۆژە ئەو دەفتەرە چیی بەسەر هاتووەو داخوا ئەمڕۆ دەکرێ سەروسۆراغی پەیدابێ یان نا.

ڕوخساری دانیشتووان لەبەر چاوی هووەیدا گرژترو نادۆستانەتر لە دادگای یەکەم دیار بوو. ژمارەی ڕۆژنامە نووسەکانیش بێگومان کەمتر بوو. هادیی غەففاری کە توندڕەویو جنێوفرۆشیو وتە بە ڕواڵەت شۆڕشگێڕانەکانی،و ئۆگرییەکەی بە توندوتیژی بۆ هەمووان ڕوون بوو، وەک ڕاوچییەکی بێسیکەدانە لەپەنای هووەیدا دانیشتبوو. ئیدی هووەیدا ئەو هووەیدایە نەبوو کە لە ڕۆژەکانی سەرەتای شۆڕشدا بێپەروا بەرگریی لە دەسکەوتەکانی دەوڵەتی خۆی دەکرد. ئێستا وا دیار بوو ئارامو سەنگین تەسلیمی چارەنووسی حەتمیی خۆی بووە. بە ڕاوێژێکی پڕ لە نیگەرانییەوە لە خەڵخاڵیی پرسی: "ئەمانە هەموو پاسداری شۆڕشن؟" خەڵخاڵی وەڵامی پرسیای هووەیدای نەدایەوە. لەحیاتی ئەوە، بەڕاوێژێکی توندو تێکەڵبەسەرکۆنە، پرسی،"چما فەرقی چیە؟ خۆ برایانی پاسدار وەک ساواکییەکانی ئێوە نین."[١٧]

دەوری سەعات سێی دوانیوەڕۆ دادگا بە ڕەسمی دەستی بەکار کرد. چەند ئایەتێک قوڕئان خوێندراو پاشان دەقی سزاخوازییەکەیان کە بێکەموزۆری هەر سزاخوازییەکەی

دادگای یەکەم بوو، خوێندەوە. هێشتا خوێندنەوەی ئەو حەقدە بەندە تەواو نەببوو کە دەنگی باڵەکانی هەلیکۆپتێرێک کاری دادگای ڕاگرت. پەرێشانیو دڵەخورپە لە حەوادا شەپۆلیان دەدا. هەلیکۆپتێر هاتە خوارو لەجێیەک، ڕاست بەرامبەر پەنجەرەی ئەو ژوورەی دادگایەکەی تێدا بەڕێوە دەچوو،دەمەساتێک ڕاوەستا. فڕینەوەکەی تەواو چاوەڕوان‌نەکراو بوو. تەنانەت دیار نەبوو ئیزنی فڕینیشی لە کێ وەرگرتوە. ئامانجیشی ڕوون نەبوو. ئایا نیازی نیزیکایەتیی هەبوو یان بە دوای ئامانجێکی دوژمنانەوە بوو؟ هیچ-کەس وەڵامی هیچکام لەم پرسیارانەی نەدەزانی. ناچار تێکەڵاوێک لە ترسو ناڕوونی،و تەنانەت ترسو ئومێدیش، دادگای تووشی پەککەوتنێکی کاتی کرد.[١٨]

ڕەنگە خەڵخاڵیو هووەیدا هیچیان نەیان‌زانیبێ کە شەوی پێشتر هێنری پرێشت،*بەرپرسی بەشی ئێران لەوەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا،ئاگادار بوو کە دادگای هووەیدا بـــەزوویی دەست پێدەکرێتەوەو گیانی هووەیدا لە مەترسیدایە. ئەویش دەسبەجێ تەلگرافی بۆ چارلز ناس،** کارداری ئەو کاتی ئەمریکا لە ئێران لێداو داوای لێکرد هەرچی بکرێ زووتر کاربەدەستە ئێرانییەکان ببینێو نیگەرانیی دەوڵەتی ئەمریکا لە وەزعی هووەیدا بە ئاگاداریی دەوڵەتی ئێران بگەیەنێ. [١٩]

پاش نیوەڕۆی ڕۆژی دواتر، ناس چاوی بە ئیبڕاهیمی یەزدی کەوت کە ئەوکات هێشتا لە ڕووما چالاکەکانی دەوڵەتی کاتی بوو. هەرکە ناس ناوی هووەیدای بە زماندا هات،یەزدییش بە ڕاوێژێک کە، "نە دۆستانە بوو،نە ڕاستوێژانە"،لە بارەی تاوانەکانی ساواکەوە دەستی کرد بە وتاردان. هێندێ دۆسیەی لە چەکمەجە (کشو)ی مێزەکەی دەرکێشان. گوتی بەڵگەی تاوانەکانی ساواکن. گوتی هووەیدا دەستی لە تەواوی ئەو تاوانانەدا هەبوو.[٢٠] سەرەنجامیش وتەکانی بــەم قســەیە کۆتایی پێهێنا کە سەرەڕای هەموو ئەو ڕاستی‌یانە گیانی هووەیدا بەهیچ جۆر لەمەترسیدا نیە. دواتر ڕوون بۆوە کە هەرئەو کاتەی یەزدی ئەم بەڵێنانەی دەدا، هووەیدا لە دادگای خەڵخاڵیدا بوو و زۆریش وێ دەچوو تەنانەت چارەنووسیشی دیاری کرابێ. ناس دەیگوت: "هەرگیز تێنەگەیشتم کە بەڕاستی ئەوکاتەی یەزدی قسەی دەگەڵ من دەکرد نەیدەزانی هووەیدا چیی بەسەر هاتوە یان درۆی دەگەڵ دەکردم."[٢١]

---

*Henry Precht

**Charles Nass

بەهەرحاڵ چاوەڕوانیی دادگا زۆری نەکێشا. هەلیکۆپتێرێک کە بە شێوەیەکی گوماناوی هاتبووە فەزای زیندانی قەسر لەنەکاو هەروا بە چەشنێکی گوماناوی،فەزای زیندانی بەجێ هێشتو قەتیش نەهاتەوە. ڕەنگە هاتنی ئەو هەلیکۆپتێرە دواساتەکانی هومێدی هووەیدا بووبێ. خوێندنەوەی سزاخوازییەکە دەست پێ‌کرایەوە. پێش هەڵفڕینی هەلیکۆپتێرەکە، فەزای کۆبوونەوەکە ئاڵۆز بوو. کاتێک دادگا کاری خۆی دەست پێ‌- کردەوە، ترسو دڵەڕاوکێیش کەوتە سەر ئەو ئاڵۆزییە. دوای تەواوبوونی خوێندنەوەی سزاخوازییەکە، دادئەستێن دەستی بە قسە کرد. قسەو بەڵگەو شاهیدێکی تازەی نەبوو. هەرئیددیعای نێو سزاخوازییەکەی دووپاتە دەکردنەوە. تەنیا جیاوازیی وی دەگەڵ خەڵخاڵی ئەوە بوو کە لە ڕاوێژی قسەکانیدا نەزمو ویژدانێکی هەرچەند کەمرەنگیش بێ بەرچاو دەکەوت.[٢٢] دیارە پاش قسەکانی دادئەستێن، دووبارە نۆرەی خەڵخاڵی هاتەوە. جارێکی دیکە بەتوندی هێرشی کردە سەر تۆمەتلێدراو. تەنانەت هەوڵی نەدەدا بەڕواڵەتیش خۆی بێلایەن نیشان بدا. لە بیرەوەرییەکانیدا بە خۆڕانانەوە دەڵێ چلوپێنج دەقیقە بێ‌ڕاوەستان، هێرشم بۆ کرد. دەڵێ تاوانەکانی ڕێژیمی پەهلەویم گێڕانەوەو هاودەستیی هووەیدام لە هەموویاندا نیشان دا. تەنانەت حاشا لەوەش ناکا کە چارەنووسی هووەیدا پێش دەستپێکردنی دادگا بڕابۆوە. لە بیرەوەرییەکانیدا پێی لێ- دەنێ کە، "ئێمەش تەواو هۆشمان لە خۆمان بوو و نەماندەویست کڵاومان لەسەر نێن. بۆیە زۆر بەجیددی دەمەویست تا کۆتایی دادگاو تەنانەت ئیعدامی هووەیداش لە دەرەوەی زیندان کەس لە چارەنووسی ئاگادار نەبێ."[٢٣]

کاتێک هووەیدا بەوردی گوێی لە سزاخوازیو هێرشە توندەکانی سەرۆکی دادگاو دادئەستێن بوو، وەختێک فەزای قورسو داگیرساوی دادگای هەڵسەنگاند،و کاتێک بیری لە کاتو هەلومەرجی نائاسایی کاری دادگا کردەوە، وا دیار بوو یەکسەر ناهومێدیو تەسلیم بەسەریدا زاڵ بوون. جارجاریش لەنەکاو لە بارودۆخەکە تووڕە دەبوو. لە شێوەی کاری دادگا ناڕازی بوو. گوتی کەسێک لەلایەن دادگاوە قەولی بەو داوە کە سزاخوازییەکی تازە ڕێک دەخرێو پێش دەستپێکردنی کاری دادگا، دەقەکەی دەدرێتێ. پرسی، "ئەمن لێرەدا نازانم دەربارەی کام سزاخوازی قسە دەکەین." کاتێک وەڵامی لابەلاو توندی خەڵخاڵیی وەرگرتەوە، دیسان بێ‌پەروا گوتی، "دیسان عەرزتان دەکەم لێرە قوربانی پێویستە. ئەمن تەسلیمم."[٢٤] هەرلەو کاتەدا چەند سائێک دواتر، زەردەخەنەیەکی

بەڕوخساری خەڵخاڵییەوە دیتو گوتی،"بزەی ئێوە جەنابی سەرۆک لە باری دەروونییەوە هێزم پێدەبەخشێ."[25]

ئەمجارەش هەروەک دادگای یەکەم خەڵخاڵی لە ڕاستیدا هەموو ڕێوشوێنە ناسراوە قانوونییەکانی پشت گوێ خست. وا دیار بوو لە شێوەو نێوەرۆکی کاردا پابەندی هیچ ئەسڵێک جگە لە تەواوکردنی خێراتری کاری دادگاو جێبەجێکردنی حوکمەکە نیە. هەرلەو کاتەدا، ئەوشتانەی ئەوو دادئەستێن لە هێرش بۆسەر هووەیدادا دەیانگوتن لەجێدا هەر دووپاتەکردنەوەی ئەو بۆچوونانە بوون کە لە دادگای یەکەمدا هاتبوونە گۆڕێ. هووەیداش ستراتیژیی بەرگریی خۆی نەگۆڕیبوو. ئەوەندە نەبێ کە بەشێک لە بەرپرسایەتیی کارەکانی ڕێژیمی پێشووی قبووڵ دەکرد. جەختی دەکردەوە کە گوناحکاری سەرەکی سیستمەکە بوو. داوای لێبووردنی لەو کەسانە کرد کە بە دەستی ساواک ئەشکەنجە کرابوون، بەڵام هەرلەو کاتەدا دووپاتەی کردەوە کە ئیدارەی ساواک تەنیا بە دەست شاوە بوو. گوتی لە شەڕی دووەمی جیهانییەوە، هەموو سەرۆک-وەزیرەکان، بێجگە لە موسەددیق، لە چوارچێوەی سیستمێکدا کاریان کردوە کە لەودا بەشی زۆربەی دەسەڵات بە دەست شاوە بووە. گوتی ئەمن ئەوسیستمەم دانەهێناوە، بەڵکوو درێژەم پێداوە.[26] دووبارە وەبیری هێنایەوە کە ساواک، سوپا، سیاسەتی دەرەوەو کەموزۆر هەموو بوارە گرنگەکانی بڕیاردان لە پاوانی شادا بوون. حاشای لەوە دەکرد کە "نۆکەری ئەمریکاییەکان" بووبێ. گوتی، "ئەگەر ئەمریکاییەکان ئاغای من بووایەن، جەنابی سەرۆک، ئەمن لێرە چیم دەکرد؟ ئێستا لێرە لە خزمەتتاندا نەدەبووم." پرسی، "جەنابی سەرۆک،لەنێو هەموو ئەوانەدا کە پێش منو پاش من بوونە سەرۆک-وەزیر کامیان لێرە،لەتارانن؟" [27]

ستراتێژیی بەرگریی هووەیدا لە زۆربارەوە لاوازیی هەبوو. گومانێک نیە کە ئەو دەی-زانی لە ڕوانگەی قانوونی بنەڕەتیی ئێرانەوە،بە هیچ جۆر ناتوانی سیستم بە تەواوی بە بەرپرس بزانیو تاک، ئەویش سەرۆکوەزیری وڵات بە بێخەتا دابنێی. دەزانین کە هووەیدا لە سەرەتای سەردەمی سەرۆکوەزیریی خۆیدا،ڕۆژێکیان دەگەڵ ژمارەیەک لە وەزیرانو ڕاوێژکارەکانی چاوی بە شا کەوتبوو. بەرنامەی کاری کۆبوونەوەی ئەوڕۆژە "شۆرشی ئیداری" بوو. قەرار بوو ئەو مەسەلەیە وەک ئەسڵێکی تازە،بخرێتە سەر ئەسڵەکانی "شۆرشی شاو خەڵک" کە بە خێرایی لە زیادبووندا بوون. دوای کۆتایی

کۆبوونەوەکە کە لەودا لایەنەکانی ئەو شۆرشە بە کورتی کەوتنە بەرباس‌و وتووێژ، هووەیدا داوای لە نەراقی کرد کە دەگەڵی بچێتە شارو کۆشکی سەرۆک‌وەزیری. نەراقی لە کۆبوونەوەکەو لە حوزووری شادا گوتبووی دەبێ کارمەندانی دەوڵەت فێر بکرێن کە چۆن سەرپێچی لە فەرمانە ناقانوونییەکان بکەن. هووەیدا هەروەک هەمیشە لەپشت فەرمانی پەیکانەکەی دانیشت‌و نەراقی لە تەنیشتی سوار بوو و پارێزەرەکانی هووەیداش لەسەر کورسییەکانی پشتەوە سوار بوون. هووەیدا دەستی بە قسە کردو چونکە بابەتە-کەی بە گرنگ دەزانی،وەک عادەتی خۆی بە فەرانسەی قسەی کرد. بە نەراقیی گوت: "ئەگەر ئەوقسەیەی ئەمرۆ کردت دروست بێ، هەمووومان گوناحبارین. لە هەلومەرجی ئێستادا چارەیەکمان نیە جگە لەوەی فەرمانی سەرۆکەکانمان کە هێندێ جار نارەواشن جێبەجێ بکەین."[٢٨] لە راستیدا، هووەیدا زۆرجار بە دۆستان‌و هاوکارانی نیزیکی خۆی گوتبوو کە پێشکەوتنی ئێران لە گرەوی مل‌راکێشان بۆ ئەو فەرمانە جاروبار ناقانوونی-یانەدایە. باوەری وابوو کە پێشکەوتن بێ رێبەرایەتیی شا دەرەتانی نیەو لە هەلومەرجی ئێستادا بەردەوامیی ئەو رێبەرایەتییەی لە ملکەچی بەرامبەر بە فەرمانەکانی شادا دەدی. دیارە زۆرجار دۆستان‌و خزمانی هووەیدا دژی ئەو بۆچوونەی دەوەستان. لەلایەک هێندێکان دەیانگوت لەجێدا ملکەچی بەرامبەر بە فەرمانی ملهورانە رێگای پێشکەوتن نیە. لەلایەکی دیکەش، هێندێ کەس وەبیریان دێنایەوە کە هووەیدا ئیدی هیچ خۆراگرییەک بەرامبەر بە فەرمانەکانی شا نیشان نادا. دەیانگوت رەفتاری وی لە سنووری بیروبەرژەوەندی سیاسی گوزەراوەو بۆتە ملکەچیی تەواو. ئێستا هووەیدا لە دادگادا، سزای سیاسەتی مودارایەکەی دەدایەوە. دەزانین کە ئەو ملکەچی‌و مودارایە تەواو بە پێچەوانەی ئەسڵەکانی قانوونی بنەرەتیی ئێران بوو. بەڵام خەڵخاڵی ئەوەندە لە ئەسڵەکانی ئەو قانوونە بێ‌ئاگا بوو، ئەوەندە بەرامبەر بە وردەکارییەکانی باسە ئەخلاقییەکان بێ‌موبالات بوو، ئەوەندە خووی بە دووپاتە کردنەوەی دروشمە بەتاڵ‌و بێ-نێوەرۆکەکان گرتبوو کە دادگایەکەی هەرگیز نەی‌توانی ببێتە مەرجەعێکی خاوەن-سەڵاحیەت بۆ راگەیشتن بە خەتاکاری یان بێ‌گوناحیی هووەیدا. خەڵخاڵییش هەر وەک ئۆکران لە وتووێژە تەلەڤیزیۆنییەکەیدا، باوەری نەدەکرد کە سەرۆک‌وەزیری وڵات نەخشێکی لە ئیدارەی ساواکدا نەبووبێ‌و نەی‌توانیبێ سیاسەتەکانی وڵات دیاری بکا. بەڵام خەڵخاڵی،دەگەڵ ئەوەی زۆربەی قسەکانی ناقانوونی بوون، هەرنەبێ لە خاڵێکی گرنگ‌و بنەرەتیدا هەقی هەبوو. دەیگوت سەرۆک‌وەزیر بەپێی قانوونی بنەرەتیی ئێران بەرپرسی

کاروباری دەوڵەتە. دەیگوت ئەگەر قانوون‌و ئەسڵی سەروەریی نیشتمانی پێشێل بکرێ، وەزیران‌و سەرۆک‌وەزیران ناتوانن بەرپرسایەتی لە خۆیان داڕنن. لە هووەیدای دەپرسی بۆچی وەختێک تێگەیشتی کارێکت لەدەست نایە، دەستت لە کار نەکێشایەوە.[٢٩]

لە درێژەی باسەکانی دادگای دووەمدا، دوو خاڵی تازە هاتنە گۆڕێ. خەڵخاڵی لە هووەیدای پرسی: "بە توندی دەنگۆیە کە ئەتۆ گوتووتە هێندێ بەڵگەت لە دژی شا هەن... ئایا پشتڕاستی دەکەیەوە یان نا." دەیەویست بزانێ داخوا هووەیدا حازرە بەڵگەکان بداتە دادگا،و کۆماری ئیسلامی یان نا. هووەیدا لەلایەک بوونی ئەو بەڵگانەی پشتڕاست کردەوەو لەلایەکی دیکە گومانێکی نەهێشتەوە کە حازر نیە بەڵگەکان بداتە دادگاو کۆماری ئیسلامی. گوتی: "ئەمن عەرزت دەکەم ئەگەر خوا تەمەنم بدا مێژوویەک لە ٢٠ی خەرمانان[ی ١٣٢٠]ەوە تا ئەمڕۆ دەنووسم‌و لەو مێژووەدا بێ-گومان زۆر خاڵی تاریک ڕوون دەبنەوەو بەڵگەگەلێکیشم هەیە."[٣٠]

خاڵی دووەم لە بارەی خەرجی چاک‌کردنەوەی یەکێک لە شوێنە پیرۆزەکانی مەزهەبی بەهایی بوو. خەڵخاڵی لە هووەیدای پرسی ئایا لەو کارەدا، ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ،یان لە ڕێگای دابین‌کردنی خەرجی‌یەوە ڕۆڵێکی هەبووە یان نا. هووەیدا زۆر سەرسوڕماو هاتە بەرچاو. لە سزاخوازییەکەدا هیچ ئاماژەیەک بەو مەسەلەیە نەکرابوو. لە ڕاستیدا ئەمە تەنیا حاڵەت بوو کە بە درێژایی دادگای یەکەم‌و دووەم ئاماژە بە مەزهەبی بەهایی دەکرا. هووەیدا حاشای لە هەرجۆرە بەشدارییەک لەو کارەدا کرد.[٣١]

پاش ماوەیەک، ڕاوێژی شەڕانیی خەڵخاڵی جارێکی دیکە هووەیدای قانیع کرد کە ئەم کۆبوونەوەیەو وتووێژەکانی، لە ڕواڵەت‌پارێزی بەدەر شتێک نین. تێگەیشت کە چارەنووسی دیاری کراوەو،و ئەمجار، هەرکە خەڵخاڵی هێرشی کردە سەر هووەیدا،ئەویش هاتە نێو قسەکانی‌و گوتی: "قوربان، قازی نابێ دژی تۆمەت‌لێدراو قسە بکا."[٣٢] بەناهومێدییەوە لە خەڵخاڵیی پرسی،"چیتان لەمن دەوێ؟"[٣٣] خەڵخاڵییش لە وەڵامدا گوتی "ئەتۆ مفسد فيالأرض"ی‌و پێشنیاری پێ‌کرد کە دوا بەرگریی خۆی بخاتە بەر گوێی دادگا. خەڵخاڵی بەم قسەیەی بە ئاشکرا نیشانی دا کە تەنانەت پێش "شور" کۆبوونەوەی دادگاش حوکمەکەی دیاری کراوە. دەگەڵ خەڵخاڵی لەسەر ئاقڵانەبوونی تۆمەتی "مفسد فيالأرض" کەوتە کێشەوە. لەوجۆرە بەڵگەهێنانەوەیە،و ئەویش لەو کاتەدا،دەکرا حاڵەتێکی خەفەتبارو ناهومێدییەکی جێگای بەزەیی ببینین. گومانێک نیە کە خەڵخاڵی بە خوێنی

سەری هووەیدا تینوو بوو. داوەرییە بەپەلەکانی ئیدی لەو دەورانەدا ناوبانگیان دەرکردبوو.[٣٤] بەوحاڵەش، هووەیدا لە دادگای کەسێکی وادا لە وردەکارییەکانی زمانی عەرەبیو لە ئاقڵانەبوونی تۆمەتی "گەندەڵی لە زەویدا" دەدوا.[٣٥]

هووەیدا قبووڵی بوو کە لە دەورانی سەرۆک‌وەزیریی خۆیدا تووشی خەتاگەلێک بووە. بەڵام هەرلەو کاتەدا جەختی دەکردەوە کە لەم دەورانەدا، کۆمەڵی ئێرانیش گەشەو پێشکەوتنی بەرچاوی بەدەست هێنــاون. دەیگوت دادگا دەبێ بارە باش‌و خەراپەکانی کارنامەی من لەبەر چاو بگرێ. دەتگوت وردەوردە ورەی خۆڕاگریو تەنانەت سەرکێشیی خۆشی بەدەست هێناوەتەوە. هەرلێرەدا بوو کە بێ‌پەروا دەستی کرد بە بەرگری لە کارنامەی دەوڵەتی خۆی. گوتی بەرنامەی ئێمە بۆ کۆمەڵی ئێران هەم پێشکەوتوو بوو،هەم هەقانیەتی مێژوویی لەپشت بوو. پێی داگرت کە بەداخەوە دەرفەتی پێویستی دەست نەکەوت کە ئەو بەرنامەیە بە تەواووکەماڵی،جێبەجێ بکا. ئامارو ئەژمارێکیشی ئامادە کردبوو کە ئەو پێشکەوتنانە نیشان بدەن. بنەماڵەی ئینشا لە ئامادەکردنی ئەو ئامارانەدا کۆمەگیان کردبوو.[٣٦] بەڵام خەڵخاڵی پێشی قسەکانی هووەیدای گرت‌و پێی داگرت کە "مەچۆ نێو وردەکاری." هووەیدا بە توندیو تاڵی گوتی ئەمن لەم دادگایەدا "بەرگری لە گیانم دەکەم." گوتی:"ئەمن ناچارم وردەکاریی ئامارو ئەژمارەکان باس بکەم." خەڵخاڵی قانیع نەبوو و داوای لە هووەیدا کرد لە بوارێکی گشتیدا درێژە بە بەرگرییەکانی بدا.[٣٧]

سەرەنجام هووەیدا بە نیشانەی سەرکێشیو دڵشکاوی لە کاری داگا،بێدەنگ بوو. دەستی ڕاستی بە تێکەڵاوێک لە تووڕەییو بێ‌موبالاتی لە حەوادا ڕاوەشاندو بەم کارە نیشانی دا کە ئیدی بەرامبەر بەو دادگایە قسە ناکا. بەم‌جۆرە قۆناخێک لە کاری [دادگای] خەڵخاڵی کۆتایی هات‌و ئەو بەناو "کەوتە کۆبوونەوە". سێ ئاخوندەکەی دیکە -ئازەری، جەننەتیو گیلانی-[٣٨]چاوەدێرو ڕاوێژکاری دادگا بوون. بەپێی نەریتی ئیسلام، ئەم ڕاوێژکارانە تەنیا لە کاتێکدا دەست لەکاری دادگا وەردەدەن کە بزانن بێعەدالەتی کراوەو چوون لە دادگای خەڵخاڵیدا نیشانەیەک لە بێعەدالەتی‌یان نەدیبوو، قسەیەکیشیان تێدا نەکردو بێدەنگ دانیشتن‌و تەماشای کاری دادگایان کرد.

چەند دەقیقە دوای دەستپێکردنی "کۆبوونەوە" خەڵخاڵی حوکمی دادگای ڕاگەیاند. گوتی: "مفسد فيالأرض بوونو خەیانەتی ئەمیر عەبباسی هووەیدا بە گەلو نیشتمان سابیتەو ناوبراو مەحکووم بە ئیعدامو زەوتکرانی دارایییەکەیەتی."[٣٩]

لەنەکاو ئارەقێکی سارد نیشتە سەر نێوچاوانی هووەیدا. ڕەنگی بە ڕووانەوە نەما. بۆ نەجاتی گیانی خۆی جارێکی دیکە وەقسە هاتو گوتی: "دەزانم دەتانەوێ من بکوژن. مانگێکم دەرفەت بدەنێ تا مێژووی دوو دەیەی دوایی بنووسم." هووەیدا دەیزانی زەمان بە قازانجیەتی. خەڵخاڵییش ئەوەی دەزانیو هەربۆیەش بێ لەحزەیەک دواکەوتن، پێشنیاری هووەیدای ڕەت کردەوە. گوتی خەڵکی دیکە زۆرن کە دەتوانن ئەم مێژووە بنووسن. پاشان دەستووری دا تۆمەتلێدراو لە ژوورەکە بەرنە دەر. هەرلەو کاتەدا حوکمی کرد کە هیچ کەس هەقی نیە لە ژوورەکە بڕواتە دەر. هەروەک جاران نیگەرانی دەستتێوەردانی حکوومەتی کاتی بوو. لەوە دەترسا کەسێک بچێتە دەرێو خەبەری کاری دادگا بداتە دەوڵەتی بازرگان. دەیزانی لەحاڵەتێکی وادا،بازرگانو کابینەکەی تێ-دەکۆشن جێبەجێکردنی حوکمەکە وەدوا بخەن. خەڵخاڵی لێبڕابوو فەرمانی ئیمامی خۆی جێبەجێ بکا. نەیدەویست هیچ کەس لە بەشی خۆی لەو ساتە مێژووییەدا بێبەشی بکا.

کە لە ژوورێ چوونەدەر، هووەیدا جارێکی دیکە هەوڵی نەجاتی گیانی خۆی دا. داوای لە خەڵخاڵی کرد ڕێگای بدا قسە دەگەڵ ئەحمەدی خومەینی بکا. دەیزانی کە وەختی خۆی کۆمەگی بە ئەحمەدی خومەینی کردوە بچێتە لای بابی کە دوور خرابۆوە بۆ عێڕاق. هیوادار بوو ئەو چاکەیەی دوێنێ ئەمڕۆ بۆ نەجاتی گیانی فریای کەوێ. خەڵخاڵی دووبارە بێڕاوەستانو دوودڵی، داخوازی هووەیدای ڕەت کردەوە. گوتی ئەحمەدی خومەینی هیچی لەدەست نایە. جەختی کردەوە کە: "کارێکی نائاسایی کە بۆ ئەحمەدئاغات کردوە ئەوە بووە کە دەستوورت داوە پاسپۆرت بۆ ئەوو خێزانو کچەکانی ئیمام دەربکەن. ئەمە شتێک نیە بتوانێ کۆمەگت بکا بۆ ئەوەی ببەخشرێی."[٤٠]

ئەمجار خەڵخاڵی دەستووری بە هووەیدا دا وەسیەتنامەی خۆی بنووسێ. هووەیدا ئەوکارەی نەکرد. خەڵخاڵی سەرپێچیی هووەیدای بە هەوڵێک بۆ نەجاتی گیانی دەزانی. دەڵێ هووەیدا بە هەڵە پێی وابوو ئەگەر وەسیەتنامە نەنووسێ،ئێمەش حوکمەکەی جێبەجێ ناکەین.[٤١] بەڵام سەرپێچیی هووەیدا دەتوانێ هۆی دیکەشی هەبن. گرنگتر لە هەمووان ئەوە کە دەزانین ئەو،کەمێک پێش گیرانی، وەسیەتنامەیەکی نووسیبوو و لەلای

یەکێک لە سکرتێرەکانیی دانابوو. خەبەری بە فەرەیدوونی براشی دابوو کە وەسیەتنامەیەکی وای هەیە.[٤٢] جگەلەوە، ڕەنگە هووەیدا نەیویستبێ بە نووسینی وەسیەتنامە ڕەوایی بە دادگای شۆڕشو حوکمەکەی ببەخشێ.

پاشان هووەیدایان بە دالانێکدا بردە حەوشەی زیندان. دیارە ئەو زانیویەتی لە کۆتایی ئەو دالانەدا چ چارەنووسێک چاوەڕوانیەتی. هادیی غەففاری کە بە درێژایی دادگاکە لە تەنیشت هووەیدا دانیشتبوو و بەخێسە تەماشای دەکرد،دەگەڵ خەڵخاڵیو گرووپێکی چووکەڵەی پاسـداران‌و ڕووحانی‌یان بە دوای هووەیدادا دەڕۆیشتن.

هەرکە هووەیدا پێی دەحەوشەی نا، یەکێک لەو کەسانەی لە دوایەوە دەڕۆیشتن دەمانچەیەکی دەرهێنا،سێرەی لە گەرووی هووەیدا گرت‌و دووگوللەی پێوە نان. هووەیدا کەوتە سەر زەوی. خوێن لە ڕەگی ملی فیچقەی بەست. دیار بوو ئەوەی تەقەی لە هووەیدای شەست ساڵە کرد، دەیەویست بە مەرگێکی لەسەرەخۆو پڕئازار بیکوژێ. وا دیار بوو مەرگی دەسبەجێی دەستەی ئیعدامی بۆحاڵی هووەیدا بە گونجاو نەدەزانی. هووەیدا کە دەیزانی برینێکی کوشەندەی هەڵگرتوە،ڕووی لە کەسێک بە ناوی کەریمی کرد،کە لەڕیزی هاوڕێیانی خەڵخاڵیدا بوو،بە پاڕانەوەوە داوای لێ کـــرد گیانی لێبستێنێ. کەریمییش دیار بوو لە ڕووی لوتفەوە، دەمانچەکەی بە دەستەوە گرت‌و گوللەیەکی خەلاسی لە سەری هووەیدا دا.[٤٣] هووەیدا ئیدی دوا ساتەکانی ژیانی دەگوزەراند. گۆیا لەبەر خۆیەوە گوتبووی،"قەرار نەبوو ئاوا تەواو بێ."٤٤ بەپێی ئەو وێنانەی لە تەرمی هووەیدا بڵاو بوونەوەو بە پێی ڕاپۆرتی پزیشکیی قانوونی،و ئەوە کە دوکتۆر فریشتەی ئینشا دیتبووی دەتوانین بڵێین بێشک هووەیدا نەک بە دەسڕێژی دەستەی ئیعدام بەڵکوو بە سێ گوللەی دەمانچەیەک کوژراوە. دوکتۆر ئینشا دەیگوت، "ئەوانەی دەستەی ئیعدام دەیان‌کوژێ، دەموچاویان شین هەڵدەگەڕێ؛ ڕاست وەک کەسێک کە دەخنکێ. بەڵام ڕوخساری هووەیدا ئەو ڕەنگ‌و حاڵەتەی نەبوو."[٤٥] جگەلەوە، خەڵخاڵی ئەو دەمانچەیەی وەک بەڵگەی شانازیو وەک نیشانەی ئەو ڕۆژە مەزنانە کە دادپەروەریی ئیسلامی بە دەستی وی بەڕێوە دەبرا،بۆخۆی هەڵگرت‌و بردیەوە ماڵێ. کاتێک نووسەری بە ناوبانگی ئینگلیسی،ڤی.ئیس.نێپاڵ* لە قوم،و لە ماڵی خەڵخاڵی چاوی پێی کەوت، ئەو هەروا شانازیی بە ئیعدامی هووەیداو نەخشی خۆی لەو ڕووداوەدا

---

*V.S.Naipal

دەکرد. بە نێپاڵی گوتبوو،"دەزانی هووەیدا ئەمن کوشتم." وەختێک دیلمانجەکەی نێپاڵ بۆ تەواوکردنی قسەی خەڵخاڵی لێی زیاد کرد کە "لە ڕاستیدا کوڕی ڕووحانییەکی بەناوبانگ" هووەیدای کوشت. خەڵخاڵی دەسبەجێ بە لەخۆباییبوونێکی تەواوەوە زیادی کرد کە،" بەڵام دەمانچەکەی لەکن منە... هەر لە وژوورەی تەنیشتێیە."[٤٦]

کاتێک خەڵخاڵی لە مەرگی هووەیدا دڵنیا بوو،گەڕایەوە ژووری دادگاو ئامادەبووانی لە چارەنووسی هووەیدا ئاگادار کردو پاشان بۆخۆی، دوای چەند لەحزە، زیندانی قەسری بەجێ هێشت. خەریک بوو بچیتە دەر کە یەکێک لە بەرپرسانی زیندان غاری دایە لای خەڵخاڵیو پرسی هووەیدای چ لێبکەین. بە جۆرێکی دیکە بڵێین، تا ئەو لەحزەیە، تەنانەت زۆر لە بەرپرسانی زیندانیش ئاگایان لە چارەنووسی هووەیدا نەبوو. خەڵخاڵی لە وەڵامدا گوتی ئیدی هووەیدایەک لە ئارادا نیەو بەڕێی خۆیدا ڕۆیشت.[٤٧]

ڕۆژی مردنی هووەیدا چاپەمەنیی پێتەخت، سەرمەست لە بادەی سەرکەوتن،لاپەڕەکانی خۆیان بۆ وێنەگەلێکی بە ڕاستی ناشیرین لە پەیکەری هووەیدا تەرخان کرد. لە ڕۆژانی یەکەمی شۆڕشدا،تاران شاری بێدەوڵەت بوو. بەوحاڵە،خەڵکی شار کەموزۆر لە نەخۆشیی قینلەزگیو خوێنخوازیی بەکۆمەڵ کە فەتای زۆر لە شۆڕشەکانی سەردەمی نوێ بوو، بەدوور مابوونەوە. لە ڕاستیدا لە سەردەمی شۆڕشی فەڕانسەوە ئەو جۆرە شێتییە دەسبەجێیە بە یەکێک لە پێویستییەکانی شۆڕشە گەلییەکان دەژمێردرا. بەڵام لە ئێرانو تاران،شۆڕشەکە گەلی بوو، و هەرلەو کاتەدا زۆربەی خەڵک نەجیبیی‌یان نیشان داو ئارام مانەوەو هەوای خوێنڕێژیو خوێنخۆری لە سەری نەدان. لە بەرامبەردا، هێندێ بەش لە دەوڵەتو هێزە شێوە سەربازییەکانی خوێنڕێژیو قینلەزگی‌یان ڕەچاو کرد. لە شۆڕشی فەڕانسەدا،بە گیوتینیان دەگوت "ماشێن"و لە پێش چاوی خەڵکو بە ڕێوڕەسمیکی تایبەتییەوە بەکاریان دێناو دوای ماوەیەک هەرئەو "ماشێن"ە بوو بە سێمبولی توندوتیژیی شۆڕشگێرانەی گەل. لە ئێران بە باوەڕی من،وێنە خوێناوییەکانی پەیکەری مەحکوومانی دادگا شۆڕشگێڕەکان نەخشێکی وەک ئەو "ماشێن"ەی شۆڕشی فەڕانسەیان لە ئەستۆ بوو.[٤٨]

لە یەکێک لە وێنەکاندا تەرمی هووەیدا دەبینین کە لەسەر زەوی پان بۆتەوەو پەتووە شڕەیەک نیوەی لەشیی داپۆشیوە؛ پەڵەخوێن لەسەر گەروویو سەر ڕوومەتی وشک بوون. کوتە مقەببایەک لەسەر سنگی دانراوە کە بە خەتێکی منداڵانە، ناوی هووەیدای لێ

نووسراوە. لە وێنەیەکی دیکەدا، لە چەکمەجەی ساردخانەی پزیشکیی قانوونیدایە. دوو پیاوی تفەنگ‌بەدەست لەسەر تەرمەکە وەستاون. لە ڕوخساریاندا نەک شادی، بەڵکوو سەرسوڕمان دەبینین. دەڵێن ئازاری مەرگ دەموچاوو جەستەی مرۆڤ خواروخێچ دەکا. بەڵام لە ڕوخساری هووەیدادا نیشانەیەک لەو خواروخێچییە نەبوو. بە پێچەوانە، ئارامی‌و هێمنییەکی سەیرو تەنانەت هەژێنەر،دەهاتە بەرچاو. لە تەنیشت ئەو وێنە شووم‌و مەرگ‌لێدراوانە، ڕۆژنامەکان وێنەگەلێکیشیان لە دەورانی دەسەڵات‌و شەوکەتی هووەیدا چاپ کردبوو.

تەنانەت لە هەڵبژاردنی ئەو وێنە کۆنانەشدا جۆرێک نیازخەراپی بەرچاو دەکەوت. لە یەکێکیاندا هووەیدای دەبینین کە داهاتۆتەوەو دەستی شا ماچ دەکا. لە یەکی دیکەدا، کڵاوی گەورەی کاوبۆیەکانی ئەمریکای لەسەرە. لە پەنای نووسرابوو کە کڵاوەکە دیاریی ڕیچارد هێڵمز بوو-ئەو کەسەی وەختێک باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێران بوو و پێشتریش سەرۆکایەتیی ڕێکخراوی جاسووسیی سیای لە ئەستۆ بوو-. پێم وایە پەیامێک کە لەو وێنەیەدا شاردرابۆوە زۆریش پێچەڵپووچ نەبوو. ئەمریکاییەکان کڵاوێکی گەورەیان لەسەر هووەیدا نابوو.

لە هەلومەرجی ئاساییدا،خەبەری مردن بە هەزار زەمینەسازی بە خزمان‌و دۆستان ڕادەگەیەندرێ. بەڵام هەروا بزانە لە سەردەمی شۆرشدا، هەموو پێوانەکان تێکەڵ دەبن. خۆشەویستی‌و ناسکی‌و جوانکاری جێگایەکیان نیە. موداراو خۆشەویستی زۆربەی وەخت جێی خۆیان دەدەن بە توندوتیژی‌و دڵڕەشی. دڵڕەقی لەژێر ناوی ڕقی خەڵکداو قین-لەزگی بە شێوەی توندوتیژیی شۆرشگێڕانە خۆ دەنوێنن.

پێش هەمووان تەلەفۆن بوو. هەرئەو دەنگە بوو کە هەمیشە لە زیندانەوە زەنگی لێ-دەداو داوای "دایکی عەلی"ی دەکرد. ئەمجارە دەوروبەری حەوت‌ونیوی ئێوارێ زەنگی لێدا. لەو ڕۆژەوە کە هووەیدا گیرابوو، دایکیشی لە ماڵی دوکتۆر فریشتەی ئینشا دەژیا. بەڕێکەوت ئەوڕۆژە ئەفسەرولملووک‌و چەند ژنی هاوتەمەنی لە ژووری دانیشتنی ماڵی ئینشادا ڕێوڕەسمێکی ئایینی‌یان گرتبوو. دایکی هووەیدا گوتبووی خێری لەخۆی گرتوە. هەرکام لە ژنەکان قورئانێکیان لەسەر سەری خۆیان ڕاگرتبوو،و بەعەرەبی‌و بەدەنگی بەرز دوعایەکیان دەخوێندو بە هاواری غەمی هەناویانەوە خۆیان ڕادەژاند. زەنگی

تەلەفۆن ئارامیی خەڵوەتەکەیانی شکاند. لەنەکاو دڵەخورپەو پەرێشانی جێگای خاترجەمیی گرتەوە.

دوکتۆر فریشتەی ئینشا تەلەفۆنەکەی هەڵگرت. دەنگێک لەوبەرەوە بەرز بۆوە،"ئەتۆ دایکی عەلیی؟" کاتێک وەڵامی ئەرێی وەرگرتەوە،بە کورتییەک کە ڕەنگە لە دڵڕەشییەوە هاتبێ، گوتی،"ئیدی پێویست نیە لیباسی بۆ بێنن. چەند دەقیقە پێش ئێستا ئیعدامیان کرد." ترس کەوتە گیانی دوکتۆر فریشتەی ئینشا. دەیزانی کە هەموو ژنەکانو یەک لەوان دایکی هووەیدا چاویان لە زاری وییە. جگە لەوە کە خۆی ئارام نیشان بدا چارەیەکی نەبوو. هەر ئەوەندەی گوت کە،"زۆر سوپاس"و ئەمجار بە هێمنی،دەگەڵ ئەوەی چاوی پڕ لە فرمێسک بوون، زەردەخەنەیەکی هێنایە سەر لێوانو خۆی خۆشحاڵ نیشان داو گوتی، "خانم مزگێنی. ئاغایان بۆ ئورووپا دوور خستۆتەوە." دایکی هووەیدا وەڵامێکی نەدایەوە. پرسیارێکی نەکرد. هەستوسۆزێکیشی نیشان نەدا. دوعایەکەی دەست پێ-کردەوە. بەڵام وادیار بوو لەو لەحزەیەدا چاوە پڕفرمێسکەکانی یەکسەر لە تیشکو شۆقی ژیان بەتاڵ بوون.[٤٩] هەروا بزانە بە سروشتی دایکایەتی، لەحزەی مەرگی جگەرگۆشەکەی دەزانی.

ئەوشەوە دوورڕاگرتنی دایکی هووەیدا لە دەنگوباسی ڕادیۆو تەلەڤیزیۆنو تەلەفۆنی دۆستو خزمان تەنیا هەوڵی بنەماڵەی ئینشا بوو. بەشی زۆری شەوێیان بە سووتاندنی ئەو بەڵگەنامانەوە گوزەراند کە لە ماڵەکەیان شاردرابوونەوە. دوکتۆر ئینشا دەڵێ، "زۆربەی بەڵگەنامەکان هی هووەیدا بوون. یەکێک لەوشتانە کە ئەو شەوە سووتاندمانن نامەکانی هووەیدا بۆ شاو شاژن بوون. بۆخۆی گوتبووی ئەگەر شتێکی بۆ هاتە پێش، هەموو بەڵگەکان بسووتێنین."[٥٠] هەتا بەتڵێک لە شەوێ گوزەرا، یەکی دیکە لە دۆستانی هووەیداش کە بیست ساڵێک هاوکاریی نیزیکی دەگەڵی هەبوو،خەریکی سووتاندنی بەڵگەنامەکانی هووەیدا بوو. دیارە نیگەرانیی ئەو دۆستو خزمانە دوولایەنە بوو. لەلایەک نەیاندەویست ئەو بەڵگانە بە پێچەوانەی ویستو دەستووری هووەیدا بکەونە دەستی کاربەدەستانی کۆماری ئیسلامی. لەلایەکی دیکەش باشیان دەزانی ئەگەر پاسداران ئەو بەڵگانە لە ماڵی ئەو دۆستو خزمانەدا وەدۆزن، بۆیان دەبنە مایەی ژانەسەر. بە باوەڕی من بەشێک لەو بەڵگەنامانەی ئەوشەوە سووتێندران هەرئەو بەرگەو بەڵگانە بوون کە هووەیدا لە فەرمانو چالاکییە ناقانوونییەکانی دەورانی

سەرۆکوەزیریی خۆی ئامادەی کردبوون. پێی وابوو ئەو دۆسیەیە، سلامەتیو ئازادیی وی لە ڕێژیمی پەهلەویدا دەستەبەر دەکەن. هەرلەو کاتەدا وای دەزانی ئەگەر ڕێژیم بگۆڕێ دۆسیەیەکی وا وەک کارتێکی براوە بە دەستیەوە دەبێ. بەڵام لەو لێکدانەوەیەدا لە خاڵێکی گرنگ غافڵ بوو. ڕەنگە هەر بیری لەوە نەکردبێتەوە کە لە ئێران ڕێژیمێک بێتە سەر کار کە یەکسەر لەبەر دەستی ڕووحانییەکاندا بێ. ئەویش ئەو ڕووحانی‌یانە کە تۆڵەو سزا (قصاص‌و مجازات)یان زۆر لە پاراستنی بەڵگەنامە مێژووییەکان بۆ گرنگتر بوو. جگەلەوە، لە شەوی مەرگی هووەیدادا، خزم‌و دۆستانی ویش، جگە لە غەمی مەرگی خۆشەویستەکەیان، زیاتر لە فکری ڕەواندنەوەی مەترسی لەسەر خۆیاندا بوون‌و دیارە غەمی کون‌پشکنیی مێژوونووسانی دواڕۆژیان لە دڵدا نەبوو.

چەند سەعات دوای مەرگی هووەیدا، ڕۆژنامەکانی تاران ژمارەی تایبەتی‌یان لە بارەی ئیعدامی وییەوە بلاو کردنەوە. جاری وابوو تیترە درشتەکانیان نیو لاپەڕەی دەگرت. یەکێک دەیگوت،"دادگای عەدڵی ئیسلامی هووەیدای گوللەباران کرد"و ئەوانی دیکەش تیتری لەو بابەتەیان لێ‌دابوو. چەند دەقیقە پاش چاپی ئەو ژمارە تایبەتی‌یانە،کەسێک نوسخەیەکی لە لاپەڕەی یەکەمی ڕۆژنامەکە بە پەنجەرەی ژووری دانیشتنی بنەماڵەی ئینشاوە دا. ڕوون نیە داخوا ئەفسەرولملووک هەرگیز نێوەرۆکی ئەو ڕۆژنامەیەی دی یان نا. دوکتۆر فریشتەی ئینشا دەسبەجێ ئەوی لە پەنجەرەکە کردەوە. جگەلەوە، ئەوشەوە ڕادیۆو تەلەڤیزیۆنەکانی ماڵێیان کوژاندەوە. دەترسان دایکی هووەیدا خەبەری مەرگی کوڕەکەی لە بەرنامەیەکی ڕادیۆ یان تەلەڤیزیۆن ببیسێ.[٥١]

بنەماڵەی ئینشا هەوڵی تەواویان دەدا ئەفسەرولملووک بە ڕاستی قانیع بکەن کە کوڕەکەی،ئەمیر عەبباس، بۆ ئورووپا دوور خراوەتەوەو دایکی هووەیداش لەویارییەدا هاوکاریی تەواوی نیشان دەدا. هاوکات دەگەڵ مەرگی کوڕەکەی، ئەویش ڕۆژلەڕۆژ پتر دەخزیە نێو خۆی. دنیـــای دەرەوە ڕای‌نەدەکێشا. لە دوانیوەڕۆی ئەو ڕۆژەوە کە داغی مەرگی کوڕەکەی دی،تا ئەو ڕۆژەی چوار ساڵ دواتر مرد، کەم‌وزۆر هەمیشە بێدەنگ بوو. زۆربەی وەختی بە دوعاکردن دەگوزەراند. لەبارەی ئەمیر عەبباسەوە پرسیاری لەکەس نەدەکرد. هەرگیز داوای نەکرد بیبەنەوە ماڵەکەی خۆی. کاتێک بنەماڵەی ئینشا وایان دەنواند کە بۆ وێنە نامەیەکی هووەیدا هاتووەو دەقێکیان بە دەنگی بەرز دەخوێندەوە، ئەفسەرولملووک هەست‌و سۆزێکی دەرنەدەبڕی. تەنانەت ئەو

دیاری‌یانەش کە بەڕواڵەت هووەیدا بۆی ناردبوون- "لەچکێک،قاپقاپەیەک، چەند جووت گۆرەوی"- دژکردەوەیەکیان لەودا نەدەبزواند.[52]

شەوی ئەو ڕۆژە کە هووەیدا ئیعدام کرا،ماڵێک کە ئەو دەگەڵ دایکی لێی دەژیا،و هەروەها ئاپارتمانێکی چووکەڵە کە کەمێک پێش کشانەوە لەپۆستی سەرۆک‌وەزیری لە ساختومانێکی تازەی تاران کڕیبووی تالآن کران. ئاڵبوومەکانی بنەماڵە لەتوپەت کران‌و وێنەکانی، لێرولەوێ، لە پیادەڕۆیەکانی دەوروبەری ماڵیو دالآنەکانی نیزیک ئاپارتمانەکەیدا بلآو بوونەوە. لە ئاپارتمانەکەیدا "تەنانەت دیوارەکانیشیان کون‌کون کرد. پێیان وابوو شتە گران‌باییەکان‌و دراوە نەغدەکانی لەوێ لە سندووقێکدا شاردوونەوە."[53]

هەموو ڕۆژنامەکانی تاران هەوڵیان دەدا ئیعدامی هووەیدا بە ڕەوا نیشان بدەن. لە تەواوی ئەو لاپەڕە زۆرانەدا کە بۆ ڕاپۆرتی کاری دادگا، سزاخوازی،حوکمی دادگاو جێبەجێ‌کردنی حوکمەکەیان تەرخان کردبوو، تەنانەت یەک کەسیش وشەیەکی وەک ڕەخنە لە سروشتی ئەو دادگایەو حوکمی بەپەلەیەوە نەنووسی. لە جیاتی ڕەخنەی بەجێ-و بنەڕەتی، ڕۆژنامەنوسان‌و لێکۆڵەران دروشمی شۆڕشگێڕانەیان دەدان‌و دەنگۆیان بلآو دەکردنەوە. یەکێک دەیگوت گوڵە ئۆڕکیدەکەی هووەیدا هەر بۆ ڕواڵەتبازی بوو و لەپشت گوڵەکەوە میکرۆفۆنێک شاردرابۆوەو هووەیدا دوژمنانی خۆی پێ دەداو دەخست. یەکی دیکە ئیددیعای دەکرد کە ئۆڕکیدەکانیان هەموو ڕۆژێ بە فڕۆکە لە پاریسەوە دێنانە تاران. سێیەم گاڵتەی بە پێوەندیی ژن‌ومێردایەتیی هووەیدا دەکردو نووسەری چوارەم ئیددیعای دەکرد هووەیدا تەون‌و بەستی نهێنیی دەگەڵ ساواک هەبوو. دەچووە هەرجێیەک، بە کۆمەگی هێندێ ئاماژەی تایبەتی دوژمنانی خۆی بە ساواک نیشان دەداو ساواکیش دەسبەجێ دوژمنی هووەیدای دەگرت. یەکی دیکە لە وتارەکانیدا دەیەویست ئیسبات بکا کە،"ساواک لە کۆشی هووەیدادا بوو بە دێوەزمەیەک."

لای نیوەشەوێ بوو کە جارێکی دیکە تەلەفۆنی ماڵی ئینشا زەنگی لێدا. ئەم‌جارە کەسێک لە پزیشکیی قانوونی بوو. دەیەویست بنەماڵە ئاگادار بکا کە تەرمی هووەیدا گوازراوەتەوە بۆ ئەوێ. بڕیار درا،"بەیانی کەسێک لەلایەن بنەماڵەوە بچێتە پزیشکیی قانوونی"و کاری کفن‌ودفنی تەرمەکەو ئەنجامدانی قۆناغە قانوونییەکانی دیکە وەئەستۆ بگرێ. جارێکی دیکە ئەرکەکە کەوتە سەرشانی دوکتۆر فریشتەی ئینشا. دەڵێ وەختێک

گەیشتمە پزیشکیی قانوونی،"ساڵۆنێکم دی زۆر بەرین‌و پڕ لە تەرم،هێندێ لە تەرمەکان ڕووت بوون،و چەند بەشێکیی لەشی ڕووتی هێندێکی دیکە بە خاولییەک یان پەڕۆیەک داپۆشرابوون." دەڵێ لە ناسنامەی هەرکام لەو تەرمانە تەنیا مقەبیایەکی چووکە مابوو کە بە کوتە دەزوویەک لە لاقی مردووەکان گرێ درابوو. بۆنی مردن فەزای ساڵۆنەکەی پڕ کردبوو و حاڵەتێکی سامناکی پێدابوو.٥٥ سێبەری مەرگ بەسەر ئەو نێوەندەدا زاڵ بوو و فەزایەکی مەرگ‌هێنی تێدا پێک‌هێنابوو.[٥٦] دەڵێ پیشەی من پزیشکی‌یە. لە بەشی زۆری ژیانمدا لە نیزیکەوە دەگەڵ مردن ئاشنا بووم. بەڵام تەنانەت ئەمنیش لەوهەموو مەرگەی لەو ساڵۆنەدا هەبوو ترسام."[٥٧] دەڵێ لە سووچێک تەرمی درشتی پیاوێک دەبینرا کە وا دیار بوو بە هەزارو یەک چەقۆ گیانیان کێشابوو. لاویژگەیەکی دەوروبەری پازدەساڵە لە پەنا تەرمەکە ڕاوەستابوو. ئارام‌ئارام دەگریا. دەڵێ لە چارەنووسیم پرسی-وگوتی "پیاوەکە ئاژان بوو و لاویژگەکەش کوڕیەتی."[٥٨]

ئەمجار دوکتۆر فریشتەی ئینشایان بردە ژوورێک کە دیوارە کانی، لەمیچی تا سەر زەوی،بە دەرگای کانزایی شینی ساردخانەی پزیشکیی قانوونی داپۆشرابوو. یەکێک لە چەکمەجەکانیان ڕاکێشا. لەشی ڕووتی هووەیدا وەدەر کەوت. کەسێک بە ماژیک، لەسەر یەکێک لە پەراسووەکانی نووسیبووی،"ئەمیر عەبباسی هووەیدا"، دوکتۆر ئینشا دەڵێ: "ڕەقەڵەیی دەموچاوی سامناک بوو." دیتنی جەستەی ڕووتی هووەیدا فرمێسکی هێنایە چاوەکانی دوکتۆر ئینشاوە. بە تووڕەیی گوتی، "بۆچی ئاواتان ڕەفتار دەگەڵ کردوە؟" یەکێک لەو دوو پزیشکەی لەوێ بوون، وەڵامێکی کورتی دایەوە. "خانم چ‌فەرق دەکا. ئەو خۆ مردوە."[٥٩] پاش ناسرانەوەی تەرمەکە،دوکتۆر ئینشایان بۆ دەفتەری یەکێک لە پزیشکانی قانوونی ڕێنوێنی کرد. لەوێ نوسخەیەک لە ڕاپۆرتی ڕەسمیی پزیشکیی قانوونی درایە دوکتۆر ئینشا. هەرلەو کاتەدا داوایان لێکرد تەرتیبی کفن‌ودفنی تەرمەکە ئامادە بکا.

ڕاپۆرتی پزیشکیی قانوونی بە زمانی وشک‌و بێ سۆزی زانستی بوو. نووسرابوو:

تەرمی پیاوێکە جووتێک گۆرەویی لاسک نیوە درێژیی دەزووی بەڕەنگی سەوزی تاریک دەپێدان...سپی‌پێستە. بەژنی ١٦٧سانتی میترو کێشی دەوری ٦٨کیلۆیە. خەتەنە کراوە. پێشەسەری ڕووتاوەتەوە. ئەوی دیکەی مووی کەمێک درێژو کەم‌پشتی ماش‌و برنجییە..ددانی شەویلکەی سەرێی دەسکردن...سەروچاوو دەستەکانی خوێنیان پێوە

وشک بووە. بەهۆی وێکەوتنی زەبری توند... چەند کون لەسەر لەشی کە وەک برینن بە شێوەی خوارەوە دەبینرێن:١) برینێکی وەک کونێکی بازنەیی بە ئەندازەی شەش میلیمیتر لەسەر ملی...لای ڕاست...٢)کونێکی دووەم کە هەورازەو لەشانی ڕاستی دەرچووە ... بە ئەندازەی شەش میلیمیتر...٣)کونێکی سێیەم لە کەللەسەری... مێشکی ئازاری دیوە...بەپێی چۆنیەتیی ئەوانە شوێنی چوونەژووری گوللەی چەکی گەرمن. هەرچەند ئەو چەکەی بەکار براوە یان فیشەکەکانی لەبەر دەستی ئێمە نین،بەوحاڵە بەپێی ڕادەی برینەکان وا دیارە چەکەکە دەوری کالیبر ٣٨ بووە...بەهۆی زەبری جیسمی ڕەق کە پێوەندیی بەکاتی ژیانەوە هەیە، کوترانێکی سەرپێستی بە درێژیی سانتی میترێکـو پانایی دوو میلیمیتر لە چەنەگەدا هەیە...

ڕەفتاری جێی ستایشی دوکتۆر گەڕمان هەر لەم ڕاپۆرتەدا بەرتەسک نەدەبۆوە. پیاوێکی بەخۆوەو کەمدویو جیددی بوو. ڕوخساری سوورکارە بوو. پاش ئەنجامی ڕێوڕەسمە قانوونییەکان، داوای لە دوکتۆر ئینشا کرد دەگەڵی بچێتە دەفتەری کارەکەی. لە ژوورەکەی خۆی کە تاڕادەیەک چۆڵ بوو ئاماژەی بەو خاڵە کرد کە ئەم ڕۆژانە، زۆروەخت، خەڵکی هەژاو لە دەوروبەری بارەگای پزیشکیی قانوونی دەخولێنەوە. چاوەڕوانن ببینن چکەسێک لە گەورەپیاوانی پێشوو، ڕێی دەکەوێتە پزیشکیی قانوونیو جاری وایە بێڕێزییش بە تەرمی ئەو کەسایەتییانە دەکەن. دوکتۆر گەڕمان گوتی، "دوو ڕێگا چارەسەر پێشنیار دەکەم. دەتوانم تەرمەکە بسووتێنم. ڕێگای دیکە ئەوەیە تەرمەکە ماوەیەک لێرە، لە جێیەکی ئەمن، ڕادەگرمو کاتێک وەزعەکە ئارام بۆوە پێوەندیت پێوە دەگرمو ئەودەم دەتوانن تەرتیبی کفنودفنی بدەن."[٦٠] کاری دوکتۆر گەڕمان بە ڕاستی سەرسوڕهێن بوو. ئەو بۆخۆی هیچ ئۆگرییەکی بە ڕێژیمی پەهلەوی نەبوو. لە بنەماڵەکەیدا خەباتو دژایەتی دەگەڵ ڕێژیمی شا بە نەریتێکی لەمێژینە دەژمێردرا. بەڵام لەو لەحزە سامناکەدا دوکتۆر گەڕمان کە لە خانەنشینی نیزیک ببۆوە، هەموو شتێکـو لەوانە کارو مووچەی خانەنشینییەکەی خستە مەترسییەوە تا دوژمنی سیاسیی دوێنێی لە بێدەنگیو ئارامییەکی شیاوی مەرگی خۆیدا بەخاک بسپێردرێ. دوکتۆر ئینشا ڕێگەچارەی دووەمی هەڵبژاردو چۆوەماڵیو بنەماڵەکەیان چاوەڕێ مان.

ڕۆژی دواتر خەبەر بە کاربەدەستانی کۆماری ئیسلامی گەیشت کە دۆستانی هووەیدا بە کەلکوەرگرتن لەو بێسەرەوبەرەییەی بەسەر پزیشکیی قانوونیدا زاڵە تەرمەکەیان

ڕفاندوە. خەڵخاڵی لەو درۆ مەسڵەحەتییەی دوکتۆر گەڕمان، پیلانێکی نێونەتەوەیی دروست کرد کە لەودا هەمووکەس، بۆ وێنە زایۆنیستەکان، بەشدار بوون. گوتی بازرگانو مەتین‌دەفتەریو شاپەرستانو فەڕانسەییو ئینگلیسیو ئیسرائیلییەکان پێکەوە پیلانیان گێڕاوەو تەرمی هووەیدایان سێ‌مانگ لە پزیشکیی قانوونی شاردۆتەوەو پاشان ڕفاندوویانەو بردوویانەتە فەڕانسەو لەوێوە بردوویانەتە ئیسرائیلو لە گۆڕستانی جوولەکان لە پەنای بابی ناشتوویانە.[٦١]

ئەوداستانە دوورودرێژە تەنیا لایەنێکی لە ڕاستی نیزیکە. تەرمی هووەیدا بەڕاستی دەوری سێ‌مانگ لە ساردخانەی پزیشکیی قانوونی مایەوە. دوای ئەو چاوەڕوانییە دوورودرێژە،پاشنیوەڕۆی ڕۆژێک دوکتۆر گەڕمان زەنگی بۆ بنەماڵەی هووەیدا لێ‌داو گوتی سبەینێ بۆ بردنەوەی تەرمی هووەیدا سەری پزیشکیی قانوونی بدەن. گوتی، "بەیانی زوو وەرن، ژمارەتان زۆر نەبێ، نابێ سەرنج ڕابکێشن." ڕۆژی دواتر پێش تاوهەڵات،کاروانێکی دوو ترومبێلی لە ماڵی ئینشاوە ڕۆیشت. یەکێکیان چوارکەس لە ژنەکانی بنەماڵەی ئینشای تێدابوون. لە ترومبێلی دووەمیشدا پیاوێک، بەتاقی تەنیا، دەهات. برای دوکتۆر فریشتەی ئینشا بوو. لەترسان نەی‌دەویست دەگەڵ گەلی ڕەشپۆشان بکەوێو بە مەودایەکی نەک هێندە دوور بە دوایاندا دەڕۆیشت.

لە پزیشکیی قانوونی، چوار ژنە ڕەشپۆشەکە ڕێنوێنیی پێویستیان لە دوکتۆر گەڕمان وەرگرت. بەناوێکی خوازراوەوە ئیزنی ناشتن بۆ هووەیدا دەرکرابوو. دوکتۆر گەڕمان گوتی: "ئەگەر لە گۆڕستان ناسنامە یان کارتێکی دیکەی پێناسیان لێ‌ویستن بڵێن بە ڕووداوی ترومبێل کوژراوەو بەڵگەو سەنەدەکانی هەموو دزراون."[٦٢] یەکێک لە دۆستانی هووەیدا کفنێکی دابوو بە بنەماڵە. تەرمەکەیان تێوە پێچا. دوکتۆر ئینشا دەڵێ لەشی هووەیدا بەهۆی ئەو دەرمانانەوە کە لە پزیشکیی قانوونی بەکاریان هێنابوون، ببووە شینێکی ئاسمانی. دەڵێ: "ئەو ڕۆژەی بۆ کفن‌ودفنەکە چووم ڕۆژی پشوو بوو. جەژنی میعراجی پێغەمبەر بوو. شەقامەکانیان کردبووە چراخان. پێم‌وایە دوکتۆر گەڕمان بە ئەنقەست ئەو ڕۆژەی هەڵبژاردبوو. دەیەویست لەو ڕێگایەوە ئیمکانی ناسرانەوەی هووەیدا کەمتر بکاتەوە."[٦٣] بنەماڵەی ئینشاش، هەر بەوهۆیەوە، ڕێوشوێنی کفن-ودفنەکەیان زوو تەواو کرد. تەنیا نیشانەی تازیەباری کاتێک دەرکەوت کە دەیانەویست تەرمەکە لەخاک‌ڕاکەن. دوکتۆر فریشتەی ئینشا لەبن تەرمەکە چۆکی داداو لەبەر

خۆیەوە چەند وشەیەکی بە زماندا هاتن کە پێی وابوو هووەیدا لە هەموو شتێک زیاتر تامەزرۆی بیستنیان بوو. گوتی، "ئاغا، بەڵێن دەدەم چاکم ئاگا لەدایکت بێ."[٦٤] تەرمەکەیان لە ناخڕا کردو بنەماڵەی ئینشاش گەڕانەو نێو شار.

چەند مانگ دواتر سەرەنجام بەردێکیان لەسەر گڵکۆی هووەیدا دانا. بەڵام ئەوکاتیش ناوە ڕاستیەکەی‌یان لەسەر بەردەکە نەنووسی‌و تەنیا بە ئاماژەیەکی ناڕاستەوخۆ بە ناسنامەی ئەوکەسەی لە خاکدا خــەوتوە وازیان هێنا. دوای شەست ساڵ ژیانی پڕهــەورازو نشێو،پاش زۆر سەرکەوتن‌و تێشکان، ئەڤینی سەرکەوتوو و ناکام،دوای چارەڕەشی‌و بەدبەختیی ئاوارەیی‌و شەوکەت‌و کەڵکەڵەی دەسەڵات، پاش چەند جار ئومێد بە ئازادی‌و دڵشکاوی لە چارەنووسی حەتمیی خۆی،ئاخرەکەی هووەیدا هیچی لێ بەجێ نەما جگە لە بەردێک لەسەر گڵکۆیەکی نەناسراو.

ڕۆژی مردنەکەی، ڕۆژنامەکانی تاران کە هەموویان تازە لە زنجیری سانسۆر ئازاد ببوون،هەموو هەوڵێکیان دا تا ئیعدامی هووەیدا بە ڕەوا نیشان بدەن. بەڵام بە پێچەوانەی ئەو تیترانە کە هەمووان باسی تاوان‌و سزایان دەکرد،لەو وێنانەدا کە لە لاپەڕەی یەکەمی کەیهاندا چاپ کرابوون،داستانێکی تەواو جیاوازو غەمبزوێن دەهاتە بەرچاو. وێنەی یەکەم ئەوی لە دادگادا نیشان دەدا. دەموچاوێکی ڕەقەڵەو خەمناکی هەبوو؛ دڵشکاو دیار بوو. خەریکی نووسین بوو. خەرمانەیەک لە پەرێشانی‌و تەسلیم لە بەرامبەر چارەنووسدا،سێبەری خستبووە سەر ڕوخساری. وێنەی دووەم لە تەرمەکەی بوو. پەڵە خوێنەکان جێی گوللەکانیان نیشان دەدا. بەوحاڵە، لە ڕوخساریدا هێمنی‌و ئارامییەکی هەژێنەر شەپۆلی دەدا.

هووەیدا بەشی زۆری تەمەنی لەنێو دوو بەرداشدا گیری کردبوو. لەلایەک دژبەرانی ڕێژیم بوون کە زۆربەیان وشک‌و ناسازگار دیار بوون. لەلای دیکەش شایەک بوو کە لە پاییزی باوکسالارییەکەیدا لەجاران زیاتر ملهوڕو خۆپەرست بوو. دەتگوت هووەیدا بەو پێکەنینە ئارامەی نیشتبووە سەر ڕوخساری،دەڵێ؛ " نەفرەت لە هەردوو ڕەچەڵەکتان."[٦٥]

مەتەڵۆکەی هویدا

کۆتایی وەرگێڕان بۆ سەرزمانی کوردی

٢٠١٠/٤/٢٨